הוכן מתוכנת תורת אמת, מותר להפיץ בכפוף לתנאי רשיון - CC BY-NC-SA 2.5 אסור בשימוש מסחרי
וספרי ויקיטקסט תחת רשיון GNU Free Doc. License
בס״ד - כל הזכויות שמורות (c) ל מחבר

השבת בהלכה ובאגדה

מהדורה שלישית אייר התשע״ג
בהסכמת מרן רבינו עובדיה יוסף שליט״א, הרב יצחק יוסף שליט״א,
הרב שלמה עמאר שליט״א והרב וויס שליט״א

דברי פתיחה ומבוא • יום מנוחה וקדושה • קרוב אליך הדבר מאוד...! • וקראת לשבת • עונג • המתכון המושלם • מי חמור יותר - גנב או מחלל שבת? • הבערה ללא טרחה • מקור הברכה • מבחר סיפורים לשבת • כבוד ועונג שבת • ההכנות לשבת • מלאכה בערב שבת • מלאכה המסתיימת בשבת • שניים מקרא ואחד תרגום • הדלקת נרות שבת • החייבים בהדלקה • במה מדליקים • זמן קבלת שבת • זמן ההדלקה • ברכת ההדלקה • כניסת השבת • שימוש לאור נר וחשמל • מעט פרטים בענייני בית הכנסת • ערבית של שבת • הטועה בתפילות שבת • שולחן שבת • לחם משנה • קידוש של שבת • קידוש במקום סעודה • סעודות שבת • מאה ברכות בשבת • סדר הלילה • שחרית ומוסף של שבת • קריאת התורה • קידוש היום • סדר יום השבת • מנחה של שבת • סעודה שלישית • מוצאי שבת • ערבית של מוצאי שבת • הבדלה • סעודה רביעית • טבילת כלים בשבת • הכנה משבת לחול • הליכה וריצה בשבת • עיסוק בצורכי חול בשבת • דיבורים האסורים והמותרים בשבת • דברים המותרים והאסורים בקריאה בשבת • מבוא לשלושים ותשע אבות מלאכות • מלאכת זורע • מלאכת חורש • מלאכת קוצר • מלאכת מעמר • מלאכת דש • מלאכת זורה • מלאכת בורר • מלאכת טוחן • מלאכת לש • מלאכת גוזז • מלאכת מלבן • מלאכת צובע • מלאכת קושר • מלאכות שוחט • מלאכת צידה • מלאכת קורע • מלאכת תופר • מלאכת כותב ומוחק • מלאכות בונה וסותר • דיני אוהל עראי ומחיצה • תיקוני ממחק • פתיחת קופסאות, בקבוקים ושקיות מזון • תיקוני בגדים • מלאכת מכבה • מלאכת כלים • הלכות מבעיר • מלאכת מכה בפטיש • יציאה מחוץ לעיר • מלאכת המוציא מרשות לרשות • עירוי מכלי ראשון • דיני כלי שני • אין בישול אחר בישול • פרטים נוספים בישול בשבת • השהיית תבשיל מערב שבת • מדיני הטמנה לשבת • החזרת תבשיל בהלכות בישול • הנאה ממלאכת שבת • מדיני כבישה והכנת אוכלים בשבת • דיני רחיצה, מי בשמים, בשבת • דיני שכר שבת • מקח וממכר בשבת • הלכות מוקצה • דיני חולה שיש בו וצחצוח שיניים • דיני יולדת • דיני חולה שאין בו סכנה • ברית מילה בשבת • המשטרה והצבא סכנה • דיני אמירה לגוי בשבת • אופני היתר באמירה לגוי בשבת

שער האגדה

דברי פתיחה ומבוא

• דברי פתיחה" • מזמור שיר ליום השבת "

יום מנוחה וקדושה

• מנוחת החמור • מנוחת אהבה • שביתה, רבותי .שלימות הבריאה • חלק אלוה ממעל • ברית נצח • הילוך 'שבת 'שמח תשמח רעים אהובים • הכניסה לזרים אסורה • !הצהרת אמונים • אות ושלט - אני יהודי • צפור הנפש של היהדות

קרוב אליך הדבר מאוד...!

וקראת לשבת עונג

המתכון המושלם

מי חמור יותר - גנב או מחלל שבת?

- גזר דין מוות - עד כדי כך
- !?החסד שבתשובה

הבערה ללא טרחה

מקור הברכה

- מקור הברכה
- השבתת חברת התעופה אל-על
- מוכן להפסיד את כל כספו למען השבת
- !הכל - לאדון הכל
- !הפריץ וסוחר השטיחים
- השבת תתן לך ברכה
- !שותף נאמן
- השבת תובעת את עלבונה
- ניסיונו של סוחר העצים

מבחר סיפורים לשבת

- אז תתענג על ה"
- "...'משחק אותה
- "!אוהב את הבריות - ומקרבן לתורה
- !להציל מחילול שבת"
- הוכח תוכיח את עמיתך
- "פלא והפלא: הגמלים מאנו למוש ממקומם, לא נעו ולא זעו
- ...שבת קדושה משרה ברכה מיוחדת בעבודה

שער ההלכה

- באור מושגים המובאים להלן בשער ההלכה

כבוד ועונג שבת

- המקור לכבוד ועונג שבת ושכרו
- סגולות לעושר
- הוצאות שבת
- ממתקים
- עונג שבת בגופו
- גדול השלום

ההכנות לשבת

- זמן ההכנות
- כוונה במצוה
- מחיקת העוונות
- תלמידי חכמים
- אפיית חלות - הפרשת חלה
- הפרשת תרומות ומעשרות
- סדר וניקיון הבית. קורי עכביש.מפה

יפה • פרחים • אכילה בערב שבת • סעודת מצוה • סעודת נישואין • תענית • טעימת התבשילים • תספורת • גזיזת ציפורניים • רחיצה • בגדים נאים. טלית קטן. נעליים • .משמוש בכיסים • הציפייה לשבת בנחת

מלאכה בערב שבת

• איסור מלאכה • מלאכה לצורך השבת • כתיבת סת"ם • כתיבת חידושי תורה • השכרת מונית • מכירת כרטיסי טיסה • מכונת מכירה • מזכירה אלקטרונית. פקס .

מלאכה המסתיימת בשבת

• מלאכה המתמשכת • כביסה • שעון שבת • שינוי בזמני השעון שבת • שעון מעורר • פלאפון • טייפ • הפלגה בספינה

שניים מקרא ואחד תרגום

• אריכות ימים • חובה גמורה • קריאה בדקדוק כראוי • טעמי המקרא • מצות חינוך • זמן הקריאה • ליל שבת • תשלומין • פרשת "וזאת הברכה • "אופן הקריאה • קריאת ההפטרה • מתוך ספר התורה • פירוש רש"י • הפסק בקריאה • החייבים והפטורים

הדלקת נרות שבת

• מצות ההדלקה • ריבוי אורה • בנים תלמידי חכמים • הכנת הנרות • רוב הפתילה • כיבוי הגפרור • כיסוי ראש • מקום ההדלקה • העברת הנרות • כבו הנרות • כבוד המצוה

החייבים בהדלקה

• אנשים ונשים • אשת חיל • הדלקה אחת לכל המשפחה • תוספת אורה • בתי הארחה • בחורי ישיבה • חיילים • בנות בפנימיה • דירה משותפת • אורחים • מתארח לבדו • אבא בבית עם בנו הנשוי • הילדים לבד בבית • עיוורת

במה מדליקים

• שמן זית • הגבהת השמן • נר חשמל

זמן קבלת שבת

• האם האשה מקבלת שבת בהדלקה • ?בנות ספרד • בנות אשכנז • בני אשכנז • עצה
טובה • נסיעה לאחר ההדלקה • אכילה ושתיה לאחר ההדלקה • תפלת מנחה לאחר ההדלקה

זמן ההדלקה

• מתי מדליקים • זמן ההדלקה בירושלים • זריזים מקדימים • טעות בזמן ההדלקה

ברכת ההדלקה

• כיבוי אורות • נוסח הברכה • זמן הברכה • בנות אשכנז • בני אשכנז • מנהג
טעות • שכחה לברך • הפסק בהדלקה

כניסת השבת

• מצות תוספת שבת • זמן תוספת שבת • מלאכה לאחר תוספת שבת • מנחה לאחר ברכו או
לאחר תוספת שבת • אכילה ושתיה לאחר תוספת שבת" • הוי מחשב שכר מצוה • "זריזים
מקדימים למצוות" • בין השמשות "

שימוש לאור נר וחשמל

• קריאה לאור הנר • שימוש לאור הנר • אור הלאמפה • אור החשמל

מעט פרטים בענייני בית הכנסת

• הכנת בית הכנסת לשבת • זמן הדלקת התאורה • הבאת ילדים קטנים לבית
הכנסת • מעלת נשיקת ידי הרב וברכתו • נשיקות

ערבית של שבת

• זמן תפילת ערבית • עניית קדושה • בר מצוה בשבת • דרשת הרב - הבערת הגחלת
באהבה • שיר השירים • הליכות לשליח ציבור • קדיש • השכיבנו" • ויכולו
השמים • "ברכת מעין שבע

הטועה בתפילות שבת

• כוונה בתפילה • טעה והתפלל של חול • טעה בין תפילות השבת • טעה בתפילות שבת
והתפלל מוסף • טעה במוסף והתפלל תפילת שבת • מוסף של שבת וראש חודש • תשלומים

שולחן שבת

- מקום השולחן
- מערכת כלים מיוחדת
- הכנת השולחן
- זריז ונשכר
- מעלת נשיקת ידי ההורים וברכתם
- ברכת המלאכים
- שלום עליכם"
- ואת עלית על כולנה
- "אזמר בשבחין

לחם משנה

- זכר למן
- כיסוי החלות
- לחם משנה שלם
- חלות דבוקות
- מצה. עוגה.
- צנימים
- .לחם קפוא

קידוש של שבת

- מן התורה
- טעימה קודם הקידוש
- נשים
- קטנים
- חתן בר מצוה
- עד מתי יכול לקדש
- ?מדיני הכוס
- מדיני היין
- הכנת הקידוש
- אמירת הקידוש
- שמיעת קידוש ממי שלא בקי בהלכה"
- אף על פי שיצא, מוציא
- "מדיני שתיית הכוס
- אין יין
- אין יין ואין פת
- טעימות שקודם הסעודה
- יין פוטר שאר משקים

קידוש במקום סעודה

- " וקראת לשבת עונג
- "שהייה בין הקידוש לסעודה
- יציאה לחוץ בין הקידוש לסעודה
- רואה את מקום הקידוש
- על דעת מקום אחר
- המזכה את הרבים

סעודות שבת

- נטילת ידיים
- הפסק בין נטילה להמוציא
- סדר בציעת הפת
- אכילת הפת
- בשר אחרי דגים
- יין בסעודה
- גלידה בסעודה
- עוגה בסעודה
- קינוחים בסעודה
- כיסוי הסכין"
- רצה והחליצנו
- "שלחן שבת, כיצד ?

מאה ברכות בשבת

- חיוב מאה ברכות
- מיני מגדים ובשמים
- מדידה ושקילה
- רצה והחליצנו בברכת מעין שלוש
- קינוח לאחר סעודה
- חיבוב מצוות
- היסח הדעת
- ברכות התורה
- זיכוי הרבים"
- ויהי ערב ויהי בוקר "

סדר הלילה

- מנדד שינה מעיניו
- קריאת שמע
- תענית חלום
- שירת הבקשות
- זוכה לתורה
- אכילה קודם עמוד השחר

שחרית ומוסף של שבת

- אכילה ושתיה לפני התפילה
- זמן התפילה
- טלית נאה"
- נשמת כל חי"
- "במקהלות ברכו אלוהים
- "המאחר לתפילה
- נשים בתפילת מוסף

קריאת התורה

- מכירת המצוות
- שיחה בטלה
- התורם ולא משלם
- מנהג ישראל
- למה נועדו כספי התרומות של בית הכנסת
- ?רימונים לכבודה של תורה"
- בריך שמיה
- "הולכת ספר התורה
- דקדוק הקריאה
- חזן בשכר
- טעימה לקורא בתורה
- מנין העולים
- קטן
- קטן כהן
- מי הם העולים לתורה
- גלילה
- הברכות והקריאה
- הפטרה

קידוש היום

- קידושא רבה
- טעם תקנת הקידוש
- אין יין
- כיבוד לקהל
- לא יודע לקדש
- טעימה לפני הקידוש

סדר יום השבת

- סעודה שניה"
- רצה והחליצנו
- "שינה בשבת תענוג
- ניצול הזמן בשבת
- גודל שכר לימוד תורה ובפרט בשבת
- מעלת המחדש חידושי תורה ובפרט בשבת
- בהלכה ובאגדה
- גבאי בתי כנסת - "עשה לך קהילות קהילות
- "ענוה פסולה
- הכנת השיעור

מנחה של שבת

- " ואני תפלתי "

סעודה שלישית

- שכרו גדול
- חובה גמורה
- דגים. ביצה. יין
- .זמן הסעודה
- סעודה שלישית בבית הכנסת"
- רצה והחליצנו
- "כוס ברכת המזון
- עשיית מלאכה

מוצאי שבת

- זמן צאת השבת
- זמן רבנו תם

ערבית של מוצאי שבת

- "ברכו את ה' המבורך"
- "אתה חוננתנו"
- "ויהי נועם"
- "ואתה קדוש "

הבדלה

- הבדלה מן התורה
- עיור
- מלאכה קודם הבדלה
- אכילה קודם הבדלה
- תפילות ופסוקים
- הבדלה בבית הכנסת
- להוציא ידי חובה את בני ביתו
- נשים
- הבדלה מיושב או מעומד
- כוס ההבדלה
- אין לו יין
- בשמים
- נר - בורא מאורי האש
- הפסק - כוונה לברכות
- הבדלה ללא בשמים ונר
- סגולה
- חיבוב מצוה
- עד מתי מבדיל

סעודה רביעית

- חובה גמורה
- נשים
- מאכל חדש
- זמן סעודה רביעית
- סגולות לרפואה
- ההפסד העצום מהכעס
- כלי שיר
- קול נגינה בפה
- מחיאות כפיים וריקוד
- פעמונים בכניסה לבית

טבילת כלים בשבת

- כלים חדשים

הכנה משבת לחול

- איסור הכנה
- מלאכה קלה
- הפשרת מאכלים
- לחסוך זמן
- הקפאת מאכלים והחזרתם למקרר
- הדחת כלים
- סידור השולחן
- פיג'מות
- לימוד תורה
- החזרת ספרים
- גלילת ספר תורה
- שינה בשבת

הליכה וריצה בשבת

- מנוחה גופנית ונפשית"
- הוי רץ למצוה
- "מתענג בריצה"
- כושר והתעמלות
- דילוג על שלולית
- אופניים

עיסוק בצורכי חול בשבת

- כל מלאכתך עשויה
- תנאי האיסור
- בית חדש
- רכישת דירה
- שיפוצים
- דיבור אסור
- צורך מצוה

דיבורים האסורים והמותרים בשבת

- המקור לדיבור אסור
- דברים שאסור לעשותם בשבת
- הרהור בדברי חול
- צרכי מצוה
- חישוב הוצאותיו
- מה המחיר
- דיבורים בטלים
- דיבורי שמחה
- שאלת צרכיו בתפילה
- דברי תורה
- הוכח תוכיח
- מה לענות לנהג הנוסע בשבת
- ?ניחום אבלים
- ביקור חולים

דברים המותרים והאסורים בקריאה בשבת

- מכתבי חול
- מודעות של מצוה
- עיתון
- דברי שחוק
- ספרי רפואה
- קריאה המצערת
- תמונות
- קבלות
- בחירות

מבוא לשלושים ותשע אבות מלאכות

- המקור בתורה לט"ל (39) מלאכות האסורות בשבת
- ט"ל מלאכות אבות
- מלאכות דומות ותולדות
- שמירת השבת
- מזיד עם עדים והתראה
- מזיד ללא עדים והתראה
- שוגג
- בזמן הזה
- איסור מדברי חכמים
- מעלת התשובה

מלאכת זורע

- הכנת צבע אדום למשכן
- הגדרת מלאכת זורע
- השלכת גרעינים בגינה
- פתיחת חלונות בסמוך לצמחים
- הזזת עציץ ממקום למקום
- תולדות זורע - תלישת עלים וענפים
- השקיה
- ברז בגינה
- כיור שהמים נשפכים ממנו לגינה
- טפטפות
- בשמים ושושנים במים

מלאכת חורש

- הגדרת המלאכה ותולדותיה
- החופר ואינו צריך לגומה
- גרירת חפצים כבדים בעפר
- עגלת תינוק
- טאטוא בעפר
- טאטוא ושטיפה בבית מרוצף
- גולות. חמש אבנים .

מלאכת קוצר

- הגדרת המלאכה
- תלישה מעציץ
- תלישה מתלוש
- בהמה התולשת ואוכלת שכיבה והליכה על דשא
- עשבים ברגל. קוצים בבגד .עלייה ושימוש באילן
- ירידה מהאילן
- שימוש בעשבים וירק
- הרחת בשמים במחובר

מלאכת מעמר

- הגדרת המלאכה
- מקום גידולם
- תולדת מעמר"
- אין עימור אחר עימור
- "פנינים שהתפזרו
- מעמר לאלתר
- אפוי, מבושל וחתוך

מלאכת דש

הגדרת המלאכה • קילוף בוטנים • תולדת דש: מפרק - חליבת בהמה • חליבה במכונה
חשמלית • סחיטה • סחיטת זיתים וענבים ושאר פירות • פירות שאין דרך
לסוחטם • סחיטת לימון • מסחטה • מציצת המיץ בפיו" • משקה הבא לאוכל - אוכל
הוא • "אשכולית בסוכר • מיץ שיצא מעצמו • כבושים. מטוגנים • .ריסוק שלג
וקרח • ריסוק איגלו • ריסוק סוכר • מזיגת משקה על קוביות קרח • מגבונים לחים

מלאכת זורה

הגדרת המלאכה • אוכל ופסולת • גידולי קרקע • ספריי • מוליד ריח

מלאכת בורר

הגדרת המלאכה • ברירה לצורך אחרים • ברירה לצורך בעלי חיים • ברירה
בכלי • שיעור זמן לאלתר) מיד • (ברירה בשני מיני אוכלים • פסולת ואוכל מתוך
אוכל • ברירה במין אחד • להמנע מאיסורים • מתעסק • ברירה בדבר לח • ברירה בעת
האכילה • ברירה במחובר • קילוף פירות וביצים • מקלף • פרי רקוב. עוקץ.
גרעין • .אשכול ענבים • עלי חסה • שטיפת פירות • הסרת עטיפות ותוויות • ספרים.
בגדים. כלים .

מלאכת טוחן

הגדרת המלאכה • תולדת טוחן - חיתוך ירק דק דק • ריסוק פירות וירקות • פומפיה. קרש
חיתוך • .מקצץ ביצים • אין טוחן אחר טוחן • גידולי קרקע

מלאכת לש

הגדרת המלאכה • נתינת רוטב בתבשיל • נתינת משקה בסלט • סלט מיונז • הכנת מיונז
ורטבים - בלילה רכה • לטרוף ביצה • מטרנה • חילבה • טחינה • ג'לי • אין לישה בלא
משקה • הדבקת שיניים תותבות • מי רגלים על עפר

מלאכת גוזז

הכנת אריגים למשכן • גוזז שערות • לבן מתוך שחור • סירוק במסרק • מברשת רכה
או ששיניה רחוקות • סידור השער ביד • הסרת פלסטר • תלישת נוצות • עור אדם.
צפרניים .

מלאכת מלבן

- הגדרת המלאכה
- תולדת מלבן - כיבוס בגד
- חבל כביסה
- סמוך להסקה
- על גבי כסא
- ניעור בגד ממים מועטים
- ניעור בגד ממים רבים
- ניעור בגד מאבק ועפר
- ניעור מעיל ניילון
- שפשוף הבגד
- בגד ונעלי עור
- בקבוק תינוק. מפת ניילון
- .מגב
- ניקוי משקפיים

מלאכת צובע

- הגדרת המלאכה
- צחצוח נעליים
- איפור
- אבקת פודרה
- אכילת תותים
- ורימונים
- צמר גפן לעצירת הדם
- צביעה באוכלים ומשקים
- משקפי שמש
- כוס עם תמונה
- סבוניה אסלה

מלאכות קושר ומתיר

- הגדרת המלאכה
- קשר האסור מדרבנן
- קשר המותר
- שני קשרים
- מטפחת ראש"
- קשר עניבה
- "עניבה
- התרת הקשר
- אזיקונים

מלאכת תופר

- הגדרת המלאכה
- סיכת בטחון
- חיבור ביטנה וכובע ברוכסן
- מתיחת חוט
- תולדת תופר - הדבקת ניירות
- טיטולים
- מדבקות סימניות
- מגנט. ניילון נצמד. סקוטש .

מלאכת קורע

- הגדרת המלאכה
- תולדת קורע
- הכנת נייר טואלט
- הפרדת דפים
- צמר גפן
- שקיות מזון ומצרכים
- קריעת חוט התפור במאכל

מלאכת צידה

- הכנת עורות לכיסוי המשכן
- הגדרת המלאכה
- תיבה עם זבובים
- צידת דבורים ויתושים
- צידת תרנגולים
- צידת בהמה
- מלכודת עכברים
- ציפור שנכנסה לבית
- סגר חלון ומצא תוכי

מלאכת שוחט

- הריגת יתושים
- הריגת נחשים ומזיקים
- הריגת עכברים
- הריגת נמלים
- הריגת חרקים באסלה
- הריגת כינים
- הוצאת דם

מלאכת ממחק

- הגדרת המלאכה
- ממרח - תולדת ממחק
- משחה לתינוק וחולה
- דאודורנט
- מריחת מאכלים

מלאכות כותב ומוחק

- הגדרת המלאכה
- כתיבה מתקיימת
- כתיבה במשקים ואדים
- חיבור וריחוק אותיות
- חריטה בצפורן לסימן
- לימוד בסמוך לכלי כתיבה
- הגהת ספר
- כיתוב שתחת הנעליים
- כתב סתרים
- עוגה עם אותיות
- מחיקה מידיו
- נקיון בנייר כתוב

מלאכות בונה וסותר

- הגדרת המלאכה
- תקיעת מסמר
- חופר בבית
- החזרת מזוזה למקומה
- כיסויי בורות
- פתיחת תיבה או חדר נעולים
- קליעת צמה
- קרם או התזת ספריי על שיער

דיני אוהל עראי ומחיצה

- אוהל ופריסת וילון
- תוספת על אוהל או מחיצה
- טפח פתוח
- עריסה ועגלת תינוק
- אופן היתר עשיית גג בשבת
- סתירת אוהל
- פריסת טלית
- מטריה
- פתיחת מיטה ושלחן. ספר על ספרים. חופה
- .מגבעת רחבה

תיקוני כלים

- החזרת ידית לדלת
- החזרת דלת ארון
- הגבהת והנמכת סטנדר
- כיוון משקפת
- מילוי שעון
- הזזת מחוגי שעון
- החזרת עדשה למשקפיים
- נתינת עדשות בנוזל
- קיפול מפיונים
- קילוף שעוה מהכתב
- עשיית זר פרחים

פתיחת קופסאות, בקבוקים ושקיות מזון

- קופסאות שימורים
- בקבוקים
- חוט בבקבוק שמפניה
- שקיות מאכל ופחיות
- מתקן חלב - "קנקומט
- "הפרדת גביעי אשל ושקיות תה

תיקוני בגדים

- נתינת חגורה או גומי במכנס
- שרוך בנעל חדשה
- החזרת אבזם בחגורה
- הצרת מידת כובע
- כובע שהתקמט
- קיפול טלית גדול
- פתיחת כיס חליפה
- הפרדת זוג גרביים מחוברות

מלאכת מכבה

- הגדרת המלאכה
- כיבוי מנורה
- נזק לרבים
- חוטי חשמל קרועים
- מסירת פרטים
- מכבי אש
- גרם כיבוי
- כיבוי על ידי גוי

מלאכת מבעיר

- הגדרת המלאכה
- נגיעה בנר שמן
- חשמל
- מנורה במקרר
- חשמל סטטי
- מצטלם
- לתומו
- עובר ונדלק האור

מלאכת מכה בפטיש

- הגדרת המלאכה
- הפרדת ציציות
- נתינת כרית בציפית
- ניפוח כרית גומי
- פתיחת סתימה

מלאכת המוציא מרשות לרשות

- הגדרת המלאכה
- עירוב תחומין

יציאה מחוץ לעיר

- איסור תחומין

הלכות בישול בשבת

- מלאכת אופה
- סוגי בישול
- מאכלים הנאכלים חיים
- גמר בישול
- הבערה ובישול
- בישול בחשמל
- בישול בתולדות האור (בישול בחמה בשמש)
- בישול בתולדות חמה
- דוד שמש
- בוילר
- הגדרת "כלי ראשון"

עירוי מכלי ראשון

- כח עירוי (מכלי ראשון שפיכה)
- תתאה (גבר תחתון גובר)
- עירוי לכוס רטובה

דיני כלי שני

- הגדרת כלי שני
- דבר יבש בכלי שני
- מצקת
- קלי בישול
- משקה לתוך כלי שני
- עלי נענע. פלח לימון
- תבלינים.
- עירוי מכלי שני

אין בישול אחר בישול

- מקור ההלכה"
- מחזי) נראה (כמבשל
- "תבשיל יבש או רובו יבש ותבשיל לח
- צינורית המיחם
- שימוש שמביא למצב רתיחה
- הוספת מים לחמין שלא ישרף
- עצות למניעת חמין שעומד להשרף בשבת
- שומן קרוש. גולש
- .חימום מים שאינם מבושלים
- חימום מרק מבושל
- ביצה רכה בחמין
- בישול מאכל אפוי, קלוי, צלוי, מטוגן
- שקדי מרק.
- אטריות
- .לחם במרק. קרוטונים
- .צנימים
- פיצוחים
- קפה. סוכר. נס קפה .

פרטים נוספים בהלכות בישול

- כיסוי הסיר
- בישול מח שבעצמות
- מגיס) בוחש בתבשיל
- (טפטוף על הפלאטה

השהיית תבשיל מערב שבת

- אש גלויה
- עצה טובה
- פלאטה חשמלית
- תנור חשמלי

מדיני הטמנה לשבת

- מהי הטמנה
- עונג שבת
- זמן ההטמנה
- הטמנה חלקית
- התגלתה ההטמנה. הוספה להטמנה
- .סיר לבישול איטי
- אין הטמנה באוכלים
- הטמנת צונן
- נתינת מים בתרמוס
- מאכל עטוף בנייר כסף
- נתינת מאכל על מיחם וכיסויו

החזרת תבשיל בשבת

- אש גלויה. אש מכוסה. פלאטה
- .העברת התבשילים לפלאטה אחרת
- תנור חשמלי
- אופנים שמותר להחזיר לתנור

הנאה ממלאכת שבת

- הנאה ממעשה שבת
- בישל במזיד או בשוגג
- מסעדה
- הורים מחללי שבת
- הכשר הכלים
- שאר מלאכות
- הדליק רדיו
- הדליק אור
- אור בחדר מדרגות
- כיבוי אור
- קצר חשמלי שתוקן בשבת
- הפסקת חשמל בשכונה גדולה
- מאכל שהובא ברכב
- הנאה ממלאכה שיש בה מחלוקת
- הנאה ממלאכות דרבנן

מדיני כבישה והכנת אוכלים בשבת

- איסור כבישה
- נתינת מלח
- אין כובש אחר כובש
- כבושים שלא נגמרו כל צרכם
- כבישה בסוכר
- שריית צימוקים במים
- הכנת סודה
- הכנת קוביות קרח
- הכנת טחינה, מיונז, רטבים, ג'לי, מטרנה
- יפוי המאכל

דיני רחיצה, מי בשמים, וצחצוח שיניים

• איסור רחיצה - גזירת הבלנים • מים פושרים. מים קרים • .רחיצה חלקית • רחיצה
לקטנים • סבון • נתינת מי בשמים • צחצוח שיניים

דיני שכר שבת

• תשלום בהבלעה • השכרת דירה • שכר לדבר מצוה • סימן ברכה

מקח וממכר בשבת

• איסור מקח וממכר • צורך מצוה • מצרכי מזון מחנות • חנות פתוחה
בשבת • מתנה • לצורך מצוה

הלכות מוקצה

• איסור מוקצה וטעמיו • טלטול מן הצד • טלטול כלאחר יד] בשינוי • [נגיעה • מוקצה
שבידו • סוגי המוקצה • הגדרת כלי שמלאכתו לאיסור • לצורך גופו או מקומו • יש לו כלי
אחר או מקום אחר • שלא יתקלקל או שלא יגנב • טלטול אגב היתר • לכבוד
אורחים • מניעת דליפת גז • אולר • מאוורר • שמיכה חשמלית • מכשיר
אדים • סולם • סיגריות • בגד שעטנז • חלוקת קופות צדקה • הגדרת מוקצה מחמת
חסרון כיס • דין מוקצה מחמת חסרון כיס • הקפדת הבעלים • נייר בלנק. מחברת • כלי
היתר יקרים • כלי פסח • פמוטות ומנורות • כלי זכוכית העומד ליפול • בגדים וכלים
העומדים לסחורה • מאכלים העומדים לסחורה • אתרוגים העומדים לסחורה • מצה
שמורה • הגדרת מוקצה מחמת גופו • דין מוקצה מחמת גופו • קליפות. גרעינים.
עצמות • .מאכלים אסורים • חול • טלטול מת • שברי כלים • כלי חד פעמי ריק • כלים
שהתפרקו • טלטול בעלי חיים • הכנסת בעלי חיים למקומם • תרנגולים אלימים • ילד קטן
שבידו מוקצה" • גרף של רעי" • "מוקצה מחמת מיאוס • "הגדרת כלי שמלאכתו
להיתר • דין כלי שמלאכתו להיתר • מיני מאכל • תרופות • ספר טלפונים • ספרי
קודש • מזוזה • תפילין • שעון יד • אופניים • מהו ביטול כלי מהיכנו • פח
אשפה • מהו בסיס לדבר האסור • בסיס לדבר האסור והמותר • טלטול פמוטים • בגדים
שהתייבשו בשבת • הגדרת מוקצה מחמת מצוה • קישוטי סוכה • הגדרת איסור
"נולד • "גשם ושלג • מי מזגן • נתינת צינור מי מזגן בדלי • נתינת משחקים לקטן • אבני
פלא) לגו • (בלון • כלי שיר **לתינוק** • רכבת • ארגז חול • פזל • גולות. חמש
אבנים • .חבל • נדנדה • אופניים • כדור • רכיבה על בהמה • טלטול ושימוש בבעלי
חיים • בעלי חיים מאולפים • נתינת מאכל לבעלי חיים • אקווריום • שבת שירה

דיני חולה שיש בו סכנה

• " וחי בהם • "הזריז הרי זה משובח • ישראל גדול • חסיד שוטה • גודל המצוה • חילול
שבת בטעות • ספק סכנה • טיפול שאפשר לדחותו • גוסס • סכנה עתידית • כאב
פנימי • סכנת איבר • נשמט או נשבר איבר • מיחוש עיניים • איבוד נוזלים • מכת
ברזל • נחש, עקרב, כלב • דבורה, צרעה, עכביש • כבוד הבריות • הקלת
כאבים • התאבדות • נסגר בחדר • ילד שאבד • תאונת דרכים • חולה גוי • טלפון
לרופא • רופא מומחה • ליווי לרופא • ליווי לחולה • תשלום לרופא • מנורה

ברכב • חוקי תנועה • כיבוי הרכב • חזרה לבית ברכב • כניסה לבית החולים • רישום מעקב ותרופות • עיון במרשם • חלפה הסכנה • ביקור קרובים • תפילת צדיק • קביעת ניתוח

דיני יולדת

• מעוברת • יולדת • מלאכות בשינוי • הגדרת יולדת • בית חולים קרוב • ערב שבת • נהג גוי • מניעת חילולי שבת • מנורה ברכב • נסיעה חוץ לעיר • מלוה בדרך • פסקו צירים • זריקת אפידורל • יולדת עד שלושה ימים • יולדת עד שבעה ימים • יולדת עד שלושים יום • חלב אם • עודף חלב • שאיבה קודם השבת • תינוק פג • סוג משאבה • מפלת

דיני חולה שאין בו סכנה

• הגדרת חולה שאין בו סכנה • מלאכות המותרות והאסורות • לקיחת תרופות - "גזירת שחיקת סממנים • "כדורים לבריאים • מאכל בריאים • מאכל מוקצה • כאב שיניים • חניכיים • כאבי מתניים • טחורים • לב טהור • בקבוק מים חמים • תחבושת • נקע • פלסטר • מוגלה • מנוזל • אסטמה • צהבת • לחש לעין הרע • לחש למי שבלע עצם • התעמלות. ריצה קלה. טיול .מסאז • 'דיאטה • שיזוף בשמש • מגמגם • מדידת חום ולחץ דם • חום גבוה • רנטגן • מכשיר אדים • תחבושת עם משחה • עצירת דם • מניעת נפיחות • זריקה • מלאכה על ידי גוי • בישולי גויים • מעלית שבת • מצות ביקור חולים

ברית מילה בשבת

• מילה דוחה שבת • תינוק חולה • נולד בניתוח • נולד מהול • ספק נולד בשבת • ההכנות למילה • הוצאה מרשות לרשות • דחיית מילה בחשש חילול שבת • עפר • דם המציצה בעפר • כלי המילה • קידוש

המשטרה והצבא בשבת

• שאלת רב • סירוב פקודה • גניבה • הסגרת גנב • מריבה • מחבלים • חפץ חשוד • הודעה למדור נפגעים

דיני אמירה לגוי בשבת

• אמירה לגוי - שבות • בין השמשות • הנאה ממלאכת גוי" • בכדי שיעשו "

אופני היתר באמירה לגוי

• דבר השנוי במחלוקת" • שבות דשבות במקום מצוה • "שבות דשבות במצוה שיש בה הנאה • שבות דשבות במקום צורך גדול • שבות דשבות במקום הפסד • גוי שעשה בשינוי • שני גויים שעשו מלאכה • גוי שאומר לגוי • שבות דשבות בישראל • שבות אחד לצורך חולה • שבות אחד במקום צער בעלי חיים • תנור חימום • שבות אחד במקום מצוה של רבים • אמירה לגוי במוקצה" • מלאכה שאין צריך לגופה" על ידי גוי" • פסיק רישיה" על ידי גוי • על דעת עצמו הוא עושה • תיקון קצר חשמלי בבית • הזמנת חליפה • תיקון רכב במוסך • השכרת מונית

שער האגדה

דברי פתיחה ומבוא

דברי פתיחה

במעמד הר סיני ציוה הקדוש ברוך הוא את עם ישראל (שמות פרק כ פסוקים ח - יא) :

זָכוֹר אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת לְקַדְּשׁוֹ. שֵׁשֶׁת יָמִים תַּעֲבֹד וְעָשִׂיתָ כָּל מְלַאכְתֶּךָ. וְיוֹם הַשְּׁבִיעִי שַׁבָּת לה' אֱלֹהֶיךָ, לֹא תַעֲשֶׂה כָל מְלָאכָה, אַתָּה וּבִנְךָ וּבִתֶּךָ עַבְדְּךָ וַאֲמָתְךָ וּבְהֶמְתֶּךָ וְגֵרְךָ אֲשֶׁר בִּשְׁעָרֶיךָ. כִּי שֵׁשֶׁת יָמִים עָשָׂה ה' אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ אֶת הַיָּם וְאֶת כָּל אֲשֶׁר בָּם, וַיָּנַח בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי, עַל כֵּן בֵּרַךְ ה' אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת וַיְקַדְּשֵׁהו.

אמר לו הקדוש ברוך הוא למשה: מתנה טובה יש לי בבית גנזי ושבת שמה, ואני מבקש ליתנה לישראל, לך והודיעם! (מסכת שבת דף י עמוד ב)

אשרינו מה טוב חלקנו ומה נעים גורלנו, אשר בחר בנו מכל עם, ורוממנו מכל לשון, וקדשנו במצוותיו, ונתן לנו באהבה "חֻקִּים וּמִצְוֹת טוֹבִים" (נחמיה ט יג), למען "אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה אֹתָם הָאָדָם וָחַי בָּהֶם" (ויקרא יח ה). ומכל מצוות אלו מתנוססת לה לתפארה **מצות השבת**, שהיא אחת משלוש אותות בינינו לבורא העולם, כמו שנאמר (שמות לא יג): "אֶת שַׁבְּתֹתַי תִּשְׁמֹרוּ, כִּי **אוֹת הִיא בֵּינִי וּבֵינֵיכֶם** לְדֹרֹתֵיכֶם, לָדַעַת כִּי אֲנִי ה' מְקַדִּשְׁכֶם".

חז"ל אמרו, כי השבת היא "בת הזוג" של עם ישראל, ואכן - השבת והיהודי - אחד הם. כל הווי החיים היהודי סופג את חיותו - מיום השבת, היום שבו עוזב היהודי את כל טרדות החולין שלו, "מתענג על ה'", וזוכה להארה מיוחדת בנשמה.

ממה נובעת הארה מיוחדת זו? כיצד מצליח היהודי, מידי שבוע, להגיע למנוחת נפש כה איכותית ואמיתית? כיצד - מבלי לנדוד לאי שם, אלא בתוך ביתו פנימה - משיג היהודי השראה ומנוחה שכזו?

ברור, כי המתכון לכך איננו מתכון אנושי. איננו המצאה או רעיון של בן אנוש. השבת היהודית היא מתכון אלוקי, מעין "סוד מקצועי", "מתנה טובה" שנתן הבורא לבניו אהוביו. במתכון הזה כלולים הוראות מיוחדות, המנטרלות את האדם ממלאכת החולין - ומרוממות אותו אל "עולם שכולו שבת ומנוחה".

חוברת זו, באה לסייע בעדנו - בקיומו של אותו מתכון אלוקי מופלא.

בשער האגדה - הובא מבחר של רעיונות, הסברים וסיפורים, לרומם את המבט, ולהרחיב את האופקים - בהסתכלותנו על מצוות השבת.

בשער ההלכה - הובאו פרטי ההלכות למעשה, כיצד לשמור את השבת כדת וכדין, בפרטיה ובדקדוקיה, כפי שציוונו בורא עולם.

קריאה **מהנה** **ומועילה**

"מזמור שיר ליום השבת"

מי יוכל לחבר השיר, מי יוכל להלחין המזמור - ליום השבת?!

מי יוכל להעלות במילים על דף - מושגים של רוממות וקדושה, של ידידות ואהבת עולמים?!

מי יוכל לתאר או לשרטט קוים לדמותו של היום הקדוש, "חמדת הימים", יום שהוא אות אהבה נצחית בין הקב"ה לבניו אהוביו. יום המפגש, יום הידידות. יום בו עוזב היהודי את כל חיי החולין ומדבק נפשו בחי העולמים?!

דוד המלך, נעים זמירות ישראל, שורר את המזמור (תהילים פרק צב):

״מִזְמוֹר שִׁיר לְיוֹם הַשַּׁבָּת - ״
״טוֹב לְהוֹדוֹת לַה׳, וּלְזַמֵּר לְשִׁמְךָ עֶלְיוֹן!״

״טוב להודות לה״״ - תמיד.

בכל ימות השבוע, בכל שעות היממה, בכל מקום ובכל מצב, טוב להודות לה׳, להביט על חסדיו ונפלאותיו, על גדולתו ורוממותו, על הטבתו והשגחתו. טוב להודות, להלל ולשבח, לפאר ולרומם.

אבל בשבת - ההודאה מתרחבת ומתפשטת, ממלאת וגודשת את כל חדרי הלב ברגש עמוק של כיסופים וערגה, וכבר אין די במילים - וההודאה מתפרצת **כזֶמֶר! ״וּלְזַמֵּר לְשִׁמְךָ עֶלְיוֹן״!**

ובבתי ישראל, סביב שולחנות השבת, נפתחים לבבות, ומשתפכים מתוכם זמירות:

- ״כי אשמרה שבת, אל ישמרני. אות היא לעולמי עד - בינו וביני...״
- ״יום זה לישראל אורה ושמחה...״
- ״מעין עולם הבא, יום שבת מנוחה. כל המתענגים בה, יזכו לרוב שמחה...״
- ״ידיד נפש, אב הרחמן, משוך עבדך אל רצונך. ירוץ עבדך כמו אייל, ישתחווה אל מול הדרך, כי יערב לו ידידותך, מנופת צוף וכל טעם״.

ביום השבת היהודי חווה ומרגיש את חוויית הידידות עם הקב״ה ביתר שאת. פתאום הוא מגלה כמה נפשו אוהבת את הקב״ה ומשתוקקת אליו - ״ידיד נפש... נפשי חולת אהבתך!״. גם אם במשך ימי המעשה האהבה הזאת מוסתרת וחבויה תחת טרדות החיים והזמן, ביום השבת היא מתגלה ומתפרצת. והיהודי מתחנן: אנא, ״משוך עבדך אל רצונך״, תעזור לנו להימשך תמיד אליך, לרצות לעשות את רצונך. לרוץ אליך ״כמו אייל״, כמו שאומר דוד המלך: ״כאייל תערוג על אפיקי מים, כן נפשי תערוג אליך אלוקים״. כי הידידות שלי איתך - ריבונו של עולם, ערבה לי יותר מכל הטעמים וההנאות שבעולם.

- ״חמדת הלבבות - לאומה שבורה. לנפשות נכאבות - נשמה יתירה. לנפש מְצֻרָה - יסיר אנחה. שבת מנוחה. ...בו מצאו עגומים - השקט ובטחה...״

כן, במשך כל ימות השבוע - החיים שוחקים, מטלטלים. רבים עוגמות הנפש ומכאוביה. אבל בשבת מוצאת הנפש מרגוע, השקט ובטחה.

- ״מה ידידות מנוחתך, את שבת המלכה. בכן נרוץ לקראתך, בואי כלה נסוכה...״

אח... ״מה ידידות מנוחתך!״ אין זו סתם מנוחה, אלא ״מנוחת אהבה״. ״ירח דבש״ עם הקב״ה.

* * *

ממשיך מזמורו של דוד המלך ואומר:

״מִזְמוֹר שִׁיר לְיוֹם הַשַּׁבָּת, טוֹב לְהוֹדוֹת לַה׳ וּלְזַמֵּר לְשִׁמְךָ עֶלְיוֹן, לְהַגִּיד בַּבֹּקֶר חַסְדֶּךָ וֶאֱמוּנָתְךָ בַּלֵּילוֹת. עֲלֵי עָשׂוֹר וַעֲלֵי נָבֶל, עֲלֵי הִגָּיוֹן בְּכִנּוֹר. כִּי שִׂמַּחְתַּנִי ה׳ בְּפָעֳלֶךָ, בְּמַעֲשֵׂי יָדֶיךָ אֲרַנֵּן. מַה גָּדְלוּ מַעֲשֶׂיךָ ה׳, מְאֹד עָמְקוּ מַחְשְׁבוֹתֶיךָ!״

ביום השבת ליבו של האדם פנוי להתבונן בבריאה, לשמוח במעשי ה׳, לשבח ולזמר לשמו (מעם לועז).

ואולם - **״אִישׁ בַּעַר לֹא יֵדָע, וּכְסִיל לֹא יָבִין אֶת זֹאת״!**

חמור לעולם לא יוכל להתענג על מנגינה קסומה או על חווית ידידות מרטיטה. תן לו את האוכל והתבן שלו ועזוב אותו.

כך אנו אומרים גם בזמירות השבת: ״נָגִיל וְנִשְׂמַח, כִּי טוֹב לְהוֹדוֹת, וּלְזַמֵּר עֶלְיוֹן עַל כָּל הוֹדוֹת, כִּי הַשַּׁבָּת לָנוּ חֲמוּדוֹת **- אִישׁ בַּעַר לֹא יֵדָעֵהוּ״.**

הכסיל והבער יכולים להסתכל מן הצד על השבת היהודית ולהכריז: נורא! איזו הגבלה, אי אפשר לזוז. מה עם הים? ומה עם המנגל?

מחליפים כתר של מלך תמורת נזיד עדשים. תבן וקש - תמורת סעודת מלכים.

* * *

מעשה באחד מגדולי ישראל, שהגיע לביתו עני, וביקש צדקה לו ולילדיו. למרבה צערו של הרב, בדיוק באותו יום הוציאה רעייתו הרבנית את כל כספם המזומן לקניית כמות של תכשיטים שונים, כדי למוכרם ולהתפרנס מהם.

הרב אשר נותר ללא מזומנים לתת מהם צדקה, ניגש ללא היסוס לקופסת התכשיטים העומדים למכירה, שלף טבעת נאה ונתן אותה לעני. ״הא לך!״ אמר באהבה, ״מכור טבעת זו והשתמש בתמורתה לקניית ארוחה לך ולילדיך״. יצא העני לדרכו שמח וטוב לב.

עם צאת העני פנתה אשת הרב מיד ואמרה לו בתמיהה: ״כדי שיוכל לקנות ארוחה למשפחתו, היה די בטבעת פשוטה עשויה דמוי זהב ומשובצת זרקוני זכוכית, ומדוע נתת לו טבעת זהב טהור משובצת אבני חן יקרות?!..״

משמע זאת הרב, נטל את מעילו מעל הקולב ויצא במהירות אחרי העני. הוא כמעט הגיע אליו בפינת הרחוב, אך העני שהבחין בו, החיש את צעדיו מתוך חשש שהרב התחרט על שנתן לו טבעת במקום פרוטה. הרב נאלץ להזדרז יותר, והעני פתח במנוסה. ״המתן!״ קרא לעברו הרב. אך העני המשיך במנוסתו תוך שהוא משיב: ״הרב כבר נתן לי! אי אפשר להתחרט!״. ״לא! לא התחרטתי!״ הרגיעו הרב, ״המתן מעט!״. עצר העני ממרוצתו והמתין לרב שהגיע מתנשף. ״לא יצאתי אחריך כדי לקחת ממך את הטבעת, אלא רדפתי אחריך כדי להודיעך: הטבעת שבידך יקרה היא מאוד! מזהב טהור היא עשויה ומשובצת אבני חן יקרות! **אל תחליף אותה תמורת פרוטות, הון רב היא שווה!!״**

* * *

נבין מעתה היטב מדוע הוצרך בורא עולם להקדים ולומר למשה רבנו: "**מתנה טובה יש לי בבית גנזי - ושבת שמה, ואני מבקש ליתנה לישראל, לך והודיעם!**" (שבת י ע"א)

כלומר, לך והודיעם שמתנה טובה היא. שידעו כמה טובה ויקרה היא **ויזהרו לבל יחליפוה מתוך חוסר הכרתה בהנאות זולות שאינן כלום לעומתה!** ומדוע הוצרך להזהירם? משום שלפני שמכירים אותה היטב, ולפני ששומרים אותה בשלמות עם כל פרטיה, לא מרגישים ולא יודעים עד כמה יקרה, מהנה ומענגת היא!

* * *

בעמודים שלפנינו ננסה ללמוד ולהבין מעט על מעלתה וחשיבותה של השבת, המתנה היקרה שניתנה לנו באהבה על ידי בורא עולם.

אין מתנה טובה מזו

"מכל המתנות הטובות שתורת ישראל העניקה למחזיקים בה, אין מתנה טובה המנחילה את אושר החיים בשפע רב כל כך, כמצוה הקדומה ביותר, היא מצות השבת.

טלו מיהודי את השבת, ואתם נוטלים ממנו את הפנינה היקרה לו ביותר, וכל מה שתתנו לו תמורתה לא ימלא את מקומה. כל מיני שמחה וגיל שתמציאו לו, לא ימצא בהם קורת רוח, כמו שהוא מוצא במנוחה הנעימה, בשלוות השקט של יום השבת".
(הרב הירש)

יום מנוחה וקדושה

מנוחת החמור

ישנם אנשים, שתמיד נראה אותם עסוקים. אצים ורצים, ממהרים, דחוקים ולחוצים. עוד עבודה, עוד עסקה, עוד פגישה, עוד טלפון, ריצות לפה וריצות לשם, ולעולם 'אין להם זמן'. אולם גם האנשים העסוקים והטרודים ביותר - הולכים לישון כמה שעות ביום, מי יותר ומי פחות. מדוע ישנים? בודאי לא מתוך עודף זמן - אם היו להם 48 שעות ביממה, גם הם היו מלאים עד מחנק. אלא מה? השינה הכרחית וחיונית היא, כדי להמשיך הלאה. מטרת המנוחה - היא העבודה שתבוא לאחריה. אם הם כאלה ש'מפרגנים' לעצמם - הם ירשו לעצמם מידי פעם גם ימים של מנוחה, אך שוב - מטרת המנוחה היא, כדי לצבור כוח להמשיך לעבוד.

אמרו חז"ל: כאשר רצה משה רבנו לבקש מפרעה שיתן לעם ישראל לשבות ביום השבת, פתח ואמר לו: אדוני המלך, קח נא שני חמורים, לאחד תתן לעבוד שבעה ימים בשבוע, ואילו לשני תתן יום אחד של מנוחה. מי מהם יפיק תפוקה מרובה יותר של עבודה? נסה וראה, שדווקא החמור השני - ההספק שלו לשבוע יהיה רב יותר! והנה, יש לך עבדים, ובודאי מעוניין אתה להפיק מהם את התפוקה המרבית, לכן תן להם יום אחד בשבוע של מנוחה, וכך תרויח עבדים מצוינים, עם הספק עבודה גדול יותר. שמע פרעה לעצת משה, ונתן לישראל לנוח בשבת.

זה מה שגוי מבין - **אם המנוחה תביא להספק עבודה גבוה יותר, היא משתלמת!** ואכן היום, כשכבר כל המחקרים הוכיחו שיום מנוחה שבועי, מעניק לאדם תפקוד טוב יותר בכמות ובאיכות, הפך הדבר לנורמה בכל העולם.

מנוחה זו, היא למעשה - ויתור לאדם, הכרה בחולשתו. הבנה שהוא אינו יכול לעבוד ללא הפסקה, הוא צריך מידי פעם 'לקחת אוויר' כדי לצבור כח להמשיך הלאה. **הוא נח - כדי להיות חמור עבודה טוב יותר,** להפיק מעצמו הספקים טובים יותר.

מנוחת אהבה

ועתה, נתבונן במנוחת השבת של היהודי. האם אף היא, כמנוחת החמור, באה לספק לאדם יכולת הספקים גבוהה יותר? האם אף היא - מעין חוק סוציאלי קדום, שנחקק למען רווחת הפועלים?

הבה נטה אוזן, למילות ההוד של תפילת השבת:

"אַתָּה אֶחָד וְשִׁמְךָ אֶחָד, וּמִי כְעַמְּךָ כְּיִשְׂרָאֵל גּוֹי אֶחָד בָּאָרֶץ...
יוֹם **מְנוּחָה וּקְדֻשָּׁה** לְעַמְּךָ נָתָתָּ. אַבְרָהָם יָגֵל, יִצְחָק יְרַנֵּן, יַעֲקֹב וּבָנָיו יָנוּחוּ בוֹ.
מְנוּחַת אַהֲבָה וּרְצוֹן.
מְנוּחַת אֱמֶת וֶאֱמוּנָה.
מְנוּחַת שָׁלוֹם וְהַשְׁקֵט וָבֶטַח.

מְנוּחָה שְׁלֵמָה שֶׁאַתָּה הוּא רוֹצֶה בָּהּ.
יַכִּירוּ בָנֶיךָ וְיֵדְעוּ כִּי מֵאִתְּךָ הִיא מְנוּחָתָם, וְעַל מְנוּחָתָם יַקְדִּישׁוּ אֶת שְׁמֶךָ״

(מתוך תפילת מנחה של שבת).

ניתן לחוש במילים אלו - כי מדובר במנוחה מסוג אחר לגמרי. מנוחה בעלת משמעות נשגבה ומרוממת, משמעות של קדושה וקרבת ה׳.

מהו סודה של מנוחה זו?

שביתה, רבותי.

רבותי, שמעו נא חדשה מסעירה: **חברת תוכנות המחשבים מייקרוסופט הכריזה על שביתה!**

אתם ודאי שואלים: ״לכמה זמן?״

- ובכן, הקשיבו: אין זו שביתה זמנית, אלא שביתה קבועה, לצמיתות!

״מה זאת אומרת?״ אתם תמהים, ״קרה משהו? יש איזה משבר? קריסה?״

- לא ולא! תשמעו. להיפך - קרה דבר מדהים: הגיע לשם מישהו, גאון מחשבים אדיר, וחולל את הבלתי יאומן: הוא פיתח מחשב המתוכנת בצורה המשוכללת ביותר שיכולה להיות. המילה האחרונה, שאין כבר שום מילה אחרת אחריה. אז זהו, לחברה אין מה לעשות יותר, היא בשביתה.

אתם שואלים בתמהון: ״איך זה יתכן? הרי אין סוף לפיתוחים ולשכלולים! מה, האם החברה מתכוונת להיעצר כאן, מבלי להמשיך להתקדם ולהתפתח?!״.

- נו, רואים שלא הבנתם. כבר אמרנו. גאון המחשבים הזה פיתח את המחשב הכי משוכלל שיכול להיות. זהו מחשב מושלם בתכלית, לא יכול להיות טוב ממנו, ולכן החברה שבתה.

״לא יכול להיות!״, אתם קובעים בפסקנות, ״תמיד יש מושלם יותר, תמיד יש מה להתקדם״.

ואתם צודקים... מעולם לא נעצר עולם המחשבים מלהתקדם ולהשתכלל. תמיד הוא הולך וצועד לקראת חידושים נוספים, המצאות מדהימות ופיתוחים חדשניים. המילה האחרונה של אתמול, כבר לא עדכנית להיום, והצעקה האחרונה של היום, גם היא תהפוך ברבות הימים למוצג מוזיאוני עתיק...

מדוע זה קורה? האם הדבר מעיד על יתרון או על חיסרון?

יהיו שיענו ללא היסוס "יתרון!". עולם המחשבים הולך ומתקדם, הולך ומשתכלל, תמיד בתנועה קדימה - מה יכול להיות יותר טוב מכך?! אבל המתבונן, יֵדע לומר בבטחה, כי כאן בדיוק טמון דווקא **החיסרון!** מדוע עולם המחשבים תמיד צריך להתקדם? דווקא מפני שיש לו חסרונות והוא אינו מושלם. אילו אכן היו מצליחים לפתח מחשב מושלם בתכלית - היו חברות המחשבים צריכות לשבות...!

שלימות הבריאה

והנה, אודות בריאת העולם - אומרת התורה (בראשית פרק ב פסוקים א-ג):

"וַיְכֻלּוּ הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ וְכָל צְבָאָם. וַיְכַל אֱלֹקִים בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי מְלַאכְתּוֹ אֲשֶׁר עָשָׂה, וַיִּשְׁבֹּת בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי מִכָּל מְלַאכְתּוֹ אֲשֶׁר עָשָׂה. וַיְבָרֶךְ אֱלֹקִים אֶת יוֹם הַשְּׁבִיעִי וַיְקַדֵּשׁ אתוֹ, כִּי בוֹ שָׁבַת מִכָּל מְלַאכְתּוֹ אֲשֶׁר בָּרָא אֱלֹקִים לַעֲשׂוֹת".

ברא הקב"ה עולם אדיר ועצום, מורכב ומתוחכם, נהדר ומרהיב, בעל אינספור פרטים שונים ומגוונים. הנה לנו מערכת אדירה ובלתי נתפסת של מאורות וכוכבים - אלו ממדים, אלו מרחבים, אלו מערכות מתואמות ומדויקות! ובתוך המערכת העצומה הזו - תלוי כדור הארץ. כמה קטן ומזערי הוא ביחס לכל הכוכבים סביבו - אך כמה מחושב ומתוכנן, באופן ובמיקום המאפשרים קיום לו ולכל אשר בו! ועל פני כדור הארץ - אלו פלאי פלאים! להתפעל, להשתומם ולהתרגש - מכל פרט ופרט! איזו צמחיה, אלו בעלי חיים. איזה גיוון, איזו ססגוניות, איזו התאמה נפלאה. כדאי ללמוד קצת מדעי טבע, רק כדי לעמוד נרעשים ונפעמים אל מול פלאי הבורא, ולזעוק: "מה רבו מעשיך ה', כולם בחכמה עשית"! והאדם - "נזר הבריאה" - איזו יצירה מדהימה! שילוב ייחודי של גוף ונשמה, רוח וחומר. והמוח האנושי - כלום יש בעולם איזו חברת מחשבים שתתיימר לפתח מחשב היכול להידמות אליו?!

והנה - כל מלאכת הבריאה המורכבת והעצומה הזו, הגיעה לסיומה ביום השבת. "וַיְכַל אֱלֹקִים בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי מְלַאכְתּוֹ אֲשֶׁר עָשָׂה, וַיִּשְׁבֹּת בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי מִכָּל מְלַאכְתּוֹ אֲשֶׁר עָשָׂה". זהו זה, כאשר הגיע יום השבת, היה העולם מושלם בתכלית. לא חסר כלום, ואין דבר מיותר; אין שום צורך לשפר, לשכלל, לחדש, להתקדם. הכל מאוזן, הכל מדויק, הכל נאה ומתוקן. הכל הכל מ-ו-ש-ל-ם!

מנוחת השבת של בורא עולם מבטאת היא את שלימות הבריאה ושלימות הבורא יתברך.

חלק אלוה ממעל

אף לנו, בניו אהוביו, הנחיל הקב״ה את מנוחת השבת, את הכח לשבות ממלאכה. שביתת היהודי בשבת מעידה על כך שיש בו צד של שלמות, של מנוחה. מי שרדוף כל הזמן להשיג עוד ועוד, זה מראה על כך שתמיד הוא חסר, תמיד יש לו מה להמשיך לחפש ולהשלים. אבל ליהודי יש את היכולת והכח - לשבות. להפסיק את המרוץ, כי יש בו כבר משהו שלם בתוכו, יש בו חלק נאצל - ״חלק אלוה ממעל״, שאינו מבקש להשיג דבר, שאינו זקוק להתקדמות, לשיפור, לתנועה. חלק של שלימות ומנוחה.

הדברים הם עמוקים ונפלאים - למתבונן בהם. וכך אומר המהר״ל מפראג זצ״ל (בספרו דרך החיים ה ט) : ״הדבר שהוא שלם, ראוי אליו השביתה והמנוחה. ודבר זה דומה אל ישראל, כי מצד שלמותם יש להם השבת והמנוחה... כי כל מי שאין לו מנוחה, לא הגיע אל השלמות, ולכן הוא מתנועע. והנה תראה כי המנוחה שייך אל דבר שהושלם, ואז הוא בעל מנוחה... ודבר זה אין לבני נח [גויים] מפני שאין להם השלמות בפועל, לכך ראוי להם התנועה התמידית, ועליהם אמרו ׳ויום ולילה לא ישבותו׳...״

״לָאֵל אֲשֶׁר שָׁבַת מִכָּל הַמַּעֲשִׂים, וּבְיוֹם הַשְּׁבִיעִי נִתְעַלָּה וְיָשַׁב עַל כִּסֵּא כְבוֹדוֹ.
תִּפְאֶרֶת עָטָה לְיוֹם הַמְּנוּחָה. עִנֵּג קָרָא לְיוֹם הַשַּׁבָּת.
זֶה שִׁיר שֶׁבַח שֶׁל יוֹם הַשְּׁבִיעִי. שֶׁבּוֹ שָׁבַת אֵל מִכָּל מְלַאכְתּוֹ.
וְיוֹם הַשְּׁבִיעִי מְשַׁבֵּחַ וְאוֹמֵר מִזְמוֹר שִׁיר לְיוֹם הַשַּׁבָּת.
לְפִיכָךְ יְפָאֲרוּ לָאֵל כָּל יְצוּרָיו, שֶׁבַח וְיָקָר וּגְדֻלָּה וְכָבוֹד יִתְּנוּ לַמֶּלֶךְ יוֹצֵר כֹּל,
הַמַּנְחִיל מְנוּחָה לְעַמּוֹ יִשְׂרָאֵל בְּיוֹם שַׁבָּת קֹדֶשׁ״.
(מתוך תפילת שחרית לשבת)

ברית נצח

והנה, קבע הקב״ה את מנוחת השבת - כ**ברית עולם**, בינינו לבינו. יש כאן איזה סוד משותף, איזו אות וסימן נצח - ששמור רק בינינו לבינו. ביום שבת קודש, יושבים אנו היהודים, בניו אהוביו - ושובתים. נהנים מן הקיים, מן החלק הרוחני הטהור והשלם הקיים בנשמתנו. מפסיקים את המרוץ והרדיפה, ומתענגים על ה׳. בכך אנו מעידים על הקשר האיתן שלנו עם בורא עולם, אשר אף הוא שבת ביום השבת מכל מלאכתו אשר עשה.

הנה, במילים אלו, קובעת התורה הקדושה את ברית הנצח הזו (שמות לא טז-יז):

"וְשָׁמְרוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת הַשַּׁבָּת,
לַעֲשׂוֹת אֶת הַשַּׁבָּת לְדֹרֹתָם **בְּרִית עוֹלָם**.
בֵּינִי וּבֵין בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, אוֹת הִיא לְעֹלָם,
כִּי שֵׁשֶׁת יָמִים עָשָׂה ה' אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ,
וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי שָׁבַת וַיִּנָּפַשׁ".

הילוך 'שבת'

אכן ההלכה מנחה אותנו בשבת - ליהנות מן המוכן, מן הקיים. לא לנסות להשיג עוד ועוד. לפני השבת יש מצוה לטרוח ולהכין את כל צורכי השבת - ומשאך נכנסת השבת - זהו זה, כל העבודות מאחור. **כעת הנפש היהודית עוברת להילוך אחר** - שבתי, אצילי, מרומם, מלכותי. אין יותר להכין ולעשות, לפעול וליצור [כמובן שיש לכך גדרים הלכתיים ברורים, כמובא להלן ב"שער ההלכה"]. כעת יש לנו הכל, לא חסר לנו כלום.

הנחיה זו רמוזה בפסוק (שמות כ ט): "שֵׁשֶׁת יָמִים תַּעֲבֹד, **וְעָשִׂיתָ כָּל מְלַאכְתֶּךָ**, וְיוֹם הַשְּׁבִיעִי שַׁבָּת לַה'...". מה אומרות המילים "ועשית כל מלאכתך"? וכי אדם יכול לעשות את כל מלאכתו בששה ימים? אלא אמרו חז"ל: "כשתבוא שבת - יהא בעיניך כאילו כל מלאכתך עשויה, ולא תהרהר אחר מלאכה" (רש"י). בשבת אתה שרוי **במציאות אחרת, של שלימות ורוגע**. ענייני החול אינם מטרידים אותך. מבחינתך הכל מסודר, הכל עשוי.

מאכלי השבת אף הם כבר מוכנים, ואין לך אלא ליהנות ולשמוח ולהתענג על ה'.

"שבת קודש יום מנוחה, בו נסו יגון ואנחה,
עם אל בהשקט ובבטחה – שבת עונג יקראוהו".
"לא תחסר כל בו, ואכלת ושבעת, וברכת את ה' אלוקיך אשר
אהבת".
"אכול משמנים, שתה ממתקים.
כי אל יתן לכל בו דבקים – בגד ללבוש, לחם חוקים.
בשר ודגים וכל מטעמים..."
(משירי השבת)

כי אינך חמור עבודה, ואף לא 'מכונת הספקים' מהלכת. אינך רדוף לעולם אחר הישגיך ומילוי חסרונותיך. כי "חלק אלוה ממעל" נמצא בתוכך, חלק שלם, שהמנוחה והשביתה יפה לו. ואתה מקשיב לו, לחלק הנאצל הזה אשר בקרבך, אינך מדכא אותו בשטף קצף מרוצת החיים, כי "ברית עולם" כרותה בינך ובין אלוקיך.

שמח תשמח רעים אהובים

ולמה הדבר דומה? לשני ידידים, האוהבים זה את זה בלב ונפש. אלא שמחמת ששניהם טרודים ועסוקים מאוד, כל אחד בענייניו, הם חששו שמא הקשר ביניהם ילך ויתרופף. לכן החליטו לכרות ביניהם ברית ידידות, כשהם קובעים לעצמם יום קבוע, בו יפגשו וישבו וישמחו כשבת אחים יחד, וכך תתחזק אהבתם. (רמב"ן)

כן הדבר בידידות האיתנה בינינו לבורא יתברך.

"**ידיד נפש, אב הרחמן... נפשי חולת אהבתך!**" נשמתנו הטהורה, החצובה מתחת כסא הכבוד, משתוקקת היא מאוד מאוד אל ה' יתברך. אין לה תשוקה גדולה יותר, ואין לה שמחה גדולה יותר - מן הקִרבה המתוקה אליו. אבל - טרדות החיים שוחקות, תאוות העולם מושכות ומפתות, היצר הרע עושה את מלאכתו נאמנה - והאהבה הולכת ונחבאת, הידידות העמוקה מאֵימת להידחק לפינה קטנה בירכתי הלב.

והנה מזמין אותנו הבורא יתברך, אחת לשבוע, לשבת ולשמוח עימו. לעזוב את טרדות החיים, להניח לעמל והיגיעה הבלתי פוסקים - ולהתענג במחיצתו.

איזו הפגנת ידידות היא זו! "אני לדודי [להקב"ה] - ודודי לי". נוטל היהודי כוס יין בידו ומרימו בהצהרת עדות, כי ה' הוא האלוקים, אשר ברא את העולם בששה ימים, וביום השביעי שבת. הוא מציית לבוראו ושובת מכל מלאכה, מפנה את מחשבתו וליבו אליו. הוא עורך שולחנו בכבוד והדר, ומפיו קולחים זמירות ותשבחות לאל חי. והקב"ה - מחזיר לו הארת פנים בכפל כפליים. משרה עליו נועם מיוחד הממלא את חדרי הלב בשמחה ועונג, ואף מצווה עליו את ברכתו - שפע של טובה וברכה ברוחניות ובגשמיות, הנמשכים לכל ימות השבוע.

הכניסה לזרים אסורה!

מפעים לראות, כיצד השגיח הקב"ה במהלך ההיסטוריה, שאכן ברית הידידות הזו תישאר רק בינינו ובינו, מבלי שיכנסו זרים לשטח מקודש זה. וכמו שאומר המדרש (ילקוט שמעוני שמות לא): "ברית עולם ביני ובין בני ישראל - ולא ביני ובין האומות".

כידוע [- להבדיל בין הטהור לטמא!], בימיה הראשונים של הנצרות, בחרו הנוצרים את יום השבת ליום מנוחתם. אולם כאשר החלה הנצרות להתפשט בעולם, והמנוחה בשבת יכולה היתה להפוך לנחלת הכלל [מבחינה חיצונית, כמובן], סיבבה ההשגחה העליונה שהנוצרים עצמם הזיזו את "שבתם" יום אחד קדימה, ליום ראשון, והשבת נותרה נחלת עם ישראל לבדו. מעין זה קרה גם עם המוסלמים. הם בחרו להם כיום

מנוחה את היום השישי, והותירו את השבת כאות לברית הייחודית בין ישראל לאלוקיו.

"וְלֹא נְתַתּוֹ ה' אֱלֹהֵינוּ לְגוֹיֵי הָאֲרָצוֹת, וְלֹא הִנְחַלְתּוֹ מַלְכֵּנוּ לְעוֹבְדֵי אֱלִילִים.

גַּם בִּמְנוּחָתוֹ לֹא יִשְׁכְּנוּ עֲרֵלִים, כִּי לְעַמְּךָ יִשְׂרָאֵל נְתַתּוֹ בְּאַהֲבָה. לְזֶרַע יַעֲקֹב אֲשֶׁר בָּם בָּחָרְתָּ".

(מתוך תפילת שחרית לשבת)

כמובן שאף יום השביתה שקבעו לעצמם הגויים, הינו חיקוי חיצוני חסר תוכן פנימי - לעומת השבת היהודית.

הנה, במוזיאון השעווה, ביקרתם פעם? ודאי פגשתם שם את ראש הממשלה ואת שר הביטחון, אולי אף נועדתם פנים מול פנים עם הנשיא הראשון... ובכן אמרו בבקשה, מה ההבדל בין אדם אמיתי לבין בובת שעווה, האין הם נראים זהים?

כמובן שהשאלה מגוחכת. למרות הדמיון החיצוני, הרי בקרב האדם, מתחת לשכבה החיצונית, ישנה מערכת מופלאה של גידים ונימים, מערכות מסובכות ושלובות של לב וריאות, כליות וטחול, קרביים ובני מעיים, עצמות וגידים, ומעבר לכך - מח וחושים, תודעה וזיכרון, חוויות ורגשות, שכל ונשמה - ודבר מכל אלו אינו מצוי בבובת השעוה הגולמית!

כזה הוא ההבדל - בין יום השבתון של הגויים, לבין - להבדיל בין קודש לחול - שבת קודש היהודית. אומות העולם אכן מחקים את יום השבת, אך החיקוי הוא חיצוני - לשביתה, לפולחן ולטקסיות. אין הם מסוגלים להקנות לשבת את המימד הפנימי, הרוחני והעמוק, הקדוש והמרומם - הקיים אצלנו היהודים.

"אמר החבר: לא יכלה כל אומה להידמות אלינו בשום דבר. הלוא תראה אותן האומות אשר קבעו לעצמן יום למנוחה במקום שבת - כלום יכלו לחקותנו, אם לא כאשר תחקינה צורות הצלמים את צורות בני האדם החיים?" (רבי יהודה הלוי, "הכוזרי" פרק ג)

הצהרת אמונים

כאמור, מנוחת השבת היא אות וברית בינינו ובין הקב"ה. כעין "חותמת" המעידה עלינו מי הוא אלוקינו, אשר ברא את העולם בששה ימים וביום השביעי שבת. בשמירת השבת אנו מצהירים על אמונתנו בבורא עולם, ועל הקשר האיתן שיש לנו עימו.

ואמנם, דווקא מגודל החיבה והאהבה של בורא עולם אלינו, וממה שקרבנו אליו כל כך, יש ללמוד גם על חומרת המזלזל, שרומס בידיו את אות הנצח בינינו לבין הקב"ה, ומראה כי אינו חפץ בקשר עם חי העולמים, חס ושלום. וכמו שהקב"ה בכבודו ובעצמו כותב בתורה (שמות פרק לא פסוקים יב - יז):

"וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה לֵּאמֹר: וְאַתָּה דַּבֵּר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר: אַךְ אֶת שַׁבְּתֹתַי תִּשְׁמֹרוּ כִּי אוֹת הִיא בֵּינִי וּבֵינֵיכֶם לְדֹרֹתֵיכֶם, לָדַעַת כִּי אֲנִי ה' מְקַדִּשְׁכֶם. וּשְׁמַרְתֶּם אֶת הַשַּׁבָּת כִּי קֹדֶשׁ הִיא לָכֶם, מְחַלְלֶיהָ מוֹת יוּמָת, כִּי כָּל הָעֹשֶׂה בָהּ מְלָאכָה וְנִכְרְתָה הַנֶּפֶשׁ הַהִוא מִקֶּרֶב עַמֶּיהָ. שֵׁשֶׁת יָמִים יֵעָשֶׂה מְלָאכָה, וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי שַׁבַּת שַׁבָּתוֹן קֹדֶשׁ לַה', כָּל הָעֹשֶׂה מְלָאכָה בְּיוֹם הַשַּׁבָּת מוֹת יוּמָת. וְשָׁמְרוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת הַשַּׁבָּת לַעֲשׂוֹת אֶת הַשַּׁבָּת לְדֹרֹתָם בְּרִית עוֹלָם, בֵּינִי וּבֵין בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אוֹת הִוא לְעֹלָם, כִּי שֵׁשֶׁת יָמִים עָשָׂה ה' אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי שָׁבַת וַיִּנָּפַשׁ".

הוראינו לדעת, כי הקב"ה מייחס לברית זו חשיבות עליונה, עד כדי כך שהוא מצווה בתורה, שבית הדין יתן עונש מוות למפר את הברית במזיד, מתוך הכרה וידיעה, מפני שהוא ככופר בבורא עולם.

"מגיד הכתוב, שכל מי שמחלל את השבת, מעיד לפני מי שאמר והיה העולם, **שלא** ברא את עולמו בשישה ימים, ולא נח בשביעי". ה' יצילנו. (מכילתא פרשת יתרו)

אות ושלט - אני יהודי

מסופר על הגאון החפץ חיים זצ"ל, שפעם נודע לו על בעל עסק יהודי שהתחיל לפתוח את חנותו בשבת. הרב, אשר הכיר את היהודי המסכן הלזה, אשר התחיל לתעות ולסטות מדרך ה', כאב על כך והצטער צער רב, וביקש שיקראו לו אליו. כשבא אצל הרב, פנה אליו הרב:

"ידידי וחביבי, ברצוני לשאול אותך שאלה. הנה מעל חנותך מתנוסס לו שלט לתפארה: "נגריה". אם ביום מן הימים לא תוכל להגיע לחנות לשרת את קהל לקוחותיך כבכל יום - האם תוריד את השלט?"

- "לא, ודאי שלא", ענה היהודי, כשהוא תמה לאן חותר הרב בדבריו.

הרב המשיך: "ואם תרצה לצאת לאיזה טיול ארוך, ולקחת חופשה ארוכה - האם במקרה כזה תסיר את השלט?"

- לא, גם לא".

- "האם יש איזה מקרה שבו תחליט להסיר את השלט?"

- "אהה... ובכן, רק במקרה שאחליט לסגור לגמרי את החנות. כשארצה לעסוק במקצוע אחר".

הביט החפץ חיים ביהודי התועה ואמר לו בתוכחת אהבה: "דע לך בני, יהודי באשר הוא, אף אם אינו מקיים את המצוות כדת וכדין - כל עוד ששומר את השבת, הרי הוא מוכיח, כי גאה הוא שזיכהו בורא עולם להיות יהודי, וכמרים דגל ומכריז - **אני יהודי**, אינני בוש בזה. לא כן יהודי שהתרחק כל כך עד שמזלזל בשמירת השבת - בזה הוא מראה כי **מסיר מעליו את השלט 'אני יהודי'**, ואינו חפץ בהתקרבות להקדוש ברוך הוא, לעם ישראל, ולתורה הקדושה שהנחיל לנו בורא עולם".

צפור הנפש של היהדות

התייחסותה החמורה של ההלכה כלפי אדם המחלל שבת בפרהסיא [בגלוי], ממחישה לנו עד כמה שמירת השבת הינה ציפור נפשה של היהדות.

הנה, קובעת ההלכה, שהמחלל שבת בפרהסיה:

- פסול לעדות.
- ייינו - יין נסך.
- חשוד על השבועה [אין משביעים אותו בבית דין, ואם קפץ ונשבע אינו נאמן].
- אין מקבלים ממנו קורבן כלל.
- שחיטתו נבלה.
- אין מערבים עימו [עירובי חצרות בשבת].
- אינו מצטרף למנין לתפילה.
- לא קוברים אותו בתוך שאר קברי ישראל ששמרו שבת.
- אינו נאמן באיסורים [אין אוסרים או מתירים דבר על פי עדותו]. (שבת חמדת הימים עמוד 61)

וכך אומר הרמב"ם: השבת היא האות שבין הקב"ה ובינינו לעולם. לפיכך כל העובר על שאר מצוות - הרי הוא בכלל רשעי ישראל, **אבל המחלל שבת בפרהסיה - הרי הוא כעובד עבודה זרה, ושניהם כגויים לכל דבריהם**". (הלכות שבת פ"ל הט"ו)

אף הגויים ידעו כי שמירת השבת הינה יסוד גדול מאוד ביהדות, ומבלעדיה חלילה אין קיום וצביון לשמירת שאר התורה והמצוות:

- אמר המן הרשע לאחשוורוש: "אם אתה מבקש לעקור אותם - עקור את השבת ובטל אותה, ואחר כך אתה מכלה אותם". (אסתר רבה ז)

- היוונים כאשר רצו לקעקע את התורה מעם ישראל, גזרו תחילה שלוש גזירות: * שלא למול את הבנים. * שלא לקדש את החודש [ובכלל זה כל שמירת החגים]. * שלא לשמור את השבת. ידעו הם כמה עוצמה וכח יש במיוחד במצוות הללו בשמירת הצביון היהודי.

יהי רצון שבזכות ההקפדה על שמירת השבת, נזכה בקרוב לגאולה, כמו שאמר רבי שמעון בן יוחאי: "**אלמלי משמרים ישראל שתי שבתות כהלכתם, מיד הם נגאלים**" (שבת קיח ע"ב). ואמר הקב"ה: "**אם שמרתם נרות של שבת, אני מראה לכם נרות של ציון**". (ילקוט שמעוני במדבר ח תשיט)

קרוב אליך הדבר מאוד...!

לכבוד הרב,

ברצוני לשטוח לפני הרב את בעייתי, בתקוה לקבל הכוונה נכונה ומסייעת.

כבר תקופה ארוכה שאני חש התעוררות פנימית להתחזק בשמירת השבת - ואולם לצערי, בפועל עדיין לא זכיתי לכך. אני פשוט לא יודע איך לעשות זאת, מאה להתחיל. אני חושב שעצם המחשבה על שינוי בהתנהגותי ובאורחות חיי מרתיעה אותי.

איך יקבלו נאת בחברה, ואיך אסתדר בבית עם האשה והמשפחה. וכך עוברות השבתות, אחת ועוד אחת, מבלי שאוכה לשומרן. וליבי נוקפ! תופס אני את הצהה המכונית, אבל ליבי נועק: ״מה אני עושה? הרי זה אסור! המחלל שבת חייב סקילה! חוטא אני לקב״ה מאוד! מנתק אני את הקשר והאות שבינו לבינו!״ תאמין לי כבוד הרב, שבכל ליבי אני מתפלל ומייחל ליום שבו אוכה אפ אני להיזנות עד שומרי השבת, אבל אל מול מבני הצבשוו ומציאות חיי – זה נראה לי רחוק וקשה. מה הרב מייעץ לי לעשות?

תשובה:

אכן העלית בעיה נפוצה וכואבת. רבים הם היהודים החפצים בתוך ליבם להתקרב ולטעום טעם שבת יהודית אמיתית, אך נרתעים בגלל קשיים סביבתיים וכל מיני עיכובים למיניהם, שהם בעצם קטנים, אך מבהילים מאוד ונראים כהרים.

הייתי רוצה לייעץ לך כצעד ראשון - להתארח בשבת במקום שבו תוכל לחוות מקרוב את חווית השבת היהודית, כגון אצל משפחה שומרת שבת, בישיבה, בסמינר ליהדות וכדומה (תוכל להתעניין על אפשרויות אלו בארגוני יהדות, כמו הידברות, ערכים וכדומה). בכך הולך אתה למקום שבו בקלות תסתגל לשמור שבת ולנהוג כפי המקום בו אתה מתארח, ושם תרגיש את קדושת השבת בקידוש, בשירה, בסעודות, בתפילות, בהרצאות ובשעורי התורה. אם ראית שלא הספיקה לך שבת אחת - תחזור ותשנה לעשות עוד שבת כזאת, ובכך תתן לעצמך את הדחיפה הראשונית ואת הביטחון לבצע את חובתך בשמירת השבת.

כמו כן עליך לדעת כמה פרטים נוספים:

טעות גדולה היא לחשוב, כיון שאיני יכול לשמור שבת על כל פרטיה, אזי אין לי גם על מה להתחיל בשמירתה. חס וחלילה! זו טעות נוראה! עליך להתחיל במה שאתה כן יכול - ולהיזהר לפחות בפרטים שבידיעתך וביכולתך. כל חילול שבת חשבון בפני עצמו, כל סיגריה וסיגריה, ואפילו כל נשיפה ונשיפה בסיגריה אחת, זה חילול שבת בפני עצמו. לכן, גם אם נכשלת והתחלת לעשן סיגריה ובאמצע נזכרת והתעוררת כי שבת היום וזרקת את הסיגריה מידך [כי אסור לכבותה בשבת] - הרי הצלת את עצמך

מעוד חילול שבת נורא של "מבעיר" בשבת. וכמו כן כל חילול שבת, אפילו קטן, שאתה נמנע מלעשותו - התקשרת בזה לקדושת השבת, ובעזרת ה' זה יתן לך את הכח לשמור את יתר הלכות השבת.

דבר נוסף שיש לי לומר לך: לזכור! ישנם מעידות ונפילות. יתכן ושמרת שבת אחת או שתים וכל כך נהנית והתלהבת - והנה בשבת השלישית מעדת ונכשלת בחילול השבת. אל תתייאש! כאן פשוט רוצה היצר ללכוד אותך בטענה: "ובכן ראה, זה לא בשבילך לשמור שבת! לא תוכל לעמוד בדרישותיה!" וכדומה - טענות שונות המפתות ומחלישות את הרצון. עליך לדעת! כולנו פעמים נופלים, כל אחד נופל בהתאם למדרגה בה הוא נמצא, אולם חובתנו לקום! נסה שוב ושוב, מעט בחילולי שבת ככל אשר תוכל ולבסוף תצליח ותנצח.

זה כלל גדול: לעולם אי אפשר בבת אחת לקפוץ לקיצוניות שלא הורגלת בה. ההצלחה תלויה אך ורק ברצון להתחיל כל פעם מחדש, ולעשות את מה שכבר כן יכולים.

וגם אם בני משפחתך אינם מצייתים לך ונצרך אתה לשמור את השבת לבדך - התגבר ועשה זאת. הם בשלהם - ואתה בשלך. וברוב רובם של המקרים, המציאות הוכיחה שבדרכי נועם אך בעקביות - זכו שומרי השבת לגרור את בני משפחתם. והעיקר שתזכור את ההבטחה של ה' יתברך: הבא להיטהר מסייעים אותו!

לסיום ברצוני לספר לך על יהודי יקר מראשון לציון, שזכיתי להדריכו בצעדיו הראשונים בשמירת השבת. לצורך הסיפור נקרא לו נפתלי. נפתלי היה חילוני לכל דבר, אך הקפיד ללכת ביום הכיפורים לבית הכנסת. לפני כחמש שנים, כאשר הלך כמידי שנה לבית הכנסת, שמע את דרשתו של רב בית הכנסת, אשר אמר בתוך דבריו: יהודים יקרים, באים אתם ביום הכיפורים לתפילה ולסליחות, שכן יום זה נועד לכפרה ולסליחה. ורבים ישנם שבדעתם לאחר יום הכיפורים להמשיך בדרכם ללא שבת, ללא תפילין, ללא טהרה וכו'. ובכן, האם אין זה צחוק לבוא לבית הכנסת ביום הכיפורים ולזעוק תפילות ופיוטי סליחות מבלי לחשוב להשתנות אפילו במשהו?!

הציע הרב כמה הצעות של קבלות, ואחת מהן היתה שיקבל האדם על עצמו ללכת לשיעור תורה לפחות פעם אחת בשבוע, ואף אם אינו שומר תורה ומצוות.

נפתלי החליט בליבו כי הדברים צודקים ונכונים, והחליט לקבל עליו קבלה זו ללכת בכל שבוע לשיעור תורה. וכך היה מגיע אל השיעור הקבוע אשר מסרתי מידי שבוע בראשון לציון, עד שהיה מהקבועים בשיעור. לאחר כמה שיעורים החליט שברצונו להתקדם, ושאל אותי במה עליו להתחיל.

הצעתי לו שיתחיל בשמירת השבת, אולם הדבר היה כלל לא פשוט עבורו. אשתו של נפתלי לא הסכימה בשום פנים ואופן לשמור שבת - כבר שנים רבות שביום שבת נוסעת היא יחד עם בעלה וילדיה להוריה שבחולון ולעוד בילויים שונים, ולא יכלה לשאת שינוי כזה בחייה. הדרכתי אותו שבמצב כזה יניח לאשתו וישתדל לשמור שבת לבדו. לאחר מספר ימים ניגש אלי שוב ואמר לי שכך סיכם עם אשתו - גם זה לאחר מאמצים רבים: שבת אחת הוא יסע עימה, ושבת שלאחריה ימנע מלנסוע ותיסע היא לבדה. השבתי לו: זו אומנם התקדמות, אך תמשיך למסור נפש למען השבת.

כעבור זמן מה, ניגש אלי ואמר לי שכך קבע עם אשתו: שהיא תיסע כרצונה, והוא יגיע להוריה שבחולון באופנים, שכן טרם ידע שלא נוסעים באופנים בשבת.

באחד הימים הודיע לי בשמחה: השבת אשתי נסעה כדרכה, ואילו אני - הלכתי ברגל מראשון לציון עד לחולון! [כמובן ששורות אלו הנכתבות בקיצור ארכו זמן והרבה מסירות

נפש], וכך משבוע לשבוע מסר נפתלי נפשו על השבת ולא הרפה מלשכנע את אשתו על קדושתה, עד שבמשך הזמן ראתה שהדבר בנפשו, הכינה את המאכלים קודם השבת, והסכימה לשבת עימו לסעודות השבת בצוותא, ובין כך ישבו גם הילדים, והיה נפתלי מספר להם מפרשת השבוע עד שטעמו קצת גם הם את טעם השבת, וכך המשיך בנועם להנעים את השבת לבני ביתו.

זכה נפתלי, והיום ברוך ה' כל משפחתו שומרת שבת. הוא עצמו קובע עיתים לתורה ועוסק בפעולות חסד. אשריו בעולם הזה וטוב לו לעולם הבא. (הרב יעקב ישראל לוגסי שליט"א, "מקור הברכה" עמוד 39)

וקראת לשבת עונג

שאלה:

בעת שיחה עם גוי מאכרי אשר חנרו בתשובה, שאתי לב שכאשר הם דיברו על יום השבת הם פשוט קרנו מאושר ושידרו הנאה וענוגים, תוך שהם מתדרים יום זה כיום של שמחה וענג. ואני תמה - הרי בשבת ישנם איסורים והגבלות רבים, ומה היא אם כן השבת - מצוקה או מענגת?

יש לך שאלה קשה. ממש "פרדוכס".

אילו היו מציעים לנו לתכנן יום של חופשה והנאה, היינו כנראה מנסים להכניס בו כמה שיותר פורקן, חופשיות, שחרור. והנה בורא עולם נתן לנו יום מנוחה ושמחה, אבל למרבה הפלא דווקא ביום זה יש כביכול חוקים כובלים יותר מתמיד! הגבלות על כל צעד ושעל. פה אסור להדליק, ושם אסור להפעיל, כאן אסור לגעת, ושם אסור להזיז. ואתה תמה - איך אפשר ליהנות בצורה כזאת?!

אולי אף תתמה עוד יותר, כאשר תשמע מתוך זמירות השבת את המילים:

* "**דרור יקרא** לבן עם בת, וינצרכם כמו בבת..."

* "מיום ראשון עד יום שישי, לקראת שבת נכספה נפשי, כי בשבת **אצא חופשי**..."

נו, באמת, איפה כאן החופשיות והדרור?!

אולם לפני שניגש להסבר הדברים, נפתח בביקור - כאורחים סמויים העומדים מן הצד, בביתו של שומר השבת בשלמות, וננסה לחוות שבת יהודית אמיתית. והסיבה פשוטה, מי שחווה שבת כזו, או לפחות התחבר עם חווייתו של מי שחווה, לא רק שאינו מוטרד מהשאלה, הוא פשוט **מרגיש** בכל חושיו את התשובה.

הנה יום שישי הגיע וההכנות לשבת בעיצומן, מיטב התבשילים האהובים על בני הבית כבר מוכנים לסעודות השבת, וניחוחותיהם המשתלבים באווירת ההכנות האחרונות יוצרים תחושה מיוחדת במינה. המפה הלבנה נפרסת ועליה מוצבות חלות השבת במגש נאה מתחת כיסויין המעוטר. נרות השבת מוכנים להדלקה והכל מתלבשים חגיגית. הפלאטה של שבת ניצבת במקומה, ושעון השבת מקבל הוראות הפעלה וכיבוי של התאורה ללא מגע יד בשבת. שעת הדלקת הנרות מתקרבת. ארגונים, סידורים והכנות אחרונות. הציפייה לכניסת השבת, ומתח אתגר העמידה במרוץ הזמן, ממלאים את הלב. צפירה (כנהוג בשכונות שומרי המצוות) ו...הדלקת נרות השבת. המתח התפרק בבת אחת. תפילה של אם יהודיה על בריאות ושלום בעלה וילדיה. היא פוקחת את עיניה ומביטה בחיוך של עונג ושלוה אל ילדיה הקטנים המתבוננים בה בסקרנות. "שבת שלום" הם שומעים כמו מתנגן, ונשיקת אהבה מלבה של אמא.

שלוה ורוגע. אבא והבנים בבית הכנסת, אמא יושבת וקוראת בנחת אמיתית, מספרת ומאזינה לקטניה בסבלנות מעל ומעבר לנדרש. כלי התקשורת דוממים, ואפילו הטלפון נרדם. תחושת חום ואהבה אופפים את כל הבית. והנה נקישה והדלת נפתחת, "שבת שלום" מאחל האב ופניו מאירות. האם זה אבא של יום יום, העובד כה קשה וטרוד בפרנסתו? הרי זה... מלך!! מתגנבת תחושה, ללא מילים, אל הלב.

התארגנות קלה לקראת הקידוש וכבר נשמע הזמר, גדולים וקטנים גם יחד: "שלום עליכם, מלאכי השלום, מלאכי עליון - מלך מלכי המלכים - הקדוש ברוך הוא.

בואכם לשלום...

ברכוני לשלום...

בשבתכם לשלום..."

ומכאן עוברים כולם, גדולים וקטנים, אל השיר הניצב בפסגת שירי ההלל לרעייה היקרה, הבונה ביתה במסירות, באהבה ובתבונה:

"אשת חיל מי ימצא, ורחוק מפנינים מכרה.
בטח בה לב בעלה, ושלל לא יחסר.
גמלתהו טוב ולא רע, כל ימי חייה.

.....

.....

רבות בנות עשו חיל, ואת עלית על כולנה.
שקר החן, והבל היופי, אשה יראת ה' היא תתהלל.
תנו לה מפרי ידיה, ויהללוה בשערים מעשיה".

קידוש. היין כמו נוצץ בגביע של שבת. אבא נעמד ואתו כולם, תחושה מרוממת של קדושה אופפת את כולם.

"ברוך אתה ה'... בורא פרי הגפן.

ברוך אתה ה'... אשר קדשנו במצוותיו, ורצה בנו, ושבת קודשו באהבה וברצון הנחילנו... ברוך אתה ה' מקדש השבת".

גם קולו של התינוק שמצא לנכון לבכות בדיוק ברגע זה, אינו פוגע באווירה הקסומה של שעת הקידוש. הלבבות מחובקים...

סעודת השבת, שירי שבת, שיחות שאינן גולשות לענייני כספים, עבודה, טרדות ודאגות, שהרי שבת היום!! והפסוק אומר (ישעיה נו ח): "ממצוא חפצך **ודבר דבר**", דבורי עסק וממון אסורים בשבת! סיפור מאבא ורעיון יפה מפרשת השבוע. בן השלוש וחצי מציג בגאווה את האותיות שלמד השבוע, ובן החמש כבר יודע לקרוא! שאלות ותשובות מהפרשה, שירים, שובבות ומשחקי ילדים. ריב בין הקטנים מכניס את אבא לתפקיד משכין השלום, לכולם יש פנאי לכולם, והנה ניגשים למנת הקינוח ולאחר מכן לברכת המזון.

איש אינו לחוץ, איש אינו ממהר, הטלפון אינו מצלצל, וכלי התקשורת אינם מטרידים.

שיחות / ביקור חברים / טיול רגוע בשכונה / לימוד בחיק המשפחה.

בוקר. תפילת שחרית של שבת וקריאת התורה. פרשה לפרשה מצטרפות לחשבון גדול. אחת לשנה זוכים המשתתפים הקבועים בתפילות השבת לסיים את כל חמשת חומשי התורה!

קידוש של היום, סעודת שבת, שירים, שיחות ורעיון, ברכת המזון, ו... הרי **שבת** ראשי תיבות **ש**ינה **ב**שבת **ת**ענוג...

משחק עם הילדים, שיחה נעימה בין ההורים, טיול רגלי שליו ונינוח, קריאה, שיעור תורני מעניין, עונג שבת, תפילת מנחה, סעודה שלישית קלה, תפילת ערבית והבדלה.

ובהבדלה, מברכים על היין, על הנר, וגם... על הבשמים. שהרי לעבור מרוממות נשמת השבת לשגרת החול, זה קשה. הבשמים, מרגיעים מעט...

* * *

מי שחי כך, ואפילו ברמה חווייתית נמוכה מזו, ואפילו הוא מתגורר בסביבה שאינה שומרת שבת, אינו מבין את השאלה "האם אינך מוגבל על ידי השבת?!". כן! אמנם לא כל דבר שאני עושה בחול אעשה בשבת. אך הרי מגבלות אלו משתלמות מאד! שהרי הן הן שיוצרות את האווירה הקסומה והמיוחדת של השבת - בדיוק כשם שמגבלות הדיבור הנינוח והשקט, הלבוש המכובד ואיסור העישון באולמות ארמון המלכות בבריטניה, שותפות גמורות הן בתחושת ההוד האופפת את המבקרים.

השבת קוראת לאדם להשתחרר מחיי החולין שלו, מהמרוץ שאנו כה משועבדים לו, ולהיות חופשי באמת - לעצמו, למשפחתו - ולאלוקיו.

נבין מעתה מדוע כאשר שומר השבת נשאל על ידי חבריו מן העבר: "ומה עם הנסיעה לים?" הוא מביט בהם בחיוך מהול ברחמים... בלבו הוא חש כמי שביקשו ממנו להחליף כתרו של מלך בנזיד עדשים. אמנם נכון, נזיד עדשים טעים הוא, אך אוותר עליו ללא היסוס כאשר מן הצד האחר ניצבת תמורה יקרה הרבה יותר לאין ערוך.

הג'ונגל על חוף הים...

בואו נדבר על הג'ונגל של שבת על שפת הים, או בקרחת קטנה ביערות הקרן הקיימת. ג'ונגל שלם פורח כמעט על כל חופי הרחצה של ישראל. הולך לו ישראלי טוב, העייף מכל העיסוקים והדאגות של ימי החול, לתפוס שלוה או תענוג. הולך לים. בעיר - כך אמרו לו - אי אפשר לנוח, צריך "לצאת אל הטבע". [אגב, זה אחד הפרדוקסים הגדולים, כי דווקא בעיר שורר שקט בשבת לפני הצהרים, ואני מכיר רחובות שאפשר לשמוע בהם את ציוץ הציפורים בשעה שבכבישי היציאה מן הכרך נסחטים צופרים עד תום]. נוסעים בשורה, מזדחלים כדי "לצאת מן השאון", ומי שמנסה לעקוף בתנועת אגוף או בהתקדמות "זגזג" - זוכה בגידופים. אבל מה? הלוא נוסעים לתפוס שלוה!

טוב, באים לים - אם אפשר לכנות כך את פיסת החול שנותרה. מתחילים להתמקם, קצת מאמץ, אבל מה לא עושים בשביל המנוחה? מסביב יקום הסער, כולם רצים, כולם צועקים, כולם אוכלים. כל מה שלא הספיקו לאכול בימי העבודה - אוכלים עכשיו, במאורגן ובסיטונות. למה להסתיר את הפסולת, הבקבוקים? מה יש, יגנבו אותם? ובכן, משאירים את הכל - ולמחרת יאספו פה טונות של אשפה...

והשמש קופחת על הראש, השמש עושה את שלה, נשלפים בקבוקי שמן שלא תמיד עוזרים - והלילה יגנחו אלפי ישראלים: אני מת לישון ואיננני יכול, הגב כמו שריפה! למחרת הם באים אל המשרדים ואל בתי החרושת - העיניים עייפות, הפה מפהק,

צריך לנוח לאחר יום המנוחה של אתמול... וזאת מלמדת הסטטיסטיקה - כי ביום ראשון בבוקר רב מספר תאונות העבודה בבתי החרושת, ועולה בהרבה כל שכיחות התאונות מבשאר הימים. כלומר, המנוחה עשתה את שלה...

(עיתון הארץ, כד' סיון תשל"ו)

לסיכום: אכן, שומר השבת נמנע בשבת מלבצע פעולות מסוימות המותרות בחול ואסורות בשבת. לעיתים הדבר דורש הקרבה וחוסר נוחות זמנית, אך יודע הוא היטב כי דווקא ההקפדה על פרטים אלו, היא היא שמאפשרת ליהנות אחת לשבוע(!) מעינוג רוחני ברמה הגבוהה ביותר.

כך חי הוא תמיד בחדוות הידיעה האמיתית כי:

א. נזיד עדשים אני מקריב לעומת ארמון מלכות השבת.

ב. חייל אני בצבא מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא, האוהבני אהבה עזה מאוד, ובכל הוראותיו חפץ הוא אך ורק בטובתי. והריני אוהבו ושמח על דבריו, ושומע ברצון להוראותיו.

אשרי העם שככה לו

"...ובימי שבתות אתם שרויים במנוחת הגוף והנפש, שאף למלכים אין אותה. כי הנה כשהמלכים צריכים לעשות דבר מה ביום מנוחתם, אינם נמנעים מלהתייגע. נמצא שאין להם מנוחת נפש שלימה ביום זה". כה דיבר גוי מלך הכוזרים לחכם היהודי.

("הכוזרי", מאמר שלישי פסקה י)

המתכון המושלם

שאלה:

לעיתים ניתן לשמוע מאנשים, השומרים חלק מאמצות השבת, שהשבת ''כבדה'' עליהם. האם נכון הדבר שאם ישארו אותה בשלמות, עם כל הלכותיה, היא תכבד עוד יותר?

תשובה:

אשה אחת סיפרה לחברתה כי יש בידה מרשם לאפיית עוגה נפלאה ומיוחדת ביותר, אשר תוכננה ונאפתה על ידי אחד מגדולי האופים והשפים בעולם. התלהבה החברה מאד וביקשה את המרשם בדחיפות, כדי שתספיק לאפות את העוגה הנפלאה לפני שיגיעו האורחים החשובים האמורים לבקר בביתה היום.

היא קיבלה את המרשם, ומיד ניגשה למלאכה במרץ רב. אך למרבה הצער התברר, כי חלק מהמצרכים חסרים בבית. והזמן דוחק...

לאחר הרהורים אחדים, התעודדה ואמרה: ''יש לי פתרון פשוט! וכי מי אמר שכל הרכיבים הכרחיים? העיקר שיש לי את הקמח ואת שאר החומרים המרכזיים של העוגה. ולגבי השאר, במקום כוס סוכר וכוס דבש אערבב שלש כוסות סוכר, במקום חלב - מים, במקום שמרים - אבקת אפיה, ועל האגוזים והחמאה אפשר בעצם לוותר''...

אמרה ועשתה.

וכשהעוגה נדחתה בנימוס על ידי כל טועם, היא טלפנה לחברתה תמהה, מתלוננת ואפילו זועמת: ''עוגה כזו את מהללת? וכי זוהי עוגה מיוחדת?''... ואם היא אשה ''חכמה'' במיוחד, היא תוסיף ותאמר: ''למזלי הרב, טוב ששיניתי וחיסרתי מהכתוב במרשם שמסרת לי!! שהרי אם חלק מן המרשם יצר עוגה כה גרועה, מה היה אילו הייתי מצייתת לכל הפרטים בשלמות?''...

והנמשל מובן. השבת כבדה על השומר רק חלק ממנה, **דווקא משום שאינו שומרה בשלמות!** השמירה החלקית - אפילו כשהיא מתמקדת במה שחשוב יותר, כמוהו כקמח ומים הדרושים לעיקר הבצק. אך טעמו של המרקם העדין המעניק את ההנאה היוקרתית, את אווירת הרוממות והעונג העוטפים את שומר השבת, נובע דווקא מהצירוף של הזהירות המושלמת **בכל** הלכות השבת.

ראה לדוגמא את התיאור הקצר המופיע בפרק הקודם, הרי די בפעולת הטלוויזיה (אפילו על ידי שעון שבת!) כדי לגרום לנפילה חדה ממרום פסגת יוקרת וקדושת השבת,

אל עולם של חולין שטרדות זולות סובבות בו, ועל ידי כך לקלקל בקלות רבה את האווירה המיוחדת, ולגרום ל"קצר" כללי בכל מערכות ההוד והעונג של הקסם השבתי בחוג ובחיק המשפחה.

הבה נזכור. **עונג רוחני** מרומם אנו חשים **בנשמה הרוחנית!** בורא העולם המכיר ויודע היטב את נבכי נשמתנו הרכיב בעבורנו מרשם מיוחד ומופלא, שנקרא "שבת". המרשם הזה הנו מורכב מפרטי פרטים, ולפעמים קשה לנו להבין חלק מהמרכיבים שלו, ומדוע הם נחוצים כל כך. לא פעם יכולה להתגנב ללבנו התחושה: מה יקרה אם אברור את גלעין הלימון מתוך סלט הירקות? מדוע זה חמור כל כך, מדוע זה פוגם בקדושת השבת? או מדוע אמנע את עצמי מלהסתרק בשבת, או מלהתאפר מעט? אולי דווקא בכך אמנע מעצמי את ההנאה המושלמת מן השבת? כאשר נלמד הלכות שבת לפרטי פרטים, יתכן שיצוצו עוד ועוד שאלות מהסוג הזה: מה זה משנה אם אחתוך את הסלט סמוך לסעודה או שעתיים לפני כן? מה זה משנה אם אשפשף את הבגד מן הלכלוך שדבק בו - מן הצד הקדמי של הבגד או מן הצד האחורי? במה זה ישנה אצלי את מנוחת השבת?

אולם כאשר נדע נאמנה כי המרשם המופלא של השבת אינו איזו המצאה שרירותית או תכתיב של גורם אנושי, כי אם מרשם אלוקי מיוחד שניתן לנו מאת בורא עולם, כמנוחה מושלמת עבור נשמתנו, או אז ייעלמו השאלות, ואת מקומן יתפוס רצון עז לציית לבוראנו אבינו אוהבנו. רק ציות מושלם **למרשם שניתן לנו, המרכיב את השבת המושלמת,** יתן את תוצאת **הנעימות השבתית המושלמת**, **אשר שום תחושת עול וקושי אינו כרוך בה.**

ואכן, רק משומר השבת **בשלמות** לפי ספר הוראות ה"יצרן" ניתן לשמוע כי השבת עבורו היא **גן עדן, מעין עולם הבא,** ושאר ביטויים המביעים עונג והנאה ברמה הגבוהה ביותר.

ובעצם, כבר ה' יתברך הכתיב זאת בפי הנביא ישעיה (נח יג): "אִם תָּשִׁיב מִשַּׁבָּת רַגְלֶךָ, עֲשׂוֹת חֲפָצֶיךָ בְּיוֹם קָדְשִׁי, וְקָרָאתָ לַשַּׁבָּת עֹנֶג, לִקְדוֹשׁ ה' מְכֻבָּד, וְכִבַּדְתּוֹ מֵעֲשׂוֹת דְּרָכֶיךָ, מִמְּצוֹא חֶפְצְךָ וְדַבֵּר דָּבָר - **אָז תִּתְעַנַּג עַל ה'**, וְהִרְכַּבְתִּיךָ עַל בָּמֳתֵי אָרֶץ, וְהַאֲכַלְתִּיךָ נַחֲלַת יַעֲקֹב אָבִיךָ - כִּי פִּי ה' דִּבֵּר".

הדבר תלוי רק בנו! ככל שנשמור על קדושת השבת יותר, בדקדוק על כל פרט ופרט מהלכותיה, כך נזכה יותר לחוש את העונג הזה, והשבת תשפיע עלינו שפע של ברכה ושמחה. אם רק נשכיל לעצור את מרוצת ההרגל של חיי היום יום **אחת לשבוע** ליממה אחת, נתמסר בשלמות מתוך רוממות של שמחה ומשמעת עצמית **לקיום מלא** של המרשם השבתי אשר הוענק לנו על ידי הבורא שהגדירו **מתנה טובה**, או אז אין ספק שנזכה להרגיש את ה"מעין עולם הבא"!

והרי חיים אנו בדור שכל כך מבקש ומחפש עינוגים רוחניים... הנה זה לפנינו בהישג יד! לא בחודשי חיפוש ביערות הודו, ולא בשנות עינוי במחשכי טיבט. כי אם **כאן, ביום השביעי, בכל שבוע** מחדש.

חשוב לציין עוד, כי המציאות מוכיחה שכל הזוכה להתענג וליהנות מידי שבוע מן היום המיוחד באמצעות שמירת הלכותיו וכלליו כראוי, **כל ימי השבוע שלו הם שונים לגמרי!!** הוא שמח יותר גם בימות החול, ויחסו לעולם ולחיים, ברמה אחרת לחלוטין. וזה דבר שהניסיון והמציאות מעידים עליו.

״יִשְׂמְחוּ בְמַלְכוּתְךָ שׁוֹמְרֵי שַׁבָּת וְקוֹרְאֵי עֹנֶג. עַם מְקַדְּשֵׁי שְׁבִיעִי. כֻּלָּם יִשְׂבְּעוּ וְיִתְעַנְּגוּ מִטּוּבֶךָ.

וְהַשְּׁבִיעִי רָצִיתָ בּוֹ וְקִדַּשְׁתּוֹ. חֶמְדַּת יָמִים אוֹתוֹ קָרָאתָ״.

(מתוך תפילת שחרית לשבת)

השקט שבתוך הסערה

״דומה, כי לא היה דור אשר זקוק למנוחה נפשית, כדורנו. אמצעי התקשורת אשר התרבו בתקופתנו, זועקים אל האדם ומזעיקים אותו ללא הרף. הכמות העצומה של ידיעות על המתרחש בכל העולם, מסחרר ראש ויוצר מתח נפשי אצל בני האדם. כמעט אין זמן לאדם להתייחד עם מחשבותיו ועם עצמו, להרהר במעשיו ולחשוב על שיפור. כמו כן הולך ופוחת מספר האנשים המביעים דעה עצמית שאינה ציטוט ממה שקלטו מהרדיו, מהטלויזיא, או מהעיתון. לעומת כל אלה, ההתנתקות מן העולם הרחב, וההתכנסות בסביבה הפרטית של האדם למשך יממה אחת - כפי שיוצרת השבת - הם אשר מבטיחים קיום חירותו של הפרט ודעותיו. לבד מזה שהשומר שבת כהלכתה, רוח אחרת מפעמת בקרבו, רוח טהרה וקדושה, וכמו נשמה חדשה עוטפתו ושופעת בקרבו - **נשמה יתירה**״. (על פי ״אל המקורות״ כרך ראשון עמוד 81)

מי חמור יותר - גנב או מחלל שבת?

שאלה: אני מאמין באלוקים, מכבד כל אדם, נוהר במאמון הגולת, משתדל לעזור כמיטב יכולתי לכל אדם הנקוק לעזרה, מפריש מכספי לצדקה ולבית הכנסת, ומכל יגיעי ומכרי אני שואב רק תודות ושבחים ללא שום תלונה. אם איננו שומר שבת, האם הדבר כה חמור אצל האלוקים?

תשובה: בבואנו למדוד את רמת החומרה אשר החוק מייחס לכל עבירה, אחד הקריטריונים הברורים יהיה כמובן מדת חומרת העונש אשר הוטל על ידי המחוקק על עובר עבירה זו. אף אנו, בבואנו למדוד את רמת החומרה אשר האלוקים מייחס לכל עבירה, אחד הקריטריונים הברורים למדידה זו הוא: מדת חומרת העונש אשר נקבע על ידו לכל עבירה.

והנה, בהתייחסו לגונב ממון חברו, אומר האלוקים (שמות פרק כא פסוק לז):

> "כִּי יִגְנֹב אִישׁ... שְׁנַיִם יְשַׁלֵּם".

כלומר: הוא לא חס על חברו שטרח להשיג ממונו, ישלם לו כפול מהסכום שגנב. ובכך:

א. יפוצה חברו על הצער שהצטער בהיוודע לו דבר הגניבה. **ב.** הגנב יפסיד בעצמו את אותו סכום שנטל, ובכך יתחנך ויבין במוחשיות את העוול שעשה.

ואילו על מחלל השבת אומר האלוקים (שמות פרק לא פסוק יד):

> "וּשְׁמַרְתֶּם אֶת הַשַּׁבָּת... מְחַלְלֶיהָ מוֹת יוּמָת".

הדבר כמובן דורש הסבר: **האם מחלל השבת גרוע בעיני האלוקים יותר מגנב?!!**

את התשובה לכך אנו מקבלים, כאשר אנו מתבוננים בפסוקים המסבירים את משמעותה של שמירת השבת. הבה נאזין לדברים הבאים (בראשית פרק ב פסוקים א-ג):

״וַיְכֻלּוּ הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ וְכָל צְבָאָם: וַיְכַל אֱלֹהִים בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי מְלַאכְתּוֹ אֲשֶׁר עָשָׂה וַיִּשְׁבֹּת בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי מִכָּל מְלַאכְתּוֹ אֲשֶׁר עָשָׂה: וַיְבָרֶךְ אֱלֹהִים אֶת יוֹם הַשְּׁבִיעִי וַיְקַדֵּשׁ אֹתוֹ, כִּי בוֹ שָׁבַת מִכָּל מְלַאכְתּוֹ אֲשֶׁר בָּרָא אֱלֹהִים לַעֲשׂוֹת״.

ועוד נאמר (שמות פרק לא פסוקים טז-יח):

״וְשָׁמְרוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת הַשַּׁבָּת לַעֲשׂוֹת אֶת הַשַּׁבָּת לְדֹרֹתָם בְּרִית עוֹלָם: בֵּינִי וּבֵין בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אוֹת הִוא לְעֹלָם, כִּי שֵׁשֶׁת יָמִים עָשָׂה ה׳ אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי שָׁבַת וַיִּנָּפַשׁ״.

כלומר, מיד לאחר שסיים האלוקים את מלאכת הבריאה, קבע את היום השביעי בשבוע כיום שונה ונבדל במהותו משאר ששת ימי המעשה. והוסיף עוד, כי לאור זאת הרי הוא רואה במי **ששובת ממלאכה ביום זה** אשר בו גם הוא שבת ממלאכת הבריאה, **כמי שמכריז כי מכיר הוא בעובדה שהעולם נברא על ידי האלוקים** ולא נעשה מאליו. ואילו **במחלל השבת** הוא רואה, כמי שמכריז באמצעות מעשיו כי **כופר באלוקים!! הוא**

גזר דין מוות - עד כדי כך?!

ובהקשר לכך, מספר הרב זמיר כהן: לאחרונה שאלני נהג מונית בעל חזות שאינה דתית, במילים אלה לערך: ״אני יהודי מאמין. ואני יודע שהתורה שלנו כל כך נפלאה, דרכיה דרכי נועם, והיא מחנכת למוסר, מצפון ומידות טובות וישרות. **איך יתכן אם כן, שיש בה גזר דין מוות על מחלל השבת? הרי הוא לא רצח!**״ הבנתי ללבו, והשיבותיו תשובה פשוטה:

כיהודי מאמין, בודאי יודע אתה שכל אדם שנפטר מן העולם ממשיך להתקיים בעולם הבא. החיים שלנו הם כמו חלום, כמאמר דוד המלך בספר תהילים: ״אָדָם לַהֶבֶל דָּמָה, יָמָיו כְּצֵל עוֹבֵר!״. כשאדם נפטר הוא 'מתעורר' מן ה'חלום', ואז הוא מגיע אל העולם של החיים האמיתיים, שם הוא חי לנצח.

ולשם מה נתן לנו בורא עולם 'לחלום' את החלום הזה? לשם מה אנו מבלים פה שבעים, שמונים, מאה עשרים שנה? יש לכך מטרה! רצה הקב״ה לזכות אותנו בשכר טוב בעולם הנצחי, לפיכך נתן לנו תורה ומצוות, שאם נשמור אותן כראוי נזכה בעולם הנצחי לשכר גדול שאין כמוהו. [כמובן שזהו נושא רחב, וניתן להעמיק ולהרחיב בו רבות.]

והנה, המחלל את השבת מכריז בחילולו, כי איננו מכיר בעובדה שהקב"ה ברא את העולם!

ואמנם, אינו יודע כי בכך הוא **מאבד את תכלית חייו,** וגורם לעצמו נזק בל ישוער בעולם הנצחי! אך בורא עולם שכל כך אוהב כל יהודי ויהודי וגם את המחלל הזה, מרחמנותו עליו רוצה לתת לו "צ'אנס" ולהצילו מהנזק העצום שגרם לעצמו. ולכן יודע שעדיף לאותו אדם לסיים את חייו עלי אדמות, ובכך לזכות בחיי נצח, מאשר לחיות עוד שלושים ארבעים שנה, אבל עם כתם גדול בנשמה, שיפריע לו בגמר חייו.

כמובן, שעם צאתו של חוטא זה ממלבושו הגשמי, יראה הוא את חיי הנצח אשר הרוויח, ויבין מאיזה הפסד נצחי ניצל על ידי שנגזר דינו ליהרג, והרי הוא מודה ומהלל ומשבח על ששילם בעולם הזמני תשלום קטן לעומת חוב גדול שהיה עליו לפרוע בעולם הנצחי. ונמצא שאף בזה הטבה יש כאן, ולא נזק חלילה.

החסד שבתשובה

בהביננו מה גדלה חומרתו של המחלל שבת, נבין מעתה את החסד הגדול והעצום שגמל עמנו בורא עולם, בכך שאיפשר לנו לעשות תשובה, ולטהר את נשמתנו אפילו מעוונות כה חמורים, ללא עונש כלל. כי בכוח התשובה לטהר ולנקות ולזכך את האדם עד שחטאיו נמחקים לגמרי כאילו לא היו כלל. זאת ועוד, אם חזר בתשובה מאהבה, כלומר מתוך הכרה בגדולת ה' ובחובתנו כלפיו, ולא מחמת יראת העונש, עליו אמרו שזדונות (= עבירות שעבר במזיד) נהפכות לזכויות, כלומר לא רק שחילולי שבתותיו נמחקים, אלא נחשב לו כמי ששמר את כל שבתותיו בשלמות. ועליו אמרו: מקום שבעלי תשובה עומדים - אין צדיקים גמורים יכולים לעמוד. וכל זאת מחסדי ה' עמנו לרוב אהבתו אותנו, וחפצו להיטיב לנו.

> "הטובה הצפונה לצדיקים, היא חיי העולם הבא. והם החיים שאין עמהם מוות, והטובה שאין עמה רעה. והטובה הגדולה הזאת, אין שום דרך בעולם הזה להשיגה ולידע אותה, שאין אנו יודעים ומכירים בעולם הזה אלא טובת הגוף, ולה אנו מתאווים, אבל טובת העולם הבא אין לה לא ערך ולא דמיון. וכבר הודיעונו החכמים הראשונים שטובת העולם הבא, אין כוח באדם להשיגה על בוריה, ואין יודע גודלה ויופיה ועוצמה, אלא הקדוש ברוך הוא לבדו. הוא שישעיה הנביא אומר: "עין לא ראתה, אלוהים זולתך, יעשה למחכה לו". (הלכות תשובה לרמב"ם פרק ח)

הבערה ללא טרחה

שאלה: מדוע אסור גם בנמנע להבעיר אש בשבת? הרי ההבערה כיום נעשית בקלות רבה, באמצעות לחצן או מתג, לחיצה על מתג או סיבוב מפתח הרכב וכדומה, ללא טרחה כבנמנע, שהיו צריכים להקיש אבנים זו בזו וכדומה?

תשובה:

ראשית, אילו היה נאמר בתורה: "לא תטרחו ביום השבת", או "לא תבצעו פעולה מעייפת ביום השבת", השאלה אכן היתה במקומה. ועם זאת, היה חל איסור על כל פעולה מעייפת, כהעברת כסאות רבים או כבדים מחדר לחדר עבור האורחים, נשיאת סירים ומגשים גדולים, אם הם מעייפים את נושאיהם, ואפילו ללכת בעיר הליכה מעייפת של קילומטרים אחדים לביקור קרובים וידידים היה אולי אסור, שהרי בכל אלה כרוכה טרחה. אולם **התורה לא אסרה טרחה בשבת** [ובלבד שתהא לצורך השבת].

מדוע אם כן הבערת אש בשבת אסורה?

משום שנאמר בתורה (שמות פרק לה פסוק ג): **"לֹא תְבַעֲרוּ אֵשׁ בְּכֹל מֹשְׁבֹתֵיכֶם בְּיוֹם הַשַּׁבָּת".**
- מבלי לחלק בין הבערה שיש עמה טרחה, להבערה שאין עמה טרחה.

וההסבר פשוט. כאמור בתורה, אנו מצווים לשבות ממלאכה ביום השבת כדי להעיד על הכרתנו ואמונתנו בעובדה שהאלוקים ברא ויצר במשך ששת ימי המעשה את הבריאה על כל פרטיה, ושבת ממלאכה ביום השביעי. הוא **לא שבת מטרחה,** אלא **ממלאכה, מיצירה**. הבערת אש היא מלאכת יצירה של אש שלא היתה כאן קודם, ואין שום הבדל אם המלאכה נעשית מתוך טרחה או בקלות רבה.

יקל עלינו להבין זאת כאשר נתבונן בעובדה שהאלוקים לא טרח ו"התעייף" בששת ימי המעשה, אלא "בִּדְבַר [=בדיבור] ה' שָׁמַיִם נַעֲשׂוּ, וּבְרוּחַ פִּיו כָּל צְבָאָם" (תהילים פרק לג פסוק ו). וכמו שנאמר בתורה בפרשת הבריאה: "**ויאמר** אלקים יהי אור ויהי אור", "**ויאמר** אלקים יהי רקיע בתוך המים" וכו'. ברור אפוא, שהתורה מגדירה את הבריאה בשם מלאכה, על שם התוצאה שעניינה יצירה וחידוש, ולא משום עייפות וטרחה.

האלוקים בדיבורו ברא ויצר מלאכה, "ויכל אלוקים ביום השביעי **מלאכתו** אשר עשה" (בראשית פרק ב א-ב). ועל אותו משקל נאמר: "לא תעשה כל **מלאכה**" (שמות פרק יט פסוק י), ואין זה משנה כלל אם כרוכה טרחה בעשיית המלאכה או לא, כמלאכתו של בורא עולם.

וכיצד נדע איזו פעולה מוגדרת כמלאכה היוצרת ומחדשת, ואיזו אינה נחשבת כן? למשל, אריגה - האם היא נחשבת מלאכה לענין שבת? הרי חוטי הצמר היו כבר בעולם, אולם מצד שני חיבורם על ידי האריגה, יצר וחידש בגד שלא היה? אותה שאלה ניתן להציב לגבי תפירה, בישול, בניה, וכו'.

לשם כך ניתנה התורה שבעל פה. בה קיבלנו כי בהגדרת **מלאכה** לענין שבת, נכללות שלושים ותשע פעולות. משום כך הן על כל המסתעף מהן, אסורות בשבת. (ובלשון הלכתית: המלאכות נקראות "**אבות מלאכה**", וסניפיהן "**תולדות**". כמבואר להלן בשער ההלכה).

הנה למשל אחדות מהן: **הזורע** [אפילו תחב זרע אחד לאדמה, אין כאן טרחה, אבל יש כאן פעולת מלאכה, שהרי זרע זה יתחיל לנבוט!]. **הקוצר** [אפילו קצר שיבולת אחת או קטף פרי אחד מהעץ, אין כאן טרחה, אבל יש כאן מלאכה - ניתוק הנקטף ממקום גידולו]. **המבעיר** [אפילו הדליק גפרור או מצית או יצר ניצוץ באמצעות הנעת הרכב או לחיצה על מתג החשמל בשבת. אין כאן טרחה, אבל יש כאן פעולת מלאכה, שהרי יצר וחידש אש]. **המבשל** [אפילו השליך גרגיר אפונה אחד אל הסיר הרותח. אין כאן טרחה אבל יש כאן מלאכה] וכן הלאה.

נבין מעתה את הנאמר בתורה לענין מלאכת הבערה: "**לא תבערו אש בכל מושבותיכם ביום השבת**" (שמות לה ג), מבלי לחלק בין הבערה שיש עמה טרחה, להבערה שאין עמה טרחה. בכל מצב, עצם ההבערה מלאכה היא, ואסרה בורא עולם בשבת.

מקור הברכה

שאלה: במפעל שבו אני עובד, נותנים תעריף שכר גבוה במיוחד עבור עבודה בשבת, וכך אני מוצא את עצמי בפני התלבטות קשה מאוד, כי למעשה רוב המשכורת שלי מבוססת על עבודה זו.

תשובה:

ניתן להבין את הניסיון הקשה העומד בפניך, שהרי "קשים מזונותיו [פרנסתו] של אדם כקריעת ים סוף" (פסחים קיח ע"א), פרנסה איננה דבר קל. לכן חשוב שתשים לב לנקודות החשובות הבאות, אשר יסייעו לך בעזרת ה' לעמוד בניסיון.

א. הבורא יתברך ציוה לשמור את השבת גם במחיר של הפסד ממון.

ב. שיקול המצב הנצחי לעד, מול המצב הזמני.

ג. שבת קודש היא "מקור הברכה", ובסופו של דבר לעולם לא מפסידים משמירתה.

ונרחיב:

א. החיוב לשמירת השבת - אף במחיר הפסד ממון

התורה מצווה לכל יהודי ויהודי (דברים ו ה): "וְאָהַבְתָּ אֵת ה' אֱלֹהֶיךָ בְּכָל לְבָבְךָ, וּבְכָל נַפְשְׁךָ **וּבְכָל מְאֹדֶךָ**". אמרו חז"ל: בכל מאודך - בכל ממונך, דהיינו שיהודי צריך לאהוב את ה' כל כך, עד שיהיה מוכן למסור ולהפסיד את כל ממונו, כדי שלא לעבור על מצוותיו.

כמובן שדרושים לכך כוחות נפש גדולים - שאדם יפסיד את כל ממונו בעבור קיום המצוות. אולם אם התורה ציוותה על כך, סימן שכוחות הנפש הללו קיימים אצל כל יהודי!

כעת עומד בפניך **נסיון**. למילה "נסיון" יש משמעות של "נס" [הרמת דגל כאות ניצחון], וכפי שנאמר (תהלים ס ו): "נָתַתָּ לִירֵאֶיךָ נֵס לְהִתְנוֹסֵס", דהיינו שכאשר רוצה הקב"ה לרומם את האדם ולקרבו אליו, הוא מציב בפניו "נסיון", המהווה קרש קפיצה עבורו להתקדם ולעלות בדרגה. אם יעמוד בו, יזכה להוכיח בזה את נאמנותו הגדולה לקב"ה, ויהיה זה עבורו "נס - להתנוסס", להתעלות.

לעיתים מגיע לאדם ניסיון, והוא אינו יודע שזוהי בעצם הזדמנות עבורו לגדול ולהתעלות ולהוכיח את אהבתו לקב"ה. יתכן שהזדמנות זו היא חד פעמית, ולא תחזור עוד. לא בכל יום מזדמן לאדם לקיים "ואהבת את ה'... בכל מאודך".

"מַיִם רַבִּים לֹא יוּכְלוּ לְכַבּוֹת אֶת הָאַהֲבָה, וּנְהָרוֹת לֹא יִשְׁטְפוּהָ, אִם יִתֵּן אִישׁ אֶת כָּל הון בֵּיתוֹ בָּאַהֲבָה – בּוֹז יָבוּזוּ לוֹ". (שיר השירים ח ז)

ב. שיקול המצב הנצחי לעד, מול המצב הזמני.

נתאר לעצמנו: חתן וכלה עומדים להינשא, והם רוצים לרכוש לעצמם דירה למגורים. יחד עם זאת הם מתכננים גם לצאת לנפוש בבית מלון למשך שבוע. כשהם בודקים את האפשרויות העומדות בפניהם, הם נוכחים לראות כי עומדים בפניהם שתי אפשרויות: האחת - להשקיע את מירב ומיטב כספם ברכישת דירה, ואז יוכלו למצוא דירה יפה מאוד, מרווחת, ממוקמת במקום מעולה וכו' - דירה ממש אידיאלית. אולם אז יצטרכו להסתפק בנופש במלון פשוט למדי. והאפשרות השניה - להשקיע את הכסף בחופשה חלומית וקסומה, הם ישהו במלון יוקרתי בעל שם עולמי, יתענגו על מאכלים מיוחדים, אולם אז לא ישאר בידם די כסף לרכישת הדירה, והם יצטרכו לקחת משכנתא נכבדה ולהסתפק בדירה קטנה ועלובה. באיזו אפשרות יבחרו (נניח שאין להם אפשרות לבחור באפשרות ביניים)?

כל אחד אשר יש מעט שכל בקודקודו, מבין מה עדיף על מה... ודאי שעדיף להשקיע יותר על דירת קבע, ולחיות חיי רווחה ונוחות, ללא עול של חובות ומשכנתא, גם אם יצטרכו עבור זה "לוותר" על חופשה קסומה וחלומית בת שבוע.

והנה אומרים חז"ל (מסכת אבות פרק ד משנה טז): "הָעוֹלָם הַזֶּה דּוֹמֶה לַפְּרוֹזְדוֹר בִּפְנֵי הָעוֹלָם הַבָּא. הַתְקֵן עַצְמְךָ בַּפְּרוֹזְדוֹר, כְּדֵי שֶׁתִּכָּנֵס לַטְּרַקְלִין".

התורה מלמדת אותנו שהעולם הזה הינו זמני ובר חלוף, ולעומת זאת העולם הבא הוא נצחי. אנו החיים פה בעולם הזה מבינים וחושבים במושגים של זמן, איננו מסוגלים לתפוס כלל את המושג 'נצח'. אולם לשם המחשה נצייר לעצמנו את ההר הגבוה בעולם - הר ה'אֶוֶרֶסְט' - כשהוא מלא כולו בגרגירי חול, וכל גרגיר הוא אלף שנה... זהו דימוי שיכול לקרב אל שכלנו מעט את המושג "נצח".

וכשהאדם יוצא מן העולם הזה הזמני, ממשיכה נשמתו לחיות חיי נצח, כלומר: התופעה הקרויה בפינו "מוות" אינה אלא מעין לידה שניה, כְּעֻבָּר הַמַּשִּׁיל את השליה העוטפת אותו ומשמשת לו כלבוש, ויוצא מעולם חשוך וגדוש מים אל עולם שונה לחלוטין - ענק, מואר, צבעוני ורועש, אשר בו הוא חי בצורת חיים שונה לגמרי מחייו הקודמים. כך גם אנו בעוזבנו את העולם הזה, מסירים אנו מעלינו את הלבוש החיצוני שהוא הגוף, ויוצאים אל עולם הנשמות וממשיכים לחיות שם חיים נצחיים, כמו שנאמר (קהלת פרק יב פסוק ז): "וְיָשֹׁב הֶעָפָר עַל הָאָרֶץ כְּשֶׁהָיָה, וְהָרוּחַ תָּשׁוּב אֶל הָאֱלֹהִים אֲשֶׁר נְתָנָהּ".

טענה זו טוענת תורתנו הקדושה, כבר למעלה משלושת אלפים שנה. והנה היום המדע המודרני "גילה" זאת אף הוא. מחקרים רבים ונרחבים נערכו על ידי אנשי מדע ידועי שם כגון:

פרופ'	יאן	סטיבנסון
פרופ'	קנת	רינג
ד"ר	ריימונד	מודי
ד"ר	אליזבט	קובלר-רוס
ד"ר	ג'ורג'	ריצ'י

ד"ר מוריס ראולונגס, ועוד רבים אחרים.

התברר בודאות גם לאנשי המחקר כי ה"אני" האמיתי של כל אחד מאתנו הוא האדם הרוחני הפנימי העטוף בלבוש גוף הארוג מבשר ועצמות, ו"אני" רוחני זה, הוא הוא החש, השמח, הכואב, האוהב, המתכנן והמשתוקק.

(המחקרים נערכו בנושאים: א. דיווחי מתים במוות קליני שחזרו לחיים. ב. גלגולי נשמות. ג. דיבוקים. ד. הופעת נשמות כבחייהם. ה. רגרסיה [החזרה לחיים קודמים באמצעות היפנוזה] ו. סיאנסים.

ניתן לקרוא על כך בהרחבה בחוברת "תשע תשובות ושאלה" מסדרת "תורה מן השמים", ובמחקרים הרבים המופיעים ברשימת הספרים שם).

התוצאה המעניינת והמרעישה מכל, המתקבלת ממחקרים אלה, היא כי ה"אני" האמיתי שלנו, כלומר אנו עצמנו, ממשיכים לחיות לנצח גם לאחר עוזבנו את הגוף הגשמי!

דבר חשוב לא פחות הוא הנתון הברור, כי **מצבנו בעולם הרוחני תלוי במעשינו בעולם הגשמי.** ככתוב בתורת ישראל וכעדות רבים הנמצאים כבר "שם".

ומעתה, חישוב פשוט יוביל למסקנה הברורה כי עשרות השנים בהם חיים אנו כאן בעולם הזה, אינם כלום ביחס לחיינו התמידיים והנצחיים בעולם האמת. ואם כן בודאי שכאשר מדובר בסיכון חיי הנצח [שהרי התורה הזהירה על עונשים קשים מאוד ביחס לחילול שבת, ומנגד - שכר עצום לשומר את השבת כהלכתה], כדאי לעזוב מקום עבודה בחיים זמניים אלה, ולחפש עבודה אחרת עם כל הקושי הכרוך בכך, למען עתידנו הנצחי.

וכגודל הקושי והצער כן גודל השכר. כלשון המשנה במסכת אבות (פרק ה משנה כג): **"לפום צערא, אגרא"** [=לפי הצער, השכר]. ועוד נאמר שם (אבות פרק ב משנה יד): **"ונאמן הוא בעל מלאכתך שישלם לך שכר פעולתך".**

מקור הברכה

נעבור לנקודה השלישית: שבת קודש היא "מקור הברכה", ואין מפסידים משמירתה. וכמו שאומר הזוהר הקדוש: "כל שתין יומין, מיניה מתברכין" [כל הששה ימים, מיום השבת מתברכים]!

סיפר אחד המרצים: יום אחד יצא לי לנסוע עם נהג מונית. במהלך השיחה התפתחה בינינו שיחה לבבית, ובין הדברים שאלתיו: הגד לי, כמה שעות ביום הינך 'מתגלגל' בכביש...? השיב לי: בין 12-16 שעות. מיד העמדתי פנים מתמיהים: 16 שעות?! ובכן, בודאי עשית מהמונית כבר שלוש דירות... פרץ הנהג בצחוק, התכופף על ההגה ואמר: שלוש דירות... אדוני! את המשכנתא על דירת השלושה חדרים שיש לי איני מצליח לחסל בכל חודש, אם לא עם הלוואות ומינוסים, ואתה מדבר על שלוש דירות?! לא ציפיתי לתשובה אחרת, אך שוב העמדתי פנים מתמיהות: מה, 16 שעות אתה מתגלגל בכביש ואינך מצליח לכסות משכנתא בסוף החודש...?! אני אב לעשרה ילדים, לומד בישיבה, נותן הרצאות פה ושם, מרוויח עשירית ממך ואולי פחות, וברוך ה' אין לי שום חוב על דירתי. חיתנתי את ילדי ועזרתי אף להם לרכוש דירות, וברוך ה' אני חי בהרחבה! תמה אותו הנהג ובפליאה אמיתית הגיב: אתה אומר אמת...?! השבתי לו: למה לא תאמין לי שאני אומר אמת, הלוא אני בהחלט האמנתי לך על אף שה"נס" שלך לא פחות גדול מהנס שלי...?!

הרצינו פניו של אותו נהג ובקשתו בפיו: ובכן, בבקשה תן לי הסבר לתופעה מוזרה זו.

וכך השבתי לו: אמשול לך משל. דיירים דרים בבנין אחד, "טנק" של מים מונח על גב בתיהם המספק מים לכל אחד מהם דרך צינור התקוע בו, וממנו זורמים המים לבתים. במשך הזמן התיישנו הצינורות, העלו סדקים, צברו חלודה, לכלוך ואבן. חלק מהדיירים החליפו את הצינורות לחדשים, וכמובן שהמים שזרמו לבתיהם שבו להיות

זכים ונקיים. אולם חלק מן הדיירים נשארו עם הצינורות הישנים, וברור שהתוצאות היו בהתאם: מים רבים התבזבזו בכך שברחו מן החורים ומן הסדקים שבצינורות, וגם מה שירד לביתם היה מלוכלך בשברירי חלודה, אבן ולכלוך. הפתרון היחיד שנותר להם - להזדרז להחליף את הצינורות הישנים לחדשים.

כך - הקב"ה הוא טוב, וכנאמר (תהלים קמה ט): "טוב ה' לכל ורחמיו על כל מעשיו", והוא זן את העולם כולו, נותן לחם לכל בשר, בחן בחסד ברווח וברחמים רבים. אולם לא תמיד רואים בני האדם את הטוב של הקב"ה כמו שהוא באמת, והסיבה לכך פשוטה: תלוי איזה צינור מכין האדם כדי להוביל את הטוב של הקב"ה עד לביתו. מאת הקב"ה יוצא רק טוב, מים זכים וטובים, אך הדבר תלוי במקבלים. אם המקבל מכין צינור טוב, נקי וחדש, הרי שישנה ברכה גדולה בכל טיפה וטיפה שיורדת אליו מאת ה'. אולם אם המקבל משתמש בצינור חרור וסדוק, ישן ומעופש, הרי שהשפע היורד אליו מתקלקל ואין בו ברכה.

ובכן, דע לך ידידי, שהצינור הוא "שבת"!

שבת - מקור הברכה! מקור - היינו סיבת כל ההשפעות. יהודי השומר שבת מכין בכך צינור נקי המאפשר זרימה להמשכת השפע, אולם זה אשר איננו שומר שבת, הרי שעם כל הטוב שהכין לו הבורא - היאך ירד אליו טוב זה?! הרי הצינור שהכין - חרור, סדוק, ומלוכלך?!

ואז המשכתי לומר לו: דע לך, שכלל לא הפתעת אותי בכך שאמרת לי שאינך מכסה את המשכנתא בסוף החודש. וכמו כן מעתה אל תופתע מסיפורי שחיתנתי את ילדי ברווח. שכן ההבדל ביני לבינך הוא "הצינור" להורדת השפע. אני שהנני שומר שבת כהלכה, צינור השפע שלי שלם, נקי וחדש. כל שקל ושקל שיורד אצלי יש בו ברכה. ואילו אצלך הצינור חלוד ומקולקל, כך שגם אם הינך פותח ברזים רבים, מה יתן לך ומה יוסיף לך, אחר שהצינור המוביל את המים לביתך מקולקל?! אולם אם תתקן את הצינור, די לך לפתוח ברז אחד, והשפע היורד ממנו יהיה מבורך! (מקור הברכה -9 11)

"לִקְרַאת שַׁבָּת לְכוּ וְנֵלְכָה, כִּי הִיא מְקוֹר הַבְּרָכָה!" (פיוט "לכה דודי")

ולחיזוק נביא להלן מספר עובדות וסיפורים אמיתיים, בענין הברכה משמירת השבת.

השבתת חברת התעופה אל-על

כזכור לכולנו, כאשר נדרשה הנהלת חברה התעופה "אל-על" להשבית את מטוסיה בשבת, זעקו חברי ההנהלה בכלי התקשורת: "הרי גם כך החברה צוברת הפסדים הגדלים והולכים משנה לשנה, ואם נשבות בשבת עלולה החברה להתמוטט לגמרי!".

והנה למרבה הפלא, מיד לאחר שהחלה החברה להשבית את מטוסיה בשבת, הפסיקה להפסיד. ובשנים הבאות החלה לדווח על רווחים, עד אשר פורסם כי החברה חילקה

מוכן להפסיד את כל כספו למען השבת!

בעת העליה הגדולה לארץ בתקופת הכרזת המדינה, כאשר תנופת בניית מקומות יישוב חדשים היתה בעיצומה, בנה קבלן שומר מצוות שכונה בעיר חדשה, כאשר את השכונה הסמוכה לו בנתה חברת "סולל-בונה". העלות הכספית הגבוהה ביותר בענף הבניה היתה אז רכישת המלט, כי הוצרכו לקנותו ולהביאו מחוץ לארץ תמורת הון רב. הקבלן הזמין כמות גדולה של מלט, וההזמנה הגיעה באחד מימי שישי שבתחילת הקיץ, בחביות מגולות. והנה אחר הצהרים של יום שישי, כשהמלט היה מונח באתר הבניה, והקבלן והפועלים חזרו לעירם יפו, נתקדרו השמים בעבים ובכל רגע היה עלול לרדת גשם זלעפות.

הופיעו הפועלים בבית הקבלן בבהלה והזהירוהו אודות כמות המלט הגדולה הנמצאת בחביות מגולות באתר הבניה, ואם ירד גשם והמלט יירטב הוא יתקלקל לגמרי וההפסד הכספי יהיה אדיר. אין ברירה אחרת, הם אמרו, אלא שהם יסעו לשם עם עגלות טעונות קרשים, כדי לכסות את החביות היטב. אולם בדיקה מהירה של הזמן שנותר עד שבת, העלתה כי פועליו עתידים בנסיעה זו לחלל את השבת עבורו.

הוא היה איש ירא אלוקים, וענה להם בנחרצות: "אני אינני מוכר את השבת תמורת כל הון שבעולם! וכן אני מזהיר, ששום יהודי לא יחלל את השבת עבורי, גם לא בכדי להציל את כל רכושי שעלול לרדת לטמיון".

ואמנם בליל שבת ירדו גשמים עזים בארץ, כך שהדבר היה ברור שכל הרכוש הגדול נאבד ונפסד. אולם יהודי יקר זה, ערך את שולחן השבת שלו בפנים מאירות, שר את הזמירות כרגיל, למד חומש ורש"י, ועסק באמירת תהילים כהרגלו כאילו שום דבר לא קרה ולא יקרה, כפי שאכן הורו חז"ל, שבשבת על האדם להרגיש כאילו "כל מלאכתך עשויה".

רק בצאת השבת, לאחר שהבדיל על היין, החל לבו נוקפו על ההפסד הגדול באיבוד הכמות הגדולה של מלט שעלתה לו בדמים ויגיעה רבה ועכשיו ירד הכל לטמיון. מיד נטל עגלה לנסוע למקום הבניה. אולם, כשהגיע לשם הופתע ונדהם ממראה עיניו: כל חביות המלט שלו היו מכוסות היטב בקרשים ופחים ואבנים כראוי וכיאות, ומאומה לא התקלקל!! הוא לא האמין למראה עיניו, ורצה למשש את הנס בידיו. הוא תחב ידו לתוך המלט והנה הוא יבש וטוב לשימוש. מחשבה עלתה בדעתו, מי יודע אולי נשלחו מלאכי עליון לשמור על השקעתו הגדולה, ולכסות את החביות השייכות לו שלא ינזקו במטר...

רק למחרת נודע מה שקרה. חברי הנהלת "סולל בונה" שלחו פועלים לכסות את חביות המלט שלהם, אך בחשכת הלילה הגיעו הפועלים בטעות לאתר הבניה של מיודענו הקבלן, וכיסו את החביות שלו במקום לכסות את החביות של סולל בונה... וכך ניצל רכושו. (אות ישראל עמוד 262)

הכל - לאדון הכל!

והרי עובדה מתוך הספר ״הכל לאדון הכל״ לתולדות חיי הצדיק ר׳ יעקב הרמן זצ״ל:

אבא ואמא החלו את מסעם לארץ ישראל בששה עשר באוגוסט. הם היו אמורים לעגון בנמל חיפה ביום רביעי, השלושים באוגוסט. נעשו עבורם סידורים לשהות מספר ימים בביתם של הרב אלפא ורעיתו בחיפה.

בהיותם בלב ים, קיבל רב החובל הוראות להפליג בנתיב עוקף מחשש שמא מוקשו מימי הים התיכון מפאת המלחמה העומדת בפתח. במקום להגיע, כמתוכנן, ביום רביעי, עגנה האניה בנמל ביום שישי, הראשון לספטמבר, שעה אחת לפני השקיעה. שעות אחדות קודם לכן, פרצה מלחמת העולם השניה, עם פלישת גרמניה לפולין.

מגבירי קול האיצו בנוסעים לעזוב מיד את האניה. כל המטענים יפורקו על הרציף, והנוסעים אחראים לפנותם במהירות האפשרית. מהומה שלטה בכל. אבא ואמא היו מודאגים ביותר. איך יוכלו לטפל במטענם, כשעליהם לעזוב מיד את הנמל, כדי להגיע בעוד מועד לביתו של הרב אלפא?

אבא תפש במזוודה שהכילה את ספר התורה ואת הטלית והתפילין שלו, ואמא לקחה רק את תיק היד. הם פלסו דרכם ברציף ובקשו לראות את הקצין האחראי. קצין אנגלי גבה קומה האזין להסברו של אבא: ״מעולם לא חיללתי שבת. להגיע לארץ הקודש ולחלל את השבת כאן - לא בא בחשבון״. דמעות שטפו את לחייו של אבא. הקצין ענה בקיצור נמרץ: ״רבי, פרצה מלחמה! עליך לקחת בחשבון״.

״רק חתום על דרכונינו והרשה לנו ללכת, ניקח את מטעננו עם צאת השבת״. בקש אבא. ״זה בלתי אפשרי״, אמר הקצין, ״אנו מפנים את האנייה ומשאירים את החבילות על הרציף. כשעוזבת האנייה את הנמל, חייב גם הרציף להיות מפונה״.

״לא איכפת לנו מחפצינו״, אמר אבא, ״רק החתם את דרכונינו כדי שנוכל לעזוב״. הקצין הסתכל באבא במבט מוזר: ״כמה מזוודות יש לך?״

-״ששה עשר ארגזים בתא המטען ותשע מזוודות בתאנו״.

-״האם אתה מבין, שברגע שאתה עוזב, יישאר מטענך על הרציף מבלי שמישהו יהיה אחראי עליו? עד מחר בערב לא יישאר זכר לחפציך. הערבים ישדדו את הכל״, אמר הקצין בהדגשה.

-״אין לי כל ברירה. השבת כמעט נכנסת. עלינו להגיע העירה בזמן. אנא, אנא, רק החתם את דרכונינו והנח לנו ללכת״, קולו של אבא עלה נואשות.

הקצין, בהשתאות, קרא לקצין אנגלי אחר. ״החתם את דרכוניהם והרשה להם ללכת. הרב הזה מוכן לאבד את כל חפציו ובלבד שיגיע העירה עם כניסת השבת שלהם״. הקצין השני הביט באבא בתדהמה, כשהחתים את דרכוניהם ואישר את ניירותיהם.

אבא, אוחז במזוודה שהכילה את ספר התורה ואמא מחזיקה בתיקה, תפשו מונית והגיעו לבית הרב אלפא בדיוק בזמן שעמדו להדליק את נרות שבת.

במשך כל השבת היתה רוחו של אבא מרוממת. שוב ושוב אמר לאמא: ״ה׳בוס׳ עושה כל דבר למעני. מה אוכל אני אי פעם לעשות עבורו? סוף סוף נפלה לידי הזכות לקיים את מצות ״ובכל מאודך״ [=בכל ממונך, לאהוב את הקב״ה גם כשזה דורש מאתנו להקריב את כל הממון], ולקדש את שמו״. לאמא קשה היה להשתתף בהתרוממות רוח זו במלואה. היא היתה תשושה פיזית ובודדה נפשית. הגעגועים אל ילדיה העיקו על לבה

ומוחה. אבדן כל רכושה בנוסף על כך, היה[היתה] גלולה קשה לבליעה, אך היא לא התלוננה.

במוצאי השבת, עם תום שבעים ושתים דקות לאחר השקיעה, לאחר שעשה אבא הבדלה, אמר אליו הרב אלפא: "הבה נלך לנמל. יתכן שעדיין נמצא שם כמה מארגזיך". אבא ואמא לא היו שותפים לאופטימיות זו שלו, אך הצטרפו אליו. משקרבו לאזור המואר, הצטלצל קול במבטא אנגלי: "מי הולך שם?" אבא קרא: "מישהו מהנוסעים מהאנייה שעגנה אתמול בשעת אחר הצהרים המאוחרות". השומר האנגלי קרב אליהם. "מה שמך?" שאל קצרות. "יעקב י. הרמן," ענה אבא. "אכן, אכן, הגיע הזמן שתופיע כאן. הובטח לי שתבוא ברגע שתשקע השמש, אחרת בכמה שעות. הייתי אחראי על מטענך למעלה מעשרים וארבע שעות. מפקדי הקצין איים לכרות את ראשי, אם יחסר כהוא זה מחפציך. הואל נא לבדוק אם הכל בסדר וחתום על ניירות אלה. בבקשה סלק מכאן את הכל במהירות האפשרית, אני תשוש לגמרי"...

הפריץ וסוחר השטיחים

מעשה בסוחר שטיחים ישר דרך וירא אלוקים ושמו משה, אשר למזלו הרב, התגורר באחוזתו של פריץ טוב לב שהיה אוהב מאד את הסוחר היהודי, ומוקירו על ישרותו ונאמנותו. כך חלפו השנים בטוב ובנעימים ומסחרו של היהודי פרח ושגשג. הפריץ היה מתגאה תמיד בפני ידידיו וחבריו ביהודי "שלו" אשר כל משאו ומתנו בנאמנות שאי אפשר למצוא כמותה. כתוצאה מכך שמו הטוב של הסוחר היהודי נישא למרחקים, ומעגל הקונים הלך והתרחב.

והנה, בבקר יום שבת אחד, כאשר גביע הקידוש כבר היה בידו וכל בני ביתו יושבים במקומותיהם סביב השולחן, נשמעו דפיקות רמות בדלת. "פיתחו את הדלת! כאן איוון, מנהל האחוזה של הפריץ!" הדלת נפתחה ואיוון נכנס ופנה אל בעל הבית: "כידוע לך, מושקה, בערב מתקיימת מסיבה בארמון הפריץ בהשתתפות כל פריצי הסביבה. ברגע האחרון החליט הפריץ להחליף את כל שטיחי האולם הענק של הארמון והוא מבקש שתבוא בדחיפות עם דוגמאות של שטיחים שונים והוא ירכוש את אשר ייראה לו ביותר. מדובר בעסקה הגדולה ביותר שעשית בחייך!" סיים מנהל האחוזה בקריצת עין שובבה.

אך משה היהודי, בשלווה ובמאור פנים השיב לאיוון: אמור לאדוני הפריץ כי מאד אשמח לעמוד תמיד לשירותו. אך כידוע לו היום הוא יום שבת קדשנו, ועלינו לשבות ממלאכה ביום קדוש זה". מנהל האחוזה הנדהם יצא למסור לפריץ את תשובתו של היהודי, ומשה פתח בברכת הקידוש כאילו לא אירע דבר. בשעת הסעודה שוב נשמעו הדפיקות המוכרות. איוון נכנס בפנים זועפות ואמר כי הפריץ כועס מאד. הוא אמר שאם לא תביא כעת את אשר ביקש, הוא ינתק אתך כל קשר, וגם לחבריו הוא יגרום שינהגו כמוהו!". ומשה היהודי בשלו: "אמור לפריץ שהקשר אתו חשוב לי מאוד. אך הקשר עם בוראי שכל פרנסתי וחיי בידו, חשובים לי יותר. לא אבגוד במצות דתנו". מנהל האחוזה לא ויתר, וניסה לשדל את היהודי בפיתויים ובאיומים שונים לעיני אשתו וילדיו. אשתו שלא היתה חזקה כמוהו. קראה לו לחדר צדדי וניסתה לשכנעו כי מדובר במקרה חריג ויוצא דופן, ואולי אפשר להתפשר באופן שהתשלום יתבצע לאחר השבת. אך משה ממאן לשמוע. "כל זה עצת היצר", הוא אמר. "אין שום היתר בהלכה לעשות זאת, והפרנסה בידיו של אלוקים". איוון מפציר לוחץ ומאיים, ומשה

בשלו חוזר שוב ושוב על דבריו: "לא אוותר על נאמנותי לדתי עבור כל הון שבעולם". עד שמנהל האחוזה התייאש ויצא כשהוא מאוכזב.

למחרת, בשעת הצהרים, עצרה כרכרתו המהודרת של הפריץ לפני פתח ביתו של משה היהודי, והפריץ בכבודו ובעצמו נכנס אל הבית כשהוא מלווה בעזריו ובשומריו. למרבה הפלא היו פניו מחייכות, והוא חיבק את משה היהודי בחום, תוך שהוא מושיט לו צרור מלא זהובים. "קח! זה חלקך מזכייתי בהתערבות בזכותך!". למראה פניו המשתאות של משה, התיישב הפריץ וסיפר: אתמול בבוקר הגיעו חלק מהאורחים - ידידי הפריצים - האמורים להשתתף במסיבה. ישבנו יחד ושוחחנו, והנה כרגיל עלה נושא היהודים לדיון. "הם גנבים" פלט האחד. "כולם נוכלים מוצצי דם!" הוסיף אחר. "אין בהם נאמנות לאף אדם ולשום ערך", תרם גם השלישי את חלקו כשכולם מהנהנים בראשיהם בהסכמה. ואני, שמכיר אותך, ידידי משה, העזתי לחלוק על כולם ואמרתי "דוקא היהודי שלי, אדם אמין וישר דרך. הוא נאמן לערכים הנפלאים שלו ולדתו היהודית ושום דבר לא יזיז אותו מנאמנותו". הם פרצו בצחוק, לגלגו על תמימותי והתווכחו, אך אני עמדתי על שלי. עד שבסופו של דבר הוחלט להעמידך במבחן, ואנו התערבנו בינינו על סכום כסף עצום. האם תבגוד בדתך עבור רווח כספי, או שמא אכן נאמן אתה לערכיך ולעקרונותיך. שלחנו אליך את מנהל האחוזה, ואת ההמשך אתה כבר יודע. בזכות נאמנותך למצות דתך, זכיתי בהתערבות!! הנני גאה ושמח בקשר שיש לי אתך. הנה חלקך מזכייתי בהתערבות!" עם צאת הפריץ, פנה משה לרעייתו בפנים מאירות ואמר בחיוך עדין "הרואה את? כי משמירת שבת לא מפסידים!". (מקור הברכה)

השבת תתן לך ברכה!

ועוד מעשה. מסופר על עשיר גדול שחי בזמנו של ה"חפץ חיים" זצ"ל, וכפי גודל עשרו וממונו, כך גודל צרותיו שהתבטאו במחלתו הקשה ומחלות בני ביתו, אשר כל הרופאים אמרו נואש ולא יכלו להעלות ארוכה ומרפא למחלותיהם. יהודי זה היה רחוק מאד מתורה ומצוות, והפעיל את עסקיו אף בשבתות כבימי חול רגילים.

לימים נזדמן לו לעשיר זה להיפגש עם סוחר גדול שהיה ירא שמים ומדקדק במצוות, ובאותה הזדמנות תינה לפניו את צערו, כי מצבו בכי רע, וכי כל הממון הרב שיש לו אינו שווה מאומה, בו בזמן שכל משפחתו סובלת ייסורים קשים ומרים ומיני מחלות שונות שאין להם תרופה. הסוחר הציע לעשיר לגשת אל ה"חפץ חיים" ולבקש את ברכתו, אולם העשיר, שהיה רחוק מחיי תורה ומצוות, דחה כלאחר יד הצעה זו באומרו: וכי הרב הוא מלאך שתהיה באפשרותו לשנות את הטבע? אך הסוחר הפציר בו מאוד עד ששכנעו לגשת לצדיק.

כשנכנס הלה לבית הרב פרץ בבכי מר, ובתוך כך ספר על הייסורים והמחלות שלו ושל בני ביתו, ובקש והתחנן מהרב שיואיל בטובו לברכו. אך הרב במקום לברכו, אמר לו: תן לי את ידך, ואז לחץ הרב את ידי העשיר ואמר: "לקראת שבת לכו ונלכה, כי היא מקור הברכה" - אם ברצונך ברכה, תתחיל לשמור שבת, ואז הברכה תבוא מאליה.

התנצל העשיר בפני הרב ואמר: "אדוני הרב! וכי סבור אתה שיכול אני בקלות לשמור שבת? והרי יש תחת ידי עשרות מפעלים וסגירתם ביום שבת תגרום לי הפסד של הון עצום!" כשמוע הרב את דברי העשיר, שוב לחץ את ידו באומרו: "לקראת שבת לכו ונלכה, כי היא מקור הברכה, והרי כבר אמרתי לך שהשבת היא - ורק היא - הברכה, ואם תשמור את השבת - הברכה תבוא מאליה".

העשיר לא ידע נפשו מרוב צער ולא היה מענה בפיו, אך לאחר זמן מה התעורר כאילו ממחשבתו ואמר: אדוני הרב, חשבתי ברגע זה על פתרון נפלא, הרי בעוד כעשרים יום תסתיים השנה הנוכחית, ואז אסכם את ההכנסות וההוצאות של כל המפעלים והחנויות, ולאחר מכן אתחיל לשמור את השבת, ואם כן, תרשה לי, אדוני הרב, לחלל רק עוד שלוש שבתות...

כששמע הצדיק דברים אלו, התפרץ בבכי ואמר: "בני, בני, וכי חושב אתה שהשבת היא שלי, שאוכל להרשות לך לחלל אותה?! אילו השבת היתה שלי באופן פרטי לא היה אכפת לי להרשות לך לחלל כמה וכמה שבתות, אולם השבת היא של הקדוש ברוך הוא בורא כל העולמות, ואם כן איך אוכל להעיז להרשות לך לחלל שלוש שבתות?" התרגש העשיר מדבריו של החפץ חיים האמיתיים והמאלפים, ובקול חנוק מדמעות אמר: "אדוני הרב, אילו הייתי יודע שהשבת היא כל כך חמורה, לא הייתי מעז לחלל אפילו שבת אחת, ומקבל אני בלב שלם להתחיל לשמור שבת". ואז ברכו הצדיק בברכת רפואה שלימה לו ולכל בני משפחתו. ואכן לא עברו ימים מועטים, וכולם התרפאו רפואה שלימה, ומני אז שקד על שמירת השבת והתחיל להתחזק אף בשאר מצוות.

שותף נאמן

הרבי מאלכסנדר היה מקבל קהל במשך שעות רבות. המונים נהרו אליו מכל רחבי המדינה והוא היה מאזין לבעיותיהם, משתתף בצערם ומברך אותם. בחכמתו הגדולה אף ידע לתת עצה לכל דורש ולהנחותו בדרך הישרה.

איש אחד שבא אל הרבי, התלונן בפניו שיש לו חנות ואין לו פרנסה ממנה. הפדיון מועט ובקושי הוא מספיק לכסות את ההוצאות. הבין הרבי מתוך דבריו שהוא פותח את חנותו גם בשבת, ואמר לו: "אם אתה מסכים לקחת אותי לשותף בחנותך בלי שאשקיע בה סכום כלשהו, בחלק של חמשה עשר אחוזים ממנה, אני מבטיח לך שתהיה לך פרנסה".

הסכים האיש ברצון להצעת הרבי, ומיד ישבו שניהם וכתבו שטר שותפות כדין.

אחר כך אמר הרבי: "כיון שעכשיו שביעית מן העסק היא שלי, הרי אני בוחר לעצמי את יום השבת. הרווח של יום זה יהיה שייך לי, ושל ששת ימי החול יהיה שלך. ואם כן, אני מצווה עליך שתסגור את החנות ביום השבת, שהוא שלי".

עתה ירד האיש לסוף דעתו של הרבי, ומאז סגר את חנותו ביום השבת, ואכן שרתה הברכה והצליח במסחרו.

השבת תובעת את עלבונה

ולסיום, אי אפשר להתעלם ממקרים כאובים כאשר הלקח נלמד רק כאשר היה כבר מאוחר. הנה אחדים מהם:

מספר הרב יעקב ניימן זצ"ל, מעשה ששמע בעצמו מפי ה"חפץ חיים" זצ"ל: פעם אחת הגיע ה"חפץ חיים" לעיר צ'רניקוב, ושמע שיש שם בעיר יהודי בעל בית חרושת המעסיק פועלים יהודים בשבת. נכנס אליו ה"חפץ חיים" ודיבר עמו שיפסיק את העבודה בשבת. ענה לו בעל בית החרושת: "אני מרויח בכל יום ארבעת אלפים רובל, וכי רוצה אתה שאפסיד כתוצאה מן השביתה בשבת סכום כל כך גבוה?" אמר לו ה"חפץ חיים" שאינו צודק כלל בחשבונו, ואם ימשיך לחלל את השבת הוא עלול להפסיד את כל בית החרושת.

ה"חפץ חיים" נימק את דבריו בעובדה שכאשר התורה באה להזהיר את האדם על שמירת השבת, היא מצווה עליו: "ששת ימים תעשה מלאכה" - ציווי שאינו נוגע לעצם העניין, שהרי מה זה משנה מה יעשה בששת ימי החול? אלא בודאי שהתכוונה התורה לומר לאדם: אם רצונך שתהיה לך פרנסה במשך ששת ימי המעשה, עליך לשבות ביום השביעי! אבל אם לא תשמור על קדושת היום השביעי, אז גם בימי השבוע לא יהיה לך מה לעשות! לשמע הדברים ענה לו האיש בלעג: "מה הרבי חושב, וכי פסוק בחומש יעמיד את בית החרושת שלי ללא עבודה עשרים וארבע שעות בכל שבוע?!"

זמן קצר אחרי השיחה שהיתה בין ה"חפץ חיים" לבין בעל בית החרושת נכנסו הבולשביקים לרוסיה, ובין שאר פעולותיהם שם החרימו את כל בתי החרושת שהיו בבעלותו של אותו האיש. הוא עצמו הצליח בדרך נס לברוח בעירום ובחוסר כל ולהינצל ממוות. בראותו את אשר עבר עליו, נזכר בדברי ה"חפץ חיים" ומיד הריץ לו מכתב בו הודה ואמר: "עכשיו אני רואה שדבריו צודקים ואמיתיים. אכן, יש בכוחו של פסוק בחומש לשתק את בית החרושת, לא רק ליום בשבוע, אלא לכל השבוע!"

ניסיונו של סוחר העצים

והרי מעשה נוסף ובו לקח כפול (מובא בספר "הלמד-וו ועוד" עמוד 152): בזמן הצר ניקולאי חי ברוסיה סוחר יהודי מצליח בשם אברהם. הוא עסק בסחר עצים, שהיה קונה מבעלי האחוזות בסביבה ומוכרם בסיטונות לסוחרים יותר קטנים. היו לו שני בנים וארבע בנות שהתחנכו בדרכי האבות, ואשתו רחל היתה לעזר כנגדו בהליכות הבית.

ויהי היום וההצלחה חדלה להאיר לו את פניה, והוא החל לרדת מנכסיו בהדרגה. כמובן, היו לו עודפי נכסים, והשקעותיו פוזרו במקומות שונים, אבל אם ה' חפץ לנסות את האדם, לא יועילו כל התחכמויות שבעולם, וכך הגיע היום שאברהם מכר את כל בתיו ואף חיסל את עסקו, שילם את כל חובותיו ופתח חנות קטנה לממכר דגים מלוחים. "השם נתן והשם לקח - יהי שם ה' מבורך", היה אומר והרגיל את עצמו ואת בני משפחתו לחיים יותר צנועים בדירה קטנה ורעועה.

הגיע הזמן שצריך היה להכניס את בניו הבוגרים לחופה, וגם בנותיו הגיעו לפירקן, וכדי להשיג לכולם בני זוג טובים, זקוק היה אברהם לממון רב. באותה עת נודע שהפריץ, בעל מרבית האחוזות שבסביבה, מעוניין למכור את היער שליד העיירה אשר עבר אליו בירושה מאבותיו. בחושו המסחרי הרגיש אברהם באפשרויות הטמונות בקניית יער זה ובמכירת עציו לסוחרי העצים, והפריץ הסכים בתנאי שיואיל אברהם להמתין עד לסוף הקיץ. חשבונו של הפריץ היה, אולי יחפוץ גיסו הנמצא בצרפת לרכוש את היער. הלה אמור היה לבוא אליו עד סוף הקיץ כדי להסדיר כמה עניינים משפחתיים, והפריץ הבטיחו במכתבו האחרון, שלא יעשה שום עסקה ברכוש המשפחה עד למועד בואו. נתן אברהם לפריץ סכום קטן וסמלי, בתורת דמי קדימה, והסכים לתנאי.

על סמך עסקה עתידית זו, שהיו לה כמעט כל הסיכויים להתקיים, מצא אברהם שידוכים טובים לבניו ולבנותיו, לווה כספים ועשה הכנות לקראת החתונות. בינתיים חלפו חודשים אחדים והגיעו ימי הסליחות. אברהם התפלל וביקש מאלוקיו שישלח הצלחה במעשה ידיו, והתחנן שעסק קניית היער מן הפריץ יצליח במהרה. והנה הגיעו הימים הנוראים והוא עמד בראש השנה בבית הכנסת, בעת ששליח הציבור חזר בקול על תפילת המוסף והגיע אל "ונתנה תוקף קדושת היום", והמשיך: "מי יעני ומי יעשיר - מי ישפל ומי ירום", חשב אברהם בלבו: "הוי, ריבונו של עולם, עשה נא שיצליח העסק עם הפריץ, אבל מהר - מיד! אין זמן, כי משפחות בני הזוגות לוחצים ודורשים את קיום החתונות בהקדם. מיד, ריבונו של עולם מיד!"

תוך כדי כך חש במישהו שמשך את טליתו. הוא הביט וראה את בן זקוניו. "אבא", לחש, "אמא נמצאת בחוץ וחפצה להודיעך כי הפריץ רוצה למכור את היער היום, והיא מבקשת שתצא החוצה". רגשי גיל מילאו את לבו והוא היה כבר מוכן למהר החוצה, כשנזכר פתאום שאסור לדבר. "נו - או", השיב אברהם לילדו ורמז לו שאינו יכול לצאת. בלית ברירה חזר הילד אל אמו והודיעה כי האב אינו יכול לצאת החוצה באמצע התפילה. האשה חזרה הביתה והמתינה בקוצר רוח לשוב בעלה מבית הכנסת.

לאחר מכן, בשעת הסעודה, סיפרה לו כי הפריץ הופיע בבוקר בעצמו ושאל עליו. הוא אמר כי קרובו אינו מתנגד למכירת היער, ולכן יש בדעתו לבצע את העסקה מיד. אם לא יבוא אברהם אליו עוד היום עם סכום נוסף של כסף, ולא יחתום על המסמכים, לא ימתין הפריץ עד מחר והוא ימכור את היער לאחר. משהו הרתיע את אברהם. "כיצד", אמר, "עושים עסקה ביום טוב? מדוע דווקא בראש השנה?"

אשתו ניסתה לשדלו בדברים ואמרה כי במקרה זה יש משום פיקוח נפש, וכידוע פיקוח נפש דוחה שבת ויום טוב, אולם אברהם התעקש וטען שב"שולחן-ערוך" כתוב שאסור לעשות עסק בראש השנה, והוא לא יעבור על איסור זה! וכי היכן יש כאן פיקוח נפש? בינתיים נכנסו לבית קרובים ומכרים וכאשר שמעו את הענין, ניסו גם הם לשדלו שיגש אל הפריץ ויגמור את העסק. אבל הוא עמד כצור נגד כולם והוסיף כי אם חפץ ה' יתברך, ישלח לו ישועה ממקום אחר וחלילה לו לעבור איסור ביום קדוש זה.

הוא ויתר על ביצוע העסקה ובינתיים נודע הדבר ליהודי אחר, שהניח ליצר הרע להשלותו כי אין בכך משום איסור גדול. הוא הלך אל הפריץ ובו ביום קנה ממנו את היער למורת רוחם של אשת אברהם וכמה ממכריו. כשראו מחותניו שתוחלתו היחידה של מחותנם לעתיד, היער, נמכר לאחר, ביטלו את השידוכים. אשתו מיררה את חייו, אך הוא חזר וטען כי ה' יתברך ישלח לו ישועה ממקום אחר.

עבר כחודש ימים, וזמן קצר לאחר חג הסוכות, בשעות הערב, הוארה כל הסביבה באור אדום שהדהים את התושבים. התברר שאיכרי העיירות הסמוכות, אשר רגילים היו מאז ומתמיד לגנוב עצים מן היער, שמעו על דבר מכירתו לסוחר יהודי שעמד לכרות את כל עציו ולמכרם. בראותם כי בעתיד לא תהיה להם אפשרות להמשיך בגניבות, עמדו והציתו את היער, שהפך למאכולת אש, וכך התרושש היהודי שהזדרז לקנותו מהפריץ בעצם ראש השנה, וירד מנכסיו באופן פתאומי. הוא לא עצר כוח לעמוד נגד הרעה, ומחוסר ביטחון מלא בקדוש ברוך הוא עמד ושלח יד בנפשו. טרם מותו כתב צוואה ובה הודה כי לפני זמן מה, בהיות אברהם עשיר, גנב ממנו חמשת אלפים רובלים, סכום עתק בימים ההם, ששמרם במקום סתר. הוא תיאר את המקום וביקש להחזיר את כסף הגניבה לבעליו תוך בקשת סליחה ומחילה.

בכסף זה, שקיבל אברהם באופן בלתי צפוי, פתח חנות חדשה למסחר בעצים. ה' שלח הצלחה במעשה ידיו ותוך תקופה קצרה שגשג מסחרו והוא החל לעלות מעלה מעלה,

ועד פורים היה לעשיר גדול - יותר מאשר היה אי פעם. מחותניו חזרו בהם מביטולי השידוכים, הכל הוכן - בעזרת הכסף הרב, במהירות, ועד לפני חג הפסח השיא את בניו ובנותיו הבוגרים. ביום השמחה הגדולה הרים אברהם את ידיו למרום ואמר: "אודך ה' אלוקי שסייעת לי לעמוד בניסיון, והראית כי טוב לחסות בך, מבטוח בפריצים".

ומדוע בכל זאת ישנם אנשים שמתלים שבת – ומצליחים בעסקיהם?

על שאלה זו ענה ה"חפץ חיים" זצ"ל כך: "ואל יפלא בעיני האדם ממה שראינו שיש כמה מחללי שבת בשאט נפש, בעוונותינו הרבים, ומצליחים בנכסיהם והשעה משחקת להם... כי כאשר יתבונן היטב, יראה שלבסוף תשולח מארה בנכסיהם. ואפילו אם ראה שהיו מצליחים כל ימיהם - גם כן לא יהיה לפלא.

ומשל למה הדבר דומה? שר אחד מרד במלך, ופסקו את דינו למות במיתה קשה ביותר, למען יראו וייראו: יושיבו אותו בהיכל מפואר לפי כבודו, אך ימנעו ממנו מאכל, עד שיגווע שם ברעב. להיכל זה עשו חלונות רבים, כדי שיוכלו כולם לבוא ולחזות בעונשו הקשה של המורד במלך.

ביום הראשון לישיבתו שם לא היה ניכר צערו, אולם ביום השני והשלישי כשגבר עליו צער הרעבון, ראו האנשים איך כל גופו נאנח ודואב מפני הרעב. ביום החמישי ראו, שהגיע לידי זלעפות רעב, והתחיל לנשוך בשיניו את עור בשרו מעליו כדי להשיב מעט את נפשו.

בתוך כך, בא איש אחד אשר עדיין לא שמע מכל הנעשה, ושאל את האנשים העומדים סביב החלונות לפשר ההמולה הגדולה. ענו ואמרו לו, כי אחד משרי המלך נענש בעונש קשה, וזה כבר היום החמישי שלא טעם מאומה. נדחק האיש לראות את המחזה, ופנה בשאלה אל הסובבים אותו: וכי לזה תקראו רעבון? הלוא אני רואה דרך החלונות שהוא לועס בשר בשיניו! ענו לו ואמרו: אוי ואבוי על אכילת בשר כזו, הלוא את בשרו הוא אוכל מגודל מרירות רעבונו וצערו!

כן הדבר ממש בעניינו: כשה' יתברך נותן השפעה לכלל ישראל לכלכלם ולפרנסם - הוא רק מן הפירות, אבל בקרן של המצוות - בשכר השמור להם לעולם הבא, אינו נוגע כלל. לא כן האנשים האלו שסרו מדרך ה' לגמרי, וממילא הם מסולקים מן העולם הבא, אם יש להם זכות מאיזו מצוה שעשו אי פעם בחייהם, משלם להם ה' על פניהם גם על הקרן, ועל ידי כך יהיו אבודים שם בעולם הבא לגמרי, שלא תהיה להם שום זכות.

אותם אנשים המחללים את השבת בשאט נפש, שהשעה משחקת להם כל ימיהם, שוב לא יהיה להם חלק שם. אנשים כאלה הם **בבחינת שיכור** שבזבז את כל כספו ומכר את כל בגדיו וחפציו כדי לקנות עוד כמה בקבוקי יין, והוא מונח באשפתות ושמח ומשורר על "אושרו" ו"עושרו" מגודל שכרותו. ואינו מכיר ויודע את גודל עניותו,

ושהוא ערום ויחף ומוטל באשפתות. אך כאשר ייקץ משכרותו, הוא מתמה על נפשו ובוכה ומתאונן. כן הוא ממש בזה״. עד כאן תשובת הגאון החפץ חיים.

על כן, אל יטעה אותנו היצר הרע להרוויח משהו מחילול שבת חס ושלום, כי פח הוא מנסה לטמון לנו, ועלינו להיזהר לבל ניפול ברשתו חס ושלום.

לא משתלם

הפרוטה שהרווחת בעבודתך בשבת - האם תוכל להביא ברכה, ברכת אמת, לתוך ביתך? והלוא היא צמחה רק מתוך היפך הברכה. שכן כדי לחוטפה, הוכרחת להמית את הנאצל והנשגב אשר בקרבך! (הרב הירש)

מבחר סיפורים לשבת

״אז תתענג על ה׳...״

מוטל, היה סוחר יהודי העמל במשך ימות השבוע לפרנסתו. ביום שישי היה עובד עד שעה הסמוכה לשבת, ולאחר מכן סוגר את חנותו, מתכונן בחופזה לשבת, ומעביר את השבת - בעיקר בשינה מרובה, ״להשלים״ את כל השינה של ימות השבוע. את הסעודות היה עורך כלאחר יד, כמעט בלי זמירות ודברי תורה, כי היה ממהר לישון. תפילות השבת נאמרו אף הן בחטף, רק כדי ״לצאת ידי חובה״.

מידי שנה היה נוהג מוטל לנסוע ליריד שוורים שהתקיים בעיר צ׳רנוביץ. שנה אחת, כשנסע מוטל ליריד, הרוויח סכום נאה של 5,000 רובל. כאשר הסתיים היריד, היה זה סמוך לשבת, והוא הוצרך לשבות בעיר. התלבט מוטל היכן לשמור את צרור הכסף שלו, ואנשי המקום המליצו לו להפקידו אצל רב העיר, הצדיק רבי חיים, מחבר הספר ״באר מים חיים״.

ניגש מוטל אל בית הרב, והנה בעומדו לנקוש על הדלת, שומע הוא מבפנים את קולו של הרב הקורא ומנגן בפרשת השבוע ״שניים מקרא ואחד תרגום״ במתיקות נפלאה.

הניגון משך את ליבו, והוא נעמד להטות אוזן. צר היה לו להפריע ולקטוע את הצדיק מן הלימוד המתוק. בעומדו כך ליד הדלת, שומע הוא לפתע קול נקישות מדלת אחרת של הבית. מישהו נכנס, ואחר כך - קולות בכי חרישי. הטה אוזנו והנה הוא שומע אשה המספרת לרב בקול בוכים כי אלמנה היא, ובת בוגרת יש לה. לצורך שידוכיה נטלה על עצמה התחייבות כספית גבוהה, ועתה מתקרב מועד החתונה ואין בידה את הסכום שהתחייבה. היא חוששת מאוד שתאלץ לבטל את השידוך. בעודה בוכה מרות, שאל אותה הרב מהו הסכום שהיא זקוקה לו, והיא ענתה: "חמשת אלפים רובל". ענה הרב בצער שאין לו סכום כזה, אלא רק כמה עשרות רובלים. הוא ניסה לעודדה בדברים, ומקולו ניכר היה כי הוא מצטער מאוד על צערה ועל כך שאינו יכול לעזור לה.

מוטל הרגיש כי צרור הכסף שבידו בוער. בדיוק חמשת אלפים רובל יש לו - סכום הכסף שהרוויח בעמל בימי היריד! אולם כאן מעבר לדלת ישנה אשה אומללה המבכה את מר גורלה, והכסף הזה יכול להאיר את כל חייה! מתוך התגברות פנימית עצומה, החליט שהוא מוסר את כל צרור כספו, כמות שהוא, לידי האלמנה!

כעת נקש מוטל בדלת, וביקש לדבר בצד עם הרב. בלב שלם ובנפש חפצה מסר לידי הרב את צרור הכסף שימסרהו לאלמנה. עיני הרב אורו. הוא שמח שמחה רבה שיזכה עכשיו להרנין את לב האלמנה ולא להשיב פניה ריקם. מסר לה הרב את הכסף והיא יצאה מן הבית מאושרת עד אין קץ.

עתה, פנה הרב אל מוטל וביקש ממנו שיואיל להתארח בביתו בשבת קודש. מוטל הופתע והתרגש מן ההזמנה. להיות במחיצתו של הרב במשך השבת - לזאת לא ציפה ולא מילל. מבלי שהיתה שהות בידו להרהר בדבר - כבר הוכנס פנימה. למרות שהיתה זו שעת צהריים מוקדמת, זרח הבית באור השבת. מפה לבנה היתה פרוסה על השולחן, פמוטות השבת ניצבו בוהקים במקומם, וניחוח התבשילים נישא באוויר. מוטל זכה לחזות כיצד הרבי מתכונן לשבת קודש ברגש עמוק של קדושה וגעגוע וציפייה. השבת כולה עברה על הרבי בהתרוממות הרוח. הרבי היה כולו שלהבת קודש, ניכר היה שהשבת שוכנת עמוק בנשמתו, ומלהטת את כל ישותו. הסעודות, הזמירות, דברי התורה, תפילות השבת - הכל נעשה ברגש ובשמחה עצומה. מוטל חש שהוא נישא אל על. רגש מתוק, שכמותו לא חווה מעולם, של רוממות וקרבת ה', הציף את ליבו. טעם גן עדן, "מעין עולם הבא".

בצאת השבת, לאחר ההבדלה, כאשר פנה מוטל לשוב לדרכו, פנה אליו הרבי ואמר: "מוטל, זכית לקיים מצוה עצומה, להרנין לב אלמנה ולהכניס כלה יתומה לחופה. עשית זאת במסירות נפש, מסרת את כל כספך לשם כך. לכן כעת זוהי "עת רצון" עבורך, ואוכל לבקש ולהתפלל בשבילך ביתר שאת, ובעזרת ה' התפילה תתקבל. אמור נא לי מה משאלתך ובקשתך".

מוטל הרהר - מה ישאל ומה יבקש. בחסדי ה', יש לו אשה וילדים הגונים, אף פרנסה יש לו ברוך ה' ברווח. לאחר מחשבה נענה ואמר: "מבקש אני לזכות להרגיש בכל שבת קדושה ושמחה וקרבת ה' כמו שהרבי הרגיש בשבת זו! נוכחתי לראות שזהו התענוג הגדול ביותר מכל התענוגים וההנאות!"

הרהר הרב ואמר: "אוכל לבקש זאת עבורך. אולם חוששני שהדבר אינו טוב בשבילך". "מדוע?" לא הבין מוטל. והרב הסביר: "במשך כל ימות השבוע אתה עובד לפרנסתך, ראשך טרוד רבות בענייני החולין ולא בעסק התורה, לכן יהיה קשה עבורך לשאת קדושה והתרוממות כה רבה. זהו דבר גדול מכפי מידותיך".

אבל מוטל לא השתכנע, ״בכל זאת, כבוד הרב, אני רוצה בכל לבבי את הברכה הזאת״. הסכים הרב, בירכו, ומוטל פנה לדרכו.

בהגיעו לביתו, חזר לשגרת יומו הרגילה, כשראשו ורובו מונחים בפרנסה ובמסחר, וזמן מועט ביותר מוקדש לתורה ולתפילה. כך חלפו הימים - ראשון, שני ושלישי. והנה ביום שלישי בערב - חש לפתע מוטל כי ליבו נמלא ציפייה והתרגשות וגעגוע לקראת השבת ההולכת ומתקרבת. כי הרי בעוד שלושה ימים יהיה מוזמן להסב לשולחנו של מלך מלכי המלכים, הקדוש ברוך הוא! הוא לא היה מסוגל לכלוא את התרגשותו, ושיתף אף את בני ביתו בציפייה העמוקה לשבת המתקרבת. בבוקר יום הרביעי ארכה תפילתו זמן רב מהרגיל. הוא חש דבקות ותשוקה לקב״ה, ושפך כמים ליבו נוכח פני ה׳. ענייני המסחר נעשו תפלים בעיניו, והוא עסק בהם כלאחר יד, כשראשו נתון אל השבת המתקרבת. ככל שחלפו השעות, הלכה התרגשותו וגברה. ביום חמישי כבר לא היה מסוגל לעסוק כלל בענייני החולין והמסחר. תפילתו ארכה זמן ממושך מאוד, ולאחריה מיהר בהתרגשות להתכונן לכבוד השבת. הוא שטף וניקה את הבית, הבריק וקרצף, הכין מאכלי שבת, כשכל כולו ציפייה והתלהבות. עד שעה מאוחרת בלילה לא עלה על יצועו, אלא המשיך להכין את עצמו לכבוד השבת. ביום שישי כבר האירה כל דמותו של מוטל באור השבת. הוא ישב ועסק בתורה בהתרוממות הרוח, קרא במתיקות ״שניים מקרא ואחד תרגום״, והכין חידושים לשולחן השבת.

כאשר נכנסה השבת - היה מוטל כלפיד אש. כאילו לא מצא מקום לעצמו מרוב התרגשות ושמחה. התפילות נאמרו בהתלהבות עצומה, סעודות השבת ארכו שעות ארוכות, כשמתוך לבבו פורצים ומשתפכים שירי שבת ודברי תורה. הוא כלל לא היה מסוגל לישון, כי בער כל כולו בשלהבת קודש. כך עברה כל השבת - ובמוצאי השבת, עם סיום ההבדלה, נפל ארצה והתעלף! תשוש היה עד כלות כוחותיו.

בני ביתו העירוהו מעלפונו, והוא עלה על יצועו לשנת לילה ארוכה. וביום ראשון - חזר הכל להיות כרגיל! תפילות חפוזות וקלושות, וכל כולו שקוע במסחר ובטרדות החיים והזמן. חולפים יום ראשון, יום שני, יום שלישי... ושמגיע ליל רביעי שוב אוחזת אותו ציפייה והתרגשות לקראת השבת המתקרבת, ושוב חוזר הכל על עצמו...

לאחר שחלפו כמה שבתות כאלו, הבין מוטל כי צדקו דבריו של הרבי. התרוממות עצומה זו, כמו של הרבי, אינה לפי כוחותיו, אינה תואמת את מידותיו הרוחניות. הוא חש אל ביתו של הגאון רבי חיים וביקש שיקח ממנו את הברכה. הסכים הרב לדבריו, ואולם בירך אותו כי בזכות מצוות הצדקה שקיים, יזכה כל ימיו לחוש עונג ומתיקות וערבות מיוחדת בשבת קודש.

״משחק אותה!״

היום בעולם העממי משתמשים במליצה: ״משחק אותה״, ״שחקת אותה״. עתה נספר ונשתמש במליצה זו, לא בתורת מליצה בלבד, אלא ממש כפשוטו: ״משחק אותה״. ומעשה שהיה כך היה:

התארחתי בחודש אייר בשנה זו באשקלון ביום השבת אצל משפחת בעלי תשובה, כדי לתת כמה דרשות בעיר זו. שאלתי את מארחי, הכיצד היה מהלך חזרתך בתשובה? וסיפר לי סיפור מדהים, וכה היו דבריו:

שמי רמי חליס. עד לפני שנתיים הייתי שחקן כדורגל באשקלון. יום אחד, איני יודע אפילו למה ומדוע, גמלה בליבי החלטה: "די! לא בשבילי לגרום חילול שבת המוני לתושבי אשקלון והסביבה על ידי משחק הכדורגל!", והתעוררות זו נקרה במוחי ובליבי על אף היותי חילוני, וכנראה היה זה משום שלא יכולתי לסבול בראותי המונים באים לחלל שבת - ואני אחד מהגורמים.

אמרתי זאת לאשתי, וייאמר לזכותה, כי תשובתה היתה: אתה מחליט! ובאשר תחליט - אלך!

פניתי להנהלה, והודעתי על התפטרותי בזמן האפשרי הקרוב ביותר, שהיה לעוד כחודשיים.

ומה אומר? היצר הרע "שיחק לי אותה", פשוטו כמשמעו. במשך חודשיים אלו שנותרו לי בעל כורחי להמשיך במשחק הכדורגל, כאילו השטן נכנס ברגלי ושיחק עבורי את המשחק. "הצלחה" לאין שיעור, בעיטות כדור לגובה 30-20 מטר, הפקעות שערים וכדומה. כפי שאני הכרתי את עצמי - זה לא היה אני.

כל בני הקבוצה התרשמו והתפלאו: רמי, איפה אתה מתאמן? מאיפה התקדמת בצורה כזו? זה לא אתה! רמי, תגלה לנו את הסוד. ובאמת לא היה כאן שום סוד לגלות. לא התאמנתי אצל אף אחד!

היצר הרע "שיחק לי אותה". פשוט שיחק לי בין הרגליים את משחק הכדורגל. הוא שיחק - לא אני. הוא ששיחק לי בבעיטות המדויקות ובהכנסת ה"גולים". מאמן הקבוצה פנה להנהלה: לתת לרמי ככל אשר יבקש, נצחון הקבוצה תלוי בו, הוא המוביל!

תאר לך, כבוד הרב, מה עברתי במשך חודשיים אלו, איזו מלחמה פנימית!

לא עוד, אלא שאף פנו אלי מהנהלת האצטדיון בהצעות תוספות של משכורת, דירה במתנה, נסיעות לחו"ל. ובאותה תקופה הייתי בתהליך של קניית דירה, כך שהכסף היה נחוץ לי מאוד. ובנוסף לכך התחילו לחצים מצד אשתי והורי לשכנעני לחזור בי.

והמלחמה מתעצמת כחודשיים תמימים - מיום ליום, וככל שמתקדם זמן חתימת הפיטורין - הנסיונות הולכים ומתגברים. בהגיע היום האחרון, ואני בעוצמת המלחמה הפנימית - ברגע האחרון גברתי על יצרי וחתמתי על התפטרות!

חזרתי לביתי ושמחה בליבי על שניצחתי את יצרי ולא התפתיתי, אולם דאגתי בפני - מה יהיה? מה עושים עם פרנסה?

הלכתי ללשכת העבודה באשקלון וביקשתי מהם להציע לי עבודה, כיון שחתמתי על התפטרות מטעמי דת. כמובן שחשבוני למחליף פרה בחמור, וברחמנות שריחמו עלי הציעו לי להיות גנן ולשתול פרחים... ולא די בכך, אלא גם מקום הצעת העבודה היה לא אחר מאשר - האצטדיון שבו הייתי משחק כדורגל...

ובכן, מעתה - אני וחברי למשחק היינו מגיעים מדי יום לאצטדיון. חברי למגרש הכדורגל - ואני לשתול פרחים ולעשות ערוגות לגפנים.

ממשיך רמי לספר: כבוד הרב, מעתה משכורתי כגנן היתה למשך חודש שלם כערך משכורת שעה וחצי של זמן היותי שחקן כדורגל. אולם - מצהיר רמי - אני לא מתחרט!

חס וחלילה. אני גאה ושמח, זכיתי להקים משפחה יהודית כשרה. עד כאן סיפורו של רמי.

ובאמת אומר, התארחתי אצלו וראיתי שכינה ממש בביתו, וקויים בו הפסוק: "אשתך כגפן פוריה בירכתי ביתך, בניך כשתילי זיתים סביב לשולחנך". איזו הארת שבת! איזו שמחת שבת שורה בביתם! שמחה מיוחדת שקשה לתארה!

וזכה רמי בגבורתו זו ליידע את השבת לא רק אצלו - אלא אצל חמיו וחמותו, גיסותיו, הוריו, אחיו. כולם כולם נעשו שומרי שבת בהשפעתו. כי רמי לא היה צריך כאן להשפיע, עצם גבורתו ואומץ ליבו ובטחונו בה' - היו ההשפעה הטובה ביותר מכל מילה אחרת! (הרב יעקב ישראל לוגסי שליט"א, "מקור הברכה" עמוד 76)

אוהב את הבריות - ומקרבן לתורה!

רבי אריה לוין זצ"ל כונה בפי כל: "רבם של האסירים". מתוך אהבת ישראל העצומה שיקדה בו לכל יהודי ויהודי באשר הוא, מצא מסילות ללבבם של האסירים והיה מלמדם אורחות חיים ודרך מוסר.

באחת השבתות כאשר שהה הצדיק בבית הכלא עם האסירים, ניגש אליו אחד האסירים ואמר לו: "רבי, תדע לך שבזכותך אני לא מעשן בשבת". שאל אותו רבי אריה: "כיצד בזכותי?" והלה השיב: "בשבת שעברה, כשהגעת לבקר אותנו, ראיתי אותך מתקרב, ובאותו רגע היתה לי ביד סיגריה דלוקה. אבל כשהבחנת בי, הסתרתי את הסיגריה מאחרי גבי. ברכת אותי ב'שבת שלום' ולחצת את ידי, מבלי שתדע שבידי השנייה מאחורי גבי ישנה סגריה בוערת. ככל שלחצת את ידי בחמימות ובאהבה, הרגשתי איך הסיגריה צורבת לי את כל האצבעות, ומצפוני לא הניחני - כיצד אני לוחץ יד לרב, אומר 'שבת שלום', ובידי השניה מעשן בשבת?! לכן מיד לאחר שהרב הלך, הרהרתי בדבר ונשבעתי לעצמי שאני לא אעשן בשבת לעולם!!" (שבת כהלכה)

להציל מחילול שבת

סיפר הרב באקשט זצ"ל, כי בעת ביקורו של ה"חפץ חיים" בעיירתו, זכה הוא להתלוות אליו ולחזות במעשיו ופעולותיו בקודש. נודע לחפץ חיים כי בעיירה ישנו יהודי, בעל בית חרושת ללבנים, המפעיל את המפעל גם בשבתות, כשהוא מנמק זאת בכך שאי אפשר לכבות את הכבשן, כי אם מכבים אותו לשבת, לא יוכלו לעבוד שם גם בימי ראשון ושני, עד שיתחמם כראוי.

פנה החפץ חיים לאותו יהודי ואמר לו: "הכרתי את אביך, הייתי בחתונתו, וגם הייתי בברית המילה שלך. אני איש זקן מאוד, וכשאבוא לעולם האמת, בודאי יבוא אביך לשאול אותי לשלומך. ומה אמסור לו? תגיד לי אתה" - שאל החפץ חיים כשהוא מתייפח בבכי - "האם אספר לו שאתה עובד בשבת? האם אוכל לגרום צער נורא כל כך לאביך?!"

היהודי לא היה מסוגל לעמוד מול בכיו של החפץ חיים, ומיד הבטיח לפרוש מאותו עסק ולמכור אותו. אבל החפץ חיים עוד לא נרגע, והאיץ בו: "אל תדחה זאת למחר, שמא לא תיפנה, אלא עכשיו מיד תעשה את כל הסידורים הנצרכים!"

מספר זאת הרב באקשט ומוסיף: "עד עכשיו רועדות כל עצמותי בהיזכרי בבכיו של החפץ חיים!"

"הוכח תוכיח את עמיתך"

מעשה שאירע בעיר חולון. בערב שבת בין השמשות יצא יהודי בשם הרב סלובטיצקי לפקח על סגירת החנויות, והגיע לחנות אחת שהיתה פתוחה, ולקוחות רבים גדשו את מבואותיה. הרב סלובטיצקי ניגש אל בעל החנות וניסה לשכנעו שינעל את חנותו, אך זה סירב בעקשנות. בשלב מסוים ניגש הרב אל המזוזה שהיתה בפתח החנות, ואמר בקול רם לעיני כל הנוכחים: "אני פונה אלייך המזוזה, כדי שתהיי עדה לאחר מאה ועשרים שנותי, שקיימתי את מצוות התוכחה שלי, וניסיתי בכל כוחי לשכנע את בעל הבית שיסגור את החנות, ואת גם תמשיכי להעיד לפני ריבון העולמים שהוא, החנווני, לא סגר את החנות". המחאה נעשתה בתקיפות רבה, ומיד לאחר מכן יצא מהחנות. ומה היה הסוף? מיד בתום דבריו של הרב הפך המוכר את עורו וציוה על כל הלקוחות שהיו בחנות לעזוב את המקום וסגר את החנות. ללמדך שלעולם אסור להתייאש מנשמה של יהודי, שנחצבה ממרומים, ותשוקתה לקיים את רצון בוראה.

פלא והפלא: הגמלים מאנו למוש ממקומם, לא נעו ולא זעו...

כאשר רבנו יוסף חיים עלה מעירו בגדאד לביקור בארץ ישראל, היתנה עם ראש השיירה המוסלמי שביום השבת תשבות השיירה כולה. הלה הסכים תמורת תשלום נכבד. שיירת הגמלים עשתה דרכה בדרך לא דרך, במדבר השומם והצחיח. בהגיע ערב שבת החל רבנו לפרוק את המטלטלים מעל הגמל. מנהיג השיירה פנה אל הרב ונתן עליו בקולו: "מה, כלום מתכוננים אתם לעכב את השיירה בלב המדבר?" הלוא המקום שורץ חיות רעות ושודדי דרכים, אתם מסכנים את חיי כולנו!" דבריו אמת היו, כפי שהתברר מאוחר יותר, אבל רבינו לא חת. הוא ענהו שהשיירה רשאית להמשיך בדרכה. הוא ופמלייתו ישבתו כאן - ובצאת השבת יאיצו פעמיהם להשיגם. ואכן, ראש השיירה פנה להאיץ בגמליו - אך הנה פלא והפלא: הגמלים מאנו למוש ממקומם, לא נעו ולא זעו... לנוכח התעקשותם של הגמלים, הוכרחו הכל לחנות שם, בלב הישימון, אבל הערבים שחששו מהתנפלות שודדים התפזרו סביב, לחסות בצל נקיקי הסלעים. רבנו ובני פמלייתו לא שתו ליבם לסכנה, לבשו בגדי שבת ועמדו לקבל את פני שבת המלכה במישורי המדבר. ממקום מסתורם עקבו נוסעי השיירה הנוכרים בתמהון ביהודים השרים ומזמרים כאילו מצויים הם בבית הכנסת, במקום ישוב. התפילה הסתיימה, רבינו קידש על היין והיסב עם בני פמלייתו לסעודת השבת, כאילו היה מיסב ליד שלחנו, בביתו... הלבנה עמדה במרומי הרקיע, והאירה את שלחן השבת. קולות השירה הדהדו ברחבי המדבר, והערבים רואים ושומעים. לפתע נחרדו: הם הבחינו בכנופיית שודדים שהגיחה מעבר להרים ושעטה לעבר היהודים המזמרים. "הם אבודים!" חלפה במוחם המחשבה הנוראה. ואז ארע הפלא. השודדים התקרבו, ירדו מעל סוסיהם, והתקדמו לעבר היהודים. ולפתע נסוגו במהירות ובהלה. עלו על

סוסיהם והתרחקו בדהרה... הערבים הנדהמים הגיחו ממחבואם, סיפרו לרבנו על נס ההצלה המופלא, נישקו בהערצה לשולי גלימתו ואמרו: "עתה ידענו כי אין כאלוקי היהודים!" (מעיין השבוע שמות תקנג)

שבת קדושה משרה ברכה מיוחדת בעבודה

הגאון רבי רחמים חורי זצ"ל מג'רבא [מלפני כ-200 שנה]. הוא היה "גדול, הנהנה מיגיע כפיו". בכל בוקר היה עוסק בתורה מיד לאחר התפילה. ובשעות הצהריים היה עוסק במקצועו, עבודת הצורפות שהצטיין בה. לפנות ערב עלה שוב לבית המדרש לעסוק בתורה. כך שרוב שעותיו הוקדשו לתורה ותפילה, ומעט מזעיר עסק במלאכה. ימי שני וחמישי היו ימי השוק בג'רבא, והרב היה מביא לשוק את הכלים שייצר בימי השבוע. יחד עימו בא גם אחד הצורפים, שהיה עוסק במלאכתו כל היום כולו. מן הבוקר עד הערב צרף באש והיכה בקורנס, יגע ועמל. ובימי השוק, כשהביא את תוצרתו, ראה והנה בידי הרב כלים רבים יותר ויפים יותר, והכל קונים את כליו ומשלמים בעין יפה. והוא, שעוסק בכל השבוע במלאכתו, מהזריחה ועד השקיעה, אינו מגיע לפדיונו. חלשה דעתו. פנה אל הרב, ושאל לפשר דבר. ענה הרב: "הכל בזכות השבת!" הלה תמה לתשובה, והסביר הרב: "הכתוב אומר (שמות כג יב): שֵׁשֶׁת יָמִים תַּעֲשֶׂה מַעֲשֶׂיךָ וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי תִּשְׁבֹּת". "אבל גם אני שובת בשבת", קרא הצורף. "אמנם כן", הסביר הרב. "אבל בפרשת ויקהל נאמר: שֵׁשֶׁת יָמִים תֵּעָשֶׂה מְלָאכָה, תיעשה מעצמה כביכול, וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי יִהְיֶה לָכֶם קֹדֶשׁ שַׁבַּת שַׁבָּתוֹן לַה'. כלומר, אם השבת תהיה כביכול כפולה ומכופלת, בתוספת קדושה ולימוד תורה, תשרה ברכה מיוחדת במלאכה, שכאילו תיעשה מאליה!"... (מעיין השבוע שמות תקנ)

שער ההלכה

נאמר בנביא עמוס (ח יא): "הִנֵּה יָמִים בָּאִים נְאֻם ה', וְהִשְׁלַחְתִּי רָעָב בָּאָרֶץ, לֹא רָעָב לַלֶּחֶם וְלֹא צָמָא לַמַּיִם, כִּי אִם לִשְׁמֹעַ אֶת דִּבְרֵי ה'". זכינו שבדורנו מתקיימת נבואה זו, ורבים מעם ישראל שבים אל צור מחצבתם לקיים מצוות ה' יתברך. אלא שלעיתים דוקא כשמגיעים ללימוד ההלכה נתקלים בקושי מסויים, מפאת קושי ההבנה של המושגים החדשים, או מפאת קושי הלשון והסגנון. אשר על כן, **השתדלנו לכתוב בשפה קלה ונעימה, ובעיקר את ההלכות האקטואליות**, ובכך יקל גם למתחילים בשמירת השבת.

כתב הגאון רבי יהונתן אייבשיץ זצ"ל: "אי אפשר כלל במציאות שינצל האדם מחילול שבת, אם לא ילמד את כל הדינים על בוריים היטב. **ומי שלא למד הלכות שבת פעמיים ושלוש, לא יוכל להמלט שלא יקרה לו חילול שבת.** ומן הראוי ללמוד הלכות שבת תמיד, ואצל רב שיברר לו הכל עד שיהיה שגור בפיו. ושכרו מרובה, ומגן בפני הפורענות".

חשוב לציין, כי ההלכות שבחוברת הינם **לבני ספרד ולבני אשכנז**, ורק כשיש חילוקי דינים בין מרן השלחן ערוך לרמ"א, צויינו חילוקי דינים אלו. כמו כן, ההלכות נכתבו

בסיעתא דשמיא לאחר עיון היטב במקורות ההלכה, ועברו כמה וכמה הגהות מתלמידי חכמים חשובים ספרדים ואשכנזים, ומה' ישאו ברכה.

אמר רבי שמעון בן יוחאי: ״**אלמלי משמרים ישראל שתי שבתות כהלכתן, מיד נגאלים**״. ויהי רצון שיקויים בנו הפסוק: ״כִּי מָלְאָה הָאָרֶץ דֵּעָה אֶת ה', כַּמַּיִם לַיָּם מְכַסִּים״, אמן.

באור מושגים המובאים להלן בשער ההלכה

זמן ״שקיעת החמה״, פירושו שהשמש שוקעת ומתכסית מעינינו, ועד אז, הוא יום ודאי.

זמן ״צאת הכוכבים״, כאשר שלושה כוכבים בינוניים נראים, זהו לילה ודאי. ואולם בין שקיעת החמה לצאת הכוכבים, ישנו פרק זמן הנקרא: ״**בין השמשות**״ [בין שתי ״שמשות״ - בין שקיעת גוף השמש לבין העלם אור השמש] ונמשך כ-13 דקות, ולא ברור אם הוא עדיין יום או שכבר התחיל הלילה, לכן היחס אליו כספק יום ספק לילה, ומחמירים בו כזמן יום או לילה יחד. על כן, בכניסת שבת מחשיבים את בין השמשות כליל שבת, ואסור בעשיית מלאכה. ובצאת שבת מחשיבים אותו כיום שבת, וגם כן אסור בעשיית מלאכה. [בלוחות השנה, מופיעים זמני ״השקיעה״ ו״צאת הכוכבים״].

״**ערב שבת**״, פירושו יום שישי עד זמן שקיעת החמה.

״**דרבנן**״, פירושו חכמים. למשל, אם כתוב: דבר האסור מדרבנן, פירושו, דבר האסור מדברי חכמים.

מקורות ההלכה: יש לציין כי סימון () בסוף כל הלכה, מורה על המקור להלכה, כדלהלן: כשכתוב (שבת א), (שבת ב), (שבת ג), (שבת ד), (שבת ה), היינו ספר חזון עובדיה שבת, ה' חלקים. כשכתוב (א) (ב) (ג) (ד) (ה), היינו ספר ילקוט יוסף שבת, ה' חלקים. כשכתוב (ח״א), (ח״ב), (ח״ג), היינו ספר ילקוט יוסף החדש שבת כרך א', ג' חלקים. כשכתוב (ה״ע), היינו ספר הליכות עולם. וכשכתוב סימן וסעיף, היינו שלחן ערוך אורח חיים.

כבוד ועונג שבת

המקור לכבוד ועונג שבת ושכרו

נאמר בנביא ישעיה (נח יג, יד): "אִם תָּשִׁיב מִשַּׁבָּת רַגְלֶךָ, עֲשׂוֹת חֲפָצֶיךָ בְּיוֹם קָדְשִׁי, **וְקָרָאתָ לַשַּׁבָּת עֹנֶג**, לִקְדוֹשׁ ה' מְכֻבָּד, **וְכִבַּדְתּוֹ** מֵעֲשׂוֹת דְּרָכֶיךָ, מִמְּצוֹא חֶפְצְךָ וְדַבֵּר דָּבָר. אָז תִּתְעַנַּג עַל ה', וְהִרְכַּבְתִּיךָ עַל בָּמֳתֵי אָרֶץ, וְהַאֲכַלְתִּיךָ נַחֲלַת יַעֲקֹב אָבִיךָ, כִּי פִּי ה' דִּבֵּר".

אמר רבי יוסי: כל המענג את השבת, נותנים לו נחלה בלי מְצָרִים [בלי גבולות]. רב נחמן בר יצחק אמר: ניצול משעבוד גלויות. רב אמר: נותנים לו משאלות לבו, שנאמר (תהלים לז ד): "וְהִתְעַנַּג עַל ה', וְיִתֶּן לְךָ מִשְׁאֲלֹת לִבֶּךָ". (מסכת שבת קיח ע"א)

סגולות לעושר

שאל התנא רבי יהודה הנשיא [מחבר המשניות] את רבי ישמעאל: עשירים שבארץ ישראל - בזכות מה זכו לעושרם? אמר לו: בשביל שמקיימים מצות מעשר, שנאמר (דברים יד כב): "עַשֵּׂר תְּעַשֵּׂר" - עשר בשביל שתתעשר. שאל: ועשירים שבבבל [שאינם מעשרים לפי שבחוץ לארץ פטורים ממעשרות], בזכות מה זכו לעושרם? אמר לו: בשביל שמכבדים את לומדי התורה. שאל: ועשירים שבשאר ארצות [שלא היו מצויים שם חכמי התורה] **בזכות מה זכו לעושרם? אמר לו, בשביל שמכבדים את השבת.**

אמר רבי חייא: פעם אחת התארחתי אצל בעל בית אחד בלודקיא [שם מקום], והביאו לפניו שולחן של זהב, שצריכים ששה עשר בני אדם להרימו מחמת כובדו. ושש עשרה שלשלאות של כסף קבועות בו, וקערות וכוסות וקיתוניות [קנקנים] וצלוחיות קבועות בו, ועליו כל מיני מאכל וכל מיני מגדים ובשמים. וכשמניחים אותו אומרים: "לה' הארץ ומלואה, תבל ויושבי בה". וכשמוציאים אותו אומרים: "השמים שמים לה', והארץ נתן לבני אדם". אמרתי לו: בני, במה זכית לכך? אמר לי: קצב [מוכר בשר] הייתי, ומכל בהמה שהיתה נאה, אמרתי זו תהא לשבת. אמרתי לו: אשריך שזכית, וברוך המקום שזיכך לכך. (מסכת שבת קיט ע"א)

כבוד השבת אצל גדולי ישראל

אמרו על שמאי הזקן, שכל ימיו היה אוכל לכבוד שבת. כיצד? ביום ראשון היה הולך לשוק ומחפש בהמה נאה לכבוד שבת, ואומר "זו לשבת". למחרת כשהיה עובר שוב בשוק, אם היה מוצא בהמה אחרת טובה יותר מהראשונה, היה קונה את השניה לשבת ואוכל את הראשונה, כדי שהטובה יותר תהיה לכבוד שבת, וכן בכל יום ויום. נמצא שכל אכילתו היתה לכבוד שבת. אבל הלל הזקן הנהגה אחרת היתה לו, שכל מעשיו היו לשם שמים, והיה בוטח בה' שיזמין לו ביום שישי בהמה טובה לשבת, שנאמר: "ברוך ה' יום יום יעמוס לנו" - את צרכינו ועזרתנו. (מסכת ביצה טז ע"א)

הוצאות שבת

ישתדל לענג את השבת במיני מאכל ומשתה חשובים הערבים לחכו, וירבה בבשר ויין ומגדנות כפי יכולתו. וטוב לאכול דגים בשלושת הסעודות, ואם אינו אוהב דגים, לא יאכל. וכל המרבה בהוצאות שבת ובהכנת מאכלים רבים וחשובים, הרי זה משובח. ולא ידאג על הכספים שמוציא, כי הכל יוחזר לו, כמו שאמרו: "כל מזונותיו של אדם קצובים לו מתשרי ועד תשרי, חוץ מתשרי". דהיינו שהקב"ה קוצב לאדם ב-א' לחודש תשרי שהוא ראש השנה, כמה פרנסה ירוויח במשך השנה עד ראש השנה הבא, חוץ מההוצאות של **תשרי**, שהם: **ת**ורה, **ש**בתות, **ר**אשי חדשים, **י**מים טובים, שבאלו אם יבזבז יותר, יקבל יותר, ואם יבזבז פחות, יקבל פחות. ואם אין ידו משגת, טוב שילווה, אם ברור לו שיוכל לפרוע חובו בזמן. (רמב"ם הלכות שבת פ"ל ה"ז. סימן רנ ס"ב. מסכת ביצה טז ע"א. שבת א ה, י. ועיין במאור ישראל טבעת המלך עמוד קע)

התעשר בזכות אכילת דגים בשבת

הגאון רבי שמואל לניאדו זצ"ל, ממגורשי ספרד, הפליג פעם באוניה, ופתאום מת אחד הגויים אשר שהה עמם באוניה. רב החובל החליט למכור את כל רכושו במכירה פומבית, ולבסוף נשאר פח אחד של דגים שאף אחד לא רצה לקנותו. מאחר והרב היה רגיל באכילת דגים לכבוד שבת, לא רצה לוותר על מנהגו גם בהיותו באוניה, וקנה את הפח בכמה פרוטות. ויהי אך כשפתח הרב את הפח, נמצאו בשורה העליונה דגים, אך מתחתיהם נמצאו מטבעות זהב ואבנים טובות לרוב, והתעשר הרב עושר גדול, דוקא בשעת דחקו בעת היותו גולה מספרד. [לימים כשביקשו אנשי "ארם צובה" רב עליהם, שלחו למרן השולחן ערוך רבנו יוסף קארו זיע"א שיואיל בטובו לבוא לכהן אצלם כרב, אך הדבר לא התאפשר למרן, והוא שלח להם בזו הלשון: "אשלח לכם את הרב שמואל לניאדו, שהוא: איש אשר כמוני"]. (ספר הזכרון כנסת עזרא עמוד קי)

ממתקים

טוב לתת לילדים ממתקים לכבוד שבת, שהרי אין להם עונג כל כך בבשר ויין. וגם הגדולים יאכלו ממתקים, כדי להשלים מאה ברכות שחייב אדם לברך בכל יום. (רצ ס"א)

עונג שבת בגופו

כתב רבי אליעזר ממֵיץ (היראים סימן תיב): כשם שיש מצות עונג באכילה ושתיה, כך מצוה שיענג את עצמו בהנאת גופו. על כן, לא יצער גופו ללכת יחף, בפרט בימי החורף הקרים. וכן לא יקרא בספרים ועלונים המצערים אותו, וכל כיוצא בזה.

גדול השלום

כתב בספר חסידים: לא יאמר אדם אקנה מעדני שבת, ויודע שסופו לריב ולהתקוטט עם אשתו או אביו ואמו ולאשר עמו, כי "טוֹב פַּת חֲרֵבָה וְשַׁלְוָה בָּהּ, מִבַּיִת מָלֵא זִבְחֵי רִיב" (משלי יז א). וכן נאמר "וכבדתו", שזהו כבוד השבת שלא יריב בו. וכתוב בזוהר הקדוש: כל הכועס בשבת, כאילו הדליק אש של גהינם. והלא אמרו חז"ל, מי שיש לו מעט כסף לקניית יין לקידוש או נר לשבת, יקנה נר לשבת [שנתקן בשביל שלום בית, בזמנם שלא היה אור החשמל,] כי שלום הבית עדיף מיין לקידוש. ואיך יהפוך ידו בריב ומדנים בעצם היום הקדוש?! (שבת א כ)

ההכנות לשבת

זמן ההכנות

טוב לקנות ולהכין את כל צרכי השבת ביום שישי. אולם אם קשה לו, כגון בחורף שהיום קצר, או שזה גורם לחץ בבית, יתחיל את ההכנות קודם יום שישי. (שבת א א)

כוונה במצוה

בהכנות לשבת כקניית המצרכים, הבישולים וכיוצא, יאמר: "לכבוד שבת קודש". ובדיבור זה, חלה קדושת שבת על המאכלים. וקודם שיאכל בשבת, יאמר: "הריני בא לקיים מצות עונג שבת", ובפרט שמצות עונג שבת היא מן התורה. (שבת א א)

מנין הריח הטוב של תבשילך?

מעשה באחד שאהב מאוד את חברו, והחליט לאכול אצלו ביום שבת. כיון שלא הוזמן, נטל עמו סיר של חמין שבישלה אשתו, ופנה אל בית רעהו. בעת הסעודה העמידו לפני בעל הבית צלחת גדושה בחמין, והביאו גם את תבשילו של האורח. והנה חש בעל הבית כי ריח החמין של אורחו נודף ועולה לאין שיעור על ריח מאכלו שלו. "מנין הריח הטוב הזה שיש בתבשילך?", שאל את חברו. ענה לו האורח: כשאשתי מבשלת לשבת, בכל פעולה אומרת: "לכבוד שבת קודש". ואילו אצלך המשרתים מבשלים, ובודאי אינם מקפידים לומר כן, לכן אין המאכל ריחני כל כך.
(ספר משל ונמשל להבן איש חי)

מחיקת העוונות

חסד גדול עשה עימנו בורא עולם שנתן לנו אפשרויות למחיקת עוונות שלא על ידי יסורים חס ושלום, כמו שכתב רבנו האר"י שהזיעה שאדם מזיע בהכנת צרכי השבת, מוחק בה הקב"ה את כל עוונותיו (ח"א שפה). וכתב בכף החיים (סימן רנ סקי"א): יהרהר בתשובה ויפשפש במעשיו בכל ערב שבת, משום שהשומר את השבת כהלכה, מוחלים לו על עוונותיו אם עשה תשובה. וגם על ידי התשובה, יזכה לקבל נשמה יתירה ממקום גבוה יותר, כי כפי הכנתו כך קבלתו.

תלמידי חכמים

גם תלמידי חכמים ישתדלו להכין משהו לכבוד שבת, שכך מצאנו (מסכת שבת קיט ע"א) באמוראים קדושי עליון שחלקם היו חוטבים עצים, מסיקים את האש, מנקים את הבית, ומחליפים את כלי החול ועורכים קניות לכבוד שבת. ומהם ילמד כל אדם ויעשה, ולא יאמר אין זה כבודי, כי אדרבה זהו כבודו שמכבד את השבת. (סימן רנ ס"א)

הגם שתלמיד חכם אין לו לעסוק במלאכה בפני רבים, מכל מקום, בדבר מצוה כהכנות לשבת, זהו כבודו שמתעסק במצות ה' ברבים, וממנו יראו וכך יעשו. ומטעם זה מותר לתלמיד חכם לבנות סוכה אפילו בפני רבים, שבדבר מצוה אין בזיון חס ושלום. (שבת א יז)

אפיית חלות - הפרשת חלה

מכבוד שבת ללוש עיסה ולקיים מצות "הפרשת חלה". [וכמות הקמח שיש בו חיוב הפרשת חלה, היא: קילו ו-560 גרם. ותברך ותפריש חתיכה קטנה.] ובתנאי שהדבר נוח לבעלת הבית, אבל אם הדבר גורם לה לחץ, יקנו חלות מוכנות. (שבת א יד) ומצוה להדר ולבצוע על לחם נאה ומיוחד, ולא על לחם שאוכל בימי החול.

חלות לכבוד שבת

עני מרוד היה התנא הקדוש רבי חנינא בן דוסא, ובכל יום היתה יוצאת בת קול מן השמים ואומרת: "כל העולם ניזון בזכות חנינא בני, וחנינא בני די לו לאכול קב [מעט יותר מקילו] חרובים מערב שבת לערב שבת". ובהיות שכל השכנות היו מסיקות תנוריהן לאפות חלות לשבת והיה העשן מיתמר ועולה מביתן, ואילו מתנורה של אשת רבי חנינא לא היה יוצא עשן, על כן מפני הבושה היתה רגילה להסיק עצים בתנור בכל ערב שבת, כדי שיראו שיוצא עשן ויחשבו שאף היא אופה חלות. שכנה רעה היתה לה שידעה שאין לה כלום בתנור ורצתה לביישה. ערב שבת אחת דפקה פתאום בדלת ונכנסה לראות מה בתנור. מחמת הבושה עלתה הרבנית לעלִיה, ונעשה נס והתמלא התנור לחם, ועל יד התנור היו עוד עיסות מוכנות לאפיה. מיד קראה השכנה בקול: "הרבנית, תביאי את המרדה להוציא את הלחם שלא ישרף". אמרה לה: "כן, כן, בשביל זה עליתי לעלִיה". אומרת הגמרא, באמת לכך היא עלתה, מאחר והיתה מלומדת בניסים ובטחה בקב"ה שיעשה לה נס שלא תתבייש. (מסכת תענית כה ע"א)

אחר הפרשת החלה, ישרפו חתיכה זו באש על הגז, ולא בתוך התנור. [משום שהחלה אסורה באכילה, ונמצא שִׁבֶּלע טעם של איסור בתנור. ובדיעבד אם שרף את החלה בתנור, לא נאסר התנור. אך אם נגעה החלה בעיסה אחרת שהיתה בתנור, ישאל מורה הוראה אם מותר לאוכלה, וכיצד לנהוג בתבנית.] ואם אי אפשר לשרפה באש, יעטפנה בנייר היטב ויזרקנה לאשפה. (שו"ע המקוצר ה רצג. ועיין שו"ע יורה דעה סימן קה סעי' ד, ה. "מצוות הארץ בהלכה ובאגדה")

אשה הלשה עיסה גדולה ואופה ממנה חלות לחלקן לחברותיה לכבוד שבת, חייבת להפריש חלה עם ברכה. [אבל אם לשה עיסה גדולה ומחלקת את הבצק לחברותיה שכל אחת תאפה בביתה פחות משיעור חלה, אינה מפריש חלה מעיסה זו.] (שבת א יד)

שכח להפריש חלה - ונזכר בבין השמשות [הזמן שמהשקיעה ועד צאת הכוכבים, שהוא ספק יום ספק לילה, כמבואר לעיל], רשאי להפריש לצורך השבת. אבל בשבת עצמה אינו רשאי, ויקח לחם משכניו. ואם קרה כן בחוץ לארץ, רשאי לאכול מהלחם, ובלבד שישייר ממנו מעט, ולאחר השבת יקיים מצות הפרשת חלה מהלחם הנשאר. (שבת א רעז)

הפרשת תרומות ומעשרות

קודם השבת ישאל את בני ביתו בנחת: האם עישרתם את הפירות והירקות? האם הפרשתם חלה? ואם קונה ממקום שמפרישים, אין צריך לשאול. (ח״א תשכא)

הקונה פירות ואינו יודע אם הם מעושרים או לא - רשאי להפריש מהם בבין השמשות. אבל אם ברור לו שאינם מעושרים - לא יפריש מהם, אלא אם כן היה טרוד בערב שבת ונזכר עתה בבין השמשות, או שהוא מוכרח דוקא את הפירות הללו לענג בהם את השבת, ואין לו פירות אחרים כיוצא בהם לענג את השבת. וכל שכן אם יש לו צורך בפירות האלו לאורחים, שכל זה נחשב צורך מצוה שהתירו בבין השמשות. (שבת א רעז. ח״א תשנו)

סדר וניקיון הבית. קורי עכביש.

לא יכנס לשבת כשביתו אינו נקי ומסודר כראוי, על כן מכבוד שבת ינקהו וישטפהו כהוגן. ויפנה את קורי העכביש, ויש בזה גם סגולה לשלום בית. (שבת א כא, לא)

מפה יפה

יציע מפה יפה על השלחן למשך כל השבת. ואף אם בימי החול מונחת מפה יפה, יחליפה בשבת למפה אחרת נאה ומשובחת יותר. (א יב)

פרחים

מנהג נאה לקנות פרחים ושושנים לכבוד שבת. ויביא כמה סוגי בשמים, כדי לברך עליהם ברכות הריח. ומצוה מן המובחר לברך על הדס משולש. (שבת א לב)

שתי אגודות הדסים

מעשה ברבי שמעון בר יוחאי ורבי אלעזר בנו, שלאחר שלוש עשרה שנה שהתחבאו במערה ולמדו תורה, יצאו וראו יהודי זקן בערב שבת שממהר ללכת ובידו שתי אגודות של הדסים. אמרו לו, למה לך אלו? אמר להם, לכבוד שבת. אמרו לו, ולא די לך באגודה אחת? אמר להם, אחת כנגד 'זכור', ואחת כנגד 'שמור'. אמר רבי שמעון בר יוחאי לרבי אלעזר בנו, תראה כמה חביבים המצוות על ישראל. (מסכת שבת לג ע״ב)

אכילה בערב שבת

מכבוד שבת, להכנס לשבת כשהוא תאב לאכול הסעודה, על כן לא יאכל מדי ביום שישי. ואפילו סעודה שרגיל בה בחול, ימנע לאוכלה משעה תשיעית. [דהיינו שעה תשיעית מתחילת היום, בחורף בערך ב-14:00. ובקיץ בערך ב-16:15.] (שבת א לב)

סעודת מצוה

ברית מילה ובר מצוה שחלו ביום שישי, מותר לערוך את הסעודה כל היום, כיון שהיא סעודת מצוה. וכן מותר לערוך סעודת פדיון הבן [אפילו דחוי], אך מן הראוי להקדים הסעודה לשעות הבוקר ככל האפשר. ואולם, סעודת סיום מסכת, אף אם סיימוה ביום שישי, נכון לדחות את הסעודה לאחר השבת. (שבת א לב, לז, לח)

סעודת נישואין

מותר לערוך חתונה ביום שישי, אולם את הסעודה אסור לעשות ביום שישי אפילו בשעות הבוקר, אלא ידחוה לליל שבת. ואין זה דומה לסעודת מילה וכיוצא שחלו ביום שישי לפי שזהו זמנן, אבל חתונה אפשר לקובעה לזמן אחר. כן מבואר בירושלמי, וכן פסקו הראבי"ה, מרן השלחן ערוך, הב"ח, הפרישה, אליה רבה, חיי אדם, ברכות המים, שדה יהושע, פתח הדביר, שיירי קרבן, תורת שבת, הפלאה, מראה הפנים, גור אריה יהודה, חק יוסף, מאמר מרדכי, מגן האלף, שואל ומשיב, ישועות יעקב, קדשי דוד, חמד משה, תורת חיים סופר, בתי כנסיות, מאורי אור, אבן העוזר, יד אהרן ועוד. וכתב החתם סופר: ומה שהוכיח המגן אברהם להתיר, אינו מוכרח כלל. וכן כתב בעל שמן רוקח שדברי המגן אברהם תמוהים. וכתב בבני ציון ליכטמן: אחר שדחו את כל קושיות המגן אברהם, פשוט להלכה שאסור לערוך הסעודה ביום שישי, אלא ידחוה לליל שבת. (שבת א לב)

סעודת שידוכין שיש עושים בסיום כתיבת הסכם התנאים בין הורי החתן להורי הכלה, מותר לעשותה ביום שישי, מאחר שאין שם שמחה גדולה, ואין מרבים בסעודה כל כך. (שבת א לב)

תענית

אם חל צום עשרה בטבת ביום שישי, מתענים עד צאת הכוכבים. (א סו)

המתענה ביום השנה של פטירת אביו או אמו [כמבואר בשולחן ערוך (סימן תקסח ס"ח) שטוב להתענות ביום זה] וחל יום השנה ביום שישי, מתענה עד צאת הכוכבים. אולם אם בעת קבלת התענית ביום חמישי בתפלת מנחה, אמר שמקבל להתענות עד שיתפלל ערבית, רשאי להתפלל ערבית מפלג המנחה [דהיינו, שעה ורבע לפני צאת הכוכבים בשעות זמניות. בחורף בערך 15:50, ובקיץ בערך 18:40], ולקדש ולאכול. ולבני אשכנז רשאי לאכול

לאחר ערבית אף שלא התנה כן מראש, אך טוב שיתנה כן. (סימן רמט סעיף ד. א סה)

טעימת התבשילים

מצוה בערב שבת לטעום מהתבשילים של שבת, כדי לברר שהם מתוקנים כראוי לכבוד שבת המלכה. וכל הטועם, מאריכים לו ימיו ושנותיו. ובכל אופן, אם בשבת התבשיל אינו ערב לחכו, לא יקפיד על אשתו, אלא יתגבר על יצרו הרע. (שבת א כא)

תספורת

אם שערות ראשו ארוכות, מצוה שיסתפר ביום שישי, ואפילו אחר חצות היום. ואם לא מתאפשר לו ביום שישי, יסתפר קודם לכן בליל שישי או ביום חמישי. (שבת א כד)

גזיזת ציפורניים

יגזוז ציפורניו בערב שבת. ומותר לגוזזן ביום חמישי, אף שמתחילות לגדול כעבור ג' ימים בשבת. ויזהר שלא יזרקן בארץ, אלא ישליכן לבית הכסא [שירותים]. (שבת א כה)

רחיצה

מצוה לרחוץ כל גופו במים חמים לכבוד שבת. ואם אינו יכול כל גופו, ירחץ לפחות פניו ידיו ורגליו (שבת א כה).

אמרו חז"ל (מסכת שבת כה ע"ב): כך היה מנהגו של רבי יהודה בר אלעאי, בערב שבת מביאים לו קערה גדולה מלאה מים חמים, ורוחץ בהם פניו ידיו ורגליו ומתעטף ויושב, ודומה למלאך ה' צבאות. ובמדרש (ויקרא רבה לד ג) אמרו: "גומל נפשו איש חסד", זה הלל הזקן שבשעה שהיה נפטר מתלמידיו והולך עמם, אמרו לו: רבנו, להיכן אתה הולך? אמר להם: לעשות מצוה. אמרו לו: איזו מצוה? אמר להם: לרחוץ בבית המרחץ. אמרו לו: וכי זו מצוה היא? אמר להם: הן. ומה אם איקונין [דיוקן, דמות] של מלכים שמעמידים אותו בבתי טרטיאות ובבתי קרקסאות, מי שהתמנה עליהם הוא מורקם ושוטפם, והם מפרנסים אותו, ולא עוד אלא שהוא מתגדל עם גדולי מלכות - אני שנבראתי בצלם ובדמות, שנאמר: "כי בצלם אלהים עשה את האדם", על אחת כמה וכמה?!

זמן הרחיצה - ביום שישי, כדי שיהיה ניכר שמתרחץ לכבוד שבת, וילבש מיד בגדי שבת. ואם לא מתאפשר לו, יתרחץ קודם לכן. (הרמ"א סימן רסב סעיף ב. א עו, קיח)

מקוה טהרה - טוב לטבול במקוה טהרה בערב שבת, כדי לקבל שפע קדושה משבת. ובזה גם זוכה לטהר את גופו, נפשו ומחשבותיו. (א קיז. ח"א תשב)

בגדים נאים. טלית קטן. נעליים.

ילבש בגדים נאים ומכובדים יותר לשבת, וכן טלית קטן נקיה ומכובסת. וכמו כן, יצחצח את נעליו. והמייחד נעליים נאות לשבת, תבוא עליו ברכה. (שבת א כו, כז. א שמו)

שכר צחצוח נעליים לשבת

שאל הרב הקדוש רבי ישראל מאפטא זצ"ל מה ביאור מדרש פליאה זה: "ישראל אינם יודעים שכר המגיע להם עבור נקיות המנעלים בערב שבת, "מַה יָּפוּ פְעָמַיִךְ בַּנְּעָלִים בַּת נָדִיב" (שיר השירים ז ב), וזהו שכתוב (ישעיה כב יב): "וַיִּקְרָא ה' צְבָאוֹת בַּיּוֹם הַהוּא לִבְכִי וּלְמִסְפֵּד וּלְקָרְחָה וְלַחֲגֹר שָׂק".

אמר הרבי אמשול לכם משל למה הדבר דומה, לעני שהיה מהלך בדרך. הגיע להר אחד וראה בו אבנים יפות, הניח כמה מהן בתרמילו. כיון שהכביד עליו משאו השליך את האבנים והמשיך ללכת. הגיע למקום ישוב ורצה לאכול באכסניה. חיפש בתרמילו אחר איזו פרוטת נחושת לקנות בה אוכל ולא מצא. בירכתי התרמיל הבחין באבן יפה, קטנה, ששכח להשליכה בדרך. הוציאה. שאלו האכסנאי: "מה זה בידך"? ענה: "אבן נחמדה". הביאו האכסנאי אל סוחר אבנים טובות, בחן את האבן, והציע לו 1,000 רובלים תמורתה. נעתקו המילים מפיו של העני. חשב הסוחר שהעני יודע את ערכה האמיתי של האבן, והכפיל את המחיר. נפל העני לארץ, מרט את שערות ראשו ופרץ בבכי מר. נחרדו האנשים: מה אירע? אמר להם: "הלא תרמילי היה מלא באבנים כאלו, גדולות ונפלאות, ואני השלכתי אותן ככלי אין חפץ בו... אם בשביל רסיס אבן זה אקבל 2,000 רובלים, כמה היו שוות האבנים הגדולות והכבדות!".

כך כשיבוא האדם למרום אחרי אריכות ימים ושנים, ולא תהיה בידו אלא מצוה זו שניקה את נעליו בערב שבת - ויראה כמה גודל השכר על מעשה פעוט זה, "מַה יָּפוּ פְעָמַיִךְ בַּנְּעָלִים", הרי יפרוץ בזעקה גדולה ומרה על המצוות הגדולות והנכבדות שהשליך אחרי גוו - "וַיִּקְרָא ה' צְבָאוֹת בַּיּוֹם הַהוּא לִבְכִי וּלְמִסְפֵּד וּלְקָרְחָה וְלַחֲגֹר שָׂק".

בהקשר לזה נזכיר את אימרתו של הסבא מקלם זצ"ל שכדאי היה לבורא יתברך לברוא את העולם כולו, כדי שבמשך אלפי שנות קיומו יימצא בו אדם אחד, שיאמר ולו פעם אחת בימי

חייו: "ברוך הוא וברוך שמו"! והוסיף ואמר: ואלף "ברוך הוא וברוך שמו", אינם שווים לשכר עניית "אמן" אחת בלבד. - ואלף אמנים לא יגיעו לשכר של עניית "יהא שמיה רבא מברך..." פעם אחת. ואלף "יהא שמיה רבא מברך..." לא יגיעו לשכר מילה אחת של תורה. - צא וחשוב, איזה שכר נקבל על 500 תיבות של קריאת שמע שבכל יום בוקר וערב - 365 יום בשנה, כל ימי חיינו - וכמה נצטער אם לא הוספנו שיעור תורה, להכפיל שכרינו בלי גבול! (מעיין המועד הגש"פ תלט)

משמוש בכיסים

מצוה למשמש בכיסי בגדיו בערב שבת, כדי לוודאות שלא שכח בהם דבר מוקצה. וביותר יש להזהר במקום שאין עירוב, שמא ישכח ויוציא חפץ לרשות הרבים, וכדלהלן. (שבת מד א)

הציפייה לשבת בנחת

כתב מרן החיד"א: ערב שבת הוא עת מסוכן למחלוקת בין איש לאשתו ובני ביתו, והיצר הרע טורח מאוד לסכסך ולחרחר ריב, לכן כל יראה ה' יכוף את יצרו הרע, וימנע מכל הקפדה וכעס ומחלוקת, ואדרבה יאר פניו לבקש שלום.

מה טוב ומה נעים, להכין את עצמו לקבל את השבת בנחת ולא בלחץ ובהלה, וכמפורש בחז"ל (מסכת שבת קיט ע"א, סימן רסב ס"ג) שקבלת שבת צריכה להיות "כיוצא לקראת חתן וכלה", והלא צרכי חתן וכלה מוכנים מראש, ומקבלים אותם בשמחה ונחת ולא בהתרוצצות ובהלה. ומי יתן והיינו לומדים מהאמהות שבדור הקודם היאך היו עורכות את שולחן השבת מוקדם, וקודם חצות היום [11:00 בבוקר] כבר היה הבית מוכן כאילו עתה נכנסת השבת.

כתב רבנו יוסף חיים זיע"א (ספר חוקי הנשים פרק כח): "צריכה האשה להשגיח בעבודות יום השישי, להיות זריזה במלאכתה. ותעשה עבודותיה מוקדם, וקודם זמן הדלקת הנרות בשעה אחת יסתיימו מכלול עבודותיה, ותקבל את השבת כשהיא רגועה. ותקח לעצמה מנוחה, ותהיה מלאה בששון ושמחה לכבוד שבת המלכה".

עצה טובה אל כל איש ישראל, שאחר שרחץ ולבש בגדי שבת, ישב בנחת ויקרא "שניים מקרא ואחד תרגום" בניגון ונעימה, וכל כולו יתמלא שמחה ועונג, וירגיש היאך נכספה וכמהה נפשו לקראת בואה של השבת. וכה התבטא הגאון רבי אלעזר מנחם שך זצ"ל: אין לי רגע של נחת ושמחה כל כך, כמו שאני יושב בערב שבת מלובש בבגדי שבת, וקורא בנחת את פרשת השבוע "שניים מקרא ואחד תרגום", וממתין לקראת בואה של שבת המלכה.

להקדים את קבלת השבת

מעשה שהיה בעיר מיר, בזוג ששנים רבות לא זכו להיפקד בבנים, וברוך ה' אחר זמן רב נולד להם בן בשעה טובה ומוצלחת. אך לדאבון ליבם הילד לא התפתח כראוי. רופא מומחה קבע כי לילד יש מום בלב לא עלינו, ואין סיכוי שיחיה יותר מכמה חודשים. ההורים המסכנים לא ידעו את נפשם מרוב צער, והחליטו ללכת אל הגאון ה"חפץ חיים" - רבי ישראל מאיר הכהן מראדין, ולקבל את ברכתו. שמע החפץ חיים את צרתם ואמר: מה ביכולתי לעזור? כסף אין לי, ומה עוד אוכל לעזור לכם? האם המדוכאת פרצה בבכי מר, ואז אמר לה החפץ חיים בחיבה, "בתי, קבלי עלייך שתקדימי לקבל את שבת המלכה". שאלה אותו האם, במה זה מתבטא? ענה לה החפץ חיים, "ביום שישי בחצות היום [בערך 11:30 בבוקר] תהיה כבר מפת שולחן של שבת פרוסה, ופמוטי הנרות סדורים במקומם". קבלה האם את דברי הרב, והחליטה להקפיד על זה בכל מחיר. ואכן מיד בהגיעם לביתם חל שיפור ניכר בילד, וגדל והתפתח כאחד הילדים מבני גילו. (כך סיפר הגאון רבי שמחה קפלן זצ"ל, אשר התאכסן בבית זה בימי בחרותו בישיבת מיר.)

מלאכה בערב שבת

איסור מלאכה

אין לעשות מלאכת קבע שאינה לצורך השבת, מזמן מנחה קטנה [שעתיים וחצי קודם צאת הכוכבים לפי שעות זמניות. בחורף בערך ב-14:30. ובקיץ ב-15:50]. והעושה מלאכה בזמן הזה, אין לו ברכה ממנה, ואף אם נראה לו שמרוויח עתה, יפסיד במקום אחר. אולם מותר לו לעשות מלאכת עראי, כתפירת כפתור, כתיבת אגרת לחברו, מכירת

סחורה, כיבוס בגדים במכונת כביסה, עד סמוך לשבת. וכן כל מלאכה המותרת בחול המועד, מותרת בערב שבת. (שבת א כד, מ, מג. ח״א תה)

מלאכה לצורך השבת

מלאכה הנעשית לצורך השבת, מותר לעשותה כל היום אפילו על ידי אומן [בעל מקצוע]. לכן מותר לתקן קצר חשמלי או פלאטה שהתקלקלה. וכמו כן, בעלי חנויות של מאכל ומשקה שמוכרים לצורך השבת ממש, מותר להם למכור כל היום, רק שישאירו לעצמם זמן לחזור לביתם ולהתארגן לקבל את השבת בנחת. (שבת א מג)

בזכות מה זכה רבי איסר לבן מאור ישראל?

לגביר העשיר רבי איסר היתה חנות גדולה של בדים יקרים וכל מיני משי. מנהגו היה שכאשר הגיע חצות היום בערב שבת, סוגר את החנות כדי להכין עצמו מבעוד מועד לקדושת השבת. פעם אחת בערב שבת הגיע לחנותו שר גדול, והחל לברור לעצמו הרבה סחורות יקרות, והתעכב בחנות לעשות השוואות מחירים של הסחורות. בתוך כך הגיע חצות היום, ורבי איסר פנה לסגור את החנות כדרכו, אולם השר התחנן לפניו שימתין מעט ויסיים עמו את העסק. רבי איסר לא הסכים בשום פנים ואופן, תמורת כל הון שבעולם לא יוותר על הכנותיו לשבת קודש. השר יצא מהחנות בזעף, ורבי איסר הפסיד סכום גדול. אך בשכר זאת זיכוהו מן השמים בבן ענק, הלוא הוא רבנו הגדול מאור ישראל הרמ״א - רבי משה איסרליש, אשר כל קהילות בני אשכנז קבלו הוראותיו.

״אני לא יודע אם הייתי עומד בניסיון הפרנסה כמוך״

רבי אריה לוין נהג בערבי שבתות להסתובב בין בעלי החנויות ולזרזם לסגור את החנויות לקראת שבת, כדי שלא יעברו על חילול שבת. באחת השבתות, כשהתקרב עת כניסת השבת, ראה יהודי שממשיך למכור וחנותו עמוסה בקונים, ניכר היה שאיננו מתכונן כלל לנעול את החנות לפני כניסת שבת. רבי אריה

שהצטער לראות יהודי העומד להכשל בחילול שבת, נכנס פנימה לחנות, הניח את כובעו על הדלפק ו... ״ישב לנוח״. ראה אותו בעל החנות, הופתע ואמר: ״כבוד הרב, מדוע כבודו בא אלי בשעה כל כך מאוחרת לפני כניסת שבת?״ אמר לו רבי אריה בלב אוהב וכואב: ״מה אומר לך, אתה עומד בפני ניסיון גדול של כסף, אבל שבת זה שבת, לא ישווה לה כל הון שבעולם! אולי תרוויח מאה או מאתיים אבל תפסיד הון שלם״.

בעל החנות חשב רגע, הסתכל בעיניו של הרב ואמר: ״כבוד הרב צודק. יש לי ייסורי מצפון על כך שאני עושה זאת, ואני לא אמשיך לחלל שבת, בפרט שאתה מצטער, ואני לא רוצה לצער אדם כמוך״. מיד פיזר את הקונים וסגר את החנות. אמר לו רבי אריה ברוב ענוה: ״אשריך, יהודי יקר. אני לא יודע אם אני הייתי עומד בניסיון הפרנסה כמוך. הזכות שלך גדולה מאוד, ובוודאי שתינתן לך ברכה בפרנסתך כיאה לשומר השבת״.

כתיבת סת״ם

סופר סת״ם [כותב **ס**פרי תורה, **ת**פילין, **מ**זוזות], אסור לו לכתוב לאחר זמן מנחה קטנה הנ״ל, אלא אם כן הוא דחוק בפרנסתו, כדי לקנות בכסף צורכי שבת. ומכל מקום מותר להגיה את ספר התורה לפרשת השבוע של אותה שבת. (א עב)

כתיבת חידושי תורה

מותר ומצוה לכתוב ולחדש דברי תורה כל היום, בין ביד בין במחשב. אבל העובד בהקלדה, אף שמקליד דברי תורה, לא יעשה כן לאחר זמן מנחה קטנה. (שבת א מג)

השכרת מונית

פשוט וברור שאסור להשכיר מונית ליהודי מחלל שבת, שיסיע בה אנשים בשבת, שהרי זה מסייע בידי עוברי עבירה. וכמו שכותב הרמב״ם (שביעית פ״ה מ״ו): אמר הקב״ה ״ולפני עיור לא תתן מכשול״, הכוונה בזה, שמי שעיוורה אותו התאווה והדעות הרעות, אל תעזרהו על עיוורונו ותוסיף להתעותו. לפיכך אסור לסייע בעשיית העבירות, ולא לגרום למה שיביאהו לכך, אלא נעשה בהיפך. [ואם מותר להשכיר מונית לגוי, עיין להלן בדיני אמירה

לגוי בשבת.] (ח״א קה)

מכירת כרטיסי טיסה

פשוט וברור שאסור לסוכן נסיעות למכור כרטיסים כשהטיסה היא בשבת. ואפילו אם הטיסה מתחילה ביום חמישי או שישי והמטוס ינחת קודם כניסת השבת, אך לא יספיקו להגיע לביתם קודם השבת, לא ימכור להם כרטיסים, משום מסייע בידי עוברי עבירה וכנ״ל. ואולם, אם יש סיכוי סביר שיספיקו להגיע לביתם ברכב קודם השבת, מותר למכור להם כרטיסי טיסה. (ח״א רלז)

מכונת מכירה

מכונה שמניחים בה מטבעות ובאופן אוטומטי יוצא ממנה מאכל או משקה, מותר להשאירה פועלת בשבת בשכונה של גויים. וטוב שיתכוון שלא לזכות בכסף עד צאת שבת. (שבת א קנד)

מזכירה אלקטרונית. פקס.

מזכירה אלקטרונית שבטלפון או פקס, אין חובה לנתקם מערב שבת. (שבת א קנב)

מלאכה המסתיימת בשבת

מלאכה המתמשכת

התורה אסרה לעשות מלאכה בעצם יום השבת, אבל אם מתחיל במלאכה קודם השבת והיא ממשיכה מאליה בשבת, מותר. לכן, מותר להניח קודם השבת תבשיל שאינו מבושל על **הפלאטה**, ובמשך השבת הוא הולך ומתבשל. (שבת א קלד)

כביסה

כשיש צורך בדבר, מותר לתת את הבגדים במכונת כביסה או ייבוש בערב שבת ולהפעילה, והיא תמשיך לכבס או לייבש מאליה בשבת. (שבת א קמו)

שעון שבת

המנהג פשוט לכוון שעון שבת קודם שבת, שיכבה וידליק את האור בשבת. (שבת א קמ)

שינוי בזמני השעון שבת

שעוני שבת המצויים כיום [שיש בהם לחצנים קטנים, וכל לחצן מכוון על חצי שעה, וכשמשנה את מצב הלחצנים, השעון ממשיך את פעולתו] - אם כיון את השעון בערב שבת שיכבה האור בשעה מסויימת, ועתה בשבת רוצה להאריך את זמן הדלקתו שיכבה מאוחר יותר, מותר לעשות כן, אך אם רוצה לקצר את זמן הדלקתו ולהקדים את הכיבוי, לא יעשה כן לכתחילה אלא לצורך חולה אפילו שאין בו סכנה וכיוצא.

שעון המכוון להידלק בשעה מסויימת, ורוצה לאחר את זמן ההדלקה - מותר לעשות כן. אך לא יקדים את זמן ההדלקה, אלא לצורך מצוה כלימוד תורה. (א פב)

כלל העולה: רשאי **להמשיך** את המצב הקיים שהוא כבוי או דלוק, אבל לא **להקדים** את שינוי המצב, לבד ממקרים מסויימים כחולה או לצורך מצוה.

לא יזיז את הלחצנים סמוך מדי לשעה שעומד השעון להיכבות או להידלק, לפי שאז קרוב לודאי שיכבה או ידלק בעת נגיעתו בשעון.

מנורה שכבתה על ידי שעון שבת, ואינו רוצה שתדלק שוב בשעה המכוונת, רשאי ללחוץ על מתג המנורה שלא תדלק. (שבת ג קצ)

כיון שיש אומרים שבהזזת הלחצנים יש חשש מוקצה, לכן טוב שיתנה קודם השבת ויאמר, שאינו מסיח דעתו מהשעון שבת, ואז יוכל לשנות בו כנ"ל. ודי בתנאי אחד לכל השנה (שבת ג קצ). ומן הדין אף אם לא התנה, רשאי לשנותב בשעון, כמבואר בשו"ת מנחת שלמה אוירבך (חלק א סימן יג) : ונראה שאפילו אם נאמר שהבורג שבשעון שבת נחשב "כלי שמלאכתו לאיסור" גם כן מותר לשנות, כיון שהזזתו לצורך גופו ומקומו, הואיל ומשתמש בו לצרכו להקדים או לאחר את הכיבוי. אך באמת נראה שלא נחשב כלל מוקצה, שכיון שנתבאר שמותר להזיזו, נמצא שהבורג עומד להיתר כמו לאיסור. ואף שמצד עצמו עומד הבורג לכיבוי והבערה, מכל מקום כיון שעומד רק לגרמא ואמרו (מסכת שבת קכ ע"ב) גרמא מותרת, לא מסתבר לקרותו משום כך "כלי שמלאכתו לאיסור". ע"כ. ועיין עוד בשלחן שלמה (ח"ג רמט).

שעון מעורר

מותר לכוון בשבת שעון מעורר [מחוגים] שיצלצל, כדי להעירו משנתו ללמוד תורה ולהתפלל. ולענין הפסקת הצלצול - שעון מכני, מותר להפסיקו. שעון עם סוללה, יכסהו בבגדים או יניחהו במגירה סגורה. (שבת ה רסא, רמ, רמד. א פט. ח״א תמט. עי׳ פס״ת שבת א שפו)

פלאפון

מותר לכוון בערב שבת את השעון המעורר שבפלאפון שיצלצל בשבת, אך לא יפסיקו מהצלצול. וכן לא יזיז אותו, שהרי הוא מוקצה, כדלהלן בהלכות מוקצה. ומותר לכוון את הפלאפון שיעורר אותו אף שמשמיע שירים.

טייפ

אין להשאיר טייפ מופעל מערב שבת, כדי שימשיך פעולתו בשבת, [שמא יתקן כלי שיר], ואפילו לצורך לימוד תורה אין להתיר, מפני זלזול בקדושת השבת. (שבת ה רלח. ח״א תלז)

ידועה ומפורסמת חומרת ההסתכלות במכשירים טמאים כטלוויזיא, אינטרנט וכיוצא, אשר כל חכמי ישראל אסרו זאת, כי הם גורמים להרס גדול, לבד מהאיסורים הנוראים שעוברים בהם, ובפרט במה שהזהירה התורה: ״ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם״, ומגרה עצמו ביצר הרע כשמסתכל בסרטים מלאים זימה ומראות נגעים אשר שנא ה׳. ונכשל בעוד איסורים רבים ונוראים, וגדול עוונו מנשוא. ורבים התקלקלו ונשחתו מחמת כן ואפילו אנשים מבוגרים. ורבו הסיפורים ממקרים מחרידים של **גנבות, שוד ורצח שעשו ילדים,** מחמת הסתכלותם במכשירים משוקצים ומתועבים אלו. ובמחקר שנעשה נמצא, כי בממוצע בכל בית שיש בו טלוויזיא, כל ילד עד גיל 12, רואה אלפי מקרי רצח, גנבות, שוד, סמים ועוד ועוד תועבות, ה׳ יצילנו, ומה יעשה הבן ולא יחטא. [ועיין עוד דברים נמרצים בחוברת ״כיבוד אב ואם בהלכה ובאגדה״ בסוף שער האגדה.]

על כן, כל בר דעת יעשה חושבים, אם כדאי שיכשלו הוא ומשפחתו באיסורים רבים ונוראים, וישפיע עליהם בשפה רכה ונעימה להוציא את המכשירים הטמאים. ועצה טובה, ראשית להוציא מהסלון לחדר, כדי למעט את ההסתכלות בו. ואם יש לו כמה מכשירים, יוציא מכשיר אחר מכשיר, וירבה בתפילה לבורא עולם שיצליחו, והכל על מקומו יבוא בשלום.

משפחות שהחלו להתחזק בקיום התורה והמצוות [וכמובן שהכל נעשה בהדרכה על פי חכם כיצד להתעלות מדרגה אחר מדרגה, לבל יעלו מהר ויפלו, חס ושלום], אך עדיין לא זכו שהמכשירים הטמאים יצאו מביתם, ויש מבני הבית שמתעקשים שישאר המכשיר הטמא דלוק בשבת, יעשו שאלת חכם כיצד לנהוג. וירבו בתפילה שיזכו לשוב בתשובה שלימה במהרה בשמחה.

״ברוך שעקר עבודה זרה מהבית הזה״

סיפר רבי בן ציון שלום הי"ו: פעם אחת הייתי יורד במדרגות בית הכנסת בסיום שיעורו של מרן הראשון לציון רבנו עובדיה יוסף שליט"א, והיתה השעה מאוחרת מאוד בלילה. באמצע המדרגות ניגש אל הרב יהודי מגודל שיער, נישק את ידו ואמר: אני מבקש מכבודו שיכתוב לי כמה מילים לאשתי, שאסור להחזיק מכשיר טלוויזיה בבית, כי יש בינינו ויכוח חריף בנושא. אמר לו הרב: אני אבוא לביתכם, ואשפיע עליה שאסור להחזיק טלוויזיה בבית, כי זה כלי טמא מקלקל ומשחית את נפש הילדים ואת כל בני הבית. אמר האיש: לא נעים לי שכבוד הרב יטרח ויבוא אלי, אולי יכתוב לי פתק אחד ודי בזה. אמר הרב: בלי פתק, אני אבוא לדבר עמה, ובעזרת ה' אשפיע עליה! שמח האיש ואמר: אם כן אכין את אשתי למחר לביקורו של כבוד הרב. יקבע לי הרב שעה, אימתי נוח לו? אמר הרב: אסור להמתין עד מחר, עכשיו ומיד. היכן אתה גר? השיב האיש: בשכונת רמות. "בא ניסע עכשיו יחד בזריזות", פסק הרב. נסענו לרמות עם כבוד הרב בשעה מאוחרת בלילה. הבעל התקשר לאשתו בבית ואמר לה, יש לנו הפתעה, כבוד הרב הראשון לציון מגיע עוד מעט לביתנו, כבוד גדול הוא לנו, הרב מביא ברכה אל ביתנו! האשה שמחה והכינה את הבית לקראת בואו של הרב. כשהגענו לביתם, ישב הרב ליד השולחן יחד עם הבעל והאשה והנהג ואני. כבוד הרב התחיל לדבר על ליבה דברי מוסר, עד כמה המכשיר המתועב הזה אוכל כל חלקה טובה מעם ישראל, רחמנא ליצלן. לכן תחוסי על בנייך ובנותייך! - הרב דיבר בדמעות. האשה התרגשה והחלה גם היא להזיל דמעות מעיניה, ובהתרגשות אמרה: אם כבוד הרב טרח ובא אל ביתנו, ובשעה כזו מאוחרת, סימן שהדבר חמור ביותר, בעזרת ה' מחר אני מוציאה את המכשיר הטמא מהבית. אמר הרב: לא מחר אלא עכשיו, שאמרו חז"ל (מכילתא בא פרשה ט): "מצוה הבאה לידך אל תחמיצנה". אני רוצה לראות במו עיני שאתם מוציאים את המכשיר הטמא ושוברים אותו.

ממשיך לספר רבי בן ציון: אני והבעל יחד הורדנו את המכשיר הטמא מקומה שלישית. בדרך במדרגות קיבל המכשיר מכה בקיר, אמרנו אחד לשני, זהירות איך אתה יורד? והרב היה יורד איתנו, שומע וצוחק, אמר: הלוא הולכים לשבור אותו, ומה בכך אם יקבל עוד מכה, והרי כתוב 'הכה תכה'... צריך לברך "ברוך שעקר עבודה זרה מהבית הזה". הורידוהו למטה לפח האשפה, ושברו אותו לרסיסים, והיתה שמחה גדולה, כמעט שרקדו. והבעל והאשה היו שמחים כפל כפליים, שכבוד הרב הופיע בביתם, והביא להם ברכה והצלחה. בסיום אמרו הבעל והאשה

לרב: אנחנו מודים לכבוד הגדול שעשה לנו הרב, ונפרדו בשמחה ובטוב לבב, והרב שוב בירך אותם ברכות לבביות וחמות. ואז פנה הרב לשומעיו ואמר להם: רואים אתם איך אפשר להציל נפש יהודי, ככה במסירות ובזריזות. (עונג שבת פרשת נח ה'תש"ע)

הפלגה בספינה

אין להפליג באוניה שהקברניט וצוות העובדים שלה הם יהודים ומפליגים בשבת, אף שההפלגה התחילה קודם השבת, לפי שנהנים הם ממלאכת שבת, ואין בזה שום פיקוח נפש, שהרי יכולים להטיל עוגן בלב ים או בנמל מסויים מכניסת השבת עד צאת השבת, ואין שום סכנה בכך. והחרד לדבר ה' ימנע מלהצטרף לטיולים באוניות אף אם צוות העובדים גויים, כיון שההפלגה נעשית לצורך היהודים.

והאומרים שהאוניה נוסעת באופן אוטומטי ואין צורך למעשי אדם בשבת, אין זה נכון, ולצערנו יש חילולי שבת רבים באוניה. ומה שטוענים שאם יורה הקברניט לעצור את האוניה בלב ים, יגרום הפסד גדול להכנסות של אוצר המדינה, טענת הבל היא, שזו היא טענת כל מחללי שבתות בבתי החרושת ובתעשייה ובחקלאות. והרי זה דומה למכבה שריפה על ידי נפט או בנזין, שמגדיל את השריפה יותר, כך גם חילול השבת גורם להפסדים ונזקים איומים. (מנחת יצחק, האדמו"ר מליובאוויטש ועוד. שו"ת יחוה דעת חלק ו סימן טז)

"מאז צהרי יום שישי - הם מנסים להניע את האוניה, אך אינם מצליחים"

פעם שהה רבנו יעקב אביחצירא זיע"א בעיר אחת שמעבר לים לצורך מצוה, ולאחר שסיים את ענייניו שם, ביקש לשוב לביתו שבריסאני. שלח אחדים מאנשיו, שיתעניינו בלוח הזמנים של תנועת הספינות היוצאות מהנמל הקרוב לכיוון תאפיללת. לאחר שבררו, שבו ואמרו לו, שרק אחת לחודש מפליגה ספינה מאותו מקום, והספינה הקרובה נועדה לצאת ביום שישי בשעות אחר הצהריים. שמע רבנו את הדברים ושתק. מובן שבהגיע יום שישי, ניהל רבנו את סדר יומו כמי שאינו מתכונן לנסיעה באותו היום, שהרי אסור להפליג בספינה פחות משלשה ימים קודם השבת. מארחיו ומשמשיו הבינו לנכון שהוא דוחה את נסיעתו בחודש ימים, והעבירו עמו את השבת בנעימים. בבוקרו של יום ראשון שלאחר השבת, ביקש רבנו מתלמידיו שיארזו את חפציו ויתכוננו לנסיעה, באשר רצונו לעזוב את המקום ולנסוע הביתה. למרות שנראה הדבר משונה בעיניהם, לא הרהרו אחר רבם

והחלו להתכונן לנסיעה. בעל הבית שזכה לארחם, אף יצא לבקש מאחד העגלונים ממיודעיו, שיכין את כרכרתו לקחת את הצדיק אל הנמל. כאשר הגיעו לנמל, הופתעו מקורבי רבנו לראות את הספינה עוגנת בנמל. מלחיה שהתרוצצו סביבה, ספרו להם, שמזה יומיים - מאז צהרי יום שישי - שהם מנסים להניע את האוניה, אך אינם מצליחים וכל נסיונותיהם למצוא את מקור התקלה עלו עד כה בתוהו. קרא רבנו לרב החובל ואמר לו, שיגש עתה וינסה להניע את האוניה ובעזרת השם יתעורר המנוע לחיים. לאחר שהסבירו לקברניט מיהו האיש ומה טיבו, הסכים לנסות לעשות כדבריו, ולהפתעת הכל הגיב המנוע כרגיל. עד מהרה שחררו את האוניה מכבליה, המלחים תפסו את מקומם בנְהוגה והאוניה הפליגה לדרכה. ("אביר יעקב" 111)

ומענין לענין באותו ענין, שוב מעשה ברבנו יעקב אביחצירא זיע"א: היה זה ביום שישי באחת ממסעותיו, כשביקש להגיע עם שמשו לאיזה כפר יהודי, כדי לשבות את השבת עם תושביו. בדרכם, הגיעו לשפתו של נהר רחב וסואן, שחצץ בינם לבין הדרך המובילה לאותו כפר. משתי גדות הנהר ניצבו אנשים רבים, שהמתינו לבואה של רפסודה שתעבירם מצד לצד. רבים מן הממתינים, שחו בינם לבין עצמם, כי יעדיפו את איחורה של הרפסודה. שכן, גם ההפלגה על גבה תחשב לסכנה גדולה, בשל העובדה שגלי הנהר היו רוגשים, וסערותיהם איימו להטביע את הרפסודה העמוסה על נוסעיה. משהגיע רבנו לשפת הנהר וראה כי הוא מוכרח לחצותו - כאן ועכשו - כדי להספיק להגיע לכפר בעוד יום, אמר לשמשו: "רבי אברהם! הרכיבני נא על כתפיך ונחצה את הנהר". למשמע המשימה ולמראה ה"זירה" שבה הוא נדרש למלא אחריה, נתקף השמש רתיעה טבעית ובעלת פשר. אולם, רבנו הרגיעו לבל ייירא ולבל יחת. מששב רבנו על דבריו באותה שלוות מרגוע שהיה רגיל לצוות על דברים שבשגרה, לא התמהמה השמש ועשה את אשר הורהו רבו ואדונו. כשהתקרבו השנים אל הנהר, וראו הנוכחים את אשר הם מתכוונים לעשות, החלו לצעוק עליהם בקולי קולות, לבל יהינו להתגרות בסכנה. היו שניסו אף לאחוז בשולי אדרתו של רבי אברהם, כדי לעצור בו ממה שהיה נדמה בעיניהם כהתאבדות בעיניים פקוחות. גסי הדעת שבהם, החלו "מחלקים" ביניהם את חפציהם של השנים, כשהם לוטשים עינים חומדות לעבר הסוס וצרורות המטלטלים שבצידו. השמש, שרגיל היה במופתיו של רבנו, לא שת לבו ודעתו לאזהרותיהם ולא שעה להפצרותיהם, והמשיך לפסוע מעדנות אל תוך מימי הנהר הרוגשים. והצעקות עודם נמשכות...

כשהגיעו השנים אל עברו השני של הנהר, לא פסקו הצעקות, אלא שנימתם התחלפה. לא עוד קריאות אזהרה והפצרות בלימה, כי אם קריאות תדהמה ושריקות התפעלות. הישמעאלים שניצבו על שתי גדות הנהר, קראו זה לזה באומרם: "אין זה אלא קדוש". והיו קריאותיהם גוברות על שאון הגלים... הניצבים בעברו השני של הנהר, מיהרו לנשק את שולי אדרתו של רבנו, בשעה שחבריהם מהגדה השניה הביטו ב"זכיתם" בעיניים כלות. ברם, בזאת לא תם סיפור המעשה. לאחר שחצו את הנהר הסוער, ציוה רבנו על שמשו רבי אברהם, שישוב ויחצה את הנהר ברגליו, כדי להביא את הסוס והחפצים שעליו שנותרו מן העבר השני. כמי שמטייל בחצר ביתו, עשה השמש את דרכו בשובו למקום ממנו יצאו, ועד מהרה נראו סוס ורוכבו העושים את דרכם על פני הים. כך הספיק רבנו להגיע חפצו מבעוד מועד.
("אביר יעקב" 106)

על מעשים אלו יאות להליץ את הפסוקים בנביא ישעיה (מג א): "וְעַתָּה כֹּה אָמַר ה' בֹּרַאֲךָ **יַעֲקֹב**... **אַל תִּירָא** כִּי גְאַלְתִּיךָ... **כִּי תַעֲבֹר בַּמַּיִם אִתְּךָ אָנִי, וּבַנְּהָרוֹת לֹא יִשְׁטְפוּךָ**... כִּי אֲנִי ה' אֱלֹהֶיךָ קְדוֹשׁ יִשְׂרָאֵל מוֹשִׁיעֶךָ."

שניים מקרא ואחד תרגום

אריכות ימים

אמרו חז"ל (מסכת ברכות ח ע"א): "לעולם ישלים אדם פרשיותיו עם הציבור, שניים מקרא ואחד תרגום, שכל המשלים פרשיותיו עם הציבור, מאריכים לו ימיו ושנותיו." על כן, בכל שבוע יקרא את פרשת השבוע פעמיים, ואת תרגום אונקלוס על הפרשה פעם אחת. ואפילו אם אינו מבין את התרגום, יקרא אותו. (שבת א ש. ה"ע ג נה)

מקור התרגום - משה רבנו קיבל את התרגום בהר סיני מפי הקב״ה, אלא שבמשך הדורות שכחוהו, ובא אונקלוס הגר והחזירו מפי רבותיו רבי אליעזר ורבי יהושע, לכן נקרא שמו ״תרגום אונקלוס״. (מסכת מגילה ג ע״א)

חובה גמורה

יש לדעת ולהודיע שקריאת שניים מקרא ואחד תרגום, הינה חובה גמורה על כל איש מישראל, כמו שכתב מרן השלחן ערוך (סימן רפה ס״א): ״אף על פי שאדם שומע את כל התורה כולה כל שבת בציבור, **חייב** לקרוא לעצמו בכל שבוע פרשת אותו השבוע, שניים מקרא ואחד תרגום״. ע״כ. ולא כאותם החושבים שקריאת שניים מקרא ואחד תרגום, היא רק ממידת חסידות. ורמזו בזה ראשי תיבות, ואל״ה שמו״ת: **ו**חייב **א**דם **ל**קרוא **ה**פרשה, **שניים מ**קרא **ו**אחד **ת**רגום. (ה״ע ג נד)

גם תלמיד חכם שחשקה נפשו מאוד בעסק התורה וכל עסקו בתלמוד ופוסקים, חייב לקרוא שניים מקרא ואחד תרגום. וכה התבטא הגאון רבי אלעזר מנחם שך זצ״ל: אין לי רגע של נחת ושמחה כל כך, כמו שאני יושב בערב שבת מלובש בבגדי שבת, וקורא ״שניים מקרא ואחד תרגום״.

וכן ציוו רבי יהושע בן לוי ורבי יהודה הנשיא לבניהם לקרוא, אף שהיו מגדולי ישראל. ובתשובות הגאונים נשאל רב מתתיה גאון: ״תלמיד חכם שרוצה ללמוד תלמודו, ואינו רוצה להסדיר פרשיותיו עם הציבור, האם רשאי לעשות כן? **תשובה:** כך אמרו חכמים, אף על פי שחושק בתלמודו, אל יפשע מלהשלים פרשיותיו עם הציבור״. (שבת א ש)

קריאה בדקדוק כראוי

צריך לדקדק בקריאת הפסוקים עם הניקוד כראוי, ולהבדיל בין שווא נע [שהוגים אותו דומה לניקוד צֵירי] לשווא נח, ולא לשבש את הפסוקים. וכיום מצויים תיקוני קוראים מיוחדים המציינים את כל הדגשות הניקוד, ועוד הארות חשובות בקריאה. (סימן סא סכ״ג. ה״ע ג נז)

טעמי המקרא

צריך לקרוא את הפרשה בטעמי המקרא. ואמרו חז״ל (מסכת מגילה לב ע״א): כל הקורא בלי נעימה [כגון טעמי המקראות (רש״י)], עליו הכתוב אומר (יחזקאל כ כה): ״וְגַם אֲנִי נָתַתִּי לָהֶם חֻקִּים לֹא טוֹבִים״, חס ושלום. (וכן כתבו רבנו יונה, ספר חסידים, מהר״ם מרוטנבורג, רבנו האר״י, הב״ח, החיד״א ועוד רבים.) אולם את התרגום יש להקפיד לקרוא בלי טעמים. (שבת א דש)

טעמי המקרא הם קבלה בידינו איש מפי איש עד משה רבנו ע״ה שקיבלם מהקב״ה בהר סיני. ומעלתם גבוהה מאוד אף יותר מהניקוד, התגים והאותיות. ואדרבה לגודל מעלת הטעמים והנקודות, לא ניתנו להכתב בספר תורה. (שבת א דש)

מצות חינוך

חייב אדם לחנך את בניו הקטנים לקריאת "שניים מקרא ואחד תרגום". וכן חובה על המלמדים ללמד תלמידיהם טעמי המקרא, ולחנכם לקריאת "שניים מקרא ואחד תרגום" בכל שבוע עם טעמי המקרא. ומה טוב מה שנהגו במוסדות רבים שביום שישי קוראים יחד כל תלמידי הכיתה "שניים מקרא ואחד תרגום". (שבת א שו. ה"ע ג נז)

וזו לשון מרן הראשון לציון רבנו עובדיה יוסף שליט"א: "ומכאן הנני פונה לכל מנהלי בתי הספר ותלמודי תורה בזמנינו, ללמד טעמי המקרא לתלמידים, עוד קודם הגיעם לגיל בר מצוה, כדי לחנכם שיוכלו לקיים מצות קריאת שניים מקרא ואחד תרגום בטעמי המקרא, ולא כאותם מנהלים אשר אינם משגיחים כלל על זה, ורק כשהתלמיד מגיע לגיל בר מצוה, מלמדים אותו ההורים באופן פרטי קריאת מספר פסוקים בטעמים, כדי שיקראם כך בציבור. וזוהי תעודת עניות לאותם הורים ומורים, שאינם שמים לב על כך." ע"כ. (שבת א דש)

כתב בשו"ת שבט הלוי: פשוט שחייבים לחנך ולהרגיל את הקטנים שהגיעו לחינוך, לקרוא שניים מקרא ואחד תרגום. וכן ראיתי מעשה לרוב בחוץ לארץ, שמלמדים שניים מקרא ואחד תרגום עם טעמי המקרא, ומקפידים מאוד לסיים את הפרשה עם הציבור בכל שבוע עם התרגום ופירוש רש"י, והיא דרגה גבוהה בחינוך ליראת ה' ותורתו. וכן כתב בשו"ת שרגא המאיר: בודאי יש לחנך את הקטנים בקריאת שניים מקרא ואחד תרגום בכל שבוע ושבוע, ומצות חינוך צריכה להיות מצוה מן המובחר (וכן פסקו בשו"ת קנין תורה, ובהליכות שלמה אוירבך, ובאבן יעקב ועוד). וכותב מרן הראשון לציון שליט"א: "וזכורני שהרה"ג המורה הדגול מהר"ר שלמה עבו זצ"ל, שהיה המורה שלנו בתלמוד תורה "בני ציון", היה מלמד אותנו בילדותינו בכל ערב שבת, שניים מקרא ואחד תרגום עם הטעמים. זכרה ה' לו לטובה, ותהיה נפשו צרורה בצרור החיים". (שבת א שו)

זמן הקריאה

זמן קריאת שניים מקרא ואחד תרגום ביום שישי. ומצוה מן המובחר לקרוא מיד לאחר תפלת שחרית, וכן נהג רבנו האר"י ז"ל. ואם זמנו דחוק, יכול להתחיל לקרוא ממנחה של השבת הקודמת. (שבת א שיב, שטו. ה"ע ג נא)

ליל שבת

אם לא קרא ביום שישי, רשאי לקרוא בליל שבת, ובפרט כשזמנו דחוק. וכתב בספר פקודת אלעזר: ואני נוהג פעמים רבות אין מספר לקרוא שניים מקרא ואחד תרגום בליל שבת, כי בימי החול אני טרוד במצות תלמוד תורה שיש עמה כתיבה, וביום השבת אין לי פנאי, כי אני עסוק בתלמוד תורה לרבים, לכן אני קורא בליל שבת. ולא נהגתי לחוש למה שכתב הרמ"ע מפאנו שאין לקרוא תרגום בלילה, שכבר כתב מרן החיד"א שאין לחוש לסודות שלא גילה האר"י בעצמו, וכיון שאינו דבר האסור על פי הש"ס והפוסקים, אין לי הכרח לצער עצמי קצת בשביל זה. וכן כתבו לבושי מרדכי, כנף רננה ועוד. וכן נהגו למעשה הגאונים רבי זלמן מוילנא ורבי משה טיילטבוים. ובארחות חיים ובכל בו כתבו, שיקרא שמו"ת של פרשת וזאת הברכה בליל שמחת תורה. (יביע אומר חלק ו סימן ל אות ה. שבת א שיג, של)

יזדרז לקרוא המקרא והתרגום קודם סעודת שבת בבוקר. ואם לא הספיק, יקרא קודם תפלת מנחה. ואם לא קרא, יקרא עד יום רביעי שבשבוע הבא. ואם לא קרא, ישלים ככל היותר מהר עד חג שמחת תורה שבו מסיימים את התורה. (שבת א שיב)

תשלומין

מי שנאנס ולא קרא שניים מקרא ואחד תרגום ובא להשלים בשבת הבאה, יקרא כפי סדר הפרשיות שבתורה. למשל: אם לא קרא פרשת ואתחנן, ומשלים בשבת הבאה פרשת עקב, יקרא פרשת ואתחנן תחילה ואחר כך פרשת עקב. (שבת א שיד)

פרשת ״וזאת הברכה״

שניים מקרא ואחד תרגום של פרשת וזאת הברכה, רשאי לקרוא בהושענא רבה או בליל שמחת תורה. וישתדל לקרוא קודם סיום הקריאה שבבית הכנסת, כדי שיחשב לו שמשלים את הפרשה עם הציבור ממש. (אורחות חיים, כל בו, הרמ״ע מפאנו. שבת א שכט)

אופן הקריאה

על פי הקבלה יקרא כל פסוק פעמיים ואחר כך תרגומו עד סוף הפרשה. וכיום ישנם ספרים מיוחדים לקריאת שניים מקרא ואחד תרגום, ומובא שם כל פסוק פעמיים ואחריו מיד התרגום. ואולם, רשאי גם לקרוא את כל הפרשה פעם אחת, וכשהחזן קורא בספר תורה יקרא שוב את הפרשה יחד עמו בלחש, ואחר התפילה יקרא את התרגום. וכן רשאי לקרוא את הפרשה והתרגום, ולאחר מכן יקרא שוב את הפרשה. (שבת א שא, שט)

בסיום קריאת שניים מקרא ואחד תרגום, יחזור לקרוא את הפסוק האחרון מקרא בלבד, כדי לסיים במקרא. (ר״מ קורדובירו, האר״י, מג״א, השל״ה, החיד״א, בית מנוחה, כף החיים ועוד. שבת א שז)

קריאת ההפטרה

לאחר הפרשה נהגו לקרוא את ההפטרה. וגם בשבת שמפטירים בה הפטרה אחרת כראש חודש וחנוכה וכיוצא, יקרא את הפטרת הפרשה. (שבת א שז)

מתוך ספר התורה

מי שבקי בקריאה בספר התורה עם הטעמים והנקודות כראוי, מצוה מן המובחר שיקרא מתוך ספר התורה. וכן נהג רבנו האר״י ז״ל לקרוא פסוק בספר התורה פעמיים, ותלמידו היה קורא לפניו את התרגום בחומש והוא אומר אחריו. (שבת א שג)

פירוש רש״י

כתב מרן השלחן ערוך (סימן רפה ס״ב): ״יראה שמים יקרא גם פירוש רש״י״.

הפסק בקריאה

מצוה מן המובחר לקרוא שניים מקרא ואחד תרגום בלי הפסק, אלא אם כן צמא למים, שאז יברך ברכה ראשונה ואחרונה. וכן פשוט שמפסיק לדבר מצוה. (שבת א שי)

החייבים והפטורים

עיור או מי שיש לו מיחוש בעיניו או אילם, חייבים בקריאת שניים מקרא ואחד תרגום, על כן ישמעו מאחר שיוציאם ידי חובה, כמו בקריאת מגילה בפורים ופרשת זכור וכיוצא בהם. (הרשב״א. שבת א שכג)

אבל - אע״פ שאבל בתוך השבעה אסור בלימוד תורה, מכל מקום חייב לקרוא שניים מקרא ואחד תרגום, ויקרא בשבת ולא ביום שישי. ואם חל יום השביעי של האבלות בשבת, טוב שימתין לַבוקר, אחַר שיוציאוהו מאבלותו. (יורה דעה סי׳ ת. שבת א שטז)

נשים פטורות מקריאת שניים מקרא ואחד תרגום, כיון שהיא בכלל מצות תלמוד תורה שנשים פטורות ממנה. ומכל מקום טוב שתקרא את פרשת השבוע, שעל ידי כך תתמצא במעשיות התורה ובמצוותיה. (שבת א שכח)

הדלקת נרות שבת

מצות ההדלקה

מצוה להדליק נר בבית לכבוד שבת, שזהו מכבוד ועונג השבת שיהיה אור בבית ולא יכשלו בני הבית בהליכתם. וידליקו את הנרות כאשר לבושים כבר בבגדי שבת, אך אם הזמן מצומצם, ידליקו קודם. (א קמב)

ריבוי אורה

מן הדין די להדליק נר אחד לכבוד שבת. ואולם מנהג ישראל להדליק שני נרות, אחד כנגד 'זכור' ואחד כנגד 'שמור'. וכל המרבה בריבוי תאורה לכבוד שבת, הרי זה משובח. לכן, מי שאין לו שעון שבת שיכבה את האור בשעה מסוימת, לא ימעט בתאורה, כי הוצאות שבת הן על הקב"ה, וכמבואר לעיל. (סימן רסג ס"א. א קלה)

בנים תלמידי חכמים

מצוה להדר שיהיה הנר יפה, וישתדל להדליק בפמוטים יפים מכסף או זהב. ובזכות חיבוב והידור המצוה [בשמן, בפתילה, בכוסיות ובפמוטים], זוכים לבנים תלמידי חכמים, שנאמר: "כי **נר מצוה ותורה אור**", שעל ידי **נר מצוה** של שבת וחנוכה, יבוא **אור התורה** (שבת כג ע"ב). על כן, לאחר ההדלקה תעצום האשה עיניה, ותתפלל שיזכו היא ובעלה לאריכות ימים ושנים, ולבנים הגונים תלמידי חכמים שיאירו לכל העולם בתורה ובמצוות, ויהיו יראי ה' ובעלי מדות טובות, ושנזכה לגאולה השלימה במהרה בימינו. כי בשעת עשיית המצוה, התפילה נשמעת ביותר. ואמרו חז"ל (תוספתא מעשר שני ה יד): "כל העוסקים במצוות, נכון פיהם וליבם לתפילה לפני ה' יתברך". (שבת א קעז, רח)

כוחה של תפילה בעת הדלקת הנרות

הגאון החזון איש זצ"ל כותב באיגרותיו, כי התפילה היא מטה עוז ביד כל אדם. אין תפילה ששבה ריקם, אין מילה של תחינה וריצוי שמוציא יהודי מפיו שלא תפעל את פעולתה, אם היום אם למחר, אם בשנה זו אם לאחר שנים רבות, אם אצל המתפלל אם לזרעו אחריו. דבר זה צריך להיות חדור בתודעתו של כל יהודי.

בירושלים חי יהודי תלמיד חכם שחזר בתשובה לפני שנים רבות, ומקורביו מספרים על יראת השמים המופלגת שלו, על הצלחותיו בכל תחום, ועל כך שבכל מה שהוא עושה, ה' מצליח בידו. כל מפעל שהוא מייסד, עולה למעלה ראש. לכל שיעור שהוא מקים, נמשכים על אתר לומדים רבים, וכן הלאה. האיש ששמו הרב ברוך היימן הי"ו, סיפר לאחרונה על הגורם

להצלחותיו, וכדאי לחרוט את הדברים על לוח הלב, למען נלמד ונשכיל מכך על כוחה הגדול של כל תפילה.

הדור הצעיר אולי כבר לא יכיר את השם שיוזכר להלן, אבל כיון שהוא 'גיבור' הסיפור, צריך להזכירו. שמו היה זלמן ארן, מי שהיה שר חינוך בממשלתו של בן גוריון, ואחד ממקורביו ו'מעריציו' הנלהבים של אותו ראש ממשלה. הוא עצמו לא היה שומר מצוות, אך אשתו שמרה מעט על כמה סממנים של מסורת יהודית. היא הדליקה נרות שבת, ומכיון שידעה גם על כוחה של תפילה, התפללה על ילדיה שיהיו כמו ... בן גוריון, שהרי בעלה תמיד סיפר בבית על 'כוחו' ו'גדולתו' של האיש שעמד בראשות הממשלה.

כידוע, לימים ביקש בן גוריון להיפגש עם הגאון החזון איש זצוק"ל בביתו בבני ברק. קודם שהחלה הפגישה, הוריד החזון איש את משקפיו, כדי שלא להתבונן בפרצופו של מי שהיה אחראי להעברתם על הדת של רבבות רבבות אחינו בני ישראל, אבל לא נעל את הדלת בפניו. לאחר הפגישה, כשחזר בן גוריון ללשכתו, סיפר לזלמן ארן על גדלותו היוצאת מן הכלל של החזון איש, ואף התבטא שראה בו דמות של מלאך.

ארן לא שמר את הדברים בלבו, ותיאר גם הוא בפני אשתו את ההתפעלות של ה'בוס' מדמותו של אחד מגדולי ישראל. האשה האזינה לדברי בעלה בקשב רב, עד שהחליטה בו במקום, שמעתה ואילך תתפלל על ילדיה שיגדלו ויתחנכו בדרכו של ה... חזון איש, שהרי אם האדם המוערץ על ידי בעלה, מעריץ את החזון איש ומתארו כמלאך אלוקים, צריך ללכת אל המקור...

"אני", סיפר הרב ברוך היימן, "נכדו של זלמן ארן. ותפילותיה של סבתא - אף שלא היתה מל"ו צדקניות שבדור - פעלו את פעולתן גם לאחר שנים רבות, וקירבוני לתורה ולמצוות, ואף נתנו בידי את כח ההצלחה". (טובך יביעו ח"ב עמוד רפו)

הכנת הנרות

טוב שהאיש יעסוק בהכנת הנרות בפמוט או בנתינת השמן והפתילות בכוסיות. כמבואר בזוהר הקדוש, רבנו האר"י, ורעק"א. וכן נהג רבנו יוסף חיים זצ"ל בביתו (בן איש חי שנה ב פרשת נח

רוב הפתילה

כשמדליקים את הפתילה, אין להסיר את היד ממנה עד שתדלק רוב הפתילה היוצאת מהנר, ואז כשמסירים היד, תעלה השלהבת מיד. (שבת א ריא)

כיבוי הגפרור

בכל כיבוי של אש, ישנו עניין סגולי שלא לכבות את האש ברוח פיו. על כן, בסיום ההדלקה, לא יכבו את הגפרור בפה, אלא ינענעוהו ביד. (ח״ב לט)

כיסוי ראש

אשה נשואה, כשיוצאת חוץ לביתה, חייבת לכסות את ראשה מן התורה. ומכל מקום בביתה אינה חייבת מן הדין לכסות את ראשה, ובפרט למתחילות דרכן בעבודת ה׳ שקשה להן לכסות את ראשן גם בבית, יכולות להקל **בבית בלבד.** אולם אם ישנם שם אנשים זרים, חייבת לכסות בפניהם. וחתני המשפחה, דינם כאנשים זרים לעניין זה.

בזוהר הקדוש (נשא קכה ע״ב) כתוב, שצריכה אשה לכסות שערותיה גם בבית, והפליג מאוד בשבחה ומעלתה של אשה זו, ויקויים בהם הפסוק (תהלים קכח ג): ״בְּנֶיךָ כִּשְׁתִלֵי זֵיתִים סָבִיב לְשֻׁלְחָנֶךָ״, וכמו שעץ הזית בין בקיץ ובין בחורף אינו מאבד את עליו, ויש בו חשיבות תמידית יותר משאר אילנות, כך בניה של אשה שמכסה שערותיה, יתעלו בחשיבות יותר על שאר בני העולם. וגם בעלה זוכה ומתברך בכל הברכות, עושר ובנים ובני בנים ועוד.

כשאשה מברכת כל ברכה שהיא, חייבת לכסות ראשה. על כן, ההולכת בביתה בגילוי ראש, תכסה ראשה בעת הדלקת הנרות ותברך. (א קמב)

מקום ההדלקה

יש להדליק את הנרות במקום הסעודה, שמכלל עונג שבת לאכול לאורם. אך אם אי אפשר להדליק שם, ידליקו בחדר אחר שמשתמשים בו. ובימי הקיץ שחם בבית, רשאים לאכול בחצר, אף שאינם רואים את הנרות, לפי שהנרות ניתנו לעונג ולא לצער, ורק יכינו תאורה בחצר לפני שבת שיאכלו לאורה. (סימן רעג ס״ז. שבת א רג, שבת ב קמה)

העברת הנרות

אשה חולה השוכבת במיטתה, רשאים להביא אליה את הנרות שתברך ותדליקם, ואחר כך יעבירום למקום האכילה. אבל כאשר אין שום צורך, עדיף שלא יגעו בנרות, כיון שיש אומרים שהוקצו [התייחדו] למצוותם. (סימן רסג סעיף יד. ה״ע ג מה. שבת א רג)

כבו הנרות

הדליקה את הנרות ואחר כמה רגעים כבו, ועדיין לא קיבלה שבת, וברור לה שלא שקעה החמה, תדליק את הנרות שוב בלי ברכה. אך אם הזמן קרוב מאוד לשקיעה, לא תדליק בשום אופן. ואולם, בנות אשכנז שמקבלות שבת בהדלקה כדלהלן, לא תדליק שוב, אלא תאמר לאחד מבני הבית שעדיין לא קיבל שבת, שידליק. (א קלט)

שאלה: מדוע נר חנוכה שכבה, אינו חייב לחזור ולהדליקו, ואילו נר שבת שכבה, חוזר להדליקו?

תשובה: לא דומה נר חנוכה לנר שבת, כי בנר חנוכה 'הדלקה עושה מצוה', דהיינו שבמעשה ההדלקה לבד, כבר סיים את המצוה, ולכן אם כבו הנרות אינו חייב להדליקם, שכבר התקיימה המצוה. אבל נר שבת שכל מטרתו להאיר, נמצא שכל שלא נכנסה השבת לא נתקיימה מטרת המצוה, על כן חייבים לחזור ולהדליק שוב את הנר, כדי שבשבת יהיה נר דלוק בביתם. (א קלט)

נרות שבת שכבו, מותר להשתמש בהם ובשמן לאחר השבת, לכל שימוש שהוא. [יש ששומרים את הפתילות, לשורפן בביעור חמץ בערב פסח, כדי שתֵּעשה בהן עוד מצוה.] (א קצ)

שאלה: מדוע נר חנוכה שכבה בתוך חצי השעה הראשונה של ההדלקה, נאסר שארית השמן לכל שימוש שהוא, ואילו בנר שבת, לא נאסר שארית השמן?

תשובה: בנר חנוכה יש קדושה, כמו שאנו אומרים ״הנרות הללו קודש הם, ואין לנו רשות להשתמש בהם״, אבל נר שבת אין בו קדושה, שלא נועד אלא להאיר לשלום בית בלבד, לכן גם שאריותיו לא נאסרו. (א קצ)

כבוד המצוה

יש לנהוג כבוד בנרות שבת, ולכן אין להפשיט בגדי התינוקות ולנקותם ליד הנרות. (סימן ערה סי״ב. שבת א רנ)

החייבים בהדלקה

אנשים ונשים

מצות הדלקת נרות שבת, מוטלת על האנשים ועל הנשים. על כן, גם איש המתגורר בביתו לבדו, חייב בהדלקת נר שבת. (שבת א קסב)

אשת חיל

ציוו חכמים שהאשה תדליק, מפני שהיא מצויה בבית ועוסקת בצרכי הבית, והדלקת הנרות היא חלק מהכנות הבית לשבת. ועוד משום שחוה נתנה לאדם הראשון לאכול מעץ הדעת, ובזה גרמה מיתה לעולם, וכיון שהאשה "כיבתה נרו של עולם" שהוא אדם הראשון, שנאמר (משלי כ כז): "נר ה' נשמת אדם", לכן הדלקת הנר מוטלת עליה. (שבת א קסג)

כתוב בזוהר הקדוש (בראשית מח ע"ב): "על האשה להדליק את הנרות ברצון ובשמחת הלב, שכבוד עליון הוא לה. וזוכה לבנים קדושים שיאירו את העולם בתורה וביראת שמים, וירבו שלום בעולם, ומזכה את בעלה באורך חיים ושנים טובים".

הדלקה אחת לכל המשפחה

די בהדלקה אחת בלבד לכל המשפחה. על כן, בנות רווקות הגרות עם הוריהן - אין להן להדליק בברכה אפילו בחדרים אחרים, וברכתן לבטלה. אבל המתארחים אצל מכריהם, פעמים שחייבים להדליק, וכמבואר להלן בהרחבה. (שבת א קצד)

תוספת אורה

מקום [חדר או אולם וכיוצא] שהדליקו בו נר שבת בברכה, אין לאשה אחרת להדליק שוב באותו מקום בברכה, שאין מברכים על תוספת אורה. אולם מנהג בנות אשכנז להדליק בברכה אפילו הרבה נשים בחדר אחד. (סימן רסג ס"ח)

בתי הארחה

בבתי הארחה שההנהלה לא מסכימה להדליק נרות בחדרי השינה, ומדליקות כולן בחדר האוכל, אין לבנות ספרד לברך שם על ההדלקה, אלא האשה הראשונה בלבד. כי אין מברכים על תוספת אורה כנ"ל. על כן, הנכון שתברכנה על אור החשמל בחדר שינה, ודי להדליק מנורה אחת קטנה. ובמקום צורך, רשאית לברך ולהדליק את האור

שבבית הכסא [שירותים], ותפתח את הדלת כדי שיכנס האור לחדר. (ח״ב פב)

בחורי ישיבה

בחורי ישיבה הלנים בפנימיה, ימנו את אחד הבחורים לברך ולהדליק נרות שבת בחדר האוכל. ומלבד זאת, בכל חדר שינה יברך וידליק אחד מחברי החדר ויוציא ידי חובה את שאר חבריו. [ואין הבחורים יוצאים ידי חובה בהדלקת החבר בחדר האוכל, כיון שמייחדים להם חדר לשינה בפני עצמם.] וידליק נרות גדולים, כדי שעד שיחזרו בלילה לחדר יהנו מאורם. וכמו כן, רשאים לחזור לחדריהם מיד לאחר תפילת ערבית ולהנות מאור הנרות מעט. ואף לבני אשכנז, יברך וידליק בחור אחד בלבד בחדר ולא כל חברי החדר (באר משה שטרן). (שבת א רב)

אם אין הנהלת הישיבה מאשרת להדליק נרות שבת בחדרים מחשש לשריפה, אסור לבחורים להדליק בחדר, אלא יברכו על מנורת לילה קטנה. (שבת א ריא. ח״ב עא)

חיילים

חיילים היוצאים לשמירה בליל שבת, אם חוזרים בעוד לילה לחדריהם, ידליקו נרות ארוכים, כדי שיהנו מאורם. אך אם חוזרים בבוקר, לא ידליקו כלל. ואם אינם יודעים אימתי יחזרו, ידליקו בלי ברכה. והוא הדין לחיילים נשואים, שאף שנשותיהם מדליקות בביתם, צריכים להדליק נרות בחדריהם, וכדלהלן. (א קמט)

בנות בפנימיה

בנות הלומדות במוסדות חינוך ולנות בפנימיה, צריכות להדליק נרות שבת בחדריהן בברכה [לבד מאותה שמדליקה בחדר אוכל]. ובכל חדר תדליק רק אחת מחברות החדר בברכה. ועליהן ליהנות מאור הנרות, כמבואר לעיל. (שבת א קצד, רב)

שאלה: בהלכות חנוכה מבואר שבן הלן בפנימיה בישיבה, יוצא ידי חובה בהדלקת אביו, ואילו בנר שבת מבואר שאינו יוצא בהדלקת אמו, ועליו להדליק בפנימיה, ומה ההבדל בין שבת לחנוכה?

תשובה: בחנוכה, המצוה היא ״נר איש וביתו״, דהיינו שבכל בית יהיה נר דלוק, ואפילו אם אינו נמצא, כל שבביתו הדליקו, יצא ידי חובה. לא כן בנר שבת, שהמטרה ליהנות מאור הנר, ומה יועיל שאמו מדליקה בבית, הלא הוא צריך ליהנות מהאור, לכן מדליק נרות בחדרו.

דירה משותפת

שניים או שלושה אנשים הגרים בחדר אחד ואוכלים וישנים שם, אחד מהם מדליק נרות בברכה והשאר ישמעו ויצאו ידי חובה וידליק כל אחד נרו. ומנהג בני אשכנז, שכל אחד מברך ומדליק. ומכל מקום אם כל אחד ישן בחדר נפרד, אחד ידליק בברכה בחדר שאוכלים, והשאר יברכו וידליקו כל אחד בחדרו. (סימן רסג ס״ח. שבת א קצד)

אורחים

בן נשוי המתארח עם אשתו אצל הוריו בשבת וישנים שם, אם מייחדים להם חדר לשינה, תדליק הכלה נרות בחדר השינה. ואם אי אפשר, תדליק בחדר אחר [שאין בעלת הבית מדליקה שם]. אבל אם אין מייחדים להם חדר נפרד, והבן ישן בחדר אחד עם אחיו, ואשתו ישנה בחדר אחר עם אחיותיו, או שמייחדים להם חדר לשינה אך אי אפשר להדליק כגון שהבית קטן ויש חשש לשריפה, תדליק הכלה נרות בלא ברכה על יד חמותה. ומנהג בנות אשכנז להדליק בברכה כנ״ל. (שבת א קצד)

משפחה המתארחת בסעודת ליל שבת וחוזרים לישון בביתם, ידליקו נרות גדולים [או חשמל] בביתם קודם צאתם, ובחזרתם יהנו מהם. (א קמח)

מתארח לבדו

הנוסע לבדו להתארח בשבת, כגון משגיח כשרות, אף שאשתו מדליקה בבית, עליו להדליק בחדרו בברכה. וכן כתב הגאון החסיד רבי אליהו מני [אב בית דין בעיר הקודש חברון לפני כ-130 שנה]: מעשה באורח ששבת בחברון, ואשתו ובני ביתו בירושלים, ובליל שבת הוזמן להתארח אצל בעל הבית, וייחדו לו חדר לשינה, ופסקתי לו שידליק בחדרו עם ברכה. (מהר״ם מרוטנבורג, ארחות חיים, כל בו, ועוד רבים מהאחרונים. שבת א קצו)

מי שאשתו שוהה בבית החולים לאחר לידתה וכיוצא, והוא מתארח בבית הוריו, ומייחדים לו חדר לשינה, צריך להדליק נרות בחדרו עם ברכה. (שבת א קצו)

בחור המתארח בבית סבו וסבתו, ומייחדים לו חדר לשינה, מדליק נרות בברכה. ופשוט שהוא הדין בכל הנ״ל לאשה נשואה או בחורה רווקה המתארחת לבדה. (סימן רסג ס״ז ומשנ״ב)

אבא בבית עם בנו הנשוי

אשה השוהה בבית חולים לאחר לידתה וכיוצא, והבעל נשאר בבית, הבעל מדליק בברכה. ואם הזמין את בנו הנשוי וכלתו, ומייחד להם חדר לשינה, הכלה תדליק בחדר, והאבא ידליק במקום האכילה. אבל אם לא מייחד להם חדר לשינה, רשאי האב לכבד את כלתו שתדליק במקום האכילה, והוא לא צריך להדליק כלל. (ח״ב ס)

הילדים לבד בבית

הורים המתארחים בשבת חוץ לביתם, והבנים והבנות שהם גדולים נשארו בבית, על הבת הגדולה שהגיעה לגיל מצוות [12 שנה], להדליק את הנרות עם ברכה, אך אם אין בת גדולה ויש בן גדול בגיל בר מצוה, יברך וידליק הוא. (שבת א רב)

עיוורת

איש ואשה עיוורים, חייבים בהדלקת נרות, כיון שסוף סוף נהנים מהאור, בזה שרואים אותם אנשים אחרים ומראים להם את הדרך, ולכן האשה תברך ותדליק בסיוע חברתה. אבל אם בעלה רואה, עדיף שהוא יברך וידליק. ואם רוצה שאשתו תברך, כדי לגרום לה שמחה וקורת רוח, רשאי. [אמר רבי יוסי, כל ימי הוקשה לי הפסוק (דברים כח כט): "וְהָיִיתָ מְמַשֵּׁשׁ בַּצָּהֳרַיִם, כַּאֲשֶׁר יְמַשֵּׁשׁ **הָעִוֵּר בָּאֲפֵלָה**", וכי מה איכפת לו לעיור בין אפילה לאורה? עד שבא מעשה לידי, פעם אחת הייתי מהלך באישון לילה ואפילה, וראיתי סומא שהיה מהלך בדרך ואבוקה בידו. אמרתי לו: בני, אבוקה זו למה לך? אמר לי: כל זמן שאבוקה זו בידי, בני אדם רואים אותי ומצילים אותי מן הבורות ומן הקוצים (מסכת מגילה כד ע"ב).] (שבת א קצג)

במה מדליקים

שמן זית

מצוה מן המובחר להדליק בשמן זית, ובזה יזכו לבנים תלמידי חכמים המאירים באור תורתם. [ואמרו חז"ל (מסכת סנהדרין כד ע"א) תלמידי חכמים שנוחים זה לזה בהלכה, נמשלו לשמן זית. ומעשה באדם אחד שהאריך ימים, ולא מצאו לו שום זכות אלא שהיה מדליק בשמן זית. (ספר חסידים)]. ואם אין לו שמן זית, ידליק בשאר שמנים או בנרות. (שבת א ריא)

מי שאמר לשמן וידלק, יאמר לחומץ וידלק

ליל שבת אחד, כשחזר התנא הקדוש רבי חנינא בן דוסא מבית הכנסת, ראה את בתו עצובה, אמר לה: בתי, למה את עצובה? אמרה לו: כלי של חומץ התחלף לי בכלי של שמן, והדלקתי ממנו נרות לשבת, ואני חוששת כל רגע שלא יכבו הנרות. אמר לה: בתי, מה איכפת לך, מי שאמר לשמן וידלק, הוא יאמר לחומץ וידלק. ונעשה נס והיה דולק כל היום כולו, עד שהדליקו ממנו את נר ההבדלה במוצאי שבת. (מסכת תענית כה ע"א)

הגבהת השמן

מותר לתת מים בכוסית של השמן מערב שבת, כדי להגביה את השמן, או כדי שהכוסית לא תתפוצץ בהגיע אליה השלהבת. (שבת א רנה)

נר חשמל

כבר התבאר שמי שאין לו שמן או נר, יברך על אור החשמל וידליק. לכן, חיילים הנמצאים באוהל סיירים שמסוכן להדליק שם, או חולה בבית חולים שאינו יכול להדליק נר בחדר, יברך על אור החשמל וידליק. (שבת א ריא, שבת ג שלז)

זמן קבלת שבת

האם האשה מקבלת שבת בהדלקה?

שאלה: כשהאשה מדליקה נרות שבת, האם במעשה זה היא מקבלת שבת או לא?

תשובה: לדעת ספר הלכות גדולות [לפני כ-1,200 שנה], בסיום ההדלקה האשה מקבלת שבת. ומחמת כך יש קצת נשים שלאחר שברכו והדליקו, אינן מכבות את הגפרור שבו

הדליקו, אלא מניחות אותו והוא כבה מאליו. אך רוב ככל רבותינו הראשונים חולקים עליו, ולדעתם אין שום קשר בין הדלקת הנרות לקבלת שבת, וההדלקה היא כשאר ההכנות לשבת שלא מקבלים שבת בעשייתן. כן פסקו: תוספות, הרמב"ן, הרשב"א, הרא"ה, הריטב"א, המאירי, הרא"ש, רבנו שמשון, הסמ"ג, צרור החיים, חידושי הר"ן, שבלי הלקט, רבנו ירוחם, רבנו פרחיה, הגהות מיימוניות, המגיד משנה, אבודרהם, האגור ועוד. וכן פסק מרן בשלחן ערוך (סימן רסג סעי' ד, י) שאין מקבלים שבת בהדלקה כלל.

בנות ספרד

לאור האמור, בנות ספרד אינן מקבלות שבת בהדלקה ורשאיות לעשות מלאכה לאחר ההדלקה. אולם כל זה דווקא כשמדליקות בתוך חצי שעה לשקיעה, אבל המקדימה להדליק מזמן פלג המנחה [שעה ורבע לפני צאת הכוכבים בשעות זמניות. בחורף בערך 15:50, ובקיץ בערך 18:40], מקבלת שבת בגמר ההדלקה. כי מאחר ומדליקה מוקדם באור יום, לא ניכר כל כך שהדלקתה לכבוד שבת, אלא אם כן תקבל שבת. [ולהלן יבואר שבקבלה זו נאסרה במלאכות האסורות בשבת מהתורה, אבל במלאכות האסורות מדרבנן, מותר לה לצורך מצוה או לצורך גדול.] (סימן רסג סעיף ד. א קסח, תקמו. יבי"א ח"ט סימן קח קכב) אות

בנות אשכנז

מנהג בנות אשכנז לקבל שבת בהדלקה אף כשמדליקות בתוך חצי שעה לשקיעה, אלא אם כן תעשה תנאי שאינה מקבלת שבת בהדלקה, שאז התנאי מועיל למדליקה בזמן זה, אבל אינו מועיל למדליקה בפלג המנחה וכנ"ל. (הרמ"א סימן רסג ס"י)

בני אשכנז

איש מבני אשכנז המדליק נרות שבת, כגון בחור ישיבה בפנימיה, אינו מקבל שבת בהדלקה. כיון שאין מנהג הגברים לקבל שבת בהדלקה, אבל אם הדליק יותר מחצי שעה לפני השקיעה, מקבל שבת בהדלקה, מהטעם המבואר לעיל. (משנה ברורה סימן רסג ס"ק מב)

עצה טובה

אף כשהאשה אינה מקבלת שבת בהדלקה, טוב ונכון שקודם ההדלקה תעבור בכל הבית, ותבדוק שהכל כשורה: מה שצריך להדליק, מה שצריך לכבות, הפלאטה מחוברת לשקע, שעון השבת מכוון, ניירות חתוכים לבית הכסא [שירותים], וכל כיוצא בזה. ולאחר ההדלקה, טוב שתאמר: "הריני מקבלת שבת" וכדלהלן. (שבת א רסד)

נסיעה לאחר ההדלקה

משפחה המתארחת בליל שבת במקום הרחוק מביתם, וחוזרים לביתם לישון, תדליק האשה מזמן פלג המנחה, ורשאית לנסוע עם בעלה ברכב למקום האירוח, אך אינה רשאית לנהוג. וכמו כן לא תפתח את דלת הרכב אם יודעת שתדלק נורה, כיון שקבלה שבת בהדלקה. [והטעם שיכולה להצטרף לנסיעה, מאחר והמקבל שבת ביחיד, לא נאסר באיסורי דרבנן לצורך מצוה או צורך גדול, וכדלהלן, אבל נהיגה ברכב ופתיחת הדלת, שהן מלאכות מהתורה, אסורה.] **ואמנם** אם תדליק תוך חצי שעה לשקיעה - רשאית לנהוג ברכב בעצמה [כיון שבנות ספרד אינן מקבלות שבת בהדלקה]. ולבנות אשכנז, במקרה זה תתנה שאינה מקבלת שבת בהדלקה ותוכל לנהוג בעצמה. (שבת א קצ, רכא. שבת ה שפז. א קסח, תקמז. ח"ב קכה. ח"ג שה) ועיין בשו"ת מנחת שלמה אוירבך (חלק א סימן ג) שנשאל על חולים וזקנים שאין מי שיקדש להם בליל שבת, ורוצה תלמיד חכם בעל חסד לבוא לקדש להם בזמן פלג המנחה, ולחזור לביתו ברכב, כי הוא גר רחוק מאוד, ויעשה תנאי שהוא רק מוציא את השומעים ידי חובתם בקידוש אבל הוא לא מכוון לקבל את השבת? והשיב הרב, שעדיף יותר שיכוון לקבל שבת בקידוש, ורשאי לשוב לביתו עם נהג אחר יהודי, [שהרי זה קבלת שבת ביחיד], ואין בזה זלזול בשבת, שהרי אצל כולם עדיין יום חול.

אכילה ושתיה לאחר ההדלקה

קבלה שבת בהדלקה [לבנות ספרד כשהדליקה מוקדם או שקבלה עליה שבת בפירוש או לבנות אשכנז], והרגישה צורך לשתות או לטעום משהו, רשאית לשתות ולטעום עד השקיעה. ואם היא צמאה מאוד, יכולה להקל עד צאת הכוכבים. (עי' שבת א רכא, שבת ה שפז. ח"ב קצז. ח"ג שיז)

תפלת מנחה לאחר ההדלקה

המקבלת שבת בהדלקה, טוב שתתפלל מנחה קודם ההדלקה. אך אם לא הספיקה להתפלל, תתפלל לאחר ההדלקה. (שבת א קצ, רכא)

זמן ההדלקה

מתי מדליקים

זמן הדלקת הנרות הוא כעשרים דקות לפני השקיעה. אך רשאים להדליק כבר מזמן פלג המנחה וכנ"ל. אבל קודם לכן, לא יוצאים ידי חובה. (ה"ע ג לו)

זמן ההדלקה בירושלים

גם בירושלים עיר הקודש זמן ההדלקה לכתחילה כעשרים דקות לפני השקיעה. כן הורה הגאון רבי עזרא עטיה זצ"ל, וכן מבואר בדברי רבים מגדולי רבני ירושלים בדור הקודם, הכף החיים, הגאון רבי יוסף צבי דושינסקי ועוד. וכל גאוני ארץ ישראל וירושלים, לא הזכירו שיש מנהג להדליק ולקבל שבת 40 דקות לפני השקיעה, ולכן אין צורך להחמיר בזה, ובפרט בימי החורף הקצרים שלא מספיקים לסיים צרכי שבת מוקדם, והקדמה זו גורמת ללחץ ובהילות בבית, ובודאי שאין זה מכבודה של השבת לקבלה בצורה שכזו. ומכל מקום המדליקים 40 דקות לפני השקיעה, ישימו לב שהם מקבלים שבת בהדלקה וכנ"ל. (ה"ע ג לו. שבת א קפא. ח"ב תשסד)

אשה שנהגה להדליק נרות 40 דקות לפני השקיעה, בחושבה שכך מנהג ירושלים, ועתה רוצה לחזור בה ממנהגה, אינה צריכה לעשות התרה. (שבת א קפו)

זריזים מקדימים

אשה שאיחרה ולא הדליקה את הנרות בזמן, ונזכרה סמוך לשקיעה, לא תדליק, אלא אם כן ברור לה שעדיין לא שקעה השמש. ונכון שלא תדליק כלל בחמש דקות הסמוכות לשקיעה, כיון שאין הלוחות מדוייקים לכל מקום, וגם השעון לא תמיד מדוייק, ויש להתרחק גם מספק חילול שבת. (שבת א קפב)

טעות בזמן ההדלקה

אשה שהתמהמה ובטעות הדליקה את הנרות לאחר השקיעה, עליה לשוב בתשובה על **עוון חילול שבת** שעשתה [ותתוודה על עוונה, ותתחרט, ותקבל עליה להבא להיזהר]. בנוסף לכך היתה צריכה להתענות כמה תעניות לכפרה, אלא שבימינו שהדורות חלשים ואין כוח להתענות, התיקון הוא שתשנן היטב הלכות שבת ותחזק את חברותיה, ובזכות כך ה' הטוב יכפר לה על עוונה. (א קעז)

ברכת ההדלקה

כיבוי אורות

ראוי מאוד שבעת הדלקת הנרות, יהיה אור החשמל כבוי. כי איך תברך על הנרות, כאשר הבית מואר באור גדול, ואין אורן ניכר כלל. ותכוון בברכה גם על הדלקת אור החשמל, ולאחר הדלקת הנרות, תדליק מיד את אור החשמל. וכן כתב הגאון החסיד רבי אליהו מני: "ואני מצווה לבני ביתי שהאשה תדליק תחילה נרות של שמן זית בברכה, ואחר כך תדליק את נר הגז שיצא מחדש ואורו חשוב הרבה. שאם ידליקו את נר הגז קודם, כבר נפטרה ממצות הדלקת הנר, ואינה יכולה לברך "להדליק נר של שבת", כיון שיש בבית אור". (שבת א ריב, רטו)

נוסח הברכה

"ברוך אתה ה', אלוקינו מלך העולם, אשר קדשנו במצוותיו, וציונו להדליק נר של שבת". ולא נר של שבת 'קודש'. ואם טעתה ואמרה כן, יצאה ידי חובה. (שבת א קעו)

זמן הברכה

אמרו חז"ל (פסחים ז ע"ב): "כל המצוות מברך עליהן עובר לעשייתן, חוץ מטבילת הגר". והיינו שכל מצוה שיש עליה ברכה, ראשית מברך ואחר כך מקיים את המצוה. חוץ מגוי הבא להתגייר, שטובל בתחילה ואחר כך מברך על הטבילה, כי קודם הטבילה אינו יכול לברך שעדיין הוא גוי, ואיך יאמר "אשר קדשנו במצוותיו וציונו", והרי אף אחד לא קידשו ולא ציוהו? לכן קודם טובל ונעשה יהודי, ואחר כך מברך.

ומעתה, גם מצות הדלקת נרות שבת היא ככל המצוות, שצריך לברך קודם העשייה. וכך כותב הרמב"ם (פרק ה מהלכות שבת הלכה א): "**וחייב לברך קודם ההדלקה, כדרך שמברך על כל הדברים שהוא חייב בהם מדברי סופרים**". עכ"ל.

וכן פסקו: רב עמרם גאון וכל הגאונים, ארחות חיים, רבנו אברהם בן הרמב"ם, הראבי"ה, הסמ"ג, האור זרוע, ספר הבתים, ספר העיתים, האגור, המרדכי, הרמב"ן, הרשב"א, הרא"ש, שבולי הלקט, הפרדס, רבנו שמעיה, רבנו יחיאל מפאריש, רבנו שמואל מפליינא, הריטב"א, המנהיג, צרור החיים, המאירי, המרדכי הקצר לרבנו שמואל שליטשטאט, תניא רבתי, רבנו ירוחם, תרומת הדשן, מהר"י ברונא, ספר המנהגים לריי"א טירנא, כל בו, האסופות, אבודרהם, עץ חיים, האגודה, מהר"ם מרוטנבורג, וכל רבותינו הראשונים כמו שהעיד המגיד משנה. וכן העיד מרן החיד"א וכתב: "**לא מצאנו לשום פוסק מהראשונים שאמר לברך לאחר ההדלקה.**" וכן פסק בהלכות ומנהגים לרבי יעקב וייל (אות טז, נדפס בספר הזכרון לגר"ח שמואלביץ), וכן דעת מרן רבנו יוסף קארו זצ"ל (בית יוסף סימן רסג), שהברכה על הדלקת הנרות, הרי היא ככל המצוות, ומברכים עליה קודם עשייתה, וכן פסקו רבים מרבותינו האחרונים.

ואף לדעת ספר הלכות גדולות הנ"ל שהאשה מקבלת שבת בהדלקה, צריכה לברך תחילה ואחר כך להדליק. שהרי בגלל שחוששות לדעתו, נוהגות שלא לכבות את הגפרור. ואם לדעתו צריך להדליק ואחר כך לברך, הלא בהדלקה לבד עדיין לא קבלה שבת, ומה הבעיה שתכבה את הגפרור? אלא ודאי שכוונתו שאחר שברכה והדליקה, בגמר ההדלקה מקבלת שבת, ולכן

לא תכבה את הגפרור. (ראבי״ה, בית יוסף, מטה יהודה עייאש, ערוך השלחן, מאורי אור, אמת ליעקב קמינצקי, דברי שלום קרויז)

ובאמת שכך היה המנהג בארצות ספרד ועדות המזרח, לברך קודם, וכמו שהעידו גדולי הדורות האחרונים מארצות המערב, תימן, קושטא, איזמיר, ארם צובה, בגדאד ועוד. ולכן, על כל בנות ספרד להקפיד לברך תחילה על הנרות ואחר כך להדליק, ולא תשנה מפסק כל רבותינו הראשונים ומרן השולחן ערוך שקבלנו הוראותיו. ומצוה רבה לפרסם כן בשיעורי תורה ברבים. (שבת א קסה)

בנות אשכנז

המנהג אצל רוב בנות אשכנז להדליק את הנרות ואחר כך לברך. ואולם אשה מבנות אשכנז שרוצה לברך קודם ההדלקה, כדעת הגאונים, הרמב״ם וכל הראשונים, רשאית לעשות כן [וטוב שתתנה שאינה מקבלת שבת בהדלקה]. וכן עשו מעשה כמה מגדולי רבני אשכנז כדלהלן. (שבת א קעה)

בשו״ת רבי יעקב וייל כתב: ״מקצת״ נשים נוהגות, שמדליקות את הנרות, ואחר כך מניחות את כפות ידיהן פרושות כנגד הנרות ומברכות, ומסלקות את ידיהן כדי שתחשב להן הברכה קודם עשייתה. ולא רצו לברך קודם ההדלקה, ׳שאם כן כבר קבלו שבת עליהן׳, ולא יוכלו יותר להדליק. ועל פי זה כתב הרמ״א (סימן רסג סעיף ה), שמנהג בנות אשכנז לברך אחר ההדלקה. ויש להבין, הלא לעיל התבאר שאפילו לדעת הלכות גדולות, האשה לא מקבלת שבת בברכה אלא בגמר ההדלקה, ואם כן עדיין תוכל לברך ואחר כך להדליק, ומה המקור לאותן ״מקצת״ נשים שנוהגות לקבל שבת כבר בברכה ולא בסיום ההדלקה?. זאת ועוד, הלא בלשון הברכה אומרת מפורש ״**להדליק** נר של שבת״, לשון עתיד, ואם כן בודאי שאין בכוונתה לקבל שבת בברכה, ולמה יהיה אסור לה להדליק אחר כך. והגאון רבי עקיבא איגר כתב וזו לשונו: ״ובעיקר הדין בשבת שאין מברכים קודם בגלל שמקבלת שבת [בברכה], איני מבין, כי הלא מדליקה כמה נרות ואין אנו אומרים שאחר הדלקת נר אחד קיבלה שבת, ואיך מדלקת האחרים? ועל כרחך שמקבלת שבת בגמר ההדלקה, אם כן פשוט שהברכה לא עדיפה מהתחלת ההדלקה [וכמו שלא מקבלת שבת בתחילת ההדלקה, אף שעשתה מעשה ממש, כך בודאי שלא תקבל שבת בברכה לבד]. וצריך עיון״. עיין שם. ועוד יש להבין, הרי לשון מהר״י וייל, ״מקצת נשים״, משמע שרוב הנשים לא נהגו כן, אלא ברכו תחילה ואחר כך הדליקו, כדעת כל הראשונים וככל המצוות שמברך קודם עשייתן. ועוד, מה הן חושבות לתקן שתחשב להן הברכה קודם עשייתה, בכך שנותנות כפות ידיהן מול הנרות, הלוא עצם הנאת הראיה מהנרות אינה עשיית המצוה, אלא ההדלקה עצמה היא עשיית המצוה, נמצא שעדיין הברכה אינה קודם **עשייתה.** ועוד קשה, הלא הבאנו לעיל שבהלכות ומנהגים של רבי יעקב וייל עצמו (אות טז) פסק מפורש לברך ואחר כך להדליק, אם כן למה נאחז מה שכתב בשו״ת שלו ״מנהג מקצת נשים״, ונעזוב מה שפסק שם, כאשר זו דעת כל הראשונים.

ודע, כי התרומת הדשן שהיה רבו של רבי יעקב וייל כתב לברך קודם ההדלקה. וכן כתבו כמה מגדולי רבני אשכנז: מהר״י מברונא, הגאון יעב״ץ, שו״ת פאר עץ חיים ועוד. והמהר״ם שיק, תלמיד החתם סופר, תמה מאוד על מנהג האשכנזים בזה. והגאון רבי איסר זלמן מלצר זצ״ל כשהעתיק את מקום מגוריו לארץ ישראל, הורה הלכה למעשה לרעייתו הרבנית ולבני ביתו לברך קודם ואחר כך להדליק, וכן נהגו כלותיו ונכדותיו כולן. וכן הגאון מהר״ש שניידר בשו״ת דברי שלמה, הורה לשואל אשכנזי שיש לברך קודם ההדלקה. ובשו״ת אבן ישראל לגאון רבי יעקב ישראל פישר (חלק ח דף כז ע״ב) כתב, שכל אשה שמדליקה כחצי שעה לפני השקיעה, תברך קודם ואחר כך תדליק. (שו״ת יביע אומר ח״ט סימן קח אות קכב, מאור ישראל טבעת המלך עמוד קג. שבת א קעה. ח״ב תרד)

אשה אשכנזיה שנשאת לספרדי, עליה לברך ואחר כך להדליק. (ה״ע ג לז)

מורה מבנות אשכנז המלמדת תלמידות מבנות ספרד, עליה ללמדן שצריכות לברך קודם ההדלקה, כדעת מרן השלחן ערוך שקבלו הוראותיו. (שבת א קעו)

בני אשכנז

איש מבני אשכנז המדליק נרות שבת, כגון בחור ישיבה המדליק בפנימיה, מכיון שאינו מקבל שבת בהדלקה, לכל הדעות מברך ואחר כך מדליק. (הב"ח סימן רסג אות ג)

מנהג טעות

אשה ספרדיה שמדליקה ואחר כך מברכת, ברכתה לבטלה, ואפילו אם בבית אביה והורי בעלה נהגו כך, עליה לשנות מנהגה ולברך קודם ההדלקה, ולא להתעקש בדבר שהוא ברור בכל הראשונים ומרן השולחן ערוך. ואין בזה משום (משלי א ח, ו כ): "וְאַל תִּטֹּשׁ תּוֹרַת אִמֶּךָ", ואינה צריכה התרה כלל. וכבר כתב הריב"ש בשם הר"ן, שבענייני התורה והמצוה, אין לנו להניח הדרך שדרכו בה רבותינו הפוסקים, ונכניס עצמנו במשעול הכרמים, שלא מדוחק כלל. ובספר משא חיים כתב, שמנהג שהוא נגד רוב הפוסקים, אין להחזיקו ולכותבו בספר, אפילו אם אין יכולת לבטלו. ובכלל, לא ראינו שום טענה וסיבה בדברי המחזיקים בכח במנהג זה, וכל טענתם מפני שכך נהגו ולא יותר. וכתשובה על כך שברכותיה היו לבטלה בכל ערב שבת לדעת כל הראשונים ומרן השולחן ערוך, תקבל על עצמה ללמד כמה שיותר נשים ספרדיות טועות שיברכו תחילה ואחר כך ידליקו. (ה"ע ג לז. שו"ת יביע אומר ח"ט סימן כד, ח"י סימן כא)

כידוע, כי כמה ממנהגי בני אשכנז הונהגו במקומות מסוימים בחוץ לארץ גם בקהילות בני ספרד, וכפי שמעידים על כך כמה וכמה מגדולי התורה, כדלהלן:

כתב הגאון רבי יוסף משאש, וזו לשונו: ונתפשט מנהג זה בארץ מולדתי, עיר ואם בישראל מקנס, בשנת תער"ב, על ידי איש צדיק רב ועצום כמוהר"ר זאב היילפרין, שבא מארץ אשכנז, והרביץ תורה הרבה בערי המערב, וקבע מנהג זה. ובשנה הראשונה עשו כדבריו רק בישיבה, אך שאר הציבור לא נהגו כן, אבל בשנים לאחר מכן, כולם נגררו אחר מה שהנהיג אותו רב מאשכנז, ונהגו כמותו. ע"כ. ובשו"ת חמודי דניאל כתב, חכמי אשכנז ביקרו בכמה ארצות של בני ספרד, כמו הודו, בבל, פרס, מרוקו ועוד, ולימדו הלכות והנהיגו כפי המנהגים שלהם, ועד היום בהודו אינם זזים מספר קיצור שלחן ערוך גאנצפריד, כפי שרבני אשכנז הנהיגו אותם. ודרכם של בני ספרד שהם נכנעים לקבל ונכפפים לבני אשכנז, בפרט אחר שהקימו שם תלמודי תורה וישיבות. ע"כ. ובהקדמה לסידור "אבותינו" כתב, ובשנת החמישים רצו שליחי חב"ד לערער על מנהג מסויים במרוקו והציעו סדרים חדשים בענייני הכשרויות, ומיד נקראו לסדר דחוף על ידי בית הדין הגדול שבקזבלנקה. ואמרו להם אנחנו מכבדים את רצונו של האדמו"ר בזה, ואנחנו נעזור לכם בכל מה שקשור להפצת תורה ויראת שמים, אבל אינכם רשאים בשום פנים ואופן להתערב במנהגי הארץ הזו. ע"כ. וכיוצא בזה כתבו עוד מגדולי וגאוני מרוקו, רבי רפאל עבו, רבי יצחק חזן ועוד.

צא וראה לגאון רבי יהושע מאמאן שהביא דברי חכם אחד שכתב שבצפרו שבמרוקו נהגו אמותינו להדליק ואחר כך לברך, וכתב על דבריו: "ולא היא בכלל, אלא רק בזמן האחרון הבנות הצעירות שהיו לומדות בבית הספר של חב"ד, או בטאנג'יר בבית הספר של חב"ד, שם לימדו אותן לברך אחר ההדלקה כמנהג האשכנזים, אך אני מקפיד על בנותיי לברך רק לפני ההדלקה, וכדעת מרן מלכא ע"ה, וכך היה מנהג אמותינו וכו', ואני חוזר ואומר, אסור לומר שבעירנו צפרו היה המנהג בזה כהרמ"א, ולא היא בכלל, אלא העיקר להלכה כמו שכתב מרן בבית יוסף". ע"כ. ועיין עוד בשו"ת עמק יהושע (חלק ב עמוד מה, וחלק ו סימן כט)

להלן מכתב מענין מאוד מלפני כ-50 שנה, ששלח הגאון רבי רפאל ברוך טולידאנו זצ״ל, הרב הראשי וראש אבות בתי הדין במרוקו, למרן הראשון לציון רבנו עובדיה יוסף שליט״א. וזו לשונו:

לכבוד ידידנו ואור עינינו הגאון המפורסם, סיני ועוקר הרים הרה״ג כמהר״ר עובדיה יוסף שליט״א

יהי שלום בחילו שלוה בארמנותיו. ספרו יביע אומר חלק א׳ הגיעני, ובעייני בו התענגתי מרוב חריפותו וגאונותו, יהי רצון שעוד יפוצו מעיינותיו חוצה להגדיל תורה ולהאדירה.

וזאת להודיע למעלת כבוד תורתו, כי כשבאו למחנינו תלמידי חכמים מאחינו האשכנזים, התחילו ללמד דינים לתלמידים שלנו בספר קיצור שלחן ערוך של הגאון ר׳ שלמה גאנצפריד זצ״ל, שהוא על פי הוראות הרמ״א ואחרוני רבני אשכנז. ולכן עלה בדעתי לחבר קיצור שלחן ערוך על פי מרן ורבותינו האחרונים הספרדים שאנחנו נגררים אחריהם, אבל לא היו לי כמה מספרי האחרונים, ואֵינה ה׳ לידי ספר הקדוש כף החיים שחיבר הרב הגאון המקובל ר׳ יעקב חיים סופר זצ״ל, ואמרתי עת לעשות לה׳, ובעזרת ה׳ יתברך ליקטתי ממנו בקצרה כל חידושי דינים הנחוצים, וכאשר עיני מעלת כבוד תורתו תחזינה מישרים. וכשבאתי לארצנו הקדושה, נודע לי כי מעלת כבוד תורתו יש לו כמה השגות והערות על הספר כף החיים הנ״ל, ועוד כמה חידושי דינים אחרים, ובכן אם יואיל מעלת כבוד תורתו לשלוח אותם לי, בלי נדר אעלה אותם בשמו, ואעדנם עטרות, במהדורה הבאה. ולרום כבוד תורתו החיים והשלום, אמן כן יהי רצון. החותם בברכת התורה רפאל ברוך טולידאנו ס״ט (שו״ת יביע אומר ח״ו סימן מח. ח״ב תרפא, תרפד)

שכחה לברך

אשה ספרדיה שהדליקה נרות ושכחה לברך, לא תברך לאחר ההדלקה. אולם אם מנהגה להדליק מספר נרות, כל עוד שלא סיימה להדליקם, יכולה לברך. (שבת א קעב)

הפסק בהדלקה

אסור לדבר מהברכה עד גמר ההדלקה. [ולכתחילה לא תדבר אף דברים שמענין ההדלקה, כגון שיביאו לה גפרור או לסגור את החלון שלא יכבו הנרות מהרוח.] ואם דיברה שלא מענין ההדלקה, תלוי הדבר, אם דיברה קודם שהדליקה נר אחד - חוזרת לברך. ואם לאחר שהדליקה נר אחד - אינה חוזרת לברך, מפני שכבר התחילה במצוה. (א קסד)

כניסת השבת

מצות תוספת שבת

מצוה להוסיף מחול על הקודש, דהיינו לפרוש ממלאכה זמן מועט [אפילו שתי דקות] קודם השקיעה, ובזה עושה את אותו זמן קודש כאילו הוא שבת. ובלאו הכי יש להזהר שלא לעשות מלאכה עד השקיעה ממש, כדי שלא יכשל בחשש חילול שבת חס ושלום. (שבת א רסד)

לבנות ספרד שאינן מקבלות שבת בהדלקה כנ"ל, ראוי שאחר שתוודא האשה שהבית מוכן לשבת, תאמר: "הריני מקבלת שבת". ומכל מקום, גם אם לא אמרה כן, עצם הדבר שאינה עושה מלאכה, נחשב לה למצות תוספת שבת. (שבת א רסד)

טוב להתחיל תפילת מנחה בבית הכנסת כ-25 דקות לפני השקיעה, כדי שיספיקו הציבור לומר קבלת שבת [בואי כלה ומזמור שיר ליום השבת] קודם השקיעה. ואם רואה שהזמן מצומצם ולא יספיקו, טוב שיאמר בפיו או בלבו קודם השקיעה: "הריני מקבל שבת". ואמנם, גם אם לא אמר כן בפירוש, עצם הדבר שאינו עושה מלאכה זמן מועט קודם השקיעה, מקיים מצות תוספת שבת. (שבת א רסו, רצד, שלג. ח"א תשצ, תתב)

זמן תוספת שבת

הזמן שממנו אפשר להתחיל לקבל תוספת שבת, הוא "פלג המנחה" [כשעה ורבע לפני צאת הכוכבים, וכנ"ל]. ואם אמר מזמן זה: "הריני מקבל שבת" צריך לפרוש ממלאכה. אבל קודם זמן זה, אין אמירתו כלום. (סימן רסג ס"ד. שבת א רסד)

מלאכה לאחר תוספת שבת

המקבל שבת מוקדם ביחידות, דהיינו שאמר "הריני מקבל שבת", והוצרך לעשיית מלאכה [לצורך מצוה או טרדה ודוחק], אם זו מלאכה האסורה מדרבנן, ככיבוי אור, רשאי בעצמו לעשותה [חתם סופר ועוד, וכמבואר להלן. (שבת א קצ)]. אבל אם זו מלאכה האסורה מהתורה, ואין מי שיעשה, רשאי לעשות התרה על שקיבל שבת מוקדם [על ידי שלושה אנשים שעדיין לא קבלו שבת, ויאמרו לו ג' פעמים: "מותר לך", ואין כאן קבלת שבת"], ואז יוכל לעשותה. אולם אם קיבל שבת בציבור, דהיינו שענה "ברוך ה' המבורך לעולם ועד", אינו יכול לעשות התרה, ואינו יכול לעשות אפילו מלאכה האסורה מדרבנן. (א קכד, קכה. שבת ה שפח) ועיין להלן בדין מלאכה בזמן "בין השמשות".

המקבל שבת מוקדם אפילו בציבור, אין אשתו ובני ביתו נגררים אחריו ומותרים בעשיית מלאכה. וכן אשה שקיבלה שבת מוקדם, אין בעלה נגרר אחריה. על כן, המתפלל ערבית מוקדם, מותר לו לבקש מבני ביתו שיעשו לו מלאכה, כל שלא קיבלו עדיין את השבת. (שבת א רפח. סימן רסג ס"י)

מנחה לאחר ברכו או לאחר תוספת שבת

הבא להתפלל מנחה ושמע "ברכו" ממנין שמתפללים ערבית של שבת מוקדם, לא יענה עמהם. ואם ענה, על כרחו קיבל שבת עם הציבור והפסיד תפילת מנחה, [ואף אם יתנה שאינו מקבל שבת בעניית ברכו, לא יועיל לו.] ועליו להתפלל ערבית עם הציבור, ויתפלל שתי תפילות עמידה, אחת לערבית ואחת לתשלומים של מנחה שהפסיד. אבל המקבל תוספת שבת ביחידות [כגון שאמר "הריני מקבל שבת"], לא הפסיד מנחה. [וכל זה בשבת, אבל בחול, לכתחילה יענה "ברכו" קודם שהתפלל מנחה.] (שבת א רצה)

אם התעכבו הציבור ולא היה מנין עד השקיעה, יתפללו מנחה אף לאחר השקיעה. ולא הפסידו מצות תוספת מחול על הקודש, כי עצם זה שפרשו ממלאכה קודם השקיעה, נחשב להם תוספת מחול על הקודש, וכנ"ל. (יביע אומר ח"ז לד. שבת א רסו. ח"א תשצ)

אכילה ושתיה לאחר תוספת שבת

המקבל שבת מבעוד יום ביחיד והוא צמא או רעב, רשאי לשתות או לאכול משהו עד צאת הכוכבים. אבל אם קיבל שבת בציבור בעניית ברכו, לא ישתה עד שיקדש. (שבת א קצ, רכא. ח"ג שיז)

"הוי מחשב שכר מצוה"

יש הנוהגים להתפלל מנחה מוקדם מעט ולקבל שבת מזמן פלג המנחה, ויושבים ועוסקים בתורה עד שיתחילו הציבור קבלת שבת. ומרוויחים מה שאמרו חז"ל שכל העוסק בתורה בשבת שעה אחת, כאילו עסק מאה ושבעים מיליון שעות של חול. (עיין בספר שיבת ציון מוצפי ח"ב עמוד רלג, על פי ספר עץ חיים לרבנו חיים ויטאל, והרש"ש בנהר שלום, על פי תיקוני הזוהר.)

זריזים מקדימים למצוות

המאחר לבית הכנסת והציבור כבר התפללו מנחה וקיבלו שבת, יתפלל מנחה חוץ לבית הכנסת, שמאחר והציבור קיבלו שבת, לא יעשהו חול במקומם. אך אם עדיין לא קיבלו שבת, רשאי להתפלל שם מנחה, אף שבאמצע תפילתו יקבלו שבת. (א קצט)

"בין השמשות"

כבר בארנו שיש ספק לגבי פרק זמן "בין השמשות" [מהשקיעה ועד צאת הכוכבים] אם הוא עדיין יום או שהוא כבר לילה. על כן, הצמא בזמן זה, רשאי לשתות בלי קידוש, אבל לאחר צאת הכוכבים, אפילו שעדיין לא התפלל ערבית, יקדש קודם. וכן אשה הצמאה וקשה לה להמתין עד שיבוא בעלה מבית הכנסת, תקדש ותשתה. (א רנא)

כתבו הרמב"ם (הלכות שבת פכ"ד ה"י) ומרן השלחן ערוך (סימן שמב ס"א): "כל הדברים שהם אסורים מדברי סופרים [חכמים], לא גזרו עליהם בבין השמשות, ובעצם יום השבת הם אסורים, ובבין השמשות הם מותרים, והוא שיהיה שם דבר מצוה או דוחק. כיצד? מותר בבין השמשות לעלות באילן או לשוט על פני המים, כדי להביא לולב או שופר. וכן אם היה טרוד ונחפז לדבר שהוא משום "שבות" [שֶׁם כללי לאיסורי דרבנן], מותר בבין השמשות. אבל אם לא היה שם דוחק ולא דבר מצוה, אסור. ומטעם זה מותר לומר בבין השמשות לגוי להדליק לו נר לשבת". וכן מותר לעשר פירות שהם טבל ודאי, ובלבד שצריך אותם לשבת. נמצא שבמקום צורך גדול או מצוה או צער, יש להקל באיסורי דרבנן בבין השמשות.

על כן, אם רואה בבין השמשות שהבוילר דולק וחושש שיתפוצץ, רשאי לכבותו. וטוב שיכבהו בשינוי, כגון: במרפק. [והיתר זה, הוא אף אם עושה מעשה שיש בו שני איסורי דרבנן יחד (שבת ג תסג). ועיין דוגמא לזה להלן בסוף החוברת, "פסיק רישיה על ידי גוי".] ואין הבדל בין "בין השמשות" של ערב שבת לשל מוצאי שבת. ואמנם ברור שאסור להדליק מנורת חשמל או פלאטה בבין השמשות, כי הדלקתן אסורה מהתורה שהן אש ממש. [הרשב"א, הר"ן, הריטב"א, חוות יאיר ועוד, פסקו שלא גזרו על השבות בבין השמשות גם במלאכה שאין צריך לגופה ככיבוי מתכת וחשמל.] (שבת א קצ, רכא, רנו, רנז, רחצ. שבת ב שמט. שבת ג תפ. שבת ה קכד)

כל האמור בדין "בין השמשות", הוא אפילו אם קיבל תוספת שבת ביחיד קודם לכן, שאין קבלת היחיד חמורה יותר מבין השמשות. אולם, אם קיבל שבת בציבור שענה "ברכו", קבלתו גמורה, ונאסר גם במלאכות דרבנן אף קודם בין השמשות. (הגר"ז, מגן אברהם, אליה רבה, פרי מגדים, החיד"א, שלחן עצי שיטים, משנ"ב (סימן רסא סקכ"ח) ועוד. שבת א קצ, רסח. ח"ב קנט)

שימוש לאור נר וחשמל

קריאה לאור הנר

אסור לקרוא לאור הנר, גזירה שמא יטה את השמן לפתילה כדי שיאיר יותר יפה, ונמצא מבעיר בשבת. וכן אסור לקרוא לאור נר שעווה, שמא יסיר את הפחם שבראש הפתילה כדי שיהיה אורו צלול ויפה. ואמנם רשאי לקרוא לאור הנר כאשר אדם אחר משגיח עליו שלא יגע בנר. (סימן ערה סעי' א, ג. שבת א רכב, רלט)

מותר לקרוא לאור הנר את המשניות והגמרא של פרק שני במסכת שבת - "במה מדליקין", אבל שאר פרקי שבת שיש נוהגים לקרוא בכל סעודה, אסור לקוראם לאור הנר. והטעם בזה, כיון שבפרק שני הוזכרו דיני השמנים והפתילות הפסולים להדלקת נר שבת מחשש שמא יטה, וקריאתו תזכיר לו שאסור להטות בשבת. (סימן ערה ס"ז. שבת א רמה)

ילד בגיל 5 כבר צריך לדעת מסכת שבת על פה

כשהיה רבי דוד חי אביחצירא שליט"א, ילד רך כבן חמש שנים, התארח פעם בשבת קודש בבית סבו הדגול הבבא סאלי זיע"א. כשהגיעה שעת לילה מאוחרת, כבה החשמל ורק אורות הנרות הבליחו בחשיכה. מכיון שהילד עדיין לא השלים לקרוא את שמונת פרקי המשניות ממסכת שבת הכלולים בתיקוני שבת, נטל ספר משניות ועמד לקוראו בסמוך לנרות. משהבחין סבו בדבר, העיר לו בנזיפה, שאסור לקרוא לאור הנר. משהתנצל הילד ואמר: "עדיין לא השלמתי את פרקי המשניות", נענה הסבא ואמר: "ילד בגילך צריך כבר לדעת משניות שבת על פה".
("אביר יעקב" עמוד 292)

דברים השגורים אצל האדם, כפרקי תהלים, שיר השירים, הגדה של פסח וכיוצא,

מותר לקרוא ראשי פרקים מהם לאור הנר, ואת השאר ימשיך על פה. אבל אם אינם שגורים אצלו, לא יקרא לאור הנר כשהוא לבדו. (סימן ערה ס"ט. שבת א רמט, רנ)

שימוש לאור הנר

כשם שאסור לקרוא לאור הנר, כך אסור להבחין לאור הנר בין שני דברים הדומים מאוד. על כן, הקם בעוד לילה ורוצה להבחין בין בגדו לבגד חברו, לא יבחין לאור הנר. כיון שצריך עיון רב להבחין ביניהם, יש חשש שמא יטה את הנר. (סימן ערה סי"א. שבת א רנ)

אור הלאמפה

מנורת נפט (לאמפה) שאורה רב, ונמשך אורה במידה שווה משעת הדלקתה עד כיבויה, מותר לקרוא לאורה. שאין חשש שמא יגביה את האש, שדוקא בנר שאורו מתמעט ממה שהודלק מתחילה, יש חשש שיגביה, אבל כאן שהאור דולק בשווה כל זמן שיש בה נפט, לא חששו שמא יגביה. וטוב שיניח פתק שכתוב עליו באותיות גדולות "שבת היום". (שבת א רלז)

אור החשמל

מותר לקרוא לכתחילה לאור החשמל. ואף אם ישנה אפשרות להדליק בנברשת עוד כמה מנורות, או מנורת עמעם שאפשר להגביר בה את עוצמת האור, מותר לקרוא לאורם. מהטעם הנ"ל בלאמפה. גם כי אחר חתימת התלמוד, אין לנו יכולת לגזור גזרות מדעתנו, וכיון שלא היה חשמל בזמן חז"ל, אין זה בכלל הגזירה שלא לקרוא לאור הנר. (שבת רכב) א

מעט פרטים בענייני בית הכנסת

הכנת בית הכנסת לשבת

על גבאי בית הכנסת לדאוג שקודם השבת ינקו וישטפו היטב את בית הכנסת. ונכון לתת מפות לבנות על כל השלחנות, כדי לייפות את בית ה' יותר, ולהרבות בתאורה לכבוד שבת. (א יב. חוברת "ראש חודש בהלכה ובאגדה")

הכנת בתי הכנסת לשבת

בקרב יהודי לוב רווח סיפור נפלא. מרת רבקה, רעייתו של הגביר כפללה נחום, מנכבדי העיר טריפולי והגבאי הראשי בבית הכנסת המרכזי, רגילה היתה להכין את כל צרכי השבת, ביום חמישי ובבוקר יום השישי. ולאחר מכן, חופזת היתה מבית הכנסת לבית הכנסת, לנקותם לשוטפם ולהדיחם, להטיב את המנורות לכבוד השבת למלא בהן שמן ולהתקין את הפתילות. פעם חדר לרגלה מסמר חלוד. כעבור יומיים פשטה בכף רגלה דלקת ונגרמו לה כאבים עזים. בהגיע יום השישי לא יכלה כמעט להזיז את רגלה, אבל על המצוה לא ויתרה. במאמץ רב כיתתה את רגליה מרחוב לרחוב ומבית כנסת לבית הכנסת, כשכל פסיעה עולה לה במאמץ עצום. נשכה שפתיה כדי שלא להאנח, אך לא היה ביכולתה לעצור את הדמעות המציפות את עיניה. לפתע ראתה מולה אדם לבוש לבנים ופניו קורנות. "מה לך, אשה יקרה", שאל האיש. "רגלי נפצעה ממסמר חלוד וההליכה קשה עלי", ענתה האשה. "אם כך, מדוע יצאת מביתך" שאל הזר.

"מצוה מוטלת עלי, ואיני מוכנה לזנחה", ענתה האשה. "אם כך, מן הדין שתתרפאי", ענה האיש. ולפתע חשה שרגלה הבריאה, והכאבים נטשוה כליל! "המלאך רפאל אתה", קראה האשה. והלה ענה! "לא כי, אלא אליהו הנביא אני. ובזכות המצוה יוולד לך בן שיאיר את עיני לומדי התורה". אמר, ונעלם. ואכן, נולד לה בנה הצדיק רבי ניסים נחום, שזכה לשתי שולחנות, תורה וגדולה במקום אחד. היה גדול בתורה, ותמך בלומדיה ביד רחבה. (מעיין השבוע שמות תקנג)

זמן הדלקת התאורה

בחוברת "סדר היום בהלכה ובאגדה" מבואר שיש להדליק את התאורה בבית הכנסת טרם שיבואו הציבור, מפני כבוד השכינה שמקדימה לבוא למקום שמתפללים בו עשרה. ועוד, שאין מן הראוי שיגיעו הציבור והמקום יהיה חשוך. [וכל שכן שיש להיזהר שלא יהיה בית הכנסת נעול והציבור ימתינו עד שיפתחוהו]. על כן, יש להקפיד לכוון את שעון השבת להדלקת התאורה טרם שמגיעים הציבור, שאין זה כבוד שימתינו בחושך, וחז"ל נזהרו מאוד בכבוד הציבור. (כל בו, ארחות חיים, משנ"ב. ה"ב ז שנט)

הבאת ילדים קטנים לבית הכנסת

אין להביא לבית הכנסת ילדים קטנים שאינם יודעים להתפלל ומפריעים בתפילה, והרי זה חמור מאוד שמזלזל בתפילה ובקדושת בית הכנסת (משנה ברורה סימן קכד ס"ק כח). והרוצה להרגיל את בנו הקטן לבוא לבית הכנסת, יעשה זאת בהדרגה, בתחילה יביאהו פעם בשבוע לתפילה קצרה כמנחה של שבת, וקודם לכן, יודיעו כפי הבנתו על קדושת בית הכנסת, ושהוא בא בתנאי שישב יפה ליד אבא כל התפילה. ואם התנהג יפה, יתן לו ממתק לעידוד. ואט אט, יש להוסיף לו עוד תפילה ועוד תפילה בהדרגה, כך שמקטנות יתחנך לקדושת ומורא בית הכנסת.

מעלת נשיקת ידי הרב וברכתו

אם יש תלמידי חכמים בבית הכנסת, טוב ונכון לנשק ידיהם לאחר התפילה. ומעלה גדולה היא, לפי הקדושה הרבה שיש בהם, שמחדשים בכל יום הלכות וכותבים בידיהם, ויש באצבעותיהם קדושת התורה (פתח הדביר). ומובא בזוהר הקדוש (בראשית פג ע"ב) שרבי אלעזר ורבי אבא וכל החכמים נישקו את ידיו של רבי שמעון בר יוחאי. וכתב רש"י (מסכת עבודה זרה יז ע"ב) שיש ענין לנשק ידי הגדולים כשיוצאים מבית הכנסת. וכתב מרן החיד"א, שבשעת פטירת הר"י מיגאש [רבנו יוסף הלוי בן מיגאש] נכנס אצלו הרמב"ם שהיה כבן שבע שנים ונישק את ידיו. ואמרו הרמב"ם ואביו רבי מימון שלא

זכה [הרמב״ם] למעלותיו אלא באותה נשיקה שנישק את ידו וברכו והאציל עליו מחכמתו. וביאר מרן החיד״א, שהיה קבוע בליבם, שברכת הר״י מיגאש עשתה פירות, וכְיוָן להאציל עליו מחכמתו. וכבר אמרו במדרש, שכל הטובה והממלכה שיש לזרעו של עשו, מפני שהחשיב כל כך את ברכת אביו יצחק, וצעק צעקה גדולה ומרה באומרו ״ברכני גם אני אבי״. וכתב בספר פתח הדביר, לא יפה עושים אותם הבאים לנשק את ידי הרב בעוד שהוא אומר ״עלינו לשבח״, שהרי אין הרב יכול לברכו בשעה שמרחשות שפתותיו בתפילה. כמבואר בחוברות ״סדר היום״ ו״כבוד אב ואם״.

נשיקות

יש להזהר שלא לנשק בבית הכנסת בַּפָּנִים בין לקטן בין לגדול דרך חיבה ואהבה, כדי להראות שאין אהבה כאהבתנו למקום ברוך הוא. ואותם שנהגו לנשק את בניהם וחבריהם לאחר התפילה בברכת ״שבת שלום״, יעשו כן חוץ לבית הכנסת. וכן כתבו כמה מרבני מרוקו לבטל מנהג זה לנשק בבית הכנסת, ומהם הגאון רבי יצחק חזן זצ״ל (יחוה דעת ח״ג סימן ה), וזקן רבני מרוקו הגאון רבי יהושע מאמאן שליט״א (עמק יהושע ח״ג או״ח סימן יח, ח״ו סימן כא). ולשומעים ינעם, ועליהם תבוא ברכת טוב.

ערבית של שבת

זמן תפילת ערבית

בכל ימות השנה, אפשר להתפלל ערבית מזמן ״פלג המנחה״ [דהיינו כשעה ורבע לפני צאת הכוכבים בשעות זמניות], אלא שצריך לחזור ולקרוא קריאת שמע לאחר צאת הכוכבים. ויש מקפידים להתפלל רק לאחר צאת הכוכבים, אך במקום צורך, בודאי שרשאים להתפלל מזמן פלג המנחה.

כתב מרן בשלחן ערוך (סימן רסז סעיף ב): ״מקדימים להתפלל ערבית יותר מבימות החול, ובפלג המנחה יכול להדליק ולקבל שבת בתפילת ערבית ולאכול מיד״. ע״כ. על כן, בימות הקיץ שהשקיעה מאוחרת, ואם ימתינו להתפלל בצאת הכוכבים, הילדים יהיו עייפים ולא ישבו בשלחן שבת בסבלנות, כדאי מאוד להקדים להתפלל ערבית מפלג המנחה, ויקדשו על היין ויסעדו מיד. (רב האי גאון, הרי״ף, תוספות, הראב״ד, הרמב״ן, הרשב״א, הר״ן, אור זרוע, ארחות חיים, כל בו, הרא״ש, תרומת הדשן, רבנו ירוחם, מגן אברהם, ט״ז, עולת שבת, וכך פסקו מרן והרמ״א ועוד.) [וטוב שיאכל עוד כזית לחם אחר צאת הכוכבים. (ספר חסידים, מהר״ל, הפרי חדש ומשנ״ב)] (שבת ב יא)

עניית קדושה

המתפלל ערבית מוקדם, ושמע לאחר מכן קדושה וחזרה של תפילת מנחה ממנין אחר, עונה עמהם. מפני שאין הקדושה והאמנים נחשבים כתפילה של חול. (שבת א שסא)

בר מצוה בשבת

נער שנעשה בר מצוה בשבת [יום הולדתו ה-13 בשבת], הנכון שלא יתפלל ערבית בפלג המנחה, אלא ימתין לצאת הכוכבים. ואם התפלל, לא יחזור להתפלל שוב. והטעם בזה, כי בקטנותו הוא פטור מן המצוות, שמצות חינוך מוטלת על האבא ולא על הבן (ירושלמי, רש"י, הרמב"ם, הרא"ש, הרמב"ן, הסמ"ג, המרדכי, הריטב"א, המאירי, מרן הכסף משנה ועוד), ומצוה שעשה בהיותו פטור, אינה כלום, וכשמגיע צאת הכוכבים כאילו לא התפלל. אולם מאחר ויש חולקים ואומרים שהחינוך מוטל על הבן, על כן לא יתפלל שוב, כי ספק דרבנן להקל. (עיין שו"ת יביע אומר חלק ג סי' כז אות ו. שבת ב מג)

דרשת הרב - הבערת הגחלת באהבה

תהילות לאל יתברך, גבר עלינו חסדו, וישראל קדושים ממלאים את בתי הכנסת בלילות שבת, אף שחלקם לא זכו עדיין לשמור את השבת כהלכתה. על כן, חובה קדושה להביא רב שיחזק את הציבור באהבה על שמירת השבת, ועל התענוג הרוחני והגשמי שבשלחן השבת, ואט אט יבעיר את הגחלת הרוחנית העמומה שבלבותיהם, ויקרבם לתורה. וזכות הרבים תלויה בו ובכל המסייעים לו.

הבבא סאלי מורה דרך לתועים בנועם

באחד מערבי השבתות, עשה הרב גליס את דרכו עם אחדים מאנשי ה"פעילים" למושב מצפה רמון, שם תכננו לשבות בשבת קודש כחלק מפעילות הקֵרוּב שערכו באותה תקופה במושבי הדרום. בדרכם, חלפו על פני העיירה נתיבות, והחליטו להיכנס לביתו של הבבא סאלי ולהתברך בברכת "שבת שלום". כששמע הרב שהם מתעתדים לשבות במצפה רמון, אמר להם: "דעו נא, שאנשי המושב פשוטים הם בתכלית, יש בהם עמי הארץ השוגגים בתמימות, צריך לנהוג בהם בדרך ארץ, לא לגעור ולא לזרוק בהם מרה. גם מי שנראה כלפי חוץ כיודע ספר, הגבאי למשל, עם הארץ מושלם הוא... למעשה, גבאי זה אינו יודע מימינו ומשמאלו... זקוק הוא לגבאות למען 'שלום בית', אך אין בינו לתפקיד שהוא ממלא, ולא כלום". סתומה היתה השיחה,

ותוכנה לא הובן לשומעיה, אף לא לבני הבית שנכחו בחדר, ומעולם לא הסכינו לשמוע מפי הרב דברים כנוסח זה.

הגיעו אנשי ה"פעילים" למצפה רמון, שם התארחו בבית רב המושב, החלו בהכנותיהם לשבת, ודבר השיחה פרח מזכרונם לגמרי. עם כניסת השבת, הלכו עם מארחם לבית הכנסת, שם התפללו בצוותא עם כל אנשי המושב. עם סיום התפילה, כשאחרוני המתפללים ברכו את הרב בברכת "שבת שלום" ונפנו ללכת לביתם, עשו הרב ואורחיו את דרכם לפתח בית הכנסת, שם ניצב הגבאי הממתין לצאת אחרוני המתפללים. וכצאתם, ראוהו שהוא מכבה את האור בהיכל, מוריד שלטר אחר שלטר עד שכובו כל המנורות. נחרדו האורחים למראה, ובקשו להעיר לגבאי, דברי רבנו כמו נשכחו מהם, אלא שהרב מיהר להסותם ועצר בעדם מלמחות. "גבאי זה" - סח להם הרב - "עם הארץ גמור הוא. עלה ממרוקו לפני כעשרים שנה, ואינו יודע מימינו ומשמאלו... אם לא שהיה צורך למנותו כגבאי למען השכן 'שלום בית' בביתו, לא היה מגיע לתפקיד זה... הוא פשוט לא יודע שאסור לכבות את החשמל בשבת... כשהגעתי לכהן כרב המושב ועמדתי על תמימותו, הבנתי שפיקוח נפש יש כאן. אם ישמע האיש שהוא מחלל שבת במעשיו, לא יעמוד לבו במעמסת הצער וישבוק חיים לכל חי"... אזי נזכרו האורחים בדברים ששמעו מפי רבנו בדרכם למצפה רמון והשתוממו על עיניו הרואות למרחקים.

במוצאי שבת קודש, נסע אחד האורחים לנתיבות לספר לרבנו על אשר ראו עיניהם בליל שבת במצפה רמון. בתגובה, יעץ רבנו שירכוש שעון שבת ויביאהו כמתנה לגבאי וירַצֶּה אותו בסברה הגונה זו: "הנה ראיתי שאתה עובד קשה למען בית הכנסת - ואיש זקן הנך, כבן שמונים שנה, הא לך פטנט הנהוג בכל בתי הכנסת בירושלים, לבל יטרח הגבאי בהדלקת האור ובכיבויו, ולמען לא יתעייף מריבוי הכפתורים... ברגע שהחלטת על השעה בה הינך רוצה שיכבה החשמל, תוכל לתת הוראה לשעון והוא יכבה את כל אורות החשמל באחת". שמח הגבאי בהמצאה הירושלמית ואץ לבשר לרב המושב על האורחים שהביאו עמם מניחוחה המחכים של ירושלים ---

כי זו היתה דרכו של רבנו, להורות דרך לתועים - בנועם הליכות, בד בבד עם הראותו מעטה קשיחות למעיזי הפנים החוטאים בזדון ליבם. ("אביר יעקב" עמוד 350)

שיר השירים

מנהג יפה לומר שיר השירים בכל ערב שבת. וזמן אמירתו קודם קבלת שבת, ואם הזמן מצומצם, יאמרוהו קודם מנחה. (יסוד ושורש העבודה, חמדת ימים, היעב״ץ, דבר בעתו, כף החיים פלאג׳י, בן איש חי. שיבת ציון א קיז) וכל שכן בימי הקיץ שהתפילה מתחילה מאוחר יותר. ואם יש טורח ציבור גם באמירת שיר השירים וגם בדרשת הרב, יש להעדיף את דרשת הרב, כדי לחזק את הקהל לתורה ויראת שמים. ופעם התבטא אדם הטרוד בעבודתו כל השבוע, ואמר: דע לך, כי הדרשה שאני שומע בליל שבת, היא קביעת העיתים לתורה היחידה שלי בכל השבוע, והדברים שאני שומע, אותם אני דורש בסעודת שבת לבני ביתי. (א רלב)

דרך ארץ קדמה לתורה - בעת הדרשה של הרב, פשוט שאין זה דרך ארץ לעיין בספר או עלון או לקרוא שיר השירים וכיוצא. ואפילו אם הדרשן אינו רבך אלא חברך ואפילו תלמידך, הלא אמרו חז״ל (אבות פ״ד מי״ב): ״יהי כבוד תלמידך, חביב עליך כשלך. וכבוד חברך, כמורא רבך״. וכבר אמרה תורה: ״ואהבת לרעך כמוך״, ופירשו חז״ל (מסכת שבת לא ע״א): ״מה ששנוי עליך, אל תעשה לחברך״.

הליכות לשליח ציבור

בתפלות שבת יעלו חזן ירא שמים שקולו ערב. [כתב רבנו האר״י: כדי להורות שבתפילת ליל שבת יש תוספת קדושה יותר משאר לילות, נהגו לומר ברכות קריאת שמע בנועם, ובחן טוב וקול נעים.] (שבת א שלו)

מעלת התפילה בניגון - כתוב בספר חסידים: ״כשאתה מתפלל, אמור ברכות התפילה בניגון הנעים והמתוק שבעיניך, ובזה ימשך לבך אחר מוצא פיך, ובבקשה ותחינה בניגון המושך את הלב, ולשבח ולהודות בניגון המשמח את הלב, למען ימלא לבך אהבה ושמחה בעבודת ה׳ יתברך״. וכתב הרמב״ם: ״השמחה והאהבה בעבודת ה׳ יתברך ובעשיית מצוותיו, עבודה גדולה היא״. (שו״ת יחוה דעת חלק ב סימן ה)

לחן שירי גויים - מותר לפייט בקדיש ובשאר קטעי תפילה בלחן של שירי גויים. וכן עשו מעשה רבים מגדולי הדורות הקודמים ועד דורנו אנו. ונכון שיפייט בשירים שלא ידועות מילותיהם לציבור. (שו״ת יביע אומר חלק ו סימן ז)

כתב מרן החיד״א בשם מהר״ם די לונזאנו: ״ולפי שהשיר והשבח לה׳ יתברך ראוי שיהיה בתכלית השלמות, לכן נאמר (תהלים לג ב) ״בְּנֵבֶל עָשׂוֹר [עשר מיני נעימה] זַמְּרוּ לוֹ״, כלומר בכל מאמצי הכח. ובדברי הימים (ב כ יט) נאמר: ״לְהַלֵּל לַה׳ אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל בְּקוֹל גָּדוֹל לְמָעְלָה״. זאת היתה לי לסיבה גורמת לחבר רוב שירי על פי ניגוני הישמעאלים, שהם מגביהים קולם בשירתם ונעימתם יותר מזולתם. וראיתי קצת חכמים כמתאוננים רע על המחברים שירים ותשבחות להשם יתברך על ניגונים אשר לא מבני ישראל המה, ואין הדין עמם, כי אין בכך כלום.״ עכ״ל. וכתב מרן הראשון לציון רבנו עובדיה יוסף שליט״א (שו״ת יביע אומר חלק ו סימן ז): והנה נודע שכמה מגאוני ישראל קדושים, חיברו שירות ותשבחות לה׳ יתברך לחן מנגינות של שירי עגבים, בלשון הנופל על לשון בדמיון רב. וכן שירי הבקשות הנאמרים ברוב קהל ועדה בבתי כנסיות בלילות שבת נוסדו וחוברו על פי לחן מנגינות שירי עגבים, על ידי גאוני ישראל, ומהם: הגאון ר׳ שלמה לניאדו, המחבר שו״ת בית דינו של שלמה. והגאון ר׳ אברהם

ענתבי, המחבר ספר יושב אהלים ועוד. והגאון ר׳ מרדכי לבטון, המחבר ספר נוכח השולחן. והגאון ר׳ מרדכי עבאדי, המחבר ספר מעין גנים ועוד. וכהנה וכהנה גאונים מפורסמים רבים ועצומים בתורה וביראת ה׳ טהורה, וכולם נקבצו ובאו בספר הבקשות המפורסם בכל תפוצות ישראל מעדות המזרח. וכמעט כל השירים של עדות המזרח, הנאמרים בנעימה בהזדמנויות של שמחות וסעודות מצוה, כולם חוברו בלחן של שירי עגבים, על ידי פייטנים ומשוררים קדושים וטהורים. ׳ועל ערבים בתוכה תלינו כינורותינו׳, ואין פוצה פה ומצפצף. גם זכינו לשמוע תפילות מכמה שליחי צבור תלמידי חכמים צדיקים וישרים בעלי קול נעים, שהתפללו בנעימה מזרחית, בהרכבת מנגינות של שירי עגבים, על קדיש וקדושה ושאר קטעי תפילה, בנועם שיח שרפי קדש, באימה וביראה, ולב הקהל נמשך אחריהם בשמחה ובטוב לבב וקול זמרה. אשרי העם שככה לו. ובשו״ת כרך של רומי העיד בגדלו, שהמנהג פשוט בכל ארץ ישראל וארצות ערב, בכל בתי הכנסת שמנגנים בתפילה ובדברי קדושה שירי ישמעאל שרובם שירי עגבים, ולא מיחו בהם חכמים, מפני שהעניינים עצמם קדושים, ולא איכפת לן שמא באותה שעה שמנגן אותה נגינה בתפילה, יזכור דברי הערבים שהם עניינים פחותים ושירי עגבים. וכתב עוד, ומעיד אני עלי שמים וארץ שבהיותי בעיר גדולה של חכמים ושל סופרים סמירנא, ראיתי מגדולי החכמים שהיו גם כן משוררים גדולים על פי חכמת המוסיקא, ובראשם הרב המופלא ר׳ אברהם הכהן אריאש זלה״ה, שהיו הולכים אחרי הפרגוד של כנסיית הנוצרים בימי חגם להתלמד מהם נגינות מיוחדות על פי המוסיקא, להתאימם לתפילת ימים נוראים שצריכים הכנעה גדולה. והיו מסדרים מאותם קולות הנגינה קדישים וקדושות הפלא ופלא. ומבואר מזה שאין להקפיד על הניגון אלא על המלות הקדושות, והסברא מכרעת כן, שאם לא כן מהיכן נשאר לנו ניגונים וקולות ערבים והלא נשכחו מאתנו שירי דוד ושירי הלווים על הדוכן, כמו שנאמר: ״איך נשיר את שיר ה׳ על אדמת נכר״, ובכל מקום שגלו ישראל למדו ניגוני אותם ארצות ששכנו שם, ובארץ ישראל ובארצות ערב קול ניגוני התפלות והקדישים והקדושות כולם על פי ניגון הערבים, ובטורקיה קולות טורקיות, ובאדום קולות אדומיות, ומי יוכל להכחיש המוחש, האם נאמר שכל ישראל שגו חס ושלום, אלא ודאי שאין הקפדה אלא על הלשון שיהיה בלשון הקודש בשירות ותשבחות לה׳ יתברך. וגם אני מפני רצון הגאון החסיד הראשון לציון מורנו הרב רבי חיים אברהם גאגין זצ״ל, נטפלתי לייסד פיוטים על משקל שירי ערב, וכמעט לשון נופל על לשון. ע״כ.

ניגון בשם ה׳ - מותר לנגן בתפילה באמירת שם ה׳, ורמזו בזה: ״רננו צדיקים בה״׳. ויקפיד לומר שם ה׳ כמתכונתו בטעם מלרע, כלומר שהטעם למטה באות נ׳, ולא מלעיל שהטעם באות ד׳. ויש לשים לב לזה כשמפייטים בפסוקי ״ושמרו בני ישראל את השבת״ שקודם הקדיש, במנגינה הנפוצה, שמצוי מאוד שטועים ואומרים את שם ה׳ מלעיל. וכן אומרים כי ששת ״ימים״ מלעיל במקום מלרע, ועדיף לשנות למנגינה אחרת. (שו״ת יחוה דעת ח״ב סימן ה)

שינוי המשמעות - יש להקפיד שלא להאריך מדי בתיבה מסויימת, באופן שמאבד את משמעותה לרוב האריכות. גם לא יפסיק בנשימה באמצע המילה, שאז מחלק את המילה לשתיים. וכן לא יאריך בניגון בתיבה אחרונה של כל פיסקה מהקדיש או בסוף כל ברכה, משום שגורם לקהל להקדים לענות ׳אמן׳ בעוד שלא סיים את התיבה. וכן לא יכפול תיבה אחת פעמיים או יותר לצורך המנגינה. (יחוה דעת חלק ב סי׳ ה)

לשם שמים - שליח ציבור שקולו ערב ומסלסל בקולו ומנעים בתפילתו לשם שמים, ושמח בלבו על שנותן הודאה לה׳ יתברך בנעימה, תבוא עליו ברכה. וכמו שאמרו (פסיקתא רבתי פרשה כה): ״כַּבֵּד אֶת ה׳ מֵהוֹנֶךָ״ - ממה שחננך, שאם היה קולך נאה, והיית יושב בבית הכנסת, עמוד וכבד את ה׳ בקולך. ע״כ. ומכל מקום לא יאריך מדי, מפני טורח הציבור. אבל אם כוונתו כדי שישבחוהו העם, הרי זה מגונה, ועליו נאמר: ״נָתְנָה עָלַי בְּקוֹלָהּ, עַל כֵּן שְׂנֵאתִיהָ״. (עיין במסכת תענית דף טז ע״ב. סימן נג סעיף יא. חזו״ע ימים נוראים לה)

קדיש

יעמדו הציבור בקדיש וברכו שקודם ערבית של שבת, כדי לקבל "תוספת רוח" קדושה של נשמה יתירה. (שבת א שלו)

והוא רחום - אומרים בערבית של חול, כי באותה שעה דנים את הרשעים בגהינם על ידי מלאכי חבלה: עוון, משחית, אף וחימה, וכנגדם אומרים (תהלים עח לח): "וְהוּא רַחוּם יְכַפֵּר עָוֹן, וְלֹא **יַשְׁחִית**, וְהִרְבָּה לְהָשִׁיב **אַפּוֹ**, וְלֹא יָעִיר כָּל **חֲמָתוֹ**". אבל בליל שבת אין אומרים אותו, שכיון שנכנסה שבת מסתלק הדין מהעולם, ואף לרשעים יש מנוחה מגהינם. כמבואר ב"סדר היום בהלכה ובאגדה". (שבת א שלו)

השכיבנו

בברכת השכיבנו, צריך לומר "ופרוש עלינו ועל ירושלים עירך סוכת שלום", ולא "סוכת רחמים ושלום", וכתב הרדב"ז שהאומרים כן, טועים הם. כן הוא בזוהר הקדוש, רב עמרם גאון, רב סעדיה גאון, רבי יהודה בר יקר, הפרדס, העיתים, אבודרהם, שער הכוונות, השל"ה, מנורת המאור, החיד"א, ועוד רבים מהפוסקים, וכן הוא בשלחן ערוך (סימן רסז ס"ג). (שבת א שמב)

נשמה יתירה - כשאומר "ופרוש עלינו", יעמוד, כדי לקבל "תוספת נשמה" יתירה. (בן איש חי שנה שניה פרשת וירא סעיף ג)

זכות השבת - בברכת השכיבנו, אין חותמים כמו בחול "שומר את עמו ישראל לעד", כיון שבשבת אין עם ישראל צריכים שמירה, שגדולה היא זכות מצות השבת שמגינה ושומרת עלינו. (שבת א שלט, שמ, שמא)

טעה בברכה - אם טעה ואמר השכיבנו כמו הנוסח שבחול, וכשאמר "ברוך אתה ה'" נזכר, יחתום בשל שבת "הפורש סוכת שלום עלינו ...". ואף שחתימת הברכה צריכה להיות מענין הסמוך לחתימה, וכאן הרי אמר בסמוך "ושמור צאתנו וכו'"? מכל מקום אין זה מעכב. ועוד, ישנן נוסחאות בראשונים שכך צריכים לומר לכתחילה. (שבת א שמא)

אם טעה וחתם בהשכיבנו כמו בחול, אינו חוזר. ומכל מקום טוב שקודם העמידה יחזור לומר את סיום הנוסח של שבת בלי שם ה', ויאמר כך: "ופרוש עלינו ועל ירושלים עירך סוכת שלום, ברוך הפורש סוכת שלום עלינו ועל כל עמו ישראל ועל ירושלים", כי יש טעם על פי הסוד בנוסח של שבת דוקא. (כף החיים. שבת א שמ, שמא)

"ויכולו השמים"

אומרים "ויכולו" ג' פעמים: בעמידה, ולאחר העמידה, ובקידוש. ואמרו חז"ל (מסכת שבת קיט ע"ב): כל המתפלל בליל שבת ואומר "ויכולו", נעשה שותף להקב"ה במעשה בראשית. והביאור בזה, כי על ידי שמעיד שברא הקב"ה את העולם, אזי בני אדם מכירים בבריאה ובבורא, כי אם אין מי שיכיר בבריאה ובבורא, אבדה כל תכלית הבריאה, לכן באמירת "ויכולו", זוכה להיות שותף בבריאה. (שבת א שמב)

מי זוכה להיות שותף של הקב״ה?

לכשיעלה זכרונה של השבת ההיא בליבם של אנשי ירושלים, ייתקפו רבים מהם בצמרמורת עזה. היה זה לקראת סיומה של מלחמת העולם השנייה, כאשר הכוחות הנאציים בפיקודו של הגנרל רומל ימח שמו וזכרו הגיעו כמעט עד שערי ארץ ישראל. אלפי תינוקות של בית רבן התאספו ליד שריד בית מקדשנו לאמירת תהילים, וכל אנשי ירושלים התכנסו לשפוך שיח ותחינה לפני ריבון העולמים שיושיע את העם היושב בציון מידי המרצחים הגרמנים.

גם בבית מדרשו של האדמו״ר רבי שלומ׳ה מזוועיל זצ״ל הורגשה בשבת ההיא חרדה גדולה. האדמו״ר, שהתפרסם ברוב גדולתו, פרישותו וחסידותו, קידש כבר על היין, והתכונן לגשת לסעודת המצוה. באותו רגע ניגשו אליו המשמשים בקודש ואמרו לו שהגרמנים מצויים כבר בשערי ארץ ישראל. תגובתו של הרבי היתה: ״מדוע לא אמרתם לי זאת לפני הקידוש״? לא הבינו המשמשים אל מה רומזים דבריו הקדושים, ואז הסביר להם במתק שפתיו: ״הרי כל מי שאומר ׳ויכולו׳ נעשה שותף להקב״ה, וממילא חלים כאן כל דיני שותפות, לכן אם הייתם אומרים לי זאת לפני הקידוש, הייתי יכול לפעול אצל ה׳שותף׳ ביתר שאת״.

למחרת בבוקר, כשיצא האדמו״ר ממקוה הטהרה, אמר והודיע שהגרמנים לא ייכנסו בשערי ירושלים! וכך היה, ובניסי ניסים נושעה ירושלים מאויביה. האדמו״ר הסביר לאחר מכן את ה׳שותפות׳ בין ישראל להקב״ה בענין השבת, שהרי מי שאומר ״ויכולו״ מפרסם את אמונת האלוקים בעולם וכאילו מכריז קבל כל יושבי תבל שהעולם נברא בששה ימים וביום השביעי שבת וינפש. ומשל למלך שבנה ארמון פלא על אי בודד, ובא אוהבו וצילם את הארמון והפיץ את התמונה ברבים כדי להראות את גדולתו של המלך וחכמתו. בכך הופך האוהב ההוא לשותפו של המלך. כך השומר שבת ואומר ״ויכולו השמים והארץ...״ - מפרסם את אלוקותו יתברך, ונעשה שותף למלכו של עולם.

נמחלים עוונותיו - כל האומר ״ויכולו״ בליל שבת, שני מלאכי השרת מניחים ידיהם על ראשו, ואומרים לו: ״וסר עוונך וחטאתך תכופר״ (תלמוד ירושלמי). והיינו, כי אדם

המעיד בכוונה שלימה וברורה ובאמונה חזקה, שה' יתברך ברא את עולמו בששה ימים, וקידש את יום השביעי וברכו, הרי הביע בכך את יסוד היסודות של אמונת התורה. נמצא שגם אם הוא חטא חס ושלום, אין זה מתוך הכרה, וראוי הוא שימחלו לו. וכתב האור זרוע: "האומר ג' פעמים "ויכולו", מתכפרים לו כל עוונותיו, וכאילו קיים את כל התורה כולה". וכן כתבו הראבי"ה, הרוקח, ארחות חיים, כל בו, אבודרהם ועוד. (שבת א שמב. א רט)

ברכת מעין שבע

אחר אמירת "ויכולו", אומר הש"צ ברכת "מעין שבע", דהיינו ברכה אחת שיש בה מענין שבע הברכות שבתפלה, כדלהלן: **א.** מגן אבות בדברו - מגן אברהם. **ב.** מחיה מתים במאמרו - מחיה המתים. **ג.** האל הקדוש שאין כמוהו - האל הקדוש. **ד.** לפניו נעבוד ביראה ופחד - רצה שהיא ברכת העבודה. **ה.** ונודה לשמו בכל יום תמיד - מודים אנחנו לך. **ו.** לאדון השלום - שים שלום. **ז.** ברכת מקדש השבת.

הטעם שתיקנו לומר ברכה זו, כי בזמנם היו מצויים שדים שמזיקים להולך יחידי בלילה חוץ לעיר. וכיון שבתי הכנסת שלהם היו חוץ לעיר, היו חוזרים כל הקהל יחד בסיום התפילה, ואותם שאיחרו לתפילה, לא היו מספיקים לחזור עמהם והיו חוזרים ביחידות ומסתכנים. לכן תיקנו שיאמר השליח צבור ברכה זו, כך שבינתיים יסיימו המאחרים את תפילתם ויחזרו יחד עם כולם. נמצא אפוא, שכל התקנה היתה רק לבתי הכנסת, כי למארגנים מנין בבתיהם לא היתה סכנה. לכן גם בזמן הזה אם מארגנים מנין ערבית של שבת בבית, כגון שיש חתן או להבדיל אבֵל, אין אומרים שם ברכת מעין שבע. (שבת א שעב, שעג)

דירה שיש בה שיעורי תורה ותפילת ערבית בכל לילה, אין לומר בה ברכת מעין שבע, שלא תקנו חכמים ברכה זו אלא כשיש תיבה וספר תורה קבוע. (שבת א שעד)

ירושלים העתיקה - הסמוכה לכותל המערבי, כיון שקדושתה חמורה, חשובה היא כבית הכנסת, ולכן אפילו אם מתפללים שם בבית, אומרים ברכת מעין שבע. אבל בשאר השכונות בירושלים, אין לאומרה וכשאר הערים. (הריב"ש, המנהגות, ארחות חיים, כל בו, מהר"י אבוהב, הרדב"ז, מהרלנ"ח, מהר"א ירושלמי, השלחן ערוך והרמ"א, הט"ז, בית דוד, מאורי אור, מטה יהודה עייאש, כנסת הגדולה, אשל אברהם. וכן כתב רבי שמואל ויטאל בנו של רבי חיים ויטאל תלמידו של רבנו האר"י, וכן כתב הגאון המקובל מהר"ח כהן בספר טור ברקת, והגאון המקובל רבי משה אלבאז בספר היכל הקודש, ושיש טעם על פי הסוד שלא לאומרה. שבת א שעג)

אין כריעה בברכה - אין השליח ציבור כורע בברכת מעין שבע, כיון שאין זו חזרת השליח ציבור ממש. ויש להודיע זאת בנועם לשליחי ציבור שאינם יודעים. (שבת א שסז)

ואתם תחרישון - אין לדבר בשעה שהשליח ציבור אומר "ויכולו" וברכת מעין שבע. ומעשה בחסיד אחד שראה בחלום אדם שנפטר שהיו פניו מוריקות, אמר לו למה פניך הוריקו? אמר לו מפני שהייתי מדבר בשעה שהציבור אומרים "ויכולו", ובברכת מעין שבע, ובקדיש. (א כו)

עמוד עמדי - בכל פעם שאדם עומד ורואה שתיכף מגיע השליח ציבור לקדיש, לא ראוי שימהר לשבת, מפני שניכר שעושה כן כדי לפטור את עצמו מלעמוד בקדיש. על כן, בסיום ברכת מעין שבע לא נכון למהר לשבת, אלא ישארו לעמוד עד סיום עניית "יהא שמיה רבא...", שכל זה לא אורך יותר מחצי דקה. וכן נהג רבנו האר"י ז"ל לישאר עומד בכל קדיש שתפסו כשהוא עומד. וכמבואר בחוברת "סדר היום בהלכה ובאגדה". (ה"ע א פט)

הטועה בתפילות שבת

כוונה בתפילה

ישים לב שלא יטעה להתפלל תפילה של חול, ויתפלל מתוך הסידור דוקא. (בן איש חי)

טעה והתפלל של חול

טעה באחת מתפילות השבת והתחיל 'אתה חונן', ונזכר באמצע הברכה או באמצע ברכה אחרת כתקע בשופר וכדומה, יגמור את הברכה ויחזור לנוסח של שבת ''אתה קדשת'' וכו'. [והטעם בזה, מפני שמעיקר הדין היה צריך להתפלל נוסח של חול ורק להזכיר שבת בברכת רצה, כמו שמזכירים יעלה ויבוא בראש חודש, אלא שחז''ל לא הטריחו את הציבור להאריך בתפילה מפני כבוד השבת.] ואולם אם טעה בתפילת מוסף והתחיל של חול, יפסיק מיד באמצע הברכה, ויחזור לומר ''תכנת שבת''. (שבת א שמו, שמז)

במה דברים אמורים? שטעה ואמר 'אתה חונן', אבל אם אמר רק תיבת 'אתה' [בין אם חשב שהיום חול ואמר 'אתה' כדי להמשיך 'חונן לאדם דעת' ופתאום נזכר שהיום שבת, בין אם ידע שהיום שבת, אלא שמהרגל לשונו אמר 'אתה'], ימשיך בשל שבת. ואפילו טעה בשחרית, ובמקום 'ישמח משה' אמר 'אתה', יחזור לומר 'ישמח משה'. כיון שאנו מחשיבים אותו כאילו טעה בתפילות שבת, והחליף זו בזו, שאינו חוזר, כמבואר להלן. (שבת א שמו)

טעה והתפלל של חול, אם נזכר אפילו באמצע פסוק 'יהיו לרצון אמרי פי' האחרון, חוזר לשל שבת [אתה קדשת בערבית, ישמח משה בשחרית וכו'], אבל אם בא לעקור רגליו ולומר 'עושה שלום', חוזר לתחילת העמידה של שבת. ואמנם אם לפחות הזכיר ''שבת'' באחת הברכות בעמידה, כגון שאמר ''רצה במנוחתנו בשבת קדשנו'', יצא. וכן אם טעה במוסף והתפלל של חול, אבל אמר ''יהי רצון שנעשה לפניך את קרבנות חובותינו תמידים כסדרם ומוספים כהלכתם'', יצא. כי העיקר במוסף להזכיר הקרבנות. (סימן רסח ס''ד. שבת א שנב. עיין חיי אדם כח ד)

שתי טעויות - טעה והתפלל של חול, ועוד טעה [בחורף] שבמקום לומר ברך עלינו [ותן טל ומטר לברכה], אמר ברכנו [ותן ברכה], ואחר כך נזכר שהיום שבת, אם נזכר קודם שהתחיל בברכת תקע בשופר, יאמר שם: ''ותן טל ומטר לברכה על כל פני האדמה'',

ויחזור לשל שבת [אתה קדשת וכו']. אבל אם נזכר אחר שהתחיל תקע בשופר, יפסיק מיד היכן שנזכר ויחזור לשל שבת. וכן הדין בטעה בקיץ להיפך. (שבת א שמט)

ברכת מעין שבע - הטועה בערבית של שבת באופן שעליו לחזור ולהתפלל [כגון שהתפלל של חול, או שאמר משיב הרוח בקיץ, או שנאנס ולא התפלל מנחה בערב שבת שעליו להתפלל ערבית שתים וכיוצא], ולא חזר להתפלל אלא התכוון לצאת ידי חובה בברכת מעין שבע, והשליח ציבור התכוון להוציאו, יצא. ומי שאינו יודע להתפלל, יש לייעץ לו לכתחילה לצאת ידי חובה מהשליח ציבור בברכת מעין שבע. (שבת א שפה, שפז)

שליח ציבור - שטעה בחזרה ואמר 'אתה חונן', אינו גומר את הברכה כיחיד שטעה, אלא מפסיק וחוזר לשל שבת. שלא נאה שהשליח ציבור יתפלל של חול בשבת. (שבת א שמט)

תשלומים - טעה במנחה והתפלל של חול ונזכר במוצאי שבת, יתפלל עמידה של ערבית פעמיים, ויאמר 'אתה חוננתנו' בראשונה בלבד. וקודם שיתחיל את העמידה השניה, יתנה: "אם אני חייב להתפלל, הריני מתפלל תשלומים של מנחה, ואם אינני חייב, הרי תפילתי זו תהיה תפלת נדבה". ועיין בזה בהרחבה בחוברת "סדר היום בהלכה ובאגדה".

טעה בין תפילות השבת

טעה בערבית ואמר 'ישמח משה', או בשבשחרית אמר 'אתה אחד', או שבמנחה אמר 'אתה קדשת' וכיוצא, אם נזכר קודם שחתם 'ברוך אתה ה' מקדש השבת', יחזור לנוסח של אותה תפילה, אבל אם נזכר לאחר שחתם הברכה, יצא. (שבת א שנג)

טעה בתפילות שבת והתפלל מוסף

טעה בשחרית והתפלל מוסף, ונזכר אחר שחתם "מקדש השבת", יצא ידי חובת מוסף. ובסיום העמידה, יחזור להתפלל שחרית - 'ישמח משה'. ואם טעה בערבית או במנחה ואמר 'תכנת שבת' ונזכר אחר שחתם "מקדש השבת", יצא. (שבת א שנג)

טעה במוסף והתפלל תפילת שבת

טעה במוסף והתפלל תפילה אחרת של שבת, ונזכר מיד אחר שחתם "ברוך אתה ה' מקדש השבת", יחזור לומר 'תכנת שבת', עד 'זכר למעשה בראשית' [ולא יחתום שוב "ברוך אתה ה' מקדש השבת", כי ספק ברכות להקל,] וימשיך רצה. ואם נזכר אחר שהתחיל רצה, יצא ידי חובתו. ונכון שיוסיף בברכת רצה: "ונעשה לפניך קרבן מוסף כראוי", וימשיך ואתה ברחמיך [ותחזינה עינינו]. ואם לא הוסיף, נכון שיבקש מהחזן שיוציאו ידי חובה בחזרה. (שבת א שנג)

מוסף של שבת וראש חודש

מאחר ורבו פרטי הדינים והדעות במי שטעה בתפילת מוסף של שבת וראש חודש, והתפלל מוסף של שבת או מוסף של ראש חודש שחל בחול, על כן, בכל בית הכנסת, יכריזו קודם אמירת הקדיש של מוסף, שיפתחו הציבור את הסידורים ב"מוסף של שבת וראש חודש" שאומרים בו "אתה יצרת", ולא יתחיל החזן את הקדיש עד שיוודא שכולם פתחו במקום הנכון. ובכל זאת, מי שטעה והתפלל מוסף של ראש חודש לבד או מוסף של שבת לבד וסיים את העמידה, חוזר להתפלל מוסף של שבת וראש חודש (חזו"ע חנוכה שיג). ואם נזכר קודם שסיים את העמידה, עיין בחוברת "ראש חודש בהלכה ובאגדה" כמה פרטים בזה.

תשלומים

נאנס ולא התפלל ערבית של שבת, עליו להתפלל עמידה של שחרית פעמיים, ויאמר בשתיהן "ישמח משה". ואם אמר "אתה קדשת" או "אתה אחד", יצא. וכן אם נאנס ולא התפלל שחרית, לכתחילה יתפלל עמידה של מנחה פעמיים, ויאמר בשתיהן "אתה אחד". ואם אמר "ישמח משה" או "אתה קדשת", יצא. (שבת א שנח, שסא)

שולחן שבת

מקום השולחן

כתוב בזוהר הקדוש (ח"ג רעב ב): "יכין לכבוד שבת מקום הסיבה נאה, כמו שמתקנים חופה לכלה, כי **השבת היא המלכה והיא הכלה**". על כן, יש לערוך את השולחן במקום נאה ומשובח, וכן נהגו רבים לאכול בשבת בסלון שהוא מקום נאה יותר.

מערכת כלים מיוחדת

על כל אדם להקפיד שתהיה לו מערכת כלים מיוחדת לשבת הכוללת: סט סכו"ם, סט צלחות, כלי הגשה וכוסות, נאים ומיוחדים לשבת, כי אין זה מכבוד השבת לאכול ולשתות בכלי חול, וכל שכן כשאינם סט אחד וכל אחד אוכל ושותה בצלחת וכוס

שונים, שהרי זה זלזול וחוסר חשיבות בכבוד שבת המלכה - הכלה. כן אמרו בגמרא (מסכת שבת קיט ע״א) על רב נחמן שהיה מכין את הבית לקראת שבת, ומוציא את כלי הסעודה של חול ומכניס את כלי הסעודה של שבת. והיה אומר: אילו היו באים רבי אמי ורבי אסי לבקרני בביתי, וכי לא הייתי מגיש לפניהם בכלים מכובדים?!

הכנת השולחן

יש לערוך את השולחן מבעוד יום, כמו שעורכים שולחן מבעוד מועד לקראת המלכה - הכלה ששמחים בבואה, ולא בלחץ ברגע האחרון. ואולם, אם בא לביתו וראה שהשולחן אינו ערוך כראוי, יעזור לעורכו באורך רוח ובסבלנות.

זריז ונשכר

כשיבוא לביתו, ימהר לקדש ולאכול מיד, שבזה מראה חביבותו לשבת, שמקדשו מיד בכניסתו. על כן, לא יתעכב בשיחה עם המתפללים, ואפילו בדברי תורה, אלא יזדרז לביתו, וזוכה בזה לאריכות ימים. (סימן רעא ס״א ומשנ״ב. ח״ג עא) ואמרו בגמרא (שבת קיט ע״ב): ״רבי זירא מהדר אזוזי זוזי דרבנן, אמר להו: במטותא מינייכו, לא תחללוניה.״ ופירש רש״י כשהיה רואה זוגות זוגות של תלמידי חכמים מדברים בדברי תורה, היה מחזר אחריהם ואומר להם: בבקשה מכם לכו והתעסקו בעונג שבת, ואל תחללו אותה לבטל תענוגים.

מעלת נשיקת ידי ההורים וברכתם

הן אמת שתמיד יש ענין לנשק את ידי ההורים ולקבל ברכתם, אך חשיבות יתירה ישנה בנשיקת ידיהם בשבת. ועל דרך הסוד, מעלה גדולה יותר יש בנישוק ידי האם. וכתב הגאון רבי חיים פלאג׳י, שבברכה זו מבטלים ההורים כל הקפדה שעלולה להזיק לבניהם, אם הקפידו עליהם במשך השבוע. וגם הרב יעב״ץ [הרב יעקב עמדין בן חכם צבי] כתב, המנהג לברך את הילדים בליל שבת, שאז חל השפע וראוי להמשיכו עליהם, כיון שאין בכוחם להמשיך את השפע במעשיהם מחמת קטנותם, אבל על ידי הגדול יורד השפע ונאחז בקטנים ביותר, כיון שעדיין לא טעמו טעם חטא. ומכל מקום גם הבנים הגדולים יקבלו ברכה מאבותיהם. ע״כ. (שבת ב יז. ח״ג תקכ)

גם בן נשוי, נכון שילך בליל שבת לנשק ידי הוריו ולקבל ברכתם. וכך היה נוהג רבנו האר״י ללכת לבית אמו הרבנית שרה ע״ה ולנשק ידיה. אך אם מחמת כן נגרם צער לאשתו ובני ביתו שמתעכב הקידוש והם רעבים, ילך להוריו בזמן אחר. (ח״ג תקכג)

המתין בגשם כדי לנשק את ידי אמו

הגאון רבי ישועה בסיס זצ״ל, רבה של תוניס, נהג לסור לבית אמו בכל ליל שבת בשובו מבית הכנסת ולנשק ידיה. ליל שבת אחד בשלהי חודש טבת, יצא הרב מבית הכנסת אל רוחות הזעף ומטרות העוז. גונן על ראשו במצנפתו, ומיהר את צעדיו. בהגיעו אל הבית הטה אוזנו, ולא שמע את התכונה הרגילה של עריכת השולחן וסידורו. אמר לנפשו: יתכן שאמי נחה מעט, נרדמה מעמל יומה, ואם כן, יתכן שפתיחת הדלת תעיר אותה. עמד בחצר, והגשמים ממשיכים לרדת בזעף, ורוחות עזות מנשבות. וכך עמד, עד ששמע את אמו מהלכת בבית, ואז נכנס בדחילו ורחימו כולו נוטף מים לנשק ידה. (מעין השבו׳ ג שנח)

ברכת המלאכים

אמרו חז״ל (מסכת שבת קיט ע״ב): שני מלאכי השרת מְלַוִּים לו לאדם בערב שבת מבית הכנסת לביתו, אחד טוב ואחד רע. וכשבא לביתו ומצא נר דלוק, ושולחן ערוך, ומיטתו שיושב עליה מוצעת, מלאך טוב אומר: ״יהי רצון שתהא לשבת אחרת כד״, ומלאך רע עונה ״אמן״ בעל כרחו. ואם לא מצא כן, מלאך רע אומר: ״יהי רצון שתהא לשבת אחרת כד״, ומלאך טוב עונה ״אמן״ בעל כרחו.

שלום עליכם

בבואו לביתו יאמר בשמחה ומאור פנים: ״שבת שלום״. אחר כך יתאספו כל בני הבית סביב השולחן ויאמרו יחד: ״שלום עליכם וכו׳ מלך מלכי המלכים הקב״ה״. [ולא **מ**ממלך.] ונוהגים לכופלו שלוש פעמים. (שבת ב יג)

״ואת עלית על כולנה״

יאמרו בנעימה פרק ״אשת חיל מי ימצא...״, וכשיגיע לפסוק: ״רבות בנות עשו חיל״, יצביע על אשתו ויאמר: ״**ואת עלית על כולנה**״. ויחדיר בעצמו שאשתו - בשבילו, היא עולה על כולן, וממילא תחוש גם היא רצון וחשק להיות כן. ומסופר על הגאון הרב אלעזר מנחם שך זצ״ל: בליל שבת בא רבנו לבית ושר ״אשת חיל...״, והיה מוסיף בהדגשה מרובה את הפסוק ״רבות בנות עשו חיל, **ואת עלית על כולנה**״. (ספר ״מרן ראש הישיבה״ עמוד נד)

אזמר בשבחין

יש אומרים פיוט "אזמר בשבחין", שחיברו רבנו האר"י ז"ל. ומכל מקום אם יש טורח לבני הבית ומאבדים סבלנותם, יקצר בכל אלו.

לחם משנה

זכר למן

כשהיו עם ישראל במדבר, הוריד להם הקב"ה בכל יום לחם מן השמים שנקרא שמו: "מָן". וביום שישי הוריד להם מנה כפולה גם עבור שבת (כמבואר בשמות פרק טז). זכר לזה, אנו מביאים שני לחמים בכל סעודות שבת, וזהו "לחם משנה" - לחם כפול.

אמרו חז"ל (מכילתא): ביום השישי ירד להם מן בשיעור שני עומרים לכל אחד, כפול משאר הימים. ומכל עומר עשו שני לחמים, נמצא שמשני עומרים עשו ארבעה לחמים. אחד אכלוהו ביום שישי בבוקר, השני בליל שבת, השלישי בבוקר של שבת, והרביעי בסעודה שלישית. (שבת ב תמג)

כיסוי החלות

יש לכסות את שתי החלות במפה מלמטה ובמפה מלמעלה. כיון שבזה נראית סעודת שבת מכובדת וחשובה (רב אחאי גאון). ועוד משום זכר למן, שבתחילה ירד טל על הארץ, ועליו ירד המן, ושוב ירד טל עליו, נמצא המן כמונח בקופסה, טל מלמטה וטל מלמעלה (תוספות). [וכיצד ירד המן, עיין בהרחבה בחוברת "חג הסוכות בהלכה ובאגדה".] ועוד, כי לכאורה היה צריך לקדש על הפת שהיא חשובה מהיין, שהרי בסדר שבעת המינים בתורה, החיטה קודמת לגפן, לכן, כדי שלא לביישה, מכסים אותה כאילו איננה כאן, ומקדשים על היין ואחר כך בוצעים עליה (ירושלמי). (שבת ב יג. ח"ג שמו)

לחם משנה שלם

יהיו שתי החלות שלימות, ובכל אחת יהיה לפחות שיעור כזית [27 גרם]. (שבת ב קפד, קפז)

מה שפעמים מתקלפות חתיכות קטנות מהחלות הנמכרות, אין בזה חשש, ועדיין נחשבות שלמות. (חכם צבי, מחזה אברהם מברודי, נחלת בנימין. שבת ב קצ. הגרש"ז אוירבך. שש"כ ב קצד)

חלות דבוקות

חלות שנדבקו זו בזו בעת אפייתן בתנור, ולאחר האפיה הפרידן בנחת, הרי הן נחשבות שלמות, ומועילות ללחם משנה. (שבת ב קעו)

הלש עיסה גדולה ועושה ממנה צורות של הרבה חלות קטנות, ומחברן יחד ואופה אותן כך בתנור, והבוצע תולש חלה אחת לכל אחד ונותן לו, יש להקל לצרף שתי חלות מהן ללחם משנה. כיון שמתחילה אפו אותם על דעת להיחתך, וגם כל חלה נראית שהיא בפני עצמה. (מחזה אברהם, באר משה, מנחת פתים. שבת ב קעח)

מצה. עוגה. צנימים.

אם אין לו לחם שלם, יכול לצרף מצה או עוגה שלימה שיש בה כזית. כי שם של לחם על העוגה, שהרי הקובע סעודה על עוגה [216 גרם], מברך המוציא וברכת המזון. וכל שכן מצה ששם של לחם עליה, אף לבני ספרד שמברכים עליה "מזונות" במשך השנה. (שבת ב קפה)

כמו כן יכול לצרף צנימים. ואף שהם פרוסות ולא שלמות, מכל מקום כיון שמחזירים אותם לתנור או לטוסטר ונאפות שוב, נחשבים כלחם שלם. (הגרצ"פ פראנק, הגר"ז מינצברג, שרגא המאיר. שבת ב קפז)

לחם קפוא

רשאי לצרף פיתה קפואה ללחם משנה. שכיון שאין צריך לבצוע על שתיהן, די שפת אחת תהיה ראויה לאכילה. ועוד, כיון שהפת עתידה להפשיר, נחשבת כראויה כבר מעתה. ועוד, שאפשר שתהיה ראויה עתה, אם יניחה במרק חם. ואם אפשר בקלות, טוב לשאול מהשכן פיתה מופשרת, ורשאי להחזירה לו מיד לאחר שיבצע. (שבת ב קעט)

אם אין לו מכל הנ"ל, יקח שתי פרוסות או חתיכות חלה ויברך עליהן. (שבת ב קפג)

קידוש של שבת

מן התורה

מצות עשה מן התורה לקדש את השבת בכניסתו, שנאמר: "זכור את יום השבת לקדשו", כלומר, זכרהו זכירת שבח וקידוש. ולגודל חשיבותה ומעלתה של זכירה זו, הצריכו לאומרה על היין. (שבת ב ט)

עושר בזכות הקידוש

במקומו של רבי זכאי קשה היה מאוד להשיג יין, אך רבי זכאי התאמץ ודאג שבכל ליל שבת יהיה לו יין לקידוש. פעם אחת לא היו לו די מעות והצטער מאוד. כשראתה אמו הזקנה את צערו, מה עשתה? היתה לה מטפחת נוי מיוחדת לשבת, מכרה אותה וקנתה יין לקידוש. בבוא רבי זכאי בליל שבת, ראה את אמו לובשת מטפחת פשוטה, ולא את המטפחת הנאה כבכל שבת. כשהביט אל השולחן וראה את היין, הבין מה עשתה, וברכה על כך. לשנה הבאה, התעשר וקנה לאמו מטפחת משובצת בזהב ומרגליות. וכשנפטרה אמו, השאירה לו 300 חביות יין, וכשנפטר רבי זכאי, השאיר לבניו 3,000 חביות יין, בזכות זהירותו במצות הקידוש של שבת. (מסכת מגילה כז ע"ב)

טעימה קודם הקידוש

אסור לטעום קודם הקידוש אפילו מים. ואם הוא צמא מאוד, יקדש מיד וישתה. וכן אשה שצמאה וקשה לה להמתין עד בוא בעלה מבית הכנסת, תקדש ותשתה. (שבת ב ע)

קטן שהגיע לחינוך [משש ומעלה, כל ילד לפי שכלו והבנתו], יש לחנכו שלא לטעום קודם הקידוש. אולם אם קשה לו להמתין, מותר לתת לו לאכול ולשתות. (ח"ג שכא)

לשם יחוד

יש נוהגים לומר "לשם יחוד" קודם הקידוש, והנכון לומר בו: "הריני בא לקיים מצות קידוש על היין". ולא כמו שכתבו בחלק מהסידורים, "הריני בא לקיים מצות עשה מן התורה לקדש

את השבת, ולקיים מצות עשה מדברי חכמים לקדש על היין", כי לדעת הרבה פוסקים כבר יצא ידי חובת קידוש מהתורה כשאמר בתפילה "ברוך אתה ה' מקדש השבת", ואיך יאמר "הריני בא לקיים מצוה **מהתורה**". וכן לדעת כמה פוסקים [רש"י, רבנו חננאל, רבי שמואל הנגיד, הראב"ן, הרוקח, רבנו קלונימוס ועוד] הקידוש על היין הוא מהתורה, ואיך יאמר "הריני בא לקיים מצוה **מדברי חכמים**". (ה"ע ג לג. שבת ב י)

נשים

נשים חייבות בקידוש ליל שבת מן התורה. (סימן רעא ס"ב. שבת ב כא)

ויש להבין, הרי כלל גדול בידינו: "נשים פטורות ממצוות עשה שהזמן גרמא [גורם]". דהיינו כל מצוה שזמנה קבוע, האשה פטורה מלעשותה. כגון נטילת לולב שזמנה קבוע בחג הסוכות. ציצית, שזמנה קבוע ביום ולא בלילה. תפילין, שזמנן קבוע בחול ולא בשבת, וכל כיוצא בזה. ומעתה, למה לא תהיינה פטורות גם מקידוש שזמנו קבוע בשבת? **תשובה:** ישנן מצוות שהגם שזמנן קבוע, בכל זאת הנשים חייבות בהן, כגון מצוה שיש בה גם מצות לא תעשה, אזי כשם שחייבות בלא תעשה [כי בכל מצות לא תעשה שבתורה נשים חייבות, אף שזמנן קבוע], כך חייבות גם בעשה. למשל: אשה חייבת במצות אכילה מצה בפסח בליל הסדר, אף שזמנה קבוע, כיון שסמכה התורה מצות אכילת מצה למצות לא תעשה של "לא תאכל חמץ", ללמדנו שכל מי שנאסר באכילת חמץ, חייב באכילת מצה. והוא הדין גם לקידוש: נאמר בתורה בפרשת יתרו: "זכור את יום השבת לקדשו", ובפרשת ואתחנן: "שמור את יום השבת לקדשו", ואמרו חז"ל (שבועות כ ע"ב): "זכור ושמור בדיבור אחד נאמרו", ללמדנו שכל מי שחייב ב"שמור", דהיינו שלא לחלל את השבת, כך חייב ב"זכור", שזו מצות עשה לקדש את השבת. לכן גם הנשים שחייבות בשמירת שבת, חייבות בקידוש. (שבת ב כא)

קטנים

מצוה לחנך את הקטנים מגיל שש לקידוש, ויקשיבו היטב ולא ידברו. (שבת ב מו)

אם האבא איננו בבית בשבת, יכולה האֵם לקדש גם לבני ביתה הגדולים. ואין צריך שדוקא בנה גדול יקדש. ומכל מקום פשוט שילד פחות מגיל בר מצוה, אינו מוציא אחרים ידי חובת קידוש, [כי איננו חייב בעצמו בקידוש, ורק אביו מצווה לחנכו, וכל שאינו מחויב, אינו מוציא אחרים.] ולכן אם האם איננה יודעת לקדש וכל ילדיה קטנים, יאמר הקטן את נוסח הקידוש, ואמו תאמר אחריו מילה במילה. (סימן רעא ס"ב. שבת ב כד, לח)

חתן בר מצוה

נער שנעשה בר מצוה בשבת [יום הולדתו בשבת], רשאי לקדש על היין להוציא ידי חובה לאחרים. [ופשוט שיום "בר המצוה" נקבע לפי יום הולדתו ה-13 בתאריך העברי, ואין קשר לתאריך הלועזי כלל. ומתחילת הלילה בצאת הכוכבים, הוא נעשה גדול לכל דבר.] (שבת ב מה, מז)

הרגיל להתפלל לקדש ולאכול בזמן פלג המנחה, ועתה נעשה בנו בר מצוה בשבת, ישתדל להמתין ולא לקדש לפני צאת הכוכבים, כי עד אז נחשב בנו קטן ואינו חייב בקידוש. אבל

אם קשה לו להמתין, יקדש מוקדם, והנער בר מצוה יקדש לעצמו לאחר צאת הכוכבים. והוא הדין בכל זה לנערה בת מצוה שתקדש לעצמה. (שבת ב מג, מז. ח״ג רפג)

סוֹמֵא - העיור חייב בקידוש מן התורה, ומוציא גם את האחרים ידי חובתם. (שבת ב נב)

עד מתי יכול לקדש?

מי שלא קידש בליל שבת, חייב לקדש ביום כנוסח הקידוש של הלילה. ואם מקדש בעת הסעודה, די שישתה רוב רביעית [41 גרם], אבל אם אינו מקדש בעת הסעודה, הנכון שישתה רביעית [81 גרם], כדי שיחשב לו ״קידוש במקום סעודה״, וכמבואר להלן. ואם נזכר שלא קידש בבין השמשות של מוצאי שבת, תלוי הדבר, אם התפלל בשבת אפילו תפילה אחת, יצא ידי חובת קידוש מהתורה, וחיובו לקדש על היין רק מדרבנן, וכיון שהוא בבין השמשות, ספק ברכות להקל ולא יקדש. אבל אם לא התפלל כלל, יקדש, כי עדיין יש לו חיוב לקדש מהתורה. (שבת ב ע, עג)

מדיני הכוס

סוג הכוס - מצוה להדר לקדש על כוס יפָה ומיוחדת ככוס כסף וכיוצא. אך מן הדין כל הכוסות כשרים, אפילו כוס חד פעמית מפלסטיק או נייר עב. (שבת ב נד, שבת ג מז)

גודל הכוס - הכוס תכיל לפחות רביעית: 81 גרם. וטוב שתכיל מעט יותר, שמא ישפך מהיין ויחסר השיעור. (שבת ב נג)

שלימה - הכוס תהיה שלימה, לא סדוקה ולא פגומה אפילו בשפתה. וישים לב בעיקר בכוס זכוכית, שמצוי ששפתה נפגמת. וכן יקפיד שגם הבסיס של הכוס יהיה שלם. ובכל אופן אם אין לו כוס שלימה, יקדש אפילו בכוס שבורה. (שבת ב נד. ח״ג שפג)

שטיפה והדחה - ידיח [ישפשף] את הכוס במים מבפנים, וישטוף אותה מבחוץ. ואולם אם הכוס נקייה, מן הדין אינה צריכה שטיפה והדחה (שבת ב נד). אך על פי הקבלה, יש להדיח ולשוטפה קודם הקידוש, אפילו אם היא נקייה. (בן איש חי. ח״ג שעט)

מדיני היין

יין אדום - מצוה לכתחילה לקדש על יין אדום. ואם יש לו יין לבן ומעט יין אדום, יערב מהיין האדום בלבן אפילו בשבת, ואין בזה איסור צובע. (שבת ב פב, פד. שבת ה לו, מב)

יין שריחו רע - לכתחילה אין מקדשים עליו. אך אם אין לו יין אחר, מקדש עליו. ואם עירבו ביין אחר ונתקן ריחו, מקדש עליו. (שבת ב עח)

יין מגולה [שהיה רוב הלילה ללא כיסוי] - אין לקדש עליו לכתחילה. אך אם אין לו יין אחר, מקדש עליו. ויין מגולה במקרר או בארון, אינו נחשב מגולה. (שבת ב עח. ח״ג תקנ)

יין שרובו מים - ברכתו ״שהכל נהיה בדברו״. ואם לא השיג יין אחר, יקדש על הפת וכדלהלן. ויש מבני אשכנז המברכים עליו ׳הגפן׳ ומקדשים עליו. אך לדעת הגאון רבי יוסף שלום אלישיב זצ״ל ועוד, אף לבני אשכנז ברכתו ׳שהכל׳, ובאמת שהזהירים במעשיהם לא מקדשים על יין כזה כלל. (כן דעת הלבוש, אליה רבה, פמ״ג, מחצית השקל ועוד. ח״ג תקפג)

מעשה שהגיע מרן הראשון לציון רבנו עובדיה יוסף שליט״א לערוך חופה, והביאו יין שרובו מים וברך עליו ׳שהכל׳, ואחריו ברך כן הגאון רבי יהודה צדקה זצ״ל בברכות הנישואין. (שו״ת חזו״ע א פ)

ישיבה אשכנזית - ישימו לב לקדש על יין אמיתי שרובו יין, בהתחשב גם בבחורים הספרדים שיצאו ידי חובת קידוש. ואם אינם עושים כן, יקדשו הבחורים הספרדים לעצמם על יין אחר. ואם אין להם יין אחר, יקדשו על פת. ואם לא עשו כן, אם הבחור האשכנזי קידש על יין שאפשר לבוא ממנו לידי שכרות, יצאו בדיעבד [כדין המקדש על ״חמר מדינה״ וכדלהלן], אבל אם קידש על מיץ ענבים שרובו מים, לא יצאו ידי חובה כלל, ויחזרו לקדש על פת. (עיין שו״ת עטרת פז חלק א או״ח עמוד שמא. ח״ג תרב)

יין מפוסטר [מבושל] - ברכתו הגפן, ומקדשים עליו לכתחילה. (שבת ב קטו)

מיץ ענבים ופנטזיה [יין מוגז] - מקדשים עליהם לכתחילה. (ח״ג תקסב, תקסט)

מחלל שבת בפרהסיא [דהיינו בגלוי, בפני עשרה יהודים, כנוסע ברכב בשבת] - שמזג יין שאינו מפוסטר, נאסר היין שבכוס בשתיה ואסור לקדש עליו. וכן אם נגע ביין או שתה ממנו, נאסר היין. ויש להיזהר בברית מילה, חתונה וכיוצא, שלא לשתות מהנותר בכוס ששתו ממנה מחללי שבת. (ה״ע ז קנח. שבת ב קכ)

המזמין לביתו אורחים מחללי שבת לשתפם בשלחן השבת, יביא יין מפוסטר שאין בו איסור מגע. ואם לא השיג, ישים לב שלא ימזגו הם את היין. ומכל מקום אם אינם מחללי שבת, רק שעדיין לא שומרים את כל המצוות, אין איסור במגעם.

בן שזכה להתקרב לה׳ יתברך, ואביו עדיין מחלל שבת, אך מקדש על היין, ישתדל שהקידוש יהיה על יין מפוסטר. ואם אי אפשר, יתחמק ויעשה עצמו כאילו טועם מהיין ולא יטעם. אך אם אינו יכול לעשות כן, יש להקל לו לטעום מעט, כיון שסוף סוף האב מקדש ואומר ״זכר למעשה בראשית״. (ה״ע ז קנח)

אפיקורוס - מי שאינו מאמין בדברי חכמינו זכרונם לברכה, אף שהוא שומר שבת ומתפלל, הרי הוא אפיקורוס, ואוסר את היין במגעו כיין נסך. (הבית היהודי ט קנג. ח״ג תרמה)

מיהו אפיקורוס?

מעשה שהיה לפני כחמישים שנה, באחד שבא אצל הגאון רבי בן ציון אבא שאול זצ״ל והראה לו מזוזה שיחווה הרב את דעתו עליה, נהנה הרב מאוד ושיבח את הכתב. שאל הרב, מי כתבה?

אמר לו, סופר פלוני. אמר לו הרב, "תקח, תקח אותה, היא פסולה". לתדהמתו של השואל, מדוע היא פסולה? אמר לו הרב בזו הלשון: "האיש הזה מדבר על חכם עובדיה יוסף, אז הוא אפיקורוס, והמזוזה שלו פסולה".

יין פגום [ששתו מהיין] - אין לקדש עליו. אבל יש לו תקנה על ידי שיתן בו מעט יין אחר או מים [שלא שתו מהם], ורשאי יהיה לקדש עליו. (סימן קפב סעיף ו. שבת ב נד, תח. ח"ג שעט)

הכנת הקידוש

יין מלא - ימלא את הכוס ביין על גדותיו עד שתראה כמו קשת למעלה, וזוכה בזה לנחלה בלי מְצָרִים [בלי גבול]. וכן מנהגו של מרן הראשון לציון שליט"א למלא את הכוס על גדותיו, ולא חושש שאולי ישפך היין ויתבזה, שהרי יש צלוחית תחת הכוס. ואף אם ישפך מהיין לחוץ, הרי זה סימן ברכה (עירובין סה סע"א). (א רנח)

אם יש לו רק רביעית יין, והכוס מכילה יותר ולא התמלאה עד הסוף, יתן כמה קוביות סוכר או תמרים, אגוזים וכיוצא, ויעלה היין. (כן שמעתי ממרן הראשון לציון שליט"א. ח"ג שפ)

מזיגת הכוס - טוב למזוג את היין בשלוש טיפות מים סמוך לקידוש. [על פי הסוד, שהיין רומז לדינים והמים לרחמים, ובנתינת המים ביין, הוא ממתק את הדינים.] (שבת ב נג. ח"ג שצ)

אחיזת הכוס - יקבל המקדש את הכוס בשתי ידיו מאדם אחֵר שאף הוא יתנה לו בשתי ידיו. ובקידוש יאחז את הכוס ביד ימין ללא סיוע מיד שמאל, ויגביהה טפח [8 ס"מ] מעל השולחן, כדי שיהיה נראה למסובים ויסתכלו בו, אלא אם כן הוא תשוש או זקן וחושש שתיפול הכוס מידו. (סימן קפג ס"ד, רעא ס"י, שבת ב נג) [ובכוס שיש לו רגל גבוהה, אין צריך להגביהו טפח מתחתית הרגל, ודי שיהיה טפח מתחתית היין שבכוס. (ח"ג תמז)]

כפפות ותחבושת - מי שמקורר ולובש כפפות, טוב שיסיר אותן בעת הקידוש. ואם קשה לו להסירן, רשאי לקדש כך. ומי שידו חבושה או כרוכה בגבס, יאחז את הכוס כך ויקדש, ואין צריך לתת לאחר לקדש. (א רעח)

אמירת הקידוש

יום השישי - אוחז את הכוס ואומר: "יום **ה**שישי **ויכולו ה**שמים..." [ראשי תיבות שם הויה ברוך הוא], ומברך הגפן וברכת הקידוש כפי שמופיע בסידורים. (א רנט)

"שומע כעונה" - כל מצוה שקיומה בדיבור, שייך בה דין: "שומע כעונה", דהיינו שהשומע את הדיבור מאדם אחֵר, נחשב לו כאילו הוא עצמו אמר את הדברים. למשל:

השומע קריאת מגילה בפורים, ומכוון לצאת ידי חובה מהקורא, והקורא גם מכוון להוציאו, נחשב לו כאילו הוא עצמו קרא את המגילה. וכן בקידוש, כאשר המקדש מכוון להוציא ידי חובה את השומעים [כבר מאמירת "ויכולו"], והם מכוונים לצאת ידי חובת קידוש, נחשב להם כאילו הם עצמם קידשו.

לא מבין - עולה חדש שאינו מבין את שפת המקדש, אינו יוצא ידי חובה בשמיעה ממנו, אבל אם יברך בעצמו בפיו, אף שאינו מבין מה שאומר, יוצא ידי חובה. על כן, יקריאו לו את הברכה מילה מילה, ויאמרה אף שאינו מבין. (סימן קצג ס"א. א ער)

דקדוק - יאמר את הקידוש כהוגן, ולא יבלע תיבות ואותיות. ואם השומע רואה שהמקדש בולע אותיות, יאמר בעצמו את נוסח הקידוש בלחש, ויסתכל על כוס היין שביד המקדש, ולא יענה 'אמן' אחר ברכתו, אך יטעם לפחות מעט מהיין. (א רסט)

סגולה לזכרון - כשאומר בקידוש "זכרון למעשה בראשית", יאריך בתיבת 'זכרון', ויכוון שיזכה לזכרון בלימוד התורה. וכן מנהגו של מרן הראשון לציון שליט"א.

לחיים - קודם ברכת הגפן, אומר המקדש: "סברי מרנן", ויענו השומעים: "לחַיִים" (מדרש תנחומא, זוהר, ועוד ראשונים). ובזה גם יעוררו דעתם לכוון לצאת ידי חובה. ואמרו בתלמוד (שבת סז ע"ב): מעשה ברבי עקיבא שעשה משתה לבנו, ועל כל כוס וכוס שהביא לחכמים, אמר: "חיים ויין לפיהם של החכמים ותלמידיהם". והיינו, כדרך שאנו מברכים "לחיים" בשתיית היין. (שבת ב יז)

"ברוך הוא וברוך שמו" - היוצאים ידי חובה מהמקדש, לא יענו אחר אמירת שם ה' "ברוך הוא וברוך שמו", כי יש בזה הפסק. ומי שטעה וענה, אינו חוזר לקדש.

כן כתבו פני יצחק אבולעפייא, מהר"ש אבוהב, דגול מרבבה, מגן אברהם, חידושי הרז"ה, הגאון רבי דוד פארדו, מהר"י עייאש, הגר"א, מחנה חיים, תורת חיים סופר, מגיד תעלומה, החוזה מלובלין, טהרת המים, בן פורת יוסף, כף החיים, שמח נפש, אפרקסתא דעניא ועוד. וכל שכן לפי מה שכתב הגאון רבנו זלמן שאפשר שאם ענה, לא יצא ידי חובתו, כי הוא משנה ממטבע שטבעו חכמים בברכות, וצריך להזהיר לרבים הנכשלים בזה. גם ערוך השולחן כתב, שאסור לענות שהרי זה הפסק, וההמון אינם יודעים זאת, ואינם יוצאים ידי חובה, וכן דעת הגאון רבי משה פיינשטיין שלא יצא ידי חובה. ומה שיש טוענים שאותם שנהגו לענות יש להניחם במנהגם, כבר כתב השדי חמד, שנהגו כן משום שלא כולם היו יודעי ספר, ולא ידעו שיש לחלק בין ברכה שיוצאים בה לברכות החזרה וכיוצא. וכן כתב בדברי יעקב, שבטעות נהגו כן ויש לבטל מנהגם. ואף הגאון החסיד רבי אלעזר בן טובו שהיה ראב"ד לעדת המערבים בירושלים קרא תגר על הנוהגים לענות. ובספר משא חיים כתב, שמנהג שהוא נגד רוב הפוסקים, אין להחזיקו ולכותבו בספר, אפילו אם אין יכולת לבטלו. וכתב הריב"ש בשם הר"ן, שבענייני התורה והמצוה, אין לנו להניח הדרך שדרכו בה רבותינו הפוסקים, ונכניס עצמנו במשעול הכרמים, שלא מדוחק כלל. ע"כ. ובכלל, לא ראינו שום טענה וסיבה בדברי המחזיקים בכח במנהג לענות, וכל טענתם מפני שכך נהגו ולא יותר. (שו"ת יביע אומר ח"ח סימן כב אות ח. שבת ב כא)

שמיעת קידוש ממי שלא בקי בהלכה

הבא לשמוע קידוש מאדם שאינו בקי בהלכה, ויתכן שאינו יודע שצריך לכוון להוציא ידי חובה את השומעים, עליו להודיע להם קודם הקידוש, שהמקדש מכוון להוציא ידי חובה, והשומעים יכוונו לצאת ידי חובתם. ואם כבר שמע את הקידוש, ואינו יודע אם התכוון המקדש להוציאם ידי חובה או לא, אינו חוזר לקדש.

והטעם בזה, כי יש כאן "ספק ספיקא" להקל, שמא המקדש כיון להוציאם ידי חובת הקידוש, ואפילו אם תאמר שלא כיון, שמא יצאו ידי חובה בתפילה באמירת: "ברוך אתה ה', מקדש השבת".

[ונבאר את המושג "ספק ספיקא", ומה הטעם שעל פיו אנו מתירים?

יש לנו כלל בהלכה, הנקרא "ספק ספיקא", וביאורו כך: כידוע דבר שאיסורו מדרבנן [מדברי חכמים] והתעורר בו ספק, אנו פוסקים להקל, כי חכמים לא אסרו אלא בודאי ולא בספק. אולם כשמתעורר ספק בדבר שהוא מהתורה, אנו פוסקים להחמיר. אך בהצטרף ספק נוסף, אף בדין שהוא מהתורה אנו מקילים. וזהו הנקרא "ספק ספיקא", דהיינו שישנן שתי ספיקות בדין אחד, ויבואר עוד להלן.

יש להבין, חומרה זו שאנו מחמירים בדבר שהוא ספק מהתורה, האם היא מהתורה, כלומר שהתורה אמרה להחמיר בספקותיה, או שהתורה לא ציותה להחמיר, ורק חכמים הורו להחמיר בספק? בדבר זה נחלקו רבותינו הראשונים. לדעת הרמב"ם, חכמים ציוו להחמיר. (וכן דעת ספר הלכות גדולות, הסמ"ג, הרי"ף, הראב"ד, המאירי ועוד.) אבל לדעת הרשב"א, התורה היא שציותה להחמיר. (וכן דעת הרמב"ן, הר"ן, המרדכי ועוד.) (עיין בטהרת הבית חלק ב עמוד רלו)

ומעתה, לדעת הרמב"ם מובן מדוע מקילים ב"ספק ספיקא"? כי בספק הראשון, חובת החומרה היא מדרבנן. ובהצטרף ספק נוסף, נמצא שיש לנו ספק בדין שהוא מדרבנן, ובספק בדרבנן מקילים.

אולם, לדעת הרשב"א שבדין שהוא ספק מהתורה, חובת החומרה היא מהתורה ולא מדרבנן, אם כן גם כשמצטרף ספק נוסף, אנחנו עדיין בספק איסור של תורה, וגם בזה לכאורה התורה תאמר להחמיר, אם כן למה אנחנו מתירים ב"ספק ספיקא"?

עונה הרשב"א שטעם ההיתר הוא מדין "רוב". והיינו, כי בכמה דינים אמרה תורה ללכת אחר הרוב. כגון, חתיכת בשר נבלה שהתערבה בטעות בשתי חתיכות כשרות, מותר לאכול את שלשת החתיכות, כי היא בטלה ברוב החתיכות הכשרות. [אלא שעדיף שאדם אחד לא יאכל את שלושתן, שאז בודאי הוא אוכל איסור, אלא כל חתיכה יאכלה אדם אחר. (שולחן ערוך יורה דעה סימן קט ס"א)]

ומעתה, הלא בכל ספק בדין מהתורה, יש צד להיתר וצד לאיסור, דהיינו 50% להיתר ו-50% לאיסור, ובזה אמרה תורה להחמיר. אבל בהצטרף ספק נוסף להתיר, נמצא שגם בצד [50%] האיסור, יש צד להיתר וצד לאיסור, דהיינו 25% לאיסור ו-25% להיתר. וכשנצרף את שתי הספקות של ההיתר [50% + 25%], נקבל: 75% של היתר - רוב היתר.

ולכן, בענייננו שיש ספק אם המקדש כיון להוציא ידי חובה את השומעים או לא, נמצא שיש סיכוי של 50% שיצאו ידי חובה, ו-50% שלא יצאו. ואפילו אם נאמר שלא יצאו ידי חובה ממנו, עדיין אולי יצאו ידי חובה בתפילה כשאמרו "מקדש השבת". והיינו שגם לפי ה-50% שלא יצאו ידי חובה מהמקדש, ישנם עוד 25% שיצאו ידי חובה בתפילה, נמצא שבסך הכל ישנם 75% שיצאו ידי חובה: 50% שהמקדש התכוון להוציאם, ועוד 25% שיצאו ידי חובה בתפילה, ומכיון שיש כאן "רוב" לומר שיצאו ידי חובה, אינם צריכים לחזור ולקדש.]

אשה שלא התפללה ערבית של שבת, והסתפקה אם התכוון המקדש להוציאה בקידוש או לא, תתפלל עתה עמידה של ערבית, ותכוון לצאת בזה ידי חובת קידוש מהתורה, ותאמר בעמידה: "חמדת ימים אותו קראת, זכר למעשה בראשית, וזכר ליציאת מצרים". (ח"ג רו)

"אף על פי שיצא, מוציא"

יכול אדם לקדש לחברו שאינו יודע לקדש, ויחזור שוב לקדש לבני ביתו. [וכן שכנה יכולה לקדש לחברתה שלא יודעת לקדש]. ולענין טעימה מהיין, ישנן שתי אפשרויות: **א.** שישתה רביעית יין [ויחשב לו "קידוש במקום סעודה" כדלהלן], ואז הוא יוצא ידי חובת קידוש, ורשאי לקדש שוב לבני ביתו. **ב.** שלא יטעם מהיין כלל אלא השומע יטעם לפחות רוב רביעית [41 גרם], ואז המקדש לא יוצא ידי חובת קידוש.

שאלה: יש להבין באפשרות א', מאחר והמקדש יצא ידי חובה בקידוש, היאך יכול לחזור ולקדש שוב לבני ביתו? **תשובה:** ישנו כלל בברכת המצוות: "אף על פי שיצא, מוציא". דהיינו אף על פי שכבר יצא ידי חובה בעשיית המצוה עם ברכתה, רשאי להוציא את אחרים ידי חובתם. כגון, חולה שלא בא לבית הכנסת בראש השנה ולא שמע תקיעות שופר, רשאי התוקע לברך ולתקוע לו שוב, אף שהתוקע עצמו כבר יצא ידי חובה בבית הכנסת. כי כל ישראל ערֵבים זה לזה, דהיינו שאני ערב עבור אותו יהודי שעדיין לא קיים את המצוה, ועלי לזכותו ולהוציאו ידי חובה.

מדיני שתיית הכוס

בסיום הקידוש ישתה המקדש את רוב הכוס, שהוא כמלוא לוגמיו [מלוא יין בלחי אחד]: 41 גרם. ואם קשה לו לשתות כן, יטעם מעט ויתן לאחד השומעים שישתה כן. אך אין להקל בכך שבצירוף שתיית כמה אנשים יגיעו יחד ל-41 גרם (שבת ב נו). ובדיעבד שעשו כן, אין לחזור ולקדש, שספק ברכות להקל. (ח"ג תק)

חיבוב מצוה ורפואה - מצוה מן המובחר לשומעים את הקידוש לטעום מהיין לחיבוב מצוה. ויש בזה גם סגולה לרפואה למאור העיניים. (שבת ב ב, נו)

שתיה מפה לפה - פסק השלחן ערוך (סימן קע סט"ז): "לא ישתה מהכוס ויתן לחברו, מפני סכנת נפשות". שאולי חברו נמאס לשתות ממה ששייר זה, ומחמת הבושה ישתה בעל כורחו ויחלה ויכול לבוא לידי סכנה (משנ"ב ס"ק לז). על כן לא יתן מכוסו לחברו אלא אם כן מבקש ממנו לטעום. ואולם בקידוש בבית, אין מקפידים בזה, כי אין זה מאוס על בני הבית, אבל כשיש אורחים אפילו חתנים וכלות, יזהרו בזה. ומכאן יש ללמוד על מה שמקיימים בבתי כנסת רבים שיעור בכל שבת לאחר התפילה בנץ החמה כדלהלן ומקדשים על היין, ישים לב המקדש שלא לתת לציבור לטעום מכוסו, אלא קודם הקידוש יתנו מעט יין בכוס לכל אחד, ובגמר הקידוש יטעמו ממנו. ואם רוצים לשתות מכוס הברכה דוקא, יתנו מעט ממנו לכוסם וישתו. (עיין שבת ב נח. ח"ג שפב, תקב)

הפסק בדיבור - אם דיבר המקדש קודם שטעם, חוזר לברך 'הגפן' בלבד. (שבת ב נח)

השומע את הקידוש ודיבר קודם שטעם, יצא ידי חובה, אך לא יטעם אלא אם כן יברך 'הגפן'. (כן הורה מרן הראשל"צ שליט"א במעשה שהיה.) [והטעם בזה, כי הנה המברך על הלחם להוציא את אחרים ידי חובה, ודיבר אחד השומעים קודם שטעם, לדעת רוב הפוסקים ומרן השולחן ערוך (קסז ס"ו) חוזר לברך, רק שקשה להורות כן, כי ספק ברכות להקל, אך המברך בודאי שיש לו על מה לסמוך (ה"ב ד שנה). ומכל מקום כל זה בברכת המוציא שהיא ברכת הנהנין שחובה לטעום, אבל ברכת הגפן בקידוש שהיא ברכת המצוות ואין חובה לטעום, נמצא שכאשר דיבר, כאילו התנתק לגמרי מברכת הגפן של המקדש, והרי הוא כשותה יין סתם, שעליו לברך. (ועיין בילקוט יוסף ח"ג קח). ועל כל פנים, יש לנו ספק ספיקא, שמא הלכה כמרן השולחן ערוך ורוב הפוסקים שחוזר לברך אפילו בברכת המוציא, ושמא גם החולקים יודו שבקידוש צריך לברך, ובפרט שכן המנהג.]

נשפך היין - קידש ונפלה הכוס מידו קודם שטעם, ימזוג שוב מן היין, ויברך 'הגפן' וישתה. ואם הוא רגיל לשתות יין בסעודה, נמצא שבברכת 'הגפן' שברך, פטר את היין שעתיד לשתות, אזי ישתה בלי לברך שוב 'הגפן'. (שבת ב נח)

נמצא משקה קל בטעם ענבים - קידש וכששתה התברר לו שהיה בכוס משקה קל בטעם ענבים [ולא יין או מיץ ענבים], לא יצא ידי חובה, על כן יביא יין ויקדש שוב בברכת הגפן ומקדש השבת. אולם אם הוא רגיל לשתות יין בסעודה והיה היין לפניו, נמצא אפוא שפטר את היין שעתיד לשתות, וגם יצא ידי חובת קידוש, כי אף שלא אחז בכוס היין בשעה שבירך, אין אחיזת הכוס מעכבת. על כן, ישתה מיד מהיין שלפניו ולא יברך כלום. (שבת ב נח, ס)

נמצא יין שהחמיץ - קידש וכששתה התברר לו שהיה בכוס יין שהחמיץ, יצא ידי חובת קידוש. מאחר ואין אנו בקיאים אם זהו החומץ שפסלו חז"ל לקידוש. אולם, אם נמצא חומץ חזק מאוד, עד שכאשר שופכים אותו לארץ הוא תוסס, לא יצא ידי חובה, ויביא יין ויברך שוב הגפן ומקדש השבת. ואם הוא רגיל לשתות יין בסעודה והיה היין לפניו, דינו כמבואר לעיל. (שבת ב ס)

נמצא יין שרובו מים - ספרדי שקידש והתברר לו שהיה בכוס יין שרובו מים, יצא ידי חובת קידוש. מאחר ויש אומרים שברכתו הגפן, וגם יש אומרים שיוצאים ידי חובת קידוש בכל משקה משכר. ואף שאין הלכה כן, מכל מקום ספק ברכות להקל. והוא הדין והטעם בקידש ונמצא קוניאק [ברנדי 777] שהוא עשוי מענבים ויש אומרים שברכתו הגפן. (שבת ב סב)

נמצא ליקר וכיוצא - קידש ושתה והתברר לו שהיה בכוס ליקר או משקה אחר משכר, יברך 'שהכל' וישתה, אבל ידי חובת קידוש, יצא. מאחר ויש אומרים שיוצאים בכל משקה משכר, וספק ברכות להקל. (משנ"ב רעא ס"ק עח. שבת ב סב)

אין יין

אם אי אפשר לו להשיג יין לקידוש, יקדש על הפת. וכיצד יעשה? יטול ידיו בברכה כדת. יקח את שתי ככרות הלחם משנה, ויאמר: "יום השישי ויכולו וכו'", יברך "המוציא", "בא"י אמ"ה אשר קדשנו במצוותיו, ורצה בנו... ברוך אתה ה' מקדש השבת", יבצע על הלחם, ויאכל. (שבת ב קכב. א רנז)

אין יין ואין פת

מי שאין לו יין לקידוש ולא פת, אינו יכול לקדש על משקה משכר או פת מקמח תפוחי אדמה או פרי וכיוצא, אלא יסמוך על הקידוש שאומר בתפילה, ויאמר בעמידה: "חמדת ימים אותו קראת, זכר למעשה בראשית, וזכר ליציאת מצרים", ורשאי לאכול, ואינו צריך להתענות בגלל שאינו מקדש על יין. ומי שטעה וקידש על פת מקמח תפוחי אדמה או על פרי, ואחר כך הביאו לו יין או לחם, חוזר לקדש שוב. (שבת ב עז, קכח)

טעימות שקודם הסעודה

הנוהגים לאחר הקידוש לברך על מזונות, העץ, האדמה ושהכל, כדי להשלים מאה ברכות שחייבים לברך בכל יום, טוב שלא יברכו על דגים וסלטים הבאים בסעודה, שכיון שתיכף אמורים לאוכלם בסעודה בלי ברכה, הרי זה כמו מברך ברכה שאינה צריכה. על כן יברכו על שקדים, בוטנים, שוקולד וכיוצא. אך גם מהם לא יאכלו "כזית" [27 גרם], כדי שלא יכנסו לספק אם לברך ברכה אחרונה, שמאחר ועתידים לברך ברכת המזון, יש אומרים שהיא פוטרת את הברכה האחרונה. [והמברכים קודם הסעודה ורוצים לאכול עוד בסוף הסעודה לקינוח, לא יברכו שוב ברכה ראשונה]. (ה"ע ב כט, ג צג. ועי' שבת ב קלב)

יין פוטר שאר משקים

אם ברך על היין, ורוצה לשתות שאר משקים, אינו מברך עליהם "שהכל". כיון שהיין חשוב מכל המשקים, ברכתו פוטרת אותם. [ופשוט שאין היין פוטר מאכל שברכתו "שהכל".] על כן, השותה משקה בין הקידוש לסעודה, אם טעם מהיין של הקידוש, לא יברך עליו, אבל אם לא טעם, יברך. ובכל אופן, בסעודה עצמה, אין מברכים על המשקים כלל, כיון שהשתיה היא כחלק מהסעודה. (שבת ב קסד)

קידוש במקום סעודה

"וקראת לשבת עונג"

מהפסוק בנביא ישעיה (נח יג): "וקראת לשבת עונג", למדו חז"ל (מדרש שכל טוב שמות טז ג. עיין רשב"ם במסכת פסחים קא ע"א) **שקריאת השבת** [שהיא הקידוש], תהיה במקום **עונג** [שהוא הסעודה], דהיינו שיקדש דווקא באותו מקום שסועד, בין בלילה בין ביום, כי זהו מכבוד הקידוש. על כן, המקדש או השומע מפי המקדש שהלך לסעוד בבית אחר, לא יצא ידי חובת קידוש, וצריך לחזור ולקדש שם קודם הסעודה. (שבת ב קכו, קלז)

הגדרת הסעודה - סעודה זו שיוצא בה ידי חובת קידוש, אינה צריכה להיות דווקא בפת, ודי שישתה רביעית [81 גרם] יין או מיץ ענבים בקידוש, או שיאכל כזית [27 גרם] עוגה או תבשיל ממיני דגן. [אבל אורז ופירות, אינם נחשבים לסעודה]. על כן, המקדש או שאר השומעים ששתו רביעית או אכלו כזית דגן, רשאים לכתחילה לסעוד את סעודת

השבת בפת בבית אחר. (שבת ב קלו, קמא)

שהייה בין הקידוש לסעודה

סעודה זו [שיוצאים בה ידי חובת קידוש כשלא שתה רביעית יין בקידוש], צריך לסועדה מיד לאחר הקידוש ולא לאחר זמן. ואם היתה דעתו לאכול מיד ונאנס ושהה זמן רב, אינו חוזר לקדש. אבל אם היתה דעתו לאכול לאחר זמן ועבר זמן עיכול [72 דקות], חוזר לקדש שוב. (ה״ע ג ג. שבת ב קכח, קלב)

שאלה: היאך בליל הסדר מאריכים בענייני ההגדה בין הקידוש לסעודה, הלא צריך שהקידוש יהיה סמוך לסעודה? **תשובה:** בליל הסדר כך היא המצוה לקרוא את ההגדה ולהאריך בסיפור יציאת מצרים עד שתיית הכוס השניה, והכל בכלל הסדר, כמו שדרשו חז״ל: ״לחם עוני״ - לחם שעונים עליו דברים הרבה. ואדרבה, לא אוכלים את המצה, עד שעושים את כל הסדר הזה. (שבת ב קלא)

מי ששבע וקשה לו לסעוד [כגון שפורים חל ביום שישי], ימתין מלקדש עד שיהיה לו תיאבון, ואז יקדש על היין ויאכל, ובלבד שהמתנה זו אינה מפריעה לבני ביתו. (משנ״ב רעא א. שבת ב קלב. ח״ג פה)

חולה שאינו יכול לאכול בליל שבת, לא יקדש, אלא ימתין למחרת היום, וכשיוטב לו, יקדש [כנוסח הקידוש של הלילה] ויאכל. [וטוב שיכוון לצאת ידי חובת קידוש מהתורה בתפילת ערבית, ויאמר בעמידה ״זכר למעשה בראשית, וזכר ליציאת מצרים״]. (שבת ב קכז, שבת ג תכג)

יציאה לחוץ בין הקידוש לסעודה

לא יֵצא לאחר הקידוש חוץ לביתו כלל. ואם יצא ושהה זמן ממושך [ולא שתה רביעית יין בקידוש], חוזר לקדש. אבל אם נשארו אנשים במקום, אינו חוזר לקדש, [כי הם ״שמרו״ לו את מקום הסעודה]. ואם יצא לחוץ לזמן מועט ממש או לבית הכסא [שירותים] שזהו צורך הסעודה, אינו חוזר לקדש. וכן המקדש בסוכה שבחצר, רשאי לכתחילה לצאת לביתו כדי ליטול ידיו, ואין זה הפסק. (שבת ב קלו)

רואה את מקום הקידוש

קידש [ולא שתה רביעית יין, או השומע שרק טעם] ושינה מקומו לבית אחר, אך יכול לראות [אפילו דרך חלון] חלק מהמקום שקידש בו, יצא. אבל לכתחילה לא יעשה כן. (א רצד)

על דעת מקום אחר

לכתחילה לא יקדש בבית אחד על דעת לאכול בבית אחר [כשלא שותה רביעית יין או השומע שרק טועם], ואפילו לא יקדש על דעת לאכול בחדר אחר או במרפסת. ואם עשה כן, יצא. אולם אם יצטרפו שני התנאים יחד: **א.** רואה את המקום שקידש. **ב.** קידש על דעת לאכול במקום האחר, רשאי לעשות כן כשיש לו צורך בזה. (א רצה)

על כן, כשיש הרבה אורחים ואין מקום לכולם לסעוד באותו חדר, והנשים סועדות בחדר אחר, לא נכון שיבואו לשמוע את הקידוש ויחזרו למקומן לסעודה, אלא ישמעו את הקידוש בהיותן בחדר שסועדות בו, או שאחת מהן תקדש להן בחדרן. ואולם, אם רואות ממקום הקידוש את מקום סעודתן, רשאיות לבוא למקום הקידוש ולחזור לסעוד בחדרן. (שבת ב קכז)

לכתחילה אף המקדש בפינה זו [ולא שתה רביעית או השומע שרק טעם], לא ישנה מקומו לסעוד בפינה אחרת באותו חדר. אולם אם קידש על דעת כן, רשאי לסעוד שם. (שבת ב קכו)

המזכה את הרבים

מי ששכנו לא יודע לקדש, וחפץ לזכותו ולהוציאו ידי חובה, על ידי שיפתח את חלון ביתו ויקדש בקול רם וישמע שכנו, רשאי לעשות כן, ובלבד שיודיע לשכנו לכוון לצאת ידי חובה. וכיון שהשכן אוכל בביתו, נחשב לו קידוש במקום סעודה. (סימן רעג ס״ו. שבת ב קמה)

סעודות שבת

נטילת ידיים

קודם הסעודה נוטלים ידיים בכלי שלוש פעמים, וככל דיני נטילת ידיים לסעודה. כמבואר בחוברת ״הלכות סעודה״.

הפסק בין נטילה להמוציא

ישתדל שלא לשהות כל כך בין הנטילה לברכת המוציא. אבל אם אי אפשר שלא לשהות, כגון שהמסובים רבים, אין זה הפסק. אך טוב להביא לחמניות קטנות, כדי שכל אחד יברך לעצמו על לחם משנה סמוך לנטילה בלי הפסק.

סדר בציעת הפת

אחר שישבו כולם, לוקח שתי חלות ומניח גב החלה האחת על גב החלה השניה, ויאחזן בשתי ידיו, ויברך "המוציא לחם מן הארץ", ויכוון בברכתו להוציאם ידי חובה, וגם הם יכוונו לצאת. ובעודו אוחז בשתי החלות, יבצע על אחת מהן, וטוב שיטבל מעט במלח, ולא ידבר עד שיבלע מהפת. והטעם שאוחז בשתי החלות ובוצע על אחת, כי כך נאמר במן: "לָקְטוּ לֶחֶם מִשְׁנֶה", והיינו שאחזו בלחם משנה אבל לא בצעו על שניים. גם כשבוצע על אחת, רומז למן שאכלו ישראל מנה אחת ביום שישי, ומנה שניה הניחו עד למחרת בשבת בבוקר, "וְלֹא הִבְאִישׁ וְרִמָּה לֹא הָיְתָה בּוֹ". (שבת ב קסט, קע, קעב. ח"ג תתכט)

יש נוהגים לבצוע על הפת העליונה, ויש נוהגים לבצוע על התחתונה. והבוצע על התחתונה, טוב שיניחה קרוב אליו יותר מהעליונה (שבת ב קע. ה"ע ג פה). ולבני אשכנז, בליל שבת בוצע על התחתונה, וביום שבת בוצע על העליונה. (הרמ"א סימן ערד ס"א)

פרוסה גדולה - כתב מרן בשלחן ערוך (סימן רעד ס"ב): מצוה לבצוע בשבת פרוסה גדולה שתספיק לו לכל הסעודה. ואף על פי שביום חול אין לעשות כן, מפני שנראה כרעבתן, מכל מקום כיון שעושה כן רק בשבת, מראה שכוונתו לאכול יותר משום שחביבה עליו מצות עונג שבת. (מסכת ברכות לט ע"ב, ומסכת שבת קיז ע"ב. שבת ב קסט)

חלוקה למסובים - גם אם יש לכל אחד מהמסובים חלה קטנה לפניו, לא יטעמו עד שיטעם הבוצע. ואחר שטעם, יבצע להם, כדי שיצאו ידי חובת "לחם משנה". אולם אם יש לכל אחד "לחם משנה", יכולים לטעום קודם הבוצע. (שבת ב קעב. ח"ג תתכד, תתל)

לא יזרוק את הפת למסובים, כי אין זה כבוד הפת. ואם אינו מגיע אליהם, רשאי להושיט להם בדרך זריקה קצת על השולחן, ואם עדיין לא מגיע, יעביר להם על ידי אחר. וכמו כן, לא יתן את הפת בתוך ידם של המסובים, בין בחול בין בשבת, משום שזה דרך אבלות. [ובשבת, אף לאבל לא יתן ביד]. (ח"ג תתלב, תתלג)

אכילת הפת

בשלושת סעודות שבת יש לאכול לחם, מעט יותר משיעור כביצה [כ-54 גרם], כדי שיחשב לו לסעודת קבע ולא עראי. ואם קשה לו לאכול כשיעור, יאכל לפחות כזית [27 גרם], אלא שאז יטול ידיו בלי לברך "על נטילת ידיים". (ה"ע ג פז. ח"ג תתלח)

יאכל כל כזית לחם בתוך 7 וחצי דקות. וחכם עיניו בראשו לאכול מיד את הלחם, כדי שלא ישבע משאר מאכלים, ואחר כך יקשה לו לאכול לחם כשיעור. (ח"ג תתמב)

אין יוצאים ידי חובת הסעודה בעוגה וכיוצא, אלא בלחם בלבד. (סימן ערד ס"ד)

בשר אחרי דגים

אכל דגים ורוצה לאכול בשר, יקנח פיו וידיו במים, ויאכל משהו ביניהם, ואז יאכל בשר. ואם ידיו נקיות, רשאי שלא לשטוף את ידיו. (חוברת "כשרות המטבח")

יין בסעודה

שאלה: האם ברכת היין של הקידוש פוטרת את היין ששותה בסעודה, או שאינה פוטרת וצריך לברך 'הגפן' על היין שבסעודה? **תשובה:** אם לא טעם מהיין של הקידוש - צריך לברך 'הגפן' בסעודה. אבל אם טעם מהיין, תלוי הדבר: אם פעמים הוא שותה יין בסעודה, לא יברך. אבל אם אינו רגיל כלל לשתות, יברך. ואמנם אם חשב שהפעם ישתה, או שהוא מתארח בבית חברו, לא יברך, כיון שדעת האורח על כל מה שבעל הבית יגיש לפניו. (ח"ג קסח. וכמבואר בחוברת "הלכות סעודה")

גלידה בסעודה

האוכל גלידה בסעודה לקינוח, מברך "שהכל". והגם שיש אומרים שהגלידה נחשבת כמשקה, ועל משקה אין מברכים בסעודה? מכל מקום מאחר והגלידה לא באה לסייע לעיכול המאכל כמשקה, אלא לקינוח בלבד, אינה נחשבת טפילה לסעודה ומברכים עליה. וכן נוהג מרן הראשון לציון שליט"א. (שבט הלוי, אבן ישראל פישר, הגרש"ז אוירבך, הגרי"ש אלישיב ועוד. ה"ב ח"ט קצג) ואולם, אם טעם מהיין של הקידוש, לא יברך על הגלידה בסעודה, [כיון שלדעת האומרים שהגלידה נחשבת כמשקה, כבר נפטרה בברכת היין, שהרי היין פוטר כל משקים]. על כן, טוב שיביאו את הגלידה לאחר הסעודה, או שיברך שהכל על שוקולד, ויפטור את הגלידה.

עוגה בסעודה

שאלה: האוכל עוגה בסעודה, האם מברך עליה "בורא מיני מזונות"? **תשובה:** ישנן עוגות שלכל הדעות ברכתן "מזונות", וישנן עוגות שהדעות חלוקות אם לברך עליהן "מזונות" או "המוציא", ורק מחמת הספק מברכים עליהן מזונות [כמבואר בחוברת "הלכות סעודה"]. ולכן, עוגות שברכתן ודאי מזונות כמו באקלווה [שמתקיימים בה ג' תנאים: א. עשויה ככיסים ממולאים במיני מתיקה. ב. העיסה עצמה מתוקה. ג. נכססת.] מברך עליהן בסעודה. אולם עוגות שיש ספק בברכתן, כרוב סוגי העוגות [שאין בהן ג' תנאים אלו כעוגות טורט, שמרים ועוד] - אין לברך עליהן בסעודה, כי יתכן שכבר נפטר בברכת המוציא שברך על הלחם. וטוב שלא יביאן בתוך הסעודה אלא לאחריה.

האוכל בסעודה ספינג'ים מטוגנים [שהבצק רך מאוד ודליל], מברך מזונות. אולם סופגניות שעיסתן עבה, לא יברך עליהם, כי יש אומרים שברכתן המוציא. (חזו"ע חנוכה יט)

קינוחים בסעודה

האוכל פירות, פיצוחים וממתקים לקינוח סעודה, מברך עליהם ברכה ראשונה. אך ברכה אחרונה אינו מברך, מפני שברכת המזון פוטרת אותם.

במה דברים אמורים? שהובאו הקינוחים על אותה מפה שאכלו עליה את הסעודה, שאז הכל נחשב כהמשך אכילה אחת. אבל אם הסירו את המפה ופרסו מפה אחרת והביאו עליה קינוחים, הרי שמלבד ברכה ראשונה, צריך לברך עליהם גם ברכה אחרונה, כיון שהסרת המפה נחשבת כסילוק והיסח הדעת מאכילת הסעודה, ואין ברכת המזון הבאה על אכילת הסעודה פוטרת את אכילת הקינוחים. ואפילו השאירו מעט לחם על המפה השניה, אין זה נחשב להמשך הסעודה, כי לא השאירו את הלחם לאכול ממנו אלא לברכת המזון בלבד. (ה"ע ב לו)

כיסוי הסכין

בשבת ויום טוב נהגו שלא לכסות את הסכינים שעל השולחן בעת ברכת המזון. (סימן קפ סעיף ה. ח"ג תתנז. ועיין שו"ת אמרי אליהו מלכא חלק א עמוד פט)

"רצה והחליצנו"

בברכת המזון מזכירים "רצה והחליצנו". ואם שכח לאומרו [בסעודה ראשונה או שניה], ונזכר כשאמר "ברוך אתה ה'", קודם שסיים "בונה ירושלים", יאמר "למדני חוקיך", שיֵראה כאומר פסוק, ויחזור לומר "רצה והחליצנו". ואם נזכר מיד אחר שחתם "בונה ירושלים", יברך בשם ומלכות: **"ברוך אתה ה', אלוקינו מלך העולם, אשר נתן שבתות למנוחה לעמו ישראל באהבה לאות ולברית, ברוך אתה ה', מקדש השבת".** והוא הדין אם התחיל בברכה רביעית ואמר, "ברוך אתה ה', אלוקינו מלך העולם" ונזכר קודם שאמר "לעד האל...", ימשיך הנוסח הנ"ל "אשר נתן...". אך אם נזכר אחר שאמר תיבת 'לעד', חוזר לתחילת ברכת המזון. והוא הדין לאשה ששכחה. (ה"ע ב עה, עז. שבת ב קצב)

סיים ברכת המזון והסתפק אם אמר "רצה והחליצנו", אינו חוזר. כיון שהזכרה זו היא מדרבנן, וספק דרבנן להקל. גם כי מן הסתם הוא אמר, כיון שיודע ששבת היום. אולם אם הסתפק קודם שאמר תיבת 'לעד האל...', ימשיך 'אשר נתן...'. (שו"ת יביע אומר ח"ז סימן כח)

שלחן שבת, כיצד?

כיצד אמור להֵראות שלחן שבת בבית יהודי? עומדים יחד כל בני המשפחה סביב השולחן ופוצחים בשירת 'שלום עליכם...'. לוקח האב את כוס היין ומקדש בקול נעים, מנשקים הילדים את ידי האב והאם ביראת כבוד. נוטלים ידיים לסעודה, ויושבים לאכול ממטעמי השבת שטרחה והכינה האמא היקרה בשמחה של מצוה. סוף סוף

לאחר שבוע של עבודות, נקיונות, כביסות והכנות, יושבים יחד כל המשפחה, הגיע העת לרוות את הנחת. בסיום הסעודה, שרים שירי שבת. או אז, הגיע העת שכל ילד מביא דף קשר שבועי שקיבל מהגן והתלמוד תורה, ומספר מפרשת השבוע ונהנים מידיעותיו, על אף גילו הרך. לאחר מכן, חותם האב את הסעודה בחידוש מעניין, ומודים לה׳ בברכת המזון על מה שאכלנו, וכך מסתיימת לה הסעודה בסיפוק ושמחה כשהלבבות מחובקים.

את המחזה הזה רבים חוזים מידי שבת בשבתו, אך מאידך ישנם רבים מאחינו שעדיין לא זכו לחזות בנועם השבת. על כן, מצוה רבה להזמינם שיראו מקרוב את שלחן השבת היהודי, וזכות גדולה תחשב לו. וכידוע, כי רבים חזרו למקורות, בעקבות שבת אחת שראו מקרוב ברוח התורה. ועיין עוד לעיל בשער האגדה בזה.

המזמין משפחה לשבת לביתו כדי לקרבם, לכתחילה יזמינם לכל השבת ויספק להם תנאים נוחים, כדי שלא יכשלו חס ושלום בחילולי שבת בבואם אליו ובחזרתם הביתה. אבל אם אינם חפצים לבוא כל השבת, אזי יבואו קודם כניסת השבת ברכב, ולאחר הסעודה יחזרו לביתם, מאחר ובלאו הכי בביתם הם מחללים שבת, אבל בשהותם בביתו יחללו פחות, ובעזרת ה׳ על ידי שיראו שלחן שבת יהודי, יפתח לבבם. (ח״א רפז)

אגרת לאבא היקר!

ידידי וחביבי, אב יקר, אל לך לזלזל במעלת שולחן השבת, ולסיימו בזריזות רבה, בלי שירה ודברי תורה. דע לך, כי מעמד שולחן השבת נחקק בלבבות ילדיך הרכים, והם לא ישכחו זאת לעולם, מחזות ההוד שרואים בשולחנך, מותירים רושם עז בליבם. על כן, תן דעתך שלא לוותר אף על שבת אחת בחיק משפחתך. ואפילו אם אתה מוכרח לשבות חוץ לביתך מתוקף תפקידך [בצבא קבע וכדומה], תשתדל ככל היותר למעט בזה, בפרט כשהילדים עדיין רכים אשר אלו שנות גידולם שניתן להפיח בהם חיות של קדושה ולהעלותם אל-על ברוחניות, ואם לא עכשיו - אימתי?!

מאידך, שים לב שלא תכביד על ילדיך לשבת זמן רב על השולחן. כלכל דבריך במשפט, בעדינות בשמחה ובמאור פנים. חלֵק סוכריות לילדיך המשתתפים יפה בשירה. התפלל אל ה׳ שינחה אותך בדרך טובה בחינוך ילדיך, ולא תכשל לעולם.

בברכת דרך צלחה

ידידך אוהבך

מאה ברכות בשבת

חיוב מאה ברכות

כתב מרן השלחן ערוך (סימן מו ס״ג): ״חייב אדם לברך בכל יום מאה ברכות לפחות״. וגם הנשים חייבות בזה. וכן פסקו הגאון רבי יוסף שלום אלישיב זצ״ל ועוד. (ה״ע א ט)

מיני מגדים ובשמים

מאחר ועם ארבעת התפילות ושלושת הסעודות, עדיין חסרות כעשרים ברכות כדי להגיע למאה ברכות, על כן ירבה לברך על עוגות, פירות וממתקים, ועל ד׳ סוגי בשמים: ״עצי בשמים״ [לואיזה, הדס], ״עשבי בשמים״ [נענע], ״מיני בשמים״ [בושם], ״הנותן ריח טוב בפירות״ [אתרוג, לימון, מילון, לאחר שישפשף מעט את הקליפה]. (מנחות מג ע״ב. סימן רצ ס״א. שבת ב שלח. חזו״ע ברכות שיג. ח״ג תשלח)

מדידה ושקילה

מדידה ושקילה אינה מותרת אלא לצורך מצוה. על כן, מותר לשקול [במשקל מכני] מאכל, כדי לדעת אם יש בו כזית [27 גרם] ולברך אחר האכילה ברכה אחרונה. (שו ס״ז)

רצה והחליצנו בברכת מעין שלוש

אכל כזית עוגה או שבעת המינים, או שתה רביעית [81 גרם] יין, מברך ״מעין שלוש״, ומזכיר ״ורצה והחליצנו ביום השבת הזה״, ואם שכח ונזכר לפני שאמר ״ברוך אתה ה׳״, יחזור ויזכיר. אבל אם נזכר לאחר מכן, אינו חוזר. (שבת ב קצה)

קינוח לאחר סעודה

אף על פי שבסעודה שבימי החול, הנכון להביא את הקינוחים בתוך הסעודה ולא לאחר ברכת המזון, כי אם יביאו לאחר ברכת המזון, יתחייבו גם בברכה אחרונה, והרי זה גורם לברכה שאינה צריכה, [אבל בתוך הסעודה לא מברכים ברכה אחרונה, כי ברכת המזון פוטרת]. מכל מקום בשבת, רשאי להביא את הקינוחים לאחר ברכת המזון, מאחר ויש צורך להשלים מאה ברכות. (ה"ע ג צג)

חיבוב מצוות

מנהג נאה ומשובח לספור את הברכות בשבת, כדי לוודא שאכן השלים מאה ברכות. וכן מנהגו של מרן הראשון לציון שליט"א לספור את הברכות כמונה מרגליות. ומחיבת הרב למצוות, יש לו בבית עציצים של עצי ועשבי בשמים, כדי להשלים מאה ברכות, וכן מברך על לימון.

היסח הדעת

אם ברך על הבשמים קודם הסעודה, לא יברך עליהם שוב לאחר ברכת המזון, משום שאין ברכת המזון נחשבת הפסק אלא למאכל ומשקה. אולם אם לאחר שהריח, חשב שלא להריח עוד, ועתה חזר בו ורוצה להריח, יברך. (ה"ע ג צב)

ברכות התורה

אם אינו יכול להשלים מאה ברכות בפירות ובשמים, יכוון לברכות העולים לתורה וההפטרה, ויענה אמן, ויחשב לו כאילו ברך בעצמו, כי גדול העונה יותר מהמברך. (סימן רפד ס"ג. רעק"א ס"ק ד. שבת ב שלח)

זיכוי הרבים

מנהג יפה להביא סוגי בשמים לבית הכנסת, כדי לזכות את הציבור במאה ברכות. ומסופר על החתם סופר זצ"ל שהיה מביא עמו בשמים לבית הכנסת ביום כיפור, ונותן לאחרים לברך ולהריח, כדי לענות אחריהם "אמן", ויצטרף לו למאה ברכות. (חוברת "הימים הנוראים בהלכה ובאגדה")

"ויהי ערב ויהי בוקר"

חשבון מאה הברכות מתחיל מערב עד ערב ולא מבוקר עד בוקר. והמקדים לקבל את השבת מזמן פלג המנחה, וכן המאריך בסעודה אחר צאת השבת, מצטרפים לו הברכות לחשבון מאה הברכות של שבת. (ה״ע א ס. שבת ב שלז)

סדר הלילה

מנדד שינה מעיניו

מי שחשקה נפשו בתורה וחפץ לנדד שינה מעיניו וללמוד כל הלילה, רשאי לעשות כן, ובלבד שמרוב לתורה חשקו לא מרגיש צער, אבל אם מרגיש צער בנדוד השינה, אל יעשה כן, כי שבת ניתנה לעונג ולא לצער, ורמזו: **ש**ינה **ב**שבת **ת**ענוג. (שבת ב רטז)

קריאת שמע

קודם שילך לישון, יאמר קריאת שמע על המיטה, ויאמר ״הריני מוחל וסולח וכו׳׳, ויברך ברכת ״המפיל״ בשם ומלכות, אפילו לאחר חצות, כמו בכל לילה. [כי כל הלילה זמן שינה. כן פסקו החיד״א, תפלה לדוד, משנה ברורה, תשורת שי, קרן לדוד, אשל אברהם, משיב הלכה, בנין דוד, עמק יהושע, תשובות והנהגות ועוד. (עיין חזו״ע ברכות תק, תקיב. תשובה בכתב יד בשו״ת יחוה דעת חלק ז. ה״ב יב רסד. פס״ת ב תתקפו) וכמבואר בחוברת ״סדר היום בהלכה ובאגדה״.] אבל אינו אומר את הוידוי בליל שבת. [ובמוצאי שבת, אם ישן קודם חצות, לא יאמר את הוידוי. אבל אם ישן לאחר חצות, יאמר.] (א שדמ)

תענית חלום

החולם חלום רע, לא יתענה תענית חלום, אפילו אם נראה לו שהחלום רע מאוד, כי בימינו אין להתייחס לחלומות, שרוב ככל החלומות הם דברים בטלים, כזבים והבלים, ואין בהם אפילו דבר אחד אמיתי, כי החלום יבוא מחמת עצבות ודמיון או מרוב אכילה ושתיה שגוברת המרה ומביאה חלומות מבוהלים. ואם רוצה, ילך לאוהבו שיפתרהו לטובה או שיעשה ״הטבת חלום״ [כמובא הנוסח בסידורים]. ויקדיש את השבת לקריאת תהילים, ויעסוק בתורה כפי כוחו, וימָנע משיחת חולין, ויפדה את

תעניתו ביום ראשון בסכום כסף לצדקה [שיעור סעודה אחת לעני]. (חזו"ע ברכות שפג)

שירת הבקשות

מנהג קדום בארצות המזרח לקום בלילות שבת בחורף, לשיר בקול נעים גילה ורנן, שירות ותשבחות לה' יתברך. ועד היום רבים קמים כן ומזמרים עד הבוקר. (ע' שבת ה רלה)

בריאת העולם בשביל השירה

אמר רבי עקיבא: **אל"ף** ראשי תבות **אפתח לשון פה**. אמר הקב"ה: אפתח פה של כל בשר ודם, כדי שיהיו מקלסים לפני בכל יום וממליכים אותי בארבע רוחות העולם. שאלמלא שירה וזמרה שישראל מזמרים לפני בכל יום, לא בראתי את עולמי. ומנין שלא ברא הקב"ה את עולמו אלא בשביל שאומרים שירה וזמרה? שנאמר: "הוד והדר לפניו, עוז ותפארת במקדשו". ומנין שמיום שברא הקב"ה את עולמו, השמים והארץ אומרים לפניו שירה? שנאמר: "השמים מספרים כבוד אל, ומעשה ידיו מגיד הרקיע". וכן נאמר: "מכנף הארץ זמירות שמענו". וכל סדרי בראשית אומרים לפניו שירה, שנאמר: "ממזרח שמש עד מבואו, מהולל שם ה'". (אותיות דרבי עקיבא, הובא בפתיחה לאור זרוע הגדול)

זוכה לתורה

על ידי השירה, זוכה האדם ללמוד תורה ביישוב הדעת ובשמחה. לא לחינם ה' יתברך בוחר בשירי זמרה. על כן, בודאי שאין בזה ביטול תורה ללמוד את שירת הבקשות. ורבים מגדולי ישראל ובראשם מרן הראשון לציון רבנו עובדיה יוסף שליט"א היו באים בכל ליל שבת כארבע שעות לשמוע אל השירה ואל הזמרה, והעידו על עצמם שהשירה היתה מסייעת להם לכל השבוע ללימוד התורה בשמחה ובחשק רב. ובלבד שהכל נעשה בשמחה של מצוה ובכובד ראש.

"נחש נחש, אל תמנע ממני לומר שירה לפני ה' יתברך!"

מעשה שהיה בליל שבת קודש פרשת "לך לך" שנת ה'תשכ"ט, שהשכים מרן הראשון לציון שליט"א ויצא מביתו שבשכונת "תל ארזה" בירושלים לכיוון שכונת "נחלאות", כדי להשתתף בשירת הבקשות שהתקיימה מידי ליל שבת בבית הכנסת "אוהבי ציון". והנה לפתע הגיח נחש שהזדקף מולו ולא זז. הרים מרן את קולו ואמר: "נחש נחש, אל נא תמנע ממני לומר שירה לפני ה' יתברך!" ומיד המשיך מרן ופסע ישר בדרכו, או אז התכופף לו הנחש והסתלק כלעומת שבא, ויהי לפלא... (מפי החזן ר' חיים כהן)

אכילה קודם עמוד השחר

הקם בעוד לילה לשירת הבקשות או לעסוק בתורה, רשאי לאכול ולטעום משהו. אך בהגיע עמוד השחר, חייב להפסיק. ועל הגבאים לתת את הדעת על כך, ולא להכשיל את הציבור באיסור אכילה קודם התפילה. (ילקוט יוסף תפילה א קכו, קנד. חוברת "סדר היום בהלכה ובאגדה")

שחרית ומוסף של שבת

אכילה ושתיה לפני התפילה

מותר לשתות תה וקפה עם סוכר לפני התפילה. [ואף על פי שאסור לטעום לפני קידוש, מכל מקום אין חובת קידוש אלא לאחר התפילה.] אבל אסור לאכול לפני התפילה, לפי שנראה כמתגאה, שאחר שאכל ושתה, בא לקבל מלכות שמים. (ה"ע ג יט. שבת ב קמז)

נשים - חייבות להתפלל תפילת עמידה אחת בכל יום [לבד מברכות השחר וברכות התורה], וטוב שתקבע לעצמה תפילה מסויימת. ואמנם גם אם קבעה להתפלל שחרית, מן הדין מותר לה לאכול לפני התפילה בין בשבת בין בחול, כי דוקא האיש שחייב

להתפלל שחרית אסור לו לאכול קודם התפילה לפי שנראה כמתגאה, אבל אשה שאינה חייבת בשחרית דוקא, ויכולה להתפלל ערבית אחר שאכלה כל היום - אף עתה שמתפללת שחרית, לא נאסר עליה לאכול לפני התפילה. (שבת ב קסט)

אשה שהתפללה שחרית או שאינה מתפללת שחרית, ורוצה לאכול מעט עד שיבוא בעלה מבית הכנסת, טוב שתקדש על מיץ ענבים ותשתה רביעית, או שתשתה רוב רביעית ותאכל כזית עוגה, כדי שיחשב לה "קידוש במקום סעודה" כנ"ל, ואז תוכל לאכול כאוות נפשה. אולם מן הדין, רשאית לאכול גם קודם הקידוש, כמבואר להלן. (שבת ב קסז, קסט)

חולה - מי שזקוק לאכול פת או עוגה לפני התפילה כדי לבלוע כדור וכיוצא, טוב שיקדש קודם ויאכל כזית [שהרי יש באפשרותו לקיים "קידוש במקום סעודה"]. ולאחר מוסף, יקדש שוב. אך אם אינו אוכל פת או עוגה, יטעם בלי לקדש. (שבת ב קמט)

זמן התפילה

בגמרא (מסכת מגילה כג ע"א) מבואר שיש עניין להקדים את תפילת שחרית בשבת, וכן כתב רש"י "שיפה למהר ביאתם בשבת לקרוא קריאת שמע בנץ החמה". ובכן, מה נהדר ומה נפלא לראות, היאך מתרבים בתי הכנסת המקיימים מנין שחרית בנץ החמה, ובסיום התפילה מקדשים על היין וטועמים מיני מזונות ומיני מגדים, ושומעים שיעור מפי חכם בהלכות המתובלים בדברי אגדה ומעשיות כיד ה' הטובה עליו. וכבר אמרו במדרש תנחומא: "ויקהל משה, אמר לו הקב"ה למשה: עשה לך קהילות קהילות בכל שבת ושבת ודרוש לפניהם ברבים בהלכות שבת, כדי שילמדו ממך הדורות הבאים להקהיל קהילות בבתי כנסיות ובבתי מדרשות ללמד ולהורות לישראל דברי התורה והלכות האסור והמותר. ועוד אמר הקב"ה לישראל: אם אתם נקהלים בכל שבת ושבת בבתי כנסיות ובבתי מדרשות ללמד בהם תורה ברבים, מעלה אני עליכם כאילו המלכתם אותי בעולמי". עכ"ל. על כן, אשרי חלקם ומה נעים גורלם של המייסדים שיעורים אלו, מחלקם יהיה חלקנו.

והמתבונן, יראה כי לא קשה הדבר, כי בחורף הלילה ארוך ויכול לישון מוקדם וממילא יקל לו לקום מוקדם, וירוויח כמה שעות של תורה כבר בבוקר, אבל אם יקום יותר מאוחר, עד שיסיים את התפילה ועד שיאכל סעודת שבת, ולאחר מכן ילך לישון מכובד מאכלו, כמה אם כן יספיק ללמוד בשבת, והלוא אמרו חז"ל "לא ניתנו שבתות לישראל אלא כדי לעסוק בהם בתורה". וכמו כן, יתבונן כי גם בקיץ לא קשה הדבר כל כך, כי אף אם תחסר לו מעט שינה בלילה, הלוא היום הוא ארוך וישלים שנתו לאחר סעודת הבוקר, ולאחר מכן יוכל עוד לעסוק בתורה. וכשסיפרו למרן הראשון לציון רבנו עובדיה יוסף שליט"א על חכם אחד שמקיים בקהילתו בכל שבת קודש לאחר התפילה שיעור כשעתיים שלוש בהלכה ובאגדה, שמח שמחה גדולה וכולו קרן מאושר, וברך אותו ברכות רבות ועצומות, ואף הפטיר כי כל המשתתפים בשיעור והעוזרים והמסייעים, יבורכו מפי עליון. ועיין עוד להלן בהרחבה בסדר יום השבת על מעלת לימוד התורה בשבת, וקל וחומר כשהלימוד בחבורה, ששכרו לאין ערוך ולאין שיעור כלל וכלל.

טלית נאה

חז״ל דרשו (מסכת שבת קלג ע״ב) על הפסוק: ״זה אלי ואנוהו״, התנאֵה לפניו במצוות, עשה לפניו סוכה נאה, לולב נאה, שופר נאה, **ציצית נאה**, ספר תורה נאה - בדיו נאה, בקולמוס נאה ובסופר אומן. על כן, ילבש טלית נאה ומכובדת, ולכבוד שבת ייחד טלית נאה יותר. וכתב הגאון רבי חיים פלאג׳י זצ״ל (כף החיים סימן כח אות לב): ״וחבל על אותם אנשים שעושים בגדי חמודות לשבת, ואין להם טלית נאה לשבת, והירא את דבר ה׳ יתן דעתו בזה״. וכמבואר בחוברת ״סדר היום בהלכה ובאגדה״.

״נשמת כל חי״

מתפללים בשבת בנעימה, ויאמרו ״נשמת כל חי״ בניגון, שהוא כנגד הנשמה היתירה שבאה לאדם בשבת כפי מעשיו, ויכוונו להודות לה׳ יתברך על כל נסיו, נפלאותיו וטובותיו, והשגחתו הפרטית עלינו על כל צעד ושעל. (שבת ב תכ)

״במקהלות ברכו אלוהים״

על הקהל לענות בקול רם ולסייע לשליח ציבור במנגינות בקטעים מסויימים, כמו: נשמת כל חי, שוועת עניים, אל ההודאות, שמחים בצאתם, ובסוף כל קטע. והרי זה בכלל מצות: ״ואהבת לרעך כמוך״, שדרשו חז״ל (מסכת שבת לא ע״א): ״מה ששנאוי עליך, אל תעשה לחברך״. ויחשוב כל אדם, אילו הוא היה שליח ציבור כמה היה חפץ שהקהל ישתתפו ויענו, שבודאי לא נאה ולא יאה שהקהל שותק או עונה בלחש. וכתב בספר לקט הקמח: כאשר השליח ציבור מנגן וכל הקהל מנגנים עמו, אין נכון לפרוש מהציבור ולעיין בלימודו בלא לסייע לחזן ולציבור. ובספר אילה שלוחה כתב: מי שיכול לסייע לשליח ציבור ואינו עושה כן, הרי הוא בגדר ״לא תעמוד על דם רעך״. וכתב הר״י מקוזמיר בספר נחמד מזהב: שבכלל מצות ״הקם תקים עמו״, הוא כל דבר שקשה לחברו לעשותו לבדו וצריך סיוע. וכיוצא בזה מה שנהגו בשבת חתן לשורר לעולים לתורה, על הקהל להשתתף בשירה, שאילו היה החתן ממשפחתם, בודאי היו חפצים שישירו הקהל. וכמבואר בחוברת ״סדר היום בהלכה ובאגדה״.

המאחר לתפילה

אם איחר ועליו לדלג כדי להספיק את העמידה עם חזרת הש״צ, ידלג על המזמורים השמים מספרים וכו׳ שמוסיפים בשבת. ואם עדיין לא מספיק, מוטב לדלג ׳נשמת כל חי׳, מלדלג פסוקי דזמרה [כי ׳נשמת׳ הוא רק מנהג. וגם תדיר קודם]. אולם אם אמר עד ״ויברך דוד... ומהללים לשם תפארתך״, ידלג וימשיך ׳נשמת כל חי׳. (ה״ע ג קד. שבת ב קצה)

נשים בתפילת מוסף

הנשים רשאיות לכתחילה להתפלל מוסף בשבתות, חגים וראשי חודשים. כי גם להן יש כפרה על ידי קורבנות אלו. (שבת ב רד)

קדושת מוסף - ״כתר יתנו לך ...״

בקדושת ״כתר״ אנו מוסיפים פסוק ״שמע ישראל״, ופסוק ״להיות לכם לאלוקים, אני ה׳ אלוקיכם״. והטעם בזה, כתבו הגאונים, לפי שבימי רב [מגדולי חכמי התלמוד], גזר יוזגדר מלך פרס שלא יקראו קריאת שמע. מה עשו חכמי ישראל? תיקנו להבליעו בין הקדושות, תחילת קריאת שמע ״שמע ישראל״, וסוף קריאת שמע ״אני ה׳ אלקיכם...״, כדי שלא תשתכח קריאת שמע מפי התינוקות. ובקשו רחמים מן השמים, ובא תנין בחצי היום ובלע את יוזגדר מלך פרס בבית משכבו, ובטלה הגזירה. אמרו חכמים שבאותו הדור: כדי שיתפרסם הנס לדורות, נשאיר את אמירת הפסוקים הללו בקדושה שבתפילות מוסף ונעילה שאין בהן קריאת שמע כלל. (שבלי הלקט, בית יוסף סימן תכג)

קריאת התורה

מכירת המצוות

מותר למכור בשבת את פתיחת ההיכל והעליות לתורה, ובלבד שהכסף ילך לצדקה להחזקת בית הכנסת וכיוצא. והגם שאסור לעשות מקח וממכר בשבת אפילו לצורך מצוה? מכל מקום כיון שאין כאן מעשה קנין, אלא רק התחייבות בפה לצדקה, מותר. ולכן מותר גם לערוך מגבית בשבת עבור עניים או חיזוק מוסדות תורה וחסד וכיוצא. (שבת ב ריח)

שיחה בטלה

יזהרו הקהל בעת מכירת המצוות שלא לשוח שיחה בטלה, ומה טוב לעיין בספר או לקרוא פירוש רש״י על הפרשה. ומאידך לא יאריך הגבאי במכירות. (החיד״א. שבת ב רכ)

התורם ולא משלם

שאלה: אדם שקנה עלייה לתורה בסכום מסוים, ומזה זמן שוועד בית הכנסת מדבר על לבו שישלם את חובו והוא מתחמק ולא משלם. האם מותר לוועד בית הכנסת

למנוע ממנו כיבודים ועליות לתורה עד שישלם את חובו? **תשובה:** אם אינו משלם עובר שני איסורים: **א.** עובר על נדרו. **ב.** הריהו גוזל את בית הכנסת, משום שאחר היה קונה ומשלם. לפיכך, יתרו בו חברי הוועד לשלם חובו, וכל זמן שהוחזק שאינו משלם, רשאים למנוע ממנו כיבודים ועליות. (שו"ת הרב הראשי להרב מרדכי אליהו זצ"ל סימן קט. ועיין עוד בזה בחוברת "סדר היום בהלכה ובאגדה" בדיני בית הכנסת.)

מנהג ישראל

המנהג הנכון שכשיש שמחה כשבת חתן או בר מצוה וכיוצא, שלא למכור את המצוות אלא ליתנן לבעל השמחה, והוא מכבד את קרוביו. ויש שנהגו למכור רק עליות משלים ומפטיר, כדי שמי שיש לו "יום השנה", יוכל לעלות. ובאמת שעל הגבאים לתת את הדעת על זה לכבד את בעל השמחה, שכבר אמרו חז"ל: "הנהג בהם מנהג דרך ארץ", ולא יתנהגו בקמצנות, ואדרבה "כִּי מְכַבְּדַי אֲכַבֵּד". (ילקו"י ב סח. סדר היום בהלכה ובאגדה)

למה נועדו כספי התרומות של בית הכנסת?

כספי התרומות, הינם עבור הוצאות בית הכנסת כחשמל וכיוצא. ומעל הכל יש לראות היאך ניתן להגדיל תורה בכסף זה, כי חובה על כל ציבור שיהיה להם חכם שיורה את הדרך אשר ילכו בה ואת המעשה אשר יעשו. וכמו כן יקנו ספרי ש"ס ופוסקים שהבאים ילמדו בהם. ולא כאותם המשלמים לפועל ניקיון אלפי שקלים בכל חודש, אך אינם דואגים להביא רב שימסור שיעורי תורה ויזכה את הרבים בדברי אלוקים חיים. וכבר כתב הגאון מהרח"ש [רבי חיים שבתי, רבה של סלוניקי לפני כ-400 שנה]: "המונע את הקהל ממינוי מורה צדק ומרביץ תורה, חייב נידוי, שהוא בכלל המעכב את הרבים מלעשות מצוה, ואין לך מצוה גדולה מלהרביץ תורה לרבים ולזכותם להורות להם הדרך הישרה".

התורם לבית הכנסת, יראה שהאחראים יראי שמים, ומכלכלים דבריהם במשפט להשתמש בכסף לצרכי בית הכנסת, ובעיקר לצרכים רוחניים כנ"ל. אבל בית כנסת שלא ידוע מה עושים בכסף, וההכנסות רבות על ההוצאות, אין מצוה לתרום לו, ולא נחשב שתורם לצדקה. ואם קנה עליה או תרם תרומה לבית הכנסת כזו, אינו צריך לשלם תרומתו לבית הכנסת, ויעבירה לצרכי צדקה נעלים יותר כחיזוק וריבוי התורה, וכגון ללימוד "אבות ובנים" המצוי במקומות רבים, וכמבואר בשלחן ערוך (יורה דעה סימן רמט סט"ז): "מצות צדקה לנערים ללמוד תורה, עדיפה ממצות בית הכנסת", או לדברים אחרים שעל ידם יתרבו מקיימי התורה והמצוות.

עצה טובה לכל אחראי על כספי ציבור, שיפרסם את פירוט ההכנסות וההוצאות על לוח בית הכנסת, כדי למנוע מקום לחשוד בו שאולי אינו נוהג נכון עם הכסף, וכבר אמרה תורה (במדבר לב כב): "וְהְיִיתֶם נְקִיִּים מֵה' וּמִיִּשְׂרָאֵל". ומי לנו גדול ממשה רבנו שהקב"ה העיד עליו (שם יב ז): "בְּכָל בֵּיתִי נֶאֱמָן הוּא", ובכל זאת ריננו אחריו שלקח לעצמו מתרומות המשכן, ולכן בגמר מלאכת המשכן, פירט את החשבון של כל הכסף והזהב שתרמו ישראל, שנאמר: "אלה פקודי המשכן". (מדרש תנחומא. ועיין בהרחבה בחוברת "סדר היום בהלכה ובאגדה")

רימונים לכבודה של תורה

יש להסיר את הרימונים מהספר תורה קודם התפילה. ובעת הוצאת הספר מההיכל, הקונה את מצות הרימונים, יניח רימון אחד בצד ימין ויכוון למידת החסד, ורימון אחד בצד שמאל ויכוון למידת הגבורה, כמבואר בדברי רבנו האר״י ז״ל.

כתב גאון עוזנו רבנו יוסף חיים זצ״ל (רב פעלים ח״ד יורה דעה סימן ל) : ענין הלבשת הרימונים ופתיחת ספר התורה, רומז לדברים העומדים ברומו של עולם, כמפורש בספר הקדוש פרי עץ חיים. וסוד שני הרימונים כנגד שתי עטרות של חסד וגבורה, אשר הם מתגלים ומאירים בעת ההיא, וכשמניח רימון ימין, יכוון בעטרה של חסד, וברימון שמאל יכוון בעטרה של גבורה. והנחת הרימונים תהא סמוך להוצאת ספר התורה מההיכל ופתיחת התיק כדי להראות הכתב שבתוכו, שאז יוצא האור שבתוכו לחוץ. ויפה עושה השמש להסיר את הרימונים מהספר שעה או יותר קודם לכן. אבל אם הספר מלובש ברימונים בתמידות, אין ניכר הרמז של הסוד שרומזים הרימונים כנ״ל. גם כי כל דבר מצוה ראוי לעשותו בעת הראויה לו, בעת גילוי שורש אור המצוה ההיא למעלה, כי הרימונים נתקנו להלבישם רק בעת הוצאת הספר סמוך לפתיחתו ולקריאתו, שכל אלו הדברים ירמזו לאורות גדולים המתעוררים ומתגלים בעת ההיא כולם ביחד, ודבר בעתו מה טוב. וזה ברור ופשוט. עכ״ד.

״בריך שמיה״

בפתיחת ההיכל יפתחו גם את ספר התורה בעודו בהיכל, ויאמרו ״בריך שמיה״, כמובא בזוהר הקדוש (פרשת ויקהל). וכשאומרים : ״אנא [אני] עבדא [עבד] דקודשא בריך הוא [של הקב״ה] דסגידנא [שמשתחווה] קמיה [לפניו], ומן קמי [ולפני] דיקר אורייתיה [כבוד תורתו]״, ישתחוו מול ספר התורה הפתוח בהיכל. (שבת א שעא. ה״ע ג קי)

הולכת ספר התורה

כשמוציאים את ספר התורה מההיכל לתיבה, מוליכים אותו כשהוא פתוח, מפני שאז מתגלים אורות רוחניים, ונמשכת הארה קדושה למסתכלים באותיות. וגם יחזירוהו להיכל כשהוא פתוח, שגם אז נמשכת הארה קדושה למסתכלים באותיות. וכן יעשו כשמוציאים שני ספרי תורה. (החיד״א, הגאון רבי יעקב אלגאזי, שמן ששון ועוד. ה״ע ג קיג)

דקדוק הקריאה

על הקורא בתורה להיות בקי בטעמי המקרא, ובביטוי האותיות כהוגן, ולא יחליף בין א׳ לע׳, בין ה׳ לא׳, בין ח׳ לכ׳, וכדומה. וכן יהיה בקי בניקוד כהוגן, ולא יחליף בין שוא נע לשוא נח וכיוצא. (שלחן ערוך ורמ״א סימן סא סעיפים כב, כג)

יש נהגו להעמיד אדם שבקי בטעמי המקרא ויודע לסמן אותם היטב לקורא, או ללחוש לו את שמות הטעמים, וזה עדיף יותר משהקורא עצמו יסתכל מידי פעם בחומש שעל ידו, כי יש חשש שמא יקרא איזו תיבה שלא מתוך הספר. (ה״ב ז ריט) (עיין

חזן בשכר

כתב הרשב״א (ח״א סימן תרצא, ח״ג סימן תלט): ״הגון וראוי יותר לקחת שליח ציבור בשכר מאשר בהתנדבות, כי כאשר השליח ציבור מקבל שכר, הוא מקפיד יותר ומתבונן ונזהר יפה. וגם על ידי זה, לא כל הרוצה לעלות, יעלה״. ע״כ. ואין לחשוש בזה מאיסור שכר שבת, שכיון שעוסקים במצוה, מותר. וכמבואר להלן בדיני שכר שבת. (לט, מ)

טעימה לקורא בתורה

אדם חלש או חזן שיש לו צורך בדבר, רשאי לקדש בין שחרית למוסף ולאכול כזית עוגה עד כביצה [50.4 גרם], ולאחר מוסף יקדש שוב. ומן הדין, רשאי אדם זה לשתות או לטעום משהו קודם מוסף גם ללא קידוש. (ה״ע ג כה)

מנין העולים

מנין העולים לספר תורה הוא: שבעה, מלבד המפטיר. ומותר להוסיף עליהם, בפרט כשיש שמחה ויש הרבה אורחים. וכן בית הכנסת שמתפללים בו ציבור גדול, טוב ונכון שיעלו מוסיפים בכל שבת, כדי שכל אחד מהקהל יעלה לתורה לפחות פעם בחודש. רק לא ירבו עולים מדי, פן יקוצו הציבור וידברו דברים בטלים. (שבת ב רכב)

קטן

קטן שהגיע לחינוך [מגיל שש], רשאי לעלות לתורה ולקרוא את עלייתו, ומצטרף לשבעה עולים, וכל שכן שעולה למפטיר. ואמנם לא יקרא את כל הפרשה, אלא בשעת הדחק כשלא מוצאים איש גדול בקי כראוי. (ה״ע ג קכ. שבת ב רלט, רמה, רנא) ופשוט שכל זה דוקא בקטן שמנקה גופו כהוגן, אבל אם לא ברור כן, אין להעלותו לתורה, כמו שאין עונים אחריו ׳אמן׳. [וגם במקום שלא נהגו להעלות קטן לשבעה עולים, ראוי שיעלו בכל שבת קטן אחר לעליית מוסיף ויקרא את עלייתו, כדי שיתרגל לקרוא בתורה. (תשובה בכתב יד ממרן הראשון לציון שליט״א)]

קטן כהן

אם יש רק כהן קטן שהגיע לחינוך, יעלוהו. ואין בזה פחיתות כבוד לשאר העולים שהוא עולה לפניהם, כי כבוד זה, הוא רק מפאת יחוסו אחר אהרן הכהן. כן דעת הגאונים, רב האי גאון, שבלי הלקט, האשכול, המאירי, הרא"ש, הרדב"ז, מהרימ"ט, ערך השלחן, רבי עקיבא איגר, באר המים, מנחת חינוך, מהרש"ם, מהר"ם שיק, מהרש"ג, משפטי עוזיאל ועוד. וכן מבואר מהספרא, הרמב"ם, החינוך, בה"ג ועוד. (שבת ב רמט)

אבֵל - אינו עולה לתורה. ובימי החול אפילו הוא כהן ואין כהן אחר, לא יעלה. אבל בשבת, אם קראוהו לעלות, יעלה, כי אם ימנע, הרי הוא נוהג אבלות בפרהסיא, ואין אבלות בפרהסיא בשבת. וכן, אם אין כהן אחר, מותר לכתחילה להעלותו בשבת. ואם הוא רגיל לעלות עליה קבועה בכל שבת, יעלה גם בשבת זו. וכן היה מעשה עם רבנו תם שהיה עולה כל שבת לעליית שלישי, ואירע לו אבלות ולא קראוהו, ועלה מעצמו, באומרו, שכיון שהורגל לעלות שלישי בכל שבת, אם יראו שבשבת זו אינו עולה, יאמרו שבשביל האבלות הוא נמנע, והרי זו אבלות בפרהסיא. (שו"ע יורה דעה סימן שפד ס"ב, ת ס"א. ח"ע שבת רצג ב)

מי הם העולים לתורה

הפסול לעדות מחמת שעבר במזיד על איסור לא תעשה מן התורה, כגון שמגלח זקנו בסכין, מצטרף לשבעה עולים לספר תורה. אבל המחלל שבת בפרהסיא [בגלוי, בפני עשרה יהודים] או אפיקורוס שאינו מאמין בדברי חז"ל, אינו מצטרף לשבעה עולים, אך רשאים להעלותו "מוסיף" אחר שעלו שבעה עולים כשרים. ועונים 'אמן' אחר ברכותיו. ואולם, חתן שרגילים להעלותו שלישי, ואם לא יעלוהו, יש חשש שתפרוץ מחלוקת, יעלוהו, אך יוסיפו על מנין העולים עוד יהודי אחד כשר. (ה"ע ג קכ)

גלילה

אסור לאחוז בגוף הקלף של הספר תורה, ולכן אין לגוללו בלי מטפחת (שבת ב רסו). אולם אם הוצרכו לגוללו לפרשה רחוקה, ואי אפשר על ידי מטפחת - המיקל לגוללו בידיו, ובפרט כשנטל ידיו, יש לו על מה לסמוך. (ה"ב ז רעו) וטוב להתקין גלגל קבוע כפי שמצוי בתיקי ספרי התורה החדשים, וכשצריכים לגלול למקום אחר, גוללים בקלות ובמהירות.

הברכות והקריאה

כיצד מברכים? - קודם הברכה, יַרְאֶה הקורא לעולה את הפסוק שממנו מתחיל לקרוא, ויאחז על ידי מטפחת בקלף שבשני צדדי הספר ויברך. ובקריאה יאחז רק בצד הימני, והחזן יאחז בצד השמאלי. ובסיום הקריאה, יאחז במטפחת בשני צדדי הספר למעלה, ויכסה את האותיות ויברך, וישאירהו מכוסה עד העולה הבא. שאין זה כבוד לספר שישאר פתוח. (סימן קלט סעי' ד, ה, יא. כף החיים כד)

קול רם - כתב מרן בשלחן ערוך (סימן קלט ס"ו): "אומר ברכו והברכות בקול רם, והאומרם בלחש, טועה". ע"כ. והרי הוא גזלן, שגוזל את הציבור מעניית אמן, רק שאינו חוזר לברך, כי ספק ברכות להקל. וכתב המשנה ברורה (ביאור הלכה סימן נז): "ובדבר

הזה נכשלים בעוונות הרבים, הרבה אנשים שמברכים על התורה בלחש, ואין שומעים ממנו אלא הסמוכים לו העומדים על התיבה, ועל ידי שהם עונים נשמע למרחוק לקהל, ומחטיאים בעצלותם את הרבים״. ישמע חכם ויוסף לקח. על כן, העולה לתורה יברך בקול רם באופן שכל הציבור ישמעוהו. ואם קשה לו מאוד, יברך לפחות כשעשרה שומעים. ואם גם זה אינו יכול, לא יעלה לתורה כלל. (ה״ב ז קעד, קעה)

אם בירך העולה בלחש ושמעוהו רק חלק מהציבור שאמר ״ברכו את ה׳ המבורך״, יענו עמהם ״ברוך ה׳ המבורך לעולם ועד״. אבל אם לא שמעו הציבור שהעולה אמר ״ברכו את ה׳ המבורך״, ושמעו רק את החזן עונה אחריו ״ברוך ה׳ המבורך לעולם ועד״, יענו ׳אמן׳ בלבד אחר עניית החזן. (בית יוסף ורמ״א קלט ס״ו. ה״ב ז קעו)

קריאה עם החזן - העולה לתורה חייב לקרוא עם החזן מתוך הספר. ויקרא בלחש ממש שאפילו אוזניו לא ישמעו. ואם שתק ולא קרא, יש חשש שברכותיו לבטלה. (זוהר הקדוש, בית יוסף ושלחן ערוך סימן קמא ס״ב. שבת ב רנו)

מי שאינו יודע לקרוא, אין להעלותו לתורה. ואם העלוהו, אינו מצטרף לשבעה עולים, ויעלו עולה נוסף במקומו. (הריב״ש, הרשב״ש, הרדב״ז ועוד. שבת ב רס)

קריאה מעומד - הקורא והעולה צריכים לעמוד, ואף לא יסמכו עצמם על התיבה. אך בעל בשר או חולה וזקן שקשה להם לעמוד, רשאים לסמוך עצמם. (סימן קמא ס״א)

יציאה לחוץ - אסור לצאת באמצע קריאת התורה. אך בין עולה לעולה מותר לצאת, ובפרט כשיש צורך בכך, ואין צריך להשלים את הפסוקים שלא שמע מפי הקורא [כי הקריאה בתורה חובת ציבור היא, ולא חובת יחיד כפרשת זכור וקריאת מגילה וכיוצא]. ואם ישנם רק עשרה, לא יצא אפילו בין עולה לעולה. ובכל אופן אסור לצאת לשוחח או לשתות משקה חריף, שזהו זלזול בכבוד התורה. (ה״ע ג קלד. ה״ב ז רכד)

הדיבור אסור - כתב מרן בשלחן ערוך (סימן קמו ס״ב): ראוי ונכון למדקדק בדבריו לכוון דעתו ולשמוע את כל פרשיות התורה מפי הקורא. וכתב המשנה ברורה (ביאור הלכה שם): סעיף זה הוא תוכחת מגולה לאותם האנשים המפקירים את נפשותם, ומספרים בשיחה בטלה בעת הקריאה, שהרי אם בין עולה לעולה שהספר סגור, אסור לספר עם חברו, ויש אוסרים אפילו בדברי תורה, כמה יגדל האיסור בעת שהספר פתוח, שבזיון הוא כשמסיר אוזנו מלשמוע דבר ה׳, וגדול עוונו מנשוא, שאפילו מי שיוצא באמצע הקריאה אמרו עליו בגמרא ״ועוזבי ה׳ יכלו״, כל שכן זה שעומד בבית הכנסת ואינו רוצה להטות אוזנו לתורה. ומלבד זה, מצוי כמה פעמים חילול השם על ידי זה ברבים, כגון שהוא עומד ועוונו נראה לעין כל, ויש בזה חשש של ״לא תחללו את שם קדשי״. גם כמה פעמים המעשיות שלו מעורבים בלשון הרע ורכילות מראשן ועד סופן. ומלבד זה, האיסור של שיחה בטלה בבית הכנסת ובית המדרש, שהוא גם איסור גדול. ראה וחשוב כמה איסורים עובר בדיבורו, וגם תפילתו מתועבת עבור זה לפני ה׳, שנאמר: ״מסיר אוזנו משמוע תורה, גם תפילתו תועבה״, ואשרי מי שנותן כבוד לתורה, וכמו שנאמר: ״כי מכבדי אכבד וכו״. ע״כ.

רצוי מאוד לעיין בפרטי הלכות נוספים בענין ״קריאת התורה״, בחוברת ״סדר היום בהלכה ובאגדה״.

הפטרה

טעם הקריאה - היתה תקופה שגזרה מלכות הרשעה על ישראל שלא יקראו בתורה, וכדי שלא תשתכח תקנת קריאת התורה, תקנו חז״ל לקרוא עשרים ואחד פסוקים

בנביא, כנגד שבעת העולים לתורה שקורא כל אחד לפחות שלשה פסוקים [ורק אם הסתיים הענין בפחות מעשרים ואחד פסוקים, אין צריך לקרוא יותר, כמסודר בחומשים]. ונקרא שמה "הפטרה", לפי שנפטרו על ידה מקריאת התורה. (אבודרהם. שבת א שח)

ספר הפטרות מקלף - מצוה להדר לקרוא את ההפטרה מתוך ספר נביא שלם הכתוב בכתב יד על קלף, וכן נהגו רבים מבני אשכנז. ובית הכנסת שאין ידם משגת, ישתדלו לקרוא בספר הפטרות הכתוב בכתב יד על קלף. ואם גם זה אין ידם משגת, יקראו בתנ"ך מודפס. ואם אין להם תנ"ך, יקראו בחומשים המודפסים. (א שנג)

קריאה נכונה - העולה מפטיר, עליו להיות בקי בדקדוק ובטעמי ההפטרה כהוגן. ובבתי כנסת מתוקנים נותנים את הדעת על זה, ולא כל הרוצה לעלות מפטיר, עולה. וכן המנהג בבית הכנסת של מרן הראשון לציון שליט"א, שהרוצה לעלות מפטיר, שומע אותו הגבאי קודם לכן - אם קורא כהוגן, עולה, ואם לאו, אינו עולה.

עילוי נשמה - עליית מפטיר, יש בה תועלת לנשמת הנפטר יותר מעליית משלים, ובלבד שיקרא את ההפטרה כהוגן. אבל אם אינו בקי, יעלה משלים ויאמר קדיש. וטוב שיכבד בעליית מפטיר אדם אחר שיקרא כהוגן לעילוי נשמת הנפטר. (באי"ח. כן הורה מרן הראשון לציון שליט"א)

עלייה פעמיים לתורה - כהן שקנה עליית מפטיר, ולא היה כהן אחר מלבדו, והעלוהו לעליית כהן, רשאי לעלות גם מפטיר. והוא הדין ללוי או לישראל שעלה עלייה וקראוהו לעלייה נוספת כשישי או מפטיר, שרשאי לעלות [וכגון שלא נמצא מי שיודע לקרוא את ההפטרה כהוגן אלא הוא.] והטעם בזה, מפני שאין איסור לעלות פעמיים באותו ספר תורה, ורק בשני ספרים אין לאדם אחד לעלות, שמא יוציאו לעז על הספר הראשון ויאמרו שהוא פסול ולכך עלה שנית. וכן עשה מעשה מהרי"ל שעלה לוי וגם מפטיר, וכן נהג הגאון רבי נתן אדלר לעלות עליית "כהן" ועליית "מפטיר" בכל שבת. (כן כתבו הריב"ש, אליה רבה ועוד. שבת ב שכז)

עניית אמן - ספרדי העולה מפטיר, עונה "אמן" בסיום הברכות, וחותם כך: "ברוך אתה ה', מקדש השבת, אמן". והוא הדין בשאר הפטרות המועדים. ואמן זו, כדין 'אמן' שהספרדים עונים אחר ברכת "ישתבח" בשחרית או "השכיבנו" בערבית או "יהללוך" שבקריאת ההלל וכיוצא. ובני אשכנז, אינם עונים אמן זו. (סימן רטו סעיף א)

הדיבור אסור - כתב השולחן ערוך (סימן קמו ס"ג): "אסור לדבר כשהמפטיר קורא בנביא, כמו בספר תורה". ויקראו הציבור את ההפטרה בלחש עם העולה, ולא בקול רם.

קידוש היום

קידושא רבה

יהיה שלחנו ערוך עם מפה פרוסה, ויקדש על היין קודם הסעודה, ויברך "בורא פרי הגפן" בלבד וישתה. והוא הנקרא: "קידושא רבה" [קידוש גדול]. (סימן רפט ס"א ומשנ"ב)

להלן ד' טעמים למה נקרא שמו קידוש גדול, הרי הוא קידוש קטן ולא ארוך כקידוש הלילה: **א.** מפני כבודו, כמו שקוראים לעיור "סגי נהור" [הרבה אור], שכאילו יש לו הרבה אור. (המכתם, המאירי, תוספות ר"י"ד, המגיד, הר"ן) **ב.** לפי שברכת "הגפן" גדול כוחה, שהיא הברכה הראשונה שנקבעה בכל מקום שיש ברכות סדורות על הכוס, כנישואין, ברית מילה ועוד. (ארחות חיים, כל בו, רשב"ם, מהר"ם חלאווה) **ג.** מפני סוד נעלם. (רבנו דוד בונפיד בשם רבו הרמב"ן) **ד.** סעודת היום היא כנגד מידת היסוד הנקרא "שבת הגדול", ולכן גם הקידוש של היום נקרא "קידוש גדול" (רבנו בחיי בשם חכמי הקבלה). (שבת ב קמו)

טעם תקנת הקידוש

שאלה: מדוע צריך לקדש בבוקר, הלא כבר קדשנו על היין בליל שבת? **תשובה:** כדי שיהיה היכר ושינוי בין סעודת השבת לסעודת החול, שהרי בכל יום אדם חוזר לביתו אחר תפילת שחרית, נוטל ידיו, מברך המוציא וסועד את לבו, ואם יעשה כך גם בשבת, לא יהיה ניכר שסועד במיוחד לכבוד שבת, לכך מקדש על היין קודם הסעודה, כדי לייקר ולכבד את סעודת השבת. (הרא"ש, טור ובית יוסף סימן ערב ס"ט. שבת ב קכג)

אין יין

אם לא השיג יין לקידוש הבוקר, יקדש על רביעית [81 גרם] של "חֲמַר מדינה", דהיינו משקה משכר שרגילים בו במדינה, כבירה לבנה, ערק, ליקר וכיוצא, ויאמר את פסוקי הקידוש ["אם תשיב משבת רגלך..."], ויברך שהכל וישתה רוב רביעית [41 גרם] בבת אחת. ואם קשה לו, ישתה כן בהפסקות קלות. ואם אין לו "חמר מדינה", יקדש על משקה חשוב כמיץ טבעי אפילו שאינו משכר או על משקה קל. ואם אין לו, יקדש על הפת [והיינו, שיטול ידיו בברכה, יאמר פסוקי הקידוש, יברך המוציא ויאכל]. (שבת ב קכב, תח, תיב)

שאלה: יש להבין, לפי המבואר לעיל, שאם אין לו יין לקידוש של ליל שבת, מקדש על הפת ולא על "חמר מדינה", מדוע אם כן בקידוש היום מקדש על "חמר מדינה", ורק אם אין לו "חמר מדינה" מקדש על הפת?

תשובה: מאחר וקידוש היום בא רק כדי לעשות היכר בין סעודת שבת לסעודת ימי החול כנ"ל, נמצא שעל כל משקה שיקדש עליו קודם הסעודה, יהיה היכר, אבל אם יקדש על הפת, אין ההיכר ניכר כל כך. (שבת ב קכג)

כיבוד לקהל

כשיש שמחה בבית הכנסת כחתן או ברית מילה, ומכבדים את הקהל במיני מאכל, ישימו לב להביא כמות מספקת של עוגות, קוגל, בורקס וכיוצא, כדי שכל אחד יאכל לפחות כזית [27 גרם] דגן, ויצא ידי חובת "קידוש במקום סעודה". ואמנם המקילים לטעום רק מעט מהמגדנות פחות מכזית, יש להם על מה לסמוך. אך כשיגיעו לביתם, יקדשו שוב קודם הסעודה. והטעם שיש מקילים בזה, כי מצטרפים כאן שני ספקות: א. שמא מותר לטעום לפני הקידוש של הבוקר. ב. שמא כאשר המקדש עצמו סועד שם, ובשבילו היה "קידוש במקום סעודה", יכולים גם אחרים לטעום. (שבת ב קנה)

שבת חתן לבן מרן רבנו יוסף קארו עם בת רבנו האר"י ז"ל

מעשה בבנו של מרן רבנו יוסף קארו שהתחתן עם בתו של רבנו האר"י ז"ל. בשבת חתן, היה הציבור מוזמן לבית מרן לאחר התפילה לסעודת שבת. והנה לאחר שהחזירו את ספר התורה להיכל, בא השמש והודיע למרן שהמפתח של המטבח אבד. ניסה מרן לחפש עצה, אלא שבינתיים נעמד הציבור לתפילת מוסף, ואף הוא נעמד עמהם. לאחר התפילה ניגש רבנו האר"י למרן ואמר לו: למה כבודו מצטער, המפתח נמצא במקום פלוני. הלכו ומצאוהו שם. בלכתם בדרך, שאל מרן את רבנו האר"י: מאין ידע כבודו שהמפתח אבד, הרי אמרו לי כן בשקט? אמר לו: תדע, כל אדם שמתפלל בכוונה, יורד עמוד ענן מהשמים עד ראשו. והנה היום ראיתי שבשחרית היה עמוד הענן שעל כבודו כתיקנו, אבל במוסף היה העמוד מתקרב ופתאום נתלש, ושוב חוזר, ושוב נתלש, אמרתי בלבי, כנראה יש משהו שמטריד את כבודו בתפילה. ואז ראיתי ברוח הקודש שהמפתח הוא שהפריע. (הגאון רבי בן ציון מוצפי שליט"א)

לא יודע לקדש

מי שאינו יודע לקדש קידוש היום [דהיינו שאינו יודע לברך 'בורא פרי הגפן'], רשאי חברו לקדש לו, וישתה השומע רוב רביעית [41 גרם] יין, והמקדש אינו חייב לשתות [ואולם טוב שישתה המקדש, רביעית [81 גרם] יין, אך אם כבר קידש לעצמו, די שישתה רוב רביעית. וכמבואר לעיל בענין הקידוש של ליל שבת.]

הנה הכלל שהוזכר לעיל לגבי ברכת המצוות, שאף על פי שיצא אדם ידי חובת המצוה ובירך עליה, רשאי להוציא אחרים ולברך להם - כלל זה איננו תקף בברכות הנהנין [דהיינו ברכות על מאכל ומשקה שנהנה באכילתם]. ואם כן, היאך רשאי מקדש זה לברך 'הגפן' ולא לשתות כלום, הלא אין אדם רשאי לברך 'העץ' כדי להוציא ידי חובה את חברו, והוא עצמו אינו

אוכל? **תשובה:** כיון שמצוה לקדש על היין, לכן ברכת 'הגפן' שבקידוש נחשבת כברכת המצוות. (קסז ס"כ, והרמ"א רעג ס"ד)

טעימה לפני הקידוש

אין לטעום לפני הקידוש (סימן רפט ס"א). ואולם אשה שקשה לה להמתין עד שבעלה יבוא מבית הכנסת ויקדש, טוב שתקדש בעצמה על מיץ ענבים ותאכל לפחות כזית עוגה או תשתה רביעית מהיין, כדי שיחשב לה "קידוש במקום סעודה". אך אם לא נוח לה לקדש, רשאית לטעום בלי קידוש.

והטעם שמקילים בזה לנשים, כי עצם חיוב הנשים בקידוש היום, אינו מוסכם, ולדעת [הרשב"א] מהר"ם חלאווה ועוד, הנשים פטורות מקידוש היום לגמרי. ובצרוף שיש מתירים לטעום קודם קידוש היום [הראב"ד, הרז"ה, ארחות חיים, המאירי, מהר"ם חלאווה, הר"ן, רבנו דוד בונפיד ועוד] , נמצא שלגבי טעימה קודם הקידוש לנשים, יש לנו ספק ספיקא, שמא הנשים פטורות מקידוש היום, ושמא מותר לטעום לפני קידוש היום. אבל לגברים בודאי שאסור לטעום לפני הקידוש, שהרי מבואר בשלחן ערוך (סימן רפט ס"א) שחייבים בקידוש היום, ואסורים בטעימה קודם לכן. (שבת ב קסז. הגריי"ש אלישיב, ח"ג שכט)

סדר יום השבת

סעודה שניה

יאכל כביצה [54 גרם] פת בסעודה, כדי שתהיה סעודת קבע. ואם קשה לו, יאכל לפחות כזית [27 גרם], ואז יטול ידיו בלי ברכה. אך אין יוצא ידי חובה באכילת עוגה. (סימן רעד ס"ד)

ביצה - טוב לאכול ביצה של חמין ביום שבת, משום עונג שבת. (יפה ללב. א תח)

תבלין של שבת

אמר הקיסר לרבי יהושע בן חנניה, מפני מה תבשיל של שבת ריחו נודף? אמר לו : תבלין אחד יש לנו **ושבת** שמו, ואנו מטילים

אותו לתוכו וריחו נודף. אמר לו תן לי ממנו. אמר לו: כל המשמר את השבת מועיל לו, ומי שאינו משמר את השבת, אינו מועיל לו. (שבת קיט)

ביצה של חמין

מעשה ביהודי שנתן עיניו בגויה אחת להתחתן עמה, אך היא לא הסכימה אלא אם כן ימיר דתו, וכך החליט לעשות. בא אליו חברו ואמר לו, קודם שתעשה צעד חמור כזה, כדאי שתבוא אצל הרב, אולי ידבר על לבך. הסכים הלה ובא לרב, אך לא קיבל את דברי הרב, ונשאר אטום, סתום וחתום בדעתו. כשבא לצאת, אמר לו הרב: דע לך, אם תמיר דתך, "ביצה של חמין" לא תהיה לך... דווקא לשמע "איום" זה, בהיזכרו בניחוחות השבת הערבים שעלול הוא להפסיד, חזר בו מלהמיר דתו...

"רצה והחליצנו"

אם שכח לומר "רצה והחליצנו" בברכת המזון, דינו כמי ששכח בסעודת הלילה, כמבואר לעיל. [אולם אם קידש על היין בבוקר ואכל כזית עוגה, ואת הסעודה בפת אכל לאחר חצות היום, דינו כמי ששכח בסעודה שלישית, כמבואר להלן.] (שבת ב שמו)

שינה בשבת תענוג

כתב הרמ"א (סימן רצ ס"א): אם רגיל אדם בשנת צהריים, לא יבטלה, כי עונג היא לו. ואולם לא ירבה בשינה, שהרי לא ניתנו שבתות וימים טובים לישראל אלא לעסוק בהם בתורה. וכמו כן, לא ירבה בסעודה במשקאות חריפים שיביאו לו שינה עמוקה. ושמא יפסיד גם תפילת מנחה ושיעורי תורה, חס ושלום.

ניצול הזמן בשבת

כל מי שקדושת השבת נוגעת אל ליבו, ישתדל שלא ידבר בשבת כי אם בדברי תורה ובדברים הצריכים לו. ואמרו במדרש: אמרה תורה לפני הקב"ה: ריבונו של עולם!

כשישראל יכנסו לארץ, זה יהיה רץ לשדהו וזה לכרמו - ואני מה יהיה עלי?! אמר לה הקב"ה: בתי, יש לי זיווג שאני מזווג לך, ושבת שמו, שישראל בטלים ממלאכתם ועוסקים בתורה (שבת ב רח). ואמרו בתלמוד ירושלמי: פועלים ובעלי בתים שעסוקים בפרנסתם כל השבוע, יעסקו בתורה בשבת יותר מתלמידי חכמים, ותלמידי חכמים ימשיכו יותר בעונג אכילה ושתייה קצת. (הרמ"א סימן רצ ס"ב)

גודל שכר לימוד תורה ובפרט בשבת

אין למעלה משכרו של העוסק בתורה, שמצות תלמוד תורה כנגד המצוות כולן. וכשלומד בשבת, שכרו פי כמה וכמה, **ושעה אחת של לימוד תורה בשבת, שווה למאה שבעים מיליון שעות של לימוד בימי החול.** [כן כתב בספר שיבת ציון (ח"ב רלג) על פי רבי חיים ויטאל בספרו עץ חיים והרש"ש בנהר שלום, על פי תיקוני הזוהר. ומה שכתב הבן איש חי (שנה ב בהקדמה לפרשת שמות) ששעה אחת בשבת שווה כאלף שעות של חול, אמר רבי סלמאן מוצפי זצ"ל שהוא לאו דוקא אלא עוד יותר מכך, וכמו שאומרים "חמץ אפילו באלף לא בטל", ובאמת שגם ביותר מאלף, אינו בטל].

מכאן נבין, כמה אנו לוקים בחסר בהבנת גודל ערכה ומעלתה של השבת, עד שאין לנו מושג בערך זמנה! והיאך יאבד אדם את זמנו בשבת בפטפוטים ודברים בטלים?! על כן, ישתדל לנצל את זמנו ללמוד כפי הבנתו, גמרא, הלכה, מדרש, פרשת השבוע, תהלים ועוד. ואשרי המכנס לבני ביתו ולומד עימהם בדבר השווה לכולם.

כתב מרן החיד"א: תלמידי חכמים העוסקים כל השבוע בגמרא והלכה, יקבעו זמן בשבת גם למדרש ואגדה, וכן הוא מנהג רוב תלמידי חכמים בכל המקומות. (ה"ע ג קצג)

השבת יום מנוחה וקדושה, והתעלות

משל מאלף סיפר הגאון רבי שלמה ששון זצ"ל: לאדם שעמל בפרך לפרנסתו מעלות השחר ועד צאת הכוכבים. קיבל שכר יומו, ועשה דרכו לביתו. ראה התקהלות לקניית כרטיס להרצאתו של נואם מחונן, שדבריו כדבש ונופת צופים. אמר לעצמו: כל היום עבדתי, עמלתי ללא הרף - הן מגיעה לי שעה של קורת רוח, הנאה וחוויה! אמר ועשה הוציא את צרור הכסף שהרוויח בעמל כה רב, וקנה בו כרטיס להרצאה. נכנס לאולם והתמקם בכסא הנוח, מרופד הקטיפה. סקר את האולם, התפעל מהאווירה המרוממת, והנה עולה המרצה לבימה. שמע את מלות הפתיחה, ואט אט נעצמו שמורות עיניו, שקע בשינה מתוקה... לפתע ניעור בבהלה. הקיץ לרעם מחיאות הכפיים עם תום ההרצאה. שכנו פנה אליו בעיניים בורקות: "היה נפלא, הלא כן?!" התמתח ופיהק: "כן, אכן כך"... "ואיך מסכם אתה את השעה המרוממת?" המשיך שכנו ושאל. "המ... הכסא היה נוח מאוד, אבל מערכת החימום היתה חזקה מדי"... נתן בו שכנו

עיניים תוהות, ושאל: "האם הגעת לכאן עבור כסא נוח ותנור חימום? הן זאת יכול היית להשיג בביתך!"...

כך מי שמעביר את השבת בשינה ובטלה, שיחה בטילה וקריאת עיתונים - לשם כך יכול היה ליטול סתם יום של חופש, ואולי אף לבלות בו בצורה מרתקת יותר. השבת מתנה טובה היא מגנזיו של הבורא, יום מנוחה וקדושה, לימוד והתעלות! (מעיין השבוע שמות תקמח)

מעלת המחדש חידושי תורה ובפרט בשבת

להלן דברי הזוהר הקדוש במעלת המחדש חידושי תורה ובפרט בשבת קודש (הקדמת הזוהר ד ע"ב): "רבי שמעון בר יוחאי אמר, כמה יש לו לאדם להשתדל בעסק התורה יומם ולילה, כי הקב"ה מקשיב לקולם של העוסקים בתורה, וכל מילה שמתחדשת בתורה על ידם, עושה רקיע אחד. ובאותה שעה שמתחדש דבר תורה מפיו של האדם, אותו דיבור עולה ומעיד לפני הקב"ה, והקב"ה לוקח את אותו דיבור ומנשק אותו, ומעטר אותו בשבעים עטרות וכו'". "וכמה כבוד על כבוד, ועטרה על עטרה, מעטרים את אביו של אותו אדם המחדש חידושי תורה, ובאותה שעה אומר הקב"ה לפמליא שלו, התאספו לשמוע חידושים בתורה של פלוני בן פלוני, ומנשקים את האב על ראשו בזכות בנו. אשרי חלקם של העוסקים בתורה, ובפרט ביום השבת יותר משאר הימים". ע"כ. (זוהר שלח לך קעג סע"ב)

ועוד אומר הזוהר (בשלח דף קעג): "בוא וראה, כשנכנסת השבת, יורדות הנשמות לשרות על העם הקדוש [- זוהי 'הנשמה היתירה' שמקבל כל אחד לפי דרגתו, תוספת קדושה ליום השבת] ... וכשיוצאת השבת, עולות אלו הנשמות, ועומדות לפני המלך הקדוש. והקב"ה שואל אותם, איזה חידוש היה לכם בעולם ההוא בתורה? ואשרי מי שאומרת לפניו חידושי תורה, כמה שמחה עושה. או אז **הקב"ה מקבץ את הפמליא שלו ואומר: שמעו חידושי התורה שאומרת נשמתו של פלוני...** וכל הפמליא של מעלה מקשיבים לדברים אלו, וחיות הקודש מתגדלות בכנפיהן ומתלבשות בכנפיהן". אשרי העם שככה לו.

וכתב בשו"ת תורה לשמה (סימן צח): גם אם התחדש לאדם חידוש תורה במשך השבוע, אם מוציא את החידוש בפיו בפעם הראשונה בשבת, הרי שיש לחידוש זה יתרון מכח קדושת שבת, ונחשב לו כאילו חידשו בשבת ממש, כי העיקר הוא כאשר מוציאו מפיו. ומכל מקום מי שאינו יודע לחדש חידושי תורה, ילמד איזה דבר חדש שלא ידע אותו, ויעלה לו כאילו חידש חידושי תורה בשבת. (עיין מחזיק ברכה רצ סק"ה, ופלא יועץ ערך 'חידוש')

טוב לקבוע ללמוד תורה עם חבר, כי על ידי הלימוד יחד מתבארים הדברים יותר, ומה שאין זה מבין חברו מבאר לו, וכך אט אט יגיע גם למצב שזוכה לחדש חידושי תורה.

בהלכה ובאגדה

האברכים היקרים הדורשים לציבור בהלכות שבת ומועדים, ובדיני איסור והיתר השייכים למעשה, נכון שישלבו דברי אגדה המושכים את הלב, מעשיות ומשלים, כדי שיהיו דבריהם ערֵבים, "נְכֹחִים לַמֵּבִין, וְיְשָׁרִים לְמֹצְאֵי דָעַת" (משלי ח ט). (שבת ב רט)

אמרו במדרש: אמר רבי שמעון בן לקיש כל האומר דברי תורה ברבים ואינם ערבים לאוזן שומעיהם ככלה שהיא ערבה לבעלה, נוח לו שלא אמרם. וכן אמרו על הפסוק: "נופת תטופנה שפתותיך כלה, דבש וחלב תחת לשונך" - אמר רבי יוסי, כל האומר דברי תורה ברבים, ואינם ערבים לאוזן שומעיהם כדבש, נוח לו שלא אמרם. ואמר רבי לוי: לשעבר היתה הפרוטה [פרנסה] מצויה, והיה אדם מתאווה לשמוע דבר משנה, הלכה ותלמוד, אבל עכשיו שאין הפרוטה מצויה, והם חלשים מעבודתם, אין מבקשים לשמוע אלא דברי ברכות ונחמות. ועוד אמרו (מסכת בבא בתרא י ע"א): בעלי אגדה, מתוך שהם דרשנים ומושכים את הלב, הכל מכבדים אותם. ואמרו (מסכת סנהדרין לח ע"ב): רבי מאיר בעל הנס היה דורש: שליש הלכות, שליש אגדות, שליש משלי שועלים. ומעשה ברבי אבהו ורבי חייא בר אבא שנזדמנו לעיר אחת, רבי אבהו דרש באגדה, ורבי חייא דרש בהלכה, עזבו כולם את רבי חייא ונהרו לשמוע אגדותיו של רבי אבהו. חלשה דעתו של רבי חייא ובא רבי אבהו לפייסו, אמר לו, אמשול לך משל למה הדבר דומה, משל לשני בני אדם, אחד מוכר אבנים טובות ומרגליות, ואחד מוכר מיני סדקית, על מי קופצים לא על זה שמוכר מיני סדקית?! (מסכת סוטה מ ע"א). ובספרי על הפסוק: "כי אם שמור תשמרון את כל המצוה הזאת לעשותה", שמא תאמר למדתי הלכות די לי? תלמוד לומר "את כל המצוה הזאת", כל המצוות למוד, מדרש, הלכות ואגדות. ואם רצונך להכיר את מי שאמר והיה העולם, למוד אגדה, שמתוך כך תדבק בדרכיו ומדותיו. וכן אמרו באבות דרבי נתן, כל מי שיש בידו הלכות ואין בידו מדרש, לא טעם טעם יראת חטא. וכל מי שיש בידו מדרש ואין בידו הלכות, לא טעם טעם חכמה. "והמן כזרע גד", אלו בעלי אגדה שמושכים לבו של אדם כמן. ואמרו במדרש (שיר השירים א ח): אל יהיה המשל קל בעיניך, שעל ידי המשל, אדם מבין דברי תורה. משל למלך שאבד זהב מביתו או מרגלית טובה, האם לא על ידי פתילה כאיסר [נר ששווה פרוטות] הוא מוצא אותה? כך על ידי המשל, אדם מבין דברי תורה. (שבת ב רט)

גבאי בתי כנסת - "עשה לך קהילות קהילות"

חובה קדושה על כל גבאי בתי הכנסת להביא רב שימסור שיעורי תורה גם בשבתות וימים טובים בהלכה ואגדה. ואמרו במדרש תנחומא: "ויקהל משה", אמר הקב"ה למשה: עשה לך קהילות קהילות בכל שבת ושבת ודרוש לפניהם ברבים בהלכות שבת, כדי שילמדו ממך הדורות הבאים להקהיל קהילות בבתי כנסיות ובבתי מדרשות ללמד ולהורות לישראל דברי התורה והלכות האסור והמותר. וכן בדוד הוא אומר (תהילים מ י): "בִּשַּׂרְתִּי צֶדֶק בְּקָהָל רָב, הִנֵּה שְׂפָתַי לֹא אֶכְלָא". וכי איזו בשורה היו ישראל צריכים בימי דוד, והלא כל ימיו של דוד לא היה חסר להם כלום, ומעין ימיו של משיח היה? אלא מלמד שהיה פותח ודורש לפניהם דברי תורה שלא שמעתן אוזן מעולם. ועוד אמר להם הקב"ה לישראל: אם אתם נקהלים בכל שבת ושבת בבתי כנסיות ובבתי מדרשות ללמד בהם תורה ברבים, מעלה אני עליכם כאילו המלכתם אותי בעולמי. וכתב מרן הבית יוסף: ומכאן סמכו בכל תפוצות הגולה להתקבץ בבתי כנסיות ובבתי מדרשות ולשמוע דברי הלכה ואגדה אחר סעודת שחרית. (שבת ב רח, ריא. עיין באר משה שטרן ח"ב כז ותרוה נחת)

ואמרו במדרש: אמר הקב"ה, בשעה שהחכם יושב ודורש ברבים, אני מוחל וסולח ומכפר עוונותיהם של ישראל. ובשעה שאומרים "יהא שמה רבה מברך וכו'", אפילו אם נחתם גזר דינם, אני מוחל וסולח ומכפר עוונותיהם. ובשעה שנאספים ובאים לבתי כנסיות ולבתי מדרשות ושומעים אגדה מפי החכם, אני מתעלה בעולמי". (שבת ב רי)

המאור שבתורה מחזירם למוטב

סיפר מרן הראשון לציון רבנו עובדיה יוסף שליט"א: מעשה היה בצעיר חילוני שמידי שבת היה נוסע באופנוע בקול רעש גדול הלוך ושוב לאורך רחוב דוד בשכונת הבוכרים בירושלים במטרה להפריע למתפללים בבתי הכנסת השוכנים לאורך הרחוב. גבאֵי בתי הכנסת ניסו לבקשו שיחדל ממעשיו, אך דבריהם נפלו על אוזניים ערלות. באותה תקופה לאחר סעודת ליל שבת היה מרן שליט"א מוסר דרשה בפרשת השבוע בישיבת "פורת יוסף" בשכונת גאולה. לדרשה היו מגיעים מאות אנשים, עד שפעמים רבות הוצרך הקהל הרב לעמוד חוץ לבית המדרש. והנה הזדמן שאותו צעיר עבר שם בעת הדרשה, ובראותו את הקהל הרב, שאל לפשר הדבר, וענו לו שכעת הרב דורש דברי תורה. הלה בסקרנותו דחק את עצמו ונכנס פנימה - "הציץ וניצל", הוא עמד נפעם מול שטף דיבורו הצח והנאה של הרב, דברי תורה מתובלים במעשיות ומשלים המושכים את הלב עם דברי מוסר היוצאים מן הלב ונכנסים אל הלב. כבר למחרת בבוקר השאיר את האופנוע בביתו והלך לבית הכנסת המרוחק (שלא יכירוהו) לתפילת שבת. בליל שבת הבאה, הוא היה מהראשונים שבאו לתפוס מקום בדרשתו של הרב. וכך החל לשוב בתשובה, ולא עבר זמן רב עד שמצא בת זוג הגונה ויראת שמים, וכשבא להזמין את מרן לשמחת נישואיו, סיפר לו את כל אשר עבר עליו עד הגיעו הלום! (לאורו נלך)

ענוה פסולה

כתב הגאון רבי חיים פלאגי': "אין לתלמיד חכם הדורש ברבים להמנע מלדרוש מחשש גאוה חס ושלום, אלא ישתדל לכבוש יצרו ולכוון לשם שמים". וכן הדורש ברבים דברי מוסר ותוכחה, העיקר שיהיו דבריו יוצאים מן הלב לשם שמים, ולא יכוון להראות חריפותו וחכמתו. על כן, בודאי שאף הצנועים לא ימנעו מלהיות ממזכי הרבים. (שבת ב ריא)

וכבר אמרו בזוהר הקדוש (פרשת תרומה): "אילו היו יודעים בני אדם כמה תועלת גדולה וזכות יש ברדיפה אחר בני אדם להחזירם בתשובה ולזכותם בתורה ובמצוות, היו רודפים אחריהם בכל כוחם, כמו שאדם רודף אחרי החיים שלו". והרי המציל נפש אחת מישראל, כאילו קיים עולם מלא, כל שכן המקיים את הנפש הרוחנית, שגדול המחטיאו יותר מן ההורגו.

וכתב מרן הראשון לציון רבנו עובדיה יוסף שליט"א: הלוא תסמרנה שערות אנוש בראותו דברי תנא דבי אליהו רבה (פי"א): "ושמא תאמר אותם שבעים אלף שנהרגו בגבעת בני בנימין, מפני מה נהרגו [ראה המעשה בנביא שופטים (פרקים יט - כא)]? לפי שהיה להם לסנהדרין גדולה לקשור חבלים של ברזל במתניהם ולהגביה בגדיהם למעלה מארכובותיהם [כדי שיזדרזו בהליכתם], ולחזר בכל ערי ישראל, יום אחד ללכיש, יום אחד לבית אל, יום אחד לחברון, יום אחד לירושלים, וילמדו את ישראל תורה ומוסר, כדי שיתגדל ויתקדש שמו של הקב"ה בעולם כולו שברא מסוף העולם ועד סופו. והם לא עשו כן אלא כל אחד מהם נכנס לכרמו ויינו ושדהו, ואמר, שלום עליך נפשי, כדי שלא להרבות עליו את הטורח. לפיכך בגבעת בנימין שלא היו עוסקים בתורה ובדרך ארץ, נתקבצו עם ישראל למלחמה ונהרגו שבעים אלף. ומי הרג את כל אלו? הוי אומר, לא הרגום אלא הסנהדרין". והדברים מבהילים ביותר. ואנחנו מה נענה בדורות הללו, שהדורות הלוך וחסר, הלא החלש יאמר גיבור אני, ויציל מה שניתן להציל. ועל תלמידי החכמים שבדור מוטל לשמור משמרת הקודש, לפקוח עיניים עוורות, להבין ולהורות את החוקים ואת התורות. ואם לא הם, מי ידריך את העם להנחותם הדרך אשר חפץ ה', ואם לא בשבת שהציבור פנויים, אימתי?! ואמר רבי יודן: כל מי שאומר דברי תורה ברבים, זוכה שתשרה רוח הקודש עליו. וכל דורש ברבים שזיכהו ה' לבשר צדק בקהל רב "בהלכה ובאגדה" ובתוכחות מוסר להוציא יקר מזולל, שכרו גדול, כמו שאמרו (בבא מציעא פה ע"א): כל המלמד את בן עם הארץ תורה, אפילו הקב"ה גוזר גזירה, מבטלה בשבילו. עכ"ד. ישמע חכם ויוסף לקח. (שבת ב רט, ריא) ועיין עוד בהרחבה בחוברת "חג השבועות בהלכה ובאגדה" בסוף "שער ההלכה" במעלת המזכה את הרבים, ותרווה נחת.

הכנת השיעור

חכם הדורש ברבים, עליו לשנן את הדברים היטב קודם השיעור, כדי שלא יכשל.

אמרו במדרש: האומר הלכה או אגדה או מדרש בפני הציבור, לא יאמר הואיל ואני יודע הדבר יפה, אני דורש, אלא יחזור הדברים ארבע פעמים בינו לבין עצמו, ואחר כך ישמיעם לציבור. וכתב בספר פתח הדביר, ומכל שכן כאשר משמיע דינים והלכות בעל פה, שעליו לשנן תחילה הדברים שיהיו שגורים בפיו, כדי שלא יבוא לידי מכשול. וכתב הרמב"ם: "ודע שאין ראוי לו לאדם לדרוש באוזני העם, עד שיחזור בינו לבין עצמו על הדברים שלוש וארבע פעמים, וישנן אותם היטב ואחר כך יאמרם. וזהו על מה שדורש בפיו, אבל על מה שיכתוב בספר לרבים, ראוי לו שיחזור עליו אלף פעמים, אילו היה זה אפשר". ע"כ. (שבת ב ריב)

מנחה של שבת

"ואני תפלתי"

אמרו במדרש על הפסוק (תהלים סט יג): "וַאֲנִי תְפִלָּתִי לְךָ ה' עֵת רָצוֹן, אֱלֹהִים בְּרָב חַסְדֶּךָ, עֲנֵנִי בֶּאֱמֶת יִשְׁעֶךָ". אמר דוד לפני הקב"ה: רבונו של עולם! אין אומה זו כשאר אומות העולם. אומות העולם כששותים ומשתכרים - הולכים ופוחזים, ואנו לא כן אלא אף על פי ששתינו - "ואני תפלתי לך ה'". ע"כ. ונהגו לומר בפתיחת ההיכל במנחה פסוק זה פעמיים. (טור סימן רצב) ומכאן תוכחה לאותם המרבים במשקאות חריפים בסעודת הבוקר, ולאחר מכן ישנים עד סמוך לשקיעת החמה, ובמקרה הטוב מתפללים מנחה ביחיד.

ספר תורה - מוציאים ספר תורה וקוראים בו שלשה עולים, ואין מוסיפים עליהם. וכתב רש"י, הטעם שאין מוסיפים, משום שמתפללים סמוך לחשכה, "שהרי היו רגילים לדרוש כל היום". ולכן גם לא תיקנו להפטיר הפטרה במנחה כמו בשחרית. (מסכת מגילה כא ע"א. שבת ב רט)

"צדקתך" - לאחר חזרת השליח ציבור אומרים 'צדקתך', שהוא כצידוק הדין על שלושת הצדיקים שנפטרו באותה שעה: משה רבנו, יוסף הצדיק, ודוד המלך. ולכן יאמרהו מעומד, כעומד לפני הדיין ומקבל את הדין, ואומר: "יפה דנת". (א תכב)

יום שאין אומרים בו וידוי במנחה, כערב ראש חודש או כשיש חתן או בעל ברית בבית הכנסת וכיוצא, אזי במנחה של שבת אין אומרים 'צדקתך'. (חזו"ע אבלות ג מט)

נאנס ולא התפלל מנחה בשבת - במוצאי שבת יתפלל פעמיים עמידה של ערבית, ויאמר 'אתה חוננתנו' בעמידה הראשונה בלבד ולא בשניה. ואם טעה ואמר 'אתה חוננתנו' בשתיהן או לא אמר בשתיהן, יצא. אבל אם הפך ואמר בעמידה השניה ולא בראשונה, יצא ידי חובת ערבית בעמידה השניה, וחוזר להתפלל תשלומין בשביל מנחה שלא התפלל. על כן, אם לא הזכיר 'אתה חוננתנו' בראשונה, לא יזכיר גם בשניה, כדי שלא יעשה את הטפל [התשלומין] עיקר. ובכל אופן, אם התכוון שהראשונה בשביל ערבית והשניה בשביל תשלומין, רק שהתבלבל והזכיר 'אתה חוננתנו' בשניה ולא בראשונה, יצא ידי שתיהן. (סימן קח ס"י. חזו"ע שבת א שס. א תמד. ה"ב ו ס) ועיין עוד בהרחבה בחוברת "סדר היום בהלכה ובאגדה " בדיני תפילת תשלומין.

סעודה שלישית

שכרו גדול

אמרו חז"ל (מסכת שבת קיח ע"א): כל המקיים שלוש סעודות בשבת, ניצול משלוש פורעניות: מחבלו של משיח, מדינה של גיהנם, וממלחמת גוג ומגוג. ואמר רבי יוסי: יהא חלקי בעולם הבא מאוכלי שלוש סעודות בשבת. ואמר רבי שמעון בר יוחאי: כל מי שמשלים שלוש סעודות בשבת, יוצא קול משמים ומכריז עליו: "אָז תִּתְעַנַּג עַל ה'", כנגד סעודה ראשונה. "וְהִרְכַּבְתִּיךָ עַל בָּמֳתֵי אָרֶץ", כנגד סעודה שניה. "וְהַאֲכַלְתִּיךָ

נַחֲלַת יַעֲקֹב אָבִיךָ״, כנגד סעודה שלישית. ומאידך, המחסיר סעודה אחת משלושת הסעודות, עונשו רב, חס ושלום. (כף החיים סימן רצא סק״א)

חובה גמורה

חובה לאכול פת בסעודה שלישית לאנשים ונשים. ולא יתחמק אדם בתירוצים שונים. על כן, ישים לב לאכול סעודת הבוקר מיד בבואו מבית הכנסת, וכך יוכל לאכול סעודה שלישית בפת ברווח. (סימן רצא סעי׳ א, ו. שבת ב שמב)

מי שבשום אופן לא יכול לאכול לחם, יאכל כזית עוגה או תבשיל ממיני דגן. ואם גם זה אינו יכול, יאכל תבשיל אחר כבשר או דג. ואם גם זה אינו יכול, יאכל פירות. ואם גם זה אינו יכול, ישתה לפחות רביעית יין. (שבת ב שמב. א תט)

דגים. ביצה. יין.

יש ענין חשוב לאכול דגים בסעודה שלישית (פרי עץ חיים). וטוב לאכול ביצה, משום אבלם של משה רבנו, יוסף הצדיק ודוד המלך שנפטרו בשעת מנחה של שבת. וכן טוב לשתות מעט יין בסעודה, ויברך עליו ״בורא פרי הגפן״. (א תח. שבת ב שמ)

זמן הסעודה

זמן סעודה שלישית מתחיל מזמן ״מנחה גדולה״, דהיינו חצי שעה אחר חצות היום. וטוב להתפלל קודם מנחה ואחר כך לאכול, אך אם מחמת כן יפסיד שיעור תורה, יאכל ואחר כך יתפלל מנחה. (סימן רצא ס״ב. א תג)

יש להתחיל את הסעודה קודם השקיעה. ואם לא הספיק, יתחיל מיד בזמן בין השמשות כל שלא הגיע עדיין צאת הכוכבים. ורשאי להמשיך את הסעודה ולהביא קינוחים גם לאחר צאת הכוכבים. (שבת ב שצ, שצד)

״אשרי עין ראתה כל אלה״

כותב מרן הראשון לציון רבנו עובדיה יוסף שליט״א (שבת ב שצד): ״ומעשים בכל יום, שאנו מתחילים בכל שבת לסעוד סעודה שלישית כמה דקות קודם השקיעה, מפני מצות הרבצת התורה ברבים בשבת עד סמוך לשקיעת החמה, כי זכות הרבים דבר גדול הוא, כמבואר בשלחן ערוך (סימן פט ס״ו)״. ואכן כך היה מנהגו של מרן שליט״א לפני כחמישים שנה, שהיה מוסר שיעור בצהרי השבת בבית הכנסת ״אהל רחל״ לעדת הפרסים בשכונת ״שמואל הנביא״ בירושלים עיר הקודש, בגבאותו של חכם אליהו אבא שאול זצ״ל, אביו של מורנו ורבנו הגאון רבי בן ציון אבא שאול זצ״ל. וכן עד לפני כעשרים שנה, שהיה מוסר דרשת ״שבת הגדול״ ודרשת ״שבת שובה״ בישיבת ״אור החיים״ בשכונת ״הבוכרים״ בירושלים, והיו באים כאלפיים איש, וכולם היו זוכים לשמוע את מוצא פיו של מרן, וגדול היה המחזה ומרגש מאוד, והיה גומר את דרשתו דקות ספורות לפני השקיעה, והולך הליכה מהירה

לביתו של ראש הישיבה הגאון רבי ראובן אלבז שליט״א, כדי להספיק להתחיל סעודה שלישית קודם השקיעה. אשרי עין ראתה כל אלה.

גם אם אינו יכול לאכול פת, ואוכל מזונות וכיוצא או שותה רביעית יין, והגיע השקיעה, יאכל וישתה מיד, ויסיים עד צאת הכוכבים. (שבת ב שצ, שצג, שצה)

אכל עוגה או שתה יין שלא בסעודה קודם השקיעה, בהגיע השקיעה יפסיק לשתות, אבל רשאי להמשיך לאכול עד צאת הכוכבים ולא יותר. כיון שיש קביעות לאכילה, שעד שיגמור הכל אכילה אחת היא, אבל שתיה כל כוס וכוס בפני עצמה היא. (שבת ב שצה)

סעודה שלישית בבית הכנסת

מן הדין מותר לערוך סעודה שלישית בבית הכנסת עם שירי קודש ודברי תורה, ובלבד שיקפידו שלא לדבר שם דברים בטלים, כפי שיש להזהר תמיד מחובת השמירה על קדושת בית הכנסת. וכתב מרן הראשון לציון רבנו עובדיה יוסף שליט״א (יחוה דעת ח״ג סימן י) וזו לשונו: ״ומה גם שדורשים שם **בהלכה ובאגדה, ואין לך דבר גדול יותר מזיכוי הרבים**, וגם סעודה זו נעשית בקהל רב ונחשבת כצרכי רבים, כדי שיוכלו להמשיך את השיעור ותפילת המנחה שאחריו עד סמוך לשקיעת החמה, ויתחילו הסעודה לפני השקיעה, וממשיכים אחר כך סעודתם עם דברי תורה. וידועים דברי הירושלמי שלא ניתנו שבתות וימים טובים לישראל אלא לעסוק בהם בתורה.״ עכ״ל.

ואולם, ציבור המדברים דברים בטלים בסעודה שלישית הנערכת בבית הכנסת, אין להם שום היתר לערוך את הסעודה בבית הכנסת, וחובה על הגבאים לערוך את הסעודה בחדר צדדי, לבל יכשלו הציבור באיסור חמור זה.

״רצה והחליצנו״

אם שכח לומר ״רצה והחליצנו״ בסעודה שלישית, דינו כמבואר לעיל בענין שתי הסעודות הראשונות. אולם אם נזכר לאחר שהתחיל ברכה רביעית ואמר בא״י אמ״ה ׳לעד׳, אינו חוזר. [ולא כסעודות הראשונות שבאופן כזה חוזר לראש ברכת המזון.] (שבת ב שמג, שדמ)

האוכל סעודה נוספת ושכח לומר ״רצה והחליצנו״, דינו כסעודה שלישית. (שבת ב שדמ)

נשים - אשה ששכחה לומר ״רצה והחליצנו״ בסעודה שלישית, אינה חוזרת כלל, ואף אינה אומרת ברכת ״אשר נתן״. (ה״ע ב עט)

אחר צאת הכוכבים - המסיים סעודה שלישית אחר צאת הכוכבים, ושכח לומר ״רצה והחליצנו״, אינו חוזר כלל, ואף אינו אומר ברכת ״אשר נתן״. (שבת ב שמח)

ראש חודש שחל במוצאי שבת אף אם המשיך בסעודה שלישית ואכל כזית פת לאחר צאת הכוכבים, אינו אומר ״יעלה ויבוא״. ומכל מקום פשוט שאם חל ראש חודש בשבת, והמשיך לאכול לאחר צאת הכוכבים, לבד מ״רצה והחליצנו״ אומר גם ״יעלה ויבוא״. (א תיב)

כוס ברכת המזון

אם סיים את הסעודה לאחר צאת הכוכבים וברך ברכת המזון על כוס יין, לא ישתה את היין, אלא אם כן הוא רגיל לזמן על הכוס. על כן, ציבור שרגילים לזמן על יין בסעודה שלישית בבית הכנסת או בסעודת חתן וכלה שמזמנים תמיד על כוס, רשאי המזמן לשתות את הכוס, ויטעמו גם החתן והכלה. [והשותה רביעית, לא יזכיר "ורצה והחליצנו" בברכה האחרונה על היין.] (ה"ע ג ק, קנט. יבי"א ח"ח סימן לג. שבת ב שצו, שצח)

עשיית מלאכה

המאריך בסעודה שלישית לאחר צאת השבת, מותר לו לומר לחברו שהוציא את השבת שיעשה מלאכה עבורו. שהרי אצל עושה המלאכה, כבר יום חול גמור. ואם הוזקק לעשות את המלאכה בעצמו דוקא, יאמר: "ברוך המבדיל בין קודש לחול" ויעשה את המלאכה, אך לא יאמר "רצה והחליצנו" בברכת המזון. (שבת ב שעו, שמח)

מוצאי שבת

זמן צאת השבת

לא יעשה מלאכה קודם שיגיע זמן צאת השבת המופיע בלוחות השנה.

זמן רבנו תם

ראוי ונכון מאוד לכל אדם שלא לעשות מלאכה עד צאת השבת לשיטת רבנו תם [שבחורף הוא כחצי שעה אחר צאת השבת הרגיל, ובקיץ כארבעים דקות], מפני שרוב הפוסקים הקדמונים מסכימים עמו, ועל צבאם מרן השולחן ערוך והרמ"א. וכל הזהיר בזה, ישא ברכה מאת ה'. (שבת ב שעג)

יש לדעת שרוב ככל רבותינו הראשונים פסקו כרבנו תם, ומהם: הרמב"ן, הרשב"א, המאירי, הראב"ן, הראה"ה, הריטב"א, הר"ן, הרא"ש, הראב"ד, המגיד משנה, הרז"ה, הסמ"ג, המרדכי, המאורות, רבנו פרץ, רבנו ירוחם, הרוקח, מהרי"ק ועוד. וכן רבים מגדולי רבותינו האחרונים ספרדים ואשכנזים כאחד: הרדב"ז, המבי"ט, מהרי"ט, ספר חרדים, הב"ח, המגן אברהם [וכתב, שכל גדולי

הפוסקים פוסקים כן.] המנחת כהן, הפרי חדש, החתם סופר, הגאון מליסא, מהר״י עייאש, רבי צדקה חוצין, רבי אליהו שמאע, מהר״י פראג׳י, מהר״ח אלפנדארי, פרחי כהונה ועוד. והגאון רבי עקיבא איגר והחתם סופר ועוד רבים מרבני אשכנז, היו נוהגים אפילו להקל כרבנו תם בכניסת השבת. וכן פסקו מרן השלחן ערוך (סימן רסא ס״ב) והרמ״א, ובמשנה ברורה שם. והגאון רבי חיים אבולעפיה וחכמי דורו, הכריזו בחרם על אנשי מקומם, שכל מי שיעיז להקל נגד רבנו תם, ינדו אותו. וכן עשה הגאון רבי שמואל לניאדו.

ואמנם מאחר והמנהג הוא כשיטת הגאונים עוד בטרם שנפסק כן בשלחן ערוך, לכן מי שקשה לו להוציא את השבת כשיטת רבנו תם, סומך על צאת השבת הרגיל. אך מצוה רבה לפרסם ברבים, שהנכון שלא לעשות מלאכה במוצאי שבת עד זמן רבנו תם, שזהו ספק איסור סקילה וכרת. והגאון החזון איש (אגרות ח״א סימן מא) כתב: ״פשטה ההוראה להחמיר כרבנו תם בכל ישראל, והיא הוראה מקוימת כמפי סנהדרין גדולה בלשכת הגזית, ואין שום צד קולא בזה. ולא נמצא מי שאמר שלא לחוש לדעת רבנו תם, ואם איזה גאון כתב להמליץ על מי שמקל, זו אינה הוראה לחקות בה את המקילים״. עכ״ד. ומה שיש טענו שרבנו תם דיבר לפי מקומו בצרפת, כתב מרן הראשון לציון רבנו עובדיה יוסף שליט״א בספרו הליכות עולם: פשוט לכל מעיין, שדברים אלו לא ניתנו להאמר כלל, כי הלא רבנו תם מיישב את הסתירה בדברי התנא רבי יהודה שהיה דר בארץ ישראל, ומה לרבי יהודה עם האקלים של צרפת המרוחקת מאוד מארץ ישראל. גם השולחן ערוך שפסק כן, הלא היה דר בארץ ישראל והורה הלכה ליושבים בה, וכן המבי״ט, מהרי״ט, החרדים, הפרי חדש ועוד, כולם גאוני ארץ ישראל היו. ובשו״ת דברי יציב כתב: ״האומר שסברת רבנו תם היא טעות במציאות, הרי הוא בכלל אפיקורוס, שפוגע בקדושת רבותינו הפוסקים שמפיהם אנו חיים, והרי גדולים אלו היו בארץ ישראל, וראו בעיני קודשם זמן צאת הכוכבים. ומי שאומר שרבנו תם לא דיבר על ארץ ישראל, הבל יפצה פיהו, ודברי רוח הם נגד האמת, ומצוה לפרסם הדבר.״ עכ״ל. (עיין בשו״ת יביע אומר ח״ב סימן כא, ה״ע ח״ג עמוד קמ, חזו״ע ימים נוראים שפח, חנוכה קפו, שבת א רסח, שבת ב שעג ועוד)

המוחש לא יוכחש

ובאמת כי כל הרוצה לעיין ולהרחיב בנושא זה, הנה לאחרונה יצאו לאור כמה קונטרסים המבארים ענין זה היטב בשפה ברורה ונעימה עם מקורות הדברים, בליווי תמונות צבעוניות המראות בעליל את שיטת רבנו תם מכמה דקות לפני השקיעה הראשונה ועד צאת הכוכבים של רבנו תם. ניתן להשיגם באמצעת מספר פקס: 15329921850. ושם הביאו את לשון רב האי גאון ורב שרירא גאון שכתבו: ״אל תחשוב שמשתשקע החמה ולא תראה מאותו מקום נשלם היום, אלא כל זמן שאדמימותה נראית על פני מערב, יום הוא.״ וכתב הפרי חדש (קונטרס דבי שימשי): ״המוחש לא יוכחש, שהרי אנו רואים אחר זמן זה פני הרקיע מאדימים ביותר... ונראה לעין כל שיש שעה ועוד משקיעת החמה ועד צאת הכוכבים.״ עי״ש. וכתב במשנה ברורה (רצג סק״ד) וביאור הלכה בשם הגר״א, שצריך שיסתלק האדמימות מן כל כיפת הרקיע באותו צד ששקעה החמה, ואז מועילים שלושה כוכבים. וכדי להבחין בכוכבים לבד, צריך בקיאות רב, כי שמא הם כוכבים הנראים ביום, ולכך היו האמוראים מסתכלים אם הסתלקה האדמימות לגמרי. ובשו״ת מהרי״ף [הגאון רבי יעקב פראג׳י, אב בית דין באלכסנדריה של מצרים, לפני כ-350 שנה] כתב, ״גילו לי בחלום שטוב הדבר לפרסם בעולם את הקונטרס שחיברתי שאף שיטת הגאונים היא כשיטת רבנו תם, ועל ידי זה הרבה מהחרדים אל דבר ה׳ יתנהגו על פיו, ואפשר שעל ידי זה תתקרב הגאולה.״

תשובת המשקל - אשרי אדם המזכה גם לאחרים להוציא את השבת כרבנו תם. וכל שכן אם בעבר היה מחלל שבת, ועתה אזר עוז לקיים מצוות ה׳, אשר בודאי חובה קדושה מוטלת עליו להחמיר יותר כרבנו תם.

חבל על הזמן - בתי כנסת רבים מארגנים שיעור בדברי אגדה לאחר תפילת ערבית, עד זמן צאת השבת לרבנו תם. ודבר זה אין ערוך אליו, שמזכים את הרבים בשעה שאין בה הרבה לומדים. וכל המזכה את הרבים, אין חטא בא על ידו.

אמירה ליהודי - המוציא שבת כפי זמן רבנו תם, פשוט שרשאי לומר לחברו שאינו מחמיר כן, שיעשה לו מלאכה לאחר צאת שבת הרגיל. (שבת ב שעו)

מלאכות דרבנן - יש להקל לעשותם במקום צורך, קודם צאת השבת של רבנו תם, ככיבוי חשמל, טלטול מוקצה, הצטרפות לנסיעה ברכב [כאשר הנהג אינו מוציא שבת כזמן רבנו תם. ולא יפתח הנוסע בעצמו את הדלת, כיון שנדלקת מנורה וזהו איסור תורה.] (א תלה)

ערבית של מוצאי שבת

״ברכו את ה׳ המבורך״

בתפילת ערבית של מוצאי שבת, יאריך השליח ציבור באמירת ״ברכו את ה׳ המבורך״, וכן הציבור יאריכו בעניית ״ברוך ה׳ המבורך לעולם ועד״. ויש בזה סגולה להצלחה, ושלא ינזק כל השבוע. והטעם שיש להאריך, מפני שבמוצאי שבת הנשמות חוזרות לגיהנם, וכל זמן שהוא מאריך אינן חוזרות. גם מלווה בזה את המלך, ומראה שקשה עליו הפרידה. וכתב האור זרוע: וכן אני נוהג, וכן שמעתי שר״א בן רבנא משולם הגדול, היה חזן והיה מאריך בברכו בכל כוחו. (רב האי גאון, רב עמרם גאון, הלכות גדולות, מחזור ויטרי, המנהיג, המחכים, ארחות חיים, כל בו, הרוקח ועוד. שבת ב שעט)

״אתה חוננתנו״

באמצע ברכת ׳אתה חונן׳ שבערבית, מוסיפים את נוסח ההבדלה בתפילה - ״אתה חוננתנו״. ואם שכח לאומרו, אינו חוזר, מפני שמבדיל אחר כך על הכוס. (שבת ב שעח)

ישנם שליחי צבור האומרים את כל נוסח ״אתה חוננתנו״ בקול רם, ויש להבהיר להם שלא נכון לעשות כן, כי היום כולם בקיאים ומתפללים מתוך הסידור, והם רק מבלבלים את הקהל. (א תמ)

שכח ואכל - שכח לומר ״אתה חוננתנו״, וגם טעה ואכל קודם ההבדלה [כמבואר להלן שאסור לאכול קודם ההבדלה.] חוזר להתפלל עמידה של ערבית [ואף שהשוכח ״אתה חוננתנו״ לא חוזר, מכל מקום כאן שטעה בשני דברים, גם לא אמר ״אתה חוננתנו״ וגם אכל קודם ההבדלה, חוזר.] וטוב שיתנה שאם אינו חייב לחזור ולהתפלל, תהיה תפילתו נדבה. ואף אם הבדיל על הכוס קודם שחזר להתפלל, עדיין צריך לחזור ולהתפלל. (שבת ב שעט, שפא)

שכח ועשה מלאכה - שכח לומר "אתה חוננתנו", וגם טעה ועשה מלאכה קודם ההבדלה, חוזר להתפלל בתנאי נדבה, וכמבואר בהלכה הקודמת. (הרשב"א, תוספות הרא"ש, הריטב"א, ארחות חיים, אוהל מועד, ספר השלחן ועוד. שבת ב שפב)

"ויהי נועם"

בסיום חצי הקדיש שאחר העמידה, אומרים "ויהי נועם" ומזמור "יושב בסתר עליון" שבו בירך משה רבנו את ישראל כשסיימו את מלאכת המשכן. ומנהג בני ספרד להתחיל מ"שובה ה' עד מתי" [ד' פסוקים קודם "ויהי נועם"]. וסמך לזה מהמדרש, כשבנו ישראל את המשכן היו מצפים שתרד אש מן השמים על גבי המזבח, והיו מצטערים על איחורו. אמרו למשה רבנו, וכי בחינם טרחנו כל הטורח הזה, כמדומה שלא מחל לנו הקב"ה על מעשה העגל. היה משה מצטער והתחיל להתפלל: "שובה ה' עד מתי והנחם על עבדיך וכו', ויהי נועם וכו'", וביקש יהי רצון שתשרה שכינה במעשה ידיכם. לכן מתחילים מ"שובה ה'", שמשם החלה תפילתו שתתגלה שכינתו יתברך עלינו במהרה ובנחת. (טור סימן רצה. שבת ב שפט)

מעומד - כתב רבנו האר"י: "ויהי נועם" ומזמור "יושב בסתר עליון", צריך לאומרו מעומד, כי יש בזה טעם גדול על פי הסוד. ואם קשה לו, יעמוד לפחות בפסוק "ויהי נועם" ואחר כך ישב. (שבת ב שפט. א תמג)

מסלק המזיקים - לעולם יהיה אדם זהיר באמירת מזמור "יושב בסתר עליון" [הנקרא "שיר של פגעים", על שם שנאמר בו "יפול מצדך אלף ורבבה מימינך"]. ומובא בזוהר הקדוש: בשעה שיוצאת השבת, כמה מזיקים משוטטים בעולם, ויוצאים בבהלה וחושבים להשתלט על עם ישראל הקדוש, ולכך תקנו לומר "שיר של פגעים" שלא ישלטו עליהם. וכיון שרואים את העם הקדוש מתפלל, ומבדיל בתפילה ועל הכוס, ואומר שיר זה, פורחים משם והולכים למדברות, ה' יצילנו. (שבת ב שפט)

"ואתה קדוש"

תקנו חז"ל להוסיף גם "ואתה קדוש וכו'", כדי שעל ידי זה ישתהו ישראל עוד בהשלמת סדר התפילה, ובכך יעכבו את הרשעים ויאריכו להם את הזמן מלחזור לגיהנם, כי במוצאי שבת צועק הממונה על הרוחות, חזרו לגיהנם שכבר השלימו ישראל את סדריהם. וכתב רב עמרם גאון, על כן המנהג לומר "ויהי נועם וכו'", "ואתה קדוש וכו'", בנעימה ובאריכות נועם, כדי להשהותם יותר. (טור סימן רצה)

מה שמתחילים מ"ואתה קדוש" ולא מ"ובא לציון גואל", לפי שאין גאולה בלילה (טור). ומה שאין אומרים פסוק "ואני זאת בריתי אותם וכו'", לפי שהוא כתוב בנביא אחר "ובא לציון גואל", וכל שאין אומרים את הפסוק הראשון, אין אומרים גם את השני. (א תמג)

הבדלה

הבדלה מן התורה

מצות עשה מן התורה על האנשים והנשים להבדיל במוצאי שבת. ואמר רבי יוחנן (מסכת פסחים קיג ע"א) : שלשה מנוחלי העולם הבא הם : הדר בארץ ישראל, המגדל בניו לתלמוד תורה, והמבדיל על היין במוצאי שבתות. ואמר רבי יהושע בן לוי : המבדיל על היין במוצאי שבתות, יהיו לו בנים ראויים להורות (שבועות יח ע"ב). ואמר רבי צדוק : המבדיל על היין, הקב"ה קוראו קדוש ועושהו סגולה (פרקי ר' אליעזר). (שבת ב שנה)

עיור

ישנה מחלוקת בפוסקים אם העיור חייב בהבדלה או לא [שכיון שאינו שייך בברכת "בורא מאורי האש", שהרי אינו יכול ליהנות מהנר, לכן די לו בהבדלה שבתפילה]. על כן הנכון שלא יבדיל בעצמו, אלא ישמע מאחר ויצא ידי חובה, ולא יענה אמן על ברכת "בורא מאורי האש" מחשש הפסק, אלא יהרהר אמן בלבו. (שבת ב תלד, תלה)

מלאכה קודם הבדלה

אסור לעשות מלאכה קודם שיבדיל, ואם אמר "אתה חוננתנו" בתפילה, מותר. ואם הוצרך לעשות מלאכה קודם התפילה, יאמר "ברוך המבדיל בין קודש לחול", ויעשה מלאכה. וכן הנשים יאמרו כן קודם שיתחילו לעשות מלאכות. (סימן רצט ס"י. שבת ב שעג)

אכילה קודם הבדלה

אחר שסיים סעודה שלישית, אסור לאכול ולשתות כלום מזמן השקיעה עד שיבדיל. ואולם מים בלבד - מן הדין מותר לשתות, אבל טוב להחמיר. (שבת ב שצ, שצג)

אם טעה ובירך על מאכל או משקה קודם ההבדלה, יטעם ממנו מעט, כדי שלא תהיה ברכתו לבטלה. (שבת ב תב)

תפילות ופסוקים

נוהגים לומר קודם ההבדלה תפילה ובקשה שמקורה בתלמוד ירושלמי: "אלוקינו ואלוקי אבותינו, החל עלינו את ששת ימי המעשה הבאים לקראתנו לשלום וכו'", כמובא בסידורים. (רב עמרם גאון, רבנו יצחק בן גיאת, סידור רש"י, מחזור ויטרי, אבודרהם, ארחות חיים, המנהיג, טור ועוד.) וכן מנהגו של מרן הראשון לציון רבנו עובדיה יוסף שליט"א. ולאחר ההבדלה, טוב לומר פסוקי ברכה "ויתן לך וכו'" לסימן טוב. וכן נהג רבנו האר"י ז"ל לומר פסוקים אלו, ואף שאין לקרוא מקרא בלילה על פי הסוד, מכל מקום כל שלא סעד סעודה רביעית, אין חשש. (שבת ב תו)

הבדלה בבית הכנסת

נכון מאוד להבדיל על היין בבית הכנסת, כדי להוציא ידי חובה את מי שאין לו יין, ואת מי שאינו יודע להבדיל. (סימן רצה ס"א. ועיין חושן משפט סימן רצא סט"ז, ובסמ"ע ס"ק כז. שבת ב תח)

להוציא ידי חובה את בני ביתו

השומע הבדלה בבית הכנסת ורוצה להבדיל לבני ביתו, הנכון שיכוון שלא לצאת ידי חובה בבית הכנסת, וימנע עצמו מהרחת הבשמים ומאור הנר, ויענה "ברוך הוא וברוך שמו" להוכיח שאינו רוצה לצאת ידי חובה. [אך יענה בלחש, שלא לבלבל את השומעים]. ובדרך זו, רשאי להוציא את בני ביתו לכתחילה. (ה"ע ג קס. שבת ב שעב)

המבדיל או ששמע הבדלה בבית הכנסת ויצא ידי חובה, כיצד ינהג עם בני ביתו בהבדלה? - אם בני ביתו יודעים להבדיל, הנכון שיבדילו הם בעצמם. אך אם אינם יודעים, או שאינם רוצים [כגון שאינם מרגישים בנוח שאביהם לא מבדיל], רשאי להבדיל שוב לבני ביתו, אך יברכו הם על הבשמים והנר, ולא יענה אחריהם "אמן", משום הפסק בין הברכה לטעימה. או שיברך הוא בורא פרי הגפן והמבדיל, ובגמר שתייתו את היין, יברכו הם על הבשמים והנר. ואם אינם יודעים לברך על הבשמים והנר, יברך ויוציאם ידי חובה גם בברכות אלו. (ה"ע ג קסא. שבת ב שעב, תח)

נשים

בנות אשכנז נוהגות שלא להבדיל בעצמן אלא שומעות מאיש אחר, אבל אם לא מתאפשר להן לשמוע, חייבות להבדיל בעצמן על הכוס. (כן פסקו רעק"א, ערוך השלחן, ישועות יעקב, יד אליהו רגולר, שבט הלוי ועוד פוסקים רבים. שבת ב שנה, תח) וכן חייבות לברך על הבשמים והנר. (אגרות משה, קנין תורה, באר משה שטרן, שבט הלוי, ויען יוסף גרינוואלד, בית אבי, שרגא המאיר, ציץ אליעזר ועוד. שבת ב תכז)

נהגו הנשים שלא לטעום מיין ההבדלה. ואמנם אם האשה מבדילה בעצמה, פשוט שעליה לשתות לפחות רוב רביעית [41 גרם], וכדין איש שמבדיל. (שבת ב תח)

הבדלה מיושב או מעומד

על המבדיל והשומעים לשבת בעת ההבדלה. ומנהג בני אשכנז לעמוד. (סימן רצו ס״ו)

בית הכנסת שיש שם גם מבני אשכנז וגם מבני ספרד, רשאים האשכנזים לעמוד והספרדים לשבת, ואין בזה איסור ״לא תעשו אגודות אגודות״ (יבמות יג ע״ב), כיון שיודעים שיש חילוקי דעות בין הפוסקים, וכל אחד עושה כפי מסורת אבותיו.

כוס ההבדלה

לכתחילה יש להקפיד בדיני כוס ההבדלה ככל דיני כוס הקידוש, שתהיה הכוס שלימה, ולא יהיה היין פגום וכו׳, כמבואר לעיל בהלכות קידוש. (שבת ב תח. א תנא)

אין לתת שלוש טיפות מים בכוס ההבדלה, כפי שנהוג לתת בקידוש. (האר״י ז״ל. שבת ב תז)

אם יש לו רק רביעית יין, והכוס מכילה יותר ולא התמלאה עד הסוף, יתן כמה קוביות סוכר או תמרים, אגוזים וכיוצא, ויעלה היין. (כן שמעתי ממרן הראשון לציון שליט״א. ח״ג שפ)

סדר ברכות ההבדלה - יבנ״ה

תיקנו חז״ל את ההבדלה בסדר זה: **י**ין, **ב**שמים, **נ**ר, **ה**בדלה. כתב הרשב״ץ: ונראה לי טעם סידור אלו הברכות, היין תחילה לפי שהוא חוש הטעם, שהוא החוש היותר גשמי מכל שאר החושים, שאינו משיג אלא בפגישה אל המוחש. וחוש הריח יותר עדין ודק ממנו, כי מרחוק גם כן יריח. וחוש הראות יותר זך ודק, שעד לשמים יגיע בראות הכוכבים. וההבדלה היא חכמה להבדיל בין הקודש ובין החול, על כן קבעוה בתפילה בברכת ״חונן הדעת״, ובינת השכל הוא יותר עדין ודק מכל שאר החושים, שהוא משיג הרבה מאוד עד עולם המלאכים. נמצא שסדר הברכות מן הקל תחילה ואחר כך אל הנכבד ממנו. וכן הוא סדרי החושים: הלשון שהוא טועם, בשורה התחתונה. והחוטם שהוא מריח, למעלה ממנו. והעיניים לראות, למעלה ממנו. והמוח והשכל, למעלה מכולם. ע״כ. וכתב המטה יהודה, והוא טעם נחמד והגון, ודברי פי חכם חן. (שבת ב תז)

אין לו יין

אם אי אפשר להשיג יין, יבדיל על ״חמר מדינה״, [משקה משכר, כבירה לבנה, וודקה וכדומה,] וישתה רוב רביעית [41 גרם] בבת אחת. ואם קשה לו, ישתה כן בהפסקות קלות. אבל אין להבדיל על תה, קפה, חלב, מיץ תפוזים וכיוצא, שזו ברכה לבטלה, וגם לא יצא ידי חובת הבדלה. על כן, אם אין ״חמר מדינה״, יסמוך על ההבדלה שבתפילה. (בית יוסף, החיד״א, שערי תשובה, שארית יעקב, נטע שורק, הלכות קטנות, הגר״ח פלאג׳י,

לבושי מרדכי, שו״ת הרד״ל, שם משמעון פולאק, מגן שאול, חק יעקב, מנחת שבת, צפנת פענח, קהלת יצחק מרגולין, הגאון רבי רפאל שפירא אב״ד וואלוז׳ין, דברי ישראל וועלץ, מעשי מלך, דברי סופרים, עטרת פז, מחזה אליהו, הלל אומר, קצות השלחן, אז נדברו. שבת ב תח)

בשמים

טעם התקנה - כל אדם מישראל זוכה לנשמה יתירה בשבת. דרגות רבות יש בה, ואיש איש זוכה בה כפי מעשיו. ובמוצאי שבת היא מסתלקת, ונפש האדם עגומה עליו, לכן מברך על הבשמים ומריח בהם, כדי שתתיישב דעתו. (זוהר. שבת ב תיט)

אומר הזוהר הקדוש (תיקוני הזוהר קמד ע״א): בליל שבת נאמר: ״קַמְתִּי אֲנִי לְפִתֹּחַ לְדוֹדִי״ [לכבוד השבת שבאה]. בצאת השבת נאמר: ״וְדוֹדִי חָמַק עָבָר״, ״בִּקַּשְׁתִּיהוּ וְלֹא מְצָאתִיהוּ, קְרָאתִיו וְלֹא עָנָנִי״. [וכיון שהלכה השבת] על כן: ״סַמְּכוּנִי בָּאֲשִׁישׁוֹת״, אלו שני אשים שמברכים: ״בורא **מאורי** האש״. ״רַפְּדוּנִי בַּתַּפּוּחִים״ אלו הבשמים, שנאמר: ״וְרֵיחַ אַפֵּךְ כַּתַּפּוּחִים״, ״כִּי חוֹלַת אַהֲבָה אָנִי״ [לשבת]. (שבת ב תכא)

הדסים - על פי הזוהר הקדוש (תיקוני הזוהר קמג ע״ב) יש ענין בהבדלה לברך דוקא על הדסים משולשים. ויתפסם כדרך גדילתם ולא הפוכים. (סימן רצז ס״ד. שבת ב תכד)

בדיקת הריח - מותר להריח את הבשמים קודם הברכה, כדי לבדוק אם יש בהם ריח. וכן אם המבדיל מצונן ואינו מריח טוב, מותר לו לבדוק אם הוא מריח. ואם אינו מריח, לא יברך על הבשמים. ואם יש אחר שמריח, הוא יברך בתוך ההבדלה, ולא יענה אחריו ״אמן״ משום הפסק. (שבת ב תכה. א תסז)

ברכת הבשמים - מברך על הריח כפי ברכתו הראויה לו: בורא עצי בשמים, בורא עשבי בשמים, בורא מיני בשמים, הנותן ריח טוב בפירות (סימן רטז סעיף ב). אולם בני אשכנז נהגו בהבדלה לברך ״בורא מיני בשמים״ על כל סוגי הבשמים, כדי שלא יטעו המון העם שאינם בקיאים בברכה על כל מין ומין. ולכתחילה יברכו על ריח שברכתו ודאי ״בורא מיני בשמים״, כדי לצאת ידי חובת כל הדעות. (משנה ברורה רצז ס״ק א)

אבֵל - מברך על הבשמים. ומה שלא מריחים בשמים בתשעה באב, כיון ששם יש חיוב להצטער על חילול כבוד ה׳ ועלבון תורתנו הקדושה, אבל האבל אינו חייב לצער עצמו. (שבת ב תכה)

נר - בורא מאורי האש

טעם התקנה - מברכים על הנר, זכר לאדם הראשון שנתן לו הקב״ה בינה במוצאי שבת לחכך שתי אבנים ליצור אש. (פסחים נד ע״א)

אמרו במדרש (בראשית רבה יב ו): ״כיון ששקעה החמה במוצאי שבת והתחיל החושך ממשמש ובא, באותה שעה נתייירא מאוד אדם הראשון, ואמר בתמיהה (תהלים קלט יא): ״אַךְ חֹשֶׁךְ יְשׁוּפֵנִי״ [יחשיך לי]?! מה עשה הקב״ה, זימן לו שני רעפים והקישם זה לזה ויצא מהם האור ובירך עליו, שנאמר: ״וְלַיְלָה אוֹר בַּעֲדֵנִי״. וכן אמר רבי ישמעאל, מפני מה מברכים על האור במוצאי שבת ״בורא מאורי האש״? מפני שהוא תחילת ברייתו.

שאלה: מה ראו חכמים לתקן לברך דווקא על האור במוצאי שבת שהוא תחילת ברייתו, ולא תיקנו כן בשאר בריאות שברא הקב"ה זה ביום פלוני וזה ביום פלוני? **תשובה:** לפי שנאסר להדליק את האור בשבת, וכל מוצאי שבת חוזר להיתרו, וכאילו נתחדש ונברא עתה. ומשום כך מברכים עליו גם במוצאי יום הכפורים, מפני שביום נאסר ועתה הותר, וכאילו נתחדש עתה. (הרשב"א ח"א סימן קנט)

שאלה: מפני מה מברכים בורא "מאורי" האש ולא בורא "מאור" האש, והלא אש אחת היא בלבד?

תשובה: מפני שהרבה מאורות יש באש, שלהבת אדומה, לבנה, צהובה, ירוקה, כחולה ועוד (רש"י ברכות נב ע"ב). גם כי הרבה תשמישים יש באש, להאיר, לבשל, לחמם ועוד (הראב"ד). (שבת ב תכז)

אבוקה - מצוה מן המובחר לברך על אבוקה שיש בה שתי פתילות או יותר. ואם אין לו אבוקה, טוב שיצמיד שני נרות או שני גפרורים יחד. כי כך ניכרים מאורות הרבה, וכלשון הברכה בורא "מאורי" האש (מאירי), וגם כך האור רב יותר (פמ"ג). (שבת ב תל)

עששית. חשמל - אין לברך על הנר עד שיראה את גוף השלהבת בלי הפסק. על כן, נר המכוסה בזכוכית, אין לברך עליו עד שיסירה. ומטעם זה אין לברך גם על פנס או מנורה חשמלית, כיון שהם מכוסים בזכוכית. (שבת ב תלו)

נר נשמה - מברכים על נר שהודלק להאיר, ולא על נר שהודלק לכָבוד. על כן, נר שהודלק לכבוד חתן וכלה או לכבוד אדם חשוב שבא לביתו, לא יברך עליו. וכן לא יברך על נר שהודלק לעילוי נשמה, שהוא לכבוד הנפטר. (שבת ב תלד)

הנאה מהנר - אין לברך על הנר מרחוק, אלא יהיה בסמוך לו, באופן שאילו היה חושך, היה יכול להבחין לאורו בין מטבע למטבע. אבל פשוט שאין שום צורך לכבות את אור החשמל כדי ליהנות בפועל מאור הנר. (שבת ב תלב, תלט)

ראיית השלהבת - הרואה את השלהבת, אך לא יכול להביט בה, כגון שיש לו כאבי עיניים, יברך על הנר, שסוף סוף נהנה מאור הנר בשטח הבית (שבת ב תלה). אבל אם אינו רואה את השלהבת כלל, כגון שעומד בצד, אף שנהנה מאורה, לא יברך. (רחצ טו)

ציפורניים - אחר שברך "בורא מאורי האש", יכופף את האגודל שבידו הימנית ועליו את ראשי אצבעותיו כנגד פניו וכנגד הנר, ויסתכל בשרטוטי כף היד, ויכיר בין הציפורן לבשר לאור הנר. ולא כאותם הנותנים את פני האצבעות כשהן זקופות כנגד הנר ואחר כך כופפים אותן. (פרקי דרבי אליעזר, הגאונים, המאירי, רבנו האר"י ז"ל ועוד. שבת ב תלא)

כתב המאירי בשם המדרש: אדם הראשון, קודם החטא היה כל עורו דומה לציפורן, וכשחטא הופשט ממנו ולא נשאר אלא בראשי אצבעותיו. וכשנברא האור במוצאי שבת, הסתכל בידיו וראה שנשאר לו ממנו, ושמח. ולכך נהגו להסתכל בציפורניים. והגאונים כתבו, שנהגו להביט בציפורניים לסימן טוב, שהן פרות ורבות לעולם. ויסתכל בשרטוטי היד, שזה סימן טוב להתברך בו. (שבת ב תלא)

הפסק - כוונה לברכות

יש קצת מהמוני העם שלאחר ברכת "בורא מאורי האש", אומרים איזה פסוק להצלחה, ויש ללמדם שהרי זה הפסק, ועליהם לשתוק ולכוון לברכות. (שבת ב תז)

הבדלה ללא בשמים ונר

אם אין לו בשמים ונר, יבדיל על הכוס, וכשימצא בשמים ונר יברך עליהם. ורשאי לברך על הנר אפילו לאחר עמוד השחר, כל זמן שלא האיר היום. (שבת ב תכב. ה"ע ג קנ)

הנכנס באמצע ההבדלה ושמע רק את ברכת ההבדלה, באי"י אמי"ה המבדיל בין קודש לחול וכו', ולא שמע את שאר הברכות, יצא ידי חובה. שכיון שאינו שותה מהיין, אין לחוש למה שלא שמע את ברכת הגפן. וישים לב לאחר מכן לברך על הבשמים והנר. (שבת ב תו)

סגולה

סגולה להינצל מכל רע, להסתכל אחר ההבדלה ביין שנשאר בכוס ויראה את השתקפות מצחו, ויאמר שלוש פעמים (בראשית לב לא): "כִּי רָאִיתִי אֱלֹהִים פָּנִים אֶל פָּנִים וַתִּנָּצֵל נַפְשִׁי".

חיבוב מצוה

בא וראה עד כמה רבותינו הקדמונים היו מחבבים את המצוות. כתב המרדכי (יומא תשכג): אחר ששתה את היין, נותנים מים לכוס ההבדלה ושותים אותו, ומה שהשתייר, אנחנו רוחצים פנינו מהם, כדי לחבב את המצוה, ואומרים: "שיירי מצוה מעכבים את הפורענות". וכן כתב רב עמרם גאון (סדר מוצאי שבת): רגילים להטיל מים בכוס לאחר ששותהו ושוטפים אותו ושותהו, וכך שמענו מרבותינו שמצוה לעשות כך, כלומר שיירי מצוה מעכבים את הפורענות. ומה שנשתייר מן המים, מטילים אותו על ידינו ומעבירים אותו על פנינו, כדי לחבב את המצוה. ע"כ.

עד מתי מבדיל

עבר מוצאי שבת ולא הבדיל, בין בשוגג בין במזיד - אם עדיין לא טעם כלום, רשאי להבדיל ביום ראשון כולו על היין, בלי בשמים ונר. אך אם טעם או שעבר יום ראשון, לא יבדיל, שספק ברכות להקל. [אם לא הבדיל במוצאי יום טוב, יכול להבדיל למחרת ביום. ואם לא הבדיל, יבדיל בלילה שאחריו ולא יותר.] (שבת ב תטו, תיח. יבי"א ח"ז סימן מז)

סעודה רביעית

חובה גמורה

לעולם יסדר אדם שולחנו במוצאי שבת בדרך כבוד, כדי לַוות את השבת המלכה, ואפילו אינו אוכל אלא כזית [27 גרם]. וסעודה זו היא חובה, ואינה ממידת חסידות. ואמרו בזוהר הקדוש: מי שלא קיים סעודה רביעית, כאילו לא קיים גם סעודה שלישית. וכתב מרן החיד״א שמעלתה גדולה מאוד, ומצילה מחיבוט הקבר. והנכון לאוכלה עם בגדי שבת. ויאכלה עם פת, ורק אם אי אפשר לו בפת, יאכל עוגה או לפחות פרי. ויכוון באכילתו להשאיר ברכה לסעודות החול. (שבת ב תמ, תמה)

ומעשה בגאון מוילנא שפעם חלה במוצאי שבת והיה מקיא ולא יכול לאכול. לאחר שנרדם והרגיש יותר טוב, ציוה את בני ביתו שאם עדיין לא עלה עמוד השחר, יפוררו לו כזית פת ויאכילוהו בכף, כדי לקיים מצות סעודה רביעית. (שבת ב תמא)

אבר אחד יש באדם ונְסְפּוֹי שמו, והוא הנקרא לוז, שהוא עיצומו, עיקרו ושורשו של האדם, מעצם השמים. וגם כשימות האדם, העצם הזו אינה נימוחה ולא נפחתת, ואפילו יכניסוה באש אינה נשרפת, ובפטיש אינה מתפוצצת, והיא נצחית, וממנה יחיה האדם בתחיית המתים, והיא המקבלת עונג בעולם הבא. והיא העצם התחתונה שבשדרה. וכן אמרו במדרש שהאדם נברא מן הלוז שבשדרה, ונשאר קיים עד תחיית המתים, שאז יתרטב בטל של תחיה ונעשה כמו השׂאור שמתפיח את העיסה, ויתפשט לכאן ולכאן ויתמתחו מתוכו כל האיברים והגידים ועור ובשר. ואבר זה אינו ניזון משום אכילה ושתיה אלא מסעודת מוצאי שבת בלבד. (שבת ב תמד)

נשים

נשים חייבות בסעודה רביעית כאנשים. ויאמרו בפיהן שאוכלות ״לשם מצות סעודת מלוה מלכה״, וסגולה היא להן ללדת בקלות והרווחה. ומעשה ברעייתו של הגאון מוילנא, שקיבלה עליה תענית הפסקה [ממוצאי שבת עד ערב שבת], והפסיקה לאכול אחר סעודה שלישית, ולאחר ששמעה ההבדלה הלכה לישון. כשנודע הדבר לבעלה הדגול, אמר: ״לכו ואמרו לה, שכל התעניות שתעשה, לא יכופר לה על ביטול סעודה רביעית אחת״, ואז תיכף קמה ואכלה סעודה רביעית. וכן כתבו בשו״ת רב פעלים, כף החיים פלאגי׳, חמדת ימים ועוד. (שבת ב תמ)

סעודה רביעית לפני תענית הפסקה

אם דרך בני אדם למלא כרסם במאכל ומשתה ב"סעודה המפסקת" הקודמת לצום, ויש המשכימים קום בטרם יעלה השחר ותחל התענית - הרי שהבבא סאלי שרגיל היה בתעניות ארוכות, לא פיצה את עצמו באכילה מיוחדת לאחר התענית, ואף בסעודה שקדמה לה לא הִרבה באכילה. נכדו רבי דוד חי אביחצירא שליט"א, סח לשומעיו, כי סעודת "מלוה מלכה" שהיתה האחרונה בטרם יחל ב"תענית הפסקה", לא כללה מעבר לשיירי חלה מסעודות השבת טבולות בכוס תה. והיה זה די והותר עבורו... ("אביר יעקב" 317)

מאכל חדש

כתב החיד"א: טוב להכין מאכל חדש לסעודה רביעית, ולא יסתפק משיירי המאכל של שבת. כמסופר בגמרא (מסכת שבת קיט ע"ב) על רבי אבהו, שהיה מכין לכל סעודת שבת עגל שלם. ובסעודה רביעית, היה שוחט עגל רביעי, ואוכל ממנו את הכליות. כשגדל אבימי בנו, אמר לו, אבא, למה לך להפסיד כל כך, נשאיר כליות משבת לסעודה רביעית. נשאר העגל הרביעי, ובא אריה ואכלו. ע"כ. ומכאן גם למדנו שאין מרוויחים מאומה מצמצום בהוצאות שבת. (שבת ב תמו)

זמן סעודה רביעית

טוב ונכון לאכול סעודה רביעית מוקדם, כדי שיהיה ניכר שמלוה את השבת בסעודה. ולכתחילה יאכל עד ארבע שעות, או עד חצות הלילה, ואם לא אכל עד אז, אף אם הלך לישון, יקום ויאכל עד עמוד השחר. (שבת ב תמא, תמט)

האוכל סעודה שלישית והגיע צאת הכוכבים, ואכל עוד כזית פת, כדי לצאת ידי חובת סעודה רביעית, יצא ידי חובתו. על כן, היודע שיצטרך לנסוע במוצאי שבת ויגיע מאוחר מאוד לביתו, ויקשה עליו לאכול סעודה רביעית, יעשה כן. (שבת ב תמז)

סגולות לרפואה

אמרו חז"ל (מסכת שבת קיט ע"ב): "חמין במוצאי שבת - מלוגמא" [רפואה לאדם]. והיינו שישתה משקה חם וירחץ במים חמים. והרפואה היא, שלא תהיה לו עצבות, ויהיה לבו שש ושמח. וטוב שיאמר בפיו: "חמין במוצאי שבת - מלוגמא". ורמזו בזה (תהלים קמז ג): "הָרֹפֵא לִשְׁבוּרֵי לֵב וּמְחַבֵּשׁ לְעַצְּבוֹתָם", ראשי תבות מחב"ש חמין במוצאי שבת מלוגמא. (שבת ב תמז)

אמרו חז"ל: "פת חמה - מלוגמא". והיינו פת שנאפתה מכבר, ועתה מחמם אותה ומצטמקת ויפה לה. וכן פת שנאפית עתה אבל אינה חמה כל כך. אבל אם היא חמה מאוד כשהוציאוה מהתנור, לא יאכלה, שמתשת כוחו של אדם. (שבת ב תמו)

ההפסד העצום מהכעס

כתב בספר כל בו: נהגו הנשים לדלות מים במוצאי שבתות, כמבואר במדרש אגדה, שבארה של מרים שנמצא בים הכנרת, מחזר על כל הבארות והמעיינות בכל מוצאי שבת, וכל מי שהוא חולה ויזדמנו לו המים וישתה, אפילו כל גופו מוכה שחין, מיד מתרפא מכל תחלואיו. ומעשה באדם אחד שהיה מוכה שחין, והיתה אשתו שואבת מים בכל מוצאי שבת, שמא תזדמן לה בארה של מרים. והנה במוצאי שבת אחת, הלכה והתעכבה יותר מדי בדיבורה עם חברתה בחוץ, ובדיוק באותו מוצאי שבת הזדמנה לה בארה של מרים, ומילאה את כדה מאותם מים. וכיון שבאה אצל בעלה, כעס עליה שאיחרה, ומרוב כעסו נפל כדה משכמה, ונשבר הכד, ונפלו מטיפי המים על בשרו, ובכל מקום שנתזו המים, נרפא השחין. אבל אילו לא היה כועס ולא היו נשפכים המים, והיה שותה ומתרחץ מהם, היה נרפא כליל. על זה אמרו חכמים (מסכת קידושין מ ע"ב): "**רגזן - לא עלתה בידו אלא רגזנותו**", **ה' יצילנו**. (בית יוסף רצט)

וכתב הגאון רבי חיים פלאג'י: ומכאן תוכחת חיים, לבל יהיה אדם כועס בכל זמן אפילו על דבר שראוי לכעוס עליו, כי כעס בחיק כסילים ינוח, הלוא תראה כי אדם זה על ידי כעסו, איבד טובה הרבה. וכן יש לפרש כוונת הפסוק (קהלת יא י): "וְהָסֵר כַּעַס מִלִּבֶּךָ, וְהַעֲבֵר רָעָה מִבְּשָׂרֶךָ". ועיין במדרש מעשה בעיור אחד שירד לטבול במים, ונזדמנה לו בארה של מרים, וטבל והתרפא.

@ דיני השמעת קול בשבת

כלי שיר

אסור לנגן בכלי שיר בשבת, שמא יתקלקל הכלי ויבוא לתקנו. למשל: המנגן בכינור ומתח את המיתר, כדי שישמע הצליל חד יותר, עבר על מלאכת "מכה בפטיש", כדלהלן בדיני ט"ל מלאכות. (המאירי, צרור החיים, מהר"ם שיק ועוד רבים. שבת ה רלה, רסח)

קול נגינה בפה

כתב הרמ"א (סימן שלח ס"א): "אלו הקוראים לחבריהם ומצפצפים בפיהם כציפור, מותר לעשות כן בשבת". ואפילו אם מנעים בקולו כעין שיר, מותר, שלא אסרו כשעושה בפיו. וכתב מרן החיד"א: על זה סמכו בארצות אשכנז ופולין, אותם המצפצפים והמהגים בגרונם כשמשוררים, אף על פי שנראים ונשמעים כמנגן בכלי שיר ממש, וגם חכמים קדושים וחסידים נהגו לשורר כך, והשומע קולם, נדמה לו כניגון של כלי שיר ממש. (שבת ה רלו)

מחיאות כפיים וריקוד

אמרו חז״ל (ביצה לו ע״ב): אין מטפחים [ביד, להכות כף אל כף] ואין מספקים [להכות כף על ירך] ואין מרקדים [ברגל], גזרה שמא יתקן כלי שיר. וכן פסקו הרי״ף, הרמב״ם והרא״ש, וכל הראשונים [חוץ מתוספות], ומרן השלחן ערוך (סימן שלט ס״ג). והרמ״א כתב: ״ומה שאנחנו לא מוחים במקילים בזה, משום שמוטב שיהיו שוגגים ולא יהיו מזידים״. על כן, הרואה מבני אשכנז שמקילים בזה, מן הראוי שיודיעם שלא נכון לעשות כן. ודברי חכמים בנחת, נשמעים. ואם אין לו השפעה עליהם, לפחות יזהר לעצמו, כמו שכתב הבית יוסף (יורה דעה סימן קצו): ״שכשאמרו, מוטב שיהיו שוגגים ואל יהיו מזידים, בודאי שבעל נפש צריך לחוש לעצמו״.

ומה שכתב הרמ״א לאחר מכן: ״ויש מתירים בזמן הזה, כיון שאין אנו בקיאים בעשיית כלי שיר, ואפשר שעל זה נהגו המקילים״. כבר כתבו הפוסקים [הש״ך, פרי מגדים, ר׳ צדוק הכהן מלובלין בספרו לבושי צדקה, תורת חסד מלובלין, עין יצחק אלחנן, ויאמר משה, מחצית השקל ועוד] שגם בדעת הרמ״א אנו פוסקים כדעה הראשונה שהובאה בסתם, וכאן היא הדעה המחמירה. ובלאו הכי כבר כתב בספר בני ציון ליכטמן: ״דעת התוספות לא הובאה בשום פוסק, ואפילו הרא״ש והמרדכי והאגודה והטור שרגילים תמיד להביא דעת התוספות, לא הזכירו כאן מדבריהם כלום, ומבואר שלא הסכימו להם. והרמ״א שהביאם צריך עיון רב על דין זה״. עכ״ל. ובשבט הלוי וואזנר כתב, וזו לשונו: ״עלינו לדעת כי דברי התוספות דעת יחיד היא, וכל הראשונים כתבו הטעם שלא מוחים בהם, משום שמוטב שיהיו שוגגים ולא יהיו מזידים, ולדעתם הגזירה קיימת ואסור לעשות כן, אלא שאין בידינו למחות, ואין אנו מצווים למחות כי לא ישמעו לנו. וכן מבואר בדרכי משה, ולדעתו דברי התוספות אינם להלכה״. ע״כ. ומעתה, הלוא טעם זה שמוטב שיהיו שוגגים ולא מזידים, לא שייך אלא לדלת העם שאינם בני תורה, אבל בני תורה המדקדקים במצוות, בודאי שאם מודיעים להם את ההלכה, הם פורשים ממעשיהם אלו. ואמנם יש מקילים כשרק הולכים במעגל ולא מגביהים רגליהם. אך הנכון להימנע מזה, כי הניסיון מורה שפעמים רבות מתלהבים ומגביהים רגליהם ממש. (שבת ה רסב, רסח)

מחיאות כפים בשינוי - כגון: בגב ידו הימנית על כף ידו השמאלית, מותר. (סימן שלט ס״ג)

חג שמחת תורה - לכבוד שמחת התורה התירו למחוא כפיים ולרקוד, ואפילו כשחל בשבת. אבל אין לקשקש בפעמונים או לנגן בחצוצרות. (שבת ה ער)

שבת חתן - אין להתיר למחוא כפיים ולרקוד גם לכבוד חתן וכלה. בתלמוד ירושלמי מובא מעשה ברבי יהודה הנשיא שחיתן את בנו רבי שמעון, והיו מוחאים כפיים לאחורי ידיהם [בשינוי] בשבת. עבר משם רבי מאיר בעל הנס ושמע שמוחאים כפיים, אמר: ״רבותינו, הותרה השבת?!״ [כי לדעתו אסור אפילו בשינוי]. שמע רבי יהודה את קולו, ואמר, מי הוא זה שבא לרדותנו בתוך ביתנו?! שמע רבי מאיר את קולו וברח. רצו התלמידים אחר רבי מאיר להביאו, ומרוב שרץ מהר עף סודרו [צעיפו] מצווארו, ובתוך כך הצליח רבי יהודה לראות מהחלון את צווארו של רבי מאיר. **אמר רבי יהודה, לא זכיתי לתורה אלא בזכות שראיתי את צווארו של רבי מאיר מאחוריו.** ובאר הרדב״ז, כי בהביט האדם אל מי שדעתו נוחה ממנו, מתעוררת נפשו אל הכוונה השלימה ונחה עליו רוח ה׳, וכל שכן בהיותו מתכוון אל רבו ונותן אליו לבו, תתקשר נפשו בנפשו ויחול עליו שפע קדוש, וכמו שנאמר (ישעיה ל כ): ״וְהָיוּ עֵינֶיךָ רֹאוֹת אֶת מוֹרֶיךָ״. ע״כ. למדנו שאף בשמחת חתן וכלה, לא התירו מחיאת כפיים אלא בשינוי. (וכן פסקו רבנו זלמן, הפרי מגדים, המשנה ברורה ועוד. שבת ה רעא) ומכאן ילמד האדם על גודל מעלת ההסתכלות בצדיקים, ועל ההפסד שיש בהסתכלות ברשעים.

הכאה באצבע - אסור להכות באצבע האמה על האגודל בנעימה לשיר. (סימן שלט ס״ג)

הכאה על השלחן - אסור להכות על שלחן או בקבוק בעת השירה. כן פסקו הרמב"ם והשלחן ערוך והרמ"א שם. וכתב רבי חיים פלאג'י שמצוה רבה לבטל מנהג המקילים בזה, וכן כתבו הפרי מגדים, הגר"ז, כף החיים ועוד.

כפיים שלא לשם שיר - מותר למחוא כפיים לעורר הישן או לחיזוק לאחר דרשה. וכן מותר להכות באמה על האגודל לעורר הישן, כל שאינו עושה בנעימה לשיר.

וכן אמרו בגמרא (מסכת יומא יט ע"ב) על הכהן הגדול שהיה עליו להישאר ער בליל כיפור, ואם היה עייף ומתנמנם, פרחי כהונה [בחורים צעירים שמתחיל שער זקנם לפרוח] היו מכים לפניו באצבע צרדה [אמה על אגודל]. והיו עושים כן להעירו, ולא בקול נעימה לשיר. (שבת ה ערה. ה סז, סט)

פעמונים בכניסה לבית

פעמונים התלויים מעל דלת הבית, וכשנכנסים לבית נשמע קולם, מותר ליכנס לבית בשבת. שאין זה קול נעימה לשיר. וגם הרמ"א שהחמיר בכלי המיוחד להשמיע קול, דווקא שמקיש בידיו ומתכוון להשמיע קול, אבל כאן שאין הנכנס לבית מכוון להשמיע קול, ואינו עושה מעשה בידיו, אלא הקול נשמע מאליו, מותר. ועיין להלן בהלכות בישול, שהרי זה בגדר "פסיק רישיה שלא נוח לו בדרבנן", שהרבה פוסקים מתירים זאת, ושם מבואר המושג היטב. ומה שנוח לבעל הבית לשמוע את הקול, כדי שידע שמישהו נכנס, אין זה נחשב נוח לפותח את הדלת בעצמו. (עיין שבת ה רנה, קעג. ה עה)

טבילת כלים בשבת

כלים חדשים

כלים חדשים שנקנו מגוי, בין כלי מתכות ובין כלי זכוכית, אסור להשתמש בהם מבלי שיטבילם תחילה במקוה טהרה, ומותר להטבילם אף בשבת. (סי' שכג ס"ז. לוית חן קג)

ומה ששנינו במשנה "ואין מטבילים את הכלים", מדובר בזמנם שהיו נוהגים הלכות טומאה וטהרה, או אז כלים שנטמאו, היה אסור להטבילם, מפני שנראה כמתקן, שהאוכל שהונח בתוכם נטמא, וכשמטבילם מתקנם שמכאן ולהבא האוכל שיניחו בכלי, לא יהיה טמא. אבל כלים שנקנו מגוי שאף אם הונח מאכל בתוכם אינו נאסר, אינו נחשב כמתקן, ומותר להטבילם בשבת לצורך שבת.

אם מצוי גוי במקום, עדיף שיתן את הכלי לגוי במתנה, ויחזור ויקחהו ממנו בהשאלה לעולם. וכיון שהכלי שייך לגוי, אין צריך טבילה כלל. [וזו עצה טובה לכל כלי שיש ספק אם להטבילו, או שחושש שיתקלקל, שיתנהו לגוי במתנה ויחזור וישאל ממנו.] ופשוט שקודם לכן, יסביר לגוי מה טיבה של מתנה זו, וההשאלה ממנו. (שבת ג מז. שבת ד תלד)

בני אשכנז - מחמירים שלא להטביל כלים בשבת. ואם הטבילו, מותר להשתמש בהם בשבת. וכלי שיש ספק אם צריך טבילה, מותר גם להם להטבילו בשבת. (שבת ד תלג)

הכנה משבת לחול

איסור הכנה

אין להכין משבת ליום חול או משבת ליום טוב או משבת אחת לשבת הבאה, שנראה כמזלזל בכבוד השבת, כי לא ראוי שהשבת תכין ליום אחר. וסמכו זאת על הפסוק (שמות טז ה): "וְהָיָה בַּיּוֹם הַשִּׁשִּׁי, וְהֵכִינוּ אֵת אֲשֶׁר יָבִיאוּ". והיינו, שכשירד מן לעם ישראל במדבר, היו לוקטים ומביאים את המן ביום ששי שהוא חול, ומכינים אותו לשבת. (מסכת ביצה ב ע"ב)

מלאכה קלה

לכתחילה לא יכין משבת לחול גם דברים שיש בהם טרחה מועטת, כהבאת יין לבית הכנסת לצורך ההבדלה שבמוצאי שבת וכיוצא. אמנם אם יודע שלא יוכל להשיג לאחר מכן יין בקלות, רשאי להביאו, כי צורך מצוה הוא. (שבת ב תמז)

הפשרת מאכלים

מותר להוציא חלה מהמקפיא להפשירה לסעודה רביעית וכיוצא. וכן יום טוב שחל במוצאי שבת, מותר להפשיר מאכלים קפואים לסעודת החג. כי אין כאן מעשה הכנה, שהרי ההפשרה נעשית מאליה. מה גם שאין בזה טרחה וזה לצורך מצוה. (שבת ב תמז)

לחסוך זמן

עיקר האיסור להכין משבת לחול, הוא בדבר שאפשר לעשותו בחול, ורוצה לעשותו בשבת כדי לחסוך זמן מהחול. אבל דבר שאם לא יעשהו בשבת, שוב אי אפשר לעשותו בחול, מותר לעשותו בשבת. על כן, מותר להניח את הכלים בגמר הסעודה בכיור ולשפוך עליהם מים, כדי למנוע שלא יתייבש עליהם הלכלוך, ובכך יקל במוצאי שבת לשוטפם. שאם לא יעשה כן עתה, שוב לא יהיה אפשר לעשות כן בחול, כי הלכלוך כבר יתייבש. אך אם עבר זמן והתייבש הלכלוך, אין לשפוך עליהם מים ללחלחם, שהרי יכול לעשות את אותה פעולה אף בחול. ומכל מקום רשאי להניח את הכלים בכיור וליטול עליהם ידיו במשך השבת. (שבת ב תמז. ב רכ)

הקפאת מאכלים והחזרתם למקרר

מותר להקפיא חלה או להחזיר מאכלים למקרר, לצורך אכילתם לאחר השבת. שהרי אם ימתין למוצאי שבת, יאבד טריותם. גם כי אינו אלא שומר על מצבם הקיים עתה. ועוד, שהרי רגילים להחזיר המאכלים, בלי לחשוב על כוונה מיוחדת לצורך ימי החול. (ב ריט, רכב, רכג)

הדחת כלים

מותר להדיח כלים אם יצטרך להשתמש בהם במהלך השבת, אבל אם לא ישתמש בהם, לא ידיחם. וכלי שתיה מותר להדיחם כל היום, כיון שמצוי שאדם שותה במשך היום ואולי יצטרך להם. אך אם ברור לו שלא ישתה עוד, אין להדיחם. (ה"ע ד רצג)

מערכת כלים נוספת - אם ישנה מערכת כלים נוספת, ראוי שלא להדיח את הכלים, וישתמש במערכת הנוספת. אולם אם מפריע הדבר שמונחים הרבה כלים מלוכלכים במטבח במשך השבת, מותר לכתחילה להדיחם לשימוש נוסף. (ה"ע ד רצה)

אמה וסקוטש - מותר להדיח כלים באמה ומשחת כלים. אך לא ישתמש בספוג וסקוטש מחשש סחיטה. אלא ישתמש בננס מחומר סינטטי שאינו בולע. (ה כב, כד)

מדיח כלים - מותר להניח את כלי האכילה במדיח בשבת, אך לא יסדר כל כלי במקומו, אלא יניחם ככל הבא לידו, ובמוצאי שבת יסדרם. (לויית חן קג)

סידור השולחן

מותר לפנות את הכלים מהשולחן ולנקותו לאחר סעודה שלישית, כאשר כוונתו שיהיה המקום נקי ומסודר לכבוד שבת. אבל אם אכל בחדר צדדי ולא נכנסים בו עד מוצאי שבת, לא יסדר השולחן בשבת. (ב ריט)

בתי כנסת המקיימים בחדר הסמוך סעודה שלישית, ואחר הסעודה נכנסים להתפלל בבית הכנסת, לא יסדרו את החדר בשבת, אלא אם כן מתפללים שם, שאין זה כבוד להתפלל כך. (ב ריט)

בשבת של חג הסוכות מותר לפנות את הכלים מהסוכה מיד לאחר סעודה שלישית, כיון שאין זה מכבוד הסוכה שישארו שם כלים מלוכלכים. (ב ריט)

סידור המיטות - מותר לסדר את המיטות אחר השינה, כדי שיהיה הבית נאה ומסודר לכבוד שבת. אך אם נח סמוך לערב, ואינו נכנס לחדרו עוד, לא יסדר. (ב רכג)

פיג׳מות

אם הרגילות להלביש לילדים פיג׳מות בכל יום בשעה מסויימת, מותר להלביש להם בשעה זו, אף שאינם הולכים לישון אלא לאחר ההבדלה. כי זו הדרך להלבישם בכל יום, ובינתיים הם משתובבים עד שינתם, ואין כאן כוונה מיוחדת לחול. (ב רכד)

לימוד תורה

מותר ללמוד תורה בשבת, אף שכוונתו לצורך חול, כיון שגם בלימודו עתה מקיים מצוה. על כן, מותר לנער בר מצוה להכין דרשתו לחגיגת בר המצוה שתערך בחול, וכן מותר להכין קריאת התורה או שיעור לצורך חול. וכן מותר לשנן לימודי קודש כהלכות כשרות המטבח, שבת ומועדים, לצורך מבחן שיערך בחול. (ב רטז)

וכאן המקום להזכיר מה שסיפר יהודי מהצפון: רב קהילתנו ערך לנו מבחן על כל הלכות מוקצה מתוך החוברת ״השבת בהלכה ובאגדה״. ובשבת שקודם המבחן, שהיתי בבית מלון ובכל הזדמנות שהיא, שיננתי היטב את ההלכות, והיה לי עונג שבת שאין כמוהו. ביום ראשון נגשתי למבחן, וברוך ה׳ עניתי על כל השאלות בידיעה ברורה ומקיפה, ועברתי אותו בהצטיינות גבוהה.

החזרת ספרים

בסיום הלימוד, יחזיר את הספרים למקומם. שאין כבוד הספרים שיהיו מונחים כך (ב רכו). גם אין כאן כוונת הכנה משבת לחול, כי זו הרגילות ודרך ארץ להחזיר את הספרים בסיום הלימוד.

גלילת ספר תורה

אם הוצרכו בקריאת התורה במנחה לגלול את הספר לעמוד הבא, לא יגללו לאחר הקריאה לעמוד הקודם, לצורך הקריאה שביום שני. (ב ריז)

שינה בשבת

החפץ להיות ערני במוצאי שבת כדי לעסוק בתורה או לעבודתו במשמרת לילה וכיוצא, מותר לו לנוח ביום שבת, כי לא ניכרת כאן הכנה, וגם לא יוכל לנוח בלילה. רק שלא יאמר שישן לצורך הלילה. (ב ריז)

הליכה וריצה בשבת

מנוחה גופנית ונפשית

נאמר בנביא ישעיה (נח יג, יד): ״אִם תָּשִׁיב **מִשַּׁבָּת רַגְלֶךָ**, עֲשׂוֹת חֲפָצֶיךָ בְּיוֹם קָדְשִׁי... וְכִבַּדְתּוֹ **מֵעֲשׂוֹת דְּרָכֶיךָ**, מִמְּצוֹא חֶפְצְךָ וְדַבֵּר דָּבָר״. ולמדו חז״ל (מסכת שבת קיג ע״א) שלא יהא הילוכו של אדם בשבת, כהילוכו בחול. על כן, לא ירוץ ולא יקפוץ, כי הרגילות בימי החול למהר ולרוץ אחר עסקיו, ובשבת יש להתנהג במנוחה גופנית ונפשית כאילו כל מלאכתו עשויה. (סימן שא ס״א)

״הוי רץ למצוה״

מצוה לרוץ לדבר מצוה כתפילה, שיעורי תורה **וכיוצא**. (סימן שא ס״א. ה״ע ג קסח)

מתענג בריצה

בחורים וילדים המתענגים בקפיצתם ומרוצתם, מותר להם לקפוץ ולרוץ להנאתם, כי אדרבה זהו העונג שלהם, ואין זה דומה לרץ לעסקי החול. (סימן שא ס״ב)

כושר והתעמלות

הרגיל בריצה כדי להתענג ולשחרר את הגוף ולשמור על כושר גופני [ולא בשביל להזיע], מותר לו לרוץ בשבת. אבל הרגיל לרוץ בכל יום לרפואה, למנוע מחלות לב וכדומה, לא יעשה כן בשבת, מה גם שהפסקת ההתעמלות ליום אחד, לא תשנה את היעילות הכללית של ההתעמלות. אולם מי שעבר התקף לב או שיתוק בגופו, ומרגיש שהוא נעזר יום יום על ידי ההתעמלות, מותר לו להתעמל, כי לפחות נחשב כחולה שאין בו סכנה, שמותרת לו הרפואה. (שא ב. שלחן שלמה אוירבך, אור לציון, תשובות והנהגות. שבת ג שפו)

דילוג על שלולית

היה הולך והגיע לשלולית מים, יכול לדלג ולקפוץ מעליה, ומוטב שידלג ממה שיקיף את כל השלולית, מפני שאז ירבה בהילוך. (סימן שא ס"ג)

אופניים

אין לרכוב על אופניים בשבת ויום טוב [אפילו בעיר שיש בה עירוב], לפי שזה דומה להילוך ומעשה של חול. אולם לילדים קטנים שלא הגיעו לגיל חינוך [פחות מגיל 6], מותר לנסוע על אופניים של שלשה גלגלים או בימבה וכיוצא. (שבת ד מ, מג)

עיסוק בצורכי חול בשבת

כל מלאכתך עשויה

מהפסוק בישעיה: "אִם תָּשִׁיב מִשַּׁבָּת רַגְלֶךָ... וְכִבַּדְתּוֹ מֵעֲשׂוֹת דְּרָכֶיךָ, **מִמְּצוֹא חֶפְצְךָ** וְדַבֵּר דָּבָר", למדו חז"ל (שבת קיג ע"א) שלא יתעסק אדם בשבת בחפצי חול, אלא יהיה בעיניו כאילו כל מלאכתו עשויה. אבל בחפצי שמים לצורך מצוה, מותר, כדלהלן.

תנאי האיסור

ישנם שני תנאים שבאם יתקיימו שניהם אסור להתעסק בחפצי חול: **א.** כשהדבר ניכר. **ב.** כשמתכוון לכך. למשל: אסור לאדם לעמוד בצד גינתו באופן שניכר שמעיין בצרכיה וחושב כיצד לתקנה ולסדרה. אבל אם לא ניכר שמעיין בצרכיה אלא כהולך ומטייל בה, אף אם באמת חושב כיצד לתקנה, הרי זה מותר. וכמו כן, אם מעיין בגינה, אך אין בכוונתו כדי לדעת מה לתקן בה, הרי זה מותר. (ב קטו)

מחשבת חול בשבת

מעשה בחסיד אחד שנפרצה לו פרצה בגדר שדהו, וחשב בשבת לגודרה לאחר השבת. כשנזכר פתאום ששבת היום, קנס את עצמו שלא לגודרה לעולם, ונעשה לו נס מהשמים וגדל לו במקום הפרצה עץ צלף [אילן גדול בעל ענפים רבים, ושלשה מיני אוכלים יש בו: אביונות, קפריסין ולולבים (רש"י)] שגדר את הפרצה, וממנו היתה פרנסתו ופרנסת אנשי ביתו (שבת קנ ע"ב). ע"כ. וכתב רבנו האר"י ז"ל: ודע כי החסיד הזה היה רבי יהודה ברבי אלעאי, שאז התנוצצה בו נשמת צלפחד הצדיק אשר חטא בהיותו מקושש עצים בשבת [כמבואר בתורה (דברים טו לב) ובמסכת שבת (צו ע"ב)], ועתה אותו חסיד תיקן בחסידותו זאת את מעשהו [שהתחסד לאסור על עצמו אפילו מחשבת חול שמן הדין מותרת, ורק דיבור אסור כדלהלן]. וזהו סוד אומרם שגדל לו בשדהו "צלף חד" ["צלפחד"] וממנו היתה פרנסתו ופרנסת אנשי ביתו, שתיקן מה שחטא, וזדונות נעשו לו זכויות בתשובה מאהבה חשובה זו. (מאור ישראל ח"א קסו)

בית חדש

הבונה בית חדש, אסור ליכנס בו בשבת, כדי לעמוד על התקדמות הבניה. (ב קיח)

רכישת דירה

אין ללכת בשבת לדירה ריקה כדי לבדוק אם היא ראויה לו לקנותה. אולם אם עתה דרים בה אנשים, מותר לבוא לראותה, אם לא ניכר שעושה כן לצורך הקניה, אלא

כבא לבקר את הדרים בה, וכמובן שלא ידבר עימהם מענין הדירה. (ב קיח)

שיפוצים

המשפץ את דירתו שגר בה עתה, מותר לו לעיין בה כדי לראות מה נחוץ לתקן לאחר השבת, כל שלא ניכר שמעיין לצורך התיקונים. (ב קיח)

דיבור אסור

בכל האופנים שמותר לעיין בדרך היתר, לא יאמר בפיו אעשה כך או כך, כפי שיתבאר להלן שדיבור חול אסור בשבת, ורק להרהר במחשבתו, מותר.

צורך מצוה

מותר לעיין בדבר מצוה, אף שניכר שמעיין לצורך חול ומתכוון כדי לתקן. על כן, מותר לעיין בבניית בית הכנסת, כדי לעמוד על התקדמות הבניה, אף שניכר שמעיין לתיקון הבנין. ומותר גם לדבר בענין זה, ובלבד שלא יזכיר סכום כסף. (ב קיז)

דיבורים האסורים והמותרים בשבת

המקור לדיבור אסור

מהפסוק בישעיה: "אִם תָּשִׁיב מִשַּׁבָּת רַגְלֶךָ... וְכִבַּדְתּוֹ מֵעֲשׂוֹת דְּרָכֶיךָ, מִמְּצוֹא חֶפְצְךָ **וְדַבֵּר דָּבָר**", למדו חז"ל (מסכת שבת קיג ע"א) שלא יהיה דיבורו של אדם בשבת כדיבורו בחול שמדבר בענייני עסקיו וכיוצא, וכמבואר להלן.

דברים שאסור לעשותם בשבת

אין לדבר בדברים שאסור לעשותם בשבת, כגון: מחר אקנה סחורה פלונית, מחר אסע למקום פלוני או אכתוב מכתב או היאך אבנה את הבית כך או כך, ואפילו שמדבר בינו לבין עצמו כדי לתכנן את יום המחר, אסור. (ב קעב)

הרהור בדברי חול

מותר להרהר בדברי חול בשבת, על כן מותר לומר מחר **אלך** למקום פלוני, אף שכוונתו לנסוע לשם, כיון שאינו מוציא בשפתיו לשון חול, והרהור חול מותר. (ב קפד)

צרכי מצוה

דיבור לצורך מצוה, מותר, כגון: מחר אקנה תפילין. ובלבד שלא יזכיר סכום כסף. (ב קעט)

אם מצא בשבת מורה עזר לבנו, מותר לסכם עמו שילמדו בחול, ולהבטיח למורה שכר על זה, אך לא יזכיר סכום כסף. וכן מותר לדבר עם בחור או בחורה או עם הוריהם בהצעת שידוך, לפי שדיבורי מצוה הם. וכן מותר להכריז על חפץ שאבד או נגנב, כדי שישיבוהו לבעליו. (ב קפ)

חישוב הוצאותיו

אסור לדבר בשכר פועליו כמה כסף חייב להם. אבל כמה שילם להם בעבר, מותר. [ואמנם כתב החיד"א: "ושומר נפשו ירחק מלדבר בזה, כדי שלא יבוא לחשב על העתיד, על כן יסתום הפתח וטוב לו".] ואולם הוצאות מצוה וכספי צדקה, מותר לחשב אף על העתיד, כגון כמה יצטרך להוציא לקניית ספרי קודש או חתונת בנו וכיוצא. (ב קפ, קפב)

מה המחיר

הבא לבית חברו ורואה חפץ מסוים ושואל "כמה שלמת עבור חפץ זה"? אם השואל מעוניין בקניית חפץ כזה, אסור לענות לו את המחיר. אבל אם שואל סתם ואינו מעוניין לקנות, מותר לענות לו. (ב קפא)

דיבורים בטלים

דיבורים שאין בהם זכר של עשיית מלאכה, ואין בהם תועלת, כפוליטיקה וחדשות, אסור להרבות בהם. ודיבורים שיש בהם דברי גנאי או שחוק וקלות ראש, וכל שכן לשון הרע, בלאו הכי אסור לדבר בהם אפילו בחול ואפילו מעט. (ב קעד)

דיבורי שמחה

דרשו חז"ל (ספרי פרשת בהעלותך): "וביום שמחתכם" - אלו השבתות. על כן, לא ידבר דברים המעציבים, [כגון פלוני נפטר או פלוני חולה], אלא יִשמח וישַמח לאחרים.

כתב מרן החיד"א (עבודת הקודש צפורן שמיר אות קעא) אף ביחס לימי החול: "אם ידעת בשורה טובה, מהר תספר לחברך, וחייתה נפשו בגללך, כי המבשר טוב, משיב את הרוח. ומאידך, הזהר מלבשר בשורה רעה. ואם ידעת שמועה רעה, לא ישמע על פיך, כי אתה גורם נזק גדול, שהשומע יתעצב וימעט בעבודת ה', והעוון תלוי בך". ע"כ. והגר"א ביאר לשון המשנה (ברכות פ"ט מ"ב): "על **בשורות** טובות אומר הטוב והמטיב, ועל **שמועות** רעות אומר ברוך דיין האמת". כיון שרעות אין מספרים לאדם עד שיִשָּׁמְעו לו, לכן אמר 'שמועות', אבל טובות מצוה לבשר, לכן אמר 'בשורות'. וכל זה אפילו בימי החול, קל וחומר בשבת.

לא לצער את האחרים

לצדיק רבי זונדל מסלנט נולד בן. אך לדאבון לב, נפטר התינוק עם כניסת השבת, ומכיון שכך, לא הספיקה השמועה להתפרסם בעיר. בליל שבת באו ידידיו של רבי זונדל למסיבת "שלום זכר" [שבאים אוהבים וידידים לברך על הולדת הבן], והוא קיבל אותם כאילו לא אירע דבר. האורחים שתו "לחיים" וברכו אותו בברכת "מזל טוב" כנהוג, והצדיק הבליג על צערו ויגונו ולא אמר להם מאומה, כדי שלא לצער את הבאים בשבת.

שאלת צרכיו בתפילה

אין לבקש ולהתפלל על צרכיו בשבת, כפרנסה וכיוצא, אבל נוסח תפילה מסויים שתוקן לכולם, מותר לאומרו, כמו שאומרים הרחמן בברכת המזון, ואלוקי נצור, ובקשות שתיקן מרן החיד"א בהקפות שבשמחת תורה ועוד. (חזו"ע ברכות תקיב)

דברי תורה

כל מי שקדושת השבת נוגעת אל ליבו, ישתדל שלא ידבר בשבת כי אם בדברי תורה ובדברים הנצרכים לו. ושכרו של הלומד תורה, הוא לאין ערוך ולאין שיעור, וכל שכן כשלומד בשבת, ששכר לימוד תורה של שעה אחת בשבת, כמאה שבעים מיליון שעות של חול, וכמבואר בהרחבה לעיל ב"סדר יום השבת". (ב קעה)

הוכח תוכיח

בן השומע את הוריו שמדברים דברים שאסור לדבר בהם בשבת, יאמר להם בעדינות "שבת היום", כדי שיבינו שאסור לדבר דברי חול בשבת. אך לא יאמר להם בלשון אזהרה ותוכחה - "אסור לדבר דברי חול בשבת". (ב קעו)

השומע את אשתו מדברת דברי חול, יודיעה שאסור לדבר. ואם יודע שלא תשמע לו, ויפגע השלום בבית, ימתין להזדמנות אחרת להבהיר לה את האיסור. (ב קעז)

מה לענות לנהג הנוסע בשבת?

יהודי שעדיין לא זכה לשמור מצוות, ונוסע ברכב בשבת, ושואל היאך להגיע לרחוב פלוני, יענה לו כך: "התורה אסרה לנו לנסוע בשבת, ואסור לנו לסייע בידך לומר לך היכן המקום". הגם שבכך ירבה במסעו בחילולי שבת לחפש את המקום. (ב קפ)

ניחום אבלים

מותר לנחם אבלים בשבת. ויאמר להם: "שבת היא מלנחם, ונחמה קרובה לבוא", ולא יאמר כדרך שאומרים בחול: "תנוחמו מן השמים", או "המקום ינחם אתכם בתוך שאר אבלי ציון וירושלים". וישתדל לפייסם בדברי חיזוק ועידוד. (א שעח)

אסור לבכות בשבת, אבל אם יש לו עונג בזה שעל ידי כך מפיג את צערו, מותר. (א שפא)

קבלת שבת בשמחה

מספר יהודי יקר מרמת גן: באחד מימי השישי היה לי משפט בקשר לעסק שלי, והשופט קבע לי קנס בסך 115,000 ₪. כיון שלא היה לי סכום זה, הורה השופט לעקל את הציוד של העסק שלי שהוערך בסכום זה, ולהותירו ריק לגמרי. החלטתי לא לחשוב על כך בשבת, והתאמצתי שלא להעלות צער על ליבי, והלכתי לשיעורי תורה, אכלתי ושתיתי בשמחה, והצלחתי להסיח דעתי מכך כל אותה שבת. ביום ראשון נקראתי שוב לבית

המשפט. לאחר דיון נוסף נשתנה בדרך פלאית משפטי - מקנס של 115,000 ₪ ל - 15,000 ₪. כלומר: 100,000 ₪ הונחו לי מהתשלום!

ביקור חולים

מותר לבקר חולה בשבת, ויאמר לו: "שבת היא מלזעוק ורפואה קרובה לבוא". ולא יאמר לו כדרך שאומר בחול: "ה' ישלח לך רפואה שלימה". (א שעח)

דברים המותרים והאסורים בקריאה בשבת

מכתבי חול

אסור לקרוא, ואפילו לעיין בעיניים בלבד ללא קריאה בפה, במכתבים של ענייני חול, כחשבונות בנק, חשמל, מים, גז, חוזה שכירות, חוזה עבודה, תפריטי בישול וכיוצא. וניירות אלו נקראים בלשון רבותינו "שטרי הדיוטות", והרי הם מוקצים ואסורים בטלטול, כמבואר להלן. (ב קפח)

מודעות של מצוה

מותר לקרוא בשבת מודעות של ענייני מצוה, כמו זמני התפילות, שיעורי תורה או הרצאות וכנסים של חיזוק לתורה וקירוב לבבות. אבל מודעות העוסקות בענייני מסחר, אפילו של מצוה, כמודעות על מכירת אתרוגים, ספרי קודש וכיוצא, אסור לקוראן בשבת. ונכון שיסירו בערב שבת מלוח המודעות שבבית הכנסת את אותן

מודעות העוסקות בענייני מסחר, כדי שלא יכשלו הציבור. (ב קצו)

עיתון

מן הדין מותר לקרוא בעיתון דתי בענייני חדשות שאינם מסחר ואין בהם לשון הרע. אולם ראוי לכל אדם שימנע מקריאת עיתון בשבת לגמרי. וברור הדבר שעיתונים חילוניים, הם מוקצה ואסור לטלטלם, ואסור לקרוא בהם אפילו בחול, לפי שנכשלים בהם בעבירות חמורות, רכילות, ליצנות, לעג על התורה וחכמי ישראל ושומרי המצוות, ופריצות, ועובר באיסור תורה שקורא אותו בקריאת שמע מבלי לשים לב: "ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם", ה' יצילנו. וכל הכותבים, המדפיסים, המוכרים, המחלקים בתיבות הדואר והמסייעים, חטא הרבים נשאו, ועוברים גם באיסור "ולפני עיור לא תתן מכשול", ובכלל מחטיאי הרבים הם, שאין מספיקים בידם לעשות תשובה. וכבר אמרו חז"ל: "גדול המחטיא לאדם יותר מההורגו, שההורגו הוא רק בעולם הזה, אבל המחטיאו הוא גם בעולם הבא. ואמרו בגמרא, שמזונותיו מתמעטים ויסורים באים עליו ונופל בגיהנם. ה' יצילנו. (שבת ג לב. ב רו, רט. סימן שז סט"ז משנה ברורה ס"ק סא ביאור הלכה)

דברי שחוק

מליצות ודברי חול של ליצנות והבל, אסור לקרותם או לדבר בהם אפילו בחול, והקורא או המדבר בהם, פסק מרן השלחן ערוך (סימן שז סעיף טז) שעובר משום מושב לצים, ועוד כמה איסורים חמורים יש בקריאתם. וברוך ה' לא חסרה היום ספריה תורנית העוסקת בדברי קדושה כסיפורי צדיקים, וסיפורים המשמחים את לב הקורא שיכול לקרוא בהם בחול ובשבת, וישמח ויתענג לבו מאוד. (ב ריב)

ספרי היסטוריה של גויים על מלחמות שעברו, אין לקרוא בהם בשבת. (שבת ג לא)

ספרי רפואה

יש מתירים לקרוא בספרי רפואה בשבת. אולם בודאי שראוי לכל אדם לעסוק בדברי תורה וקדושה ביום השבת, ורק בשהותו בבית הכסא [שירותים] שאסור להרהר בדברי תורה, יקרא בספרים אלו. (שבת ג לא. ספר חסידים תתקמט)

קריאה המצערת

אין לעיין בשבת בעלונים המחולקים לרבים, ובהם קריאת הרבנים לתרום למשפחה במצוקה, ומתארים את גודל הצער והיגון, כיון שבקריאה זו נגרם צער לקורא בשבת. וכבר כתב בספר חסידים, שאסור להזכיר בשבת מאוהב שלו שמת. וכמו כן, אסור לקרוא סיפורים המצערים את האדם, כמאורעות חורבן בית המקדש ומאורעות

השואה וכיוצא. (שבת ג לב)

תמונות

מותר להסתכל באלבום תמונות משפחתי או של גדולי תורה. אבל תמונות שמסופר תחתם על תוכן התמונה, אסור לקרוא בהם, מחשש שמא יקרא שטרי הדיוטות [חול]. ומכל מקום אם כתוב רק את שם הרב וכיוצא, מותר לקרוא. (ב רב)

קבלות

בתי כנסת שרוב המתפללים באים רק בשבת, יש להקל לחלק לאותם אנשים את הקבלות על תרומותיהם. וכן יש להקל לחלק הזמנות של חתונה, בר מצוה, וכדומה, שכל אלו צרכי מצוה הם. (ב רג, רד)

בחירות

בית כנסת הרוצים לערוך בחירות לגבאים, טוב שלא יעשו זאת בשבת. אולם אם אין הגבאים מוחזקים ליראי שמים ואוהבי תורה, ועל ידי הבחירות אפשר שייבחרו יראי ה' שיחזקו את בית הכנסת בהרבצת שיעורי תורה וקירוב לבבות, מותר לערוך את הבחירות כשרוב הציבור באים רק בשבת. (ב קצב) ועיין בחוברת "סדר היום בהלכה ובאגדה" הלכות בית הכנסת, דברים נמרצים בענין מיהו הראוי להימנות לגבאי בית הכנסת.

מבוא לשלושים ותשע אבות מלאכות

המקור בתורה לט"ל (39) מלאכות האסורות בשבת

נאמר בתורה (שמות כ ז-ט):

״זָכוֹר אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת לְקַדְּשׁוֹ. שֵׁשֶׁת יָמִים תַּעֲבֹד וְעָשִׂיתָ כָּל מְלַאכְתֶּךָ. וְיוֹם הַשְּׁבִיעִי שַׁבָּת לַה' אֱלֹהֶיךָ, לֹא תַעֲשֶׂה כָל מְלָאכָה, אַתָּה וּבִנְךָ וּבִתֶּךָ עַבְדְּךָ וַאֲמָתְךָ וּבְהֶמְתֶּךָ וְגֵרְךָ אֲשֶׁר בִּשְׁעָרֶיךָ״.

בפסוקים אלו הוזהרנו על איסור מלאכה בשבת באופן כללי.

ולגבי פירוט המלאכות האסורות בשבת, רמזה לנו התורה בפסוקים דלהלן (שמות לה):

״וַיַּקְהֵל מֹשֶׁה אֶת כָּל עֲדַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם, אֵלֶּה הַדְּבָרִים אֲשֶׁר צִוָּה ה' לַעֲשֹׂת אֹתָם. שֵׁשֶׁת יָמִים תֵּעָשֶׂה מְלָאכָה, וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי יִהְיֶה לָכֶם קֹדֶשׁ שַׁבַּת שַׁבָּתוֹן לה'״.

ומיד בהמשך הפסוקים נצטוו ישראל על בניית המשכן, שנאמר:

״קְחוּ מֵאִתְּכֶם תְּרוּמָה לַה' כֹּל נְדִיב לִבּוֹ יְבִיאֶהָ... וְעֹרֹת אֵילִם מְאָדָּמִים... אֶת הַמִּשְׁכָּן אֶת אָהֳלוֹ וְאֶת מִכְסֵהוּ... אֶת הָאָרֹן... אֶת הַשֻּׁלְחָן... וְאֶת מִזְבַּח...״

וממה שכתבה התורה איסור עשיית מלאכות בשבת בסמוך לבניית המשכן, למדו חז״ל (מסכת שבת מט ע״ב) שאותן מלאכות שהוצרכו לבניית המשכן, אסרה התורה לעשותן בשבת.

למשל: המלאכה הראשונה היא מלאכת זורע. והיינו שבבניית המשכן היו זקוקים לזרוע מיני זרעים שציותה התורה להביאם למשכן, כמו פשתן, שנאמר: ״ותכלת וארגמן ותולעת שני **ושש** ועזים״ [ושש פירושו פשתן]. ומכך שמלאכת זורע היתה בבניית המשכן, אנו למדים שאסרה התורה לזרוע בשבת.

ט״ל מלאכות

לפניך לשון המשנה (מסכת שבת פ״ז מ״ב) בה הובאו כל 39 אבות מלאכות האסורות בשבת:

אֲבוֹת מְלָאכוֹת - אַרְבָּעִים חָסֵר אָחַת:

הַזּוֹרֵעַ. וְהַחוֹרֵשׁ. וְהַקּוֹצֵר. וְהַמְעַמֵּר [אוסף גידולי קרקע תלושים למקום אחד]. **הַדָּשׁ** [חובט על השיבולים לפרק מהן את גרעיני החיטים]. **וְהַזּוֹרֶה** [מפריד את התבואה מהמוץ באמצעות רוח]. **הַבּוֹרֵר** [מוציא פסולת מתוך אוכל]. **הַטּוֹחֵן. וְהַמְרַקֵּד** [מנפה קמח]. **וְהַלָּשׁ. וְהָאוֹפֶה. הַגּוֹזֵז אֶת הַצֶּמֶר. הַמְלַבְּנוֹ** [שהלבין את הצמר על ידי כיבוס]. **וְהַמְנַפְּצוֹ** [צמר דבוק יחד והפרידו או סרקו במסרק]. **וְהַצּוֹבְעוֹ. וְהַטּוֹוֶה** [עושה חוטים]. **וְהַמֵּסֵךְ** [מותח את חוטי השתי מצד לצד]. **וְהָעוֹשֶׂה שְׁנֵי בָתֵּי נִירִין** [שעושה שתי לולאות ומכניס בכל לולאה חוט שתי אחד]. **וְהָאוֹרֵג שְׁנֵי חוּטִין** [מכניס את חוט הערב בין חוטי השתי]. **וְהַפּוֹצֵעַ שְׁנֵי חוּטִין** [מסיר חוטי הערב מבין חוטי השתי או את חוטי השתי מבין חוטי הערב]. **הַקּוֹשֵׁר. וְהַמַּתִּיר** [פותח את הקשר]. **וְהַתּוֹפֵר שְׁתֵּי תְפִירוֹת. הַקּוֹרֵעַ עַל מְנָת לִתְפֹּר שְׁתֵּי תְפִירוֹת. הַצָּד צְבִי** [או שאר בעלי חיים שהדרך לצודם]. **הַשּׁוֹחֵטוֹ. וְהַמַּפְשִׁיטוֹ** [מעורו]. **הַמּוֹלֵחַ וְהַמְעַבֵּד אֶת עוֹרוֹ** [מלאכה אחת הן, עיבוד העור לנעליים וכדומה]. **הַמְשָׂרְטְטוֹ. וְהַמּוֹחֲקוֹ** [מגרד את השיער מהעור ומחליקו לקלף וכדומה]. **וְהַמְחַתְּכוֹ** [מחתך את העור כפי הצורך לרצועות וסנדלים]. **הַכּוֹתֵב שְׁתֵּי אוֹתִיּוֹת. וְהַמּוֹחֵק עַל מְנָת לִכְתֹּב שְׁתֵּי אוֹתִיּוֹת. הַבּוֹנֶה. וְהַסּוֹתֵר** [הורס על מנת לבנות]. **הַמְכַבֶּה** [גחלים על מנת להדליק בהם]. **וְהַמַּבְעִיר. הַמַּכֶּה בַּפַּטִּישׁ** [גמר מלאכה. ואפילו פעולה קטנה כהכאת פטיש כדי להשוות עקמימות שבכלי]. **הַמּוֹצִיא מֵרְשׁוּת לִרְשׁוּת** [מרשות היחיד לרשות הרבים או להיפך]. **הֲרֵי אֵלּוּ אֲבוֹת מְלָאכוֹת אַרְבָּעִים חָסֵר אָחַת.**

אבות ותולדות

נמצא אפוא ששלושים ותשע מלאכות שהיו בבניית המשכן, נאסרו לעשותן בשבת, ובלשון חז"ל הן נקראות: "שלושים ותשע **אבות** מלאכות". ולכל "אב מלאכה", ישנן כמה "**תולדות**", שהן מלאכות אחרות הדומות ברעיונן ובמטרתן לאב המלאכה, וגם אותן אסרה התורה לעשות בשבת.

למשל: מלבד מה שאסרה התורה אב מלאכת זורע, נאסרו גם תולדותיה הדומות לאב המלאכה, כגון: השקיית אדמה שהיא תולדת זורע, לפי שדומה במטרתה למלאכת הזריעה, שכשם שהזריעה מצמיחה גידולים ומניבה פירות, כך על ידי ההשקיה צומחים הגידולים ומניבים פירות. וכן בכל אב מלאכה, ישנן תולדות המתלוות אליו, האסורות אף הן מן התורה.

מלאכות דומות

מלאכה הדומה ממש לאב המלאכה, אינה נחשבת תולדה אלא אב. ולכן, הנוטע אילן הוא בכלל אב מלאכת זורע. וכמו כן, באב מלאכת "אופה" נכללים גם: מבשל, צולה או מטגן בשמן וכיוצא, שכולם בכלל אב מלאכה הם, וכן כל כיוצא בזה.

מאחר ורוב המלאכות אינן מצויות למעשה אצל כל אחד, על כן להלן בארנו רק את ההלכות הנוגעות למעשה מתוך ט"ל המלאכות.

שמירת השבת

גדולה מעלת שמירת השבת, שאמר רבי שמעון בן יוחאי: אם ישמרו ישראל שתי שבתות כהלכתן - מיד נגאלים. ואמרו חז"ל (מסכת שבת קיח ע"ב): כל השומר שבת כהלכתו, אפילו עובד עבודה זרה כמו בדור אנוש (עיין בראשית ד כו), מוחלים לו, שנאמר (ישעיה נו ב): "אַשְׁרֵי אֱנוֹשׁ יַעֲשֶׂה זֹּאת וּבֶן אָדָם יַחֲזִיק בָּהּ שֹׁמֵר שַׁבָּת **מֵחַלְּלוֹ**" [פירוש מלחללו], ודרשו "מחללו" לשון "מחול לו". והטעם בזה, כי כל מי שהוא שומר שבת כהלכתו, גילה דעתו שהוא מודה במציאות ה' שציוה על השבת, ומודה בחידוש העולם, וביכולת ה' ביציאת מצרים, ושהתורה מן השמים ובה נאמר "שמור את יום השבת לקדשו", ואלו דברים הכוללים כל התורה. ועל כורחנו שמה שעבד עבודה זרה, לא היה בדעתו להאמין שיש בה ממש, אלא רק שיצרו תקפו, ויקל עליו מאוד להתחרט ולשוב בתשובה במהרה. מה שאין כן העובד עבודה זרה לפי שעולה בדעתו שיש בה ממש, הרי הוא רחוק לשוב בתשובה. (בית יוסף ולבוש סימן רמב)

ומאידך, יש לדעת ששמירת השבת חמורה עד מאוד, והמחלל שבת, ביטל מצות עשה מהתורה, שנאמר: "זָכוֹר אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת לְקַדְּשׁוֹ", ועבר על מצות לא תעשה מהתורה, שנאמר: "לֹא תַעֲשֶׂה כָל מְלָאכָה". ולכן החמירה התורה מאוד בעונש המחלל, שנאמר (שמות לא יד):

"וּשְׁמַרְתֶּם אֶת הַשַּׁבָּת כִּי קֹדֶשׁ הִיא לָכֶם, מְחַלְלֶיהָ מוֹת יוּמָת."

וכמו שמצאנו בתורה על יהודי שחילל שבת במלאכה קלה, שטלטל כמה עצים ארבע אמות [2 מטר] ברשות הרבים, וראו אותו עדים והוכיחו אותו, ולא שמע להם, ונענש בסקילה, שנאמר (במדבר טו לב):

"וַיִּהְיוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל בַּמִּדְבָּר, וַיִּמְצְאוּ אִישׁ מְקֹשֵׁשׁ עֵצִים בְּיוֹם הַשַּׁבָּת. וַיַּקְרִיבוּ אֹתוֹ הַמֹּצְאִים אֹתוֹ מְקֹשֵׁשׁ עֵצִים אֶל מֹשֶׁה וְאֶל אַהֲרֹן וְאֶל כָּל הָעֵדָה. וַיַּנִּיחוּ אֹתוֹ בַּמִּשְׁמָר, כִּי לֹא פֹרַשׁ מַה יֵּעָשֶׂה לוֹ. וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה מוֹת יוּמַת הָאִישׁ רָגוֹם אֹתוֹ בָאֲבָנִים כָּל הָעֵדָה מִחוּץ לַמַּחֲנֶה. וַיֹּצִיאוּ אֹתוֹ כָּל הָעֵדָה אֶל מִחוּץ לַמַּחֲנֶה, וַיִּרְגְּמוּ אֹתוֹ בָאֲבָנִים וַיָּמֹת, כַּאֲשֶׁר צִוָּה ה' אֶת מֹשֶׁה".

הרי לך שבהוראת הקב״ה רגמו אותו באבנים וסקלוהו על שחילל את השבת.

מזיד עם עדים והתראה

עונש הסקילה המבואר בתורה הוא דווקא לאדם שחילל שבת במלאכה האסורה מהתורה במזיד [בכוונה], והיינו שידע שאסור לעשות את המלאכה, והתרו בו שני עדים ואמרו לו שעובר על חילול שבת במלאכה זו ויקבל על כך עונש סקילה, ובכל זאת לא שמע להם. אזי כשבית המקדש היה קיים, היו מביאים אותו למחרת ביום ראשון לסנהדרין בבית המקדש, והיו יושבים עשרים ושלושה דיינים כדי לדון אותו על פי עדות של שני אנשים לפחות. והסנהדרין היו חוקרים את העדים היטב היטב, שבע דרישות וחקירות ישר והפוך, עד שהדברים היו ברורים מאוד שהעדים דוברים אמת, ואז היו מוציאים אותו לסקילה.

מזיד ללא עדים והתראה

המחלל שבת במלאכה האסורה מהתורה במזיד, ולא ראו אותו עדים או שלא הוכיחו אותו כדין, הרי הוא חייב ״כרת״ [שהיא מיתה בידי שמים ולא בידי בית-דין], כמו שנאמר (שמות לא יד):

״וּשְׁמַרְתֶּם אֶת הַשַּׁבָּת כִּי קֹדֶשׁ הִיא לָכֶם... כִּי כָּל הָעֹשֶׂה בָהּ מְלָאכָה, **וְנִכְרְתָה** [לשון כרת] הַנֶּפֶשׁ הַהִיא מִקֶּרֶב עַמֶּיהָ״.

שוגג

עונש סקילה או כרת הוא דוקא למחלל שבת במזיד, אבל המחלל שבת בשגגה [בטעות], ששכח שהיום שבת, או שלא ידע שמלאכה זו אסורה בשבת, אינו חייב מיתה. אך חייבה אותו התורה להביא כבש לבית המקדש ולהקריבו קרבן חטאת, כדי לכפר לו, יחד עם חרטה וחזרה בתשובה על עוונו.

בזמן הזה

אל יאמר אדם שכל זה היה פעם כשבית המקדש היה קיים, ובכוחם של הסנהדרין היה להעניש בעונש מיתה, אבל כיום שאין בית המקדש ואין סנהדרין, אין חיוב

סקילה וכרת בחילול שבת. דע, כי כל אלו טענות שוא של יצר הרע, שמסית את האדם מלשמור את השבת כהלכתה בטענות כאלו ואחרות, וכבר אמרו חז"ל (מסכת סנהדרין לז ע"א): מיום שחרב בית המקדש, אף על פי שבטלה סנהדרין ולא מענישים בפועל בארבע מיתות בית דין שהן: סקילה, שריפה, הרג וחנק, מכל מקום דין ארבע מיתות לא בטל. ומי שנתחייב סקילה - או נופל מן הגג או חיה דורסתו. מי שנתחייב שריפה - או נופל בדליקה או נחש מכישו. מי שנתחייב הריגה - או נמסר למלכות להריגה או ליסטים באים עליו. מי שנתחייב חנק - או טובע בנהר או מת בסרונכי [חולי שגורם לנפיחות בגרון עד שנחנק ומת], ה' יצילנו.

אולם, ה' יתברך רחום וחנון ארך אפים, לא מעניש מיד את האדם, אלא ממתין לו, אולי יחזור בו ממעשיו הרעים ולא יצטרך להענישו כלל. ואף אם רואים הרבה מחללי שבת שלא חזרו ממעשיהם ומתו כאחד האדם, בודאי שאין אנחנו מבינים כלום בחשבונות שמים. מה גם שאולי בזכות אותן מצוות שקיימו במשך חייהם [כברית מילה, כיפור, מזוזה, הנחת תפילין ואמירת קדיש בשבעת ימי אבלות ובאזכרות, וכיוצא בהם], קיבלו שכרם בעולם הזה, כפי שקיים גם להיפך - צדיקים שקיבלו יסורים בעולם הזה, כדי להביאם לעולם הבא זכים וטהורים בלי שום עוון, ויקבלו שם רק שכר בלי עונש בגיהנם כלל. ובמפורש כתב כן בורא עולם בתורה, שכך היא הנהגתו, שנאמר (דברים ז ט): "וְיָדַעְתָּ כִּי ה' אֱלֹהֶיךָ הוּא הָאֱלֹהִים, הָאֵל הַנֶּאֱמָן שֹׁמֵר הַבְּרִית וְהַחֶסֶד, לְאֹהֲבָיו וּלְשֹׁמְרֵי מִצְוֹתָיו לְאֶלֶף דּוֹר. וּמְשַׁלֵּם לְשֹׂנְאָיו אֶל פָּנָיו לְהַאֲבִידוֹ, לֹא יְאַחֵר לְשֹׂנְאוֹ אֶל פָּנָיו יְשַׁלֶּם לוֹ". [אריכות דברים בנושאים אלו, ניתן לראות בספר "מסילות האמונה" ועוד.]

איסור מדברי חכמים

כל דבר שאסור לעשותו מדברי חכמים ועבר ועשהו בזדון, בזמן שבית המקדש היה קיים, היו הסנהדרין מכים אותו מכת מרדות [39 מלקות]. (רמב"ם הלכות שבת פ"א ה"ג)

מעלת התשובה

אף שהחמירה התורה מאוד בעונש המחלל את השבת, מכל מקום ברוב רחמיו וחסדיו של בורא עולם על עמו ישראל, גילה לנו את סוד מעלת התשובה, שעל ידי שאדם חוזר בו ומתחרט על מעשיו ומחליט שיותר לא יחלל שבת, זוכה להתקרב להקב"ה. וכך כותב הרמב"ם (הלכות תשובה פרק ז הלכה ד-ז): גדולה תשובה שמקרבת את האדם לשכינה, שנאמר "שובה ישראל עד ה' אלוהיך". התשובה מקרבת את הרחוקים, אמש היה זה שׂנוּי לפני המקום, משוקץ ומרוחק ותועבה - והיום הוא אהוב ונחמד, קרוב וידיד. אמש היה זה מובדל מה' אלוהי ישראל, צועק ואינו נענה, עושה מצוות וטורפים אותן בפניו. והיום הוא מודבק בשכינה, צועק ונענה מיד, עושה מצוות ומקבלים אותן בנחת ושמחה, ולא עוד אלא שמתאווים להן. ואל ידמה בעל תשובה שהוא מרוחק ממעלת הצדיקים מפני העוונות והחטאים שעשה, אין הדבר כן, אלא אהוב ונחמד הוא לפני הבורא, וכאילו לא חטא מעולם. ולא עוד אלא ששכרו הרבה, שהרי טעם טעם החטא, ופירש ממנו וכבש יצרו. אמרו חכמים: "מקום שבעלי תשובה עומדים, אין צדיקים גמורים יכולים לעמוד", כלומר מעלתם גדולה ממעלת אלו שלא חטאו מעולם, מפני שכובשים הם את יצרם יותר. וכבר הבטיחה תורה שסוף ישראל לעשות תשובה בסוף גלותם ומיד הם נגאלים, שנאמר "וְשַׁבְתָּ עַד ה' אֱלֹהֶיךָ... וְשָׁב ה' אֱלֹהֶיךָ אֶת שְׁבוּתְךָ... וְשָׁב וְקִבֶּצְךָ מִכָּל הָעַמִּים". ע"כ. והזוכה לשוב בתשובה מאהבת ה'

יתברך, כל עוונותיו מתכפרים לו מיד, ומחשיבים לו בשמים כאילו עשה במקומם מצוות ממש ומקבל עליהם שכר, וכל שכן שאינו מקבל עליהם עונש או יסורים. אבל השב בתשובה מיראת העונש, נהפכים לו העוונות שעשה בזדון לשגגות, וצריך כפרה עליהם. (חזו"ע ימים נוראים עמוד ריב)

מלאכת זורע

הכנת צבע אדום למשכן

בהיות וציוונו ה' לכסות את המשכן בעורות של אַיִל [מין בהמה, ולא אַיָל שהוא מין חיה] הצבועים בצבע אדום, לשם כך זרעו מיני צמחים ובישלום ועשו מהם צבע אדום. ולצורך קבלת הצמחים היו צריכים לחרוש, לזרוע, לקצור ועוד. (עיין שבת ה א, קו)

הגדרת מלאכת זורע

הזורע זרעים או הנוטע אילן וכיוצא, הרי זה אסור מן התורה משום מלאכת זורע. (שבת ד א)

השלכת גרעינים בגינה

לא ישליך זרעים בקרקע שירדו עליה גשמים, שכיון שהמקום לח יש חשש שיצמחו. לכן האוכלים אבטיח, ישימו לב שלא יפלו הגרעינים לגינה. (סימן שלו סעיף ד. שבת ד טז)

פתיחת חלונות בסמוך לצמחים

זרעים ופרחים המונחים בבית על אדן החלון, מותר לפתוח את החלון כדי לאוורר את הבית ושיכנס אור, אף שהאויר הצח וקרני השמש גורמים להתפתחותם. אולם זרעים הנמצאים בחממות, לא יפתח את מכסה הזכוכית, כשכוונתו להוסיף בצמיחתם. (שבת

ג ל, שבת ד כז)

הזזת עציץ ממקום למקום

עציץ של עץ או חרס שיש בו צמחים ומונח על שולחן או מדף, אסור ליתנו על האדמה, כיון שעל ידי כך העציץ יונק מהאדמה, והרי הוא כזורע. וכן אם היה מונח על האדמה, אסור להניחו על השולחן, כי אז מפסיק את יניקתו, והרי הוא כתולש. ואף בעציץ שאינו נקוב [שאין נקב בתחתיתו] הדין כן, כי גם הוא יונק מעט כאשר הוא מונח על האדמה (סימן שלו סעיף ח). אולם אם העציץ מונח על קרקע מרוצפת, מותר להניחו על השולחן או להעבירו מהשולחן לרצפה, כיון שהרצפה מפסיקה ואינו יונק. והוא הדין בעציץ העשוי מזכוכית או מתכת ללא נקב, שמותר להעבירו ממקום למקום, כי אינו יונק מהאדמה. [וכל זה באופן שהעציץ אינו מוקצה, כגון עציץ של בשמים שרגיל להריח בהם]. (שבת ג ל, שבת ד סז)

תולדות זורע - תלישת עלים וענפים

ריבוי עלים וענפים, גורם שחלק גדול מכוחו של העץ מתרכז בהם, וכתוצאה מכך מתמעט כח הפירות. לכן התולש עלים או ענפים, לבד ממה שעבר על מלאכת קוצר, עבר גם על תולדת זורע, כיון שמרבה את הכח לגידול הפירות. (שבת ד א)

השקיה

המשקה גידולי אדמה או עציצים, במים או בשאר משקים, עובר על תולדת זורע, כיון שגורם להצמחתם, וכמבואר לעיל במבוא. אמנם מותר לשפוך יין על זרעים, לפי שהיין חזק ומקלקל את הזרעים. וכן מותר להטיל עליהם מי רגלים, מפני שהם עזים ומקלקלים אותם. (שבת ג ל. שבת ד ב, יג)

ברז בגינה

האוכל בגינה או בדשא, לא יטול ידיו על הצמחיה. וכן לא ישתה מברז שעל הדשא, שהרי המים נשפכים עליו ומשקים אותו. (סימן שלו ס״ג. שבת ג כט, שבת ד ב)

כיור שהמים נשפכים ממנו לגינה

כיור שהמים הנשפכים לתוכו זורמים דרך צינור ומגיעים לקרקע שיש בה צמחיה, מותר ליטול בו ידים או להדיח כלים בתוכו.

ואף שבודאי יגיעו המים לצמחים ונמצא שמשקה אותם, מכל מקום אין זה מעשה ישיר אלא "גרמא". ואף שיש אוסרים גרמא מדרבנן, מכל מקום הרי זה "פסיק רישיה דלא ניחא ליה בדרבנן" ויבואר היטב להלן בהלכות בישול בשבת שפוסקים רבים מתירים כן. וכל שכן שפעמים רבות אין הצמחים צריכים להשקיה זו. וכל שכן בקרקע שאינה שלו. אבל בהלכה הקודמת שנוטל ידיו על הצמחים, זה מעשה ישיר ולא גרמא, והוא "פסיק רישיה דלא ניחא ליה באיסור תורה", שאסרוהו חכמים. וכן פסקו הר צבי פראנק, הגרש"ז אוירבך, שמירת שבת כהלכתה, ועוד רבים. (שבת ג כט. שבת ד י, רפא. שבת ה קיח)

טפטפות

מותר לכוון ביום שישי שעון שבת לטפטפות שישקו את האדמה בשבת. (א עז. שבת ה רעט)

בשמים ושושנים במים

מותר לתת בשמים או פרחים ושושנים באגרטל עם מים, אף שעל ידי המים נפתחים הפרחים, ומותר אף לטלטל את האגרטל. ובני אשכנז מחמירים שלא לתת פרחים כשהם סגורים. וכתב המהריק"ש וחומרה יתירה היא, שדוקא חיטים ושעורים השרויים במים מצמיחים דבר חדש, אבל ורדים ופרחים, אף שנפתח הסתום, אין שם דבר שלא היה מצוי, ואין מי שחושש לזה בארצותינו. וכן כתב בספר שם חדש, ושכן המנהג ליקח בידם שושנים ופרחים ומנפחים בפיהם ועל ידי כך הם נפתחים, ולא מצאנו לשום פוסק שאוסר בנפיחת הפה, ומה לי שנפתחים בנפיחת הפה, מה לי על ידי נתינתם במים. וכן פסקו מרן החיד"א, פעולת צדיק, רבי יום טוב ישראל, נהר מצרים ועוד. (שבת ג כה, שבת ד כ)

מלאכת חורש

הגדרת המלאכה ותולדותיה

החורש שדה במחרשה, אפילו חרישה כלשהי, הריהו עובר על מלאכת חורש. והחופר בור בשדה, הריהו עובר על תולדת חורש, שאף זו פעולה של הכנה לזריעה או לנטיעת עץ. ואפילו חופר גומה קטנה, עובר איסור תורה, כיון שהכשיר בזה את הקרקע לזרוע בה גרעין קטן. [והחופר בבית, עובר על תולדת בונה, כדלהלן. ואם מותר לילדים לשחק

בארגז חול, עיין להלן בדיני משחקים לילדים בשבת.] (שבת ד ל, לג)

החופר ואינו צריך לגומה

אין החופר גומה עובר על איסור תורה, אלא כשחופר על מנת להשתמש בגומה, כגון לזרוע בה או לקלוע לתוכה גולות כמשחק הילדים, אבל אם אינו משתמש בה, אלא כל מטרתו לקחת את העפר לכסות בו משהו, עובר על איסור דרבנן. (שבת ד נז)

והביאור בזה, כי כלל גדול בידינו: "מלאכה שאין צריך לגופה, פטור מן התורה ואסור מדרבנן". והיינו, שלא חייבה התורה את העושה מלאכה, אלא דוקא אם צריך ומתכוין לגופה - לתכליתה, כחופר גומה כדי להשתמש בגומה עצמה, אבל אם אינו צריך להשתמש בגומה אלא רק בעפרה, הרי זה אסור מדרבנן. וכן אמרו חז"ל (שבת עג ע"ב): "החופר גומה בשבת ואינו צריך אלא לעפרה [ולא לגומה עצמה], פטור" [אבל אסור מדרבנן]. (שבת ד נז, שבת ה רעז)

גרירת חפצים כבדים בעפר

מותר לגרור על העפר שולחן, מיטה, כסא וספסל, אף כשהם כבדים ובודאי יהיה חריץ וגומה. כיון שאינו מתכוין לעשות חריץ. ואף שבודאי יהיה חריץ, מכל מקום מאחר ועשיית חריץ בדרך זו שלא על ידי מחרשה או כף, אסורה רק מדרבנן, הרי זה בגדר "פסיק רישיה דלא ניחא ליה בדרבנן", ויבואר היטב להלן בהלכות בישול בשבת שפוסקים רבים מתירים כן. (שבת ד לג, לח)

עגלת תינוק

מותר להוביל עגלת תינוק בעפר או בחול אף שמחמת כך נעשה חריץ. וכן מותר להוביל זקן או חולה בכסא גלגלים. כי מלבד הטעם הנ"ל בגרירת שולחן, יש טעם נוסף להתיר בעגלה, כי החריץ הנעשה מהילוך העגלה אינו על ידי חפירה, אלא העגלה כובשת ודורסת את העפר ונידוש תחתיה ונעשה מקומה נמוך, אבל אין העפר זז ממקומו (רש"י ביצה כג ע"ב). וכתב בספר חוט שני, שבתקופת החזון איש כשהוקמה העיר בני ברק, היו מצויים בתוכה הרבה שטחי חול, והיו נמנעים מלהוציא לרשות הרבים עגלות ילדים, משום שהעגלה עושה חריצים, אבל החזון איש הורה שאין בזה איסור, מפני שהעגלה כובשת ואינה חופרת. (שבת ד לו)

טאטוא בעפר

המשווה [מחליק, מיישר] גומה או תל עפר בשדה, אפילו כל שהוא, עובר על איסור חופר שהוא תולדת חורש [ובבית משום איסור בונה]. לכן אסור לטאטא עפר, שמא ישווה אותו. על כן, חברים השובתים בשבת באוהל שהונח על גבי עפר, כמו שמצוי במירון בסמוך לקבר התנא האלהי רבי שמעון בר יוחאי, יזהרו בגמר הסעודה שלא לטאטא

את המקום. (שבת ד מד)

טאטוא ושטיפה בבית מרוצף

מותר לטאטא בית מרוצף, אבל אין להדיחו במים. [וכתב הבית יוסף: והחמירו שלא לשטוף במקום מרוצף מחשש שמא ישטוף במקום שאינו מרוצף, אבל בטאטוא שהוא נחוץ יותר, לא גזרו בו חכמים. (ועיין להלן בסוף החוברת שמותר להדיח את הריצפה על ידי גוי.)] ואמנם במקרה שהתלכלכה הרצפה מאוד, מותר לשפוך מעט מים בכוס על מקום הלכלוך, ולגורפם במגב גומי. וכן היה מעשה רב אצל מרן הראשון לציון רבנו עובדיה יוסף שליט״א לפני כשלושים וחמש שנה, שהיתה ברית מילה לנכדו שיחיה בביתו בשבת בימי החורף הגשומים, ובאו קהל גדול לאחר התפילה כדי להשתתף בברית, ובצאתם היתה הרצפה מלוכלכת מאוד, והורה הרב שישפכו מים במקום הלכלוך, ויגרפו את המים. (שבת ד מד, מט)

גולות. חמש אבנים.

אין לילדים לשחק גולות או חמש אבנים על גבי עפר, מחשש שמא יחפרו או ישוו את הגומות שבעפר. אבל על גבי קרקע מרוצפת, מותר. (ה״ע ד רמא. שבת ג קג, שבת ד נג, נד)

מלאכת קוצר

הגדרת המלאכה

הקוצר תבואה, או התולש פרי, או ירק, או פרח, או עלה, או עץ סרק, וכל דבר שגידולו מן הארץ, בין שהוא מאכל אדם, בין שהוא מאכל בהמה, ובין שאינו ראוי למאכל כלל, הרי הוא עובר על מלאכת קוצר. (שבת ד סו)

תלישה מעציץ

אסור לתלוש מעציץ נקוב [שיש נקב בתחתיתו] ומעציץ שאינו נקוב. (שבת ג ל, שבת ד סז)

גרעין אבוקדו שהונח במים, או שעועית שהונחה בצמר גפן לח, וְהִפּוּ שורשים, אסור להוציאם. (ה כב)

תלישה מתלוש

ענף תלוש עם פירות, מותר לתלוש ממנו פירות, כשם שמותר לתלוש ענבים מהאשכול. וכן מותר לתלוש עלה מהלולב ביום טוב של חג הסוכות, כדי לאגוד בו את הלולב, ההדס והערבה. וכן הדסים ובשמים תלושים, מותר לתלוש מהם לחלק לאחרים. ואם הבשמים קשים, נכון לחותכם ביד ולא בסכין. שמא שכשחותך בסכין, יחתוך יפה לעשות קיסם לחצוץ שיניו, ונמצא מתקן כלי. (שבת ד עב, פ, פב. חזו״ע סוכות שדמ. שבת ג שעט)

בהמה התולשת ואוכלת

כתב מרן השלחן ערוך (סימן שכד סי״ג) : מותר לאדם להעמיד את בהמתו על גבי עשבים מחוברים שתאכל מהם [והיינו שהאדם עומד על עשבים, וכשהבהמה רואה אותו עומד, אף היא עומדת ואוכלת מהם], ולא חוששים שמא יתלוש מהם להאכילה. ע״כ. ואמרו במכילתא : ״למען ינוח שורך וחמורך״, יכול ימנע את בהמתו לתלוש מהמחובר? תלמוד לומר ״למען ינוח״, ואם ימנע את בהמתו מכך, אין זו מנוחה אלא צער. (שבת קכב ע״א, המאירי שם. שבת ד פד)

שכיבה והליכה על דשא

מותר לשכב או ללכת, ואפילו לרוץ או להוביל עליו עגלת תינוק על דשא בשבת.

כיון שאינו מתכוין לתלוש. ואף אם העשבים ארוכים, אין זה ודאי שבריצתו יתלש מהם (מסכת עירובין ק ע״ב). וכן כתב הערוך השלחן שמותר לרוץ על דשא, ואין לנו לחדש איסורים מדעתנו. ואף אם נדחק לומר שבודאי יתלשו, מכל מקום אין תלישה זו אלא מדרבנן, כי אין דרך לתלוש ברגל, והרי זה בגדר ״פסיק רישיה דלא ניחא ליה בדרבנן״, ויבואר להלן בהלכות בישול בשבת שפוסקים רבים מתירים כן. (וכן פסקו קצות השלחן, שלחן שלמה אוירבך, שמירת שבת כהלכתה, נשמת שבת ועוד. שבת ג לא, שבת ד עד, צב)

עשבים ברגל. קוצים בבגד.

אם הלך יחף על גבי דשא ונתפסו לו עשבים באצבעות הרגלים, וכן מי שהסתבך בגדו בקוצים, מותר לו להוציאם בידו, אף שאולי יתלשו, ואין בזה משום מוקצה. כי בכל כיוצא בזה, המוקצה בטל לגבי האדם או לגבי הבגד שעליו. וכמו שמותר להסיר טיט שנדבק בבגד, ולא אומרים שהטיט מוקצה (סימן שב ס״ז). (כן פסקו קצות השלחן, שלחן שלמה אוירבך, שביתת השבת ועוד. שבת ד עו. ה קמח)

עלייה ושימוש באילן

אסור לעלות על גבי אילן בשבת, שמא יתלוש ממנו. כמו כן, אסור להשתמש באילן, כגון להישען עליו, להניח עליו חפץ או להוריד ממנו חפץ שהיה מונח עליו, וכל כיוצא בזה. (שבת ד צ) [ויש ליידע את הילדים המשחקים בכדור שפעמים נתלה להם הכדור בעץ ועולים על האילן להורידו, ודבר זה אסור על פי ההלכה.]

כשם שאסור להשתמש באילן עצמו, כך אסור להשתמש גם "בצדדיו" של האילן [בדבר הנמצא על האילן]. כגון לשבת על כסא המונח על האילן, או להניח חפצים בסל התלוי בענף האילן, וכן אם היה חבל נדנדה קשור משני ראשיו באילן, אסור להתנדנד עליה, שבכל אלו הרי הוא משתמש בצידי האילן. [ודוקא בשבת עצמה, אבל בבין השמשות לא גזרו על "צדדי האילן" כלל אפילו שלא במקום מצוה או דוחק.] אולם "בצידי צדדיו" של האילן, מותר להשתמש, כגון אם היה מסמר תקוע באילן ועליו תלוי סל, מותר להניח בו חפצים וליטלם ממנו, כי המסמר נחשב צדדי האילן, והסל צידי צדדיו. וכן אם חבל הנדנדה תלוי או קשור במסמר התקוע באילן, מותר להתנדנד בה, ובלבד שהאילן חזק ולא יתנדנד מחמת השימוש בנדנדה. (סימן שלו סי"ג. שבת ד צח)

נדנדה - כתב בספר מטה יהודה: אודות אותם אנשים שנהגו לקשור בשני אילנות גבוהים חבל נדנדה, ומושיבים שם ילדים קטנים לשחוק איתם בהולכה והובאה, הוא איסור גמור לפי שמשתמשים באילן, וגם עוברים על איסור קושר מדרבנן במה שקושרים את החבל בשני קשרים זה על זה, ומהדקים אותם היטב לבל יפול הנופל ממנו, והחבל נקשר בסתם ואין בדעתם להתירו בו ביום. ועל ראשי הקהל מוטל הדבר להזהיר גדולים על הקטנים לבל יכשלו בחילול שבת, וכל מי שבידו למחות ואינו מוחה, נתפס בעוון ההוא. ע"כ. ואמנם וכאמור, אם תקע מסמר באילן וקשר בו חבל מבעוד יום, הרי זה "צידי צדדים" שמותר. (שבת ד צח. סימן שלו ומשנה ברורה ס"ק ס)

לא הוריד את המעיל מהעץ

מסופר על הגאון רבי יעקב ישראל קנייבסקי [הסטייפלר] זצ"ל, אשר הוכרח לשרת בצבא הרוסי. באחת השבתות היה עליו לשמור על המחנה. בקור העז ששרר שם, היה חשש גדול של סכנת קיפאון, ולכן מטעם הצבא הביאו מעיל פרווה עבה במיוחד, שישמש את מי שנמצא בתפקיד השמירה. כל חייל שהיה מסיים את המשמרת היה צריך להניח את המעיל על העץ, והחייל השני שמחליף אותו מוריד את המעיל מהעץ ולובשו.

כעת בליל שבת הגיע תורו של הרב קנייבסקי לשמור על המחנה, והנה המעיל מחכה לו, תלוי על העץ. אולם - הרי אסור בשבת להוריד בגד שתלוי על העץ! ומצד שני, הקור עז וחודר לעצמות. חשב הרב בדעתו, כי יתכן מאוד שיש בדבר משום פיקוח נפש, שהרי במשך כל זמן השמירה עלול הוא חלילה לקפוא מקור. ואולם, הוא לא מיהר להוריד את המעיל מהעץ, הוא עשה חשבון פשוט, שכרגע אין זה פיקוח נפש, משום שעדיין גופו חמים, ואין הוא קרוב לקיפאון, ולכן יחכה חמש דקות, ואז יראה אם הוא

זקוק לזה. כאשר חלפו חמש דקות, שוב החליט שאפשר להמתין חמש דקות נוספות, וכך בכל פעם מחדש החליט שיכול הוא להמתין עוד חמש דקות. כך - "בחמש דקות", הצליח לעבור את כל המשמרת, עד הבוקר! והיה מאושר על כך שלא הוצרך לחלל את השבת אף באיסור דרבנן!

ירידה מהאילן

מי שידע שאסור לעלות לאילן בשבת, ובכל זאת עלה, קנסוהו חכמים שלא ירד מהאילן עד מוצאי שבת. אבל אם לא ידע שאסור, וטעה ועלה, רשאי לרדת. וכן אם עלה קודם השבת על דעת להשאר שם בשבת, אף על פי שהדבר אסור, מכל מקום כיון שעלה בהיתר, רשאי לרדת. (שבת ד צב)

ואף על פי שבירידה מהאילן הוא משתמש באילן, בכל זאת התירו לו לרדת, מאחר וגם בישיבתו שם, הוא משתמש כל רגע באילן, לכן עדיף יותר שירד ויעבור איסור חד פעמי. ואם אפשר, יקפוץ מהאילן כדי שלא ישתמש בו אף בעת ירידתו. וגם באופן שעלה במזיד, מוטב שיקפוץ מהאילן או שיביאו לו סולם וירד, מאשר להשאר שם כל השבת ובכל רגע הוא משתמש באילן, ורק אם אינו יכול לקפוץ או לרדת בסולם, קנסוהו שישאר שם כל השבת, ומותר לתת בידו סידור וספר ללמוד בו, ומזון לסעודות שבת. (שבת ד צג)

קטן שעלה לאילן בשבת במזיד, רשאי לרדת. כי לא שייך קנס בקטן. (שבת ד צד)

שימוש בעשבים וירק

איסור זה שלא להשתמש במחובר לקרקע הוא דוקא באילן, אבל לא בעשבים וירק וכיוצא. ולכן מותר לקנח את ידיו המלוכלכות בדשא. (הרמב"ם, הרשב"א, הריטב"א, הגהות אשרי, בית יוסף, הרמ"א, הלבוש, אליה רבה, החיד"א, נהר שלום, פתח הדביר, חיי אדם, תוספת שבת, בני ציון ועוד. שבת ד צא)

הרחת בשמים במחובר

מיני בשמים המחוברים לאילן או לאדמה, מותר לאחוז בהם ולהריחם, ויזהר שלא יתלשם. (המאירי, בית יהודה עייאש, יד אהרון, משנה ברורה ועוד רבים. שבת ג קטז, שבת ד עז)

ואף על פי שאסור להשתמש באילן; כתב המאירי (סוכה לז עמוד ב) שדוקא כאשר נשען על האילן נחשב שמשתמש בו, אבל אם רק מריח בו, אין זה נחשב משתמש באילן ומותר.

פרי שיש בקליפתו ריח טוב כמו אתרוג ולימון, אין להריח בו כשהוא מחובר בעץ, שכיון שעיקרו עומד לאכילה, יש חשש שישכח ויתלוש מהעץ כדי לאוכלו. (שבת ד עז)

מלאכת מעמר

הגדרת המלאכה

מלאכת מעמר הינה לקיטת התבואה ואיסופה מהשדה לאחר קצירתה. על כן, האוסף זרעים או תבואה ושאר גידולי קרקע המפוזרים בשדה, וצברם למקום אחד ועשה מהם עומר, עבר על מלאכת מעמר מהתורה. אבל אם אסף דברים שאינם גידולי קרקע, כגון שאסף מלח ממשרפות המלח, עבר איסור מדרבנן. ומשרפות, הם מקומות שממשיך לתוכן מים מן הים, והחמה שורפתם והם נעשים מלח. (סי' שמ ס"ט ומשנ"ב. שבת ד צט)

מקום גידולם

מלאכת מעמר היא כשאוסף אותם במקום גידולם, אבל שלא במקום גידולם, מותר. על כן, פירות המפוזרים **בבית,** מותר לכתחילה לאוספם לסל. (תוספות, הרמב"ם, הריטב"א, סמ"ג, הר"ן, ריב"ם, תוספות רי"ד, המאורות, סמ"ק, אוהל מועד, הרמ"ך, המאירי, טור, שלחן ערוך, שיטה מקובצת, רבנו זלמן, אליה רבה, חיי אדם, משנה ברורה, גזע ישי ועוד. שבת ד ק, קג, רעט. אור לציון ב ערה)

וכן פרחים המפוזרים בבית, מותר לכתחילה לקבצם ולעשותם זר לנוי. [וכמו כן, אין בזה חשש עשיית של כלי בשבת. כמבואר להלן בדיני "תיקוני כלים".] (שבת ג כו, שבת ד קג)

אולם פירות שהתפזרו **בחצר** אחת הנה ואחת הנה, או שנפלו לתוך עפר ואבנים אפילו במקום אחד, אסרו חכמים לאוספם וליתנם לתוך סל או ארגז, משום "עובדין דחול", דהיינו שנראה כעושה מעשה של חול (סימן שלה סעיף ה). אבל אם יש חשש שיגנבו הפירות, רשאי לאוספם לסל, שבמקום הפסד לא אסרו. (שבת ד קו)

שטח צימוקים על הגג לייבשם, אסור ללקטם, כי זהו מקום גמר מלאכתם והרי זה כמקום גידולם. וזה הטעם שאסור לאסוף את המלח ממשרפות המלח דוקא, כי זה מקום עשייתו וכמקום גידולו. (סימן שמ ס"ט ומשנ"ב. שבת ד ק, קה)

אסיפת ביצים - מותר לאסוף ביצים [שנולדו לפני שבת] מתוך הלולים לסל. ואף שבארנו שאפילו דברים שאינם גידולי קרקע, אסור מדרבנן לאספם במקום גידולם ועשייתם, כנ"ל

גבי מלח? יש לחלק ולומר, שלא נחשב מקום גידולם אלא בדרך הטבעית, כתבואה ופירות שהשדה היא מקום גידולם בדרך הטבעית, וכן המלח במשרפות המלח, לא כן בביצים, אין הלול נחשב כמקום גידולן של הביצים, כי כמו שהטילו התרנגולות בלול, יכלו גם להטיל במקום אחר, ומה שהטילו בלול נעשה הדבר על ידי אדם שסגרן בלול, ואם לא היה סוגרן היו מטילות במקום אחר. (שבת ד קו)

תולדת מעמר

הנוקב תאנים והכניס בהן חוט עד שהתקבצו כגוף אחד, אפילו בבית שאין זה מקום גידולן, עובר על תולדת מעמר, כיון שנדבקות זו בזו כגוף אחד ממש. (שבת ד קד, קה, קו)

״אין עימור אחר עימור״

תאנים שהיו מכונסות ודבוקות יחד בחוט ונקרע החוט והתפזרו, מותר לקבצן שוב, כי ״אין עימור אחר עימור״. (תוספות רי״ד. שבת ד קא, קג, קה)

פנינים שהתפזרו

פנינים ששׂוֹלִים אותן מהים או פניני זכוכית שהתפזרו בבית, אסור להשחילן לחוט לעשותן מחרוזת. [אך רשאי לאוספן לכלי לשומרן.] ואף שאין כאן משום מעמר, שהרי אינן במקום גידולן, וכל שכן אם כבר היו מקובצות יחד, שאז ״אין עימור אחר עימור״? מכל מקום אסור להשחילן, כיון שעושה כלי [״מתקן מנא״] - תכשיט. ומה שהמקבץ תאנים בבית, עובר על תולדת מעמר, וכאן לא עובר? היינו משום שנדבקות כגוף אחד, אבל פנינים שלא נדבקות, אין זה מעמר. (שבת ד קה)

מעמר לאלתר

מותר לעמר כדי לאכול לאלתר [והגדרת ״מיד״ תבואר להלן במלאכת בורר]. על כן, אם התפזרו ירקות בחצר, מותר לאוספם בסל לעשות מהן סלט. (כן משמעות רבנו חננאל, הרשב״א, התרומה, הסמ״ג, הסמ״ק, הגהות מימוניות, מהר״א מפראג, הפרישה, הב״ח, הט״ז ועוד. וכן פסקו במפורש הגאון זבחי צדק ושכן התירו חכמי בגדאד, מהר״א מני, קצות השלחן, חוט שני, שביתת השבת ועוד. שבת ד קז, רעט)

אפוי, מבושל וחתוך

פירות וירקות מבושלים או חתוכים, אין בהם איסור מעמר. על כן, מותר לאסוף תפוחי אדמה מבושלים או חתיכות פרי וכיוצא שהתפזרו בחצר. (ערוך השלחן, יסודי

ישורון, שביתת השבת, מנחת הגרשוני ועוד. שבת ד קח, רעט)

מלאכת דש

הגדרת המלאכה

החובט על שיבולים כדי לפרק מהם את גרעיני החיטים, עובר על מלאכת דש.

קילוף בוטנים

מותר לקלף בוטנים הן מקליפתם הפנימית הדקה, והן מקליפתם החיצונית הקשה, על דעת לאוכלם לאלתר. וכל שכן שמותר לקלף שקדים ואגוזים ופיסטוקים וכיוצא לאוכלם לאלתר, שבכל אלו הקילוף הוא דרך אכילה.

ואף שיש דרך להסיר את קליפת הבוטנים החיצונית הקשה אף מבלי לאכול הבוטנים, ואם כן אין זה דרך אכילה כשמסירה לאלתר? מכל מקום כיון שכשקולף בעת האכילה, הם טריים ונוחים לאכילה יותר, עדיין זה נחשב דרך אכילה. גם אין בוטנים דומה לחיטים ושעורים, שלעולם אין מגישים אותן בקליפתן, לא כן בוטנים שמצוי מאוד שמגישים אותם בקליפתם. וכתב המהרש"ג, שאין דרך דש ומפרק אלא במה שדרך החקלאי לעשות כמנהגו בתבואה, שמוציא החיטה מהשבולת שעליה, אבל דבר הנמכר בשוק עם הקליפה, כדי שהקליפה תשמור על המאכל, וכל אחד מקלף בביתו, אין זה אלא דרך אכילה, והרי זה דומה לשבירת הקליפה הקשה של האגוזים שאין בזה משום מפרק, וכן המנהג בכל תפוצות ישראל ובהם גאונים וצדיקים לפצחם ולאוכלם. וכן פסקו הגר"ח פלאג'י, אגלי טל, יד יוסף, קצות השלחן, חלקת יעקב, חזון איש, שביתת השבת, דברי ישראל וועלץ, אגרות משה, מנחת יצחק, ציץ אליעזר, אור לציון, קנין תורה, בנין אב, שמע שלמה, איל משולש, נשמת שבת, ארחות שבת ועוד. (שבת ד קי)

מותר לפרק תרמילים של קטניות מבושלות, כגון פולים, ושעועית ירוקה, ולהוציא מהם את הגרגרים, כדי לאוכלם לאלתר. (שבת ד קי)

תולדת דש: מפרק - חליבת בהמה

כשם שמטרת מלאכת דש היא לפרק ולהפריד את החיטה מהקליפה, כך כל פעולה שמטרתה לפרק ולהפריד דבר ממקום גידולו, הרי זו תולדת מלאכת דש. על כן, החולב בהמה בשבת, חייב מהתורה, משום שמפרק את החלב מעטיני הבהמה.

אם הבהמה מצטערת מריבוי החלב, מותר לומר לגוי שיחלוב אותה, כיון שהתורה הקפידה על צער בעלי חיים, וזה דוחה איסור אמירה לגוי שהוא מדרבנן וכדלהלן. ויעמוד יהודי על הגוי לראות שאינו מערב חלב מבהמה טמאה חס ושלום. ואם לא מצא גוי שיחלוב את הבהמה, מותר ליהודי לחלוב אותה, ובתנאי שילך החלב לאיבוד, כגון שיחלוב על גבי קרקע, או שיתן נפט בכלי ויחלוב לתוכו. שכיון שהחלב הולך לאיבוד, הרי זו "מלאכה שאין צריך לגופה" שאסורה מדרבנן [כמבואר לעיל במלאכת חורש], ומשום צער בעלי חיים התירו. וכל שאפשר לחלוב על ידי גוי, פשוט שאסור לחלוב על ידי יהודי ולאבד את החלב, שהרי עובר על איסור בל תשחית ובזיון אוכלים. (שבת ד קט, קיב, קיג, קיט, קכז)

"הוֹלֵךְ אֶת חֲכָמִים יֶחְכָּם, וְרֹעֶה כְסִילִים יֵרוֹעַ"

(משלי יג כ)

מעשה שהיה לפני כשישים שנה כשמרן הראשון לציון רבנו עובדיה יוסף שליט"א היה דיין בעיר פתח תקוה, דיבר באחד משיעוריו על איסור חליבת בהמות בשבת, ונודע לו כי אחד ממשתתפי השיעור חולב בשבת. הרב העיר לו על חומרת האיסור, וכי הוא חילול שבת גמור, ורשאי לחלוב רק על ידי גוי, ואם אינו מוצא גוי, אין לו היתר להפוך את עצמו לגוי. אך הלה עמד בשלו, ומאן לשמוע. בשבת שלאחר מכן כאשר בא לחלוב את בהמותיו, הגיע נחש ארסי והכישו, ולקחוהו מיד לבית החולים ושכב שם כשלושה שבועות. מרן הלך לבקרו והוכיחו שוב, ויעץ לו למכור את בהמותיו לגוי. או אז התחרט האיש על מעשיו, ומכר את בהמותיו לגוי.

חליבה במכונה חשמלית

כיום החליבה נעשית באמצעות מכונה חשמלית, ולכן במקום שיש צער לבהמה, יש לכוון מערב שבת את מערכת ההפעלה על שעון שבת, ובשבת ילביש את הצינור על עטיני הבהמה מעט לפני שיפעל החשמל, והחליבה שתֵּעשה לאחר מכן, היא בגדר "גרמא" [דהיינו שהפעולה אינה נעשית מיד באופן ישיר אלא רק לאחר זמן], ובזה אין צריך לאבד את החלב. ובמכונה שאי אפשר לחברה לעטינים כשאינה פועלת, מותר לחברה כשהיא פועלת, ובלבד שהטיפות הראשונות תלכנה לאיבוד, ואחר כך יתנו כלי לקבל את שאר החלב. (שבת ד קכח)

סחיטה

בכלל איסור "מפרק" הוא איסור סחיטת פירות, שהרי גם בסחיטה הוא מפרק את המשקה מהפרי שהוא מקום גידולו. (שבת ד קכט)

סחיטת זיתים וענבים ושאר פירות

הסוחט ענבים לעשות מהם יין, או זיתים לעשות מהם שמן, הרי הוא עובר על איסור "מפרק" מן התורה. (שבת ד קכט)

שאר מיני פירות - אם מצוי שסוחטים אותם [אפילו רק במקומות מסויימים בעולם], אסרו חכמים לסוחטם [בכל מקום]. ולכן אסרו חז"ל בזמנם לסחוט תותים ורימונים, מפני שהיו מקומות שהורגלו לסחוט פירות אלו. ומכאן יש ללמוד על פירות רבים שבזמנינו, שיש דרך לסוחטם, כתפוזים, אשכוליות, תפוחים, אגסים, קלמנטינות, מנגו, אננס, אפרסקים, עגבניות וכיוצא בהם, שאסור לסוחטם בשבת. (שבת ד קכט)

הטעם שסחיטת זיתים וענבים בלבד אסורה מן התורה, כיון שהם מיועדים בעיקר לסחיטה לעשיית יין ושמן, וזו חשיבותם. לא כן שאר פירות שמיועדים בעיקר לאכילה, והמיץ היוצא מהם אינו חשוב כל כך, ולכן לא אסרה התורה את סחיטתם. אולם חכמים אסרו בפירות שמצוי שסוחטים אותם, מחשש שמא יטעה ויבוא לסחוט גם זיתים וענבים. (שבת ד קכט)

פירות שאין דרך לסוחטם

פירות שאין דרך לסוחטם, כחבושים, מלפפונים וכדומה, מותר לסוחטם כדי לשתות את מימיהם, שכיון שאין דרך לסוחטם, המשקה שבהם אין לו חשיבות בפני עצמו, והוא נחשב כחלק מהאוכל, וכמפריד אוכל מאוכל. (שבת ד קל)

כתב מרן הראשון לציון רבנו עובדיה יוסף שליט"א: והנה בימי חורפי כאשר אמרתי להורות לאסור סחיטת תפוזים בשבת בפני אברכי ישיבת "פורת יוסף", עמד מנגד הרה"ג רבי עזרא הדאיה, ולדעתו היה הדבר פשוט שמותר לסחוט תפוזים בשבת, ואמר שעשה מעשה בעצמו כשבא הגאון רבי יהושע פלאג'י בשבת לבקר את מר אביו הגאון רבי שלום הדאיה, וסחט לפניהם תפוזים, והם שתו את המיץ ולא אמרו לו דבר. והיה נראה שפשוט להם שמותר לסחוט תפוזים בשבת אף לכתחילה. ונומתי לו שמא לא שמו לב בדבר, ועל כל פנים אין למדים הלכה מפי מעשה (בבא בתרא קל ע"ב). וכל הפוסקים שהתירו לסחוט, לא דיברו אלא על פירות שאין דרך לסוחטם, אבל פירות שיש דרך לסוחטם, אסור, וכמו שכתבו מרן הבית יוסף ורבים מהראשונים. ואחר הדברים האלה, הרצתי דברי לפני רבנו הגאון רבי יעקב עדס זצ"ל, ואמר לי: "ראֵה דבריך טובים ונכוחים למבין וישרים למוצאי דעת". (שבת ד קלד)

סחיטת לימון

פסק מרן השולחן ערוך בלשון זו (סימן שכ סעיף ו): "מותר לסחוט לימוני"ש [לימונים]."

והשאלה נשאלת: מאחר והדרך לסחוט לימונים לרוב, ויתירה מכך רוב הלימונים מיועדים לסחיטה ולא לאכילה, אם כן מדוע פסקו השלחן ערוך ועוד רבים מהפוסקים שמותר לסחוט לימון בשבת, והלא גם בזמנם היו סוחטים לימונים לרוב? כתב הרדב"ז [הרב דוד בן זמרא לפני כ-500 שנה] ליישב, כי אין סחיטת הלימון דומה לסחיטת שאר הפירות, שבסחיטת שאר הפירות, המשקה שלהם מיועד לשתיה כמות שהוא [וכן השמן מיועד לשימוש להדלקה כמות שהוא], מה שאין כן בלימונים המשקה לא מיועד כמות שהוא לשתיה אלא רק עם תערובת [במאכל, בסלט, לימונדה וכדומה], ואינו בא אלא לתת טעם במאכל או במשקה. וכן מדויק בתשובת הרא"ש. ע"כ. (לוית חן אות נז)

ודע שהיתר זה הוא ברור לדעת רבים מהפוסקים ראשונים ואחרונים, ומהם: הרא"ש, רבנו יהודה רבו של בעל שבלי הלקט, רבנו ירוחם, הרדב"ז, אליה רבה, הטורי זהב, המגן אברהם, הגר"א, פתח הדביר, עיקרי הד"ט [הרב דניאל טירני], תורת שבת, מטה יהודה עייאש, אגלי טל, שער שלמה, תועפות ראם, ערוך השלחן, בני ציון ליכטמן, שו"ת רשב"ץ, שו"ת בית ישראל, מסגרת השלחן ועוד רבים. והגאון רבי בן ציון ליכטמן בספרו בני ציון, לאחר שדחה את דברי החולקים על מרן השלחן ערוך, ונתן טעם טוב להיתר סחיטת הלימון, סיים: "ודבריו של מרן, דברי אלוהים חיים, ויש בהם טעם לשבח, וריח לו כלבנון". ע"כ. (שבת ד קלד)

על כן מותר לכתחילה לסחוט לימון לתוך כלי ריק, כדי להכין לימונדה או כדי לתת בסלט ובתה או לשתותו כמות שהוא. וכן נוהג מרן הראשון לציון רבנו עובדיה יוסף שליט"א בעצמו לסחוט לכלי ריק, כדעת מרן השלחן ערוך ורבים מהפוסקים הנ"ל.

מסחטה

כל הפירות המותרים בסחיטה, מותר לסוחטם ביד בלבד אבל לא במסחטה, משום שנראה הדבר כמעשה של חול. (ג שדמ)

מציצת המיץ בפיו

מותר להניח פרי בשפתיו ולמצוץ מתוכו את המיץ, [ובענבים נכון להחמיר]. וכל שכן שמותר לתת את הפרי בפיו למוצצו ולהשליך השארית, שכל אלו אינם דרך סחיטה (שבלי הלקט, העיטור, בית יוסף, הרמ"א, מהרי"ל ואלי, החיד"א, אליה רבה, רבנו זלמן, צמח צדק ועוד. שבת ד קמג). [המוצץ פרי, מברך עליו ברכת "שהכל נהיה בדברו". אולם המוצץ ענבים, אינו מברך "שהכל" אלא "בורא פרי העץ", כיון שיש חשיבות למשקה היוצא מהענבים. ומאידך אינו מברך "בורא פרי הגפן", משום שכל עוד שלא נסחט המיץ מהפרי, אין שם יין עליו. כן הורה מרן הראשל"צ שליט"א בשיעורו הקבוע במוצאי שבת בלווין, וכן נראה מדבריו בשו"ת יביע אומר (חלק ח סימן כה עמוד קיח), וכן פסק בשו"ת אור לציון (חלק ב עמוד קיח).]

חתיכת בשר ספוגה ברוטב, או עוגה טבולה וספוגה ביין - מותר למצוץ בפיו את הרוטב והיין. (שבת ד קמב)

"משקה הבא לאוכל - אוכל הוא"

איסור סחיטה הוא דוקא כשסוחט את המשקה לכלי ריק, אבל מותר לסחוט על גבי מאכל אם רוב המשקה נבלע בו וגם משביחו, שאז המשקה נחשב כחלק מהאוכל, וזהו שאמרו (מסכת שבת קמד ע"ב) : "משקה הבא לאוכל - אוכל הוא", והיינו שמשקה הניתן על אוכל, הרי הוא כמו אוכל שניתן על אוכל, שאין בו שום איסור. על כן, מותר לסחוט ענבים או תפוזים על בננה מעוכה, אם רוב המשקה יִבָּלע בה. ומותר למעך בננה במזלג ולערב בה מיץ בנחת, ואין בזה משום טוחן או לש, כדלהלן. (שבת ד קלז, רנה, רפו)

אם המאכל מועט ורוב המשקה אינו נבלע בו אלא צף מעליו, או שהמשקה מועט אבל אינו בא לתקן ולהטעים את המאכל, אין היתר לסוחטו על המאכל. ולכן, אין להכין משקה קל ממיץ תפוזים, על ידי שיתן כמה כפיות סוכר בכוס, ויסחט עליהן תפוז, כיון שאין רוב המיץ נבלע באוכל שהוא הסוכר אלא צף עליו, וגם אין המיץ בא לתקן ולהשביח את האוכל. (שבת ד קלח)

אין היתר לסחוט פירות לתוך משקה או לכלי ריק על מנת ליתנו במאכל, אפילו אם המשקה נבלע במאכל ובא לתקנו. (שבת ד קמב)

אשכולית בסוכר

מותר לאכול אשכולית חצויה בכפית, אף שבאכילתו נסחט ממנה. כיון שאינו סוחט בידיו ממש אלא כלאחר יד - בשינוי. וגם סחיטת אשכולית מדרבנן, ו"פסיק רישיה דלא ניחא ליה בדרבנן, מותר" [כמבואר להלן בהלכות בישול בשבת, ושם מבואר המושג בהרחבה, וכל שכן כאן שהוא פסיק רישיה בשני איסורי דרבנן שהוא קל יותר]. ואפילו אם הוא מעוניין גם במשקה, הרי הוא סוחט לתוך האשכולית שהיא אוכל, ומשקה הבא לאוכל כאוכל. גם כיון שהוא עסוק באכילת הפרי, אין לזה שם סחיטה. (הגרש"ז אוירבך, שרגא המאיר, הגר"ש אלישיב, שבט הקהתי ועוד. שבת ד קמו)

מיץ שיצא מעצמו

אם היו הרבה אשכולות ענבים אחד על גבי השני וזב מהם מיץ, אסור לשתותו בשבת, שמא יבוא לסוחטם בידו ממש. אבל מיץ הזב משאר פירות - אם הם מיועדים לסחיטה, אסור לשתותו, והרי הוא מוקצה. ואם הם מיועדים לאכילה, מותר לשתותו. על כן, החותך תפוזים בצלחת וזב מהם מיץ, מותר לשתותו בשבת, כיון שהתפוזים מיועדים לאכילה ולא לסחיטה. (שבת ד קמד, קמה)

כבושים. מטוגנים.

מותר לסחוט מלפפונים כבושים במטרה להוציא את המשקה הבלוע בהם, שכיון שאינו עושה כן לצורך המשקה אלא לתיקון הפרי שיהיה ראוי יותר לאכילה, אין זה בכלל איסור סחיטה. וכן מותר לסחוט לֶפֶת או חצילים מטוגנים, כדי להוציא את השמן הבלוע בהם. ואולם אסור לסוחטם לצורך המשקה היוצא מהם, וכגון שרוצה לטבל את הפת בשמן. ואף שמותר לסחוט מלפפונים וחצילים חיים, כיון שאין דרך לסוחטם וכנ"ל? מכל מקום כשהם כבושים ומטוגנים, לא שייך להחשיב את המשקה הבלוע בהם כחלק

מהאוכל, כי עוד לפני שנבלע בהם, היה עליו כבר שם משקה. ולכן אסור לסחוט אפילו לימונים כבושים לצורך המשקה הבלוע בו, הגם שמותר לסחוט לימון חי. (שבת ד קמז, קלא)

ריסוק שלג וקרח

אסור לרסק שלג או קוביות קרח, כדי לשתות את מימיהם. שמא יבואו להתיר ולסחוט ענבים. אולם מותר לנענע כוס משקה עם קוביות קרח, כדי שיפשירו מהר יותר. [שהרי יש ראשונים שמתירים אפילו לרסק קרח בתוך משקה, כיון שלא ניכר שהמים יוצאים.] ובני אשכנז נהגו שלא לתת קרח בכוס ריקה כדי לשתות את מימיו. משום "נולד" שמתהווים כאן מים, אבל נותנים קרח למשקה, שאז לא ניכרים המים שיוצאים. (משנ"ב סימן שכ ס"ק לה. שבת ד קנה, קנח)

מותר לשבור חתיכת קרח גדולה לחתיכות קטנות, וכן מותר לתת מים על תבנית קוביות קרח, כדי שיפשירו קצת ויוכל להוציא משם את הקוביות. שבכל אלו אין מטרתו להמיס את הקרח, וגם מה שנמס הולך לאיבוד. ועוד, שהוא "פסיק רישיה דלא ניחא ליה בדרבנן" שמותר, כמבואר להלן. ולכן מותר גם להטיל מי רגלים על שלג. (שבת ד קנח, קעב)

ריסוק איגלו

אין לרסק "איגלו" או "שלוק" [שקית מיץ קפואה] בידו או בשיניו כפי שרגילים בכך לשאוב את המיץ, אבל מותר לרסק כדי שיוכל להכניס לפיו חתיכות חתיכות. (עיין שבת ד קנח)

ריסוק סוכר

מותר לבחוש בכפית ולרסק את הסוכר או קוביות הסוכר. שדוקא קרח אסרו לרסק, משום שנהפך למים ודומה לסוחט, אבל הסוכר אינו נהפך למים, אלא נימוח בלבד. (שבת ד קנט)

מזיגת משקה על קוביות קרח

מותר לכתחילה למזוג יין או מים או קולה וכל משקה שהוא, על גבי קוביות קרח שבכוס, ואין בזה חשש איסור של ריסוק הקרח.

בספר פסקי תשובות (עמוד קעב) כתב שלא למזוג משקה על גבי קרח, ולמד כן ממה שיש נזהרים שלא להטיל מי רגלים על השלג, מחשש ריסוק השלג, אלא ימזוג המשקה ואחר כך יתן קרח. עיין שם. ומכל מקום, להלכה אין בזה חשש כלל, ואף הנזהר שם, יודה להקל כאן. ואמנם אין כאן המקום להאריך בנימוקים, אך נציין כמה ספקות שיש לצרף להיתר זה: שמא הלכה כהרמב"ם, הרשב"א והריטב"א שמתירים לרסק אפילו בידים ממש בתוך

המשקה, וכל שכן לשפוך את המשקה על הקוביות. ושמא אין זה נחשב כמעשה בידיים, כי רק המטיל מי רגלים על השלג שהוא נמס ונימוח מיד, נחשב כמעשה בידיים, אבל הנותן משקה על גבי קרח שמעט מן המעט נמס באותו רגע, ורק אחר זמן ששוהה הקרח במשקה נמס הכל מאליו, הרי זה גרמא [וכמבואר בקצות השלחן, אז נדברו ועוד]. ושמא הלכה כמהר״ם מרוטנבורג שהתיר גם במי רגלים על השלג, שאין זה נחשב מעשה כלל, וכמו שכתב הלבוש. ובצירוף דעת רבנו בנימין שהובא בשבלי הלקט, שריסוק שאסרו חז״ל הוא רק בשלג וברד שמעולם לא היו מים, אבל מים שנעשו קרח אין איסור לרסקם ולהחזירם למצב הקודם. על כן, מותר לכתחילה למזוג מים או יין או קולה וכל משקה שהוא על גבי קוביות קרח בכוס, ואין צריך להחמיר בזה כלל. וכן מנהג העולם שאין מקפידים לתת המשקה קודם. ועוד, שפעמים כשמסיימים לשתות את המשקה, עדיין ישנן קוביות בכוס שלא נמסו לגמרי, ושוב נותנים עליהן משקה, ואף פוסק לא כתב שצריך להוריק את הקוביות לכוס אחרת ויתן בכוסו את המשקה, ואחר כך יחזור שוב לתת את הקוביות בכוס [״כלי שני״].

מגבונים לחים

מותר להשתמש במגבונים לחים בנחת. וכן מותר להרטיב נייר לקנח בו. כי לכל היותר איסור סחיטה במגבון ונייר הוא מדרבנן, כי אין המשקה גדל בתוכם כענבים וזיתים. וגם אפשר שאין כאן שיעור של כמות הסחיטה שאסור מהתורה [כגרוגרת], וחצי שיעור באיסורי שבת הוא מדרבנן. וגם אין דרך לסחוט נייר ומגבון. וכיון שאינו מתכוין לסחוט אלא לנקות, אף אם בודאי יצאו מים, הרי זה ״פסיק רישיה דלא איכפת ליה בדרבנן״ שמותר, כמבואר להלן, וכל שכן שיש כאן כמה טעמים שהסחיטה מדרבנן. ואף אם נהנה מהלחות שבהם, כיון שלבסוף זורק את הנייר והמגבון, הרי זה מותר, כמבואר בראשונים. ובלאו הכי, יש אומרים שבסחיטת בגד לא שייך איסור מפרק, כי אין מפרק אלא בגידולי קרקע, וכל הדיון רק מצד מלאכת מלבן [מכבס], וכאן אין חשש, כי בניקוי מיד הוא מתלכלך. וכל שכן לצורך תינוק שדינו כחולה שאין בו סכנה, שהתירו לו איסורי דרבנן. (מהרש״ם, מנחת שבת, הר צבי, שערים מצויינים בהלכה, אגרות משה, משנה הלכות, הגרש״ז אוירבך, ציץ אליעזר, משיב שלום, שבט הלוי, שמירת שבת כהלכתה, רבבות אפרים, נשמת שבת, מאור השבת, מנוחת אהבה, מנוחה שלמה, עטרת פז, דברי אור ועוד. שבת ד קמח)

מלאכת זורה

הגדרת המלאכה

אחר שדשים את התבואה, ומעורב המוץ [הקליפות והפסולת] יחד עם גרעיני התבואה, כדי להפרידם לוקחים את התבואה בכלי הנקרא רַחַת, וזורים [מניפים] את התבואה

לרוח, והמוץ הקל עף ברוח, והגרעינים היותר כבדים נופלים לארץ.

אוכל ופסולת

אין זורה אלא בתערובת של אוכל ופסולת, שעושה כדי להפריד את הפסולת מהאוכל, אבל כאשר הכל אוכל או הכל פסולת, מותר. על כן, מותר לפצח גרעינים ברוח, אף שהקליפות עפות, כיון שהכל פסולת. (שבת ד רמב. ג שלו, שלח)

גידולי קרקע

אין זורה אלא בתערובת של אוכל ופסולת שהם גידולי קרקע, אבל אם אינם גידולי קרקע, מותר. על כן, מותר לירוק בצנעה [שלא בפני אחרים (חגיגה ה ע"א)], על אף שהרוח מפזרת את הרוק. וכמו כן, מותר לזרוק מים שבצלוחית אף שהרוח מפזרתם. ויש שהחמירו בזה. אבל כבר כתב רבי עקיבא איגר: ולא ראינו מי שחושש לדברי המחמירים בזה. כיון שאין כאן אוכל ופסולת מעורבים. ועוד שאין זה גידולי קרקע. ועוד שזה "פסיק רישיה דלא ניחא ליה בדרבנן" שמותר, כמבואר להלן בהלכות בישול בשבת. (משנה ברורה ובאור הלכה. שבת ד רמב)

ספריי

מותר להתיז מטהר אויר, ספריי ובושם, אף שהנוזל נחלק ומתפזר באויר. וכל שכן שהכל נעשה בידיו בלי רוח כלל. (שבת ד רמב, רמו)

מוליד ריח

אין להתיז מי בושם על בגד, משום איסור "מוליד [יוצר] ריח", שהריח מתקיים בו. אבל מותר להתיז על גופו ושערו, כיון שהזיעה מעבירתו ומתנדף והולך. (יחוה דעת א לא)

מלאכת בורר

הגדרת המלאכה

אוכל ופסולת המעורבים יחד, אסור לברור ולהפריד ביניהם, אלא באם יתקיימו ג' התנאים הבאים: **א.** שיברור את האוכל מתוך הפסולת, ולא את הפסולת מתוך האוכל. **ב.** שהברירה תעשה ביד, ולא בכלי של ברירה כנפה. **ג.** שיברור את האוכל על דעת לאוכלו לאלתר [מיד] ולא לאחר זמן. [וסימן לדבר **אי"ל** משולש, אי"ל ראשי תיבות: **א**וכל, **י**ד, **ל**אלתר, והם שלושת התנאים להיתר ברירה.] (סימן שיט ס"א)

אבל הבורר פסולת מתוך אוכל, אף אם עושה כן בידו כדי לאכול את האוכל לאלתר, הרי הוא עובר על איסור בורר. וכן הבורר אוכל מתוך פסולת בידו, אך בורר כדי לאכול לאחר זמן, עובר על איסור בורר. וכן הבורר אוכל מתוך פסולת כדי לאכול לאלתר, אך בורר בכלי מיוחד לברירה, עובר על איסור בורר. (שבת ד קעח)

ברירה לצורך אחרים

מותר לברור אוכל מתוך פסולת ביד ולאלתר לצורך אחרים, אף שאינו אוכל עימהם, ויברור את הכמות הדרושה להם ולא יותר, כדלהלן. (שבת ד קפג)

ברירה לצורך בעלי חיים

מותר לברור פסולת מתוך אוכל בשביל להאכיל לבעלי חיים, מאחר ובמצב שכזה הפסולת נחשבת כאוכל, ונמצא בורר אוכל מתוך פסולת. (שבת ד קפו)

ברירה בכלי

האיסור לברור בכלי, הוא דוקא בכלי המיוחד לברירה כנפה. אבל כף ומזלג שאינם מיוחדים לברירה, אינם נחשבים כלי של ברירה אלא כמו "יד ארוכה". על כן, מותר לנעוץ מזלג באוכל מתוך הפסולת על דעת לאכול לאלתר. (שבת ד קעג)

מלחיה שהמכסה שלה מנוקב, ויש בה גרגירי אורז למניעת לחות מן המלח, מותר להשתמש בה, ואין לחוש למה שבורר את המלח מתוך גרגירי האורז. והטעם, כיון שאין זה כלי המיוחד לברירה, אלא רק שיהיה נוח להוציא את המלח כמו כף, ואינו מתכוין לברור אלא להוציא את המלח. ואף אם נאמר שזה פסיק רישיה שבורר זה מזה, הרי זה פסיק רישיה בדרבנן [כיון שאין זה כלי מיוחד לברירה כנפה] שלדעת רבים מהראשונים הוא מותר. כמבואר להלן בהלכות בישול בשבת. (שבת ד רטז)

קומקום תה שיש בפיו מסננת למנוע חדירת עלי התה לכוס, מותר לערות ממנו, מאחר ואין דרך להקפיד אף אם יכנסו קצת מהעלים לכוס. (שבת ד רכו)

ברז עם מסננת - מותר להשתמש בו, מאחר והמים ראויים לשתיה גם בלי סינון, ועושים כן לתוספת ניקיון בעלמא. כמבואר בשלחן ערוך (סימן שיט ס״י): יין או מים שהם צלולים, מותר לסננן במשמרת, אף שיש בהם קסמים דקים, כיון שראויים לשתות גם בלי הסינון.

מצקת מנוקבת - מותר להשתמש בה להוציא בשר מהרוטב, אף שהרוטב זב דרך הנקבים, מאחר שהרוטב נאכל עם הבשר לרוב בני אדם, הרי זה כמין אחד שאין בו ברירה, וכדלהלן. (נשמת שבת, בית אבי ועוד. שבת ד רלא, רכו. ג שו)

לימון ברשת - חצי לימון העטוף ברשת דקה, כדי למנוע חדירת גרעינים בעת סחיטתו, אסור לסוחטו דרכה, שנחשב כבורר בכלי. [עיין בשלחן ערוך (סימן שיט ס״ג): כשמערים יין מהחבית לכלי, לא יתן בפי הכלי קשים וקסמים בחוזקה, שאין לך מסננת גדולה מזה.]

שיעור זמן לאלתר (מיד)

יש לברור סמוך ממש לתחילת הסעודה. על כן, היודע שהכנת המאכל וברירתו אורכת רבע שעה, יתחיל להכינו רבע שעה קודם הסעודה. (שבת ד קפ, רסו)

לא יברור סמוך לסעודה לצורך קינוח הסעודה. וכן לא יברור קודם ברכת המזון כדי לאכול לאחר ברכת המזון, כיון שהברכה מפסיקה ומחשיבה את האכילה שלאחריה כדבר חדש. (ה״ע ד עו)

כבוד האורחים - אין לברור אלא כפי השערתו שיאכלו לאלתר ולא יותר, ואפילו שכוונתו לכבד את אורחיו בכמות גדולה יותר, אסור. (שבת ד קפה)

ברירה בשני מיני אוכלים

איסור בורר אינו דוקא באוכל ופסולת מעורבים, אלא אף בשני מיני אוכלים המעורבים יחד, וחפץ רק באחד מהם - המאכל שאינו חפץ בו עתה נחשב כפסולת ואסור להוציאו. על כן, סלט שמעורבים בו שום ובצל, ואינו חפץ בהם, אסור להוציאם, אלא יאכל את שאר הירקות וישאיר את השום והבצל. ואולם רשאי להוציאם כדי לתת לאחר לאוכלם לאלתר. (שבת ד קפ, קפח)

חתיכות גדולות וכל אחת ניכרת בפני עצמה - גם בהן שייך ברירה. למשל, דגי מושט גדולים, ודגי בּוּרִי גדולים, וחפץ בדג בורי, לא יוציא את המושט, כיון שנחשב כפסולת בשבילו, אלא יקח את הבורי וישאיר את המושט. (ג רפד)

להגיע לפרי שחפץ - קערה עם מיני פירות, והמין שחפץ בו מונח למטה, רשאי להוציא את הפירות המונחים למעלה, כדי להגיע לפרי שלמטה. (שבת ד קפ)

פסולת ואוכל מתוך אוכל

אוכל ופסולת המעורבים, רשאי להוציא את הפסולת עם מעט אוכל, שכאשר בורר פסולת ואוכל מתוך אוכל, אין זו דרך ברירה ומותר. על כן, סלט שנמצאו בו גרעיני לימון, רשאי להוציא את הגרעינים יחד עם חתיכת עגבניה וכיוצא. (אחרונים, משנ״ב שיט ס״ק נה)

ברירה במין אחד

גדול וקטן - מין מאכל אחד המבושל באופן אחיד, ויש בו חתיכות גדולות וקטנות, אין בו איסור בורר, ורשאי להוציא את החתיכה שאינה נראית לו. למשל, דגי מושט גדולים וקטנים, וחפץ בדג הגדול, מותר להוציא את הדג הקטן. (שבת ד קפח)

חתיכות עוף ובשר - חזה, שוק, כנפיים וכיוצא, נחשבים מין אחד ואין בהם איסור ברירה כלל. וכן חתיכות בשר שונות. אבל חלקי עוף מיוחדים כקורקבן וכבד המעורבים עם שאר חתיכות עוף, נחשבים למינים שונים. (שבת ד קפט)

צלי, מבושל ומטוגן - עופות מבושלים, צלויים ומטוגנים, המעורבים יחד, וחפץ במבושל ובצלוי, אסור להוציא את המטוגן, לפי שהוא נחשב כפסולת. (שבת ד קפט)

מבושל וחרוך - חתיכות שנחרכו בבישול, נחשבות פסולת ואסור להוציאן מהחתיכות המבושלות כראוי. (ג רפד)

מתוק וחמוץ - תפוחים מתוקים וחמוצים ואינו חפץ בחמוצים, יש להחשיב את החמוצים לפסולת. (ג רפד. שבת ד קפט)

להמנע מאיסורים

ברר אוכל מתוך פסולת על דעת לאכול מיד, וחזר בו ורוצה לאכול לאחר זמן, יש אומרים שעבר על איסור בורר, ולכן יזהר שלא לעשות כן. (ג ערב)

ברר על דעת לאכול מיד, ואכל מיד, אלא שנשאר חלק מהמאכל, אין בזה איסור. ובלבד שלא יערים מתחילה לברור יותר מהכמות שצריך. (ג ערב)

עבר וברר אוכל מתוך פסולת על דעת לאכול לאחר זמן, טוב שיאכל מיד את מה שברר, כי יש אומרים שבזה הוא מתקן את עוונו שברר באיסור. (ג רסט)

מתעסק

היו לפניו תערובת של אוכל ופסולת, ושלח ידו ליקח אוכל, ובטעות לקח פסולת, לא עבר על איסור בורר, כיון שלא חשב לקחת פסולת [והרי הוא בגדר מתעסק.] (ג רעד)

בּרירה בדבר לח

כל דבר המונח במשקה וניכר בפני עצמו, לא שייך בו דין בורר. כיון שאין כאן שני דברים המעורבים יחד, אלא כל אחד ניכר בפני עצמו. ולכן מותר להוציא שקית תה מכוס תה, או יתוש מן המשקה. ועל זה הליץ הגאון מהריט"ץ [רבי יום טוב צהלון]: "אין ברירה בלח, וגם את הצרעה ישלח". ואולם טוב להוציא את היתוש יחד עם מעט משקה (שבת ד רלב). ויש להזהר מאוד, בפרט בימי הקיץ החמים שמצויים יתושים, ולכן יסתכל טוב במאכל ובמשקה קודם שמכניסם לפיו, כדי שלא יכשל בכמה וכמה איסורי תורה באכילת שקצים. (עיין בחוברת כשרות המטבח)

חתיכות בשר וירק במרק שניכרות בפני עצמן ואינו חפץ בהן, מותר להוציאן בכף כנ"ל. אולם אם אין החתיכות ניכרות בפני עצמן אלא מעורבות במרק, אסור לברור אותן, אך רשאי להוציאן עם מעט מרק, שנמצא שבורר אוכל [מרק] ופסולת [החתיכות הקטנות] מתוך אוכל [מרק], שזה מותר. (שבת ד רל. ג שה)

קופסת דגי טונה - מותר לשפוך את השמן הצף למעלה, שהואיל והשמן בפני עצמו והדגים בפני עצמם, אין בזה ברירה. אולם אם הדגים מרוסקים ומעורבים עם השמן, ישפוך את השמן עם מעט מהדגים, שאז בורר פסולת ואוכל מתוך אוכל, או שיוציא את הטונה במזלג וישאר השמן בקופסה. (ג שיד)

קופסת מלפפונים וזיתים כבושים - מותר לשפוך את המים שבה, משום שהמלפפונים והזיתים ניכרים בפני עצמם ואינם נחשבים מעורבים במים. (שביתת השבת, קצות השלחן, שמירת שבת כהלכתה, פסקי תשובות ועוד. שבת ד רל)

לֶבֶן - מותר לשפוך את המים הצפים בגביע הלֶבֶן וכיוצא. כיון שהמים מופרדים ואינם מעורבים יחד עם הלבן. ועוד שמה ששופך החוצה הוא הפסולת ונשאר בידו האוכל, והרי זה כבורר אוכל מתוך פסולת. ועוד שהרי רבים מערבבים הלבן יחד עם המים ואוכלים, ואין המים נחשבים בעיניהם פסולת, והרי זה דומה לדין (סימן שיט ס"י), יין או מים צלולים, שמותר לסננם במסננת, אף שיש בהם קיסמים דקים, הואיל וראויים לשתיה גם בלי הסינון. (שבת ד רכט)

בּרירה בעת האכילה

בעת שאדם אוכל **ממש**, מותר לברור אפילו פסולת מתוך אוכל, מפני שאין זו דרך ברירה אלא דרך אכילה. על כן, מותר להסיר את גרעיני האבטיח בעת אכילתו, ואין צריך להכניס את האבטיח לפיו ולהוציא את הגרעינים. (שבת ד קצב, קצד, קצה, רכב)

הוצאת תולעת מהפרי

האוכל פרי או ירק ומצא בו תולעת, מותר להוציאה. כיון שעומדת וניכרת בפני עצמה, וגם בשעת האכילה ממש, אין איסור בורר. (שבת ד קצא)

ברירה במחובר

פסולת שמדרך ברייתה היא מחוברת עם האוכל, מותר לבוררה כדי לאכול לאלתר. על כן, מותר לברור את העצמות מהדגים. אבל עצמות שנפרדו ומעורבים עם המאכל בצלחת, לא יבררם לסלקם משם, אך מותר להזיזם מהמאכל בעת האכילה, כדי שלא יאכלם בטעות. (ה״ע ד פז, שבת ד קצו)

נוצות ושער - מותר לתלוש את הנוצות מהעור, ואת השער מרגלי הבהמה, לצורך אכילה לאלתר. ואין בזה גם איסור ״גוזז״, לפי שאין דרך מלאכת גזיזה לאחר הבישול. וגם כיון שנתרככו בבישול, הרי הם כתלושים. (שבת ד רא)

עור ושומן - מותר להוציא את העור מהעוף, ואת השומן מהבשר, אף למי שמקפיד שלא לאוכלם. כיון שהכל מין אחד, וגם הם מחוברים בהם. (שבת ד קצה)

קילוף פירות וביצים

פירות שקליפתם מחוברת לפרי ממש, כתפוחים, תפוזים, אגסים, מלפפונים וכיוצא, מותר לקלפם אפילו על דעת שלא לאוכלם לאלתר, שאין זה אלא כחותך מגוף הפרי, ואין בזה איסור בורר. אמנם פירות שקליפתם אינה מחוברת ממש, כשום, בצל, אגוז, ביצה וכיוצא, מותר לקלפם רק על דעת לאוכלם לאלתר. ואף שבורר פסולת מתוך אוכל? מכל מקום כיון שזו דרך אכילתם, שהרי אי אפשר לאוכלם מבלי להוציא את הקליפה שעליהם מכל צד, הרי זה מותר. (ה״ע ד פד, שבת ד קצב)

מקלף

מותר לקלף פירות וירקות במקלף. (בית מנוחה, אגלי טל, קצות השלחן, רבבות אפרים, חשב האפוד, אור לציון, נשמת שבת, שערי ציון, אבני ברזל ועוד. שבת ד רלא)

פרי רקוב. עוקץ. גרעין.

פרי הרקוב בחלקו, מותר לחתוך את החלק הרקוב על דעת לאכול את השאר לאלתר, שהרי זה כקולף פרי מקליפתו המחוברת אליו. ומותר להוציא את העוקץ שבראש הפרי והגרעין, בשעת האכילה. (שבת ד קעט, קצד. ג שיז)

אשכול ענבים

אשכול ענבים שיש בו מעט ענבים רקובים, יתלוש רק את הענבים הטובים ויאכלם לאלתר, ולא יתלוש את הרקובים, שנמצא בורר פסולת מתוך אוכל. ומה שהתבאר לעיל ש׳אין ברירה במחובר׳, היינו כעצמות דגים ועור ושומן, שמחוברים ממש בחתיכה. (שבת ד

קעט)

עלי חסה

מותר לתלוש את העלים הרקובים החיצוניים המחוברים לקלח החסה, כדי להגיע לעלים הפנימיים הטובים ולאוכלם לאלתר, שהרי זה כקולף פרי מקליפתו. אבל אסור לתלוש את העלים הרקובים הפנימיים, שנמצא בורר פסולת מתוך אוכל, אלא יקח את הטובים וישאיר את הרקובים. (שבת ד קפט)

שטיפת פירות

מותר לשטוף פירות וירקות מהלכלוך שעליהם על מנת לאוכלם לאלתר. שכך דרך אכילתם לרוחצם תחילה ולאוכלם, וכקולף פרי מקליפתו ואוכלו. וגם אין זה אלא ניקוי בלבד, וכמדיח כלים מהלכלוך הדבוק בהם, שאין בזה בורר. (שבת ד ריז)

אין להשרות פירות וירקות במים כדי להסיר את הלכלוך והעפר הדבוק בהם, אבל אם לא דבוק בהם לכלוך, יש להקל לשרותם מפני הריסוס והאבק שעליהם ולאוכלם לאלתר, מאחר ואינם נראים בעין ואין בהם ממש. (שבת ד רכא)

הסרת עטיפות ותוויות

מותר להסיר את תוית המאפיה הדבוקה בחלה, והנייר שעל הארטיק, והניילון שעל הנקניק וכיוצא, על דעת לאכול לאלתר, שהרי זה כקולף האגוז מקליפתו. (שבת ד קצד)

ספרים. בגדים. כלים.

כשם שיש איסור בורר במאכלים, כך יש איסור בורר בספרים המעורבים, או בגדים המעורבים, או כלים המעורבים. על כן, יקח את החפץ שצריך להשתמש בו לאלתר, וישאיר את החפץ שאינו צריך. (שבת ד רד)

סכו"ם - סכינים, כפות ומזלגות המעורבים יחד, מותר לבוררם ולאסוף את הסכינים לבד, הכפות לבד והמזלגות לבד, כל סוג במקומו לצורך סעודה הבאה. ואף שאינו משתמש בהם לאלתר באותה סעודה? מכל מקום כיון שאין כאן אוכל ופסולת, שהרי כולם שווים בעיניו, שאת כולם אינו צריך עתה אלא למחר. ובצירוף שכל אחד ניכר בפני עצמו, ואין צריך מבט חודר להבחין ביניהם, יש להקל. (שבת ד רד)

ספרים - מותר למיין חומשים וסידורים המעורבים יחד ולהחזירם למקומם (שבת ד רד). ועל כל אדם לדעת שעליו להחזיר את הספרים שלמד בהם למקומם, ובזה ימנע ביטול תורה מאחרים, שלא יצטרכו לחפש אחריהם.

קולב - מותר להסיר את הבגדים העליונים מהקולב, כדי לקחת את הבגד הפנימי יותר. (שבת ד קפ)

מלאכת טוחן

הגדרת המלאכה

הטוחן בשבת חיטים או שעורים, או הדד במדוכה פלפל או כל סוג תבלין, עובר מן התורה על מלאכת טוחן.

תולדת טוחן - חיתוך ירק דק דק

כשם שמלאכת טוחן מהותה לפורר הדבר ולחלקו לחלקים קטנים מאוד, כך החותך פרי או ירק דק דק לחלקים קטנים, הרי זה תולדת טוחן. אולם לא נאסר לחתוך דק דק, אלא כשאינו אוכל לאלתר, אבל אם אוכל או מאכיל לאחרים לאלתר, מותר לחתוך דק דק, שלא נאסר לאדם לאכול מאכלו חתיכות קטנות, והרי זו דרך אכילה.

יש להבהיר, כי לדעת רבים מהראשונים, אין איסור לחתוך ירק דק דק אלא רק כשאינו נאכל חי, כתפוח אדמה, תרד וכיוצא, אבל פרי או ירק הנאכל חי, מותר לחותכו דק דק, כי זהו דרך אכילה [כן דעת: התוספות, הרמב"ם, הרמב"ן, הרא"ה, הריטב"א, תוספות רי"ד, העיטור, הרא"ש, התרומה, המאירי ועוד]. ואף המחמירים [הרשב"א, הר"ן, המאירי, נימוקי יוסף] כתבו, שאם חותך דק דק לאכול לאלתר, מותר. וכתב מרן הבית יוסף: **"שאין מי שחולק בזה"**. וכן פסקו הרמ"א (סימן שכא סעיף יב) ורבים מהאחרונים [הב"ח, המגן אברהם, הגר"א, רבנו זלמן, פרי מגדים, מאמר מרדכי, אגלי טל, ערוך השלחן ועוד]. ובספר בן איש חי (שנה ב משפטים אות ב) העיד שכך המנהג לחתוך פירות וירקות דק דק להכין מהם סלט ולאכול לאלתר. (שבת ד רנה, רסט)

ומכאן למדנו הלכה למעשה: שמותר לחתוך ירקות דק דק לסלט, ובלבד שיחתכם על דעת לאכול לאלתר. אבל נשים החותכות את הירקות דק דק בליל שבת קודם הסעודה, לצורך שלושת הסעודות, ולפני כל סעודה נותנות לימון ומלח בסלט, אינן עושות נכון על פי ההלכה, ויש להבהיר להן שיחתכו רק סמוך לסעודה, או שיחתכו חתיכות גדולות קצת ולא דק דק, שבאופן כזה אין צריך שיהיה לאלתר. ומכל מקום מי שעבר וחתך את הירקות דק דק שלא על מנת לאכול לאלתר, מותר לאכול סלט זה

בשבת. וכפי שיבואר הטעם להלן. (שבת ד רנה, רסה)

ריסוק פירות וירקות

מותר לכתחילה לרסק בשיני המזלג בננה, אבוקדו, עגבניה וכיוצא, לאכול לאלתר, ואין להחמיר בזה כלל, כי כן דעת רבותינו הראשונים, השלחן ערוך, הרמ״א ורבים מהאחרונים. וכל שכן שמותר לרסק תפוח אדמה מבושל עם הביצה שבחמין [טשולנט].

ואף שיש מי שרצה להחמיר בריסוק הבננה, מכל מקום רבים מהאחרונים חלקו עליו. ובשו״ת אגרות משה פיינשטיין כתב: חומרה זו היא נגד הרמ״א שכתב במפורש להתיר לחתוך ירק דק דק כשעושה כן לאלתר, וכן דעת רבים. ועוד, שאף מי שהחמיר, זהו דוקא כשעושה מהם כעין פירורים דקים שדומה לטחינת קמח שמחלק גוף אחד לגופים רבים, אבל המרסק בננה או אבוקדו במזלג שהכל נעשה כחתיכה אחת רכה, לכל הדעות יש להתיר בזה. ולכן דעת המחמיר בזה אינה מובנת כלל, והיא דעת יחיד נגד כל הפוסקים ונגד המנהג שנוהגים להקל, וכן העיקר להתיר כשעושה כן על מנת לאכול לאלתר. עכ״ד. וכתב מרן הראשון לציון שליט״א: ובפרט שיש לצרף כאן דעת רבים מהראשונים הנ״ל, שאין איסור טוחן בירקות הראויים להאכל חיים, ומותר לחותכם דק דק אפילו שלא לאלתר, וגם מרן הבית יוסף צירף דעתם להיתר הכנת סלט דק דק. ולמה לנו לגבב חומרות של מיעוט פוסקים, ולבדות מלבנו מחלוקת על דברי הרשב״א ומרן השלחן ערוך והרמ״א והב״ח והמגן אברהם והגר״א ושאר אחרונים שהתירו לחתוך דק דק לאלתר, כדי להחמיר נגד המנהג שנהגו עד כה להקל, וכמו שהעידו בגודלם רבותינו האחרונים. והמחמיר שלא לרסק פירות לאלתר, אינו אלא כמביא חולין לעזרה. ע״כ. (הי״ע ד קיז, קכ. שבת ד רנה, רסא)

פומפיה. קרש חיתוך.

אסור להשתמש בפומפיה, משום שהיא כלי המיוחד לטחינה, ובכלי של טחינה לא התירו לטחון אפילו לאלתר. ואולם מותר לחתוך על גבי קרש חיתוך ללא חשש. (שבת ד רסו, רסח. הי״ע ד קכ)

מקצץ ביצים

מותר להשתמש במקצץ ביצים [כלי הפורס את הביצה לפרוסות דקות]. (ג שצב)

אין טוחן אחר טוחן

כל דבר שנטחן וחזר ונדבק, מותר לטוחנו שוב, כיון ״שאין טוחן אחר טוחן״. ולכן, מותר לפורר לחם לפני התרנגולים, כיון שמתחילה היה קמח. וכן מותר לפורר ביד או בסכין מלח, סוכר וטבק שנעשו גושים. וכן מותר להמיס כדור בליעה. (שבת ד רנא)

גידולי קרקע

אין טוחן באוכלים אלא בגידולי קרקע. על כן, מותר לחתוך בסכין בשר או גבינה צהובה דק דק, אף שאינו אוכל לאלתר. (סימן שכא סעי' ט, י. שבת ד רסז)

מלאכת לש

הגדרת המלאכה

הנותן מים וקמח ומגבל [מערב ולש] אותם יחד, הרי זה עובר מן התורה על מלאכת "לש". אבל אם רק נתן מים לקמח ולא גיבלם יחד, עבר איסור מדרבנן.

נתינת רוטב בתבשיל

מותר לתת רוטב לתבשיל מרוסק, כגון לתפוחי אדמה מרוסקים, ולערבם יחד היטב (תשובת הרמב"ם, בית יוסף ס"ס שכא, שבת ד עדר). והטעם בזה, שכשם שבדבר מבושל אין איסור טוחן, כי כבר נעשה רך בבישול וטחינתו נוחה מאוד ואין שם מלאכה עליה, כך גם אין שם לישה עליה (החזון איש). ועוד שאין זה אלא תיקון מאכל (משנה ברורה). (ארחות שבת רלב)

נתינת משקה בסלט

מותר לערב שמן, לימון, מיונז וחומץ לסלט ירקות החתוך דק דק. וכן מותר לערב מיץ תפוזים לסלט גזר מגורד וכיוצא. שכיון שהחתיכות ניכרות ואינן נבללות עם המשקה, אין בזה משום לש. (שביתת השבת, תורת השבת, אשל אברהם מבוטשאטש, יד יוסף ועוד. שבת ד רפב)

סלט מיונז

מותר לערב מיונז לתערובת של חתיכות תפוחי אדמה, ביצים ומלפפון חמוץ, ואין בזה משום לש, כיון שהחתיכות ניכרות וכנ"ל. (מנוחת אהבה ח"ב עמוד שז, ועוד)

הכנת מיונז ורטבים - בלילה רכה

מותר להכין מיונז מביצים, שמן, חרדל, סוכר ומלח. ויערב בכף בנחת, ויאכל לאלתר. ואף שמן הדין רשאי היה לערב אפילו בכח כי זו בלילה רכה, מכל מקום מאחר שמעורב כאן שמן, ודרך השמן לצוף, ויש טורח גדול כדי לערבו, לכן לא יערב בכח אלא בנחת. (שבת ד רעג, רעז)

מותר לטרוף גבינה עם דבש או שאר מיני רטבים שבלילתם רכה. (שבת ד רעג, רעז)

לטרוף ביצה

מותר לטרוף ביצה חיה בכוס במהירות בכח ותנופה רבה עם מעט סוכר וקקאו להטעימה, כדי לצחצח את קולו שיהיה חלק ונעים לתפילה וקריאת התורה. (רבנו חננאל, הרמב"ם, תוספות, הרמב"ן, הרשב"א, הריטב"א, הר"ן ועוד. שבת ד עדר)

מטרנה

מותר להכין חלב מאבקת חלב או מאבקת סימילאק ומטרנה כדרכו בחול. שהבלילה ממיסה את האבקה, ואין בזה משום לישה כלל. (שבת ד רפ, רפא)

חילבה

מותר להוסיף בשבת מיץ לימון ומיץ עגבניות עם תבלינים לתוך חילבה, ומותר לטרוף אפילו בכח, כי מטרתו שיהיה רך ודליל יותר. ובפרט כשאוכל לאלתר. (שבת ד רפד)

טחינה

מותר להכין טחינה על ידי שמערב בטחינה הגולמית מים, מיץ לימון, מלח ואבקת שום. ואף שכשמוסיף מעט מים בתחילה ומערבב היא נעשית עבה, מכל מקום כיון שאין עושים כן כדי שתהיה טעימה יותר אלא להקל את הכנתה, וגם הלישה לא מתקיימת, שהרי מוסיפים לה עוד מים וחוזרת להתרכך כבתחילה, מותר, ובפרט כשאוכל לאלתר. (מנוחת אהבה ח"ב עמוד שו. ג תה)

ג׳לי

מותר להכין ג׳לי בשבת, על ידי שמערב אבקת ג׳לי במים רותחים שבכלי שני, ונותנו במקרר והוא נקרש. ואין בזה משום לישה, כיון שבעירוב האבקה הכל נשאר נוזל, ומה שאחר זמן נעשה סמיך, אין זה אלא גרמא בעלמא. (שבת ד רפא, שא)

אין לישה בלא משקה

אין איסור לש בלי תערובת משקה. על כן, מותר לרסק כמה מיני פירות יחד עם המיץ שלהם, שאין זה משקה חיצוני אלא מיץ הפירות בלבד. (שבת ד רפו)

הדבקת שיניים תותבות

המרכיב פלאטה של שיניים תותבות בפיו, ופעמים שהיא זזה ממקומה ומפריעה באכילה ובדיבור, מותר לתת אבקה המדביקה אותה לחניכיים, אף שהאבקה מתערבת ברוק, ואין לחשוש בזה משום לישה. [שהלישה נעשית כלאחר יד, וגם אינה מתקיימת, והרי זה פסיק רישיה דלא ניחא ליה בשני דרבנן שבודאי מותר, כמבואר להלן.] (ציץ אליעזר, שרגא המאיר, שבט הלוי. שבת ד רפה)

מי רגלים על עפר

מותר להטיל מי רגלים על עפר. ואף שהתבאר לעיל שאפילו רק נתינת המים לקמח בלי לגבלם יחד אסורה מדרבנן? מכל מקום כאן שאינו נותן את מי הרגלים בידיו, אפילו אם היה ״פסיק רישיה״ שודאי יתגבל העפר, כיון שלא איכפת לו מזה כלל, מותר, כדלהלן בהלכות בישול בשבת. וכל שכן שיש כאן גם כבוד הבריות שהוא זקוק לעשיית צרכיו, שבודאי יש להקל יותר. (משנ״ב שכא סקנ״ז, חזון איש. שבת ד רפז)

מלאכת גוזז

הכנת אריגים למשכן

בבניית המשכן הוצרכו לאריגים מצמר עיזים בשביל בגדי הכהונה ולפרישׂת יריעות על המשכן, ולשם כך הוצרכו לגזוז את הצמר, ללבנו, לצובעו ועוד.

גוזז שערות

הגוזז שתי שערות בכלי [מספריים, מכונה וכדומה] חייב מהתורה משום תולדת גוזז. ואף שאינו צריך לשער, אין זה נחשב "מלאכה שאין צריך לגופה" האסורה רק מדרבנן כמבואר להלן במלאכת צידה, כי מאחר ומתקן את גופו ומייפה עצמו, נחשב מלאכה הצריכה לגופה. (רמב"ן. שבת ג שנה)

לבן מתוך שחור

הגוזז אפילו שערה אחת לבנה מתוך שערותיו השחורות, חייב. כיון שאפילו בשערה אחת אדם מקפיד שלא יהיה נראה כזקן. ומלבד איסור שבת, עובר גם על איסור מן התורה של "לא ילבש גבר שמלת אשה", שממנו למדנו שאסור לאיש לתקן עצמו בתיקוני נשים. וכן פסק מרן בשלחן ערוך: "אסור לאיש ללקט אפילו שער אחד לבן מתוך השחורות, משום לא ילבש גבר שמלת אשה." (סימן שמ ס"א. יורה דעה סימן קפב ס"ו)

סירוק במסרק

פסק מרן בשלחן ערוך (סימן שג סכ"ז): "אסור לסרוק במסרק בשבת, שאי אפשר שלא יעקרו שערות". וכתב המשנה ברורה (ס"ק פו): כתב בספר ישועות יעקב, ראיתי אנשים מקילים לסרוק ראשם בשבת, וכמעט נעשה הדבר כהיתר אצלם, ואוי לעיניים שכך רואות לעבור בשאט נפש לחלל שבת בידיים. ומהראוי לכל חכם בעירו להזהיר על זה, אולי ישמעו ויקחו מוסר. ע"כ.

מברשת רכה או ששיניה רחוקות

מותר לסדר את השיער במברשת רכה [העשויה משערות] (ה קט). וכן מותר להשתמש במברשת ששיניה רחוקות אחת מהשניה, משום שאין זה ודאי שיתלשו שערות. (כן הורה מרן הראשון לציון רבנו עובדיה יוסף שליט"א הלכה למעשה בשיעור שמסר בליל שבת - ראש חודש אלול ה'תשמ"ט, בשבת חתן בר מצוה לנכדו רבי עובדיה יוסף בן הגאון רבי יצחק יוסף שליט"א.)

סידור השער ביד

מותר לסדר שערותיו בידיים. וכן מותר לאשה לחלוק את שערות ראשה בידיה ולהפרידן זו מזו, ולעשות כמין שביל. (שבת ה יג) ואם מותר לקלוע צמה או להתירה בשבת, וכן אם מותר לתת קרם או להתיז ספריי על השיער, עיין להלן במלאכות בונה וסותר.

הסרת פלסטר

מותר להסיר פלסטר הדבוק במקום שיער, אף שבודאי יתלשו שערות. (שבת ג תג)

תלישת נוצות

מותר לתלוש נוצות מעור עוף מבושל. לפי שאין דרך מלאכת גזיזה לאחר הבישול. וגם כיון שבבישול התרככו הנוצות במקום חיבורם, הרי הם כתלושים, ואין בהם איסור תולש. (שבת ד ראה)

עור אדם. צפרניים.

אסור לתלוש צפרניים או עור. והרגילים בימי החול לכסוס ציפורניהם או את העור בראשי אצבעותיהם או בשפתיהם, ישימו לב שלא יכשלו בחילול שבת. (ה"ע ד רלו)

"שומר שבת כדת מחללו"

אדמו"ר אחד ישב עם קהל חסידים גדול בליל שבת קודש, ויחד זימרו בקול נעים את הזמר: "כל מקדש שביעי...". כאשר הגיעו למילים "כל שומר שבת כדת מחללו", נעצר האדמו"ר וחזר על המילה "מחללו", "מחללו", שוב ושוב, כשהוא מפנה את מבטו אל פינה מסוימת. באותה פינה, במרחק רב, עמד אחד מהנוכחים, ומהרגלו היה כוסס ציפורניו. כששמע את הרבי חוזר שוב ושוב על המילה "מחללו", התעשת לפתע והבין שהוא מחלל את השבת בזה שהוא כוסס ציפורניים. מיד הפסיק והוציא את ידו מהפה, ואז המשיך הרבי בניגון הזמר בסדר הרגיל. (שבת כהלכה)

מלאכת מלבן

הגדרת המלאכה

המכבס צמר במים, עובר על מלאכת מְלַבֵּן. (רמב"ם פ"ט ה"י)

תולדת מלבן - כיבוס בגד

המכבס בגד במים, עובר מהתורה משום תולדת מְלַבֵּן. [ומה שאינו עובר על אב מלאכה, משום שאין הכיבוס בא ללבן אלא להסיר הלכלוך.] ואולם אסור גם לנקות בגד בשפשוף בלי מים או באבקת טַלְק וכדומה, אבל מותר לנקותו בבד יבש או בהעברה ביד בלי שפשוף. (רמב"ם פ"ט הי"א. ב עב)

סחיטה - הסוחט בגד מהמים, הרי הוא כמכבס, כי הסחיטה היא חלק מצרכי הכיבוס, שעל ידה מתנקה הבגד [וכמו שההגסה בתבשיל, היא חלק מצרכי הבישול]. (רמב"ם)

מים על בגד - אסור לתת מים אפילו מועטים על בגד לנקותו אף מבלי לשפשפו. שכלל בידינו "שרייתו, זהו כיבוסו", דהיינו עצם שריית הבגד במים נחשבת ככיבוס. (סימן שב סעיף ט)

בגד שנפל למים ומקפיד שלא יהיה רטוב, הרי הוא מוקצה ואסור לטלטלו, שמא יבוא לסוחטו. אבל מותר לשני אנשים לאחוז בו בעדינות ולטלטלו, ואין חשש שיסחטוהו, שכיון שהם שניים, יזכירו זה לזה שלא לסוחטו. (ב סד)

בגד שנפל לשאר משקים מותר לטלטלו, ואין חשש שמא יסחט, מאחר ואינו מתלבן בסחיטה זו ועדיין ישאר ממראית הלכלוך. על כן, אם נשפך מיץ על השולחן, מותר להניח עליו מטלית או מפיות נייר, ויגביהם בעדינות שלא יסחטו. (ב עד, פז)

מעיל רטוב מגשם - המהלך בגשם והתרטב מעילו מאוד, מותר לו להמשיך ללכת איתו, ולא חוששים שמא יסחט את המעיל, כי אין דרך לסחוט הבגד שעליו. (ב סד)

חבל כביסה

בגד שנרטב ממים, אסור לתלותו על חבל כביסה לייבשו, מפני מראית העין - שיחשדו בו שכיבס בשבת. ואין לשוטחו אפילו בתוך ביתו, מפני שכל דבר שאסור משום מראית העין, אפילו בצנעה, אסור. ואם תלה את הבגד קודם השבת [אפילו בחוץ] אינו צריך להסירו, ואם התייבש בשבת, מותר להורידו ולהשתמש בו. כמבואר בהרחבה להלן בהלכות מוקצה. (ב סד, סה, סט)

סמוך להסקה

אסור להניח בגד רטוב סמוך להסקה כדי לייבשו, כל שהמים הבלועים יכולים להגיע לחום שהיד סולדת בו [דהיינו, שאי אפשר להחזיק בהם את האצבע מחמת החום], כי אז בחום מתנקה הבגד היטב. אבל רשאי להניח את הבגד רחוק מעט מההסקה באופן שאין המים מגיעים לחום שהיד סולדת בו, כי אז אין הבגד מתלבן ומתנקה היטב. (סימן שא סמ"ו. ב סה, תקסה)

על גבי כסא

בגד שנרטב או נספג בזיעה, מותר להניחו על גבי כסא לייבשו, אך לא יפרסהו על גבי כמה כסאות, מפני שניכר שמתכוין לייבשו, ושמא יחשדו בו שכיבס בשבת. אבל אם ניכר הלכלוך על הבגד, כגון בגדי ילדים קטנים, מותר לתלותו אפילו על חבל כביסה, שכיון שניכר הלכלוך, אין לחשוד בו שכיבס בשבת. (ב סז, ע)

ניעור בגד ממים מועטים

טל או טיפות מים מועטות שנפלו על בגד שהתקיימו בו ג' התנאים הבאים: **חדש** [שלא השתמש בבגד הרבה, וניכר בו חידושו], **שחור** [ולא צבעים אחרים אפילו כֻּהִים, כמו אדום], **ומקפיד שלא ללובשו אף פעם בלי ניעור**, אסור לנערו, שהרי זה ככיבוס. אבל אם חסר אחד משלושת התנאים, מותר לנערו. (סימן שב ס"א. ה"ע ג רכג)

והבאור בזה, כי דוקא בבגד 'חדש' ו'שחור', ניכר ביותר הייפוי בניעור. וכאשר מקפיד תמיד ללובשו כשהוא מנוער מהטל, אזי יש ערך לניעור ונחשב כאילו כיבסו, אבל כשלא מקפיד ללובשו מנוער, גם אם ינער אין ערך לניעור כל כך, ולא נחשב שכיבס וְיִפָּה את הבגד. (משנה ברורה ס"ק ב. ב עד)

שלג שנפל על בגד ולא נמס, רשאי לנערו בנחת. אבל אם נמס, והבגד שחור וחדש ומקפיד עליו, אין לנערו. (ב עה)

ניעור בגד ממים רבים

גשם שירד על בגד חדש, אסור לנערו, כי אדם מקפיד שלא יהיו עליו מים רבים ויכווצוהו. אבל בגד ישן שאינו מקפיד עליו, מותר לנערו בנחת. (ב עו)

ניעור בגד מאבק ועפר

בגד שהתלכלך מאבק או עפר, מותר לנערו, אף אם הוא חדש, שחור, ומקפיד שלא ללובשו בלי ניעור. כן דעת רוב ככל הראשונים [רבנו חננאל, תוספות, הראב״ד, הרשב״א, המגיד משנה, הרא״ש, הר״ן, המרדכי ועוד, שלא שייך ליבון וכיבוס מאבק ועפר אלא רק מטל ומים. (ה״ע ג רכד)] וכן פסק מרן השלחן ערוך (שב ס״א). ולבני אשכנז, כתב הרמ״א: טוב לחוש לדברי האוסר.

מותר לנקות בגד במברשת בגדים. (לוית חן עמוד קפו. ה״ע ג רכד)

ניעור מעיל ניילון

מעיל גשם שאינו עשוי מבד אלא רק מניילון, מותר לנערו אפילו בכח מהמים שעליו, כיון שאין המים נספגים בו, ואין כאן חשש סחיטה כלל. (ה״ע ג רכג)

שפשוף הבגד

בגד שהתלכלך מבוץ או תבשיל וכדומה, אסור לתפוס בשני צידיו ולשפשפו, מפני שנראה כמלבן. אבל מותר לנקותו בשינוי, דהיינו שיתפוס בצידי הבגד מבפנים וישפשף, או שיגרד את הלכלוך בצפורן אפילו מבחוץ, שאז לא נראה כמלבן, וגם נשאר רושם מהלכלוך. ומה שהבוץ מתפורר, אין בזה איסור, כי אין טוחן אחר טוחן, כנ״ל במלאכת טוחן. ופשוט שכל זה בלי מים כלל. (ה״ע ד קכה)

בגד ונעלי עור

מותר לתת מים על בגד עור או על נעלי עור [שלא במקום השרוכים] לנקותם, ובלבד שלא ישפשף. [והכלל שאמרנו לעיל: ״שרייתו זהו כיבוסו״, הוא רק בבד ולא בעור שהוא קשה.] (סימן שב ס״ט. ב עח)

בקבוק תינוק. מפת ניילון.

מותר לשטוף או לשרות פיטמת בקבוק של תינוק במים, או מפת שולחן ניילון שהתלכלכה, אך לא ישפשף את הצדדים זה בזה. [והטעם כנ"ל] (ב פז. ועיין ה"ע ג רכג)

מגב

מותר לתת מים על שולחן או על שיש לנקותו, ולגרוף את המים במגב גומי. (שבת ד מט)

ניקוי משקפיים

מותר להרטיב את העדשה במים ולנגבה בבד יבש. (ב פח)

מלאכת צובע

הגדרת המלאכה

אסור מהתורה לצבוע בצבע המתקיים. וחכמים אסרו לצבוע אף בצבע שאינו מתקיים. (שבת ה א)

צחצוח נעליים

אסור לצבוע נעליים במשחה או בצבע נוזלי. אבל מותר לנקותם ביד או במטלית, וכן מותר לתת מים על נעלי עור בלי לשפשף, וכנ"ל במלאכת מלבן. (שבת ה ב)

איפור

אסור לאשה להתאפר בשבת, באודם, פודרה, סומק, מייק-אפ, עפרון, לק צבעוני או שקוף [שגם השקוף מבריק את הצפורניים, ויש בו איסור], וכל כיוצא בהם. ואף אם הצבע כבר קיים על פניה מערב שבת ורוצה רק לחזקו יותר, אסור. ויש להודיע זאת ברבים, כי ישנן שנכשלות בזה. (שבת ה ה, י, יא)

אבקת פודרה

מותר לאשה לתת על פניה אבקת פודרה שאינה מעורבת במשחה או קרם, [אבל אם יש בה משחה או קרם, יש בזה איסור משום ממרח, כדלהלן במלאכת ממחק.] (שבת ה ה)

אכילת תותים ורימונים

מותר לאשה לאכול רימון או סלק, אף שבכך נצבעות שפתיה. לפי שצביעה בעור אדם אסורה מדרבנן, וכיון שאינה מתקיימת, ואין זה דרך צביעה, ולא מתכוונת לזה, מותר. (שבת ה י)

צמר גפן לעצירת הדם

מי שנוטף לו דם מחוטמו או מאצבעו, רשאי להניח נייר טישו כדי לעצור את הדם, ואין לחוש לאיסור צובע בזה שנצבע הנייר בדם. אך טוב שישטוף תחילה את המקום במים, ואחר כך יניח צמר גפן או פלסטר. (שבת ה יז, קיב)

צביעה באוכלים ומשקים

אין צביעה באוכלים, ואין צביעה במשקים. על כן, מותר לתת כורכום בתבשיל [בכלי שני], וכן פטל במים, או יין אדום לתוך יין לבן במטרה להאדימו למצות קידוש. וכנ"ל בהלכות קידוש שלכתחילה יש לקדש על יין אדום. (שבת ה לב, לו)

משקפי שמש

משקפיים שצבע הזגוגיות שלהן משתנה, שבשמש נעשות כהות, ובצל מתבהרות, מותר להרכיב אותן, ואין בהן איסור צובע. כי כל מלאכות שבת למדנו מהמשכן, והצביעה במשכן היתה על ידי חומר ממשי הניתן על גוף אחר, כצביעת חוטי צמר בצבע תכלת. מה שאין כן בזגוגיות העשויות מחומר הרגיש לקרני אור ומשנה את צבען, אין לזה כל דמיון לצביעה שהיתה במשכן. גם אין קיום לצבע, כי מיד שנכנס למקום צל, חוזר הצבע לכמות

שהיה, והרי זה כדלת העשויה לפתוח ולנעול תמיד, שאין בזה איסור בונה וסותר. (שבת ה כג)

כוס עם תמונה

כוס מיוחדת שמטביעים בה תמונה, וכשנותן בה משקה חם, ניכרת התמונה בכוס, מותר לתת בה משקה בשבת. על פי הנ"ל שכך הרכבו הכימי של הכוס, והכל נעשה מאליו.

סבוניה אסלה

מותר לתת באסלה סבוניה צבעונית עם חומר חיטוי, הגורמת לצביעת מי האסלה. משום שאין צביעה אלא בדבר המתקיים, וכאן אין המים מתקיימים אלא נשטפים בכל שימוש. וגם הצביעה היא בגרמא, והרי זה פסיק רישיה בשני איסורי דרבנן, שפשוט שמותר. (ציץ אליעזר, אור לציון, שרגא המאיר, באר משה, נשמת שבת, נטעי גבריאל, אורחות שבת ועוד רבים. שבת ה כח)

מלאכות קושר ומתיר

הגדרת המלאכה

הקושר קשר של קיימא [שעשוי להתקיים לעולם (הרי"ף והרמב"ם). ויש אומרים שעשוי להתקיים שבוע ימים, ויש להחמיר כן], והוא מעשה אומן [קשר מיוחד שרק בעלי המקצוע יודעים אותו, כמו הספנים שקושרים רצועה כמין טבעת בנקב שבראש הספינה והיא נשארת שם לעולם, וכשרוצה להעמיד את הספינה קושר רצועה באותה טבעת ומעמידה בה, וכשרוצה להפליג מתיר הרצועה ונוטלה], חייב מהתורה. (שבת ה מג, מז)

קשר האסור מדרבנן

קשר של קיימא שאינו מעשה אומן, איסורו מדרבנן. וכן קשר שהוא מעשה אומן אך אינו של קיימא, איסורו מדרבנן. [ולצורך מצוה, מותר לקושרו.] (שבת ה מה, סג) על כן,

אסור לקשור בלון מנופח או שקית אשפה קודם שזורקה, שאף שהקשר אינו מעשה אומן, אבל הוא קשר של קיימא. ומכל מקום מותר ללפף חוט ברזל או סרט נייר על שקית ניילון או בלון מנופח, כדי לסוגרם היטב, ומותר גם לפותחם ללא חשש. (שבת ה עז)

אם קשר הציצית רופף, אסור להדקו, שנמצא קושר קשר של קיימא. (שבת ה סה)

קשר המותר

קשר שאינו מעשה אומן, וגם אינו של קיימא או שהוא מסופק אם הוא של קיימא, כגון שאינו יודע אימתי יפתחהו [תוך שבוע או יותר], מותר לקושרו. (שבת ה מז, נ)

שני קשרים

קשר על גבי קשר, אינו נחשב קשר אומן. על כן, מותר לקשור שני קשרים זה על זה כשפותחם תוך שבוע. וכתב מרן החיד״א: ״פשט המנהג להקל בזה, ואין מי שחושש לזה אלא מיעוט שבמיעוט שבטלים במיעוטם״. ויש מקילים רק במקום צער, כגון שנקשר שרוך הנעל שני קשרים ואינו יכול להוציאה מרגלו. וכל שכן לצורך מצוה, כספר תורה של בני אשכנז שקשרוהו בשני קשרים. ואם נקשר חזק מאוד ולא יכול להתירו, רשאי לחותכו בסכין [שפסיקת התלוש מותרת, כשלא מכוין למידה]. (שבת ה נז, סח)

בארבעת המינים שבחג הסוכות, נכון לאגוד את הלולב עם ההדס והערבה בשני קשרים קודם החג. ואם לא אגד קודם החג, לכתחילה לא יקשור ביום טוב, מאחר וזהו קשר של קיימא לכל ימי החג, אלא יקשור קשר עניבה כדלהלן. ויש מתירים לקשור שני קשרים, כיון שזהו קשר של מצוה. אבל המחמירים אומרים, כיון שאין חובה לאוגדם, לא נחשב הקשר כמצוה גמורה. ולכל הדעות, רשאי לקשור אם יכוון להתירו תוך שבוע [כגון לצורך החלפת הערבות שמתייבשות]. (שבת ה סג. חזו״ע סוכות שדמ)

מטפחת ראש

מותר לאשה לכתחילה לקשור שני קשרים במטפחת ראש שעליה, ואפילו אם נשאר הקשר ליותר משבוע, כיון שאין הקשר אמיץ וחזק כל כך. (שבת ה ע)

״קשר עניבה״

מותר לקשור קשר אחד ועניבה על גביו, אפילו שהוא מהודק יפה ואין דעתו לפותחו לעולם. ועניבה, היינו כמו שרגילים לקשור פלח בשרוך הנעליים. (סימן שיז ס״ה והרמ״א, הלבוש, הגר״א, החיד״א, מאורי אור, שואל ונשאל, הגאון ממונקאטש, מהרש״ג, ציץ אליעזר, בית אבי

ועוד. שבת ה סו, ע)

עניבה

מותר לקשור עניבה בשבת, וטוב שיפתח את הקשר במוצאי שבת.

התרת הקשר

כל קשר שמותר לקושרו בשבת, מותר להתירו בשבת. וקשר שאסור לקושרו, אסור להתירו. על כן, אסור לקשור שקית אשפה בשני קשרים, וכן שקית אשפה שקשרה בערב שבת בשני קשרים, ולא הספיק לזורקה, ורוצה בשבת ליתן בתוכה עוד אשפה, אסור להתירם. כיון שקשרם קשר של קיימא שלא על מנת לפותחם כלל. (שבת ה מז)

קשר שני קשרים בימי החול מבלי לחשוב אימתי יתירם, מותר להתירם, מפני שאינם נחשבים של קיימא, מאחר ובעת הקשירה לא היה ברור שישאירם זמן רב בלי התרה. וכל שכן במה שמצוי שקונים חלות ועוגות בערב שבת וקושרים אותם בשקית בשני קשרים שלא יתייבשו, שמותר להתירם. (שבת ה מז, סו)

אזיקונים

מותר להשתמש באזיקונים, כדי לאגוד כמה דברים יחד, אף שהחיבור נעשה לקיימא, כיון שאין כאן מעשה קשירה אלא הידוק בלבד. על כן, מותר להדק באזיקונים את המחיצות שבין הגברים לנשים שלא יפתחו. (שבת ה עה)

מלאכת תופר

הגדרת המלאכה

התופר שתי תפירות, דהיינו שמכניס את החוט בבד ומוציאו, וחוזר ומכניסו, עובר על מלאכת תופר. ובלבד שקשר את החוט בשני ראשיו שאז התפירה מתקיימת ולא ישמט החוט. אבל אם לא קשר, עבר איסור מדרבנן. והתופר שלוש תפירות, אף אם לא קשר את ראשי החוט, עבר מהתורה, כיון שהתפירה מתקיימת בכך. (רמב"ם פ"י ה"ט)

סיכת בטחון

מותר לחבר את שני חלקי הבגד במחט, בסיכה או בסיכת בטחון, אפילו אם עושה שלוש תחיבות ועל דעת להתקיים. כיון שאין זה שייך למעשה תפירה, כי אין תפירה בלי חוט, והרי זה דומה למחבר שני בגדים באטבי כביסה. (ה"ע ד רכט. שבת ג עו, שבת ה פ)

חיבור ביטנה וכובע ברוכסן

מותר לחבר את הביטנה או את הכובע למעיל על ידי רוכסן, אף שכוונתו להשאירם מחוברים זמן רב, כיון שאין דרך תפירה בכך, ובקל יכול לפותחו, והרי זה כמו כפתור המחבר את חלקי הבגד. (שבת ה פג)

מתיחת חוט

חוט שהתרופף ויצא מעט מהבגד, אסור למותחו כדי להדק את התפר. וכן כפתור שהתרופף, לא ימתח את החוט המחבר את הכפתור לבגד. (סימן שמ ס"ו. ה קלח)

תולדת תופר - הדבקת ניירות

המדביק ניירות, עובר על תולדת תופר, שמחבר שני דברים יחד. (סימן שמ סעיף יד)

טיטולים

מותר לפתוח את המדבקות שבטיטולים, הואיל והדבקתם לא נעשית לקיום אלא על דעת שיפתחו אותן. ואולם כשמסיים את השימוש בטיטול וזורקו לאשפה, לא ידביק את המדבקות עליו, כי אז ההדבקה נעשית לקיום. על כן, יתנהו בשקית ניילון ויקשרה קשר אחד בלבד שלא תִּפָּתח וישליכה לאשפה. ובטיטולים הנדבקים באמצעות סקוטש, מותר להדביקן, כדלהלן. (שבת ה פה)

מדבקות סימניות

מדבקה שמדביק בצד הדף שבספר, כדי שיהיה לו לסימן והיכר היכן הגיע בלימודו, ושוב כשמסיים לימודו, מדביק אותו בדף האחר שבו סיים עתה, מותר להשתמש במדבקה זו בשבת, לפי שאין ההדבקה לקיום. והרי זה דומה להדבקת טיטולים הנ״ל, והסרת נייר מהפלסטר. (שבת ג תג)

מגנט. ניילון נצמד. סקוטש.

מותר להשתמש במגנט, לפי שאין זה חיבור אלא כוח משיכה בלבד. על כן, מגנט עם ברכת ״אשר יצר״ וכיוצא, מותר להדביקו על המקרר. וכן מותר להשתמש בניילון נצמד שעוטפים בו מאכל ונדבק קצה אחד על השני (חוט שני א קלה ועוד). וכן מותר להשתמש בדברים שהדבקתם נעשית על ידי סקוטש, שגם זה אינו חיבור ממש, ואינו דומה להדבקה רגילה. (איל משולש עמ׳ פז. שש״כ, הגר״ש וואזנר, תורת המלאכות ד קמט)

מלאכת קורע

הגדרת המלאכה

הקורע מבגד כדי לתקנו, עובר על מלאכת קורע [אף שאינו מתקנו בשבת], אבל הקורע שלא על מנת לתקנו, עובר על איסור דרבנן, כיון שהוא רק מקלקל.

תולדת קורע

המפריד ניירות דבוקים זה בזה על מנת לתקן, עובר על תולדת קורע, וחייב.

הכנת נייר טואלט

יש להכין מערב שבת כמות מספקת של נייר חתוך, כדי להשתמש בו לבית הכסא [שירותים] ולשאר צרכים. ואם שכח להכין או נקלע למקום שאין שם נייר חתוך, יחתוך בשינוי [במרפק או ברגל], מפני כבוד הבריות, וכדי שיברך בנקיות. (ה קמו)

הפרדת דפים

ספר חדש שנמצאו בו דפים דבוקים, מותר להפרידם, כי דיבוקם לא נעשה על מנת להתקיים. אולם אם הדפים מחוברים מחמת שלא נחתכו בדפוס, אסור להפרידם. (שבת ה פה)

חבילת נייר טואלט שחתכוה במספריים ונמצאו ניירות מחוברים, מותר להפרידם. כי אינם מחוברים ממש אלא נראים כמחוברים מלחץ החיתוך.

צמר גפן

מותר לתלוש חתיכת צמר גפן מחבילה. והרי זה כתולש מתלוש, שמותר. ועוד שסיבי הצמר גפן דקים מאוד ונראים כגופים נפרדים, ולא שייך בהם קורע, וכמו סיבים של קורי עכביש שאין בהם קורע. (מהר״ם בריסק, ישכיל עבדי, ציץ אליעזר, הגרשז״א. שבת ג שעז)

שקיות מזון ומצרכים

שקיות חלב וממתקים, חבילות מזון, כוסות חד פעמי, טישו, טיטולים וכל שיש צורך בהם לשבת, מותר לקורען ולפותחן. כמבואר בהרחבה להלן בדין פתיחת קופסאות ושקיות.

קריעת חוט התפור במאכל

הנותנים בסיר החמין עוף או חתיכת בשר רחבה וגדולה ממולאים באורז, ותופרים אותם בחוט לבל יפתחו, מותר לקרוע את החוט בשבת. (סימן שיד ס״ט. שבת ה עד) כתב בספר שבולי הלקט (סימן פז) : כשיושב אדם בסעודה בשבת, ומביאים לפניו תרנגולת צלויה או בשר צלוי וקשורים בגמי או בדבר אחר, מותר לו לחתוך אותו הקישור, **כי פסיקת התלוש אינה אסורה אלא אם מתקנו למידה או לעשות כלי.** וכן מצאתי שהעידו על אדם גדול רבי שניאור ב״ר יהודה זצ״ל שחתך קשרי הכבש שהיה קשור בו בשפוד כשהוא צלי, והיתר גמור הוא, וכן אנו נוהגים לחתוך בשבת אגד גדיים וגם עופות המקולסים וחוטי תפירתם. ע״כ.

מלאכת צידה

הכנת עורות לכיסוי המשכן

בהיות וציונו ה׳ לכסות את המשכן בעורות אלים מאודמים ועורות תחשים, לשם כך הוצרכו לצוד, לשחוט, לעבד את העור ועוד.

הגדרת המלאכה

הצד בשבת בעלי חיים שיש דרך לצודם, כצבי או דג וכיוצא בהם, הרי הוא עובר מן התורה על מלאכת צד. אבל הצד בעלי חיים שאין דרך לצודם, כזבובים, יתושים ופרעושים, הרי הוא עובר איסור מדברי חכמים. (סימן שטז ס״ג)

תיבה עם זבובים

תיבה שיש בה זבובים, מותר לסוגרה שלא יפריעו לו [ואף שבודאי הם ניצודים, הרי זה ״פסיק רישיה דלא ניחא ליה בדרבנן״ שמותר, כמבואר להלן בהלכות בישול. גם כתב מרן הבית יוסף, שכשהם בתיבה לא נחשב שצדם עד שיתפסם]. ובני אשכנז מחמירים בזה. (ה״ע ד ט, שבת ה קי, קנז)

צידת דבורים ויתושים

דבורה הנמצאת בסמוך לאדם, והוא חושש וירא מאוד מעקיצתה, מותר לכפות עליה כלי שלא תעקצנו. וכן אם נכנסה לבקבוק, מותר לסוגרו בפקק. אבל יתוש הנמצא בסמוך לאדם אסור לצודו. ואם היתוש על בשרו ממש וחושש שיעקצהו, יפילהו לארץ בלי לקחתו ביד, ואם אי אפשר, רשאי להסירו בידו בעדינות שלא ימות ולזורקו לחוץ, ואם מת היתוש, מת. וכן תולעים הנמצאים בתינוק בפי הטבעת וגורמים לו צער, מותר להסירם בנחת, ואם מתו, מתו.

כתב מרן השלחן ערוך (סימן שטז ס״ז): הצד נחשים בשבת או שאר רמשים המזיקים, אם לרפואה, חייב. ואם בשביל שלא ישכנו, מותר. וכתב המשנה ברורה (ס״ק כז) דהיינו אפילו במקום שאין רגילים הנחשים להמית, ואינם רצים אחריו אלא עומדים במקומם, מותר לצודם ולכפות עליהם כלי, משום שזו ״מלאכה שאין צריך לגופה״ (ונתבאר מושג זה לעיל בתחילת מלאכת חורש), דהיינו שאינו צריך לצידה כדי להשתמש ברמש זה, אלא רצונו רק

שלא ישכנו, ואם היה יודע שיעמוד רמש זה ולא יזיקו לא היה צד, [לא כן הצד צבי, שיש לו ענין בצידה להשתמש בצבי]. ואף שמלאכה שאין צריך לגופה, אסורה מדרבנן, מכל מקום במקום חשש נזק, לא אסרו חכמים. ואפילו לדעת הרמב"ם שמלאכה שאין צריך לגופה אסורה מהתורה, מודה בזה להתיר, משום שלדעתו אין זו מלאכה אלא מתעסק סתם, שכיון שרצונו רק להבריחו מעליו, אין שם צידה עליו כלל. עיין שם. ומכל מקום, בפרעוש וכיוצא בו, כתב מרן (סימן שטז ס"ט): "אסור לצודו אלא אם כן הוא על בשרו **ועוקצו**". וכתב המשנה ברורה (ס"ק לז), שמשום צער העקיצה לא גזרו חכמים על איסור צידה, והתירו לצודו ולהשליכו. [אבל אם אינו על בשרו, לא יצודו, כיון שאין בעקיצתו צער כל כך, ויכול להבריחו מעליו]. וכתב הט"ז: **ועוקצו**, פירוש שראוי לעוקצו, שאפילו אם אין עוקצו ממש אלא על בשרו שיש חשש עקיצה קרוי עקיצה, וכן נראה מהטור, וכן משמע מהרא"ש שכתב: "אבל אם הוא על בשרו, מותר ליקחנו ולהשליכו מעליו, שאין מתכוין לצידה אלא כמתעסק **שלא ישכנו**, ואין בו איסור טלטול, וכמו שמותר לטלטל קוץ ברשות הרבים". הרי כתב לשון עתיד שלא ישכנו, משמע שלא נשכו עדיין. ועוד, הרי מדמה אותו לקוץ שהותר לטלטלו אפילו שלא ניזק עדיין אלא שלא יוזק. נמצא שגדולי הפוסקים, תוספות, רש"י, המגיד, הר"ן והרשב"א התירו כן, ואפשר שגם כוונת השלחן ערוך כן. וכן אנו רואים מרוב העולם שעושים כן, וחלילה לומר שכולם נכשלים. עכ"ד הט"ז. גם האליה רבה כתב: שההיתר לצודו אף שעדיין לא נשך ממש, ושכן יש לפרש דברי הטור ושלחן ערוך ושלטי גבורים וריא"ז וספר צדה לדרך. ולפי זה נראה להקל כשהוא על בשרו בכל ענין. ע"כ. ובאמת, היתר זה שלא גזרו חכמים במקום צער, מצאנו בכמה מקומות (סי' שח סי"ח, שכח סכ"ח, שלד סכ"ז ועוד), ומפאת כן התירו לטלטל קוץ בכרמלית שמא יינזקו בו, ואפילו במקום חשש היזק ליחיד, כמבואר בדברי הראשונים (הובאו בשבת ג קכט). אמור מעתה, וכי החשש שמא הדבורה תעקוץ, הוא פחות מהחשש שמא ינזק מישהו מהקוץ?! ולעניות דעתי כפי המציאות של היום שעינינו רואות שרבים חוששים מאוד מעקיצת דבורה ולא מעקיצת יתוש, אם בעקיצת יתוש התירו לצודו כשהוא על בשרו, כל שכן בעקיצת דבורה שכאבה גדול יותר מיתוש ולא פחות מקוץ, שיש מקום להתיר למי שמפחד מאוד מעקיצתה, אף אם אינה ממש על בשרו אלא סמוך לו. גם בספר ברכת יצחק ברכה (שבת ב שעג) כתב: "ובדבורה, יש לומר שמותר לצודה משום שנחשב היזק גדול, וכל שכן בזכר של הדבורה". וגם בספר ויזרע יצחק זעפראני מצדד כן שכתב: "צער עקיצת הדבורה, גדול יותר מנשיכת הפרעוש, ויש מקום יותר להתיר אפילו באינה עוקצת אלא רק חוששים שמא תעקוץ, וכמו שמותר בנשיכת נחש. (ועיין שבת א רנג. שבת ג קכז. שבת ה קי, קטו, קכב)

הכנסת דבורים לכוורת

כתב המהריט"ץ: דבורים שברחו מהכוורת וישבו על אילן הסמוך לכוורת, הרגילות היא לקחת מַטֶה ולמשוח אותו במי לימון ולהניחו כנגדם, ומדבר אליהם דברים נוחים עד שיתקבצו כולם על המטה ההוא, ומכניס את המטה עמם לכוורת, ומותר לעשות כן בשבת ואין בזה משום צידה, שהרי מה שמדבר אליהם ובאים, עדיין יכולים הם לברוח. ואף כשמכניסם לכוורת, כיון שאינו סותם את פתח הכוורת, אין זו צידה, שהרי יכולים לפרוח ולצאת משם. (שבת ה קז)

צידת תרנגולים

תרנגולים שיצאו מהלול לרחוב, מותר לדחותם ללול ולסוגרו, שכיון שרגילים לחזור למקומם בלול, הרי זה כאילו ניצודים כבר. (רש"י, הרשב"א, הר"ן, ראבי"ה, הרא"ש, הגהות מימוניות, המאירי, שיטה לא נודע למי, שלחן ערוך (ס"ס שטז, סימן שח סעיף מ), מהרש"ל ועוד אחרונים רבים. שבת ה קא, קב)

בני אשכנז מחמירים שלא לדחות תרנגולים ללול שהוא מקום צר, אלא רק לחצר או לבית שהוא מקום גדול. אך במקום שיש חשש שיזיקו וישברו כלים וכיוצא, מותר לדחותם ללול. [כמבואר להלן בדיני אמירה לגוי בשבת ש"שבות דשבות במקום הפסד",

מותר. והיינו שכיון שרגילים לחזור ללול, נחשב כאילו ניצודו כבר, ואין הצידה אסורה אלא מדרבנן [לבני אשכנז]. וגם זו מלאכה שאין צריך לגופה שאיסורה מדרבנן, כי אין לו ענין בצידה עצמה, אלא רק שלא יזיקו.] (משנ״ב. שבת ה קג, קה)

אם יש חשש שיגנבו, מותר לומר לגוי לתופסם בידו ממש ולהכניסם ללול. [שהרי זה ״שבות דשבות במקום הפסד״ כנ״ל. כיון שרגילים לחזור ללול, וגם אמירה לגוי אסורה מדרבנן. ואף שהגוי עושה שתי מלאכות דרבנן, צידה וטלטול מוקצה, בכל זאת מותר, שגם שני שבותים הבאים יחד, הותרו במקום הפסד.] (שבת ג תסג)

צידת בהמה

בקר וצאן, כגון עגל וטלה, מותר להכניסם לכלוב, שהואיל ואין דרכם להישמט כשבאים לתופסם, הרי הם נחשבים כניצודים כבר. אבל אם מרדו וברחו עד שצריך תחבולות לתופשם או שצריך לפרוס להם מצודה, אסור לצודם. (שבת ה קו)

ויש לשאול, הרי אחת מט״ל מלאכות שהיו במשכן היא מלאכת צידה, שצדו אֵילִים שהם מין בהמה [אַיָל, ולא אַיָל שהוא מין חיה] לצורך עורם לכיסוי המשכן, והרי בבהמה בארנו שאין איסור צידה, כיון שאין דרכם להישמט, והרי הם נחשבים כניצודים? וצריך לומר שצדו אֵילִים מהמדבר שהם נשמטים ובורחים ולא ביתיים שרגילים להיכנס מאליהם, ולכן בהם שייכת צידה. (שבת ה קו)

מלכודת עכברים

מותר להעמיד מלכודת בשבת, כדי לצוד בה עכברים. שהרי זו ״מלאכה שאין צריך לגופה״ שאסורה רק מדרבנן כנ״ל, ואינו עושה מעשה בידיים אלא גרמא, ומותר. (שבת ה צו, קיח)

ציפור שנכנסה לבית

ציפור שנכנסה לבית דרך החלון, אסור לסגור את החלון במטרה לצודה, אבל מותר לסגור את החלון מפני הקור, אף שממילא הציפור ניצודת. שכיון שהבית גדול, אין בזה איסור צידה מן התורה, ובמקרה זה שכל כוונתו בסגירת החלון מפני הקור, הרי זה ״פסיק רישיה שלא איכפת לו בדרבנן״, שמותר. (שבת ה צט)

סגר חלון ומצא תוכי

הסוגר את חלון ביתו ושוב הבחין שניצוד בו תוכי, אינו חייב לפתוח את החלון ולשחררו, שכיון שלא ידע שהתוכי שם, לא נחשב שעשה מלאכה כלל. כן כתב הרמב״ן שאם ישב לתומו על פתח ביתו ומלאהו, ופתאום נמצא שהיה צבי בבית, מותר לו להמשיך לשבת שם עד מוצאי שבת. ודומה, לנועל המגדל ונמצא צבי שמור בתוכו, או למתכסה

בטליתו ונמצא ציפור בתוכו [שבשעה שנעל המגדל, בהיתר נעל, וכן התכסה בטליתו בהיתר גמור]. ואף על פי שעתה מתכוין שישאר בתוכו, מותר לו לישב כך עד מוצאי שבת. (הר״ן, נמוקי יוסף, המגיד משנה. שבת ה צט)

מלאכת שוחט

הריגת יתושים

אסור להרוג זבובים ויתושים, וההורגם כאילו הורג גמל (מסכת שבת יב ע״א). ויזהר מאוד שלא להקל ראש בזה מחמת קטנותם. ואף אם היתוש עוקצו, אסור להורגו. (שבת ה קכב)

קוטל יתושים - מותר להשתמש בשבת בתרסיס קוטל יתושים, ובלבד שלא ירסס עליהם ממש, וישאיר חלון פתוח שיוכלו גם לצאת דרכו. (שבת ד רמב. שבת ה קיב)

הריגת נחשים ומזיקים

נחש ארסי וכן כלב שוטה וכיוצא בהם, שיש סכנה בנשיכתם, יש להורגם אף בשבת אפילו אם אינם רצים אחריו, מפני חשש פיקוח נפש, שמא יפגעו באדם שהוא. אבל אם מכיר ויודע בבירור שאין הנחש ארסי ואין בנשיכתו חשש סכנה, אלא נזק בלבד, אם הנחש רודף אחריו מותר להורגו, שכיון שאין איסור הריגתו אלא מדרבנן [שהרי זו ״מלאכה שאין צריך לגופה״ וכמבואר לעיל], במקום היזק הגוף לא גזרו חכמים. [ואין זה דומה ליתוש שעל בשרו ועוקצו, שיש רק להשליכו ואסור להורגו, כי עקיצת היתוש אינה אלא צער בלבד, ואין בה נזק ממש.] אבל אם הנחש עומד במקומו ולא רודף אחריו, מותר לדרוס עליו ולהורגו, ובלבד שיראה כאילו הולך לתומו ולא מתכוון להורגו. (סימן שטז ס״י. שבת ה קטו, קכב)

אמרו חז״ל (מסכת שבת קכא ע״ב), המתחסד שלא להרוג נחשים ועקרבים בשבת, אין רוח חכמים נוחה ממנו. ואם הזדמנו לו נחשים ועקרבים [ונשפו בו] והרגם, בידוע שנזדמנו לו להורגם [לפי שהיו עתידים להזיק, וגלגלו זכות על ידי זכאי]. ואם לא הרגם, בידוע שנזדמנו להורגו, ונעשה לו נס מן השמים [והראה לו הקב״ה שחטא, אלא שנעשה לו נס וצריך לפשפש במעשיו]. ואמר רבי שמעון בר יוחאי: טוב שבנחשים רצוץ את מוחו. וכתב מרן השלחן ערוך (חושן משפט תכז ס״ח): ״כל מכשול שיש בו סכנת נפשות, מצות עשה להסירו ולהשמר ממנו ולהזהר בדבר יפה, שנאמר: השמר לך ושמור נפשך מאוד. ואם לא הסיר והניח המכשול המביא לידי סכנה, ביטל מצות עשה, ועבר על מה שנאמר: ולא תשים דמים בביתך״. וכתב הגרי״ש אלישיב זצ״ל: ״ובהיות ועינינו הרואות שיש לרוב האנשים צער גדול וחלחלה

בראות נחש בקרבתם, מצוה להורגו תיכף ומיד בראותם אותו״. (שבת ה קכג, קכד)

הריגת עכברים

מותר להניח רעל במקום מסויים, כדי להרעיל עכברים. שהרי זו ״מלאכה שאין צריך לגופה״ שאסורה רק מדרבנן כנ״ל, וגם אינו עושה מעשה בידיים אלא גרמא. [מה גם שאין שום וודאות שהעכבר יאכל את הרעל.] (שבת ה קיח)

הריגת נמלים

היו נמלים בדרכו, טוב שילך בצד שלא ידרוך עליהם. ואם אין אפשרות כזו, הולך כדרכו אף שבודאי ימותו. שהרי ״פסיק רישיה שלא נוח לו בדרבנן״, מותר, כדלהלן בהלכות בישול בשבת. (שבת ה קכד)

הריגת חרקים באסלה

אף אם ישנם חרקים בחלל האסלה בבית הכסא, מותר להוריד את המים. (שבת ה קכה)

הריגת כינים

המוצא כינה בראשו בשבת, מותר להורגה. לפי שהכינה אינה נוצרת מזכר ונקבה אלא מהזיעה ואינה נחשבת כבריה. (סימן שטז ס״ט. שבת ה קכח)

הוצאת דם

המוציא דם מגופו בשבת חייב מהתורה [משום נטילת נשמה או מפרק]. ומכל מקום אם נתחב לו קוץ בבשר, מותר להוציאו במחט, ואם יצא דם, לא עבר איסור. שכיון שאינו צריך את הדם, הרי זה רק מדרבנן, ופסיק רישיה דלא ניחא ליה בדרבנן, מותר, כדלהלן. (שבת ג עד)

מלאכת ממחק

הגדרת המלאכה

המסיר שיער או צמר מעור בהמה עד שמחליקו, כדי לעשות ממנו קלף או עור לנעליים וכיוצא, עובר על מלאכת ממחק. (רמב"ם הלכות שבת פי"א ה"ה)

ממרח - תולדת ממחק

בימים עברו, כדי לסגור מכתב במעטפה, טפטפו שעוה מסביב למעטפה, ומרחוה והחליקוה וחתמו עליה, ובזה היה ניכר אם נפתחה. כמו כן, כשרצו לסגור חבית היטב לזמן ממושך, היו מורחים טיט על המכסה ומחליקים אותו. פעולה זו נקראת "ממרח" - תולדת מלאכת ממחק. על כן, המורח משחה עבה על התחבושת כדי ליתנה על פצע, עובר איסור ממרח מן התורה.

ממרח האסור מן התורה הוא רק כאשר מורח גוש עב כשעוה וכיוצא, אבל המורח משחה רכה הנימוחה בידיים, עובר על איסור מדרבנן [גזרה שמא ימרח גוש עב]. (בית יוסף. שבת ה ג)

איסור ממרח הוא רק כאשר חפץ שהנמרח ישאר מרוח, כמו בשעוה על מעטפה, ומשחה על תחבושת הנ"ל, אבל כאשר חפץ שהנמרח יבלע ולא ישאר ממנו ממשות, אין בזה איסור ממרח.

כן דעת המגן אברהם, ערוך השלחן, מעט מים, תפארת ישראל, תוספת שבת, משנה ברורה, המהרש"ם. וכתב בנוה שלום שכן דעת הארחות חיים והכל בו. וכן הסכימו בשו"ת ערך שי, יד יוסף, מנחת יצחק וויס, הגרש"ז אוירבך, הגאון רבי נחמיה רוטנברג, מנוחת אהבה ועוד. והגאון רבי חיים פנחס שיינברג כתב: שאיסור מירוח לא שייך אלא כשמקפיד על השיווי של הנמרח כדרך האומן. ובשו"ת מבית מאיר כתב: שלא שייך ממחק וממרח כלל בגוף האדם, כי תיקונו של הממחק הוא להחליק את החפץ, ובאדם שאינו צריך לתיקון החליקה, אין עליו תורת ממחק. ובשו"ת מטה לוי נשאל אם מותר לסוך תינוקות במשחה בשבת? וכתב: הנני להגיד, כי לדעתי דוקא ברטיה שעל גבי מכה שהיא קשה שהיו נותנים מלפנים על כל מכה, שייך בזה מירוח, אבל במשחה שהיא רכה לא שייך כלל שימרח, ואין זה אלא כמו סיכה. ואפילו משום רפואה אין בו, שאלו התינוקות נהגו לסוכן אפילו בלי רפואה, ומותר לסוכן כדרכן. ע"כ. ובשלחן ערוך המקוצר להרב יצחק רצאבי (חלק ב עמוד רלב, רלה) כתב שמותר למרוח קרם כגון ולווטה על הידיים מפני יובש העור, כיון שאין זה נחשב רפואה, וגם אין בזה משום ממחק, וכיוצא בזה התיר מהרי"ץ (ראב"ד בתימן לפני מאתיים שנה) בשו"ת פעולת צדיק (חלק ב סימן קנט), לסוך את הגוף בחמאה קרושה. וסיכה זו היו רגילים לעשותה לבריאות הגוף ולתענוג, ובפרט לתינוקות קטנים, ואין זה נחשב רפואה. ע"כ. ובשו"ת פעולת צדיק שם כתב: "וכן ראיתי למה"ר צאלח שהיה נוהג היתר בדבר, וכן העידו על מה"ר שלום צעדי שכך היה נוהג. ואין לחוש בזה משום מירוח כמו שכתב מרן השלחן ערוך (שיד סי"א): אסור לתת שעוה או שמן עב בנקב החבית לסתמו מפני שהוא ממרח. כי לא אסרו אלא שם ששייך לגזור משום שעוה, אבל לסוך אין לחשוש למירוח. ותדע שכן הוא שהרי בגמרא וכו'". עיין שם. ובשו"ת יביע אומר (חלק ד סימן כח אות יג) אחר שביאר ובירר בארוכה דין זה, ושכן מבואר בראשונים ומרן הבית יוסף, ושכן כתבו מפורש רבים מהאחרונים, אלא שמהם דברו בענין מריחת משחה

לחולה שהתירו לו לצורך רפואה, על זה כתב וזו לשונו: "והן אמת שבנידונם אי אפשר היה להתיר אלא במקום חולי, שהרי לא התירו חכמים רפואה בשבת אלא לחולה ולא למי שמתחזק והולך כבריא, **אולם יש להקל על פי דברי המגן אברהם גם שלא במקום חולי. ויתד היא שלא תמוט.**" עכ"ל. ועינינו ראו בשבת קודש לשני תלמידי חכמים גדולים ומפורסמים, שהאחד מרח מעט ווזלין על ידו שהיה בה יובש עד שנבלעה היטב בעור, ואמר לו החכם השני: "מעשיך נכונים ויציבים על פי הפוסקים הנ"ל, וכמבואר בשו"ת יביע אומר שכאשר מורח מעט ומבליע את המשחה, אין בזה איסור ממרח." על כן, מי שיש לו יובש בידיו, רשאי למרוח מעט ווזלין או קרם ידים, כדי לרכך את מקום הכאב, ובלבד שימרח באופן שתבלע המשחה. [ובהוראות שימוש שעל קרם ידים כתוב: "לעסות היטב על הידים עד לספיגה מלאה"]. והוא הדין למי שאין לו יובש כלל, ורוצה רק לעדן ולהחליק את ידיו יותר. ולענין איסור רפואה בשבת, כיון שיש דרך שגם מי שאין לו יובש משתמש בקרם, לכן אין בזה איסור רפואה. כמבואר בשלחן ערוך (סימן שכז ס"א): החושש במותניו, לא יסוך שמן וחומץ, כי אין דרך לסוך בשניהם יחד אלא לרפואה, אבל סך בשמן לבדו לרפואה "כי כן דרך הבריאים לסוך בשמן, ולא ניכר שלרפואה הוא עושה". אבל לא יסוך בשמן ורד, משום שניכר שלרפואה הוא עושה [כי דמיו יקרים]. "ואם הוא מקום שמצוי בו שמן ורד ודרך בני אדם לסוכו אפילו בלא רפואה, מותר". ולבד מזה, כבר כתב בשלחן ערוך המקוצר הנ"ל שדברים אלו אינם נחשבים כרפואה, ואינם אלא מרככים ומחליקים את העור, וממילא קל לו לעור להתאחות. (ועיין בשו"ת יביע אומר חלק ד סימן כז, שבת ג שפד, תג. שבת ה ג, קלב. ב קב)

לאור כל האמור לעיל, מותר למרוח מעט קרם ידיים, באופן שנבלע היטב.

משחה לתינוק וחולה

תינוק שהתאדם עורו בין רגליו, מותר למרוח לו משחה באופן שיבליע אותה בגופו. וכן תינוק שיש לו כאבים בחניכיים מבקיעת שיניו, מותר למרוח לו משחה סביב החניכיים כדי להרגיעו, וימרח היטב עד שתבלע בחניכיים. ואין בזה חשש איסור רפואה, כי תינוק דינו כחולה שאין בו סכנה שצרכי רפואתו מותרים בשבת. (שבת ג שפד, שפו)

דאודורנט

מותר להשתמש בדאודורנט נוזלי שיש בראשו גולה [רולר].

מריחת מאכלים

מותר למרוח מרקחת [ריבה], שוקולד, חמאה וכיוצא, על פרוסת לחם. וכן מותר לתת סלט חומוס בצלחת ולמורחו ולהחליקו יפה, שאין איסור ממרח במאכלים. (תהלה לדוד, תפארת ישראל, אור לציון, מנוחת אהבה ועוד. שבת ד רסד. שבת ה רכח)

מלאכות כותב ומוחק

הגדרת המלאכה

הכותב שתי אותיות, חייב מן התורה. ואם כתב אות אחת, הרי זה אסור מדרבנן. והוא הדין בכל זה לרוקם אותיות או חורט על כסף או זהב. (שבת ה קלד, קמא, קמו)

כתיבה מתקיימת

הכתיבה האסורה מהתורה דוקא שהיא מתקיימת, אבל אם אינה מתקיימת, אסורה מדרבנן. על כן, כתיבה במחשב אסורה מדרבנן. וכן כתיבה בעט שלאחר 24 שעות נמחק הכתב מאליו, אסורה מדרבנן. (שבת ה קעח, רה)

כתיבה במשקים ואדים

אסור לטבול אצבעו ביין וכיוצא, ולכתוב בה על שולחן, אבל מותר לטבול אצבעו במים ולכתוב על שולחן, כי במים אין הכתיבה מתקיימת כלל. ופשוט שמותר לכתוב אותיות באוויר או על שולחן שאין עליו משקה. (שבת ה קמח, קנ, קנא)

אסור לכתוב אותיות באצבעו על חול או על אדים שבחלון, שבכל אלו מתקיים הכתב לזמן מסוים. אבל להעביר קו בלבד, מותר. (שבת ה קמח)

חיבור וריחוק אותיות

ספר שכתוב בו על חודי דפיו, וכשהוא סגור, ניכרות האותיות, וכשהוא פתוח, אינן ניכרות, מותר לפותחו ולסוגרו, שהרי אינו כותב ואינו מוחק, אלא רק מקרב הדפים זה אצל זה או מרחיקם זה מזה. וכן דלתות של ארון הקודש שכתובים עליהן פסוקים, מותר לפותחן ולסוגרן. וכן נייר שנקרע באמצע הכיתוב, מותר לקרב החתיכות אחת אל אחת ולקרוא. (שבת ה קנט, קסו)

חריטה בצפורן לסימן

הלומד בספר ומצא בו חידוש, רשאי לחרוט בציפורן בדף לסימן, כדי לעיין בו לאחר השבת. וכן מותר לקפל קצה הדף שבספר לסימן. (סימן שמ סעיף ה. שבת ה קסח, קעא)

לימוד בסמוך לכלי כתיבה

הרגיל ללמוד בחול כשכלי כתיבה לפניו, ובעת לימודו כותב מה שמתחדש לו, בערב שבת יסירם מלפניו, שמא מטרדת לימודו ישכח שהיום שבת ויכתוב. (שבת א רלה)

הגהת ספר

המחבר ספר ורוצה להגיה את כתביו קודם שישלחם לדפוס, יסיר מערב שבת את מכשירי הכתיבה שלפניו, ורשאי ללמוד בכתביו בשבת, ואם ימצא טעות, יחרוט בציפורן, או יחבר שם סיכת משרד, כדי לתקן במוצאי שבת.

כתב הגאון רבי אברהם פלאג'י, שכן היה מנהגו של רבנו יצחק בילמונטי מחבר ספר "שער המלך", שבכל שבת היה מעיין בחידושים שהעלה בכתב ידו בחול, אם ימצא מה לתקן בהם. וכן היה עושה אחיו הגאון רבי יצחק פלאג'י, ולא חששו שמא ישכח ויכתוב, כיון שהדיו והקולמוס היו בחדר אחר, וגם יכול לסמן לו לזכרון על ידי קיפול בדף. וכן נוהגים בשבת כל בני תורה המחדשים דברי תורה בשבת. ע"כ. וכן מנהגו של מרן הראשון לציון רבנו עובדיה יוסף שליט"א. (שבת א רלו)

כיתוב שתחת הנעליים

נעליים שחקוקות בסולייתן אותיות או צורות של סמל מסחרי, ובהילוכו הן נחקקות על העפר, מותר ללכת בהן. שהואיל והכתיבה היא בשינוי, וגם הכתב אינו מתקיים, הרי זה "פסיק רישיה דלא ניחא ליה בשני איסורי דרבנן", וכמבואר להלן להיתר. (שבת ד קעא. שבת ה קנב)

כתב סתרים

עט מיוחד שכותבים בו על נייר ואין הכתב ניכר כלל, וכשמקרבים את הנייר לאור, ניכר בו הכתב, מותר לקרבו לאור בשבת כדי לקרוא ממנו.

כתב בשו"ת נשאל דוד אופנהיים: נייר שכתוב עליו דברים סודיים במי בצלים או לימון, ואי אפשר לקרוא מה כתוב בו אלא על ידי קירוב הנייר לתנור, ועל ידי החום נפלט הכתב ויהיה רישומו ניכר, מכיון שאינו עושה שום מעשה של כתיבה, רק ממילא נפלט הכתב מכח חימום הנייר, אין בזה איסור כלל. וכל שכן שלדעת רבים "פסיק רישיה בדרבנן אפילו שנוח לו, מותר". (שבת ה כג, קסג)

עוגה עם אותיות

עוגה שכתובות עליה אותיות, בין אם האותיות עשויות מגוף העוגה, בולטות או שוקעות, בין אם האותיות נכתבו על העוגה בקרם וכדומה, מותר לחתוך את העוגה ולאוכלה, ואין בזה איסור מוחק. ובני אשכנז נהגו להחמיר באותיות שנכתבו על העוגה בקרם, שלא לשוברן בידים, אלא בפה דרך אכילה. (שבת ה רו. סימן שמ ס״ג)

מחיקה מידיו

אם היו כתובות אותיות על ידיו, לא ינקה אותן בשבת, משום מוחק. וכשנוטל ידיו לסעודה, יטול רביעית [81 גרם] מים בבת אחת, ולא ינגבן, [כי הניגוב גורם למחיקה]. אבל אם היו ידיו מלוכלכות בדיו, מותר לנקותן. [כי מוחק שלא על מנת לכתוב, אסור מדרבנן. וכיון שאין דרך לכתוב על היד, ומחיקת לכלוך הדיו, היא רק תולדת מוחק, הרי זה מותר. אבל באותיות ממש, שמחיקתן היא אב מלאכת מוחק, החמירו יותר שלא ימחוק.] (שבת ה רכה)

נקיון בנייר כתוב

מותר לנקות לכלוך בנייר כתוב, ואין לחוש למחיקת האותיות. שהרי זה פסיק רישיה בשני איסורי דרבנן [מקלקל, ומוחק כלאחר יד,] שמותר, כמבואר להלן. ובלאו הכי, יש אומרים שעל נקיון בנייר אין שם מחיקה כלל, כי מלאכת מחיקה היא, מחיקת הכתב ממש, שעל ידי זה תהיה אפשרות לכתוב שתי אותיות, אבל לא מצינו שהשופך דיו על אותיות למוחקן, יתחייב משום מוחק, אף אם תיקן במחיקתו. (שבת ה רלד)

מלאכות בונה וסותר

הגדרת המלאכה

הבונה בנין או אוהל קבוע, חייב משום בונה. וכן המחזיר דלת בית או חלון למקומם, עובר משום בונה. והמוציא דלת בית או חלון, עובר משום סותר. [ובמקרה שחם מאוד, רשאי לומר לגוי להוציא את החלונות ממקומם, כיון שיש אומרים שחלונות שלנו שנוח להוציאם, אין בהוצאתם איסור תורה.] (סימן שח ס״ט. שבת ה רפג)

הבית שנבנה על ידי חילול שבת

בתקופת היות רבי עקיבא איגר רב הקהילה בעיר פרידלנד, פרצה שרפה גדולה בעיר והאש הלוהטת כלתה בית אחר בית ללא חמלה. היהודים תושבי העיר התרוצצו מסביב בניסיון לכבות את האש ולהציל את מה שניתן מתוך הדליקה. רק לאחר מאמצים מרובים שככה הבעירה, אולם היה זה לאחר שהספיקה כבר לשרוף רבים מבתי העיר ולהותיר אחריה עיי חרבות.

רב הקהילה, רבי עקיבא איגר, השתדל ככל יכולתו לעזור לאומללים אשר נותרו ללא קורת גג לראשם. תוך זמן קצר נאספו הסכומים הדרושים לבניה מחדש והובאו פועלים שהתחילו לשקם במרץ את ההריסות. ברם, תנאי אחד התנה רבי עקיבא עם בעלי הבתים: שבחוזה הבניה שיעשו עם הפועלים, ייכתב במפורש כי ביום השבת תשבות המלאכה, ותמורת זאת יתנו להם סכום מסוים בעד אותו יום. כל היהודים קבלו את החלטתו של הרב ללא ערעור וקיימו אותה. רק אחד מהם העז להפר בגלוי את התנאי. היה זה גביר העיר, עשיר ועז פנים, שהחליט כי לא ישעה לדברי הרב, והוא הורה לפועליו להמשיך לבנות את ביתו גם בשבת, כדי לזרז את הבניה ולהעמיד את הבית על תלו מהר ככל האפשר. בשבת הראשונה אחרי התחלת הבניה שררו שקט ושלוה בכל העירה. באשמורת הבוקר הלכו היהודים אט אט ובנחת אל בית הכנסת וטליתותיהם על שכמם, כאשר לפתע עלה קול הלמות פטישים באוזניהם. אחדים מהם חיפשו את מקור הקול, והנה נתגלו לעיניהם פועליו של העשיר עובדים בקצב ובמרץ בבניית הבית כביום חול רגיל. השמועה הגיעה גם לאזנו של המרא דאתרא [רב המקום] רבי עקיבא איגר וחרה לו מאד על חילול השבת בפרהסיה אשר בתוך עירו. מיד שלח לקרוא אליו את העשיר.

השליח שהגיע אל הבית בו התאכסן העשיר עד לבנית ביתו, דפק בדלת. יצא משרתו ושאל לרצונו. "אמור לאדונך, כי רב העיר קורא לו לבוא אליו", ביקש השליח. המשרת נכנס פנימה, וכעבור דקות אחדות שב ותשובת העשיר בפיו: "אדוני עסוק עתה מאד ומצטער הוא על שאינו יכול למלא את בקשת הרב". השליח חזר אל הרב וספר על חוצפתו של הגביר, הטוען כי עסוק הוא ואין באפשרותו לבוא. הרב הבליג והמתין עד למחרת. שוב שלח את שליחו אל הגביר, והפעם היתה התשובה כי הלה ישן

ואינו יכול לבוא. בליל שבת שלאחריו שלח רבי עקיבא איגר את השמש להכריז בכל העיר כרוז אשר כתב בכתב ידו ובה נאמר, כי איסור חמור הוא לבנות ביום השבת, והרב גוזר שמהיום והלאה לא ייעשה כן עוד, ובסיום הכרוז נאמר: "וכל הפורץ גדר ישכנו נחש". השמש מלא את פקודת הרב והכריז את ההכרזה, אך אותו עשיר לא שת לבו לדבר והמשיך במעשיו הנלוזים.

ביום שבת קודש נשא רבי עקיבא איגר דרשה בבית הכנסת ובה דיבר בחום על גודל האיסור של חילול שבת. הוא קרא בקול רם את הכרוז והוסיף אזהרה חמורה באוזני הציבור, כי בטוח הוא שכל מי שימרה את פיו ויבנה בשבת - הבית ההוא לא יתקיים. הגביר לגלג על דברי הרב והמשיך להורות לבנאים שיעשו את מלאכתם גם בשבת. תוך זמן קצר נבנה עבורו בית גדול ומפואר יותר מכל שאר בתי העיר. העשיר היה גאה מאוד בביתו החדש והנאה, ונכנס לגור בו בשמחה רבה. אולם כעבור זמן מה נפלה פתאום תקרת אחד החדרים והתמוטטה. מיד קרא הגביר למהנדס מומחה שיבדוק את סיבת התמוטטות התקרה. הלה בדק היטב את כל הקירות ומצא כי הרקב אחז בכל עצי הבית. "התקרה וכל הקירות רקובים ומתולעים וסכנה היא לשהות בבית הזה", אמר המהנדס, "צאו מכאן מיד ופנו את הבית, כי יש לבנותו מחדש".

השמועה על הפלא הגדול שארע התפרסמה בכל העיר, והכל שחו אודותיו: הלא ביתו של הגביר נבנה מאותם עצי יער אשר מהם בנו את שאר הבתים, אך רק בו שלטה הרימה. "אין זאת, אלא שהתקיימו דברי הצדיק שנאמרו מעומק לבו, כי צדיק גוזר והקדוש ברוך הוא מקיים", אמרו האנשים זה לזה. את בית העשיר היה הכרח לבנות שוב, ולאחר שנבנה, פחד העשיר לגור בו ומכרו לאיש אחר.

תקיעת מסמר

התוקע מסמר בקיר, חייב משום בונה, כיון שהמסמר נעשה כחלק מהקיר, והרי זה כתוספת בבנין. ומכל מקום מותר לתלות תמונה על מסמר הקבוע בקיר. (שיג ט. ב שמו)

חופר בבית

החופר ברצפת ביתו גומה קטנה, כדי להשתמש בה להניח מעות או שאר חפצים, הרי הוא עובר על תולדת בונה. (שבת ד לג, שבת ה רעז)

מותר לילדים לשחק בגולות על גבי קרקע מרוצפת, אבל לא על גבי עפר, שמא יחפרו או ישוו גומות בעפר, ויעברו משום בונה. (ביאור הלכה סימן שלז ס״ב. ה״ע ד רמא)

החזרת מזוזה למקומה

מזוזה שנפלה ממקומה, מותר להחזירה לבית המזוזה או לחפירה בכותל שהיתה בו. ואין זה דומה לדלת בית או למסמר שאסור להחזירם, הואיל והם בטלים ונחשבים כחלק מהבית, אבל מזוזה היא קדושה ואינה בטלה להיחשב כחלק מהבית. וכמו כן, אין כאן איסור משום מתקן במה שמכשיר את הבית להיכנס בו, מפני שבשבת אין איסור לדור בבית שאין בו מזוזה, הואיל ואינו יכול לקובעה. גם אין המזוזה מוקצה, כיון שאפשר ללמוד ממנה דיני מזוזה. (שבת ג י)

כיסויי בורות

מכסה של בור שיש לו ידית או שחקוק בו בית אחיזה, מותר לפותחו ולסוגרו. אבל בלאו הכי, אסור אפילו להזיז את המכסה, [לפי שהוא ״מוקצה מחמת גופו״ כדלהלן]. ופשוט שאם הבור פתוח ויש חשש שיפלו בו, חייבים לכסותו בכל אופן. (ב שע, שעב)

פתיחת תיבה או חדר נעולים

תיבה או חדר נעולים ויש בהם מאכלים של שבת, ואבד המפתח, מותר לשבור את המנעול או התיבה והדלת. ואם יש שם גוי, ישבור על ידי גוי. ואין בזה איסור סותר, כיון שלא אסרה תורה מלאכת סותר אלא על מנת לבנות, שאז הוא מתקן בסתירה זו, אבל במקרה זה ששובר את התיבה או המנעול, הוא מקלקל ואיסורו מדרבנן, ולצורך שבת לא אסרו. (שבת ה רצד)

קליעת צמה

אסור לקלוע צמה בשיער או להתירה, משום שדומה לבונה וסותר. (סימן שג סעיף כו)

קרם או התזת ספריי על שיער

אסור לתת קרם שיער או להתיז ספריי על שיער, כדי לחזק ולשמר את עמידת התסרוקת, משום שדומה לבונה. (שבת ה יד) כתב הריב״ש: פוקסת שאסרו, היינו אחר שראש הנערות סרוק יפה ואין בו חשש של השרת שערות, רוחצות המסרק בשמן טרוף במים, ומעבירות המסרק על ראשן להדביק השערות זו בזו ולהשכיבן על הראש, שזה דומה לבנין. (ביאור הלכה ס״ס שג)

דיני אוהל עראי ומחיצה

אוהל ופריסת וילון

אסור לעשות אוהל עראי, דהיינו לעשות גג כדי להגן עליו מפני החמה או הגשמים וכיוצא. אבל מחיצה בלבד ללא גג, מותר לעשותה. ולכן מותר לפרוס וילון לצניעות בין גברים לנשים, או בפתח החדר וכיוצא. וכמו כן, אם הוצרך לעשיית צרכיו, ויש בחדר ספרי קודש [כגון זקן הישן בסוכה] או נר דלוק, מותר לפרוס וילון כנגד הספרים והנר, כי אין המחיצה באה אלא לצניעות בלבד. וכתב הגר״ח בן עטר בספרו ראשון לציון: דעת המחמיר בזה, אין לה יסוד בגמרא, ודעת הרי״ף והרמב״ם והרמב״ן והרשב״א והר״ן להתיר, ולא מצאנו מי שחולק עליהם. ומה לנו לחוש לדעת המחמיר נגד כל הפוסקים ראשונים ואחרונים שמפורש בש״ס כמותם, ולכן אנו מורים להתיר. (סימן שטו ס״א. שבת ה רפא, שיד. חזו״ע סוכות קלא)

ואולם, אסור לעשות ״מחיצה מתֶּרֶת״, דהיינו מחיצה הבאה להתיר ולהכשיר דבר מסויים, כגון: אם היו לסוכה שתי דפנות, אסור להעמיד מחיצה שלישית כדי להכשיר את הסוכה. (סימן שטו ס״א. שבת ה רפ, רפא)

תוספת על אוהל או מחיצה

אוהל גג שהיה מאהיל ברוחב טפח [8 ס״מ] קודם השבת, מותר בשבת להמשיך לפותחו עוד, או לפרוס עליו סדין נוסף, כיון שהוספה על אוהל עראי מותרת. וכן מותר להמשיך מחיצה הבאה להתיר, כשהיתה פתוחה טפח [מהר״ם. ובצירוף דעת רש״י שאפילו מחיצה המתרת, מותר לעשותה]. ולכן מותר להוסיף על הדופן השלישי כדי להכשיר את הסוכה. וכן אם נפל מהסכך ונשאר טפח ממנו, מותר לתת את הסכך ולהכשיר את הסוכה. (סימן שטו ס״ב. שבת ה רצט, ש)

טפח פתוח

טפח זה שצריך להיות פתוח קודם השבת, הוא חוץ מרוחב הכריכה והליפוף של הסדין. דהיינו שאם יש סדין כרוך ומגולגל שפותחים אותו להאהיל, והכריכה היא ברוחב טפח, אין הכריכה נחשבת כגג פתוח טפח, לפי שאין בו שום היכר של אוהל. אבל אם הסדין אינו כרוך ומגולגל אלא מכווץ קמטים קמטים ברוחב טפח, מותר להוסיף עליו, כי יש בו היכר של אוהל פתוח [כי מצוי שהמחיצה מכווצת, כמו בוילון פרוס או בגגון של עגלה שפתוח מעט, ויש בהם כיווצים]. (מהריק״ש, מעט מים. שבת ה שב)

עריסה ועגלת תינוק

אסור לפרוס סדין על עריסת תינוק, כדי להגן עליו מפני החמה או זבובים, אלא אם כן היה פרוס טפח מערב שבת. וכן גגון המחובר לעגלת תינוק, יפתחוהו טפח מערב שבת. ובגגון שיש בכיווציו וקמטיו רוחב טפח, מותר להמשיך לפותחו או לפרוס ניילון על העגלה מפני הגשמים, כנ״ל. (שבת ה שב)

אופן היתר עשיית גג בשבת

חוטים או קנים הסמוכים זה לזה בפחות משלושה טפחים [24 ס״מ], נחשב הדבר כאילו אין ריווח ביניהם, וממילא יש כאן אוהל [שקבלה בידינו הלכה למשה מסיני: ״**שלושה טפחים, כלבוד** [כמחובר] **דמי** [דומה]״, דהיינו, כשהמרחק בין קנה לקנה או בין חוט לחוט פחות מ-ג׳ טפחים, נחשב הכל כדבר אחד שלם, וכאילו אין ריווח ביניהם כלל.] ומותר לפרוס או להוסיף עליהם סדין, ככל תוספת אוהל שמותרת. (סימן שטו ס״ב. שבת ה שא)

ולפי האמור, הנצרך להצל מפני החמה, רשאי למתוח שני חוטים כשפחות מ-ג׳ טפחים ביניהם, ועליהם יתן סדין לתוספת אוהל. כי בנתינת החוטים אין איסור, שהרי לא עשה שום אוהל [ולא אומרים לבוד להחמיר ולהחשיב זאת כאוהל]. ופריסת הסדין לאחר מכן, היא רק תוספת אוהל. (תוספות, הרא״ש, הרש״ל, יד אליהו מלובלין, מהרש״ם ושכן דעת הרמב״ם, יוקח נא, בנין ציון ועוד. שבת ה שא) והיתר זה שייך גם במקרה שנפל הסכך מהסוכה ביום טוב או בשבת של סוכות, כמבואר בחוברת ״חג הסוכות בהלכה ובאגדה״.

סתירת אוהל

אסור לסתור אוהל בשבת. על כן, אם הוצרך לקפל את הסדין המצל או את גגון העגלה, ישאיר ממנו טפח, שבזה ישאר עליו שם אוהל. והיתר זה הוא בין באוהל שהיה עשוי מלפני שבת, ובין באוהל שעשאו בשבת בהיתר, כגון שהיה פתוח טפח. (שבת ה שג, שכח)

פריסת טלית

מותר לפרוס טלית בשמחת תורה על ראשי הילדים בעת עלייתם לתורה, כנהוג. ואין בזה משום עשיית אוהל, כיון שאוחזים את הטלית בידיהם, ולא כשאר אוהל שמונח או תקוע ביתדות בארץ, והרי זה כמותח בגד בידיו על ראשי בני אדם לצל, שאינו נחשב לאוהל. ועוד, שהרי אין פורסים את הטלית לצל אלא לכבוד בלבד. (שבת ה רצז)

מנין המתקיים בחצר בית הכנסת, ובקריאת התורה החל לטפטף גשם קל, מותר לאחוז בטלית ולפורסה מעל ספר התורה, להגן עליו מהגשמים. כנ״ל בטעם הראשון. (שבת ה רחצ)

מטריה

אסור להשתמש במטריה בשבת, אפילו אם היתה פתוחה מערב שבת. ויש לפרסם דבר זה ברבים, להסיר מכשול מהטועים. ואף שהתבאר לעיל שאם אוחזים את הטלית ביד, אין זה נחשב לאוהל; יש לחלק בין טלית למטריה, שהטלית אינה מיועדת להאהיל כלל, לכן כשאוחזים אותה ביד, גם אם יתכוונו להאהיל בה, אינה נחשבת אוהל. לא כן מטריה שכל מטרתה ויעודה להאהיל מפני הגשמים, לכן אף שאוחזים אותה ביד, נחשבת לאוהל. (שבת ה שז)

פתיחת מיטה ושלחן. ספר על ספרים. חופה.

מותר לפתוח מטה מתקפלת, או להניח ״רגלים״ ועליהן פלאטה של שולחן, או להניח ארבעה ספרים מארבעה צדדים וספר על גביהם. כי לא אסרו להעמיד מחיצות עם גג, כאשר אינו משתמש בחלל שתחתיו. וכן מותר להעמיד עמודי חופה לְכָבוד. ואף שמשתמש בחלל שתחתיה, מכל מקום כיון שעושה גג ללא מחיצות, ואין כוונתו להאהיל ממש מפני החמה והגשמים, הרי זה מותר. (שבת ה רצז, דש, שטו, שיט, שכ, שכא, שכד. ח״ג שמ)

מגבעת רחבה

מותר לחבוש מגבעת שיש לה שוליים רחבות יותר מטפח [8 ס״מ] ונעשה מהן צל, ואין בזה משום אוהל עראי. כי לא אסרו אלא כשמתכוין להגן בו מפני החמה וכיוצא, אבל כשמתכוין לכסות ראשו, אף שממילא נעשה אוהל, מותר, וכנ״ל שכל שאין כוונתו להאהיל אינו אסור אלא כשיש מחיצות וצריך לאוויר שתחתיו. ועוד, משום שזה ״פסיק רישיה שלא איכפת לו בדרבנן״, שלדעת רבים מהפוסקים זה מותר, כמבואר בהלכות בישול. ועוד, שלא אסרו אלא בכובע שהשוליים היו כלפי מעלה ובשבת הוריד את השוליים ועשה אוהל, אבל אם הוריד את השוליים מלפני שבת, נמצא שהיה כאן אוהל ומותר. ובצירוף דעת רש״י שאין איסור אוהל בכובע כלל. (שבת ה שכב. ח״ג שמא)

תיקוני כלים

החזרת ידית לדלת

כשם שאסור להחזיר דלת למקומה משום בונה, כך אסור לתקוע ידית בדלת, שהרי היא נעשית כחלק מהדלת. אולם ידית שאינה מחוברת היטב לדלת ונשלפת מידי פעם, מותר להחזירה ולפתוח בה בשבת, שהרי היא כמפתח (ב שע). ואמנם, גם אם נשמטה הידית פתאום בשבת, יש להקל במקום צורך להכניסה שוב [ופשוט שבלי לתוקעה במסמרים], וטוב שיחזירה בשינוי.

החזרת דלת ארון

דלת שהתפרקה מתיבה או מארון, אסור להחזירה למקומה. מחשש שמא יתקע בחוזקה ויתחייב משום מלאכת "מכה בפטיש", כמבואר להלן. (סימן שח ס"ט ומשנ"ב)

הגבהת והנמכת סטנדר

מותר להנמיך ולהגביה סטנדר בהברגה שבו, מפני שכך דרך שימושו. ועוד, שכל דבר שאין צורך לגבורה או אומנות בעשייתו, אין בו משום תיקון כלי (הרמב"ן, הרשב"א, הריטב"א, המאירי, הר"ן, מהר"י מטראני. שבת ג פג, שבת ה שנב). [ואולם בהלכה הקודמת, אף שגם שם אין צורך לגבורה ואומנות כדי להחזירה, בכל זאת אסור להחזירה מסיבה אחרת שמא יתקע.] (שבת ה רצא)

כיוון משקפת

מותר לכוון משקפת ולהתאימה לראיה טובה יותר. כנ"ל, כיון שזו דרך שימושה ולא מחדש בה כלום. וכתב בציץ אליעזר, שדן בזה לפני החזון איש, והסכים עמו להתיר בפשיטות. (שבת ה כה)

מילוי שעון

מותר למלאות שעון מכני, ואין בזה משום מתקן כלי [משום שרק ממשיך את המצב הקיים בפעולתו של השעון]. ואם פסקה פעולתו לגמרי, נהגו להחמיר שלא למלאותו. [כי יש אומרים שנחשב כמתקן כלי, שהרי אינו פועל ועתה מחדש את פעולתו. ויש אומרים שכיון שהמילוי אינו מעשה אומן, וכך דרך שימושו למלאותו מידי פעם, אין זה מתקן כלי]. וכל שכן שמותר לענוד שעון שבתנועת יד הוא מתמלא וממשיך לפעול. (שבת ה שנג, שנז, שסג)

הזזת מחוגי שעון

מותר להזיז את מחוגי השעון לכוונו לשעה המדוייקת, בתנאי שאין זה מפסיק בינתיים את פעולת השעון. (שבת ה שסב)

החזרת עדשה למשקפיים

עדשה של משקפיים שיצאה ממקומה וזקוק למשקפיים מאוד, יחזירה בעדינות ולא בחוזקה למסגרת מבלי להדק את הבורג. (חלק לוי, בית ישראל לנדא, ציץ אליעזר. ה״ע ד רסג)

נתינת עדשות בנוזל

מותר להניח עדשות מגע בנוזל, שלא תתייבשנה ותתקלקלנה. ואין בזה משום מתקן כלי, כי רק שומר על המצב הקיים, וכמכניס אוכל למקרר לשמור על טריותו. (שבת ה שנב)

קיפול מפיונים

מותר לכתחילה לקפל מפיונים בצורות שונות לייפות את השולחן לכבוד השבת. ועיין בשו״ת באר משה שטרן (ח״ח סי׳ קלד) שכתב: האוסר זאת, ידע כי אין לו שום יסוד בהלכה, ואיך יעלה על הדעת שבנייר רך יהיה שייך דין בונה, והוא רחוק מהשכל, וכבר כתבתי שבנייר רך מותר לעשות כל צורה שהיא, וברור שאין איסור כלל בדבר, ומותר בהיתר גמור. וכן דעת מרן הראשון לציון רבנו עובדיה יוסף שליט״א בתשובה בכתב יד בספר מעשה שבת. (עיין שבת ה)

קילוף שעוה מהכתב

אם נטפה שעוה עבה על אותיות שבספר תורה, אף אם אין האותיות ניכרות, מותר לקלף את השעוה, ואין זה נחשב כמתקן את הספר. שהרי לדעת רבים מהפוסקים גם כשאין האותיות ניכרות, הספר כשר [והיינו דוקא כשהשעוה על אותיות מפרשה אחרת, שהרי אסור לקרוא אפילו אות אחת שלא מן הכתב]. ואף שלהלכה מחמירים שלא לקרוא בספר תורה שכזה, מכל מקום כיון שהספר נכתב כהלכה, ורק עתה על ידי נטיפת השעוה לא יכולים לקרוא בו, נמצא שכשמסלק את השעוה, אינו אלא כמסיר את המונע מקריאתו,

ונשארות האותיות כהלכתן. (שבת ה קעט)

עשיית זר פרחים

מותר לקבץ פרחים המפוזרים בבית לעשותם זר לנוי. ואין בזה חשש עשיית כלי, כי אפילו אם הפרחים נחשבים כלי, הרי גם כל פרח בפני עצמו נחשב כלי, וכשמחברם יחד, לא עשה כלי, אלא צירף כמה כלים יחד. (שבת ג כו, שבת ד קג)

פתיחת קופסאות, בקבוקים ושקיות מזון

קופסאות שימורים

מותר לכתחילה לפתוח קופסאות שימורים של סרדינים, זיתים, תירס וכיוצא.

ואין בזה חשש איסור של עשיית כלי, שכיון שאחר השימוש זורקים אותן, אין שם כלי עליהן. ואפילו היה מתכוין לעשות פתח יפה, כיון שזה כלאחר יד [שאין זו דרך עשיית כלי על ידי קריעה או שבירה], מותר. (הרא״ה, הר״ן, והריטב״א) וכן עשה מעשה רב הגאון רבי עקיבא יוסף שלזינגר (מחבר ספר בית יוסף חדש) ופתח קופסאות סרדינים. גם הגאון רבי יוסף פולאק (מחבר ספר שארית יוסף) כשהיו באים אורחים רבים לביתו, היה פותח בעצמו את קופסאות הסרדינים. וכתב במנחת שלמה אוירבך: ואין לנו לאסור בגלל אנשים מועטים מאוד שמשאירים את הקופסאות להשתמש בהן, שבטלה דעתם אצל רוב האנשים שאינם מחשיבים אותן כלל וזורקים אותן לאשפה. גם בשו״ת חלקת יעקב כתב, ומה שכתב החזון איש שהרבה בני אדם דעתם להשאיר הקופסה להניח בה מסמרים או סבון, באמת יש לומר שזה היה במקומות שהיו עניים מאוד, אבל במקומות אלו אנו עדים שרוב ככל הקופסאות מושלכות לאשפה מיד. וגם מה שכתב שמשאירים את שארית הדג בקופסא, זה ידוע שאחר פתיחת הקופסא, האוויר מזיק מאוד למה שבתוכה, ולדעת הרופאים יש גם חשש סכנה להניח הדגים בקופסא לאחר שנפתחה. ובספר נתן חכמה לשלמה כתב בשם רבו הגאון רבי אליהו דסלר שהמנהג להקל, וביסס וחיזק ההיתר שם. ובשו״ת שרגא המאיר כתב, ראו ראינו אצל רבותינו שהיו פותחים קופסאות סרדינים בשבת. וכן דעת: הגאון רבי חיים פלאג׳י, הגאון רבי אליהו מני, כף החיים סופר, חבלים בנעימים לגאון מהרי״ל גרויברט, שאלי ציון, הלל אומר, דברי שלום קרויז, דברי יציב, משנת יעקב מקאפיש, באר משה שטרן, אגרות משה, והשיב משה, מנחת יצחק, הגרשז״א, שמש ומגן, מגילת ספר החדש, תפלה למשה ועוד. וביחון המעיין, כתב הרב גרוס בשם החזון איש להתיר, וכן כתבו באור לציון ועוד, שגם החזון איש יודה להתיר בזמנינו, ואפילו אם משתמש בהן איזה זמן עד שיגמור כל הדגים שבתוכן. (שבת ג קד, שבת ה שעה)

בקבוקים

מותר לכתחילה לפתוח בקבוקי שתיה בשבת. ומסופר על הגאון רבי יעקב ישראל פישר זצ״ל שכאשר היה רואה משהו שחושש מפתיחת הבקבוקים בשבת, היה אומר לו תן לי ואני יפתח. וכן המנהג בשלחן מרן הראשון לציון רבנו עובדיה יוסף שליט״א לפתוח את הבקבוקים בשבת.

אף שמפריד את הטבעת מחלקו התחתון של המכסה ונמצא מקלקל את המכסה, מכל מקום לצורך שבת כדי ליטול מאכל וכיוצא, לא אסרו חז״ל מקלקל, כמו שאמרו (מסכת שבת קמו ע״א): שובר אדם את החבית לאכול ממנה תאנים יבשות. גם אין לחשוש לעשיית כלי בכך שיצר פקק, כיון שכבר היה פקק קודם הידוקו בצוואר הבקבוק, ואף לאחר הידוקו נשאר פקק שמשמש כמכסה. [גם אפשר לכסות בו בקבוק קטן יותר שלא בדרך הברגה]. ועוד, שהרי אינו מתכוין לעשות כלי אלא לפתוח בקבוק למשקה שבו. (דבר יהושע אהרנברג, חשב האפוד, באר משה שטרן, ציץ אליעזר, להורות נתן, ישועת משה, קנין תורה, אבן ישראל פישר ועוד. שבת ה שסח)

חוט בבקבוק שמפניה

חוט ברזל שמסובבים אותו סביב כיסוי בקבוקי שמפניה, מותר לפותחו ולקושרו. ואף שהשוזר חבלים או הפותל פתילות, עובר על תולדת קושר, וכן המפריד את הפתיל או החבל עובר על תולדת מתיר, אין זה דומה לחוט שסביב הבקבוק, כי דוקא בשוזר ופותל, החבל נעשה על ידי התקשרות של חלקי החבל, ונעשה הכל כגוף אחד שיש בו דמיון לקושר, אבל בבקבוק החוט נעשה רק לסבב את הכיסוי שיחזיק מעמד, ונראה לכל שהם שנים ואין זה קשירה. גם אפשר לפותחו בקלות, ואין לזה גדר קושר (שבט הלוי). (הגר״מ פיינשטיין, אמת ליעקב קמינצקי, דברי יציב, הגרח״פ שיינברג, משנה הלכות, אור לציון, שבט הלוי, חוט שני, טל אורות ועוד. שבת ה עז)

שקיות מאכל ופחיות

מותר לכתחילה לפתוח מעדנים, שקיות חלב, פחיות. חבילות מזון של מצות, סוכר, קפה וממתקים. חבילות כלי חד פעמי, מפיונים, טישו, טיטולים וכיוצא בהם לצורך השבת, הן ביד והן במספריים, ואפילו במקום האותיות והסימונים. על פי הנ״ל שלא אסרו מקלקל לצורך שבת. וגם דומה למה שכתב השלחן ערוך (שיד ס״ח): ״מותר לחתוך סלים העשויים מכפות תמרים ומניחים בתוכן תמרים להתבשל, שכל זה כמו ששובר אגוזים או שקדים כדי ליטול האוכל שבהם״. (הגרשז״א, דברי יציב, ציץ אליעזר, אבן ישראל פישר, דבר ישראל, חשב האפוד, באר משה, משנה הלכות, שמירת שבת כהלכתה ועוד. שבת ג קד, קי. שבת ה שסה, שפד. ח״ג תתטז)

מתקן חלב - ״קנקומט״

מתקן חלב הנקרא ״קנקומט״, ואוחזים בפינת שקית החלב, ומעבירים אותה מעל להב הסכין שנמצא בקצה הכלי, מותר לפתוח השקית בכלי זה ללא חשש. (שבת ה שסז)

הפרדת גביעי אשל ושקיות תה

מותר להפריד גביעי אשל ושקיות תה המחוברים יחד, משום שחיבורם לא נעשה לקיום, אלא על דעת להפרידם בעת השימוש בהם. (הגרש"ז אוירבך זצ"ל. ה"ע ד רנד. שבת ה עד)

תיקוני בגדים

נתינת חגורה או גומי במכנס

מותר לתת חגורה במכנס חדש, אפילו שאינו יכול ללובשו בלי החגורה, ואין בזה משום מתקן כלי כלל. אולם אין להשחיל גומי בפנים הבגד [כבגד תחתון, מכנס לילדים עם גומי, חצאית וכיוצא.]

משום שבהשחלת גומי יש טורח ואינו עובר אלא על ידי סיכת בטחון וכיוצא, ונראה כמתקן. ואולם, אף אם היה הנקב רחב ונכנס הגומי בקלות, עדיין אין להשחילו, שמא יקשור בסופו קשר של קיימא, כפי שהרגילות לקושרו. גם מאחר שמבטלו שם, יש בזה תיקון כלי. אבל במכנס רגיל, מותר לתת חגורה, שאינו מבטלה שם ועשוי להכניסה ולהוציאה. וגם אם היה מבטלה, כיון שיש על החגורה שם כלי, הרי זה כנותן כלי בכלי. וכמו שמותר לתת קנה חלול או ברז בנקב שבחבית יין, כדי להוציא היין, אף שלא היו הקנה והברז בחבית מעולם (סימן שיד ס"ב) . (בית יוסף ס"ס שיז. ה"ע ד רכח. שבת ה עח)

שרוך בנעל חדשה

מותר להשחיל שרוך חדש אפילו בנעל חדשה. שכיון שהשרוך נכנס לנקב בקלות ללא טורח, שסביב הנקב יש טבעת ברזל או שהנקב רחב, אין בזה איסור מתקן כלי. ואף אם מבטל שם את השרוך, מותר, כיון שיש עליו שם כלי וכנ"ל, וכל שכן אם דעתו להוציאו במוצאי שבת. (קצות השלחן ושכן דעת הגר"ז, מגן אברהם וחיי אדם. תורת שבת, מהר"י שטייף ראב"ד בודפסט, באר משה שטרן, מים חיים, בצל החכמה, יצחק ירנן ועוד. וכתב בשו"ת שרגא המאיר שאין צורך להחמיר בזה. ה"ע ד רכט. שבת ה עח)

החזרת אבזם בחגורה

רצועת חגורה שנשמטה מהאבזם, מותר לתוחבה שוב באבזם. (כמבואר לעיל, ועיין שיז ס״ב)

הצרת מידת כובע

כובע שהוא רחב יותר ממידת הראש, מותר לתת נייר מבפנים, כדי לצמצם את חלל רחבו ולהתאימו למידת הראש. (ה״ע ד רסד)

כובע שהתקמט

כובע שהתקמט, מותר ליישרו ולהחזירו למצבו הקודם, ואין בזה משום מתקן כלי. (שבת ה שנא)

קיפול טלית גדול

מותר לקפל את הטלית שלא כסדר קיפולה הרגיל. והמקילים לקפלה כסדר קיפולה הרגיל, אפילו לצורך השבת הבאה, יש להם על מה לסמוך. ובכל אופן ישים לב שהטלית תהיה מונחת יפה ולא זרוקה ומזולזלת, שאין זה מכבוד המצוה. (שבת ה שמג. ועיין שו״ת נזר כהן (חלק א סימן יג) להרה״ג זמיר כהן שליט״א)

פתיחת כיס חליפה

כיס שבחליפה, שדרך החייטים לתופרו בעת הכנת החליפה, אסור לקורעו, שנמצא שגומר את עשיית הכלי בשבת, ויש בזה משום מלאכת מכה בפטיש.

כתב רבנו אברהם בן הרמב״ם: ״דרך החייטים כשגומרים את הבגד ומתקנים בית הצוואר שלו שיהיה ראוי ללבישה, מושיב החייט המטלית שחתכה ממקום בית הצוואר על בית הצוואר, ותופרה תפירת עראי, כדי שיהיה היכר לבגד הזה שהוא חדש, ושלא לבשו אדם מעולם. וכשירצה בעל הבגד ללובשו, מסיר אותם החוטים שתפר בהם את המטלית ולובשו. ועל זה חייב חטאת, מפני שחיבורו יפה, שכן דרך כל החייטים לעשות כן, אבל בחבית של חרס שסתם את המכסה בטיט, אין חיבורה חיבור גמור אלא אם כן נשרף בכבשן שיהיה כולו כגוף שווה״. (שבת ה עא)

הפרדת זוג גרביים מחוברות

מותר לקרוע בשבת את החוט המחבר בין שתי גרביים חדשות, שאין התפירה לקיום אלא זמנית עד שילבשן. (שמירת שבת כהלכתה, להורות נתן ועוד. שבת ה עד)

ולכאורה, מה ההבדל בין פתיחת זוג גרביים שהתפירה היא זמנית, לפתיחת כיס שבחליפה שגם שם התפירה היא זמנית? ואפשר לבאר שלגבי כיס, כיון שכך דרך החייט לתפור את הכיס לצורך תפירת הבגד כהוגן, על כן כשפותח את הכיס, הרי זה גמר מלאכת הבגד שנעשה הכיס ראוי לשימוש. וכן בבית הצוואר הנ"ל שדרך החייטים לסוגרו, אזי כשפותחו הרי זה גמר מלאכת הבגד שיוכל להשתמש בחלוק. לא כן בגרביים, שהן שתי בגדים גמורים, וכל תפירתן היא רק כדי לחברן יחד שלא יפרדו עד שימכרם, ודומה לחולצה ומכנס התפורים יחד כדי למוכרם, שמותר לפותחם ואין זה גמר מלאכה, וכמו שמותר לפתוח זוג נעליים שתפרם המוכר יחד עד שיקנום.

מלאכת מכבה

הגדרת המלאכה

המכבה גחלים לצורך ההדלקה בהם לאחר זמן או המכבה פתילה לצורך ההדלקה הבאה שתידלק מהר יותר, עבר על מלאכת מכבה. אבל אם אין בכוונתו לצורך ההדלקה הבאה, אלא לעצם הכיבוי בלבד, הרי זה אסור רק מדרבנן. כי לא אסרה תורה אלא כיבוי שיש בו צורך להדלקה הבאה. (שבת א רנב, רנו)

כיבוי מנורה

המכבה מנורה חשמלית, עובר על איסור כיבוי מדרבנן. שהרי אין בכיבוי שום צורך בשביל ההדלקה הבאה. (שבת א רכח, רנב, רנו. שבת ג רנו)

נזק לרבים

כתב מרן בשלחן ערוך (סימן שלד סכ"ז): "גחלת המונחת במקום שרבים ניזוקים בה, יכול לכבותה, בין אם היא של מתכת, בין אם היא של עץ". והטעם בזה, כיון שהכיבוי אסור רק מדרבנן, שהרי אין בכוונתו לכבותה לצורך ההדלקה הבאה, ובמקום חשש נזק התירו לכבותה.

חוטי חשמל קרועים

חוטי חשמל שנקרעו ברחוב, מותר לטלפן לחברת חשמל שיבואו לנתק את הזרם, כדי שלא תהיה סכנה לעוברים ושבים ברחוב. (ד שעו)

מסירת פרטים

מי שהתבקש משוטר יהודי לתת פרטים על סיבות דליקה שפרצה, והשוטר יכתבם, אסור להשיב לו, אפילו אם יאיים להענישו, שהרי הוא מסייע לחלל שבת. (ד שסז)

מכבי אש

בכל דליקה יש להתבונן אם יש בה אפילו חשש סכנה, כי לפי המציאות כיום שאנו גרים במקום ישוב ומערכות חשמל וגז פעילות, כמעט כל דליקה היא בחזקת סכנה, שחייבים לכבותה או להזעיק מכבי אש כדי למנוע סכנה. ואמנם, על עובדי מכבי אש להתייעץ עם רב מורה הוראה, כי פעמים ואין הכיבוי בגדר פיקוח נפש.

גרם כיבוי

דליקה שפרצה וברור שאין חשש סכנה אלא הפסד ממון בלבד, אסור לכבותה, אבל מותר לגרום לכיבויה. למשל: ארון שאחזה בו אש מצד אחד, מותר לשפוך מים על צדו השני, כדי שכאשר תגיע האש לשם, תכבה. וכן מותר להניח בצד השני בקבוקים ושקיות מים, שכאשר תגיע האש אליהם, יבקעו ותכבה האש. כי גרם כיבוי וגרם הדלקה מותר. (ד שע, שעב)

כמו כן, אם אחזה אש במפה וברור שאין חשש סכנה, ישפוך מים על צידה השני, כדי שכשתגיע האש לשם, תכבה. ואולם אין לשפוך מים אלא כשהמפה נקיה, אבל אם היא מלוכלכת לא ישפוך, כיון שאז עובר על איסור כיבוס [כי בבגד מלוכלך יש דין "שרייתו זהו כיבוסו" דהיינו שעצם שריית הבגד במים נחשבת כמכבס, וכנ"ל במלאכת מלבן.] אך רשאי לשפוך משקים צבועים המלכלכים את המפה ואינם מכבסים אותה. (ד שעד)

כיבוי על ידי גוי

אם פרצה דליקה וברור שאין חשש סכנה, מותר לומר בפני הגוי: "כל המכבה, אינו מפסיד", והוא מבין ומכבה. כל שכן אם בא הגוי מעצמו לכבות, שבודאי אין צריך למנוע אותו. ואם יש שם ספרי קודש כתלמוד ופוסקים או מזוזה בפתח, מותר לומר לגוי במפורש שיכבה. שלא אסרו חכמים אמירה לגוי כשיש בזיון לקודש. (שבת ג תמב)

שואל הר״ן: מה הטעם שהחמירו שלא לומר לגוי במפורש לכבות הדליקה, הלא זו ״מלאכה שאין צריך לגופה״ שאסורה מדרבנן, משום שאינו מכוין לצורך הגחלים אלא להצלת רכושו, וכיון שגם האמירה לגוי איסורה מדרבנן, אם כן הוא ״שבות דשבות במקום הפסד״ שמותר, כמבואר להלן? ויש ליישב ששונה כיבוי דליקה שהוא קרוב לאיסור תורה יותר משאר איסורי דרבנן, כי אילו היה צריך לגופו כלומר לפחמים, היה עובר מהתורה, ומתוך שאדם בהול על ממונו, אם היו מתירים לו לומר לגוי במפורש לכבות, היה מכבה בעצמו. (מסכת שבת קמה ע״א. שבת ג תסט. שבת ה קכד)

צריך ללמוד הלכות

יוסף בן סימאי היה אדם נכבד ומפורסם. הוא היה ממונה בין השאר על הנכסים השייכים למלך, ומשום כך כבדו אותו אף הגויים. באחת השבתות פרצה שריפה בחצרו, שלהבות האש עלו וגבהו ונראו למרחוק, ואיימו לשרוף את ביתו. במרחק מה מן הבית ניצב מבצר של חיל הרומאים. כשראו החיילים את האש, אמרו זה לזה: ״יוסף הוא אדם השומר על מצוות דתו, ובודאי לא יכבה את השריפה. הבה נרוץ ונכבה אנו את האש, שאם לא כן, ישרף כל ביתו״. מיהרו החיילים ורצו אל חצרו של יוסף בן סימאי. ״מה לכם כי נזעקתם אל חצרי?״ שאל אותם. ״באנו לכבות את הדלקה״, השיבו לו, ״כי ידענו שאתה לא תכבה בשבת״. ״גם לכם אסור לכבות בשבילי״, אמר יוסף ״מעדיף אני שיישרף כל רכושי ולא יחללו שבת עלי״. נדהמו החיילים, אך לא ניסו להתווכח עמו, כי ידעו שבענייני מצוות, יעמוד הוא על דעתו. והנה, לפתע התקדרו שמים בעבים וגשם עז נתך ארצה. הגשם החזק, שירד על הלהבות, כיבה אותן תוך דקות מספר, והאש שככה. ״איש קדוש אתה״, אמרו החיילים הרומאים, ״ומן השמים סייעו בידך לכבות את השרפה״. במוצאי שבת רצה יוסף להודות לחיילים על טרחתם ושלח לכל אחד מהם שני מטבעות זהב, ולמפקדם שלח חמש מטבעות זהב.

כשנודע בבית המדרש על הנס הגדול שנעשה ליוסף בן סימאי, אמרו החכמים: ״אמנם זוהי דרגה גבוהה, אבל אילו למד יוסף בן סימאי הלכות שבת, לא היה צריך להטריח את השמים לעשות לו נס, שהלא כך היא ההלכה: נכרי הבא מעצמו לכבות דלקה של יהודי, אין אומרים לו 'כבה', ואין אומרים לו 'אל תכבה'״. (שבת קכא ע״א)

מלאכת מבעיר

הגדרת המלאכה

יש לפרסם ברבים שמלאכת מבעיר, אינה דוקא בהדלקת אש חדשה כגפרור, מצית, גז וכדומה, אלא גם אם מגדיל את שלהבת הגז, הרי זו הבערה. וכן כל נשיפה בסיגריה, או כל לחיצה על הדוושה ברכב, הרי זה מבעיר. וכן הדלקת מנורה חשמלית אסורה משום הבערה.

חכמת חכמיו

הגאון רבי אלעזר מנחם שך זצ"ל נאלץ לעבור בימי זקנותו טיפולים בעיניו, ובשל כך שהה אלו ימים בבית החולים. אחת האחיות במחלקה התמסרה לצרכיו בצורה מופלאה וסיפקה את כל מבוקשו על הצד הטוב ביותר. כשיצא הרב מבית החולים, ניגשה אליו אותה אחות ובקשה ברכה. הטו הנוכחים אוזן לשמוע מה יאמר לה הרב. והנה שומעים שהרב אומר לה: ברכתי אליך, הפסיקי לעשן! קיבלה האחות את דברי הרב והלכה. לסובבים אותו הסביר הרב: האחות הזו הרי התמסרה למילוי כל צרכי, רציתי להודות לה ולברכה על כל מה שעשתה, וכיון שראיתיה מעשנת, ביקשתי למונעה מעישון בשבת, כדי למנוע ממנה את העונש הגדול שיצפה לה בעולם הבא. אולם אם הייתי אומר לה שתפסיק לעשן בשבת, סביר להניח שדברי לא יעשו רושם, לכן בקשתי ממנה שתפסיק לעשן, היא הבינה שכוונתי לסכנת הבריאות הנשקפת מהעישון, ואז קיים סיכוי גדול יותר שתמלא אחר בקשתי, וממילא לא תיענש על עישון בשבת.

נגיעה בנר שמן

אסור לגעת בנר שמן הדולק בשבת, כי בכל נגיעה יש לחוש שמא יטה את השמן, ונמצא מגדיל את השלהבת ומבעיר. על כן, שולחן שהוא רעוע מעט, לא ידליק עליו נרות שבת. (ח״ב תח)

חשמל

המדליק מנורה חשמלית שיש בה חוט להט, או תנור חשמלי, פלאטה וכיוצא, שיש בהם גוף חימום, חייב משום מלאכת מבעיר. אבל המדליק מכשיר חשמלי כגון מאוורר שיש בו רק זרם חשמלי, איסורו מדרבנן. (מנחת שלמה אוירבך, ציץ אליעזר, נשמת אברהם, להורות נתן, הגרח״פ שיינברג, ויברך דוד, מנחת אשר ועוד) [ומה שלפעמים יוצאים ניצוצות מהמכשיר, כיון שלא נדלקת מהם אש, אין בכך איסור הבערה מהתורה אלא מדרבנן (הרא״ה, רבנו עובדיה מברטנורא, בשמים ראש, פני מבין, מהרש״ם, אשל אברהם, רב פעלים, מלמד להועיל, החזון איש ועוד). ועוד, שיציאת הניצוצות, היא בדרך אגב ואין זה אלא כלאחר יד.] (שבת ג עח. שבת ד תב. שבת ה קעז, רמ, רמד. פס״ת שבת א שפו, תג, תי)

מנורה במקרר

יש להקפיד לכבות את המנורה במקרר קודם שבת, כיון שבפתיחת המקרר בשבת נדלקת המנורה. ואם שכח לנתק את המנורה, אסור לפתוח את המקרר, אך רשאי לומר לגוי לפותחו. כמבואר בהרחבה להלן בדיני אמירה לגוי. (ב רנו)

אם לא מצא גוי, אין לומר לילד קטן לפתוח את המקרר, אך רשאי לומר לו שיוציא את התקע מהשקע בעת שהמנוע פסק מלעבוד. ואם אין קטן, רשאי הגדול להוציא את התקע בשינוי, באחורי ידיו וכיוצא, בשעה שאין המנוע עובד. ועיין עוד להלן בדיני אמירה לגוי ב״פסיק רישיה״. (ב רסה. ח״א תלו)

חשמל סטטי

מותר ללבוש בגד העשוי מחומר סינטטי, שבעת לבישתו יוצאים ניצוצות אש. (ה קפג)

מצטלם לתומו

מותר לעבור ברחוב שמוצבות בו מצלמות אבטחה לזהות את העוברים ושבים, כגון ברחובות המובילים לכותל המערבי. וכן מותר ליכנס לבית שיש בו מצלמה לצלם את הנכנסים והיוצאים. שהרי המצלמה פועלת תמיד באופן אוטומטי, ומצלמת את כל הנראה ברחוב, אף אם אין עובר שם אדם. וגם בלאו הכי, הרי זה ״פסיק רישיה שלא איכפת לו בדרבנן״, שמבואר להלן בהלכות בישול בשבת שמותר. (שו״ת יביע אומר ח״ט סימן לה. שבת ה

קעג)

עובר ונדלק האור

הגר במקום שכשעוברים בסמוך לבתים, נדלק אור, וכשממשיכים ללכת נכבה האור, ומוכרח לעבור שם, רשאי לעבור. [על פי דעת הרשב״א שכל שעושה מעשה היתר גמור שאין לו קשר לאיסור, ורק הזדמן שם איסור ממילא, הרי זה מותר, כמו כאן שהולך ברחוב ואין דעתו כלל על הדלקה וכיבוי. ובצירוף דעת רבים מהראשונים שפסיק רישיה דלא ניחא ליה אפילו באיסור תורה מותר, כדלהלן.] (חשב האפוד, שרגא המאיר. יביע אומר חלק ט סימן לה)

מלאכת מכה בפטיש

הגדרת המלאכה

המכה בפטיש או בכלי אחר על כלי עקום כדי ליישרו, ובזה גומר את מלאכתו, וכן העושה פעולת גימור או יפוי בדבר שנגמרה עיקר מלאכתו וכעת ראוי לשימוש, הרי זה עובר על מלאכת מכה בפטיש. על כן, המוציא חוט הנשאר בבגד בגמר עשייתו כדי לייפותו, או המוציא קיסם שנתחב בבגד קודם שגמרוהו, עבר על מלאכת מכה בפטיש. (סימן שב ס״ב. שבת ה שכט)

הפרדת ציציות

טלית שהטילו בה ציציות, ובעת קשירתם הסתבכו החוטים, אסור להפרידם לראשונה בשבת, כי זהו גמר מלאכתם, אבל אם הסתבכו החוטים לאחר מכן, מותר להפרידם. אך יזהר שלא יהדק את הקשר העליון, משום איסור קושר. (שבת ה של, סה)

נתינת כרית בציפית

מותר לתת כרית בתוך הציפית בשבת, אפילו אם הציפית חדשה.

כתב השלחן ערוך (סימן שמ ס״ח): ״מוכין [דבר רך כצמר גפן ונוצות ובגדים בלויים] שנפלו מן הכסת, מותר להחזירם, אבל אסור ליתנם בתחילה בכסת״, משום שעושה כלי. ואולם, זה דוקא כשלוקח צמר גפן או נוצות וממלא בציפית, שעתה הוא יוצר כרית. אבל כרית מוכנה שאפשר לישון עליה כמות שהיא, ואין מניחים אותה בציפית אלא לשומרה בנקיות, מותר ליתנה בציפית בשבת.

ניפוח כרית גומי

מותר לנפח כרית גומי בשבת אפילו במשאבה המיוחדת לכך. ואין בזה משום עשיית כלי, כי אין הניפוח מעשה אומן. וגם אין ממש בניפוח אויר, ולא שייך לומר בזה שעושה כלי. ובלאו הכי, כבר יש על הכרית שם כלי קודם הניפוח, ודרך תשמישה בכך, כמו בקבוק שֹשֶם כלי עליו קודם שיתן בו מים. וגם אין בזה משום מעשה חול, כי כתב הרמב״ם שלא אסרו משום מעשה חול, אלא דברים שירגילו אותו למלאכה. כן פסקו: מהרש״ג, תולדות זאב, יסודי ישורון, בצל החכמה, הלל אומר, הגרש״ז אוירבך, הגר״ח קנייבסקי, מחזה אליהו, שמירת שבת כהלכתה, שדה אלחנן ועוד. ובשו״ת באר משה כתב על מי שהחמיר, ולא כדין הורה, והדבר פשוט וברור שמותר, ואין שום יסוד לפקפק בדבר, וכל דבריו אינם. ע״כ. (שבת ג שע. שבת ה שמב) ועיין בבית יוסף (ס״ס שיז) בשם מהרי״ל שכתב, שפשוט שמותר להכניס אבנט במכנס חדש בשבת. ומה שאסרו לתת צמר לסדין חדש, משום שעושה כלי, אבל כאן לא מבטל את החגורה במכנס ועשוי להכניס ולהוציא תדיר. ע״כ. והרי גם כאן עשוי האויר להכניס ולהוציא תדיר ואינו מבטלו שם.

פתיחת סתימה

כיור שהמים עוברים בו באיטיות, מותר לפותחו בפומפה בייתית, וכן רשאי לשפוך בו מים רותחים, להמיס את השומן הקרוש בו. אבל אם נסתם לגמרי ואין המים עוברים בו כלל, אסור לפותחו בשבת. ויש בזה חשש איסור תורה של מלאכת מכה בפטיש. ומכל מקום על ידי גוי, יש להקל במקום צורך גדול. (שבת ה שלא)

מלאכת המוציא מרשות לרשות

הגדרת המלאכה

המוציא חפץ מרשות היחיד [מהבית] לרשות הרבים [לרחוב] או מרשות הרבים לרשות היחיד, עובר על מלאכת הוצאה. ואולם מן התורה לא נחשב הרחוב כרשות הרבים אלא כשהוא רחב 16 אמה [7.68 מטר], וגם עוברים בו בכל יום 600,000 איש. אבל בלא זה, האיסור לטלטל בו מדרבנן, ומקום זה נקרא בלשון חז"ל: "כרמלית".

עירוב תחומין

ברוב המקומות בארץ ישראל מותקן 'עירוב', שהוא חוט הסובב את כל העיר, ועל ידי כך נחשבת העיר כולה כרשות אחת, ומותר לטלטל בה. והמחמיר שלא לטלטל, תבוא עליו ברכה. ומכל מקום, רשאי לטלטל בשינוי, כגון להניח מפתח בכובע או בנעל, ולתת ניירות טישו בין החגורה למכנסיים וכיוצא. (שו"ת יבי"א ח"ט סימן לג)

בישובים בארץ ישראל שאין בהם עירוב, וכן ברוב ככל המקומות בחוץ לארץ, יזהרו שלא להוציא שום חפץ בידיים או בכיסי הבגדים, ואפילו סידור וטלית של מצוה. וישתדלו בכל יכולתם להתקין עירוב, כדי להציל רבים מעוון.

יציאה מחוץ לעיר

איסור תחומין

אסור לצאת חוץ לעיר יותר מ-2,000 אמה [960 מטר] מהבית האחרון שבעיר, אפילו אם אינו מטלטל עימו דבר. ומכל מקום אם הולך לדבר מצוה ביישוב הסמוך, כגון: לבקר את רבו או אביו, או למול תינוק, או לשמח חתן וכלה, או לבית האבל וכיוצא, מותר ללכת עד 4,000 אמה [1920 מטר] חוץ לעיר ולא יותר, ובלבד שיעשה 'עירוב תחומין'.

ועירוב תחומין, היינו, שבאותו מקום שמסתיימים ה-2,000 אמה, מניח קודם השבת מאכל בשיעור שתי סעודות [324 גרם] או ליפתן [הבא להטעים את הפת, כסלט וכיוצא] לפת של ב' סעודות. ובמעשה זה נחשב שמקומו כאן בשבת, ומותר לו ללכת עוד 2,000 אמה בלבד מאותו המקום. וקודם שיתן את העירוב, יברך: "ברוך אתה ה', אלוקינו מלך העולם, אשר קידשנו במצוותיו, וציונו על מצות עירוב". ויאמר: "בזה העירוב, יהיה מותר לי ללכת ממקום פלוני זה, אלפיים אמה לכל צד". (עיין סי' שפו, תט, תטו ועוד)

הלכות בישול בשבת

מלאכת אופה

מלאכת אופה ומלאכת מבשל הן אחת מט״ל מלאכות שהיו בבניית המשכן, כאשר הוצרכו לבשל מיני צמחים כדי לקבל מהם צבע אדום, על מנת לצבוע את עורות האילים לכיסוי על המשכן. כמבואר לעיל במלאכת זורע.

סוגי בישול

המבשל תבשיל, או האופה פת, או המטגן בשמן, או הצולה על גבי גחלים, כולם בכלל מלאכת מבשל, וחייב מן התורה. (שבת ד רפט)

מאכלים הנאכלים חיים

גם המבשל מאכל הנאכל חי, כעגבניה וגזר, עובר על מלאכת מבשל. (ג קלח)

גמר בישול

מאכל שהתבשל מעט, אך לא כל צרכו [לגמרי], אסור לגמור בישולו. (ג קכח)

הבערה ובישול

הדבר פשוט שהבערת אש מלאכה בפני עצמה, ובישול מלאכה בפני עצמה. על כן, גם אם האש או הפלאטה דלוקות מלפני שבת, אסור לבשל עליהן בשבת. והמדליק אש או פלאטה ומבשל עליהן, עובר על שתי מלאכות, הבערה ובישול. (ג קלג)

בישול בחשמל

אסור לבשל בכל מכשיר חשמלי כמזלג או מיקרוגל וכיוצא. (שבת ד תב)

בישול בתולדות האור (אש)

בישול שאסרה תורה, לא דוקא כשמבשל באש עצמה [אור], אלא אף אם מבשל בדבר שהתחמם באש, אסור לבשל בו, והוא הנקרא: "תולדות האור". על כן, סיר חם שהוציאו אותו מהאש, אין לבשל בו ביצה, עגבניה וכיוצא. (ג קמז)

בישול בחמה (בשמש)

מותר לבשל בשמש, כגון להניח כוס מים או ביצה נגד השמש שיתבשלו. (שבת ד תא)

בישול בתולדות חמה

דבר שהתחמם בשמש, הרי הוא: "תולדות חמה", ואסור לבשל בו מדרבנן. למשל: מים שהתחממו והתבשלו מחום השמש, אסור לתת בתוכם ביצה כדי שתתבשל. כמו כן, אסור לשטוח ביצה על גבי פח שהתחמם מאוד מכח השמש. (שבת ד תא)

ההבדל בין בישול בחמה לבישול בתולדות חמה

הטעם שמותר לבשל בחמה עצמה, מפני שלא אסרה תורה אלא את המלאכות שהיו בבניית המשכן, ובמשכן לא בישלו בחמה. ומכיון שלא מצוי לבשל בחמה, אף חכמים לא גזרו על כך. כמו כן אין לחשוש שיטעו האנשים לומר, שכשם שמותר לבשל בחמה, כך מותר לבשל באש, כיון שהם שני דברים השונים בתכלית. אולם, אסרו חכמים לבשל בתולדות חמה, שמא יטעו אנשים ויבשלו גם בתולדות האש, מאחר שבשניהם אופן פעולת הבישול דומה, ואם היה מותר לבשל במים שהתבשלו בחמה, היו יכולים לטעות שמותר לבשל גם במים שהתבשלו באש. (שבת ד תא)

דוד שמש

מותר להשתמש במים חמים שבדוד שמש לשטיפת כלים או לרחיצת פנים, ידים וכדומה, מכיון שמים אלו התבשלו מחום השמש, ובישול בחמה מותר כנ"ל. [אבל אסור לרחוץ את רוב הגוף במים חמים, כמבואר להלן בדיני רחיצה.] (שבת ד תה)

ואף על פי שכשפותח את המים החמים שבברז, נכנסים מים קרים לדוד ומתבשלים, בכל זאת מותר, ואחד הטעמים בזה, שכלל גדול בידינו "פָּסִיק רֵישֵׁיהּ דְּלָא נִיחָא לֵיהּ בְּדְרַבָּנָן, מותר", ועתה נבאר מושג זה שהוזכר פעמים רבות בחוברת.

״**פְּסִיק** [תפסוק] **רֵישֵׁיהּ** [את ראשו], **וְלָא** [והוא לא] **יָמוּת?!**״

החותך את ראש התרנגול, ואומר שאינו מתכוין שימות, אלא רק רוצה את ראשו, כדי שבנו הקטן ישחק בו, האם יתכן שהתרנגול לא ימות? בודאי שלא. זה המשל לאדם העושה מעשה מסוים, וכתוצאה ממעשהו נעשה בודאי דבר שלא התכוון אליו, הרי הוא נחשב כעושה המעשה ממש, ואסור לעשות כן בשבת מהתורה. **על כן**, מקרר ששכחו ביום שישי לכבות את המנורה שבו, אסור לפותחו בשבת, כי בודאי תידלק המנורה, ואף על פי שאינו מתכוין להדליקה, הרי זה בגדר ״פסיק רישיה״ במלאכת מבעיר - שהרי לא יתכן שיפתח את המקרר ולא תדלק המנורה.

וכל זה דוקא כשהמלאכה שתֵּעָשֶׂה ממילא, היא אסורה מן התורה ונוח לו מעשיית המלאכה, אבל אם היא אסורה מדרבנן, ולא איכפת לו אם תֵּעשה המלאכה או לא, הרי זה מותר. כן פסקו כמה מרבותינו הראשונים, ומהם: רש״י, תוספות (שבת קג סע״א), הרשב״א, אוהל מועד, ספר המאורות לרבנו מאיר המעילי, רבי משולם בדרשי בעל ההשלמה, המהר״ם מרוטנבורג, שלטי הגיבורים. וכן דעת הרמ״א, מגן אברהם, שואל ומשיב, שואל ונשאל, בית מאיר, מהר״ם בריסק, מהרש״ם, הגאון הנצי״ב, עטרת משה, משאת משה, הגאון חזון איש (סימן נו אות ה), אגרות משה, הר צבי, אור לציון, מנחת שלמה ועוד. [וזאת מלבד הראשונים שפוסקים שאפילו ״פסיק רישיה שלא איכפת לו באיסור מהתורה, מותר״, וכן דעת הערוך, השאילתות, בה״ג, הרי״ף, הרמב״ם, רבי יוסף טוב עלם ועוד. וכתב רבנו ירוחם שכן המנהג בכל הארצות. עי״ש. רק שלהלכה אנו פוסקים שדבר זה אסור מדרבנן.] ודע, כי לדעת רבים מהראשונים אפילו ״פסיק רישיה דניחא ליה בדרבנן, מותר״, ומהם: המאירי, הר״ן, הרמב״ן, רבנו אשר מלוניל, אור זרוע, רבנו משה מבדריש (אביו של בעל ההשלמה), שיטה ישנה בשיטה מקובצת, וכן פסקו מן הדין המרדכי והתרומת הדשן אלא שהחמירו אם אפשר בקל. וכן יש מבארים בדעת מרן השלחן ערוך. גם מגדולי רבותינו האחרונים פסקו להקל ב״פסיק רישיה בדרבנן דניחא ליה״, ומהם: מהרש״ל, הט״ז (תקיא סק״ח), בית דוד, שער המלך, פרי חדש, גינת ורדים, רבנו זלמן, לשון לימודים, כנסת הגדולה, פרי האדמה, הרב יד מלאכי בתשובה, מהר״י עייאש, מהר״י טאייב, נחפה בכסף, הגאון ר׳ חיים בן עטר, ישועות יעקב, שו״ת זכור ליצחק, משחא דרבותא, הגאון מהר״א ענתבי בחכמה ומוסר, ושכן המנהג בארם צובא. שלחן גבוה, עמק הלכה, מעט מים, קרית חנה דוד, פתח הדביר, תורת חסד מלובלין, הגרי״צ אלחנן ועוד. וכן דעת מרן הבית יוסף מן הדין. והגאון רבי עקיבא איגר הקשה על סברא זו [ורבים יישבו את קושייתו], ובתשובה כתב: הואיל ודין ״פסיק רישיה דניחא ליה״, הוא מחלוקת בדרבנן, פוסקים להקל. וכל שכן בנידון דוד שמש, שהוא איסור דרבנן קל יותר שאינו איסור עצמי אלא משום גזרה, שאסרו לבשל בתולדות חמה, גזרה שמא יטעה ויבשל בתולדות האור. (שו״ת יביע אומר חלק ד סימן לד, חלק ה סימן כז, חלק ט סימן לה. שבת ד רטז, רמו, תה. שבת ה קי, קנג, קנו, רכג, שסג, ועוד.)

אשר על כן, מותר להשתמש במים חמים של דוד שמש, כי אף על פי שבשעה שפותח את הברז, נכנסים מים קרים לדוד ומתבשלים, מכל מקום הרי הם מתבשלים במים שהוחמו מהשמש - תולדות חמה, שהבישול בהם אסור מדרבנן, וכיון שאינו מעשה בידיו לבשל את המים הקרים, אלא שכתוצאה מפתיחת הברז נכנסים מים בדוד ומתבשלים, הרי זה ״פסיק רישיה״ באיסור דרבנן, וכיון שלא איכפת לו אם תעשה המלאכה או לא, מכיון שהדוד מים הוא גדול, הרי זה מותר.

מותר לפתוח את ברז המים הקרים, כדי לקרר את המים החמים היוצאים מהדוד שמש, שלא יהיו חמים מדי. (ג קסה)

בוילר

טוב להחמיר שלא להשתמש במים חמים שהתחממו בבוילר, אף שהבוילר מכובה. במה דברים אמורים? כשהמים חמים מאוד, שהיד סולדת בהם [דהיינו, שאי אפשר להחזיק בהם את האצבע מחמת החום], אבל אם אינם חמים כל כך, מותר להשתמש בהם לשטיפת כלים או לרחיצת פניו וכיוצא. (שבת ד תה)

הטעם שיש להחמיר בבוילר יותר מדוד שמש, כיון שבבוילר המים מתחממים מגופי חימום שדינם כאש, וכשהמים הקרים נכנסים ומתבשלים בהם, הרי זה בישול בתולדות האש שאסור מהתורה. ואף שלא איכפת לו מבישולם, מכל מקום כיון שבודאי יתבשלו, הרי זה פסיק רישיה שלא איכפת לו באיסור תורה, שאסור. אך מאחר ואינו עושה מעשה בידיו להכניס את המים הקרים לדוד, אלא כשפותח את המים החמים בביתו, יוצאים מים מהדוד ונעשה בו חלל ריק וכתוצאה מכך נכנסים מים קרים, הרי זה "גרמא". ואף שיש אוסרים גרמא מדרבנן, מכל מקום הרי זה "פסיק רישיה דלא איכפת ליה בדרבנן" וכנזכר לעיל. (שבת ד תה, תיא, תיג, תיד, תטז. שבת ה קיח, רעח)

הגדרת "כלי ראשון"

הסיר שבו התבשל המאכל או התחמם על האש או הפלאטה, הרי הוא נקרא: "כלי ראשון". ואף שהוציאו מהאש או הפלאטה, כל זמן שהוא חם מאוד שהיד סולדת בו [דהיינו, שנמנע לאוכלו מחמת חומו, או שאי אפשר להחזיק בתוכו את האצבע מחמת החום], אסור לתת בו מאכל לבשלו, שהרי זה מבשל בתולדות האור שאסור מן התורה. על כן, הטועם את התבשיל ומצא שהוא מלוח מדי, אסור להוסיף בו מים, כדי להפחית את המליחות. אולם אם מצא שחסר בו מלח, יכול לתת מלח בסיר אפילו בעודו על הפלאטה, מאחר והמלח המצוי כיום הוא מבושל, ודבר יבש שהתבשל, מותר לבשלו שוב, כמבואר להלן בהרחבה בדין "אין בישול אחר בישול". (ג קסה, רכו)

עירוי מכלי ראשון

כח עירוי (שפיכה) מכלי ראשון

כלי ראשון, כיון שהתבשיל שבו ודופנותיו חמים מאוד, לכן כל זמן שהיד סולדת בו, בכוח עירויו על מאכל אחר לבשל מעט "כדי קליפה" [דהיינו, השכבה החיצונית מהמאכל שעליו הוא נשפך, בעובי קליפה, מילימטר אחד לערך]. (שבת ד שכב, שכט, שע)

על כן, אסור לערות מים חמים מכלי ראשון על עלי תה או שקיות תה. אבל אם היה התה מבושל מערב שבת ונגמרו מי התמצית, מותר לערות עליהם מים חמים. ואפילו אם רק עירה עליהם מים רותחים מערב שבת, מותר לערות עליהם שוב בשבת. כמבואר להלן שאין בישול אחר בישול בדבר יבש. (שמש ומגן ועוד. שבת ד שכו)

מותר לערות מים חמים מכלי ראשון על בקבוק של תינוק כדי לחמם את המשקה שבו, כי לא שייך בזה בישול כדי קליפה, שהרי עובי הבקבוק עצמו הוא הקליפה. (ג

קסח)

תתאה (תחתון) גבר (גובר)

מותר לערות [לשפוך] מים חמים מכלי ראשון על מים שלא התבשלו, אף שהמים יגיעו לחום שהיד סולדת בו. כי כלל גדול בידינו: "תַּתָּאָה גָּבַר", דהיינו, תמיד המים התחתונים גוברים על העליונים, וכיון שהמים התחתונים הם קרים, הם מצננים את העליונים, ומורידים מהם את הכח לבשל. אבל אם המים התחתונים הם חמים ומונחים בכלי ראשון שהתבשלו בו, אסור לתת בתוכם מים קרים, כי הם יגברו על הקרים ויבשלום. ומכל מקום, מותר לתת לתוכם הרבה מים קרים בבת אחת, באופן שהחמים נעשים פושרים, והקרים לא יגיעו לחום שהיד סולדת בו. (ה"ע ד נט, ס)

לאור האמור, מותר לתת מים חמים מהמיחם על החלב שבכוס, שכיון שהחלב הקר למטה, אין בכוח המים החמים לבשל את החלב. (ג קצ)

עירוי לכוס רטובה

מותר לערות מים רותחים לכוס שנשארו בה טיפות מים אחר שטיפתה. (כן פסקו החזון איש, זה השלחן, דברי יציב, ציץ אליעזר, שבט הלוי ועוד רבים. יביע אומר חלק ד סימן לג. שבת ד שפב)

דיני כלי שני

הגדרת כלי שני

כלי שני, פירושו, הכלי שלתוכו הועבר התבשיל מהכלי הראשון [הסיר] שבו התבשל המאכל. על כן, אם עירה מים רותחים מכלי ראשון לכוס, הכוס דינה ככלי שני, ואף שהמים שבכוס רותחים מאוד, בכל זאת אין בכוחם לבשל, ומותר לתת בתוכם מאכל שאינו מבושל. שכך קבעו חז"ל (מסכת שבת מ ע"ב): "כלי ראשון מבשל", "כלי שני אינו מבשל". והטעם שכלי שני אינו מבשל, אף שהוא חם מאוד, משום שכלי ראשון שעמד על האש, דופנותיו חמות ומחזיקות את החום זמן מרובה, לכן יש בכוחו לבשל. לא כן כלי שני, שאין דופנותיו חמות, אט אט הוא מתקרר ואין בכוחו לבשל. (תוספות שבת מ ע"ב)

כתב הרמב״ם, מותר לתת תבלין לתוך התבשיל שבקערה [כלי שני] **אפילו שהוא רותח**, כי כלי שני אינו מבשל. וכן כתב הבית יוסף: ״כלי שני, **אפילו מעלה רתיחות כמו שהיה בכלי ראשון**, אינו מבשל, שכלל גדול הוא, כלי שני אינו מבשל בשום פנים, שאם לא כן לא היה לו לתלמוד לסתום: כלי שני אינו מבשל״. וכן פסקו מהרי״ף, גינת ורדים, שואל ומשיב, יד יהודה, ישועות יעקב, ישועות מלכו, ישועות חיים, פני יהושע, קהלות יעקב אלבעלי ועוד רבים. ומה שרצה בספר חיי אדם להוכיח מהרמב״ם בהלכות מעשר שכלי שני רותח מבשל, כבר דחו זאת רבים מהפוסקים שאין לדמות דין שבת לקביעת מעשר. וכן כתבו הרדב״ז, תולדות שמואל, אמרי בינה, חזון איש, מנחת יצחק ועוד. ובספר שביתת השבת כתב, שלא מצאנו חבר לחיי אדם בכל הפוסקים. ובשו״ת בת עין ריינין, כתב, שדברי החיי אדם שאוסר כלי שני רותח, לא שרירין ולא קיימין, וכל האחרונים לא הסכימו כן. גם בשבט הלוי כתב שעיקר דינו של החיי אדם מפוקפק, כי פשוט מאוד שסתימת התלמוד וכל הפוסקים שלא כדבריו. גם החזון איש כתב, שמן הדין אין איסור בכלי שני אפילו חם מאוד, כיון שלא הזכירו כן הרי״ף והרמב״ם והרא״ש והטור ושלחן ערוך. (שבת ד שכב)

דבר יבש בכלי שני

כלי שני אינו מבשל בין דבר לח כמרק ובין דבר גוש ויבש כאורז, בשר וכדומה. על כן, מותר לערות מרק צונן על אורז רותח שבכלי שני, וכן מותר לתת פלפל שחור על ביצה או תפוח אדמה רותחת.

כן מוכח מהרי״ף, הרמב״ם, תוספות, הריטב״א, הר״ן, רבנו דוד בונפיד, וכן כתבו הרמ״א (דרכי משה יורה דעה סימן קה ס״ד), מנחת יעקב, כרתי ופלתי, הנצי״ב, בית מאיר, משכנות יעקב, רבי נתן אדלר, חתם סופר, מגן האלף, צמח צדק, הגר״א, ערוגות הבושם, נשמת אדם, קהל יהודה אשכנזי, תפארת ירושלים, מהרש״ם, קרבן העדה ועוד. ואף מהרש״ל שהחמיר בגוש יבש, כתב הפני יהושע: ״והוא תמוה וזר, ולא ראיתי לאחד מן המחברים שכתב כן, ומעשים בכל יום יוכיחו היפך זה, שאין מי שחושש לחומרה זו״. ובלאו הכי, רבים כתבו שאף מהרש״ל לא החמיר אלא בבליעת איסור שהגוש מבליע ומפליט, אבל לגבי שבת לעולם אינו מבשל. וכן כתבו החכמת אדם, כנפי יונה, חוות דעת, שערי דעה, פרי מגדים, יד יהודה, זבחי צדק, אגלי טל, זקן אהרון וואלקין ועוד. וכן מפורש בספר איסור והיתר, שכתב: כלי שני, אין דופנותיו מחזיקות לו החמימות זמן ארוך ולכן אינו מבשל, ומכל מקום בולע הוא ומפליט. (שבת ד שסז)

מצקת

מצקת שהוציא בה מרק מכלי ראשון, דינה ככלי שני שאינו מבשל. אבל אם השהה את המצקת בתבשיל עד שעלו בה רתיחות, יש להחשיבה ככלי ראשון, ולא יערה ממנה על מאכל שאינו מבושל, שהרי עירוי מכלי ראשון מבשל כדי קליפה וכנ״ל. (שבת ד שסב)

קלי בישול

גם מאכלים שהם ״קלי הבישול״ [שטבעם שמתבשלים בקלות], מותר ליתנם בכלי שני, כי כלי שני אינו מבשל. אמנם לא יתן ביצה חיה בכלי שני, כיון שברור שמתבשלת בו. (ה״ע ד נ)

כלי שני לא מבשל אפילו בקלי הבישול, כמבואר בראשונים: הר״ן, סמ״ג, אוהל מועד, הטור ועוד. וכתב מהרל״ח שכן דעת הרי״ף, הרמב״ם, התוספות והרא״ש. וכן פסקו מהר״ם בן חביב, מהר״ם חיון, מנחת כהן ועוד. וביאר מהרי״ף, שמזה שאמרו שכלי שני לא מבשל אפילו כדי קליפה, נכלל בזה שאינו מבשל גם קלי בישול, שהרי אין לך קל מקליפה. ועוד, שלא הוזכר ברוב ככל הראשונים שכלי שני מבשל בקלי בישול, משמע שאינם מודים לזה. (שבת ד שכד, שעו)

ובני אשכנז נהגו להחמיר שלא לתת פת בכלי שני שהיד סולדת בו [מפני שחוששים לדעת היראים שקלי בישול מתבשלים בכלי שני, והפת היא רכה ומתבשלת]. אולם למעשה אין זה מצוי כל כך, מאחר ולוקחים את התבשיל מכלי ראשון באמצעות מצקת או כף ונותנים לצלחת, נמצא שהצלחת היא כלי שלישי ורשאי לתת בה פת. (הרמ״א סימן שיח ס״ה ומשנ״ב. שבת ד שעו)

משקה לתוך כלי שני

גם לבני אשכנז שמחמירים בקלי בישול, מותר לתת כל סוג משקה לתוך כלי שני, כיון שהמשקים אינם נחשבים לקלי בישול. על כן, מותר לסחוט לימון לתוך כוס תה רותח. (הגר״ז, פמ״ג, חבלים בנעימים למהרי״ל גרויברט, בדי השלחן, חזון איש, מנחת יצחק, אז נדברו ועוד. שבת ד שכב, שלו)

סוכרזית - מותר לתת סוכרזית בכוס תה או קפה חם להמתיקו. (שבת ג שע)

עלי נענע. פלח לימון.

מותר לתת עלי נענע או פלח לימון לתה חם שבכלי שני, כיון שכלי שני אינו מבשל. וכמובן יש להקפיד שעלי הנענע יהיו נקיים מחשש תולעים. (שבת ד של, שלד)

תבלינים

מותר לתת חתיכות בצל או כורכום ותבלינים, בתבשיל חם שבכלי שני. אבל בכלי ראשון אף שאינו על הפלאטה, לא יתן, וכמבואר לעיל. (שבת ד של)

עירוי מכלי שני

מן הדין מותר לתת שקית תה לתוך כלי שני [שהמיחם הוא כלי ראשון, והכוס שמזג אליה היא כלי שני], אבל נהגו להחמיר, להניח את שקית התה בכוס אחרת, ולערות לתוכה את המים החמים שבכלי שני, כי עירוי מכלי שני מותר לגמרי. (שבת ד שעח)

כתב בשו״ת אגרות משה, שמה שרואים שמתאדמים המים החמים מעלי התה ומקבלים טעם, זה אינו ענין לבישול, כי אף מים קרים היו מתאדמים במשך זמן, וכל שכן חמים קצת. והגע עצמך, הרי כשנותנים מלח בתבשיל חם קצת, מרגישים טעמו כאילו שמו אותו בכלי

ראשון שהיד סולדת בו, ובכל זאת אמרו חז״ל שהמלח לא מתבשל אפילו בכלי ראשון אם אינו על האש, אלא ודאי שבישול הוא ענין אחר, ואמדו חז״ל שהוא דוקא בחום גדול מאוד, ויש תועלת יתירה במלח על ידי הבישול, יותר מהרגשת טעם מלוח שישנה אף בנתינת מלח לתוך צונן גמור. וכן הוא בעלי התה, שמה שאנו רואים שהמים מקבלים טעם ומראה בחום קטן של כלי שני ושלישי, אינו מענין הבישול, ולעולם אינם מתבשלים אלא בכלי ראשון. (שבת ד שפ)

אין בישול אחר בישול

מקור ההלכה

במסכת שבת (קמה ע״ב) מסופר על רבי אבא שהיה מבשל תרנגולת קודם שבת, וחוזר ומניח אותה בשבת במים חמים בכלי ראשון כדי שתתחמם. ולא חשש לאסור משום בישול, כיון שכלל בידינו: ״אין בישול אחר בישול״, פירוש, מאכל שהתבשל קודם השבת כל צרכו [לגמרי], ועתה הוא קר, אין איסור לחזור ולחממו בשבת.

״מחזי (נראה) כמבשל״

היתר זה לחזור ולחמם את המאכל, הוא רק בתנאי שמחמם על אש מכוסה, אבל על אש גלויה, אסור לחממו, משום ״מֶחְזֵי כמבשל״. דהיינו, שכשהאש גלויה, נראה כמבשל בשבת מחדש, אבל כשהאש מכוסה, אינו נראה כמבשל, מאחר ואין דרך העולם לבשל כך. [כמפורש ברשב״א: ״ואין מחזי [נראה] כמבשל, אלא במקום שמניחים הקדירה [הסיר] לבישול ברוב פעמים״. וכן כתב במשנה ברורה (רנג סקנ״ה): ״והאיסור להחזיר דוקא במקום שדרך לבשל שם תמיד, שאז נראה כמבשל לכתחילה בשבת״]. על כן, מותר לתת תבשיל מבושל על הפלאטה בשבת, מאחר ואין רגילות לבשל בה בימות החול אלא לחמם בלבד. ואף אם פעמים מבשלים עליה, מאחר ואין זו הרגילות, אין זה נראה כמבשל. והוא הדין לטס פח המכסה את להבות האש, שגם כך אין דרך העולם לבשל ברוב פעמים. כן פסקו: הר צבי, גידולי ציון הורביץ, ישכיל עבדי, תולדות זאב, כוכבי יצחק, נתיבי עם, אגרות משה, באר משה שטרן, הגרש״ז אוירבך, ציץ אליעזר, הגר״י פישר, חוקי חיים, הגרח״פ שיינברג, יצחק ירנן שחיבר, שמירת שבת כהלכתה, תפלה למשה ועוד. וראה להלן בדיני ״השהיית תבשיל מערב שבת״. (שבת א נד, שבת ד שדמ)

תבשיל יבש או רובו יבש ותבשיל לח

היתר זה לחזור ולחמם את המאכל, הוא דוקא בתבשיל יבש כאורז ובורקס או בתבשיל שרובו יבש כדגים או בשר עם רוטב וכיוצא, אבל בתבשיל לח כמרק או שרובו לח, אסור לחממו, כי ״יש בישול אחר בישול בלח״.

רבותינו הראשונים נחלקו בהיתר זה של חימום התבשיל בשבת, האם הוא רק בתבשיל יבש, או אפילו בתבשיל לח כמרק. יש אומרים שאין בישול אחר בישול אפילו בלח [הרמב״ם, הרמב״ן, הרשב״א, הרא״ה, הר״ן, הריטב״א, ארחות חיים, מהר״ם, התשב״ץ ועוד], ולדבריהם מותר לקחת מרק מבושל מהמקרר, ולהניחו על הפלאטה עד שירתח. ויש אומרים שאין בישול אחר בישול רק בתבשיל יבש [רש״י, רבנו יונה, הרא״ש, הטור ורבנו ירוחם], כי היבש אינו מתבשל שוב אלא מתחמם בלבד, אבל דבר לח החוזר ומתחמם, הרי הוא מוסיף טעם וכמתבשל מחדש. ולדבריהם המחמם מרק עד שיגיע לחום שהיד סולדת בו, עובר על איסור בישול מהתורה. ולהלכה, כיון שזה ספק באיסור מהתורה, החמיר מרן השלחן ערוך (סימן שיח ס״ד) ופסק שבלח יש בישול אחר בישול, ואסור לחממו. [ואולם מאחר שמרן פסק כן מחמת הספק, על כן כשמצטרפים סברות או ספיקות, אנו סומכים על המקילים.]

וכתב מרן בבית יוסף (סימן רנג), וזו לשונו: ״כתב רבנו ירוחם בשם רבנו יונה, כל שרובו רוטב ומצטמק ויפה לו והוא צונן, כשהחזירו על גבי הכירה ומצטמק, הרי זה מבשל גמור״. ע״כ. נמצא שגם האוסרים בישול אחר בישול בלח, לא אסרו אלא כשהמאכל רובו רוטב ומצטמק ויפה לו, אבל כשהמאכל רובו יבש ומיעוטו רוטב, מותר לחממו בשבת. וכתב מנחת כהן (לפני כ-350 שנה), שהסברא בזה, שהרי אין לך תבשיל יבש כחתיכת בשר או דג, שאין בו לחלוחית כלשהי, ועם כל זה נידון כדבר יבש, וכולם מודים שמותר לחממו. ועל כרחנו שהדבר נקבע לפי רוב התבשיל שהוא העיקר, וכשרוב התבשיל יבש, נידון כולו כיבש, ולא אסרו לחממו. עי״ש.

זאת ועוד, כתב מרן בבית יוסף בשם רבנו יונה ורבנו ירוחם: תבשיל המצטמק ורע לו [דהיינו, שריבוי הבישול רע לו מפני שמתאדה הרוטב], מותר לחממו בשבת. וכן פסקו השלחן ערוך (סימן שיח ס״ח) והרמ״א (ס״ד). אם כן כאשר רוב התבשיל יבש ומיעוטו לח, על פי רוב, נוח לאדם שישאר הרוטב ולא יתאדה, נמצא שבמיעוט רוטב נחשב כמצטמק ורע לו שמותר לחממו. [וכן כתבו קונטרס הסמ״ע, כנסת הגדולה, פרי מגדים, מנחת כהן, פתח הדביר, הגאון מליסא, זרע אמת, מזבח אדמה, ברכי יוסף, מאמר מרדכי, יוקח נא, צוף דבש, נהר שלום, שם חדש ועוד. ועיין באגלי טל מה שבאר עוד בטעם ההיתר בזה. ויש עוד טעמים לזה.]

ואפילו אם מתכוין לחמם את המיעוט הלח לאכול ממנו, מותר לחממו, כיון שעצם ההצטמקות רעה לו, וכמו שכתב בספר שם חדש: יש דעות במאכל, ורבים רוצים לטבל את הפת בשומן וברוטב שבתבשיל, ולהם נחשב הדבר כמצטמק ורע לו, ומותר, מאחר ודעת מרן והרמ״א שמצטמק ורע לו אפילו לח מותר, (וכמו שכתבו הסמ״ע, הכנסת הגדולה, המגן אברהם, פתח הדביר ועוד, ולא נמצא חולק בזה אלא הב״ח). ובאמת שזה פשוט בלשון הבית יוסף, שכתב: ״למדנו מדבריו [של רבנו יונה שאסר במצטמק ויפה לו], שאם מצטמק ורע לו, אף על פי שיש בו מרק, אין בו משום בישול, ומותר ליתנו אצל המדורה אפילו במקום שהיד סולדת בו״. עכ״ל. והרי הפוסקים שהתירו במצטמק ויפה לו, בודאי דיברו במתכוין לחממו, ועל זה כותב הבית יוסף להתיר במצטמק ורע לו, והיינו במתכוין לחממו.

ודע, כי הגדרת ״מצטמק ורע לו״ תלויה כל אחד לפי דעתו ולפי מצבו באותה שבת, ולא לפי רוב דעות בני אדם, כמבואר בגמרא (מסכת שבת לז ע״ב) על תבשיל מצוי בזמנם, שהיו עושים אותו מסולת, לפת ובשר, וכשהוא מצטמק נעשה טעמו משובח יותר, אך מאידך חתיכות הבשר מתפרקות ואינו יפה להגשה. לכן, כשיש אורחים, הרי זה מצטמק ורע לו, כי אינו רוצה שיתפרקו החתיכות, אבל כשאין אורחים, הרי זה מצטמק ויפה לו, כיון שטעמו משתבח יותר. ואף כשיש ספק אם הרוטב מצטמק ורע לו, מותר לחממו בשבת, מטעם ספק ספיקא, שמא הרוטב נחשב כמצטמק ורע לו, ושמא הלכה כהרמב״ם ועוד, שאין בישול אחר בישול אפילו בלח.

והיתר זה הוא לבני ספרד, וכל שכן לבני אשכנז, שהרי לדעת הרמ״א (סימן שיח סעיף טו), מעיקר הדין אין בישול אחר בישול אפילו בלח, וכן מנהגם להקל. וכן כתבו כמה מגאוני אשכנז כמבואר להלן.

אשר על כן, תבשיל שיש בו תפוחי אדמה, בשר, חומוס, שעועית, חיטה, אורז ועוד, ומיעוטו מרק, והוא מבושל כל צרכו, והניחו במקרר, מותר לחזור ולחממו בשבת על פלאטה או אש מכוסה, כיון שרובו יבש ומיעוטו לח. וכמו כן, תבשיל דגים ומעט רוטב, אף שהוא חפץ גם ברוטב שיתחמם כדי לטבלו בלחם ולאוכלו, מותר לחממו. וכן המנהג בביתו של מרן הראשון לציון רבנו עובדיה יוסף שליט״א לחמם דגים עם רוטב לסעודה שלישית. כמבואר ברבים מהפוסקים: רבנו יונה, רבנו ירוחם, בית יוסף, מנחת כהן, פרי מגדים, זרע אמת, יד אהרן, פתח הדביר, ברכי יוסף, מאמר מרדכי, צוף דבש, נהר שלום, שם חדש, אגלי טל, מהרש״ם, ישכיל עבדי, ארץ חיים, רבי יצחק חזן, הר צבי פראנק, קרית ארבע, מהר״י שטרית, הגאון רבי שלמה זלמן אוירבך, הגאון רבי חיים פנחס שיינברג ועוד. (שו״ת יביע אומר חלק ז סימן מב, וחלק ט סימן קח אות קסט. שבת א עח, שבת ד שלז, שעב. ח״א תקיח)

דוגמא נוספת, כתב הגאון רבי שלמה זלמן אוירבך זצ״ל: ״מותר לחמם בשבת על הפלאטה סופגניות שיש בהן ריבה לחה ונזילה. ואע״פ שהריבה לכשעצמה כשאינה בתוך הסופגניה נחשבת לדבר לח ויש בה בישול אחר בישול, מכל מקום כשהיא בתוך הסופגניה, דינה כחלק היבש, וכמו שכתבו המנחת כהן והמהרש״ם, שברובו יבש אין בישול אחר בישול. ואף שהריבה מרוכזת במקום אחד, דינה כדבר יבש, כיון שהרוב הוא הסופגניה, ודי ברוב יבש.״ ע״כ. והיינו כמו שהבאנו לעיל מהמנחת כהן, שהדבר נקבע לפי עיקר התבשיל שהוא הרוב [ואף כאן העיקר הוא הסופגניה שהיא יבשה, והריבה הלחה טפלה לה], וכשרוב התבשיל יבש, נידון כולו כיבש. (מאור השבת. חזו״ע חנוכה יט. ח״א תקמו)

ודע, שאף שיש בישול אחר בישול בלח, מכל מקום אם עבר והניח על הפלאטה מרק המבושל כל צרכו עד שרתח, אין איסור לאוכלו בשבת. ויבואר הטעם להלן. (ה״ע ד לד)

צינורית המיחם

מיחם חשמלי שיש בצידו צינורית המראה את גובה המים, מותר להשתמש בו, אף שבפתיחת הברז נכנסים המים שבצינורית למיחם ומתבשלים. (שבת ד תיד)

ואף שאסור לחזור ולבשל דבר לח; מכל מקום לפי המבואר לעיל בדין דוד שמש, שכל מעשה שכתוצאה ממנו בודאי תעשה מלאכה שאסורה מהתורה ונוח לו מעשיית אותה מלאכה [״פסיק רישיה דניחא ליה״], אסור מהתורה לעשות מעשה זה בשבת. ואם לא איכפת לו מעשיית אותה מלאכה, אסור לעשות מעשה זה מדרבנן. אם כן גם כאן שפותח את הברז ובודאי יכנסו המים למיחם, הואיל ולא איכפת לו בכניסתם, אינו אסור אלא מדרבנן. וכיון שיש מחלוקת פוסקים אם מותר לחזור ולבשל דבר לח, הרי זה ככל ספק דרבנן שמקילים בו. ויש עוד כמה נימוקים בזה. ובלאו הכי, יש טוענים שהמים שבצינורית חמים באותה מידת חום של המים שבמיחם, ואם כך אין זה אלא המשך בישולם ופשוט שמותר. (שבת ד תיד)

שימוש שמביא למצב רתיחה

מיחם שהמים שבו חמים מאוד אך לא רותחים ממש [מצב שבת], ואם ישתמשו בו הרבה, יתמעטו המים ויגיעו למצב רתיחה, בכל זאת מותר להשתמש בו. (ג קעג)

וכיוצא בזה, תבשיל מבושל כל צרכו שרובו מרק, ומונח על פלאטה או על אש מכוסה, מותר להזיזו למקום חם יותר בשטח הפלאטה, כדי שיעלה רתיחות ויהיה סמיך יותר. אבל אם אינו מבושל כל צרכו, לא יגע בו כלל. (ג רמח)

והטעם בזה, כי אף שלהלכה מרן החמיר שיש בישול אחר בישול בלח, מכל מקום כל שהתבשיל חם מאוד, אף שמזיזו למקום חם יותר, אין זה בישול **אחר** בישול, אלא המשך הבישול. וכיוצא בזה פסק מרן (שיח ס״ד), וכל שכן לדעת הרמ״א (סעיף טו) שמיקל להחזיר אפילו בתבשיל חם מעט, כל שלא התקרר לגמרי, כמבואר במשנה ברורה (ס״ק כד) ובכף החיים (ס״ק נה). ועיין עוד להלן בדיני החזרת התבשיל.

הוספת מים לחמין שלא ישרף

אם מבחין בשבת שהתאדו הנוזלים שבחמין [טשולנט] והוא נחרך ומצטמק, אסור להוסיף לתוכו מים חמים רותחים מהמיחם במטרה שלא ישרף, וכמו שפסק מרן השלחן ערוך (רנג ס״ד) וזו לשונו: ״יש למחות ביד הנוהגים להטמין קודם השבת קומקום של מים חמים, ונותנים אותם לתוך הסיר בשבת כשהתבשיל מצטמק״.

ומקורו מדברי רבנו יונה, שכתב: ״מכשלה גדולה בידי מקצת העם, שטומנים בערב שבת קומקום של מים חמים, כדי לתת לתוך הקדירה בשבת כשהתבשיל מצטמק״. ואף שמותר להחזיר תבשיל לח חם שהיד סולדת בו כנ״ל, ומדוע כאן אסור לתת מים חמים מכלי ראשון לתבשיל? כתב רבנו יונה, שמאחר וכשמערה את המים לתבשיל פוסקת רתיחתם מיד ואין בהם כח לבשל [כי עירוי מכלי ראשון, יש אומרים שאינו מבשל כלל [רבנו חננאל, הרי״ף, הרשב״ם, הרמב״ן, העיטור, הרשב״א, המאירי ועוד רבים.] ויש אומרים שמבשל רק כדי קליפה ומדרבנן [תוספות וכ״פ מרן]], ועתה הם מתבשלים שוב בסיר. אבל כשמחזיר תבשיל לח חם, תמיד נשאר התבשיל בחום של כלי ראשון ואין בו משום בישול. (שבת ד שפח)

אם עבר והוסיף מים חמים לתבשיל, מותר לאוכלו. כמבואר להלן. (שבת ד שפח, שצב)

ובני אשכנז מקילים להוסיף מים חמים לתבשיל שלא ישרף. על פי דעת הרמ״א שמן הדין אין בישול אחר בישול בלח, רק שלמעשה מקילים רק כשהוא עדיין חם ולא הצטנן לגמרי. (שבת א צח, שבת ד שפח)

מעדות המזרח שנהגו בחוץ לארץ להקל ולהוסיף מים לתבשיל, עתה שבאו לארץ ישראל שמרא דאתרא [רב המקום] הוא מרן השלחן ערוך רבנו יוסף קארו זצ״ל, עליהם לשנות מנהגם כדעת מרן שלא להוסיף מים לתבשיל. (שבת ד שצ)

החושש משריפת החמין, עצה טובה שקודם השבת, יתן מים בשקית 'קוקיס' סגורה בסיר, ואם רואה בשבת שהתאדו המים, יפתח את השקית וישפכו המים לתבשיל. ויוציא את השקית עם מעט אוכל, כדי שלא יכשל באיסור בורר פסולת מתוך אוכל.

עצות למניעת חמין שעומד להשרף בשבת

א. יתן מחבת ריקה בין הפלאטה לסיר, וכך יתמעט חום הפלאטה ולא ישרף החמין. (סימן רנג ס״ג)

ב. ישפוך את החמין לסיר אחר, שאז הוא כלי שני, יוסיף בו מעט מים חמים, כי כלי שני לא מבשל, ויחזירהו לפלאטה כדין תבשיל שרובו יבש. (תשובה בכתב יד ממרן הראשון לציון רבנו עובדיה יוסף שליט״א. הובא בקובץ מאור ישראל שבת עמוד יז. שבת ד שפח)

ג. יקח את הסיר ויגביהו עד ברז המיחם ממש, שישפכו המים ישירות בתוך החמין ולא באוויר, ויחזירהו לפלאטה. [שאין זה עירוי מכלי ראשון, אלא בתוך כלי ראשון.] (כן הורה הגאון רבי יצחק יוסף שליט״א)

ד. יתן מצקת בתוך המיחם וישהה אותה במים עד שיעלו הרתיחות בתוך המצקת, ואז יכניסה לחמין ויקפיד להשקיעה ולא לערות את המים מלמעלה. [והטעם בזה, שמא נחשבים המים שבמצקת כלי ראשון, ושמא אין בישול אחר בישול בלח.] (עיין שבת ד שסב)

ה. מותר לספרדי לומר לחברו אשכנזי שיוסיף מים חמים לחמין. כיון שאומר לו לעשות דבר שמותר לו לעשותו כפסק הרמ״א שהאשכנזים קבלו הוראותיו. והוא הדין להיפך, שמותר לאשכנזי לומר לחברו ספרדי לעשות דבר שמותר לו לעשותו כפסק מרן השלחן ערוך. (שבת ד שצז)

שומן קרוש. גולש.

מותר להניח בשבת על הפלאטה פיתה או בורקס הממולאים בחתיכות רבות של שומן קרוש. ואף שלדעת מרן יש בישול אחר בישול כשרובו לח? מכל מקום הולכים לפי המציאות של עכשיו שהחתיכות אינן לחות אלא קרושות ויבשות, ומה שלאחר זמן הן נעשות לחות ומתבשלות, מאליו הוא נעשה. ובצירוף דעת האומרים שאין בישול אחר בישול בלח. (שיח טז. הפרישה, מגן אברהם, ט״ז, מהר״א אזולאי, החיד״א, יעב״ץ, שלחן עצי שיטים, הצל״ח, משנ״ב, אגרות משה ועוד. שבת ד שעא)

לאור האמור, מותר לחמם חתיכות בשר [גולש] או לשון עם שומן רב קרוש על גבי הפלאטה. וכן מותר לחמם פיצה אפויה לגמרי על הפלאטה, אף שהגבינה תימס.

בני אשכנז נהגו להחמיר לכתחילה שלא להניח מאכל עם שומן קרוש על הפלאטה, מחשש לאיסור ״נולד״, דהיינו, שנוצרה כעת מציאות שלא היתה עד עתה, שהשומן היה גוש קרוש, ועל ידי החום נעשה נוזל. ואולם במקום צורך, מותר (הרמ״א שיח סט״ז). ומכל מקום, אף לבני אשכנז מותר להניח את המאכל בשעה שהפלאטה כבויה, ובעוד זמן תדלק על ידי שעון שבת שכוון מערב שבת. (מגן אברהם ועוד. משנה ברורה ס״ק קו)

חימום מים שאינם מבושלים

מותר להניח מים שאינם מבושלים בריחוק מעט מהאש, כדי להפיג את צינתם. ובתנאי שיודע שאפילו אם יהיו מונחים שם כל השבת, לא יגיעו לחום של יד סולדת. אבל לא יניחם על אש מכוסה או פלאטה, אפילו אם בדעתו להסירם לפני שיגיעו לחום שהיד סולדת בו, שמא ישכחם ויתבשלו. ואם טעה והניחם עד שהופשרו ולא התבשלו, מותר לשתותם. (שבת ד שעג)

חימום מרק מבושל

מותר להניח מרק קר מבושל על הפלאטה להפשירו, ובלבד שיעמוד שם להשגיח שלא יגיע לחום שהיד סולדת בו, ולא יניחו וילך לו, שמא ישכח ויתבשל. והטעם בזה, כי שמא הלכה כרש"י והרמב"ם והרמב"ן שלא חוששים שמא ישכח. ושמא אין בישול אחר בישול בלח. ומה שאסר הבית יוסף אף במבושל, היינו במניחו והולך לו, אבל בעומד להשגיח, מודה להתיר. (שבת ד שעה)

מותר להניח מרק קר מבושל על הפלאטה כשהיא כבויה, ותדלק לאחר זמן על ידי שעון שבת שכוון מערב שבת. (שלחן שלמה והליכות שלמה אוירבך ועוד. שבת ד שמח)

ביצה רכה בחמין

ביצה מבושלת רכה, מותר להניחה בתוך סיר החמין שעל הפלאטה, כדי שתתקשה יותר. כי חז"ל החשיבו את הביצה כמאכל יבש ולא כמשקה [חתם סופר, מהרש"ם, דבר אליהו מלובלין, הרי בשמים, אור שמח ועוד] ואין בישול אחר בישול ביבש. (שבת ד שכט. ג רלט)

בישול מאכל אפוי, קלוי, צלוי, מטוגן

כשם שאין בישול אחר בישול ביבש [דהיינו שאין איסור לבשל מאכל יבש שכבר מבושל וכנ"ל], כך גם אין בישול אחר אפיה, ואין בישול אחר קליה, ואין בישול אחר צליה. וכן אין צליה, אפיה, וקליה אחר בישול, שכיון שנגמר בישולם וראויים לאכילה, שוב אין בהם איסור בישול. כן דעת רוב הפוסקים: ראבי"ה, המרדכי, ריקאנטי, רבנו אברהם בר אפרים, אור זרוע, מהר"ח, הרוקח, אגודה, ועוד רבים מהאחרונים. וכן פסק מרן בבית יוסף ושלחן ערוך (שיח סעי' ה, טו). (ה"ע ד מד, שבת ד רצג, שו)

בני אשכנז נהגו להחמיר לכתחילה בצליה, אפיה, וקליה שאחר בישול. (הרמ"א שיח ס"ה) [הערת האדמו"ר רבי דוד חי אביחצירא שליט"א, בהעיפו מבט על חוברת "בישול בשבת" מהדורת ה'תשס"ה.]

שקדי מרק. אטריות.

מותר לתת שקדי מרק או אטריות מטוגנות הראויות לאכילה לתוך מרק רותח שבכלי ראשון. כיון שאין בישול אחר בישול, וטיגון הרי הוא כבישול. (פרי חדש, החיד"א, רבנו זלמן, קצות השלחן, שלחן שלמה אוירבך, חשב האפוד, אז נדברו, הגר"י פישר, שבט הלוי, הגרי"ש אלישיב, תשובות והנהגות, שבט הקהתי, אשמרה שבת, ויזרע יצחק ועוד. שבת ד שכא)

לחם במרק. קרוטונים.

מותר לתת לחם בתוך מרק רותח, כיון שאין בישול אחר אפיה. ובני אשכנז נהגו להחמיר בזה אפילו בכלי שני, כיון שהלחם רך מאוד [כדין קלי בישול המבואר לעיל]. אך רשאים לערות מרק רותח מכלי ראשון באמצעות מצקת על הלחם [שאז הוא עירוי מכלי שני]. (סימן שיח ס״ה. ה״ע ד מד) ומותר לתת קרוטונים [קוביות לחם אפויות] במרק רותח, אף לבני אשכנז, כיון שהם קשים מאוד. וכל שכן כשהם מטוגנים.

צנימים

מותר להניח פרוסות לחם על הפלאטה, לחממם או לעשותם צנימים, שכיון שנגמרה אפייתן, שוב אין אפיה אחר אפיה. (כן פסקו: המהרש״ם, אמרי בינה, באר יצחק אלחנן, משנה ברורה, לבושי מרדכי, ארץ צבי פרומר, בית אבי, יגל יעקב גוטליב, הרב פראנק, יסודי ישורון, אגרות משה, שלחן שלמה אוירבך, ציץ אליעזר, עטרת משה, חוט שני, שמירת שבת כהלכתה, אשמרה שבת ועוד רבים. שבת ד רצ)

פיצוחים

מותר לתת גרעינים ושאר פיצוחים קלויים על הפלאטה, כי אין קליה אחר קליה. ובלבד שיהיו קלויים לגמרי, אבל אם אינם קלויים לגמרי וכל שכן אם אינם קלויים כלל, אסור ליתנם, אף שראויים להאכל כמות שהם. (ג רכג) ומותר ליתנם על הפלאטה ממש ללא הפסק כלי אחר, ואין בזה משום שנראה כמבשל, מאחר ואין רגילות לבשל בה בחול.

קפה. סוכר. נס קפה.

מותר לערות מים רותחים מהמיחם על אבקת קפה, כיון שהקפה קלוי וראוי לאכילה כמות שהוא עם מעט סוכר, ואין בישול אחר קליה [וכן נוהג מרן הראשון לציון רבנו עובדיה יוסף שליט״א למעשה, כדעת מרן השלחן ערוך ורוב הראשונים והאחרונים.] ובני אשכנז נהגו להחמיר לכתחילה, אך רשאים לערות מים חמים שבכלי שני על קפה. (שבת ד שיג)

ואולם, סוכר ונס קפה שהם כבר מבושלים, אף לבני אשכנז מותר לערות עליהם מים רותחים מהמיחם, כיון שאין בישול אחר בישול. (פנים מאירות, פרי מגדים, מגן אברהם, תוספת שבת, מחצית השקל, היעב״ץ, שואל ומשיב, עקרי הד״ט, רבי עקיבא איגר, מאורי אור, קנאת סופרים, משנה ברורה ועוד רבים. ומה שכתב במשנ״ב (סימן שיח ס״ק עא) שטוב להזהר לכתחילה, הוא בכלי ראשון ממש, אבל לא בעירוי מכלי ראשון. שבת ד שיט)

פרטים נוספים בהלכות בישול

כיסוי הסיר

אם הוציא את מכסה הסיר, וראה שאינו מבושל כל צרכו, לא יחזור לכסותו, כיון שבכיסויו הוא גורם לגמור את הבישול מהר יותר. ואם כיסהו, יפתחהו מיד, כדי שלא יעבור על איסור בישול. ואם לא פתחו - אם בעת שכיסהו היה ראוי התבשיל להאכל בדוחק, מותר לאוכלו. ואם לא היה ראוי להיאכל כלל, אסור לאוכלו. (ג רמז. ה״ע ד לג)

בישול מח שבעצמות

פתח סיר שהתבשיל שבתוכו מבושל כל צרכו, אך העצמות אינן מבושלות כל צרכן - אם דרכו למצוץ את המח שבעצמות, אסור לכסותו. אך אם אין דרכו בכך, מותר. והטעם שמותר, כי אף אם נאמר שכיסוי התבשיל אסור מהתורה, משום שממהר את הבישול, מכל מקום כיון שאינו מוצץ את העצמות, אין בכוונתו למהר את הבישול, ואף שבודאי יתבשלו, הרי זה ״פסיק רישיה דלא איכפת ליה״ שאסור מדרבנן, וכיון שלדעת הרשב״א והרא״ש ועוד, אם התבשיל נאכל בדוחק, אין בו איסור בישול, אף שאין הלכה כן, מכל מקום הרי זה ספק בדרבנן, שמותר. (עיין ג רמו, ח״א תרכז)

מגיס (בוחש בתבשיל)

תבשיל שאינו מבושל כל צרכו, אסור להגיס בו - לבחוש, לפי שממהר את בישולו. וכן אסור להוציא מהתבשיל, אם יש חשש שמאכל אחר יזוז ממקומו, שנמצא שהוא מגיס. אולם אם הוא מבושל כל צרכו ומונח על הפלאטה, מותר אף להגיס בו, וכל שכן שמותר להוציא ממנו מאכל. (ג קפז. שבת ד שנג, שנו, שסב)

טפטוף על הפלאטה

המוציא מאכל מהסיר בעודו על הפלאטה, טוב שישים לב בהגבהת המכסה שלא יטפטפו טיפות מים על הפלאטה. על כן, בלילות החורף שסעודת שבת מסתיימת מוקדם ויושב ועוסק בתורה, ולאחר כמה שעות רוצה לטעום מהחמין המבושל כל צרכו, יזיז את הסיר לקצה הפלאטה, ויגביה את המכסה כלפי חוץ. (ג רמד)

השהיית תבשיל מערב שבת

אש גלויה

ישנם אופנים שאסרו חכמים להשהות תבשיל מערב שבת על גבי אש גלויה, כגון בתבשיל שהתבשל רק מעט קודם השבת, שחששו שמא יגביה את האש שיתבשל מהר יותר. וישנם אופנים שהתירו להשהות תבשיל על אש גלויה, כגון, תבשיל שהתבשל לגמרי ומצטמק ורע לו [שאינו משתבח כלל במה שמתבשל יותר], שאז אין חשש שיגביה את האש, שהרי רק יקלקל את התבשיל. וכן מים רותחים שככל שירתחו יותר, הם רק יחסרו ולא יוסיפו טעם לשבח כלל. על כן, מותר להשהות מיחם מים על גבי אש גלויה. (א צה, צו)

עצה טובה

הנכון ביותר להשהות כל תבשיל, בין שהוא מבושל כל צרכו, בין שאינו מבושל כל צרכו, בין שהוא מצטמק ויפה לו, בין שהוא מצטמק ורע לו [לבד מהמים החמים], על אש מכוסה או פלאטה [שבאלו אין חשש שיגביה את החום כדלהלן]. ובכך ישנה תועלת נוספת שיוכל להחזיר את התבשיל בשבת, באופנים מסויימים כדלהלן. (א צ. ח״א תסח)

פלאטה חשמלית

פלאטה חשמלית דינה כאש מכוסה, שהרי אין הסיר מונח על גופי החימום ממש, אלא על הפח המפסיק בין הסיר לגופי החימום. זאת ועוד, הרי הטעם שאסרו חכמים להשהות תבשיל על גבי אש גלויה, הוא מחשש שמא יגביה את האש או יחתה [יהפוך] בגחלים, ובפלאטה שהחום קבוע, לא שייך להגביה. ואף אם היה אפשר להגביה, כיון שהפלאטה מיוחדת רק לשבת וכשמה כן היא: ״פלאטה של שבת״, יש בה היכר ואין חשש שיגביה את החום שבה. ועוד שגזירת חז״ל היתה בתנורי גחלים שדרכם לדעוך, ולכן יש חשש שמא יחתה, אבל בפלאטה שדרגת החום קבועה ותמידית ואינה דועכת, לא גזרו. וכן המנהג פשוט להשתמש בפלאטה בשבת. וכמו שהורו: הר צבי פראנק, גידולי ציון הורביץ, אגרות משה, כוכבי יצחק, ישכיל עבדי, באר משה שטרן, נתיבי עם, ציץ אליעזר, שמירת שבת כהלכתה ועוד. (שו״ת יביע אומר חלק ו סימן לב. שבת א מד. ח״א תסד ועוד)

תנור חשמלי

מותר להשהות מערב שבת כל תבשיל שהוא בתוך תנור אפיה חשמלי, כשהעמידו על דרגת חום קבועה הנקראת "מצב שבת", שאז הוא כעין פלאטה. (ח"א תפב)

תנורים חדשים המצויים כיום, שבפתיחת הדלת גופי החימום נכבים מיד, ובסגירת הדלת נדלקים שוב, אין להשהות בהם תבשיל לשבת. (ח"א תצג)

מדיני הטמנה לשבת

מהי הטמנה

הטמנה, פירושה, שמכסה את הסיר ועוטפו מכל צדדיו. ומותר להטמין בערב שבת בכיסוי בד כשמיכה או מגבת וכדומה, שהם שומרים על חום התבשיל שלא יתקרר, אך אינם מוסיפים חום מעצמם. [אבל דבר המוסיף חום, [כמלח וסיד שהיו מטמינים בהם בזמנם,] אסרו חכמים להטמין בו אפילו מערב שבת, שמא יטמין בגחלים ויבוא לחתות בהם.] (סימן רנז ס"א)

עונג שבת

מצוה להטמין תבשיל בערב שבת, כי זהו כבודה של השבת לענגה במיני מאכלים חשובים הערבים לחכו כשהם חמים ולא קרים. אולם מי שאכילת החמין מזיקה לו או שאינו מתענג במאכל חם, לא יאכל חמין. (א קטז)

בחשיבות הטמנת החמין לכבוד שבת, כבר הליץ רבנו זרחיה הלוי בעל "המאור הקטן" (שבת טז סע"ב) במתק שפתיו, וזו לשונו: "כי תקנת רבותינו היא לענג את השבת בחמין. וכל מי שאינו אוכל חמין, צריך בדיקה אחריו אם הוא מין [כופר בתורה, כדוגמת הקראים שהיו אוסרים להטמין חמין מערב שבת, מכיון שהוא מתבשל במהלך השבת], ואם מת, יתעסקו בו [בקבורתו] עממים [גויים]. ולהזמין לבשל ולהטמין, ולענג את השבת ולהשמין [בשר שמן], הוא המאמין, וזוכה לקץ הימין. והאומרים על השמאל שהוא ימין, אנו קוראים עליהם, מי יתן החרש תחרישון ותהי להם לחכמה". ע"כ.

מותר לתת מאכל חי בערב שבת על גבי מיחם או פלאטה ולהטמינו בבגדים, כדי שיתבשל במשך השבת. וכן המנהג לתת ביצים, דגים, חבושים, לפת [שלרא"ם] וכיוצא, חיים, כדי שיתבשלו במשך השבת. (ח"א תרפב)

זמן ההטמנה

מטמינים את התבשילים מערב שבת, ואם לא הספיק, רשאי להטמין אפילו בזמן בין השמשות, אבל לאחר צאת הכוכבים אסור להטמין. והטעם בזה, כיון שהדרך להרתיח את התבשיל קודם ההטמנה כדי שישמר חומו היטב, ואם היה מותר להטמין בשבת, יש חשש שמא יטעו להרתיח את התבשיל קודם. אבל בבין השמשות, שמן הסתם כל התבשילים רותחים סמוך לשבת, לא גזרו שמא ירתיח. (סימן רנז. א קי)

הטמנה חלקית

אם מניח את השמיכה מלמעלה ואינה עוטפת את הסיר מכל צדדיו או שהיא נופלת על ידיות הסיר ואינה נוגעת ממש בצדדי הסיר, מותר להטמין כך אפילו בשבת עצמה, שכל שאין ההטמנה נוגעת ממש בצדדי הסיר, אינה הטמנה. ומטעם זה מותר להשהות תבשיל מערב שבת בתנור אפיה [המכוון על "מצב שבת"] כדי לשמור חומו. (א קא, קיא. ח"א תצא)

התגלתה ההטמנה. הוספה להטמנה.

אם נפלו הבגדים שהטמין בהם, או אפילו הוציאם על דעת שלא להחזירם, רשאי לחזור ולהניחם (רבנו יונה, הרא"ש, הגר"ז, ערוך השלחן ועוד). וכן אם הוציאם מערב שבת על דעת להחזירם קודם השבת ושכח, מותר להחזירם (הב"ח, יד יוסף). וכמו כן, אם הטמין בבגד דק, רשאי להוסיף שמיכות ובגדים או להחליף לכיסוי אחר. וכל זה כשהתבשיל מבושל כל צרכו, אבל אם עדיין לא התבשל כל צרכו, אסור להחזיר את הכיסוי או להחליפו וכל שכן שלא להוסיף עליו, מפני שגורם למהר את הבישול. (רנז ס"ד. שבת א סו)

פשוט שאסור לתת חלה וכל מאכל שהוא על סיר שעל הפלאטה ולכסותם בשמיכה, שהרי נמצא שמטמין בשבת, אף שהשמיכה היתה על הסיר קודם השבת.

סיר לבישול איטי

סיר כפול, דהיינו שהסיר החיצוני מתחמם על ידי גופי חימום חשמליים, ובסיר הפנימי מונח התבשיל, מותר לתת בו תבשיל לשבת, ובפרט לצורך סעודת הבוקר. ויכסה את הכפתור, כדי שלא יטעה להגביה את החום בשבת.

אף שהסיר החיצוני מוסיף חום, אין לאסור משום מטמין בדבר המוסיף חום, כי כתב הריטב"א, שכל שיש הפסק אויר בין הסיר לדבר שמטמין בו, אין זו הטמנה, ואפילו אם מוסיף חום, מותר. וגם כאן, יש הפסק אויר בין הסיר החיצוני לפנימי. ובצירוף דעת הראשונים והרמ"א, שאם אינו מכסה את הסיר מכל צדדיו, אין זו הטמנה, וגם כאן אין הסיר החיצוני מכסה את הפנימי מלמעלה. וכן כתב בספר שבת היום: ואני הלכתי עם הרב אופיר מלכה אל הגריי"ש אלישיב, והראנו לו את הסיר, ובדקו מכל צדדיו, ואמר שאין סיבה לאוסרו לסברת הרמ"א שאין זה נחשב הטמנה. ע"כ. ובפרט אם עושה כן לסעודת הבוקר,

שיש לצרף דעת רבים מהראשונים שאין איסור להטמין בדבר המוסיף הבל לצורך הבוקר, כיון שמסיח דעתו מהתבשיל ולא יבוא להגדיל את האש. (שבת א סד)

אין הטמנה באוכלים

מותר להטמין אוכל באוכל, וכן המנהג לתת אורז בבד או ניילון, וכן עוף ממולא אורז, בתוך סיר החמין. ואפילו בשבת רשאי להטמין אוכל באוכל. על כן, אם נשאר לו מסעודת ליל שבת אורז ועוף, רשאי ליתנם בשקית 'קוקיס' ולהניחם בחמין לסעודת הבוקר. ואין זה נחשב כמטמין בשקית, שהרי אינה באה לשמור על החום ככל הטמנה, אלא לשמור על המאכל שבה שלא יתערב עם המאכל שבסיר. (א קיב. שבת א סא, שבת ד שמח)

הטמנת צונן

בקבוק תינוק עם חלב צונן, מותר להטמינו בשבת במים חמים שבכלי שני לחממו. כי מותר להטמין צונן אפילו בשבת בדבר שאינו מוסיף הבל. (סימן רנז ס"ו. שבת א סה, סו)

נתינת מים בתרמוס

מותר לתת מים רותחים מכלי ראשון לתוך התרמוס. שלא אסרו להטמין תבשיל שהועבר לכלי שני אף כשכוונתו לחממו. ועוד שעיקר הטמנה היא בבגדים ולא בכלים. (סימן רנז ס"ה. שבת א ע. ח"א תרסג)

מאכל עטוף בנייר כסף

מותר להניח על פלאטה מאכל מבושל כל צרכו, כדג, בורקס, קוגל וכיוצא, העטוף בנייר כסף או נייר אפיה. ואין בזה איסור הטמנה, מאחר והעטיפה היא במקום כלי העשוי לקבל את המאכל, שבודאי לא נחשב שמטמין בכלי. גם אין העטיפה באה אלא לשמור על המאכל שלא יתלכלך, שכן הדרך לעטוף את המאכלים, וכמו שפסק מרן (סימן רנז ס"ב) : מותר לתת בגדים על התבשיל כדי לשומרו מן העכברים, או כדי שלא יטנף בעפרורית, שאין זה כמטמין להחם אלא כשומר ונותן כיסוי על הקדירה. (ח"א תרעט)

נתינת מאכל על מיחם וכיסויו

מותר לחמם בשבת מאכל יבש מבושל כל צרכו על גבי מיחם חשמלי [כמבואר לעיל שאין בישול אחר בישול], אך לא יכסהו בבגדים, משום איסור הטמנה. (ח"א תרפב)

החזרת תבשיל בשבת

אש גלויה. אש מכוסה. פלאטה.

כל תבשיל שהוציאוהו מהאש בשבת, אסרו חכמים להחזירו על אש גלויה, אף אם הוא יבש ומבושל כל צרכו, מכיון שנראה כמבשל מחדש בשבת. אבל על אש מכוסה או על פלאטה חשמלית, מותר להחזירו באופנים מסויימים, ואפילו אם החום השני גדול יותר ממקור החום הראשון שהיו מונחים עליו, מפני שבאלו אינו נראה כמבשל מחדש, שהרי רוב העולם אינם מבשלים בימי החול על אש מכוסה ופלאטה, אלא על אש גלויה. על כן, באופנים שיתבארו להלן שמותר להחזיר את התבשיל על הפלאטה, היינו על הפלאטה ממש, ואין צורך להניח איזשהו הפסק של צלחת או נייר כסף וכיוצא. (אגרות משה, ישכיל עבדי, הגרש"ז אוירבך, ציץ אליעזר, שמירת שבת כהלכתה, חוקי חיים, הגרח"פ שיינברג, תפלה למשה, יצחק ירנן שחיבר ועוד. שבת א נד, שבת ד שצד)

להלן האופנים שמותר להחזיר תבשיל על פלאטה או אש מכוסה:

א. תבשיל יבש או רובו יבש ומבושל כל צרכו. שהרי אפילו בעודו קר מהמקרר, מותר להניחו על הפלאטה כמבואר לעיל, וכל שכן להחזירו.

ב. תבשיל לח המבושל כל צרכו, שחם בחום שהיד סולדת. שכבר בארנו לעיל שלדעת השלחן ערוך יש בישול אחר בישול בלח, ולכן אסור לתת מרק או תבשיל שרובו לח על הפלאטה בשבת. אולם אם הוציא את התבשיל, ועדיין הוא חם בחום שהיד סולדת בו, מותר להחזירו, משום שאין זה בישול חדש, אלא רק המשך הבישול הקודם, כיון שעדיין הוא חם מאוד.

בני אשכנז - מקילים להחזיר תבשיל לח אפילו שאין היד סולדת בו, כל שהוא חם מעט ולא התקרר לגמרי (הרמ"א שיח סט"ו). שמן הדין סובר הרמ"א כדעת הראשונים שאין בישול אחר בישול בלח כלל, אך לא מקילים כל כך אפילו כשהתקרר לגמרי, כדי שלא יטעו להקל גם כשלא התבשל כלל. (פרי מגדים, נשמת אדם, משנה ברורה, אגרות משה, חזון איש, מנחת יצחק ועוד. שבת ג תפז)

מותר לספרדי לומר לאשכנזי שיחזיר מרק חם מעט על גבי הפלאטה. הואיל ולאשכנזי הדבר מותר. (שבת ד שצז)

העברת התבשילים לפלאטה אחרת

אם כבתה הפלאטה ורוצה להעביר את התבשילים לפלאטה של השכן, רשאי להעבירם, לפי התנאים המבוארים בהלכה הקודמת. (שבת א פט, ד שצד. ח״א תקז)

תנור חשמלי

בהיות וההיתר להחזיר על פלאטה או אש מכוסה, הוא מפני שאין דרך לבשל עליהם בחול, לכך אין להחזיר תבנית עופות או דגים ותפוחי אדמה לתנור חשמלי [״מצב שבת״], כי כן דרך שימושם בחול, והרי זה נראה כמבשל מחדש.

אופנים שמותר להחזיר לתנור

לבני ספרד - אם הוציא את התבנית והניחה על השיש שבמטבח או על כסא או שלחן כדי להוציא ממנה את התבשיל, מותר להחזירה לתנור כדי לשמור את חומו. אבל אם הניחה על הרצפה, אינו רשאי להחזירה. והטעם, כי לא התירו חכמים לתת נתינה חדשה לתנור [אפילו מאכל יבש מבושל לגמרי], משום שנראה כמבשל מחדש. על כן, כשהניחה על הארץ, נראה שהתבטלה השהייה הראשונה שבתנור, והרי זה כנותן מחדש ולא כמחזיר, אבל אם לא הניחה על הארץ, הרי זה כהמשך השהייה הראשונה, ולא כמבשל מחדש. (רנג ס״ב)

לבני אשכנז - גם אם הניח את התבנית על הרצפה, אך הוא עדיין חם מעט, יש להקל להחזירו לתנור, ובפרט במקום צורך. כמו שכתב הרמ״א (סימן רנג ס״ב): יש אומרים שכל תנאי החזרה הם רק כשנטלו מהכירה מבעוד יום ולא החזירו עד שחשכה, אבל אם לקחו משם משחשכה אפילו הניחו על גבי קרקע, מותר. וכן נוהגים להקל, וסומכים עצמם על דברי המקילים, וטוב להחמיר [שלא יניח על הרצפה, ושיהיה בדעתו להחזיר, ואז מותר לכתחילה]. אבל אם נצטנן, אסור. ע״כ. וכן כתב הרמ״א בדרכי משה: ״רבים נוהגים להקל שלאחר שהוציאו מהתנור, מחזירים לתוכו אע״פ שהניחו על גבי קרקע, כל זמן שהוא חם״. ע״כ. וכתב הגאון רבי שלום משאש, שכן היה המנהג במקנאס שבמרוקו, להקל להחזיר על פי דברי הרמ״א אלו. (ח״א תקג)

כאמור, תנאי חזרה אלו הם דוקא בתבניות של עופות, דגים, תפוחי אדמה וכיוצא, שהדרך לבשלם בתנור, אבל סירי אורז ומרק, שאין דרך לבשלם בתנור, מותר להחזירם לתנור ללא תנאי חזרה, ובלבד שיהיה התבשיל יבש או רובו יבש ומבושל כל צרכו. אבל אם הוא לח או רובו לח, לבני ספרד - צריך שיהיה חם בחום שהיד סולדת בו. ולבני אשכנז - די שיהיה חם מעט, וכנ״ל בדין חזרת תבשיל על פלאטה. (ח״א תצג)

הנאה ממלאכת שבת

הנאה ממעשה שבת

אף על פי שחילול שבת הוא מהאיסורים החמורים ביותר שבתורה, מכל מקום לענין ההנאה ממנו, נאמר בתורה (שמות לא יד): "ושמרתם את השבת כי קודש **היא** לכם". ודרשו חז"ל (חולין קטו ע"א): "**היא** קודש, ואין מעשיה קודש". והיינו, שמלאכה שנעשתה בשבת, לא אסרה התורה ליהנות ממנה, אבל חכמים קנסוהו שלא יהנה ממנה, וכמבואר להלן.

בישל במזיד או בשוגג

המבשל בשבת במזיד, אסור לו לאכול תבשיל זה לעולם, אבל לאחרים אסור לאוכלו רק בשבת, אבל למוצאי שבת מותר. ואם בישל בשוגג, כגון שלא ידע שהיום שבת, בשבת עצמה התבשיל אסור באכילה לכולם, אבל במוצאי שבת מותר אף למבשל עצמו. (סימן שיח סי"א. שבת ד תיח)

מסעדה

המבשל בשבת בקביעות לצורך אחרים, אסור לאחרים לאכול תבשיל זה לעולם. על כן, בעל מסעדה שמבשל מידי שבת לצורך הקונים, אסור לאכול מתבשיליו. ובלאו הכי, מצד כשרות המאכלים, אסור גם בימי החול לאכול אצל אדם כזה, אף שבודאי לא התבשלו המאכלים בשבת. (ג כא, כג)

הורים מחללי שבת

בן שזכה להתחזק בשמירת השבת, והוריו עדיין לא זכו, ובא לבקרם במוצאי שבת, ומגישים לו מהתבשילים שבישלו בשבת, מן הדין מותר לו לאכול מהם. אך אם חושש שייראה הדבר כהסכמה מצידו על חילול השבת, יאמר להם בנחת שאינו אוכל ממאכל שבושל בשבת, מאחר ונעשה נגד ציוויו של ה' יתברך.

הכשר הכלים

מאכל כשר שבישלוהו בשבת במזיד, אף שהוא נאסר באכילה, מכל מקום הכלים אינם צריכים הגעלה. על כן, בן שהוריו מחללי שבת אך מקפידים לאכול כשר, מותר לו

לאכול מהתבשילים שבשלו בסירים אלו בימי החול. (ג כז)

שאר מלאכות

גם אם עבר אדם על שאר מלאכות במזיד, אסור לו ליהנות מהן לעולם [לבד ממלאכות ברירה והוצאה כדלהלן]. על כן, מי שכיבס בגד בשבת במזיד, אסור לו ליהנות מכיבוס זה לעולם, וילכלך את הבגד ושוב יכבסהו. (שבת ד תמא, תמב)

עבר וברר פסולת מתוך אוכל, וחזר ועירב את הפסולת עם האוכל, [כדי שאולי יבטל את מעשיו הראשונים], רשאי לחזור ולברור את האוכל מתוך הפסולת על מנת לאכול לאלתר, כיון שהתבטלו מעשיו הראשונים, ואין כאן הנאה ממעשה שבת. (שבת ד תמב)

הדליק רדיו

השומע רדיו שהדליק שכנו הגוי, לא יאזין לו, שהרי נהנה מחילול שבת של עובדים יהודים בתחנת השידור. וכל שכן אם הדליק שכנו יהודי. (שבת ה רלח)

חיילים שנמצאים בחדר עם חייל שלא זכה עדיין לשמור שבת, והדליק את הרדיו, אינם צריכים לצאת מהחדר או לאטום אוזניהם, ודי שלא יטו אוזן לשמוע. (ג סז)

הדליק אור

חייל שאינו שומר שבת שהדליק את האור, אין צריכים חבריו לצאת מהחדר, ודי שלא יהנו מהאור, דהיינו שלא יעשו דבר שלא יכלו לעשותו ללא האור, כגון לקרוא וכיוצא בזה. ומכל מקום לצורך לימוד תורה, אם אין באפשרותם ללמוד במקום אחר, רשאים ללמוד לאור זה. (ג מ, מד)

אור בחדר מדרגות

העולה בחדר מדרגות, ושכנו שלא זכה עדיין לשמור שבת הדליק את האור, רשאי לעלות, ואינו חייב להמתין עד שיכבה האור, כיון שגם בלי האור יכל לעלות. וישים לב שלא לעשות דבר שלא היה יכול לעשותו ללא האור [כגון שבחושך היה ממשמש את צרור המפתחות עד שימצא את מפתח הבית, וכן לא יסתכל בשעון ולא ירוץ במדרגות]. ובכל אופן, אם ברצונו להמתין שיכבה האור, כדי למחות על חילול ה' שהודלק האור בשבת, תבוא עליו ברכה. (ג סב)

כיבוי אור

אם עברו וכיבו את האור בחדר, מותר לישון שם ואין צריך לעבור לחדר אחר. כי החושך הוא טבעי, ובמעשה הכיבוי חזר המצב לקדמותו. (ג עג)

קצר חשמלי שתוקן בשבת

אם אירע קצר חשמלי בבנין מגורים, ועבר אחד השכנים ותיקן את הקצר, אסור ליהנות ממלאכתו בשבת, ועליהם להוציא את התבשילים מהפלאטה, כדי שלא ימשיכו להתבשל באיסור. ואם לא הוציאום, אזי תבשיל שלא היה מבושל כל צרכו, או שהיה מבושל כל צרכו אך השביח יותר בעקבות שהופעלה הפלאטה באיסור, אסור לאכול ממנו בשבת. אבל אם לא השביח, מותר לאוכלו לאחר שיתקרר, כדי שלא יהנה מחילול שבת. (ג מב)

למשל: אם בליל שבת בשעה תשע אירע קצר בבנין, ולאחר שעה תיקנוהו, ולא הוציא את התבשיל המבושל כל צרכו מהפלאטה, ובא לאוכלו בעשר בבוקר, כיון שבודאי הושבח טעמו, אסור לאכול ממנו עד מוצאי שבת. אבל אם בשעה תשע בבוקר אירע הקצר, ולאחר שעה תיקנוהו, ובא לאוכלו בשעה אחת עשרה, כיון שלא הושבח טעמו, מותר לאכול ממנו לאחר שיתקרר.

הפסקת חשמל בשכונה גדולה

אם אירעה הפסקת חשמל בשכונה גדולה, שמן הסתם יש שם חולים או תינוקות שעבורם תיקון החשמל הוא בגדר פיקוח נפש או ספק פיקוח נפש, וחייבים להחזיר ולספק להם חשמל, יש להקל לאכול מהתבשילים ששהו באותה שעה על הפלאטה, אף אם לא היו מבושלים כל צרכם, שכיון שאי אפשר לתקן את החשמל רק לצורך החולים, ממילא נחשב התיקון למעשה היתר. (ה"ע ד לא)

מאכל שהובא ברכב

חייל העומד על משמרתו בשבת בשדה, והובא לו מהבסיס תבשיל ברכב, מותר לו לאוכלו. ואולם על הרבנות הצבאית לדאוג להבא שלא יקרה כן, ומערב שבת ידאגו לחיילים שבשדות, לבל יצטרכו לחלל שבת עבורם. והטעם שמותר לאוכלו, כיון שלא נעשה חילול שבת בגוף המאכל ממש כבישול וכיוצא, אלא רק העבירו את התבשיל באיסור ממקום למקום. ואף אם המאכל הובא מחוץ לתחום, יש להקל לאוכלו, על פי מה שכתב מרן (סימן תה ס"ט) : "פירות שהוציאום חוץ לתחום בשוגג, מותרים לאוכלם". וגם כאן לא ברור כלל שהמביא את התבשיל ברכבו עשה כן במזיד, ויתכן שחשב שבתנאים אלו הוא כמו צורך פיקוח נפש, והרי לא קנסו חכמים אפילו בקרוב למזיד. וכל שכן שלצערנו הרב, רבים המה החיילים שאינם יודעים מאומה מהי שבת, ואינם מבינים את חומרת האיסורים שבה, ועושים זאת בחוסר ידע משווע, ורחוקים ממזיד כמטחווי קשת. ועיין חזון איש (יורה דעה ס"ס ב) בענין תינוקות שנשבו. (שבת ד תכז)

אם הביאו בשבת ברכב מאכלים ומשקאות לבית הכנסת, ראוי להמנע מלאוכלם. ואם הרב חושש מפרצה בשמירת השבת, ראוי שיורה לשומעי לקחו שלא יאכלו מהכיבוד, ובלבד שלא תהיה מחלוקת בציבור. (ג צד)

הנאה ממלאכה שיש בה מחלוקת

כבר התבאר שאיסור הנאה ממלאכת שבת הוא מדרבנן, לפיכך העושה מעשה ששנוי במחלוקת פוסקים אם מותר לעשותו בשבת או לא, אף שלהלכה נפסק שאסור לעשותו, אם עבר ועשה, מותר ליהנות ממנו בשבת. שכיון שמעשה זה שנוי במחלוקת, אזי לגבי ההנאה ממנו שאיסורה מדרבנן, הרי זה ספק דרבנן שמקילים בו. (שבת ד תכב)

להלן נביא כמה דוגמאות בזה:

א. עבר ונתן מרק מבושל שרובו לח על הפלאטה לחממו, מותר לאוכלו. (שבת ד תכב)

ב. ספרדי שעבר והוסיף מים חמים לחמין שלא ישרף, מותר לאוכלו. (ג פא)

ג. עבר והניח על הפלאטה מים שלא התבשלו כדי לחממם מעט, והוציאם קודם שיגיעו לחום שהיד סולדת בו, מותר לשתות מים אלו בשבת. (ג פא)

ד. תבשיל שהתבשל מעט באופן שאפשר לאוכלו בדוחק, ועבר ונתנו על הפלאטה בשבת כדי לגמור את בישולו, מותר לאוכלו בשבת. (לויית חן נט. ג עח)

ה. אם עבר ועירה מים מהמיחם על עלי התה, מותר לשתותו. (שבת ד תכד)

ו. אם עבר ובישל בבין השמשות, מותר לאכול התבשיל. (שבת ד תכה)

ז. עבר וחתך ירק דק דק שלא על מנת לאכול לאלתר, מותר לאוכלו בשבת. (ה"ע ד קיח)

הנאה ממלאכות דרבנן

נעליים נקיות הראויות לנועלן, וצחצח אותן בשבת במשחת נעליים, אם עשה כן בשוגג, מותר לנועלן בשבת. אבל אם עשה כן במזיד, לא ינעלן עד מוצאי שבת. כי באיסורי דרבנן הקילו ולא קנסו בשוגג אלא במזיד. ואפילו שמצחצח במשחה ולא בנוזלי, אין בזה איסור ממרח מהתורה, כיון שהמשחה רכה ונימוחה בידים, ואינה כמו גוש שעוה שמורח על נקב החבית. וכמו כן, כיון שהנעליים היו נקיות וראויות לנועלן, הצביעה בהן אסורה רק מדרבנן. (שבת ה ב, שפה)

מדיני כבישה והכנת אוכלים בשבת

איסור כבישה

אסרו חכמים לכבוש ירקות במי מלח או חומץ, מפני שהכבישה דומה לבישול, שמתקן את הירק לאכילה. (סימן שכא ס״ג. שבת ד תמז)

נתינת מלח

אין לתת מלח על ארבע וחמש חתיכות ירק שיש דרך לכובשן [כמו: גמבה, גזר, קישוא, כרוב, לפת, עגבניות ירוקות ועוד], או כשמטרתו להפיג חריפותם, או מרירותם, או חמיצותם [כגון: צנון, בצל, לימון], משום שנראה ככובש. אבל מותר לתת מלח על חתיכה אחת ולאוכלה, או לטבל כל חתיכה במלח ולאוכלה מיד. וחתיכות עגבניה או מלפפון קלוף או סלט ירקות שאין דרך לכובשם, מותר לתת מלח אף על כמה חתיכות יחד. (לוית חן. שבת ד תמז, תנה)

אם נותן שמן או חומץ או לימון על החתיכות, מאחר והם מחלישים את כח המלח, מותר לתת מלח אפילו על הרבה חתיכות יחד, ואינו נחשב ככובש. (הט״ז. שבת ד תנ)

פשוט שמותר לתת מלח על ביצה ובשר וכיוצא כדי להטעימם, וכן על מיונז כדי להטעימו ולעשות ממנו רוטב לסלט, שאין זה דומה לכבישה כלל. (שבת ד ערה)

הכנת מי מלח - מותר לערב מים עם מלח מועטים כדי ליתנם במאכל, אבל לא יערב מי מלח מרובים, שנראה שעושה כן לכבישה. ואם יש לו צורך במי מלח מרובים, יתן שמן תחילה במים, ואחר כך יתן את המלח, כי השמן מתיש את כח המלח. (שבת ד תנב)

יין בחומץ - ירקות שנכבשו בחומץ חזק מדי, רשאי לתת מעט יין כדי להחליש את כח החומץ, אבל אם נותן את היין במטרה שיהפך לחומץ אסור, שהרי זה ככובש. (שבת ד תנב)

אין כובש אחר כובש

דגים מלוחים או ירקות שנכבשו במי מלח, מותר ליתנם בחומץ להשביח טעמם לאוכלם בשבת, שאין איסור כבישה אחר שכבר נכבשו [כמו שאין בישול אחר בישול]. אבל אסור לתת דגים מלוחים על הפלאטה, כי יש בישול אחר כבישה. (שבת ד תנא, תנג)

כבושים שלא נגמרו כל צרכם

חמוצים שלא נגמרה כבישתם כראוי, אינם מוקצה, כי ראויים לאכילה על ידי הדחק (שבת ג פו). ומותר להחזירם לצנצנת להמשך כבישתם, כדי לאכול מהם בשבת. [כי לדעת רבים מהראשונים, אין בישול אחר בישול במאכל שראוי לאכילה בדוחק. ואף שלהלכה מרן החמיר, היינו דוקא בבישול שהוא ספק איסור תורה, אבל בכבישה שאיסורה מדרבנן, מקילים]. (שבת ד תנב)

כבישה בסוכר

מותר לפזר סוכר על הרבה חתיכות תותים ואשכוליות וכיוצא, ולהשהותם זמן רב ולאוכלם, שאין כבישה בסוכר. (שבת ד תנז)

שריית צימוקים במים

מותר לשרות צימוקים ושאר פירות במים, כדי שיתנו את טעמם במים וישתה מהם בשבת, ואין בזה איסור כבישה, שאין כבישה בפחות מ-24 שעות. (שבת ד תנט)

הכנת סודה

מותר להכין סודה במתקן 'סודה סטרים' או 'סיפולוקס' וכדומה. (שבת ה רפו)

הכנת קוביות קרח

מותר למלאות מים במתקן קוביות קרח או בשקית ניילון, וליתנם בתא ההקפאה לצורך שבת. וכן מותר להקפיא רוטב דגים או מרק רגלי בהמה, ואין לחשוש משום "בונה" בכך שהם נקרשים, שאין זה אלא גרמא בעלמא. ובלאו הכי, אין על זה שם בנין, כיון שאין לו קיום כלל. וכתב בשו"ת באר משה שטרן, שההיתר ברור כשמש בלי שום פקפוק לכל הדעות, וכן מנהג רוב העולם. ובחלקת יעקב כתב, והמחמיר בזה הפריז על המדה. וכן פסקו שביתת השבת, ימי יוסף ידיד, מעשה חושב, חזון איש, הגרש"ז אוירבך, שבט הלוי ושאין בזה איסור נולד, מקוה המים, בצל החכמה, ציץ אליעזר, משנת יוסף, עמק התשובה ועוד. (שבת ד רלח, רפא, שא)

הכנת טחינה, מיונז, רטבים, ג'לי, מטרנה

כבר ביארנו במלאכת לש, שמותר להכין מאכלים אלו בשבת, עיין שם.

יפוי המאכל

מותר לדבק מאכלים זה בזה בצורה מיוחדת לנוי. וכן סלט חומוס או סלט ביצים וכיוצא, מותר להחליקם יפה בצלחת, ואין בזה משם בונה. שכשם שאין בנין בכלים, כך אין בנין באוכלים. כי בונה שחייב הוא דוקא כשיוצר כלי מתחילתו, וכן באוכלים כגון "מגבן", שיוצר הגבינה מתחילתה, אבל אם רק משווה ומייפה את האוכלים, אין זה נחשב בונה ומותר. כן כתבו הרשב"א, הריטב"א, הר"ן, ההשלמה, המאירי, אוהל מועד ועוד. (שבת ד רעז)

דיני רחיצה, מי בשמים, וצחצוח שיניים

איסור רחיצה - גזירת הבלנים

חז"ל אסרו לרחוץ את כל הגוף במים חמים, משום "גזירת הבלנים" [בלנים הם האחראים על בתי המרחץ]. כי מתחילה כשהיה מותר לרחוץ כל הגוף בבית מרחץ בשבת, היו בלנים רשעים שכשהיו רואים שבאו רבים למרחץ ואין די מים חמים, היו מדליקים אש ומחממים מים. לכך, אסרו חכמים להתרחץ במים חמים בשבת בכל אופן למרות שהמים היו חמים לפני שבת, מדוד שמש או מיחם של שבת. (מסכת שבת מ)

גזירת חכמים זו תקפה לעולם, ואדרבה כיום קיים חשש יותר גדול, שהרי כל אחד יש לו בביתו מקלחת עם אפשרות לחמם מים באמצעות בוֹיְלֶר, יונקרס, ועלול לטעות ולהדליקו, על כן אסור לרחוץ את כל הגוף במים חמים כלל. (ד נה)

מים פושרים. מים קרים.

אין להתרחץ אפילו במים פושרים, אבל במים קרים מותר, ומותר לפתוח מעט גם את ברז המים החמים [שהוחמו על ידי דוד שמש], כדי להפחית מעט מקור המים. ויתנגב במגבת בנחת שלא יבוא לידי סחיטה. (ד נז, ס)

בני אשכנז נהגו שלא להתקלח אפילו במים קרים, אלא אם כן מצטער מהחום. (ד סב)

מקוה - הנוהגים לטבול במקוה בשבת בבוקר קודם התפילה, ישימו לב שהמים יהיו קרים מעט, אבל אם המים פושרים, הנכון שלא יטבלו שם. (ד סו)

סחיטה בשיער - הרוחץ שערות ראשו וזקנו, ינגב בנחת שלא יסחט שערותיו. (שבת ד קנב. ב פט)

רחיצה חלקית

מותר לרחוץ פניו ידיו ורגליו או שאר אבריו במים חמים [מדוד שמש או מיחם מים], כל שבסך הכל אינו רוחץ את רוב גופו. (בית יוסף ושלחן ערוך סימן שכו ס״א ובאחרונים)

רחיצה לקטנים

מותר לרחוץ ילד עד גיל 9 במים חמים. כי דינו כחולה שאין בו סכנה, וכדלהלן. (שבת ג שסא)

סבון

מותר להשתמש בשבת בסבון מוצק, ובני אשכנז מחמירים בזה. ואולם בסבון נוזלי, אף לבני אשכנז מותר ללא חשש. (שו״ת יחוה דעת ח״ב סימן נ. שבת ד קסב)

נתינת מי בשמים

מותר לתת מי בשמים ודאודורנט על הגוף והשיער, אבל לא על בגדיו. מפני שאסור להוליד ריח בדבר שמתקיים בו הריח, אבל בגוף ובשיער, שאין הריח מתקיים בהם זמן רב ומתנדף מחמת הזיעה, הרי זה מותר. (ג תי)

מותר לזלף מי ורדים [וְהֶר] על הידים, וכן נהגו רבים מעדת החלאבים לזלף לידי האנשים בצאתם מבית הכנסת בשבת. (ג תיא)

צחצוח שיניים

מותר לצחצח שיניים במברשת עם משחה. ומותר גם להרטיב את המברשת במים, ואין בזה משום כיבוס (שו״ת שרידי אש ועוד. יביע אומר חלק ד סימנים כז-ל). ונראה שלפי מה שהתיר בהליכות עולם (ח״ג רכג) לנער בכח מעיל גשם העשוי מניילון, שכיון שאין המים נספגים בו, אין בו סחיטה, וכן מבואר לעיל (מלאכת מלבן) שמותר לשטוף פיטמת בקבוק או מפת ניילון במים. אם כן, רשאי לשטוף את המברשת קודם הצחצוח או בגמר הצחצוח באופן שמעמידה תחת המים, אך לא ילחץ בידו על המברשת (וכן פסק באור לציון ח״ב עמוד רנג). ואף אם לא משתמש בה שוב באותה שבת, רשאי לשוטפה ואין בזה משום מכין משבת לחול, מאחר ועושה כן לצורך השבת, שהרי מאוס בעיניו לראות את המברשת מלוכלכת במשך

השבת. [וכמו שמותר לסדר את כלי מיטתו שישן בהם בשביל הסדר בבית, אף שאינו ישן שם עוד במשך השבת, וכל שכן במברשת מלוכלכת שמאוסה היא]. וקל וחומר כשישנם בני בית והמברשת בודאי מאוסה בעיניהם, ואמרו בגמרא (חגיגה ה ע"א) שעתיד הקב"ה לדון את האדם על שרקק בפני חברו ונמאס.

ומן הדין נראה שאף אם יצא דם מהחניכיים בעת הצחצוח, מותר לצחצח בשבת. והטעם בזה, כי אם לא ברור שיצא דם, הרי זה בגדר דבר שאינו מתכוין שפשוט שמותר. וגם אם ברור שיצא דם [מה שלא מצוי אצל מי שרגיל בצחצוח], מאחר והוצאת דם בשבת כשאינו צריך את הדם, אסורה רק מדרבנן כי הוא מקלקל בחבורה, כמבואר בדברי רבותינו הראשונים (הובאו בשבת ג עה, שנה), נמצא אפוא שהרי זה בגדר "פסיק רישיה דלא ניחא ליה בדרבנן" שמותר, כמבואר בהרחבה לעיל בדיני בישול בשבת, שכן דעת רוב ככל הפוסקים.

דיני שכר שבת

תשלום בהבלעה

העובד בעבודה המותרת בשבת כגון מלצר, אסור לו לקחת שכר על עבודתו בשבת, משום שנראה כקונה ומוכר בשבת. אולם אם עובד בעבודה זו גם בימי החול, מותר להבליע לו את שכר השבת עם השכר של ימי החול. והיינו שיאמר לו, תן לי שכרי כך וכך לחודש, או לשבוע, או לעשרה ימים, אבל לא יאמר לו תן לי כך וכך לשבת. (סימן שו סי"ד. ב קיט, קכא)

השכרת דירה

הרוצה להשכיר דירתו לאורחים לשבת, מותר לו לקבל את דמי השכירות, כיון שמשלמים גם עבור הזמן ששהו בדירה קודם השבת ובצאת השבת. (ב קלה)

וזהו גם טעם ההיתר בתשלום לבתי מלון בשבת. ובתנאי שהליכתו למלון במתכונת של צניעות ויראת שמים, כגון שהולכים קבוצה גדולה של כמה משפחות, ומבלים זמנם בדברי תורה ושירות ותשבחות לה' יתברך. ומביאים רב שינחה את השבת באווירה קדושה ומרוממת, וכך יקבלו חיזוק בעבודת ה' ביתר שאת, ויקיימו בעצמם (ישעיה מ לא): "וְקוֵי ה' יַחֲלִיפוּ כֹח". אבל בלאו הכי, שומר נפשו ירחק מבתי מלון, כי פעמים רבות אדם נכשל בעוון החמור מאוד של שמירת העיניים שהזהירה תורה "ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם". והמזהיר והנזהר - ירבה שלומם כנהר.

שכר לדבר מצוה

כתב הרשב"א: הגון וראוי יותר לקחת שליח ציבור בשכר מאשר בהתנדבות, כי כאשר מקבל שכר, מקפיד יותר ומתבונן ונזהר יפה בתפילתו. וגם על ידי זה, לא כל הרוצה לעלות שליח צבור, יעלה. ע"כ. וכן פסק מרן בשלחן ערוך (סימן נג סכ"ב): "שליח ציבור בשכר עדיף יותר מבנדבה". ולא כאותם גבאים שאינם מבטלים דעתם לדעת חז"ל, ומחפשים חזנים דוקא בחינם. ומותר לקבל שכר על החזנות והקריאה בתורה בשבת, כי אין איסור שכר שבת בדבר מצוה. וטוב שישלמו לו שכרו בהבלעה כנ"ל.

מורה עזר - מותר לדבר עם מורה עזר שילמד עם בנו, אך לא יזכיר סכום כסף. (ב קכו)

השלמת מנין - בית הכנסת שאין להם כהן, או שאין להם מנין אנשים שומרי שבת, מצוה שישכרו כהן ואנשים יראי שמים שיתפללו עמהם. (ב קכח)

סיום מסכת - המעודדים בניהם לסיים מסכתות, גדולה מעלתם מאוד, בפרט בדור הזה שהנסיונות ברחוב רבים, ומצוה רבה לתגמלם גם עבור לימודם בשבת. (ב קכז)

חנוך לנער - מצוה רבה לארגן שיעורי תורה וקריאת תהילים בשבת לילדים ובני נוער, ולחלק להם מיני מתיקה ופרסים, כדי לחזקם בתורה ויראת שמים, ובפרט שעל ידי זה נקשר אליהם, ויכול לדבר על ליבם ועל לב הוריהם שילמדו בבתי ספר תורניים אמיתיים על פי רוח תורתנו הקדושה. (ב קכח)

משגיחי כשרות - רשאים לקבל שכר עבור פיקוחם על הכשרות והבישולים בשבת שיתנהלו על פי ההלכה, שעבודתם נחשבת מצוה. ואפילו אם יש כבר משגיח אחד, ורוצים להוסיף משגיח נוסף, הרי זה משובח. (ב קכד)

סימן ברכה

הגם שמותר לקבל שכר שבת עבור דבר מצוה, מכל מקום אינו רואה סימן ברכה מכסף זה. על כן, הנכון שיקנה בכסף חפצי מצוה, כספרי קודש או חוברות לזיכוי הרבים לחזקם בשמירת תורה ומצוות, ויזכה לראות ברכה במעשה ידיו. (ב קכא)

אם מקפידים בדבר מצוה לקחת את שכר השבת בהבלעה עם ימי החול, יראו סימן ברכה בכספם. וכגון שמשלמים לשליח ציבור עבור תפלתו בשבת, אזי ישתדל להיות שליח ציבור גם מעט בימי החול, ויתנו לו השכר גם על ימי החול.

מקח וממכר בשבת

איסור מקח וממכר

אסרו חכמים לקנות ולמכור בשבת, שמא יכתוב שטר על המקח או את יתרת הסכום שעדיין לא שילם. (ב קמ)

השבת - אוירת נופש

יש לציין שבכפרי נופש יוקרתיים התשלום בימי הנופש עבור מוצרים שונים מתבצע אך ורק באמצעות חרוזים מיוחדים, הניתנים להשגה בתחילת ימי הנופש תמורת תשלום. המטרה היא לנתק את הנופשים בימים אלו מה"כסף". ואכן, הנופשים מדווחים על אוירת נופש נדירה, נפלאה ומרוממת בימי הניתוק מהכסף. שומר השבת זוכה אחת לשבוע (!) בחוויה נפלאה, רוחנית ומרוממת זו, והרבה יותר מכך. שכן בהצטרף פרט זה למכלול פרטי השבת, מתקבל עונג מרומם שאי אפשר לתארו במילים.

צורך מצוה

גם מכירה של מצוה כארבעת מינים ותפילין, אסורה בשבת. אולם מותר למכור פתיחת ההיכל ועליות לתורה, כי אין כאן מעשה קנין, אלא התחייבות לצדקה בלבד. וכן מותר לערוך מגבית ולהתרים את הציבור עבור דבר מצוה. (ב קמג)

מצרכי מזון מחנות

הנצרך למיני מאכל ומשקה בשבת, מותר לו לבקש מבעל החנות שיפתח את חנותו ויביא לו מצרכים, ובלבד שלא יזכיר לשון קניה ומכירה, ולא ישקול, ולא ימדוד, אלא יאמר: "תן לי כך וכך תפוחים, כך וכך אגוזים", וכיוצא. (סימן שכג ס"ד. שבת ג צה)

לא יביא את המצרכים מהחנות בסל כדרכו בחול אלא בידו, אף שבכך יטרח יותר ללכת ולבוא כמה פעמים. אבל אם ממהר לצורך אורחים, מותר להביאם בסל. (ד יא)

חנות פתוחה בשבת

אסור לשבת בחנות הפתוחה בשבת, בין אם החנות של גוי או של יהודי, שמא יחשדו בו שבא לקנות או לסייע לבעל החנות (ב קנד). וכיום שבעוונות הרבים יש מאחינו התועים שמחוסר ידיעה פותחים חנויותיהם בשבת, יש להעיר להם בנועם, ולחזקם באמונה בבורא עולם שהפרנסה ממנו, ואדרבה "השבת היא מקור הברכה", ואם ישמרו את השבת, יזכו לפרנסה בשפע וברווח. וכנ"ל בשער האגדה.

חבל על המאמצים

פעם סיפרו לחפץ חיים זצ"ל, שיש יהודי הפותח חנותו בשבת. קרא לו הרב, דיבר על לבו, ואמר לו אמשול לך משל למה הדבר דומה, לאדם שהיתה לו חבית יין המכילה מאה ליטר, ובה ברז אחד. לרוב "חכמתו" החליט כי אם מברז אחד יוצא מאה ליטר, אזי משני ברזים יצאו מאתיים ליטר. כמובן שמהתחכמותו זאת לא השתכר כלום, ויצאו לו חמישים ליטר מברז זה וחמישים ליטר מברז זה.

והנמשל: חז"ל לימדונו כי בראש השנה קובע הקב"ה לאדם כמה ממון ירויח במשך השנה בדיוק. על כן, המאמין פותח את ששת הברזים שהם ששת ימי השבוע, ודרכם עוברים לו כל מזונותיו, אבל החכם בעיניו מנסה לפתוח עוד ברז וחושב שדרכו יצא לו עוד מקור פרנסה, אך אינו יודע כי לשוא הוא טורח, וכל עמלו לריק ולבהלה, כי "השבת", היא ורק היא, "מקור הברכה".

מתנה

אסור לתת מתנה בשבת, משום שנראה כמוכר חפץ לחברו. אולם רשאי להקנות לו את המתנה קודם שבת [על ידי שיתן את המתנה לאדם אחֵר, שיגביה אותה, ויאמר: "בהגבהה זו אני זוכה לפלוני במתנה". ולאחר מכן, אינו רשאי לחזור בו שלא ליתנה, כי משעה שהקנה לו את החפץ, זכה בו והוא שלו, ואף שאינו יודע מכך], ועל ידי כך נמצא שבשבת אינו נותן לו מתנה אלא את מה שכבר שייך לו. ואדם שנותנים לו מתנה בשבת

מבלי שהקנו לו אותה לפני כן, יאמר מקבל המתנה, שאינו זוכה בה עד מוצאי שבת. (ב קס)

לצורך מצוה

מותר לתת מתנה לצורך מצוה. ולכן ישנם בתי כנסת שנהגו לתת מתנת עידוד לחתן בר מצוה בשבת. ואולם טוב שיזכו לו את המתנה קודם השבת, כנ״ל. (ב קנט)

הלכות מוקצה

איסור מוקצה וטעמיו

אסרו חכמים לטלטל [להזיז] חפצים מסויימים בשבת. ואיסור זה נקרא ״מוקצה״, מלשון הבדלה, הרחקה ודיחוי מטלטול החפץ בשבת. והטעם שאסרו כן, כי חששו שמא יטעו ויוציאו חפצים מרשות [היחיד] לרשות [הרבים], ויעברו על מלאכת ״הוצאה״ [כפי שבארנו לעיל, שבמקום שאין עֵרוּב, אסור להוציא חפץ מרשות היחיד [מהבית] לרשות הרבים [לרחוב], או להיפך.] (רש״י, הראב״ד והיראים). כמו כן, אם היה מותר לטלטל כל חפץ, היתה השבת נראית בעיני בני האדם כיום חול. ועוד, יש לחוש שאגב הטלטול עלולים לשכוח שהיום שבת, ולהשתמש בחפצים אלו למלאכת איסור (הרמב״ם). (שבת ג א)

טלטול מן הצד

מותר לטלטל מוקצה כשאינו נוגע בו ממש בידיו אלא על ידי דבר אחר, ובלבד שהטלטול יהיה לצורך דבר המותר. כגון: קליפות אגוזים ושקדים [שהן מוקצה כדלהלן], מותר לגררן בסכין או מגב לצורך ניקוי השלחן, וכן מותר לאוספם במטאטא לניקוי הבית. (שבת ג קסט)

טלטול כלאחר יד [בשינוי]

מותר לטלטל מוקצה "כלאחר יד" בגופו, כגון ברגלו, או שדוחפו במרפק, או שנופח בפיו והוא זז וכיוצא, אפילו אם עושה כן לצורך המוקצה שלא יגנב וכיוצא. על כן, המוצא כסף בשבת, מותר לדוחפו ברגלו למקום מסתור שלא יראוהו אחרים. (שבת ג קלו, קסז)

נגיעה

איסור מוקצה הוא רק כאשר מטלטל [מזיז] את החפץ, אבל נגיעה בלבד, מותרת. לכן מותר להישען על מכונית או לשבת על אבנים גדולות [כי המוקצה מותר בהנאה. ואפילו אם זזו מעט תוך כדי ישיבתו, מותר, שהרי זה טלטול כלאחר יד. (ואם מותר להשען על אילן בשבת, עיין לעיל במלאכת קוצר)]. אולם מוקצה עגול [כביצה שנולדה בשבת] שבנגיעה לבד הוא זז, נאסר גם בנגיעה. (שבת ג קסא, קסד)

מוקצה שבידו

מוקצה שכבר הגיע לידו, בין בהיתר בין באיסור, מותר להמשיך לאחוז בו עד שיניחהו במקומו, ואין צריך לסלקו מידו מיד. למשל: הלוקח פטיש לפצח בו אגוזים [שזה מותר כדלהלן], רשאי בגמר השימוש לאחוז בו עד שיניחהו במקומו. וכן המקלף שקדים ונשארו בידו הקליפות [שהן מוקצה], רשאי לאוחזן עד שיזרקן לפח. וכן אם שכח ולקח מוקצה בידו, רשאי לאחוז בו ולהניחו במקומו. ובכל אופן, אם כבר הניח את המוקצה או שנשמט מידו ונפל, אינו רשאי ליטלו שוב. (סימן שח ס"ג. שבת ג נד, נט, קעא)

המוצא כסף בכיסו, אינו חייב לנערו מיד, אלא כשיגיע למקום מוצנע או לביתו, ינער שם את הכסף. ומה שבינתיים מטלטל את המוקצה בכיסו, אין בזה איסור, שכיון שהמוקצה כבר עליו, רשאי להמשיך לנושאו עד שיגיע למקומו, וכנ"ל. (שבת ג ס, קלו, קעא)

מיד ליד - מוקצה שבידו, מותר להעבירו לידו השניה, אבל לא לידי חברו. (שבת ג נט)

סוגי המוקצה

ישנם כמה סוגי מוקצה שדיניהם שונים זה מזה, ולהלן נבארם אחד לאחד בעזרת ה'. ואלו הם: **א.** כלי שמלאכתו לאיסור. **ב.** כלי שמלאכתו להיתר. **ג.** מוקצה מחמת חסרון כיס. **ד.** מוקצה מחמת גופו. **ה.** בסיס לדבר האסור. **ו.** ביטול כלי מהיכנו. **ז.** מוקצה מחמת מצוה **ח.** מִיגּוֹ [מתוך] דֶאִתְקַצָאי [שהוקצה] בבין השמשות, אִתְקַצָאי [הוקצה] לְכוּלֵי יוֹמָא [לכל היום]. **ט.** נולד.

כלי שמלאכתו לאיסור

הגדרת כלי שמלאכתו לאיסור

כלי שהשימוש בו הוא למלאכות האסורות בשבת, כגון: עט, פטיש, הרי הוא נקרא "כלי שמלאכתו לאיסור". אבל אם הוא מיועד גם למלאכות איסור וגם למלאכות היתר, כגון: סיר שמיועד לבשל בו על האש, וגם לשמור בו מאכלים במקרר, אין דינו ככלי שמלאכתו לאיסור, אלא ככלי שמלאכתו להיתר, שיבואר להלן. (שבת ג נא)

דוגמאות לכלים שמלאכתם לאיסור - מחבת, גפרורים, סיגריות, מאוורר, מטריה, צבת, מסמר, מסור, מספריים, מחט תפירה, מחק, מחדד וכיוצא. (שבת ג מט, עג, עו)

לצורך גופו או מקומו

כלי שמלאכתו לאיסור, מותר לטלטלו "לצורך גופו" או "לצורך מקומו". לצורך גופו, היינו להשתמש בכלי למלאכת היתר, כגון פטיש לפצח אגוזים, גפרור לחצוץ בו שיניו, ומספריים לפתוח שקית חלב, וכל כיוצא בהם. (שבת ג מט, עז. שבת ה שסה)

ולצורך מקומו, פירוש, שצריך למקום שהכלי מונח עליו. כגון, אם נמצא עט על כסא ורוצה לשבת עליו, מותר לקחת את העט בידו ולהניחו במקומו. וכן מספריים שנמצאו על שלחן שבת, מותר לקחתן למקום אחר, כיון שצריך את השלחן. וכן מחבת המונחת בארון כלים על ערימת הצלחות, וצריך לצלחות, מותר להרים את המחבת כדי לקחת את הצלחות, כיון שצריך את מקום המחבת. (ב תא)

יש לו כלי אחר או מקום אחר

מותר להשתמש בכלי שמלאכתו לאיסור לצורך פעולה המותרת בשבת, אף שיש לו כלי של היתר. ולכן מותר לפצח אגוזים בפטיש, אף שיש לו מפצח. וכן מותר לטלטל את הכלי כדי לשבת במקומו, אף שיש לו מקום אחר לשבת. (סימן שח סט"ז, הב"ח, הט"ז, מלבושי יו"ט, הגר"ז, חיי אדם, עולת שבת, תוספת שבת, מנחת שבת, תורת שבת, קצות השלחן, באר משה, מגילת ספר. ובמשמרת השבת כתב: "ומה שחידש המשנה ברורה שהיתר לצורך גופו הוא דוקא כשאין לו כלי היתר, לא הוזכר בפוסקים הראשונים, ואילו היו סוברים כן, לא היו שותקים מזה". שבת ג מט)

שלא יתקלקל או שלא יגנב

כלי שמלאכתו לאיסור שנמצא בחצר, וחושש שמא יגנב, או יתקלקל בשמש או בגשם, אסור לטלטלו לבית. אולם רשאי לטלטלו בשינוי, כמבואר לעיל. וכן רשאי לטלטלו לצורך גופו או מקומו, ובעוד הכלי בידו יחזירהו למקומו.

למשל: עט המונח על כסא בחצר, וחושש שיגנב, יכול להחליט שברצונו לשבת על הכסא, ואז יטלטל את העט לצורך מקומו, שהוא הכסא שעליו מונח העט, ובעוד שהעט בידו יחזירהו למקומו בבית, ולאחר מכן ישב מעט על הכסא. כמו כן, יכול להחליט שברצונו לבחוש את התה או הקפה בעט, ואז רשאי לטלטל את העט "לצורך גופו" שמשתמש בעט, ובעוד שהעט בידו יחזירהו למקומו בבית.

טלטול אגב היתר

כלי שמלאכתו לאיסור שמונח עליו דבר היתר, רשאי לטלטלו. על כן, כלי הנמצא בחצר וחושש שמא יגנב, יניח עליו כף או עוגה וכיוצא, ויכניסהו. (סימן שח ס"ה. שבת ג נד)

לכבוד אורחים

המיקל לטלטל כלי שמלאכתו לאיסור כדי לסדר את הבית לכבוד אורחים, יש לו על מה לסמוך. אבל לכתחילה ינהג כאמור לעיל לטלטלו בשינוי וכיוצא. (ב תט, תטו)

מניעת דליפת גז

שלהבת גז שכבתה, ודולף גז, חובה לסגור את הגז מיד, מפני חשש סכנה, ואין בזה שום מוקצה. (שבת ג רה)

אולר

אולר שיש בו חלקים שונים וביניהם סכין, מותר להשתמש בסכין, אך לא יפתח את שאר החלקים האסורים בשימוש בשבת, כמספריים, פצירה וכיוצא. (שבת ג קלד)

מאוורר

מותר לאדם להסב את המאוורר כלפיו שתבוא אליו הרוח [שזהו לצורך גופו]. וכן מותר ללחוץ בכפתור המאוורר למעלה, כדי שיסתובב לצדדים או כדי שיעמוד במקומו. (שבת ג עח. ה"ע ג קצד)

שמיכה חשמלית

מותר להשתמש בשמיכה חשמלית המחוברת לחשמל, ואין לחשוש שמא יגביה או ינמיך את מידת החום. (שבת ג פב. שבת ה שסב. ה״ע ג רטו)

מכשיר אדים

מכשיר אדים קר, מותר לטלטלו בהתאם לצורך החולה. ואף מכשיר אדים חם יש להקל להזיזו לצורך החולה. ועיין להלן בדיני חולה שאין בו סכנה, היאך ישתמשו בו בשבת. (ב תכח)

סולם

סולם של סיידים או נגרים וכדומה, הרי הוא כלי שמלאכתו לאיסור. אבל סולם שבבית העשוי לצרכי איסור וגם לצרכי היתר, כהורדת חפצים ממדף גבוה וכדומה, הרי הוא ככלי שמלאכתו להיתר וכדלהלן. (ב תלד)

סיגריות

סיגריות הן כלי שמלאכתו לאיסור, ופשוט שאסור ליתנן בכיס בשבת על מנת לעשן מיד בצאת השבת. (ב תנא) ומה טוב, שימָנע כל אדם מעישון הסיגריות, מאחר והעישון מסוכן מאוד לבריאות, ה׳ יצילנו. ושומר נפשו ירחק מזה, ויקיים בעצמו: ״ונשמרתם מאוד לנפשותיכם״. ועל כל פנים, אדם שאינו מעשן, אסור לו מן הדין להתחיל לעשן. (ה״ע א רסה. וכן הורה מרן הראשון לציון שליט״א)

בגד שעטנז

בגד שבדקוהו ונמצא בו שעטנז [תערובת חוטי צמר ופשתן], מאחר ואסור מן התורה ללובשו, דינו ככלי שמלאכתו לאיסור. (סימן שח סמ״ז)

חלוקת קופות צדקה

מוסדות תורה וחסד רשאים לחלק קופות צדקה לציבור הבאים רק בשבתות, כדי להגדיל את מעשיהם הכבירים. והטעם בזה, כי אין נחשב כלי שמלאכתו לאיסור אלא כגון עט ופטיש וכיוצא שעושים בהם ממש מלאכות איסור, אבל קופה שרק מניחים בה מעות, אינה נחשבת שמלאכתה לאיסור. ומה שהיא מוקצית, משום שנעשית ״בסיס לדבר האסור״

וכדלהלן, אבל כשאין בה מעות, מותרת בטלטול. (רב נטרונאי גאון, הראב״ד, הרמב״ן, הרשב״א, המרדכי, הרשב״ץ, פני יהושע, הגרש״ז אוירבך ועוד. שבת ג צ. אדני שלמה ב קעח) ואף החולקים מודים להתיר בקופה חדשה, כי אף שהזמין את הקופה לתת בה מעות, כל זמן שלא נתן בה, אינה נעשית כלי של איסור. (משנ״ב סימן שי ס״ק כה)

מוקצה מחמת חסרון כיס

הגדרת מוקצה מחמת חסרון כיס

כלי שמלאכתו לאיסור, שמקפיד שלא להשתמש בו אלא את השימוש המיועד לו, מחשש שמא יתקלקל או יתלכלך וכדומה, הרי הוא ״מוקצה מחמת חסרון כיס״, דהיינו שחושש לחסרון בכיסו [כספו]. אבל אם אינו מקפיד עליו כל כך, ומידי פעם משתמש בו שימוש אחר, הרי הוא ״כלי שמלאכתו לאיסור״ בלבד. (שבת ג פט)

דוגמאות למוקצה מחמת חסרון כיס - סכין שחיטה, כלי ברית מילה, מצלמה, בולי דואר, צ׳קים, קלף לכתיבת סת״ם [ספרי תורה, תפילין, מזוזות], וכיוצא בהם. (שבת ג פט, צ)

דין מוקצה מחמת חסרון כיס

מוקצה מחמת חסרון כיס, חמור יותר מכלי שמלאכתו לאיסור, ואסור לטלטלו אפילו לצורך גופו או מקומו. וכל שכן שאסור לטלטלו לצורך עצמו של המוקצה, כגון מהחמה לצל שלא ינזק בשמש. (שבת ג פט)

טלטול יחד עם היתר

מוקצה מחמת חסרון כיס שמונח עליו דבר היתר, לכתחילה לא יטלטלו. אך במקום צורך, המיקל לטלטלו יש לו על מה לסמוך. (הרשב״א, המאירי, הרא״ש, מג״א, אור לציון ועוד. עיין שבת ג נז)

הקפדת הבעלים

מוקצה מחמת חסרון כיס, תלוי בקפידתם של בעלי החפץ בלבד, ולכן אם הבעלים אינם מקפידים מלהשתמש בו לדבר אחר, הגם שאחרים מקפידים על חפץ כזה, אין זה נחשב מוקצה מחמת חסרון כיס. (ב שלה)

למשל: לראובן יש פלאפון שאינו מקפיד עליו כל כך, ונותן לילדיו הקטנים לשחק בו כאוות נפשם. עבורו אין הפלאפון נחשב למוקצה מחמת חסרון כיס, אלא לכלי שמלאכתו לאיסור, ומותר לטלטלו לצורך גופו ומקומו. לעומתו שמעון שמקפיד על הפלאפון, עבורו נחשב הפלאפון מוקצה מחמת חסרון כיס, ואסור לטלטלו כלל.

נייר בלנק. מחברת

מאחר ובזמנינו הנייר מצוי מאוד, ומשתמשים בו גם שימושים אחרים כסימניה בספר וכיוצא, לכן אינו מוקצה. על כן, נייר בלנק [שמודפס עליו לוגו] או מחברת ריקה שאינו מקפיד עליהם, מותר לטלטלם לצורך גופם או מקומם ככל כלי שמלאכתו לאיסור. אולם נייר צבעוני שמקפידים עליו, הריהו מוקצה מחמת חסרון כיס. (שלחן שלמה אוירבך, הגרי"ש אלישיב, דברי שלום קרויזר, אז נדברו, שבט הלוי ועוד. שבת ג צז)

כלי היתר יקרים

כלים שמלאכתם להיתר, אפילו הם יקרים מאוד ומקפיד שלא להשתמש בהם אלא לשימוש המיועד להם, כתכשיטים וכלים לקישוט הבית, אין דינם כמוקצה מחמת חסרון כיס, אלא ככלי שמלאכתו להיתר, שיתבאר להלן. על כן, מותר להסיר תמונה יוקרתית או שעון קיר התלויים לנוי, כדי לראותם מקרוב, ולהחזירם שוב. (כן דעת הרמב"ם, הרא"ה, הרא"ש, מרן השלחן ערוך, תוספת שבת, תהלה לדוד, רבנו זלמן, פני יהושע, יגל יעקב, מנורה הטהורה, נזר ישראל, מנחת שבת, תורת שבת, קצות השלחן, יד יוסף, ערוך השלחן, דברי יואל, אגרות משה, מנחת שלמה, ברית אברהם, נחלת לוי ועוד. ובקנה בושם כתב, שכן דעת המשנה ברורה והחזון איש. שבת ג צ, צא. ב שמו)

כלי פסח

צלחות וסכו"ם המיוחדים לשימוש בפסח, אף שמקפיד במשך השנה שלא להשתמש בהם, דינם ככלי שמלאכתו להיתר. (באר משה שטרן, אז נדברו, מנחת שלמה. שבת ג ח)

פמוטות ומנורות

פמוטות ומנורות יפות המונחות לקישוט הבית, אינן מוקצה. ואפילו אם הדליקו בהן פעם, כל שלא הדליקו בהן בשבת זו, אינן מוקצה. ואינן נחשבות אפילו לכלי שמלאכתו לאיסור, משום שאין עושים בהן ממש מלאכת איסור אלא רק משמשים לפעולה אסורה, שמניחים עליהן את הנר והשמן, [וכמבואר לעיל לגבי היתר חלוקת קופות צדקה בשבת]. ואף פמוט שהדליקו בה באותה שבת, איסורה רק משום שנעשית בסיס לדבר האסור וכדלהלן. (שבת ג צ)

כלי זכוכית העומד ליפול

כלי זכוכית יקר המיועד לסחורה העומד ליפול לארץ ולהשבר, מותר לתופסו שלא ישבר, שכן בלאו הכי תיכף יהיה מותר לטלטל את הרסיסים כדי שלא ינזק. ואפילו אם הוא יחיד בביתו שאין חשש שינזקו בו רבים, מותר. (שבת ג קכט. ב שלו)

בגדים וכלים העומדים לסחורה

בגדים וכלים שמלאכתם להיתר העומדים לסחורה, ומקפיד שלא להשתמש בהם, הרי הם מוקצה מחמת חסרון כיס. אבל אם אינו מקפיד, מותר לטלטלם. (שבת ג צד)

מאכלים העומדים לסחורה

מאכלים העומדים לסחורה וראויים לאכילה כמות שהם, אינם מוקצה. כיון שדעתו של אדם על כל מה שראוי לו, שהרי אם יהיה רעב ולא יהיה לו לאכול, יאכל מהם, וכיון שמותרים באכילה מותרים גם בטלטול. (אור שמח. שבת ג צה)

אתרוגים העומדים לסחורה

אתרוגי מצוה העומדים לסחורה, כיון שמקפיד עליהם, דינם כמוקצה מחמת חסרון כיס. ואע״פ שהם מאכלים? מכל מקום כיון שאף הקונים אותם יאכלום רק אחרי חג הסוכות, נמצא שמקצה אותם מדעתו שלא לאוכלם. (שבת ג צו. מנוחת אהבה עמוד רסט)

מצה שמורה

מצות שמורה עבודת יד המיוחדות לליל הסדר, הרי הן מוקצה בשבת שלפני הפסח, כיון שמקפיד שלא לאכול מהן כלל עד ליל הסדר. אבל מצות רגילות שלא מקפיד עליהן, אפילו בערב פסח שחל בשבת שאסור לאכול מצה ביום, בכל זאת כיון שמותר לתת מהן לקטנים שאינם מבינים בסיפור יציאת מצרים, אינן מוקצה. (שבת ג קיא. חזו״ע פסח רסו)

מוקצה מחמת גופו

הגדרת מוקצה מחמת גופו

כל דבר שאינו כלי, ואינו ראוי למאכל אדם או בהמה, ואינו מיועד לשימוש שהוא, הרי הוא מוקצה מחמת גופו. (שבת ג צח)

דוגמאות למוקצה מחמת גופו - אבנים, עפר, חול, עצים, שעועית יבשה, קמח, אבקת אפיה, בצק, קליפות אגוזים, קליפות שקדים, גרעיני משמש, גרעיני זיתים, עצמות קשים, בעלי חיים [שאסור להשתמש בהם בשבת, כדלהלן], כסף, צבע, ניירות חשבון של גז, מים, חשמל, טלפון וכל כיוצא בהם. (שבת ג צח, קג, קה)

דין מוקצה מחמת גופו

מוקצה מחמת גופו אף הוא חמור יותר מכלי שמלאכתו לאיסור, ואסור לטלטלו אפילו לצורך גופו ומקומו. אולם אם מייחד אותו קודם שבת במחשבתו להשתמש בו בשבת בדבר שיש דרך בכך, כגון שמייחד אבן לפצח אגוזים, אינה מוקצה ומותר לטלטלה לכל צרכיו. וכן אם השתמש באבן לפני שבת אפילו פעם אחת בדבר שיש דרך בכך, אע"פ שלא ייחדה לשבת, מותר להשתמש בה ואינה מוקצה. (שבת ג צח)

קליפות. גרעינים. עצמות.

המפצח גרעינים שקליפותיהם אינן ראויות למאכל בהמה, מותר להוציא בידו את הקליפות מפיו, ואין צריך לזורקן מפיו. וכן האוכל משמש, מותר לו להוציא בידו את הגרעין, אף אם לא נשאר עליו מהפרי עצמו. אבל לאחר שהניחם מידו, אסור לטלטלם שהרי הם מוקצים מחמת גופם. אולם אם נשאר מעט מהפרי עליהם, מותר לטלטלם אף אם אינו אוכל את המעט שנשאר עליהם.

קליפות ועצמות הראויות למאכל בהמה, מותר לטלטלן, ובלבד שתהיה בהמה זו בעיר, ואפילו בסוף העיר. אבל אם אין בהמה כזו בכל העיר, אסור לטלטלן. (שבת ג כב)

מאכלים אסורים

מאכל שאסור לאוכלו, כפירות טבל שלא הופרשו מהם תרומות ומעשרות, או לחם שלא הפרישו ממנו חלה בארץ ישראל, הרי הם מוקצה מחמת גופו. אבל בחוץ לארץ אין הלחם מוקצה, כיון שיש תקנה לאוכלו בשבת, כמבואר לעיל בדיני ההכנות לשבת. (שבת ג קי)

מאכלים אסורים כנבילות וטריפות שראויים למאכל בהמה, אינם מוקצים. אבל אוכלים שהם איסורי הנאה, כפירות ערלה ויין של גויים, הרי הם מוקצים מחמת גופם. (שבת ג קיב)

חול

רשאי אדם לייחד חול ועפר לכסות בהם לכלוך וכיוצא, ובלבד שיניחם במקום מסויים ולא יהיו למרמס כף רגל (סימן שח סל״ח, משנ״ב. שבת ג צט) . ואם מותר לילדים לשחק בארגז חול, עיין להלן בדיני משחקים לילדים.

טלטול מת

מת, הרי הוא מוקצה מחמת גופו, ואסור לטלטלו אלא אם יניח עליו דבר שאינו מוקצה כבגד וכיוצא. ואם הוא לבוש בבגדיו - מותר לטלטלו אגב בגדיו.

בגמרא מסכת שבת (ל ע״ב) מובא שדוד המלך נפטר ביום שבת, והיה מונח בחמה, ושאל בנו שלמה המלך את החכמים אם מותר לטלטלו, ואמרו לו הנח על אביך ככר או תינוק ויהיה מותר לטלטלו. שואל הט״ז, הרי דוד המלך היה לבוש בכסותו כשנפטר, אם כן מדוע הוצרכו לתת עליו ככר או תינוק? ויש ליישב, כיון שבגדי המלך מוקצים הם, שהרי אסורים בהנאה, לכך הוצרכו לתת עליו דבר אחר המותר בטלטול. ע״כ. ואף שבגדי המלך מותרים בלבישה למלך אחר, ואם כן ראויים הם לשלמה בנו ואינם מוקצה? מכל מקום כיון שבגדי דוד המלך היו במידה גדולה, שהיה בן שבעים, ואילו שלמה היה נער בן שתים עשרה, לא התאימו הבגדים למידתו, ולא היו ראויים לו. (שבת ג קיג)

שברי כלים

כלי שנשבר בשבת או לפני שבת - אם השברים ראויים לשימוש כלשהו, אפילו לכסות בקבוק, אינם מוקצה. אבל אם אינם ראויים לשום שימוש - הרי הם מוקצים מחמת גופם, ולא יטלטלם בידו אלא במטאטא או בשינוי. (שבת ג קכח)

ולכאורה, מה ההבדל בין אבנים שאפילו אם ראויים לשימוש הם מוקצה, ואילו שברי כלי שראויים לשימוש אינם מוקצה? הביאור הוא, ששברי כלים כיון שהיה עליהם שם כלי מתחילה, גם עתה שנשברו וראויים הם לשימוש, לא פקע מהם שם כלי. לא כן אבנים, שמעולם לא היה עליהם שם כלי, לכך אם לא ייחדם לשימוש, אין סיבה להחשיבם כלי, ומוקצים הם. (סימן שח ס״ז)

כלי זכוכית שנשבר במקום הילוכו בבית, מותר להוציא את השברים אפילו בידיים שלא ינזק. אבל אם נשבר בחדר צדדי שאינו הולך שם, יוציאם במטאטא. (שבת ג קכח)

כלי חד פעמי ריק

קופסאות שימורים ריקות, גביעי אשל, בקבוקים ריקים וכיוצא, אף שהוציא מהם את תכולתם, כיון שראויים הם לשימוש, אינם מוקצה. ואולם, אם זרקם לאשפה קודם השבת, הרי הם מוקצה, שכיון שהדרך לזורקם, בזריקתם בטל מהם שם כלי. אבל כלי רגיל שזרקו לאשפה, לא מתבטל ממנו שם כלי ואינו מוקצה. (שבת ג קכט)

כלים שהתפרקו

כפתור חדש שלא היה בבגד, הרי הוא מוקצה מחמת גופו. אבל כפתור שנפל מהבגד בשבת, אינו מוקצה. כיון שבכניסת שבת היה מחובר לבגד, והיה עליו שם כלי, וכשנפל, לא התבטל ממנו שם כלי, כיון שדעתו לתפור את הכפתור לבגד לאחר שבת. (שבת ג ז)

וכן **שרשרת פנינים** שנקרעה בשבת ונתפזרו הפנינים, אינן מוקצה. וכבר בארנו לעיל (מלאכת מעמר) שמותר לאוספן לכלי לשומרן, אך אסור להשחילן לחוט לעשותן מחרוזת, כיון שעושה כלי - תכשיט.

וכן **דלת של תיבה או ארון** שהתפרקה בשבת, אין הדלת מוקצה. אבל אסור להחזירה למקומה, וכמבואר לעיל במלאכת בונה. (סימן שח ס״ט)

טלטול בעלי חיים

בעלי חיים הרי הם מוקצים מחמת גופם ואסור לטלטלם. על כן, תרנגול המקפץ על גבי כלים, וחושש שישברם, אסור לתופסו בידים כדי לסלקו. (שבת ג קיג. שבת ה קח)

בעלי חיים המיוחדים לשעשוע ככלבים ננסים שאינם מזיקים, אסור לטלטלם. ואף על פי שמוקצה מחמת גופו שייחדו לשימוש אינו מוקצה? מכל מקום בבעלי חיים לא שייך היתר זה, כיון שישנו איסור נפרד שלא להשתמש בבעלי חיים בשבת. (שבת ג קיד. ועיין שבת ה צו)

עופות שמגדלים אותם לנוי, כעופות המצפצפים בקול נאה וקול זמר, או תוכי המחקה קולות של חיות ובני אדם וקורא בשמם, או אקוריום שיש בו דגי זהב לנוי, וכל כיוצא בהם, אסור לטלטלם. (שבת ה צו, קח)

ויש לשאול מדוע לא נתיר לטלטל עופות אלו ככל מוקצה מחמת גופו שמותר אם ייחדו, והלא אינו משתמש בהם ממש כמו בכלבים קטנים הנ״ל? ויש לומר שחכמים לא חילקו בין בעלי החיים ואסרו בכל אופן, אף כשאינו משתמש בו ממש (הרא״ש). גם כי לא נחשב שייחדו לשימוש, אלא כשמשתמש ממש במוקצה, אבל כאן שלא משתמש בהם, לא נחשב שייחדו (מהרש״ם). והתוספות כתבו (ביצה ב ע״א ועוד) , שבעלי חיים הם מוקצה חמור ביותר. (שבת ג קטו. שבת ה קח. ב שעט)

מה רבו מעשיך ה׳

מעשה במשפחה שגידלה תוכי מדבר - ענק, ססגוני ושובה לב. היה התוכי ממש כבן בית, הכלוב שימש לו רק כמעון לשינה, ובכל שעות היום היה מעופף בבית, נתלה על הכתף, ואף מטייל להנאתו בחצר, הכיר את כל בני הבית בשמם, ורכש אוצר מילים נכבד. כאשר זכו וחזרו בתשובה - זכה גם התוכי להגדיל את אוצר המילים שלו : כשצלצל הטלפון, היה קורא : הלו, שלום, ברוך ה׳, בעזרת ה״, וביום שישי, מבלי שאיש יאמר, היה מתחיל לקרקר : ״שבת

שלום, שבת שלום״. יום אחד יצא התוכי לחצר ליהנות מקרני החמה, אותה עת התקלקל דוד השמש על הגג. עלה אחד מבני הבית לתקנו, שחרר את הצינור - וזרם מים חמים ניתז למרחוק ושטף את התוכי הנופש. נבהל התוכי, פרש כנפיים ופרח. כששבה אליו רוחו, הביט למטה ולא ראה עוד את הבית, לא זיהה את החצר, המשיך במעופו מבוהל ונסער, עבר מעל שדות ופרדסים, שכונות ומגרשים, עד שאפסו כוחותיו, והוא צנח אי שם מעולף.

ובבית - צער רב. חיפשו בקדחתנות, ולתוכי אין זכר, נעלם ואיננו. נקפו ימים ונקפו שבועות, ואין קול ואין עונה. חלפה שנה, ואיש לא דיווח על הימצאות התוכי ברשותו. והנה באחד הימים פנו אל בעל הבית בבקשה: פלוני, חובב תוכים מושבע, התחיל לאחרונה לצעוד את צעדיו הראשונים אל היהדות, ואתה, הרי היה לך בעבר תוכי בביתך, ודאי תמצא אתו שפה שותפת, ותחזקו בדרכו החדשה. נענה והתקשר אל רעו התוכיין. ברכו על הצטרפותו למשפחת השבים, והחלו לדבר על תחביבם המשותף. סיפר כמובן אף על התוכי המיוחד שהיה לו, אשר היה קורא: ברוך ה׳, בעזרת ה׳, ובישר על בוא השבת. התוכיין התפעל עד בלי די. כשהשיחה הסתיימה, שאלה אשתו: ״מי היה זה?״ הביט בכלוב התוכי שבביתו במבט מהרהר, ואמר: ״בעליו של התוכי״... אכן היה זה התוכי ההוא שאיבד את דרכו, וצנח באפיסת כוחות במגרש ריק. ילדים, שידעו על תחביבו של האיש, הזעיקוהו לטפל בתוכי המעולף. טיפל בו במסירות ונקשר אליו. דבר אחד הפריע לו - בכל פעם שהטלפון היה מצלצל, היה התוכי קורא: ״ברוך ה׳, בעזרת ה׳!״ וביום שישי היה צוהל: ״שבת שלום, שבת שלום!״ וכך יום אחר יום, שבת אחר שבת, ובני הזוג החלו להתעניין ביהדות, והחליטו להרשם לסמינר. והנה עכשיו התגלה להם בעליו של התוכי היקר... אך כיצד יוכלו לוותר עליו? אבל דווקא האשה היתה נחרצת: ״ה׳ מעמיד אותנו בניסיון! אם תשובתנו כנה - נחזיר את התוכי לבעליו!״ וכך הושב לבעליו - תוכי שהשיב לבבות אל אביהם שבשמים...

ומעשה במרן הראשון לציון רבנו עובדיה יוסף שליט״א, שהתארח בשבת קודש אצל יהודי נכבד. והנה לערך בשעה שלוש לפנות בוקר, כשכל בני הבית נמו את שנתם, קם מרן משנתו לעסוק בתורה. לאחר דקות מספר, שמע מישהו אומר לו ״שבת שלום״, השיב לו מרן ״שבת שלום״ מבלי להוציא עיניו מהספר. לאחר כמה רגעים שוב שומע מרן שמישהו אומר לו ״שבת שלום״, והשיב לו ״שבת שלום״ והמשיך בלימודו. אך הלה לא סיים, ומידי דקה דקותיים חזר ואמר ״שבת שלום״, ״שבת שלום״. התפלא מרן, מי הוא זה ואיזה הוא אשר מלאו לבו להפריע לו בלימודו, וישא עיניו וירא והנה - תוכי! בפינת החדר שהורגל בשבת לומר ״שבת שלום״. מה רבו מעשיך ה׳!

צער בעלי חיים - אקווריום עם דגים והחמה זורחת עליהם בתוקף, מותר להעביר את האקווריום למקום מוצל, משום צער בעלי חיים. וכן אפרוחים קטנים מאוד שאינם מסוגלים לאכול לבדם, מותר להאכילם. (שבת ג קכא, קכב)

עיור שאינו יכול ללכת לבית הכנסת אלא על ידי כלב מאולף, מותר לו לאחוז ברצועה הקשורה בצואר הכלב, כדי שיובילהו למחוז חפצו. ואף שאסור להשתמש בבעלי חיים בשבת, מכל מקום כאן אינו צריך לטלטלו בידיו, ורק הכלב מושכו כשמחזיק הרצועה. (שבת ג קכד)

יש ליידע את הציבור שאסור לגדל כלב רע כלל ועיקר, מלבד במקומות שיש בהם חשש סכנה או גנבים שהקילו חכמים בתנאי שיקשרהו בשלשלאות של ברזל. ואותם המגדלים כלבים ומשחררים אותם לחוץ ללא שמירה צמודה עם שרשרת, אוי להם בעולם הזה ואוי להם בעולם הבא, וגדול עוונם מנשוא. ואמרו חז״ל (מסכת שבת סג ע״א) כל המגדל כלב רע, מונע חסד מביתו, ופורק ממנו יראת שמים. ואיך לא יפחד מקללת חז״ל שקללוהו (מסכת בבא קמא פג ע״א): ״ארור המגדל כלבים״. כי ענין זה חמור מאוד שיכול לסכן בני אדם או להבהילם, וכל שכן נשים בהריון שיכול לגרום להן הפלה חס ושלום, וגורם לשכינה שתסתלק מישראל, כמובא בגמרא שם. וכתב הרמב״ם (הלכות רוצח ושמירת הנפש פי״א ה״ד): כל מכשול שיש בו סכנה, מצות עשה להסירו ולהשמר ממנו ולהזהר בדבר יפה יפה, שנאמר: ״רק השמר לך ושמור נפשך״, ואם לא הסיר והניח המכשולות המביאים לידי סכנה, ביטל מצות עשה, ועבר גם על לא תעשה שנאמר: ״לא תשים דמים בביתך״. ה׳ יצילנו.

שילוח הקן בשבת - אם נקרתה לפניו יונה הרובצת על הגוזלים או על הביצים, ואינו צריך לצודה, כגון שהיא תקועה בין חלון ביתו לתריס, רשאי לתפוס את היונה בידו ולשלחה, כי מצות שילוח הקן שהיא מהתורה, דוחה את איסור מוקצה שהוא מדרבנן (שבת ג קכה). ואף אם אינה תקועה, רשאי לשלחה בעזרת מקל בלי לאוחזה בידו.

הכנסת בעלי חיים למקומם

בעלי חיים שאינם רוצים להכנס לכלוב, מותר לאחוז בצווארם ולהוליכם, שלא אסרו חכמים טלטול מעט כשיש צורך לבעלי החיים, משום צער בעלי חיים. אבל לא יוליכם באופן שעוקר את רגליהם מן הארץ, כיון שבזה מטלטלם טלטול גמור. ואולם, תרנגולת אסור לאחוז בה להוליכה כלל, כיון שמגביהה את עצמה מהארץ ונמצא שמטלטלה, ורק ידחה אותה בידו מאחוריה שתכנס. (סימן שח ס״מ. שבת ג קכג)

תרנגולים אלימים

לול שיש בו תרנגולים אלימים שמנקרים ונושכים את התרנגולות, מותר לדחות את התרנגולות מאחוריהן כדי שיצאו משם וינצלו מנשיכת התרנגולים, אך אם אי אפשר לדחותן, מותר להוציאן בידיים, משום צער בעלי חיים. (שבת ג קכא, קכב, קכג)

ילד קטן שבידו מוקצה

אין לאב להרים או לתת יד לבנו הקטן כאשר יש בידו מוקצה חשוב כמו כסף או משחק יקר, מחשש שמא יפול המוקצה מידו ויבוא האב ליטלו, ונמצא שמטלטל מוקצה. אולם אם יש ביד הבן מוקצה שאינו חשוב כאבן, שאין חשש שאם תיפול מידו האב יגביה אותה, והבן רוצה מאוד את אביו ומצטער, מותר לתת לו יד, אבל לא להרימו. ואם יש חשש שהבן יחלה אם לא ירימו, מותר אף להרימו. (סימן שט ס״א. שבת ג קע)

״גרף של רעי״

״גרף של רעי״, פירושו, כלי [סיר] שהקטנים עושים בו צרכים. ובזמנם, כלי זה היה עשוי מחרס או עץ שבולע הרבה מהטינוף, ואף כשהיו רוחצים אותו יפה, היה מאוס יותר מדי. לכן אסרוהו חכמים בטלטול והחשיבוהו ״מוקצה מחמת גופו״, אך התירו להוציאו ממקום ישיבתו מפני כבוד הבריות, ובכדי להחזירו הצריכו ליתן בו מים ולטלטלו אגב המים. אולם בזמנינו שכלי זה עשוי מפלסטיק, וכשרוחצים אותו אינו מאוס, הרי הוא כלי שמלאכתו להיתר. (סימן שח סעי׳ לד, לה ומשנ״ב שם. שבת ג רה)

״מוקצה מחמת מיאוס״

טינוף לא אסרו בטלטול. על כן, אם הצטברו על השלחן הרבה קליפות פיצוחים שאינן ראויות למאכל בהמה, ומאוס בעיניו לשבת כך, מותר להוציא את הקליפות אף בידיים. וכמו כן, אם נמצא שרץ מת או טינוף אחר בביתו ונמאס בעיניו, מותר לפנותו. אבל אם מצא כן ברחוב, לא התירו לו לטלטלו, מאחר ואומרים לו: ״מהר לדרכך, ואל תביט אנה ואנה״. ואם יש חשש שאחרים יתלכלכו, יכסהו בנייר. (סימן שח סל״ד, סימן שי ס״א. שבת ג רז, רט, ריא) [ואף שמוקצה מחמת מיאוס מותר, אם כן מדוע נקרא שמו מוקצה, הרי המיאוס מתירו? תשובה: מאחר ובגמרא נחלקו אם יש מוקצה מחמת מיאוס, שלרבי יהודה הוא מוקצה, ולרבי שמעון אינו מוקצה, לכן נשאר שמו מוקצה מחמת מיאוס, אף שהלכה כרבי שמעון שמתיר.]

כלי שמלאכתו להיתר

הגדרת כלי שמלאכתו להיתר

כל חפץ ששימושו לדברים מותרים, הרי הוא כלי שמלאכתו להיתר. וכבר ביארנו, שאין צריך שיהיה מיוחד רק לדברים מותרים, אלא גם אם הוא מיועד למלאכות איסור ולמלאכות היתר, ואפילו רוב שימושו למלאכות איסור, כיון שמיועד גם למלאכות היתר, הרי הוא כלי שמלאכתו להיתר. (ה״ע ג קצט. שבת ג נא)

דוגמאות לכלים שמלאכתם להיתר - כסא, שולחן, סכו״ם, בקבוק, פקק, סיפולוקס, בגדים, סבון, כובע ניילון, תכשיטים, כלים יקרים לקישוט, כלי פסח, מפתח, מניפה, משקפת, מטאטא, טרמוס, שעון יד, שעון קיר, סטנדר. (שבת ג ח, לד, לו, לט, מב, מו, מט, צ)

דין כלי שמלאכתו להיתר

כלי שמלאכתו להיתר, מותר לטלטלו לכל צורך, כמו: לסידור הבית, מחמה לצל שלא יתקלקל, שלא יגנב וכיוצא, אבל ללא שום צורך כלל, אסור. על כן, אין להזיז כסא, מפתח וכיוצא, ללא שום צורך. כן פסקו: הרמב״ם, רש״י, הרשב״א, הר״ן, ריא״ז, המאירי, הרמ״ך, ארחות חיים ועוד. וכתב המגיד משנה שהמתירים אין להם על מה שיסמוכו. וכך פסק מרן בשלחן ערוך (סימן שח סעיף ד), וכן דעת הרמ״א, הזכרונות, הלבוש, מעשה רוקח, הגר״א, הגר״ז, היעב״ץ, השל״ה, תפארת ישראל, מאמר מרדכי, חיי אדם, בן איש חי, שלחן עצי שיטים, גדולות אלישע, מנחת שבת, קצור שו״ע גנצפריד, המנורה הטהורה, קצות השלחן, כף החיים, דברי שלום, שמירת שבת כהלכתה ועוד. וכתב בערוך השלחן, ומי יבוא להקל בדבר שהבית יוסף פסק להחמיר, ואין מי שחולק עליו. (שבת ג א)

לאור האמור, בשעת הסעודה אין להתעסק בכלים שעל השולחן ולהזיזם שלא לצורך כלל. אולם מי שידיו עסקניות, ומשחק בכפות ומזלגות כדי להשקיט את העצבים שלו, יש לו על מה לסמוך. (שבת ג ז)

מיני מאכל

מותר לטלטל מאכל ומשקה אפילו שלא לצורך כלל, שלא גזרו בהם איסור מוקצה. וגם מאכל הנאכל בדוחק כביצה חיה, מותר לטלטלו. (סימן שח סעי׳ ד, לא. שבת ג ט, צו, קיא)

בשר בהמה או עוף לא מבושל שנשאר חוץ למקרר, אינו מוקצה ומותר להכניסו למקרר כדי שלא יתקלקל. מאחר ויש מעט בני אדם שאוכלים בשר חי. וגם הוא ראוי לאכילה כשהוא טחון או חתוך בסכין דק דק עם מלח ותבלין, ובמסעדות יוקרה ברחבי אירופה, מגישים מאכל מבשר חי טחון עם תבלינים. ואף בשבת אפשר לחותכו בסכין דק דק ולאוכלו מתובל. ואף אם לא נמלח מהדם שבו, די לו בשטיפה היטב, כיון שהדם שבפנים לא פירש, ורק כשמבשלו צריך למולחו כדת [כמבואר בחוברת כשרות המטבח]. ואף אם הוא סרוח ולא ראוי לאכילה לבני אדם, עדיין מותר לטלטלו משום שראוי לכלבים, כמפורש בשלחן ערוך (סימן שח סל״א). (שבת ג יד)

בשר קפוא, אף על פי שלא ראוי לאוכלו כך, מכל מקום כיון שאפשר להפשיר ממנו בשבת, אפילו מעט, אינו מוקצה. [ואפילו לקראת סוף השבת, שלא יספיק הבשר להפשיר מאליו, אינו מוקצה, כיון שיכול להפשיר מעט ממנו במים חמים]. על כן, הרוצה להוציא גלידה מהפריזר, והבשר הקפוא מעכב בעדו, מותר לו להזיזו כדי להגיע לגלידה. וכן מקפיא שהפסיק לעבוד, מותר להעביר את הבשר למקפיא של השכנים. (שבת ג ט)

דג שאינו מבושל, אסור לטלטלו, מפני שאינו ראוי לאכילת אדם. ואף על פי שראוי לכלבים, מכל מקום כיון שאין בדעתו ליתנו לכלבים, הקצה אותו מדעתו לגמרי. (שח סל״ב. שבת ג יח)

מאכל איסור שראוי לבהמה או לגוי, כבשר נבילה וטריפה, אינו מוקצה. אבל מאכל האסור מחמת דיני שבת, כגון פרי שנשר מהאילן בשבת, או ביצה שהוטלה בשבת, הרי הם מוקצה, כיון שאין בדעתו ליתנם לבהמה וכנ״ל. (שבת ג כב)

תרופות

תרופות וכדורים הראויים לחולה שאין בו סכנה, אינם מוקצה. כיון שמצוי חולה שאין בו סכנה בעיר, אף שבבית זה אין חולים כלל. וכמו שמותר לטלטל עצמות הראויות למאכל בהמה, אף שהוא עצמו אין לו בהמה. וכיוצא בזה פסק החזון איש בחלב שנחלב בשבת [על ידי גוי וישראל רואהו], שאין החלב מוקצה, הואיל ומצויים בעיר תינוקות וחולים שאין בהם סכנה. (שבת ג יט)

ספר טלפונים

ספר טלפונים לא מוקצה, הואיל ורשאי לחפש בו כתובת שצריך לה בשבת. (שבת ג לב)

ספרי קודש

ספרי קודש, מותר לטלטלם אפילו שלא לצורך כלל, שלא גזרו בהם איסור מוקצה. ואפילו אם הם מיועדים לסחורה. [ומגילת אסתר מותר לטלטלה, מלבד בפורים שחל בשבת, שאסרו חכמים לקרוא בה, מחשש שמא יטעה ויוציאה לרשות הרבים.] (סימן שח ס״ד. שבת ג ט)

מזוזה

מזוזה אינה מוקצית, ומותר לטלטלה בשבת. מפני שאפשר ללמוד ממנה כמה הלכות בצורת האותיות, ודקדוק האותיות החסרות והיתרות שבה, והשרטוט. (שבת ג י)

תפילין

במקום צורך, רשאי אדם בשבת ללמד נער בר מצוה או בעל תשובה, היאך מניחים תפילין. (שבת ג י, סח) בהיות וישנה מחלוקת הפוסקים אם התפילין מוקצה, ולדעת רוב הפסוקים אינם מוקצה. ואף לחולקים, הרי הם כלי שמלאכתו לאיסור, שמותר לטלטלו לצורך גופו.

שעון יד

מותר לענוד שעון יד שיש בו לחצנים, אור, מחשב וכדומה, ובלבד שיזהר שלא ילחץ. אולם אם השעון אינו פועל, אסור לטלטלו, כיון שאינו ראוי לכלום, אלא אם כן הוא שעון יפה, שאף כשאינו פועל מתקשט בו. (ב תעב, תפג. יחוה דעת חלק ג סימן כג)

אופניים

אף שרבותינו האחרונים הורו להחמיר שלא לנסוע באופניים בשבת, כנ״ל בדיני הילוך וריצה בשבת, מכל מקום אינם נחשבים למוקצה, ומותר להזיזם לכל צורך. (שבת ד מ)

ביטול כלי מהיכנו

מהו ביטול כלי מהיכנו

אין לתת מוקצה מחמת חסרון כיס או מוקצה מחמת גופו, על גבי כלי שמלאכתו להיתר, כי על ידי כך נאסר כלי ההיתר בטלטול. ואיסור זה נקרא: "ביטול כלי מהיכנו" ['יכנו' מתרגם אונקלוס 'בסיס'], שמבטלו ממה שהיה ראוי לו, שעד עכשיו היה ראוי לטלטלו ממקום למקום, וכעת סתר זאת וכאילו קבע את מקומו כאן במה שאינו יכול לטלטלו עוד.

ואולם, לא נאסר לתת מוקצה על כלי היתר, אלא כשהמוקצה הוא חשוב, ונותנו על דעת שישאר שם כל השבת. כגון: שמניח קערה תחת התרנגולת שתטיל ביצתה לתוכה. אבל אם נותן את המוקצה לזמן מועט ואינו דבר חשוב, כקליפות ועצמות שאינן ראויות למאכל בהמה, אין זה נחשב ביטול כלי מהיכנו, ומותר ליתנן בשבת בכלי. ולכן, מותר להניח בצלחת ריקה קליפות פיסטוקים או שקדים וכיוצא.

ואמנם, מאחר ועתה יש בצלחת קליפות שהן מוקצה, היאך יפנה אותן מהצלחת? ישנן כמה אפשרויות: **א.** ינער את תכולת הצלחת למפה [כגון במפה חד פעמית שזורק אותה], אך לא יגביה לגמרי את הצלחת. **ב.** יתן מאכל בתוך הצלחת, ואז מותר יהיה להגביה את הצלחת אגב מאכל ההיתר, ולזרוק את הקליפות לאשפה. **ג.** אם צריך את המקום בשלחן שעליו מונחת הצלחת, מותר להגביה את הצלחת ולזרוק את הקליפות לאשפה, אף מבלי לתת מאכל בצלחת. (סימן שח סעיף כז. שבת ג עב, ריא)

פח אשפה

מותר לתת קליפות ועצמות שאינן ראויות למאכל בהמה, לתוך פח אשפה ריק. [ואף אם יש בפח רק קליפות ועצמות שלא ראויות למאכל בהמה, מותר לטלטל את הפח, כי הפח מיועד לזה] (שבת ג ריג). ומותר לרוקן את הפח לפח הגדול שברחוב, ולאחר מכן להחזירו לבית, כי דינו ככל כלי שמלאכתו להיתר. (ב שצז)

בסיס לדבר האסור

מהו בסיס לדבר האסור

כלי שמלאכתו להיתר שהונח עליו מערב שבת "מוקצה מחמת חסרון כיס" או "מוקצה מחמת גופו", אפילו בדרך אקראי, על דעת שישאר שם כל זמן בין השמשות [בכניסת השבת], אף שכרגע בשבת אין המוקצה עליו, כגון שנפל ממנו או ילד קטן הוציאו, הכלי נקרא "בסיס לדבר האסור", דהיינו שהכלי נעשה בסיס למוקצה שהונח עליו, ונאסר בטלטול כדין המוקצה שעליו, אפילו לצורך גופו ומקומו. (ב תעד. שבת ג קלב)

למשל: מצלמה [שהיא מוקצה מחמת חסרון כיס] שהונחה על אלבום, ונשארה שם בעת כניסת שבת [בין השמשות], האלבום נעשה בסיס לדבר האסור, והרי הוא מוקצה כמו המצלמה. וגם אם בטעות הוציאו את המצלמה, עדיין אסור לטלטל את האלבום.

מגירה שיש בה מוקצה מחמת חסרון כיס או מוקצה מחמת גופו, אסור לפותחה, שנעשתה בסיס לדבר האסור. (שבת ג קל)

"**כלי שמלאכתו לאיסור**" שהונח על כלי שמלאכתו להיתר, אין כלי ההיתר נעשה בסיס לדבר האסור. שהואיל ומותר לטלטל את כלי האיסור [לצורך גופו או מקומו], נמצא שההיתר המונח למטה אינו בסיס לְאיסור ממש. (שו"ת יביע אומר חלק ז סימן לט אות א. שבת ג קלה)

למשל: מחבת [שהיא כלי שמלאכתו לאיסור] שהונחה על ערימת צלחות בארון, ושהתה שם בכניסת השבת, הצלחות לא נעשו בסיס לדבר האסור, ומותר להוציא את המחבת בשביל לקחת את הצלחות ולהשתמש בהן.

להלן ד' תנאים בדין בסיס לדבר האסור

א. מוקצה על ההיתר - בסיס לדבר האסור הוא דוקא שהניח את המוקצה על ההיתר, אבל אם הניח את ההיתר על המוקצה, מותר לקחת את ההיתר, אף אם מחמת כן יזוז המוקצה, שאין זה אלא טלטול מן הצד. (שבת ג קלו)

למשל: מפה שהניחה על טלפון, או כיסוי שנותנים על כפתור החשמל, או כלי שנתנו על הנר מפני הרוח וכיוצא, אינם מוקצה ומותר להוציאם ולטלטלם. (שבת ג קלז)

ב. כלי ולא מאכל - בסיס לדבר האסור הוא דוקא שהניח את המוקצה על כלי, אבל אם הניחו על מאכל, אינו נאסר, ויוציא את המאכל בלי לגעת במוקצה. והטעם, לפי שיש דרך לתת חפצים על כלי, וכשהניח עליו איסור, הרי הוא בטל לחפץ ועשאו מוקצה. אבל אין דרך לתת חפצים על מאכל, לכן אינו בטל למוקצה (מרכבת המשנה). [הרמב"ם, הר"ן, הריטב"א, המאורות, ההשלמה, המאירי, ארחות חיים, כל בו, אוהל מועד, הרמ"א, מנורה הטהורה, אור שמח, בני ציון ועוד.] (שבת ג קלב, קלט)

ג. דעת בעלים - בסיס לדבר האסור הוא דוקא כשהונח המוקצה על הכלי על ידי בעל הכלי או בידיעתו, אבל אם הניחו אדם אחר שלא בידיעתו או שנפל מאליו, אין הכלי נעשה בסיס לדבר האסור, ורשאי לנערו שיפול המוקצה וישתמש בכלי. והטעם לזה, כיון שאין אדם יכול לאסור דבר שאינו שלו. (שט ס"ד. שבת ג קלז)

למשל: גבאי בית כנסת שהדליק נר על אחד הכסאות, אין הכסא נעשה בסיס לדבר האסור, מאחר ואין כלי בית הכנסת קניינו ורכושו הפרטי, ואינו אלא ממונה להשגיח על סדר בית הכנסת כתיקונו, אך אינו בעל הבית על המקום ועל חפציו. על כן אחר שיכבה הנר, רשאים לטלטל את הכסא ולשבת עליו. (שבת ג קלט)

אשה נשואה שהניחה מוקצה על כלי היתר של בעלה שלא מדעתו, נעשה הכלי בסיס לדבר האסור. (שבת ג קלז)

ד. בין השמשות - בסיס לדבר האסור הוא דוקא שהונח המוקצה על דעת שישאר שם בבין השמשות, אבל אם הניחו על דעת להוציאו משם קודם השבת ושכח, אינו נעשה בסיס לאיסור, ורשאי לנער את הכלי כדי שיפול המוקצה וישתמש בכלי.

למשל: הניח כסף על הכרית מערב שבת על דעת להוציאו ושכח להוציאו, ינער את הכרית כדי שהכסף יפול, וישתמש בכרית. (שט ס"ד. שבת ג קלב)

אבל אם דרכו של המוקצה להיות מונח על ההיתר, אף אם נפל המוקצה על ההיתר שלא במתכוין, הרי הוא נעשה בסיס לדבר האסור. (ב תעה)

אקראי - גם אם הניח בערב שבת בדרך אקראי את המוקצה על ההיתר, כמו שרגילים לתת חפצים אלו על אלו במגירה מפני שאין בה הרבה מקום, הואיל וידע שהמוקצה יהיה על החפץ בשבת, נעשה ההיתר בסיס לדבר האסור. ואולם אם הניח את המוקצה על החפץ כמה ימים קודם השבת, אפילו בכוונה ולא באקראי, וחשב לסדרם קודם השבת כראוי ושכח, אין ההיתר נעשה בסיס, ואם יש לו צורך להשתמש בהיתר, יאחוז בהיתר וינער את המוקצה מעליו, ורשאי להשתמש בו. (תרומת הדשן ועוד. שבת ג קל, קלב)

אקוריום נחשב בסיס לדבר האסור, כיון שהדגים מוקצים מחמת גופם. (שבת ג קטו. שבת ה קח)

בסיס לדבר האסור והמותר

כלי היתר שהונח עליו מערב שבת מוקצה [מחמת גופו או חסרון כיס], וגם דבר היתר, הרי הוא: "בסיס לדבר האסור והמותר". ודינו כך: אם האיסור חשוב בעיניו יותר מההיתר, אסור לטלטל את ההיתר. אך אם ההיתר חשוב יותר או שהם שווים, מותר לטלטלו. (שבת ג קל)

למשל: מגירה שיש בה כסף ובגד יקר ומיוחד, אם הבגד חשוב יותר מהכסף, מותר לפותחה, אבל אם הכסף חשוב יותר, אסור לפותחה. (שבת ג קל. ה"ע ג רב)

מגירה שיש בה: שקיות תה, קפה, סוכר ואבקת אפיה, כיון שההיתר חשוב יותר מהמוקצה, מותר לפותחה. אך אם רוב המאכלים מוקצה, כחומוס ושעועית יבשים וכיוצא, אין לפותחה, מאחר והאיסור חשוב יותר. [ואמנם אפשר לפותחה בשינוי, כגון למשוך את הידית על ידי כף, וכמבואר לעיל].

צרור מפתחות שיש בו מפתחות היתר [כמפתחות הבית], ומפתחות איסור [כמפתח מנוע הרכב], טוב להוציא את המוקצה מלפני שבת. אך אם לא הוציא, רשאי לטלטל את צרור המפתחות בשבת, וישים לב שלא ילחץ על הכפתורים. (ב תנא. שבת ג נב, קלב, קלד)

גם בבסיס לדבר האסור והמותר, צריך שיתן את האיסור - המוקצה בכוונה ולא שנפל בטעות או ששכחו [כמבואר לעיל בתנאי ד'], אולם את ההיתר, אין צריך שיתן בכוונה. כי דוקא בדבר האסור שמוציא את הכלי מחזקת ההיתר, שעד עתה היה מותר בטלטול ועתה נאסר, צריך שיתנו בכוונה על דעת שישאר שם, אבל בדבר המותר שבא להשאיר את הכלי

בחזקת היתר, די בהנחת ההיתר אפילו שלא בכוונה. (שבת ג קלב)

טלטול פמוטים

פמוטים שהדליקו בהם נרות - הרי הם בסיס לשלהבת שהיא דבר האסור, ולכן אף לאחר שתכבה השלהבת עדיין אסורים הם בטלטול. ואף אם יניח על הפמוט לפני שבת דבר היתר, עדיין אין הפמוט נחשב כבסיס לדבר האסור והמותר, אלא כבסיס לדבר האסור בלבד, כיון שהפמוט נעשה במיוחד לצורך השלהבת.

אולם, אם התנה מערב שבת, שלאחר שיכבו הנרות יטלטל את הפמוטים, רשאי לטלטלם לאחר שכבו כדין כלי שמלאכתו להיתר. [והקילו בזה, כיון שהאש עשויה להכבות]. ודי בתנאי אחד לכל השנה. ולבני אשכנז, מועיל התנאי רק כדי שיהיו רשאים לטלטל את הפמוטים לצורך מקומם, כדין כלי שמלאכתו לאיסור. (רעט ד. שבת א רנט)

אם הפמוטים מונחים במקום שיש חשש שיפלו השמן והמים והפתילה וילכלכו את הבגדים, מותר לטלטלם לאחר שכבו, אף בלי תנאי. שבמקום היזק לא אסרו חכמים, וכמו שמותר לטלטל קוץ או שברי כלים המונחים במקום שיש חשש שינזקו מהם. (שח ו, יח. החיד"א. שבת א רס, שבת ג קל) [ויש לשאול, מדוע התבאר לעיל שתרנגול המקפץ על גבי כלים ויש חשש שישברם, לא הותר לתופסו בידים ולהוציאו? ויש לומר, כיון שבתרנגול ישנה אפשרות להפריחו בגערה וכיוצא, לא התירו לטלטלו בידים, לא כן כאן שאין אפשרות אחרת אלא להוציא את הפמוטים בידים.]

פמוטים על מגש - אם הניח פמוטים עם דבר היתר **על מגש** לפני שבת, הרי המגש בסיס לדבר האסור והמותר, ומותר לטלטלו לאחר שהנרות כבו. ודבר היתר זה אין צריך שיהיה חשוב יותר מהפמוט, אלא די שיהיה חשוב יותר מהשלהבת. ואין זה דומה למה שכתבנו לעיל שלא מועיל להניח דבר היתר על הפמוטים עצמם, כי שם הפמוטים נעשו רק לשלהבת, לכן דבר ההיתר לא נחשב, והרי הם בסיס לדבר האסור. אבל כאן שהמגש אינו מיוחד רק לפמוטים, כיון שהניח עליו גם היתר, הרי הוא ככל בסיס לדבר האסור והמותר. (ב תעז)

"מִיגּוֹ דְּאִתְקְצָאי בְּבֵין הַשְּׁמָשׁוֹת, אִתְקְצָאי לְכוּלֵי יוֹמָא"

בהיות ומוקצה זה אינו מצוי כל כך, לכך נבארהו באותיות קטנות יותר.

כל דבר שהיה מוקצה בבין השמשות [פרק הזמן שמהשקיעה ועד צאת הכוכבים] של ערב שבת, הרי הוא נשאר מוקצה לכל השבת, אפילו אם בטלה הסיבה שעשתה אותו מוקצה. וזהו שאמרו (מסכת סוכה מו ע"ב) : "מִיגּוֹ [מתוך] דְּאִתְקְצָאי [שהוקצה] בְּבֵין הַשְּׁמָשׁוֹת, אִתְקְצָאי [הוקצה] לְכוּלֵי יוֹמָא [לכל היום]".

למשל: אדם שהניח ענבים על הגג לייבשם בשמש כדי שיהיו צימוקים, ובשבת עלה לגג וראה שיבשו וראויים כעת לאכילה, אינו רשאי לאכול מהם, כיון שדרכם של צימוקים שלפני

שמתייבשים, הם מתקלקלים ונסרחים ואינם ראויים לאכילה, [ובדרך כלל מבחינה מציאותית לא היו אמורים להתייבש במהלך השבת.] נמצא שבערב שבת בבין השמשות דחה והקצה אותם ממחשבתו והסיח דעתו שלא לאוכלם ונעשו מוקצה, ולא יועיל מה שבמשך השבת נעשו ראויים לאכילה, כי "מתוך שהיו מוקצה בבין השמשות, נשארו מוקצה לכל השבת". אבל אם יבשו קודם בין השמשות, אף שנודע לו מכך רק בשבת, מותר לאוכלם. וכמו שאם היו לו פירות וחשב שהם טבל ואסורים באכילה והסיח דעתו מהם, ובשבת נודע לו שהופרשו תרומות ומעשרות, מותר לאוכלם, שכיון שהתברר לו שטעה, אין להתחשב בטעותו, כי האמת יסוד בנין. (ביצה כו סע"ב. סימן שי סעי' ב, ה. שבת ג פו)

כלים העומדים לסחורה ומקפיד שלא להשתמש בהם, הרי הם מוקצה מחמת חסרון כיס, ואם נמלך במשך השבת שלא להקפיד עליהם, אסור לו להשתמש בהם, שכיון שהיו מוקצה בבין השמשות, הוקצו לכל היום. אבל אם בערב שבת חשב להשתמש בהם, אינם מוקצה. (שבת ג צה)

קישואים ומלפפונים שכבשם במי מלח או חומץ, אף אם בבין השמשות לא נגמרה כבישתם כראוי, אינם מוקצה, מפני שראויים היו לאכילה בדוחק. ואין זה דומה לצימוקים, כיון שבמהלך יבשותם הם נסרחים ונדחים מאכילה לגמרי, לכן מסיח דעתו מהם, אבל כאן תמיד ראויים להאכל על ידי הדחק. (שבת ג פו)

פירות שנשרו בשבת

פירות המחוברים לאילן או לקרקע שנשרו, אסור לאוכלם בשבת, גזירה שמא יתלוש [שיטעה לחשוב שכמו שפירות אלו היו מחוברים בשבת, ומותר כעת לאוכלם, כך שאר פירות המחוברים, מותר לתולשם ולאוכלם]. ועוד, שהפירות הם מוקצה, שהרי היו מחוברים בבין השמשות, והוקצו לכל השבת. ומה שהוצרכנו לשני טעמים, משום שבירקות כמו לפת וצנון, לא שייך לחשוש שמא יתלוש, כי צריך להביא כלי חפירה להוציאם שאינם נתלשים בקלות, ועד שיביא, יזכור שהיום שבת, לכן אסרום חכמים מהטעם השני של מוקצה. ועוד, שדוקא בפירות חוששים שמא יעלה ויתלוש, לפי שהם טעימים ואדם מתאווה להם, אבל בירקות אין כל כך חשש שיתאווה להם עד שיטעה לתולשם, לכן אסרום מטעם מוקצה. (תוספות ביצה ג ע"א)

בגדים שהתייבשו בשבת

בגדים שתלו אותם ביום שישי על חבל הכביסה לייבשם, ובבין השמשות היו רטובים, ובמשך השבת התייבשו, מותר להורידם בשבת לצורך לבישתם בשבת או מפאת שחושש שמא יתרטבו שוב בגשם.

ויש לשאול, הלא בגדים אלו היו מוקצים בבין השמשות, שהרי כל בגד רטוב הוא מוקצה מחשש שמא יסחטהו, והיאך מותר לטלטלם בשבת? ויש לומר כיון שבגד רטוב מותר לטלטלו על ידי שנים, כי אחד יזכיר לשני שלא יסחט את הבגד, נמצא שגם בבין השמשות לא היה הבגד מוקצה לגמרי, כי היתה אפשרות מסויימת לטלטלו. ועוד, שלא שייך לומר כאן "מיגו דאתקצאי בבין השמשות, אתקצאי לכולי יומא", כיון שברור לו שעד למחרת בשבת, יתייבשו הבגדים, אם כן מראש לא מסיח דעתו מהם. (אגרות משה, באר משה שטרן, מנחת יצחק וויס, מנחת שלמה אוירבך, אבן ישראל פישר, מקוה המים, לב אברהם, שבט הלוי וואזנר, שמירת שבת כהלכתה ועוד. שבת ג פז)

בגדים שהניחום ביום שישי במכונת יבוש, וסיימה המכונה לפעול בשבת והוצרך לבגדים, מותר להוציאם מהמכונה וללובשם. (ב תצ)

מוקצה מחמת יום שעבר

תנאי יש לנו בדין של "מיגו דאתקצאי בבין השמשות אתקצאי לכולי יומא":

כל מה שאמרנו מתוך שהוקצה בבין השמשות, הוקצה לכל היום, זהו דוקא אם המוקצה הוא מחמת היום שעתיד לבוא לפנינו, כפי הדוגמא הנ"ל של הצימוקים, שבערב שבת "בין השמשות" הצימוקים היו מוקצה מחמת השבת הבאה לקראתנו, בזה אנו אומרים שהם יהיו מוקצה לכל השבת, לפי שאנו מתקרבים יותר לאיסור לקראת השבת. אולם אם המוקצה בבין השמשות הוא מחמת היום שעבר, אין אנו אומרים שיהיה מוקצה גם ביום הבא לפנינו, כיון שהאיסור מתרחק והולך. ונבאר בדוגמא:

חמץ באסרו חג של פסח

כידוע, מותר לאכול חמץ במוצאי פסח, וכמו שנהגו רבים לאכול מופלטה שהיא חמץ גמור. וכן חמץ שמכרנו לגוי בערב פסח באמצעות הרבנות, מותר לאוכלו מיד במוצאי פסח, כיון שבשטר מכירת החמץ לגוי כתוב, שהגוי מרשה למוכר החמץ לקחת מהחמץ, וישלם לו אחר כך את מחירו. ולכן אין בזה גם חשש של גזל הגוי, שהוא אסור מן הדין.

אסרו חג של פסח שחל בשבת, רשאי לאכול בשבת מהחמץ שמכר לגוי. ואף על פי שהחמץ היה מוקצה בבין השמשות של ערב שבת והיה אסור לאוכלו [כי עדיין ספק יום, דהיינו ספק פסח], אין אומרים שמתוך זה הוקצה לכל השבת, כיון שהמוקצה הוא מחמת יום שעבר [פסח], ועתה באסרו חג איסור חמץ נגמר. וכן יהודי שקיבל בשבת זו לחם ממאפיה של גוי, רשאי לאוכלו, כיון שהמוקצה הוא מחמת יום שעבר. ובלאו הכי בחמץ של גוי, לא שייך מוקצה. (ב תצא. יחוה דעת ח"ב סד)

מוקצה מחמת מצוה

הגדרת מוקצה מחמת מצוה

דבר המיוחד לשימוש של מצוה, כגון: סכך, דפנות, ארבעת המינים וכיוצא, הרי הוא מוקצה מחמת מצוה, ואסור להשתמש בו בזמן מצותו לשימוש אחר. (שבת ג קמה, קסא)

קישוטי סוכה

קישוטים או רימונים שתלה אותם בסוכה לנוי, הרי הם מוקצים מחמת מצוה [שהרי מצוה לייפות הסוכה, שנאמר: "זה אלי ואנוהו" - התנאה לפני ה' במצוות (שבת קלג ע"ב)], ואסור ליהנות מהם עד לאחר החג. אבל מותר להעבירם מסוכה אחת לשניה. (שבת ג קמו)

לא רק בשבעת ימי חג הסוכות עצי הסוכה והקישוטים מוקצה, אלא גם בשמיני עצרת - שמחת תורה, הם מוקצה, שכיון שהיו מוקצים בבין השמשות של ערב שמחת תורה [שהרי אם רוצה לאכול פת בשעה זו, חייב עדיין לאכול בסוכה מספק], נשארו מוקצה לכל היום (שבת ג קמה). ואע"פ שבארנו לעיל שלא אומרים מוקצה מחמת יום שעבר, והרי כאן המוקצה

הוא מחמת חג הסוכות שהולך ונגמר? כתבו התוספות (ביצה ד ע״א) שחמור מוקצה מחמת מצוה, ומחמירים בו אפילו מחמת יום שעבר.

תנאי על המוקצה

ישנה אפשרות לאכול מהרימונים וליהנות מהקישוטים בחג, על ידי שיתנה קודם החג, ויאמר: ״אני מתנה שאינני מסלק את דעתי מנויי הסוכה כל בין השמשות של ערב החג, ואהנה מהם מתי שארצה״. ואז רשאי ליהנות מהם בכל עת, כיון שלא נעשו מוקצה בבין השמשות בערב החג, שהרי גם אז היה רשאי ליהנות מהם. אולם אם אמר בלשון אחרת: ״אני מתנה ליהנות מהם כשיפלו״, אסורים בהנאה כשיפלו, כיון שבבין השמשות הם היו מוקצה, כי עדיין לא נפלו, והוא אמר שרק בשעה שיפלו יהנה מהם.

ודע, כי בעצי הסוכה, לא מועיל שיתנה כן מערב החג שאינו מסלק דעתו מהעצים כל בין השמשות, כי על כרחו הוא מסלק דעתו מהם בבין השמשות, כיון שעל עצי הסוכה חל שם שמים שבעה ימים ואסורים בהנאה, שנאמר: ״**חג הסוכות** שבעת ימים להי״, כשם שחל שם שמים על החגיגה, כך חל שם שמים על עצי הסוכה. (סוכה ט ע״א. סימן תרלח סעי׳ א ב. חזו״ע סוכות עז, פג. שבת ג קמה)

ארבעת המינים

דין הלולב, ההדסים והערבות בשבת של חג הסוכות כמוקצה מחמת גופו, שכיון שאין עליהם שם כלי ואינם עומדים לשימוש, אסור לטלטלם אפילו לצורך גופם או מקומם. ואף על פי שבדרך כלל הדסים עומדים להרחה, מכל מקום כיון שהוקצו למצוותם, אסור להריח בהם.

האתרוג, מותר להריח בו בכל ימי החג ואפילו בשבת של סוכות. ומחמת הספק אם לברך על ריחו, יברך על לימון ״באי״ אמי״ה הנותן ריח טוב בפירות״, ויפטור את האתרוג. (חזו״ע סוכות עמוד שעו, שצג. שבת ג קמח, קנב)

ויש לשאול, הלא גם ההדס ראוי להריח בו, ומדוע הוא מוקצה? אלא מאחר ובשביל המצוה, דרך האדם להקצות [להרחיק] מדעתו את השימוש שרגיל באותו חפץ, אם כן הדס שעיקרו לריח, נמצא שמקצה דעתו מלהריח בו, אבל האתרוג שעיקרו לאכילה יותר מהרחה, מקצה דעתו מלאוכלו אבל לא מלהריחו. (סוכה לז ע״ב)

איסור נולד

הגדרת איסור ״נולד״

דבר שלא היה בעולם ונוצר בשבת, הריהו מוקצה הנקרא: ״נולד״. כגון, ביצה שהטילה התרנגולת בשבת. (ביצה ב ע״א. שבת ג קמ)

גשם ושלג

גשם ושלג היורדים בשבת, אינם מוקצה ואין בהם איסור "נולד". כיון שהמים היו בעננים קודם השבת. [ואינם קונים שביתה שם, כיון שהם נעים ונדים ולא נחים. (עירובין מו ע"א)] על כן, מותר ומצוה לפנות שלג לצדדים במגרפה או כף גדולה, כדי לפנות מעבר לבני אדם. ואם השלג הגליד ונעשה גוש קרח, מותר לשוברו. (שבת ג קמב, ד קעב)

מי מזגן

מים הנוטפים בשבת מצינור המזגן, הרי הם אסורים משום "נולד", ואסורים בטלטול. ואין זה דומה לגשם היורד בשבת, כי מי הגשמים היו בעננים קודם השבת, אבל מי המזגן לא היו בעולם כלל קודם השבת, ורק בשבת נוצרו על ידי פעולת המזגן. (שבת ג קמד)

נתינת צינור מי מזגן בדלי

אין לתת בשבת את צינור המזגן לתוך דלי שיטפטף בתוכו, לפי שנמצא "מבטל כלי מהיכנו". [כמבואר לעיל בדיני "ביטול כלי מהיכנו", שאסור להניח מוקצה חשוב בכלי על דעת שישאר שם כל היום. והרי מי המזגן הם מים מזוקקים, ויש דרך להשתמש בהם לגיהוץ וכיוצא, וכשנותנם בדלי, אוסרו בטלטול.] והנכון לתת מעט מים בדלי, ואחר כך יתן את הצינור בתוכו, ובזה לא יאסרו המים והדלי בטלטול, [כיון שמי המזגן מתבטלים מעט מעט במים שבדלי]. (הגריי"ש אלישיב ועל פי הצל"ח ועוד. שבת ג קלג, קמד)

משחקים לילדים בשבת

נתינת משחקים לקטן

מותר לילד קטן [שלא הגיע לגיל 13] לשחק במשחקים שאינם פועלים באמצעות סוללה או חשמל. ומותר לגדול לתת לו בידיו את המשחק. (שבת ג קג)

אבני פלא (לגו)

מותר לשחק באבני פלא, ולבנות מהם צורות בנינים ומגדלים ולפרקם. ואין לחוש משום בונה או סותר, כיון שצורות אלו עשויות להתפרק ולא לקיום. (שבת ג קא. שבת ה רצב)

בלון

מותר לנפח בלון בשבת. ובטעם הדבר, עיין להלן בניפוח כרית בשבת לשבת עליה (שבת ג שע, שעג). אך אסור לקושרו, כיון שלא עשוי לפותחו [כמבואר לעיל במלאכת קושר] , אבל רשאי ללפף עליו סרט נייר או לסוגרו בגומיה.

כלי שיר לתינוק

כתב מרן בשלחן ערוך (סימן שלט ס״ג) : אסור לקשקש באגוז לתינוק או לשחק בו בזוג [פעמונים] כדי שישתוק, כל זה וכיוצא בו אסור, גזירה שמא יתקן כלי שיר. עכ״ל. על כן, אין לקשקש ברעשנים וכלי נגינה שונים לתינוק. ומכל מקום, אין צריך להסיר את הפעמונים התלויים בעריסת התינוק, וכשהוא מנענע בהם משמיעים לו קול.

רכבת

מותר לתת לילדים לשחק ברכבת [בלי סוללות] המשמיעה קול בהליכתה, אם אינו קול של שיר. וכן מותר למתוח את הקפיץ שגורם להסיע את הרכבת. (אגרות משה, באר משה, מנחת שלמה, אור לציון, משנה הלכות, נחלת לוי, אדני פז. ה״ע ד רמא. שבת ג קג. שבת ה רנט)

ארגז חול

חול, הוא מוקצה מחמת גופו. אולם, אם ייחדוהו לשימוש מסויים, מותר לטלטלו. ולכן רשאי הקטן לשחק בארגז חול ים שהוא יבש. אך בחול שיש בו לחות, אם הוא קטן שהגיע לגיל חינוך, יפרישהו אביו שלא ישחק בו כלל. (סימן שמג ס״א. ב שסג)

פזל

מותר לשחק בפזל של תמונות וציורים שונים כיציאת מצרים, מועדי ישראל ועוד, וכן פזל עם אותיות וכיתובים שונים. (כמבואר לעיל במלאכת כותב)

גולות. חמש אבנים.

מותר לילדים לשחק בגולות או חמש אבנים על גבי קרקע מרוצפת, אבל לא על עפר, שמא יחפרו או ישוו את הגומות שבעפר. (כמבואר לעיל במלאכת חורש)

חבל

מותר לילדים לקפוץ בחבל על גבי קרקע מרוצפת (ה"ע ד רמא). ועיין בשולחן ערוך (סימן שא ס"ב) שכתב: "בחורים המתענגים בקפיצתם ומרוצתם, מותר."

נדנדה

נדנדה שהחבל שלה קשור ישירות לעץ, אסור להתנדנד עליה, אבל אם היא תלויה במסמר התקוע בעץ, מותר להתנדנד עליה, ובלבד שהאילן חזק ולא יתנדנד. (כמבואר לעיל במלאכת קוצר)

אופניים

ילדים קטנים שלא הגיעו לגיל חינוך [פחות מגיל 6], רשאים לנסוע על בימבה או על אופניים עם שלושה גלגלים, שהכל יודעים שהם למשחק הילדים בלבד, אבל לגדולים כבר התבאר לעיל (דיני הליכה וריצה בשבת) שאין להתיר. (שבת ד מ)

כדור

כתב מרן בשלחן ערוך (סימן שח סעיף מה): "אסור לשחק בשבת ויום טוב בכדור". על כן, יש להזהיר את אותם התועים, ומבלים את זמנם ביום שבת הקדוש במשחקי כדורגל וכדורסל. ["כדורגל" גימטריא = 372, "וילכו אחרי ההבל ויהבלו" עם האותיות = 372]. ואמרו בתלמוד ירושלמי: "עיר שמעון חרבה, בגלל שהיו משחקים בה בכדור בשבת". ומכל מקום יש להקל לקטנים לשחק בכדור על גבי קרקע מרוצפת. (שבת ג צט)

וכה היה מנהגו של מרן הראשון לציון רבנו עובדיה יוסף שליט"א לפני כחמישים שנה בהיותו גר ברחוב אלקנה בשכונת תל ארזה בירושלים. היה הולך בכל שבת למסור שיעור בצהריים בבית הכנסת "אוהל רחל" לעדת הפרסים בשכונת שמואל הנביא, [בגבאותו של חכם אליהו אבא שאול זצ"ל אביו של מורנו ורבנו הגאון רבי בן ציון אבא שאול זצ"ל,] ובדרכו היה עובר מרחוב דוד שבשכונת הבוכרים, והיו שם בחורים צעירים המשחקים סטנגה בכדור בכל שבת, והרב בחִנו ובמתק שפתיו, היה אוחז בעדינות בידו של ראש הקבוצה ולוקח אותו עמו לשיעור, וכך כל הבחורים היו באים לשיעור, ושותים בצמא את דבריו.

שימוש ונתינת מאכל לבעלי חיים

רכיבה על בהמה

אסור לרכב על בהמה בשבת. שמא יחתוך ענף מהאילן להכותה כדי להנהיגה, ויעבור על מלאכת קוצר. [ואינו עובר משום שביתת בהמתו כמו שנאמר: ״למען ינוח שורך וחמורך״, משום שחי נושא את עצמו.] ואם עלה, ירד ממנה מיד. ומה שלא קנסוהו שישאר שם כל השבת כמו שקנסו למי שעלה באילן בשבת (כמבואר לעיל במלאכת קוצר)? משום צער בעלי חיים. (בית יוסף ושו״ע סימן שה סי״ח. שבת ד צה)

טלטול ושימוש בבעלי חיים

בעלי חיים אסור לטלטלם, כי הם מוקצים מחמת גופם. וכן אסור להשתמש בהם, כגון להישען על בהמה וכיוצא. (ועיין לעיל בהרחבה בדיני ״מוקצה מחמת גופו״.) ואסור אפילו להשתמש בצידיה, אבל בצידי צדדיה מותר, כדין השימוש באילן, כמבואר לעיל במלאכת קוצר. (סימן שה סי״ח. שבת ד צו)

בעלי חיים מאולפים

כלב או קוף המאולפים לעשות מלאכות לבעליהם על ידי רמזים, אסור לרמוז להם לעשות מלאכות האסורות בשבת כהדלקת אור וכיוצא. (ב רלא, רמה. ח״א רי)

נתינת מאכל לבעלי חיים

בעלי חיים שברשותו של אדם, כתרנגולים ואפרוחים שמוטל עליו להאכילם, נותן לפניהם לאכול. אבל בעלי חיים של הפקר כחתולים ברחוב, אין לטרוח לתת לפניהם לאכול, שכיון שמאכלם מצוי, נמצא שטורח בשבת שלא לצורך. אולם אם אינם מוצאים לאכול, מותר לתת לפניהם, שנאמר: ״ורחמיו על כל מעשיו״. (שבת ג כד)

שיירי מזון ועצמות שרוצה לזורקם לאשפה, מותר להניחם סמוך לאשפה כדי שיבואו בעלי חיים ויאכלו מהם, כיון שאינו טורח במיוחד עבורם. (שבת ג כד)

אקווריום

מותר לתת אוכל לדגים או להוסיף להם מים, משום שמזונותיהם מוטלים עליו. אבל לא יחליף את המים בשבת אלא על ידי גוי, מפני שהם מוקצה. ואם המים שבאקווריום עכורים וסרוחים, רשאי להעביר את הדגים בזהירות ובזריזות לכלי שיש בו מים צלולים וזכים. ואין בזה משום נטילת נשמה, שכל שלא התייבש בדג כגודל מטבע של סלע שהיה מצוי בזמנם, אין איסור כלל. (שבת ג קכב. שבת ד רעב. שבת ה קט)

דג שמת באקווריום וצף על פני המים וחושש פן ינזקו דגים אחרים על ידו, מותר ליטול את הדג המת ואינו מוקצה, מאחר וראוי הוא לכלבים. (שבת ג קכב. שבת ה קט) ואין בזה איסור בורר, כיון שהדג המת ניכר בפני עצמו, ואינו מעורב עם הדגים החיים. וביחס למים הרי אין ברירה בלח. כמבואר לעיל במלאכת בורר. (עיין שמירת שבת כהלכתה עמוד שמג)

שבת שירה

נוהגים בשבת פרשת בשלח לתת מעט לחם או חיטים לפני הציפורים.

והטעם למנהג, כי כשירד מן לעם ישראל במדבר, ציוה הקב״ה את משה רבנו לתת מן בצנצנת למשמרת, כמו שנאמר (שמות טז לב) : ״וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה, זֶה הַדָּבָר אֲשֶׁר צִוָּה ה׳ מְלֹא הָעֹמֶר מִמֶּנּוּ לְמִשְׁמֶרֶת לְדֹרֹתֵיכֶם, לְמַעַן יִרְאוּ אֶת הַלֶּחֶם אֲשֶׁר הֶאֱכַלְתִּי אֶתְכֶם בַּמִּדְבָּר״. ובאר רש״י : למשמרת לדורותיכם, בימי ירמיהו הנביא שהיה מוכיח את עם ישראל למה אינם עוסקים בתורה, והם אומרים לו : אם נניח מלאכתנו ונעסוק בתורה - מהיכן נתפרנס? הוציא להם צנצנת המן, ואמר להם ׳ראו׳ דבר ה׳. ׳שמעו׳ לא נאמר, אלא ׳ראו׳, שבזה התפרנסו אבותיכם במדבר, הרבה שלוחים יש לו למקום להכין מזון ליראיו. ע״כ. וכתבו הפוסקים שהיום כיון שנגנזה צנצנת המן, שמטרתה היתה שיראו העם מה שאכלו אבותינו במדבר ויתחזקו במידת הביטחון, לכן בשבת שירה [פרשת בשלח] שקוראים את פרשת המן, מנהג ישראל קדושים לתת מעט לחם או חיטים לפני הציפורים, להורות שכשם שהם מוצאים את מזונותיהם בלי עמל וטורח, כך ישראל אם יפנו את עצמם לעסוק בתורה ובמצוות ויבטחו בה׳ יתברך, גם להם יזמין הקב״ה פרנסתם בנחת ובשלוה בלי עמל וטורח.

ועוד טעם אמרו בזה, על פי המדרש שדתן ואבירם הרשעים לקחו את המן שלקטו ביום שישי, והניחוהו בשדה בליל שבת, כדי להכחיש את נבואתו של משה רבנו שאמר שלא ירד מן בשבת, וזממו לצאת ביום שבת בבוקר לשדה ולהכניסו לעיני כל העם. מה עשה הקב״ה? זימן ציפורים ואכלו את הכל. וכשיצאו דתן ואבירם ללקוט, לא מצאו כלום וחזרו בבושת פנים. ולכן נותנים להם שכרם בשבת פרשת בשלח שהיא פרשת המן. ועוד טעם, לפי שהעופות אמרו שירה על הים בקריעת ים סוף, ואנו מחזיקים לה טובה בפרשת בשלח שקוראים בה קריעת ים סוף, ובזה אנו זוכרים את שמחת שירת הים.

אף שלמדנו לעיל שאין נותנים מזונות לפני בעלי חיים שאין מזונותם עליך, מכל מקום כיון שאין כאן טירחה אלא זריקת פירורים בלבד, מותר (המאירי). ובצירוף דעת התוספות שרק ביום טוב שמותר אוכל נפש, גזרו שלא לתת לעופות, מחשש שמא יצוד מהם לאכול, אבל בשבת שאוכל נפש אסור, לא גזרו. ובצירוף דעת העולת שבת והלבוש שלא גזרו בשבתות של ימי החורף, כיון שלא פזורים על פני השדה חיטים ושעורים כבימי הקיץ. (תוספת שבת, אור פני משה ועוד. שבת ד רעא)

הרפואה בשבת

דיני חולה שיש בו סכנה

״וחי בהם״

נאמר בתורה (ויקרא יח ה): ״וּשְׁמַרְתֶּם אֶת חֻקֹּתַי וְאֶת מִשְׁפָּטַי אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה אֹתָם הָאָדָם **וָחַי בָּהֶם** אֲנִי ה׳״. ודרשו חז״ל (יומא פה ע״ב) ״וחי בהם״ - ולא שימות בהם. והיינו שכל ציווּיי התורה ניתנו כדי שנחיה בהם, אבל אם על ידי קיום המצוה יבוא האדם לידי סכנה, ציותה התורה שלא יעשה את אותה מצוה. והוא שאמרו חז״ל: ״פיקוח נפש דוחה שבת״. וזו לשון הרמב״ם (פ״ב ה״ג): אסור להתמהמה בחילול שבת לחולה שיש בו סכנה, שנאמר: ״אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה אֹתָם הָאָדָם **וָחַי בָּהֶם**״ ולא שימות בהם, הא למדת שאין משפטי התורה נקמה בעולם, אלא רחמים וחסד ושלום בעולם. ע״כ.

הזריז הרי זה משובח

מי שחלה והגיע לידי סכנה, חייבים לחלל עליו שבת להצילו. וכל הזריז הרי זה משובח. ואמרו בתלמוד ירושלמי: ״השואל - הרי זה שופך דמים, והנשאל - הרי זה מגונה.״ דהיינו, ההולך לשאול את החכם אם לחלל את השבת במצב סכנה או לא, פעמים שעד שהוא הולך ובא, החולה עלול למות, ולכן הוא נקרא שופך דמים. והנשאל, דהיינו אותו חכם ששאלוהו, הרי זה מגונה, לפי שלא דרש ברבים שחובה לחלל שבת במקום סכנה, כדי שיהיו זריזים להציל נפש מישראל. (שבת ג רכט)

ישראל גדול

כתב מרן השלחן ערוך (סימן שכח סי״ב): כשמחללים שבת על חולה שיש בו סכנה, משתדלים שלא לעשות על ידי גויים או קטנים, אלא דוקא על ידי יהודים גדולים ובני דעת. והטעם, כי אם יראו שמחללים על ידי גוי או קטן, יחשבו עמי הארץ שרק על ידיהם מותר, אבל על ידי גדול, אסור. ופעמים שאין גוי וקטן לפנינו, ויחפשו אחריהם, ומתוך כך יסתכן החולה. ועוד, לפי שיהודי גדול, מזדרז בדבר ביותר. (ראשונים. ט״ז, אליה רבה, תוספת שבת, הגר״ז, יד יוסף ועוד. שבת ג רפא)

חסיד שוטה

חולה שצריכים לחלל עליו שבת, ואינו רוצה שיחללו, הרי זה חסיד שוטה, שופך דמים, ומתחייב בנפשו. וכופים אותו בכח שיקבל את הטיפול להצלת חייו.

כתב הרמב"ם: "אם החולה לא יתעסק בדרכי הרפואה על פי דרך הטבע, ויסמוך על הנס, סופו למות מאותו חולי, מה שלא נגזר עליו בעת שחלה, ודומה לנכנס באש יוקדת, שבודאי אש אוכלתו ומת בלא עתו, ונמצא מתחייב בנפשו. ודברים ברורים הם, לא יכחישם, זולתי העיקש והפתלתול". וכתב הרשב"ץ, אין לחולה לדאוג על חילול השבת, שהרי הקב"ה שהזהיר על שמירת השבת, הוא ציוה לחללה במקום סכנת נפשות, והמחלל שבת עבורו, זכות גדולה נפלה בחלקו שהציל נפש מישראל, ומוטב שיחלל שבת אחת, כדי שיחיה החולה וישמור שבתות הרבה. (שבת ג רל)

גודל המצוה

"כל המקיים נפש אחת מישראל, כאילו קיים עולם מלא" (בבא בתרא יא ע"א). על כן, המחלל שבת לצורך פיקוח נפש, קיים מצוה גדולה, וברור שאינו צריך לשוב בתשובה על כך שחילל את השבת. (שבת ג רל)

חילול שבת בטעות

המחלל שבת לצורך פיקוח נפש, ולבסוף הוברר הדבר שלא היה צורך בכך, כגון שהשתפר מצבו של החולה או שכבר הקדימו אחר, אף על פי כן קיים מצוה, ושכרו גדול מאת ה' יתברך על זריזותו במצות פיקוח נפש. (שבת ג רלא, רפג)

ספק סכנה

אמרו חז"ל (מסכת יומא פג ע"א): מי שנפלה עליו מפולת [גל אבנים], ויש ספק אם הוא שם או שנמלט, ואף אם הוא שם אולי כבר מת. בכל זאת מחללים עליו את השבת מספק. על כן, אדם שאומר לחברו שמרגיש כאב בלב וחושש להתקפת לב, ומבקש שיסיע אותו לבית החולים, אף אם אותו אדם אינו מוכר לנו כנאמן, ולא ניכר על פניו סימן של חולי, מחללים עליו את השבת ולא חוששים שמא הוא משקר, כיון שגם ספק פיקוח נפש דוחה שבת. וכמו כן, אם אין במקום רופא מומחה, ואדם אחד טוען שחולי זה יש בו סכנה, מחללים עליו את השבת לקרוא לרופא או להזעיק אמבולנס. וכמו כן מותר להסיע את החולה לבית הרופא ברכב, אף שיש ספק אם הרופא בביתו. (שבת ג רלב, רמז, רמח)

אף אם הוברר לאחר מכן שחולי זה לא היה בו סכנה, ונמצא שחיללו שבת בטעות, בכל זאת לא עשו איסור, כיון שגם ספק פיקוח נפש דוחה שבת. (שבת ג רמט, רפד)

מלאכות שאפשר לעשותן בשינוי ולא יהיה שום עיכוב, ראוי לעשותן בשינוי לחולה שיש בו ספק סכנה. ולכן אם הוצרך להדליק לחולה תנור חימום, ידליקו בשינוי, כגון שיכניס התקע בגב ידו וידליק במרפק. (כן שמעתי ממרן הראשל"צ שליט"א. עי' שבת ג רלב, רנג, שכג)

טיפול שאפשר לדחותו

אם ברור שאפשר לעכב את הטיפול הכרוך בחילול שבת עד למוצאי שבת, ולא יתגבר החולי, ימתינו ולא יחללו את השבת שלא לצורך. (סימן שכח ס״ד. שבת ג רעג)

גוסס

גוסס שנשארו לו רגעים ספורים לפני מיתתו, מחללים עליו את השבת להצילו אפילו לחיי שעה בלבד. ואפילו נפלו עליו אבנים גדולות ומצאוהו שאינו נושם, בכל זאת מחללים עליו שבת, כי אפשר לבצע פעולות החייאה שונות ויחזור וינשום כדרכו. וכן אדם שנחתכו אבריו הפנימיים באופן שאין סיכוי שיחיה זמן רב, מחללים עליו את השבת להצילו ככל האפשר. (שבת ג רצה)

סכנה עתידית

חולה שאין בו סכנה, אך מניעת הטיפול בו עתה על פי רוב עלולה לגרום שיכבד החולי ויבוא לידי סכנה, מחללים עליו שבת. אבל כשהחשש מועט, לא מחללים. על כן, חולה הסובל מחום גבוה של ארבעים מעלות ומרגיש רע, ולא נקבעה סיבת החום, מותר לחלל עליו שבת, אך בפחות מכך, מותר לחלל רק על ידי גוי, או בלקיחת תרופות, כדין חולה שאין בו סכנה שיתבאר להלן. (ה״ע ד קמט, קנא. שבת ג רמד)

כאב פנימי

החש כאבים בבטנו והוא הולך ובא כבריא, אין מחללים עליו שבת [ואין דינו אפילו כחולה שאין בו סכנה, כיון שלא נפל למשכב, כפי שיתבאר להלן]. ומכל מקום אם גדל הכאב מאוד, וניסה לטפל בכל מיני אופנים כשתיית תה עם לימון, ארק, קוניאק וכדומה, ולא הועילו לו, יטלפנו לרופא להתייעץ עמו, כי אפשר שהכאבים הם כתוצאה מפנדציט ח״ו, שמחללים על זה את השבת. ובכאבי בטן של תינוקות שיש חשש של חסימה במעיים, צריך למהר להזעיק רופא ילדים, ולא יתמהמה כלל. (ה״ע ד קמח)

סכנת איבר

היות ודעת הרופאים בזמנינו, שבכל סכנת איבר יש חשש להתפתחות סכנה לכל הגוף, לכן מחללים שבת אפילו על סכנת איבר. (ה״ע ד קנה. שבת ג רלה)

נשמט או נשבר איבר

אם נשמטה עצם ידו, מותר להחזירה למקומה. ואם יש חשש סכנה, יחללו עליו שבת. וכן עצם שנשברה, מחללים עליו שבת, אם יש צורך בדבר. (שכח מז. שבת ג רמג, שסב)

אדם שידו נקטעה מהזרוע, מותר לנתחו כדי לחבר את היד. כיון שבלאו הכי מחללים עליו שבת, כדי למנוע סכנת זיהום, לכן הותר לעשות לו הכל כבימי החול. (סימן שכח ס״ד. שבת ג ערה)

מיחוש עיניים

החושש בעיניו, ואפילו בעין אחת, כגון: ששתתו ממנה דמעות מרוב כאב, או שהיתה לו דלקת חזקה, או שהרגיש דקירות כמו במחט, או כאבים חזקים, או חבלה, או שהיתה לו ירידה חדה בראייה וכיוצא, הרי זה בכלל חולה שיש בו סכנה ומחללים עליו שבת. [ומעשה באדם שנקרעה לו רשתית העין, והתירו לו לנסוע מיד לבית החולים, ואפילו אין שם זיהום, כדי להציל את העין מעיורון. (שלחן שלמה)] ואם אין אחד מהסימנים הנ״ל, ויש לו מיחוש בעיניו, רשאי להשתמש בטיפות עיניים. כמבואר להלן. (שבת ג רלג)

איבוד נוזלים

הסובל משלשול, יש לו להרבות בשתיה ולמעט באכילה. ואם יש חשש לאיבוד נוזלים, יש להחישו לבית חולים. וביותר יש להיזהר בשלשולים אצל התינוקות, שזהו ספק סכנה. (ה״ע ד קמט)

שמירה על בריאות התינוקות

כתב הגאון החזון איש: בזמנינו שמצוי מאוד חולאים בתינוקות, נראה שכל שיש ספק פן יגרום לו חולי מעיים לשלשל, או עצירות, או כאב מעיים, או חום כלשהו, הרי זה בכלל ספק סכנה, שכל קלקול מעיים יכול לגרום חולי, וכל חולי לגבי תינוק, הרי זה ספק סכנה. ואפשר שאפילו יש מה להאכילו, אלא שכפי הצורך יש להאכילו תבשיל שזהו מזונו הטוב, מותר לעשות מלאכה דרבנן על ידי גוי. ואסור להחמיר בין בסדר אכילתו, בין בשינתו, בין ברחיצתו, כי הורגלו להתפנק, ושינוי קל גורם להם צער, והצער גורם להעלאת החום או להפרעת השינה או לקלקול מעיים, ולכן צריכים להיות זריזים לעשות כל צרכו דרך היתר. ומה שכתב הרמ״א שצרכי תינוק כחולה שאין בו סכנה, היינו באופן שהדבר ברור שאין בו סכנה, אבל בזמנינו שרבו מחלות ילדים מאוד, כל שינוי באכילתו עלול להביאו לחולי, וכל חולי לגבי תינוק, הרי זה ספק סכנה, ואי אפשר לקבוע גיל לדבר הזה, אלא הלב יודע כאומץ הרגשתו לבריאות הבן. (שבת ג שסב)

מכת ברזל

אדם שקיבל מכה חזקה מברזל, או שנחתכה אצבעו מסכין או כלי ברזל אחר או מדבר מזוהם, מטפלים בו מיד אף בטיפול הכרוך בחילול שבת. אולם ברור שאין לחלל שבת

על כל שריטה או חתך. (ששי"כ לב יא ז. שבת ג רלד)

נחש, עקרב, כלב

מי שנשכו עקרב או כלב או הכישו נחש, מחללים עליו שבת להצילו, אף אם לא ברור שהוא בסכנה. ובינתיים יניח על המכה חוסם עורקים או קרח או ישטוף הרבה במים קרים. ומותר להרוג או לצוד את בעל החיים המזיק ולהביאו לבית החולים, כדי לאבחן בדיוק את סוג הפגיעה ולטפל בנפגע כדרוש. (שבת ג רלה. ה"ע ד קמז)

דבורה, צרעה, עכביש

האוכל מאכל שנפל בו עכביש, הרי הוא קרוב לסכנה מפני הארס שבו, ומחללים עליו שבת. וכן אדם הרגיש לעקיצת צרעה או דבורה, מחללים עליו שבת. (שבת ג רלה)

כבוד הבריות

מי שנפצע ויש לו חתך עמוק בפניו באופן שיש בזה סכנה, ודי בחמשה תפרים גדולים כדי להוציאו מכלל סכנה, אך תהיה לו צלקת המכערת אותו, אולם אם יעשו לו שמונה תפרים דקים לא תראה הצלקת כל כך, מותר לעשות כן כדי שלא יתבייש כל חייו. שכיון שנידחת שבת במקום סכנה, לא מדקדקים כל כך, ועושים לו כמו בחול. (סימן שכח ס"ד. שבת ג רעג)

הקלת כאבים

חולה שיש בו סכנה, מחללים עליו שבת גם בדברים שרק יקלו מעליו את הכאבים, ואין במניעתם חשש סכנה או בדברים שיגרמו לו יותר ישוב הדעת. [ובפרט שיש אומרים שבכל הרגעת כאבים, יש מניעת סכנה.] על כן, אם הוצרך להדלקת אור, מדליקים לו. ואם לכבות, מכבים לו. אך טוב שיעשו כן שניים יחד. [כמבואר להלן שכל דבר שיכול אחד לעשותו, ועשאוהו שניים יחד, האיסור רק מדרבנן.] (רעח ס"א, של ס"א. שבת א רנו, שבת ג רנו)

התאבדות

המתאבד, הרי הוא פושע גדול, וגדול עוונו מנשוא, שהרי הנשמה איננה קנין פרטי של האדם אלא שייכת להקב"ה ורק הַפְקִידָהּ אצל האדם, כמו שנאמר (יחזקאל יח ד) : "הֵן כָּל הַנְּפָשׁוֹת לִי הֵנָּה", ואינו רשאי לשלוח בה יד. ועתיד הקב"ה לפרוע ממנו, שנאמר

(בראשית ט ה) : "וְאַךְ אֶת דִּמְכֶם לְנַפְשֹׁתֵיכֶם אֶדְרֹשׁ... וּמִיַּד הָאָדָם אֶדְרֹשׁ אֶת נֶפֶשׁ הָאָדָם", ועונשו חמור יותר מרוצח עד שאין לו חלק לעולם הבא. ומכל מקום מי ששתה רעל וכדומה, אף שעשה איסור חמור, חייבים לחלל עליו שבת ולהצילו, ואפילו אם מוחה שלא יצילוהו וצועק שברצונו למות, אסור לשמוע לו. (יביע אומר חלק ו יורה דעה סימן לו. ה"ע ד קנא. שבת ג רפט)

מרן החיד"א בספרו ברכי יוסף (שא סק"ו) מספר : מעשה באיש אחד שמצא סגולה בספר כתב יד מאדם גדול מתקופת הראשונים, שמי ששתה סם המות, יכתבו לו קמיע מסויים, ותיכף יקיא אותו ויחזור לבריאותו. וארע כמה פעמים שאיזה נער או מר נפש בכעסו שתה סם המות, וזה האיש כתב קמיע זה ועשה והצליח, שהקיא אותו והבריא. ויהי היום ליל שבת קודש, ארע שנערה ישראלית שתתה סם המות והתחילו לה סימני מיתה, ובאו אצל האיש הלז בליל שבת וקם וכתב הקמיע לנערה, ותיכף הקיאה ועמדה על בוריה. וביום השבת נודע בעיר כל אשר נעשה, ולעזה עליו המדינה שחילל שבת בשאט נפש בכתיבת קמיע. והוא השיב להם שפיקוח נפש דוחה שבת. וכבר מפורסם שכמה נפשות ניצולו מן המיתה בזה. ע"כ. ולהלכה, אם היא סגולה בדוקה, מותר להציל על ידה. (שבת ג רעט, רפט) [ואם ניצל המתאבד והתרפא, אין לו לברך ברכת "הגומל" ככל חולה שמברך אחר שמבריא, כיון שהוא עצמו גרם לסכנתו. ואם יברך, עליו נאמר (תהלים י ג) : "כִּי הִלֵּל רָשָׁע עַל תַּאֲוַת נַפְשׁוֹ, וּבֹצֵעַ בֵּרַךְ נִאֵץ ה', שמזכיר עוונו בתוך קהל ועדה, והברכה היא מנחת זכרון מזכרת עוון. (חזו"ע ברכות שעז)]

חז"ל גילו סוגי תיקונים לאדם שנכשל אפילו בעוונות חמורים מאוד, ובעשיית תיקונים אלו יכפר על עוונותיו וינצל מעונשים בעולם הבא. [ועיין בזה בספר "לשון חכמים" לרבנו יוסף חיים בעל "הבן איש חי" זיע"א.] על כן, חובה קדושה על קרוביו של המתאבד שמת, ללכת אצל חכם הבקי בעניינים אלו, שיורה להם את התיקון הראוי לעשות, כדי שיביאו מזור ותעלה לנשמתו האומללה, אשר אין לה מנוחה בעולם הבא. ועיין בספר ענף עץ אבות (עמוד שיט) מעשה נורא ומבהיל בזה.

נסגר בחדר

ילד שננעל בחדר ואינו רגוע, ויש חשש שיבוא לידי סכנה מחמת הפחד, שוברים את הדלת ומוציאים אותו. (ד רלד)

ילד שאבד

ילד שאבד, מחללים עליו שבת להודיע למשטרה שיחפשוהו. והוא הדין בילד שנמצא משוטט ומבוהל ואינו נרגע, ולא ידוע מי קרוביו. (ד רלה)

תאונת דרכים

אם ארעה תאונת דרכים ויש חשש פיקוח נפש, מצוה להתקשר להזעיק אמבולנס שיבואו לטפל בנפגעים למרות שנפגעו מחמת חילול שבת. ויתפלל עליהם שהקב"ה ירפאם ברפואה שלימה, ויחזירם בתשובה שלימה, ויזכו לשמור שבת כהלכתה. (שבת ג שיז. ד רנא)

חולה גוי

מותר לרופא יהודי לטפל בחולים גויים שיש בהם סכנה, אפילו בטיפול הכרוך בחילול שבת מהתורה, מאחר שאם לא יטפלו בגויים, יהיה חשש של שנאה, ועד מהרה יתפרסמו הדברים באמצעות התקשורת מסוף העולם ועד סופו, והתוצאות תהיינה גרועות מאוד עד כדי סכנה ליהודים אחרים הנמצאים בבתי חולים של גויים בחוץ לארץ. ויכוון הרופא שמטרתו בטיפול החולה להציל את היהודים. ומה טוב, שהנהלות בתי החולים בארץ, ידאגו שיהיו רופאים ואחיות גויים שיטפלו בחולים הגויים, ורופאים יהודים יטפלו בהם רק במלאכות האסורות מדרבנן. וכן המנהג בבתי החולים בירושלים ״שערי צדק״ ו״ביקור חולים״. (שבת ג שז)

טלפון לרופא

המתקשר לרופא או לאמבולנס, טוב שיגביה את השפופרת בשינוי, דהיינו במרפק וכיוצא, ועדיף ששני אנשים יגביהו יחד. ובגמר השיחה, אין להחזיר את השפופרת למקומה, כיון שלאחר כמה רגעים השיחה תתנתק מאליה, ויוכל הרופא לקבל שיחות נוספות. אולם אם יש חשש שהרופא לא יאתר את המקום, ויצטרך להתקשר לבית החולה, יחזירו את השפופרת. (שבת ג רמט. ד רו)

הזמנת אמבולנס עדיפה מהזמנת מונית. (שבת ג רמח)

רופא ששומע שהטלפון בביתו מצלצל ללא הרף, יענה, שמא מתקשרים לצורך חולה שיש בו סכנה. וטוב שירים את השפופרת בשינוי. ואף אם התברר אחר כך שהצלצול היה בטעות, לא עשה שום איסור, כיון שגם ספק פיקוח נפש דוחה שבת. (שבת ג רמט)

רופא מומחה

אף אם יש רופא בקרבת מקום, מותר לחולה שיש בו סכנה לנסוע רחוק יותר לרופא מומחה או לרופאו הפרטי, אולם אין לנסוע רחוק יותר בגלל שהרופא שם דורש פחות כסף, או שהוא מטעם קופת חולים ואינו דורש כסף עבור הטיפול. (שבת ג רמט)

ליווי לרופא

מי שנשלח לרוץ להזעיק רופא, מותר לו להתלוות עם הרופא ברכבו, כדי להראות לו את הדרך ולזרזו בנסיעתו. וכמו כן, אם יתכן ויהיה צורך בו בשביל החולה, רשאי לנסוע עם הרופא לבית החולה. (שבת ג רמט)

ליווי לחולה

מותר ומצוה לקרוב משפחה או לאדם אחר שיש לחולה אמון בו, לנסוע עם החולה לבית החולים כדי לעודדו ולחזקו ולהיות לו לעזר. (ד רח)

תשלום לרופא

מותר לרופא לקבל אחר השבת תשלום עבור טיפולו בחולה בשבת. כמבואר לעיל ששכר שבת לדבר מצוה, מותר. (שבת ג רנ)

רופא שאינו שומר תורה ומצוות, הדורש שישלמו לו עבור הטיפול בעצם יום השבת, אסור לשמוע לו, ויש להציע לו משכון עד למוצאי שבת שיקבל את הכסף. ומכל מקום אם יש חשש שעקב זה, יכתוב את החוב בפנקסו, ויעבור על חילול שבת מהתורה, מותר להראות לו היכן הכסף נמצא כדי שיקח בעצמו. (ד רעט)

מנורה ברכב

חולה שנכנס לרכב וכשפתחו את הדלת נדלקה המנורה, אזי טרם שיסגרוה, יזיזו בשינוי את המתג למצב שישאר האור דלוק גם לאחר סגירת הדלת. ואם לא עשו כן וכבתה המנורה, יזיזו עתה את המתג בשינוי שהמנורה תשאר במצב כבוי גם לאחר פתיחת הדלת. (ד רו)

חוקי תנועה

על הנהג לנהוג כמעשהו בחול על פי חוקי התנועה, כגון: לעצור ברמזור באור אדום, אף שעל ידי כך נדלקות נורות. וכן כשפונה, ידליק את אור האיתות כדי למנוע התנגשות. וכשנוסע בלילה, ידליק את הפנסים. (שבת ג שכא)

כיבוי הרכב

בגמר הנסיעה, לא יכבה בעצמו את המנוע והפנסים, אלא יתן לגוי לכבותם. ואם אין גוי או שהחיפוש אחריו יגרום לשיהוי בטיפול בחולה, יכבה בשינוי. (שבת ג שכא, תעז)

חזרה לבית ברכב

אדם שהסיע ברכבו חולה לבית החולים, או רופא שבא ברכבו לטפל בחולה שיש בו סכנה, אסור להם לחזור ברכב לביתם, מאחר ויש בנהיגה איסור מן התורה ואין בחזרתם שום פיקוח נפש, אך רשאים לחזור על ידי נהג גוי. ואולם אם לא שייך

להישאר במקום, כגון שהיתה תאונה בכביש בין עירוני שאין שם נפש אדם, וירא הרופא להשאר שם מפני הסכנה, מותר לו לחזור ברכבו. (שבת ג רנג)

יש טענו שאם לא יתירו לרופא לחזור ברכבו, הוא ימנע ולא יבוא מראש לטפל בחולה. ואמנם, אף שאין כל כך לחשוש לזה, שבמקום מצוה כה גדולה של פיקוח נפש, בודאי שלא ימנעו ישראל קדושים מלבוא ולהציל בטענות שונות ומשונות, אך גם אם ישנם כמה רופאים קלי דעת שחשודים שלא יאותו להתנתק מביתם ומשפחתם בשבת להצלת חולה מסוכן, אם לא יתירו להם לחזור לביתם. בכל זאת אין להתיר מחמת כן איסורי תורה, כי מה שמצינו שפעמים התירו חז"ל את סוף הענין כדי שלא ימנעו לעשות בתחילתו, הוא רק באיסורי דרבנן אבל לא באיסורי תורה. כמבואר ברבים מהפוסקים: הרשב"א, הרמב"ן, הרמב"ם, הראבי"ה, שבולי הלקט, רבנו אפרים, רבנו יהונתן מלוניל, שיטה מקובצת, המבי"ט, הב"ח, כנסת הגדולה, יד איתן, חיי אדם, הגר"ש קלוגר, מנחת חינוך, הר צבי, מנחת שלמה אוירבך ועוד. ומה שפסק מרן בשלחן ערוך (סימן שכט סעי' ו, ט) שגויים שצרו על עיר ישראל, שמותר למצילים לחזור בכלי מלחמתם למקומם, אף שהוא איסור תורה של הוצאה בשבת? כיון ששם יש חשש סכנה שהם יראים מפחד אויב ומתנקם, ואינם יכולים לשבות במקום. וכמפורש בשלחן ערוך (תז ס"ג): אם היתה יד הגויים תקיפה, והיו מפחדים לשבות במקום שהצילו, הרי אלו חוזרים בשבת למקומם ובכלי זיינם. על כן אין להתיר לרופא לחזור ברכבו, אלא על ידי נהג גוי בלבד. ושכרו כפול ומכופל מאת ה' יתברך, שכבר אמרו חז"ל (אבות פ"ה מכ"ג): "ולפום צערא, אגרא".

כניסה לבית החולים

אם לא מאפשרים לחולה להכנס לבית החולים, מבלי שיכתבו את שמו ופרטיו, ולא מסכימים לקבל ערבון עד מוצאי שבת, מותר לענות להם. ואף שהוא מסייע בידי עוברי עבירה, שבגללו כותבים בשבת, מכל מקום משום פיקוח נפש, מותר. (ד שא)

רישום מעקב ותרופות

רופא שעליו לכתוב מרשם תרופות לחולה שיש בו סכנה, או רישום של מעלות החום וכדומה, יכתוב בידו השמאלית. שכל דבר שאינו כחלק מהטיפול הישיר לחולה, צריך לעשותו בשינוי. (שבת ג רנג) [ובפרט היום שכותבים במחשב שאיסורו מדרבנן (עי' חזו"ע יו"ט רה), ואם יכתוב בשינוי, הרי זה שבות דשבות במקום צורך גדול שמותר, כדלהלן.]

עיון במרשם

מרשם שנכתב בשבת באיסור, אסור לעיין בו בשבת. ולצורך החולה, מותר. (ד רכב)

חלפה הסכנה

חולה שהיה במצב סכנה, וכעת הוטב מצבו ואמרו הרופאים שיצא מכלל סכנה, צריך להמשיך לקבל את הטיפול כמו חולה שיש בו סכנה, שמא יחזור לחוליו. ואפילו שלא

ברור הדבר, בכל זאת הרי גם על ספק סכנה, מחללים שבת. (מהריי"ו. שבת ג רפט)

ביקור קרובים

חולה המבקש לקרוא לאחד מקרוביו בשבת, והרופא אומר שאם המבוקש לא יבוא, יש חשש שיחמיר מצבו, רשאי הוא לבוא ברכב עם נהג גוי. אולם אם הרופא אומר שעל קרובי החולה להופיע מיד לצורך פיקוח נפש, כגון התרמת דם לחולה וכיוצא, מותר להם לנסוע אפילו על ידי נהג יהודי. (שו"ת יביע אומר חלק י סימן כט. שבת ג תי, תטז)

אם רואים שהגיעו רגעיו האחרונים של החולה, והנמצאים ליד מטתו רוצים להודיע לכמה מהקרובים שיבואו ברכב בשבת, כדי שיהיו עמו ברגעים האחרונים, או בשביל לעזור לנמצאים שם לקבל את המאורע בקלות יותר, הרי זה חילול שבת ואסור לעשות כן, וימתינו עד מוצאי שבת.

תפילת צדיק

אם החולה מביע במאוד את רצונו שיכתבו מברק לחכם גדול וצדיק מפורסם שיתפלל עליו, ויש חשש שאם לא יכתבו, יכבד עליו חוליו, מותר לומר לגוי לכתוב ולשלוח את המברק. (שבת ג שה)

אמרו בגמרא (מסכת בבא בתרא קטז ע"א): כל מי שיש לו חולה בתוך ביתו, ילך אצל חכם ויבקש עליו רחמים. וכתב הנימוקי יוסף שכן המנהג בצרפת, שכל מי שיש לו חולה, מבקש פני הרב המלמד תלמידים שיברך אותו. שכיון שהחכם עוסק בתורה תמיד, ובתורתו יהגה יומם ולילה, תפילתו מקובלת יותר. וכתב המאירי, לעולם יהא ליבו של אדם בטוח שהתפילה שנעשית כתקנתה, מבטלת הגזירה. ואמרו חז"ל (מסכת ברכות לב ע"ב): אם ראה אדם שהתפלל ולא נענה, יחזור ויתפלל, שנאמר "קוה אל ה' חזק ויאמץ לבך, וקוה אל ה'". וכתב הגאון רבי חיים מוולוז'ין: "מעשה באדונינו בעל הטורי זהב, שאשה אחת צעקה אליו: "אהה אדוני, הנה בני הילד חלה וכפסע בינו ובין המות, ואל התורה של אדונִי אני צועקת, כי הקב"ה והתורה הם אחד", ויאמר לה: "הלא זאת אעשה לך, דברי התורה שאני עוסק בה כעת עם תלמידַי, אני נותנם במתנה לבנך אולי בזכות זה יחיה, כמו שנאמר: "כי בדבר הזה תאריכו ימים", וכך היה וחיה". (שבת ג שה)

קביעת ניתוח

מי שצריך לעבור ניתוח שאינו דחוף, ישתדל לקובעו לתחילת השבוע, ולא לימי חמישי או שישי, שמא יצטרכו לחלל עליו שבת מפאת חוליו. (שבת ג שכב)

דיני יולדת

מעוברת

אשה מעוברת שאינה חשה בטוב, ויש חשש סכנה לעובר, מחללים את השבת גם עבור העובר בלבד, שדינו כאדם חי לכל דבר, ואפילו בתחילת ההריון. (שבת ג שלח)

יולדת

אשה שעומדת ללדת, דינה כחולה שיש בו סכנה, ומחללים עליה את השבת. ואמנם, כיון שלידה היא סכנה טבעית, וברוך ה' כולן כמעט יוצאות בשלום מסכנה זו, לכן שונה היא בכמה פרטים מחולה שיש בו סכנה, כדלהלן. (שבת ג שכג)

מלאכות בשינוי

מלאכות שאפשר לעשותן בשינוי, ולא יהיה בדבר שום עיכוב או חשש סכנה, יש לעשותן בשינוי. ולכן כשמטלפנים לאמבולנס, ירים את השפופרת בשינוי במרפק וכדומה. וכן אם הוצרכה להדלקת האור או לתנור חימום, ידליקו בשינוי. (שבת ג שכג)

הגדרת יולדת

יולדת שמחללים עליה שבת לכל צרכיה, היינו משעה שהתחיל לרדת ממנה דם, או משעה שאין לה כח ללכת בכוחות עצמה אלא בסיוע חברותיה. אבל אם רק הרגישה צירי לידה, ומסופקת אם תלד בשבת, מותר לקחתה לבית החולים ברכב, אבל אין לחלל עליה שבת לשאר דברים. (שבת ג שכ. ד שג)

בית חולים קרוב

עדיף להירשם ללידה בבית חולים הקרוב יותר לבית, כדי שאם תצטרך ללדת בשבת, ימנעו חילולי השבת ככל היותר. אולם אם היולדת לא נוח לה בבית החולים הקרוב, ורוצה דוקא בבית החולים היותר רחוק, ששם דעתה מיושבת יותר או ששם מומחים

יותר, תירשם בבית החולים הרחוק ללא שום חשש. (ד רצה)

ערב שבת

אשה שהחלה להרגיש מעט צירים בערב שבת, אם מתאפשר לה בקלות ללכת לבית החולים או לשבות אצל ידידים שביתם קרוב לבית החולים, ולמנוע את הנסיעה בשבת, תבוא עליה ברכה. אולם אם נגרם לה מכך עוגמת נפש ומניעת עונג שבת, תשבות בביתה. ופשוט שלא חייבת לשכור חדר בבית מלון סמוך. (שבת ג שכא)

נהג גוי

אם נראה שיהיה צורך להסיע את היולדת בשבת, טוב ונכון לתאם מראש עם נהג מונית גוי, שבאם יצטרכו אותו בשבת, יתקשרו אליו [וטוב לחייג את המספר של הנהג מערב שבת, ובשבת, ילחצו רק על חיוג חוזר], כי עדיף נהג גוי מנהג ישראל, כדי לצמצם בחילולי שבת מיותרים. (ד תיג) ומכל מקום אם תקפו אותה בשבת צירים תכופים ויש חשש ללידה קרובה, בודאי שעדיף להזמין אמבולנס עם נהג יהודי, מאשר נהג מונית גוי. וברוך ה', היום רבו מפעלי החסד, ובכמה מקומות, ישנם אמבולנסים העומדים לרשות הציבור, עם נהגים גויים שבאים ולוקחים לבית החולים.

מניעת חילולי שבת

יש ליולדת להכין קודם השבת תיק עם כל החפצים הדרושים לה, ורשאית לתת גם כסף באחד הכיסים, ואין התיק נעשה מוקצה, כיון שיש בו חפצי היתר. כמבואר לעיל בהלכות מוקצה בדין "בסיס לדבר האסור והמותר".

יש להשיג מבעוד מועד טופס קבלה בפקס וכדומה, ולמלאותו קודם השבת עם כל המסמכים הדרושים, כדי שלא יכשלו הפקידים בחילולי שבת ח"ו. ואם לא השיגה, תכתוב על דף את הפרטים הנחוצים: שם, כתובת, מספר ת"ז, גיל, סוג דם, רגישות לתרופות, מספר הלידה, בדיקות שנעשו בעת הריונה וכדומה. ובבואה בשבת לבית החולים תגיש את הדף לפקיד שיצרפהו לתיקה האישי, ותבקש שלא יכתוב לחינם. ובדרך כלל אין פרטים אלו מעכבים את כניסתה לבית החולים. (שבת ג שכ. תורת היולדת לז)

העיקר שיהודי לא יכתוב בשבת

מספר מר יונה עמנואל, שבילה את ילדותו בשואה בצילם של כבשני האש "ברגן בלזן": היה זה בתשעה באב תש"ד במחנה הריכוז "ברגן בלזן". זו הפעם הראשונה שכל המחנה קיבל עונש:

היום אין אוכל, לא למבוגרים ונשים, ולא לזקנים ולילדים. אמא הסתכנה ובישלה דייסה בשביל בתיה אחותי הפעוטה בת השלוש וחצי. לרוע המזל נתפסה אמא על ידי אנשי השמירה היהודית שבמחנה, והללו חרצו את דינה: "משפט יהיה!".

וזה דבר המשפט במחנה: נוסף לעונשים שהגרמנים מטילים עלינו, מוטל על האחראים היהודים שבמחנה להעניש את ה"עבריינים". למטרה זו קיים משפט פנימי, והגרמנים נהנים מאוד לראות איך יהודי מעניש יהודי. משפטה של אמא נקבע ליום שישי בערב, ליל שבת 'נחמו'. בדרך כלל מתנהל משפט כזה זמן רב ובעסק גדול. מופיע תובע יהודי, עדים, הודאת הנאשם, נאום הסנגור, ולאחר מכן פסק דין של השופטים. אולם משפטה של אמא ארך זמן מועט. מיד הוצא פסק הדין: שלילת מנת הלחם במשך יומיים!

אמא ויתרה על זכותה להכחיש חלק מן ההאשמות המופרזות, ואף ויתרה על השתתפותו של הסנגור כדי לבקש הקלת העונש על בישול עבור תינוקת בת שלוש. "מוטב לקבל עונש חמור ולא להאריך את הדיון", אמרה אמא.

בברגן בלזן לא היתה הפרדה מוחלטת בין מחנה הגברים ומחנה הנשים, במשך היום ניתן היה להיפגש. שאלתי את אמא, למה לא ניצלה את זכותה להכחיש חלק מהאשמות, ולמה לא טענה כי באותו היום לא חילקו אוכל, והדייסה היתה בשביל בתיה הפעוטה?! אמא לא השיבה לי. ראיתי שהיא נרגשת כולה. העזתי ושאלתי שוב. ואז השיבה לי אמא: "היו שם לא רק שופטים, אלא גם תובע וגם סניגור, וגם מזכיר שישב ורשם את הפרוטוקול. כל מילה שהייתי אומרת, היתה מיד נרשמת על ידי יהודי, וזה בליל שבת?! לכן שתקתי, אמרתי לעצמי, מוטב לרעוב עוד קצת, מאשר לגרום שיהודי יכתוב ויחלל שבת".

מנורה ברכב

אם אינם יכולים להשיג נהג גוי, ויש סיכוי שיצטרך הבעל להסיע את אשתו היולדת בשבת, יכבה מערב שבת את המנורה הנדלקת עם פתיחת דלת הרכב, כדי למעט בחילולי שבת. (ד רצד)

נסיעה חוץ לעיר

אם בית החולים נמצא מחוץ לעיר [מחוץ לעירוב העיר, כמבואר לעיל במלאכת הוצאה מרשות לרשות], יש להקפיד להוציא מהרכב את כל החפצים שאינם חיוניים ללידה, כגון מושב התינוקות, תליונים וכדומה. וגם בשבת לא תקח עמה שום חפצים שאינם חיוניים, כדי שלא יכשלו במלאכת הוצאה מרשות לרשות. (תורת היולדת עמוד ל)

מלוה בדרך

מותר לכתחילה לבעל להצטרף עם אשתו לנסיעה לבית החולים, כדי להקל מעליה וליישב דעתה שלא תפחד. וכתב הגאון החזון איש, שהוא בעצמו היה מזרז שיסעו עם היולדת. ואם היא מעדיפה שחברתה תצטרף אליה, תצטרף חברתה. וגם אם אינה מבקשת שיתלוו אליה, יש להתלוות אליה כדי לחזקה ולהרגיעה. (שבת ג שכ)

פסקו צירים

יולדת שנסעה לבית חולים, ותוך כדי הנסיעה פסקו הצירים לגמרי, תאמר לנהג שיחזירנה לביתה, אבל אם לאחר שהגיעה לבית החולים פסקו הצירים, אינה יכולה לחזור לביתה אלא על ידי נהג גוי. ומכל מקום אם קרה כן בבית חולים של גויים ואין נהג גוי, ואי אפשר שתשאר כך, כי אין מי שידאג לה כלל, יכולה לחזור אפילו על ידי יהודי. (שבת ג שכ)

זריקת אפידורל

מותר להזריק ליולדת זריקה הרדמה "אפידורל" אפילו בשבת, כדי להקל מעליה את צער הלידה. (שבת ג שכב)

יולדת עד שלושה ימים

יולדת בתוך שלושה ימים ללידתה, היא בגדר חולה שיש בה סכנה, ומחללים עליה שבת לכל צרכיה. ואפילו אם אומרת שאינה צריכה, וגם הרופא אומר שאינה צריכה, אין שומעים להם, שכך קיבלו חז"ל, שאם לא יעשו לה כן, יש חשש שתבוא לידי סכנה, ואסור לה להחמיר בדבר [ומה שאומרת שאינה צריכה, שיבוש הדעת הוא מחמת חוליה. רש"י]. על כן, היולדת בימי החורף וקר בחדר, אף אם אומרת שאינה צריכה תנור חימום, וכן הרופא אומר שאינה צריכה, מדליקים לה תנור חימום. וכן מחממים עבורה את התבשיל, אף שהיא והרופא אומרים שאינה צריכה לאוכלו דוקא חם, ולא איכפת לה לאוכלו קר. [וכמו שחייבת היולדת לאכול ביום הכיפורים, אף שהיא והרופא אומרים שאינה צריכה (יביע אומר ח"ז סימן נג).] וכן מחממים לה מים להתרחץ בהם, וכמו

שכתב המאירי: "ואף על פי שרחיצה זו אין בה צורך למהירות להחיותה אלא לחיזוק אבריה, והיה לנו לומר שנמתין לערב כדי שלא יתחלל שבת עבורה, כיון שהיא ממהרת לחיזוק איבריה, אין משהים שום דבר שיש בו תועלת לסיים רפואת החולה". וכן כתב רבנו גרשום שמחממים מים לרחיצת גופה של היולדת. שכיון שהחולה מסוכן, אם יחסר לו דבר, יצטרף החסרון אל הסכנה, ויסתכן יותר. וכן דעת רב אחאי גאון, הרשב"א, הט"ז, נזירות שמשון, אליה רבה, מאמר מרדכי ועוד. (שבת ג רנז, שכו, של)

כתב הרשב"א, היולדת היא מסוכנת מפני שאיבריה מתפרקים ומתרסקים עליה בשעת הלידה, אלא שהיא אינה מרגישה לשעתה, לכך צריכה היא למאכלים בריאים שתתחזק ותתרפא. וכתב הרמב"ם, אע"פ שיראה מדברי חכמי הרפואה שבידינו, לא כפי שאמרו חז"ל, אין לך אלא מה שאמרו חכמים, שנאמר: "לא תסור מן הדבר אשר יגידו לך ימין ושמאל". וכן כתב הריב"ש, שאין לנו לדון בדיני תורתנו ומצוותיה, על פי חכמי הרפואה שהניחו על פי מופתיהם הכוזבים. וכתב בשו"ת דעת כהן, אף אם יאמרו רופאי זמננו, שהניסיון הורה שכמה יולדות שמעו לקולם והתענו ביום הכיפורים והכל עבר בשלום, מי לידינו יתקע שלא יבואו לידי סכנה לימים הבאים, ומי יודע כמה מהן מתו ממחלות שונות שעיקר סיבתן היתה מחמת התענית, אלא שהרופאים מצאו להן סיבות אחרות לפי האומדנות שלהם. ולכן אסור לזלזל חס ושלום בסכנת נפשות, נגד מה שקבעו חז"ל אשר רוח ה' דיבר בם ומלתו על לשונם. (שבת ג של, שלא)

כשיש צורך לחמם תבשיל ליולדת או לחולה שיש בו סכנה, עדיף שלא לחמם באש אלא במיקרוגל, שאיסורו מדרבנן. [כי 39 מלאכות שבת נלמדו ממלאכת המשכן, כמבואר לעיל במבוא לט"ל מלאכות, ובישול במיקרוגל אינו דומה כלל לבישול באש שהיה במשכן, שהרי אין בו גחלת ולא דבר השורף, ובשעת בישולו דופנותיו ואוירו קרים, ורק המאכל לבדו מתחמם. גם אין טיב הבישול בו דומה לאש ממש. (הגרש"ז אוירבך, להורות נתן, הגרח"פ שיינברג, נשמת אברהם, ויברך דוד, מנחת אשר ועוד.)] ופשוט שאם ישנה פלאטה דלוקה, יחממו עליה. (שבת ג תב)

תוך שלושה ימים ללידה שאמרנו, היינו שילדה בתוך 72 שעות קודם השבת. [וזהו הנקרא "שלושה ימים מעת לעת". 'מעת לעת' היינו 24 שעות, ומתחילים למנות משעת הלידה]. ולכן אשה שילדה ביום רביעי בשעה 16:00, מחללים עליה את השבת במקום צורך עד שעה 16:00. (שבת ג שלג)

יולדת עד שבעה ימים

מיום הרביעי ללידה עד היום השביעי - הדבר תלוי בהרגשתה: אם אמרה שאינה צריכה שיחללו עליה את השבת, אין מחללים. אבל אם שתקה או שאמרה איני יודעת, ונראה שיש צורך בכך, כגון שקריר בחדר, מחללים, אלא אם כן הרופא או חברותיה אומרים שאינה צריכה. ואם אמרה שצריכה, אפילו אם הרופא אומר שאינה צריכה, מחללים עליה, כי "לב יודע מרת נפשו". (שבת ג שלב)

שבעה ימים שאמרנו הינם מעת לעת כנ"ל. כגון, אם ילדה בשבת בשעה 4:00 אחר הצהרים, דינה כן עד לשבת הבאה בשעה 4:00 אחר הצהרים. (שבת ג שלג)

יולדת עד שלושים יום

מיום השמיני ללידה עד יום השלושים - דינה כחולה שאין בה סכנה, שיתבאר להלן. ומכל מקום ברור שאם יש איזה חשש סכנה, מחללים עליה את השבת, אפילו לאחר שלושים יום, וככל חולה שיש בו סכנה. (שבת ג שלג, שלז)

יולדת השוכבת בבית החולים, וצריכה לרדת ממיטתה כדי לצאת לבית הכסא, וקשה לה לעשות כן בכוחות עצמה, והאחות שצריכה לסייע לה נמצאת בריחוק מקום, מותר לה לקרוא לאחות על ידי לחיצה בפעמון החשמלי, ותעשה כן בשינוי, במרפק וכדומה. ויכולה להקל בזה גם לאחר שבעה ימים. כיון שהותר איסור דרבנן בשינוי לצורך חולה שאין בו סכנה. (שבת ג שלג, שלו)

יולדת בתוך שלושים יום ללידה, המרגישה קרירות וצינה רבה, מותר להדליק לה תנור על ידי גוי ככל חולה שאין בו סכנה. אולם אם אין גוי, מותר להדליק לה אפילו על ידי ישראל, מאחר ולענין צינה, היולדת רגישה מאוד, ואפילו בחודש תמוז יתכן שקר לה. הראב״ד, המגיד משנה, הסמ״ק, הסמ״ג, ראבי״ה, המאירי, שלחן ערוך (סימן של ס״ו). ורבים מהאחרונים: מגן אברהם, תוספת שבת, הגר״ז, בגדי ישע, תפארת ישראל, פתחי עולם, חיי אדם, ערוך השלחן ועוד. (שבת ג שלח)

חלב אם

כבר התבאר לעיל במלאכת ״דש״, שהמפריד דבר ממקום גידולו, עובר על איסור מפרק שהוא תולדת מלאכת דש, כגון החולב בהמה בשבת, שמפרק את החלב מעטיני הבהמה. והוא הדין שאסור לאשה לחלוב לכלי, כי מפרקת את החלב ממנה. [ומה שמותר לאשה להניק את בנה, הוא מפני שזו דרך גדילתו וצורת אכילתו של כל תינוק. וכמו שמותר לחתוך ירק דק דק על מנת לאכול לאלתר, ואין בזה איסור משום טוחן, כי חיתוך זה נחשב דרך אכילה, ולא אסרה תורה לאכול את המאכל חתיכות קטנות (וכ״כ מנוחת אהבה ח״ב קפ, מעשה חושב, וארחות שבת א רא). ולכן מותר לה גם לקלח חלב על פיו של התינוק, כדי לגרותו שיינק. (סימן שכח סל״ה. שבת ג שצה, שצט)]

עודף חלב

מינקת הסובלת מעודף חלב ומצטערת, מותר לה לשאוב בידיה או במשאבה לתוך כלי, ובלבד שקודם שתחלוב, תתן בכלי דבר הפוגם את החלב כמי סבון וכדומה. וטעם ההיתר בזה, שהואיל והחלב הולך לאיבוד, הרי זו ״מלאכה שאין צריך לגופה״, דהיינו שאינו צריך את החליבה כדי להשתמש בחלב (כמבואר לעיל במלאכת צידה), ואינו אסור אלא מדרבנן, ובמקום צער לא גזרו חכמים. (שבת ג שדמ, תא, תעח)

שאיבה קודם השבת

אשה שבנה אינו יונק ישירות ממנה, תשאב קודם השבת [ותשמור אותו במקרר או במקפיא], ותתן לו בשבת. ואם אין לה אפשרות לשאוב כמות מספקת מערב שבת, אם הוא ניזון מתחליפי חלב אֵם, תתן לו תחליפים כהרגלו. אבל אם אינו ניזון מתחליפים,

מותר לה לשאוב בשבת, לצורך אכילתו בשבת. (ד רמד)

תינוק פג

תינוק פג הנמצא באינקובאטור, מותר לאם לחלוב בשבת לכלי ולהאכילו. ואפילו אם נולד עתה ועדיין לא הורגל לחלב אם, מותר לחלוב עבורו בשבת, הואיל וזהו המזון הטבעי שלו, ואין צורך להרגילו בתחליפים שונים. וטוב שתחלוב עם עוד אשה, כי מלאכת שבת שיכול אחד לעשותה ועשאוה שניים, איסורם מדרבנן. (יביע אומר ח"ט סימן לב. שבת ג תא)

סוג משאבה

אשה שמותר לה לשאוב חלב בשבת, נכון שתשתמש במשאבה חשמלית המופעלת על ידי שעון שבת. כי במשאבה ידנית, בכל לחיצה במפוח עוברת על מלאכת מפרק, לא כן במשאבה חשמלית, מניחה את המשאבה עליה ונעשית השאיבה בדרך אחידה. ואף שפעמים מתעייפת מלהחזיק ומוציאה ומחזירה, בכל זאת אין זה כמפוח שבכל פעם שלוחצת עוברת איסור (עיין שלחן שלמה אוירבך ערכי רפואה ג קלא) . גם יש לצדד שזה רק גרמא (ע' שבט הלוי ח"י סו). ואם אין לה שעון שבת, תשאיר את המשאבה דלוקה כל השבת או שתאמר לגוי להדליק. ואם אין גוי, תדליק בשינוי.

מפלת

אשה שהפילה לא עלינו אחרי 40 יום מהריונה, דינה כיולדת כנ"ל, לשלושה, לשבעה ולשלושים יום [והוא הדין אם יש ספק אם עברו 40 יום מתחילת ההריון]. (שבת ג שלו)

דיני חולה שאין בו סכנה

הגדרת חולה שאין בו סכנה

אדם שחלה כל גופו, או שנפל למשכב מחמת חולי, או שכואב לו מאוד, ואין חשש סכנה בחוליו, הרי הוא בגדר "חולה שאין בו סכנה". אבל אם כואב לו מעט הראש או הבטן, והולך ובא כאדם בריא, אין לו דין חולה. ואם יש ספק אם הוא בגדר חולה או לא, מקילים להחשיבו כחולה. (שבת ג שנו, שס)

יולדת - מיום השמיני ללידה עד יום השלושים, אף שהיא הולכת ובאה ככל אדם בריא, דינה כחולה שאין בו סכנה, וכמבואר לעיל בדיני יולדת.

עלול להסתכן - החולה בחולי שאינו מסוכן והולך ובא כאדם בריא, אך אם לא יקבל את הטיפול הדרוש מבעוד מועד, עלול הוא להסתכן, כחולי קצרת [קוצר נשימה] או מחלת לב, דינו כחולה שאין בו סכנה. אולם פשוט שבכל מה שקשור להצלתו מן הסכנה, מותר גם לחלל שבת עבורו, שזה פיקוח נפש ממש. (ד צט. שבת ג שעג)

ילד קטן - עד גיל תשע שנים, דינו כחולה שאין בו סכנה. (מנחת יצחק, ששי"כ. שבת ג שסא)

תינוק הסובל מעצירות ואינו יכול להוציא מעצמו, ובוכה ומצטער, מותר לדחוק בכרסו כדי להקל לו ביציאותיו. שהרי זה בכלל צרכי קטן, שדינו כחולה שאין בו סכנה. ומה שכתב בשלחן ערוך (סימן שכח סמ"ב) שאסור לדחוק בכרסו של תינוק, זה מדובר שיכול להוציא מעצמו, אלא שרק רוצה לעזור לו להקל לו יותר, שלא ידחק עצמו הרבה. (שבת ג שסא, שבת ד קנג)

מלאכות המותרות והאסורות

חולה שאין בו סכנה, אסור לחלל עליו שבת במלאכות האסורות מן התורה [ועל ידי גוי, מותר, כדלהלן]. אבל מלאכות האסורות מדרבנן - מותר לעשותן בשינוי. ואם אי אפשר בשינוי, מותר לעשותן כדרכן ללא שינוי. (סימן שכח סי"ז. שבת ג תטז)

טלטול מנורה - חולה שאינו יכול לישון לאור מנורה הדולקת בחדר, אם המנורה ניידת, רשאי להוציאה לחדר אחר בשינוי ולא יאחז בידו כדרכו, וכנ"ל. (על פי הרמ"א ופרי מגדים ותהלה לדוד שהתירו כן בטלטול של נר שמן בנחת. הגרשז"א ועוד. שבת ג תפג. ועיין שבת א רנז)

כיבוי האור - חולה השוכב בחדר, ואור החשמל מפריע לו לישון, מותר לכבות את האור בשינוי, במרפק וכיוצא. מאחר וכיבוי חשמל אסור מדרבנן, כמבואר לעיל. (שבת א רנו, רנז)

לקיחת תרופות - "גזירת שחיקת סממנים"

מי שיש לו מיחוש אך לא נפל למשכב, אין לו לקחת תרופות בשבת. אבל אם הוא בגדר חולה שאין בו סכנה כנ"ל, רשאי לקחת תרופות. מאחר והתרופות נעשות על ידי שחיקת סממנים [טחינת סמי וצמחי מרפא], והשוחק סממנים בשבת, עובר על איסור תורה של מלאכת טוחן, לכך חששו חכמים שאם יתירו לקחת תרופות, שמא יטעו ויכינו את התרופות בשבת. וזו היא: "גזירת שחיקת סממנים". אבל על חולה ממש, לא החמירו. (שבת ג שנו, שסח)

כשם שאסור לקחת תרופות, כך אסור לאכול ולשתות מאכל ומשקה שאין דרך הבריאים לאוכלו, ולוקחו למטרת רפואה. (סימן שכח סל״ז)

מי שיש לו מיחוש ולא נפל למשכב, אם התחיל לקחת תרופות קודם השבת, רשאי להמשיך בשבת, כל שאם יפסיק, יחזור לו החולי או יגרם לו צער רב אחר כך. (ד קלה)

החש בעיניו, רשאי לתת טיפות עיניים. כי יש להיזהר בכאבי עיניים ביותר, כי גידי העין מחוברים ללב. ובצירוף שיש מקילים בזמנינו בלקיחת תרופות, כיון שאין אנו בקיאים בעשייתם. (שבת ג רלג)

חוקן - הסובל מעצירות ויש לו צער רב, טוב שיעשה חוקן בשינוי, אך אם אי אפשר בשינוי, יעשה כדרכו. (שבת ג שסט)

אדם בריא - מותר לאדם בריא לקחת תרופות או מאכל שאין דרך הבריאים לאוכלו, אף שכוונתו לרפואה. כי גזירת ״שחיקת סממנים״, לא גזרוה חז״ל על אדם בריא, שכיון שאינו בהול על התרופה כמו אדם חולה, לא חששו שיטעה ויכין בשבת. על כן, שליח ציבור המתרגש בתפלתו או רב המתרגש בדרשתו לפני קהל רב, רשאי לקחת אקמול, כדי להסיר ממנו את ההתרגשות. כמבואר בשלחן ערוך (שכח סל״ז) ובבית יוסף, וכן דעת המגיד משנה, המאירי, המרדכי, נבחר מכסף, היעב״ץ, מאורי אור, מנורה הטהורה, זכור ליצחק הררי, תורת שבת, תהלה לדוד, הרדב״ז, חמד משה, גדולות אלישע, אגלי טל, אגרות משה, באר משה, משנת יעקב, ציץ אליעזר, אור לציון ועוד. (שבת ג שסג, שסה)

מי שנצרד וניחר גרונו, רשאי לגמוע ביצה חיה כדי שקולו יהיה צלול. (שבת ג שסג)

יום טוב - מותר לקחת תרופות ביום טוב, אף אם אינו חולה ויש לו מיחוש בלבד. (חזו״ע יו״ט כג)

פתיחת הגלולות - מותר לקרוע את הנייר העוטף את הגלולה. ואף אם נקרע במקום האותיות, אין בזה איסור מוחק. (ד קלב. ח״ג תתטז)

כדורים לבריאים

כדורי שינה - הסובל מנדודי שינה, רשאי לבלוע כדורי שינה. וכן הרוצה להיות ערני, רשאי לבלוע כדורי מרץ להפגת השינה. (שבת ג שסז. ד קמד)

כדורי הריון - אשה הזקוקה לבלוע כדורים כדי שתוכל להתעבר, מותר לה לבולעם. כיון שלבריאים מותר לקחת תרופות. ויש אומרים שהעובדה שאינה מצליחה להתעבר, הרי זה כחולי של כל הגוף, ומותר לחולה לקחת תרופות. (שבת ג שסו)

כדורי מניעת הריון - אשה שקיבלה היתר מרב מורה הוראה לקחת כדורים למניעת הריון, מותר לה לקחתם בשבת. (שבת ג שסו)

ויטמינים - מותר לקחת ויטמינים לחיזוק הגוף. (שבת ג שסג, שסה)

טַלְק - מותר להשתמש באבקת טלק, למנוע זיעה מהגוף או גירויים בעור. וכן רשאי ליתנו בנעליו, לספוג הזיעה ולהעביר ריח הזיעה, שאין זה נחשב לרפואה. (שבת ג שפט)

ריח הפה - מותר להתיז ספריי להעביר ריח הפה, שאין זה נחשב כרפואה. (שבת ג שפט)

מאכל בריאים

מאכל בריאים, אף שכוונתו לאוכלו לרפואה, מותר. על כן, החש בגרונו, ישתה תה עם לימון או דבש. והחש בבטנו, יאכל צנימים. והסובל מעצירות, יאכל פירות המשלשלים כשזיפים, תמרים וסלק. והסובל מצרידות, ימצוץ סוכריות דבש. והסובל מצרבת, יאכל מלפפון חי, וכן כל כיוצא בזה. (שבת ג שנו, שסט)

מאכל מוקצה

מאכל שהוא מוקצה, כגון פרי שנשר מהעץ בשבת או חלב שחלבו גוי בשבת [באופן שיהודי רואה את הגוי חולב, כי אם אינו רואהו, החלב אסור בשתיה אפילו בחול,] והחולה זקוק לו, ואין פרי או חלב אחר לתת לחולה, מותר להאכילו לחולה. כי לא החמירו באיסור מוקצה כשיש בו צורך לחולה. (שבת ג קעב)

כאב שיניים

מי שיש לו כאב בשיניו, רשאי לשתות ערק ולהעבירו בתוך פיו על השן הכואבת, ובלבד שיבלע ולא יפלוט [כי כשפולט, מוכח שעושה לרפואה]. אך אין לתת על השן צמר גפן הטבול בערק, וכן לא יתן ציפורן טחונה [הנקרא קרונפול] או ספירט כדי להשקיט את הכאב. ואם כואב לו מאוד, מותר לקחת תרופה. וכן רשאי לעקור את השן על ידי רופא גוי. ואם נתקף בכאב עז ולא הועילו לו כדורי הרגעה, ויש חשש סכנה אם לא יעקור את השן, רשאי לעוקרה אף על ידי רופא יהודי. (שכח לב. ה״ע ד קפד. שבת ג רלז, רמג, שנז)

חניכיים

אם יש ריבוי מוגלה בחניכיים, יתייעץ עם רופא, כי פעמים יש סכנה בזה. (ד קסא)

תינוק שיש לו כאבים בחניכיים מחמת בקיעת שיניו, מותר למרוח לו משחה סביב החניכיים כדי להרגיעו, ובלבד שימרח היטב עד שתבלע בחניכיים. (שבת ג שפו)

כאבי מתניים

החושש במתניו, אין לו למרוח שמן מעורב בחומץ, שהרי זו תרופה, אבל אם כואב לו מאוד או שנפל למשכב, מותר, כמבואר לעיל. (שבת ג שנז)

טחורים

הסובל מטחורים, מותר לו לשבת בגיגית עם מים חמים, כדי להקל ממכאוביו. כיון שאין רפואה זו על ידי סממנים. וגם כאבים אלו, דינם קרוב למי שחלה כל גופו, שמותר בתרופות. והוא הדין מי שעל פי הוראת רופא צריך לשבת בגיגית מים קרים בקומו משנתו בבוקר, שרשאי לעשות כן בשבת. (שבת ג שע)

הסובל מטחורים, ובעת יציאותיו נגרם לו צער וכאבים, מותר לו לשתות שמן פרפין בלילה קודם השינה, כדי שיציאותיו תהיינה באופן סדיר ונוח. מאחר ואין כאן רפואה ממש, אלא הגנה על הורידין שלא ישרטו מקושי היציאה. ועוד, כי מגמת הפרפין לייצב את פעולת המעיים, ושהיציאה תהיה סדירה לעתיד, ובאותה שעה אין לו מיחושים כלל והוא כבריא לכל דבר, וכל מגמתו להועיל רק להבא. (ציץ אליעזר. שבת ג שע)

לב טהור

החש כאב בלבו ואין חשש סכנה, מותר לו לינק חלב ישירות מבהמה טהורה לרפואה. כי מלאכת 'מפרק' בשינוי אסורה מדרבנן, ובמקום חולי לא אסרו, אבל אם עושה כן כדי להשקיט את צער רעבונו, אסור. (שבת ג שעג) וסגולה נגד כאבי לב, לבשל אתרוג שברכו עליו בחג הסוכות עם מעט כמון, ויסנן את המים וישתה 7 לגימות (חוברת "חג הסוכות בהלכה ובאגדה"). וכן יקפיד שחוטי ציציותיו יהיו במילואם 32 חוטים, ולא יחסר אפילו חוט אחד (חוברת "סדר היום בהלכה ובאגדה").

בקבוק מים חמים

החש בבטנו, רשאי להניח עליה בקבוק גומי עם מים חמים, ויקפיד לסגור את הבקבוק היטב, שלא ישפכו עליו המים. וכתב המאירי, שאין בזה גזירת שחיקת סממנים, כיון שאינה רפואה עם סממנים שנגזור בה משום שחיקתם. ועוד, שגם הבריאים לפעמים מרגישים קרירות ועושים כן להתחמם, וכמו שאדם לובש בגד חם כשקר לו. והוא הדין למי שיש לו חום גבוה בקיץ, שרשאי להשתמש בבקבוק גומי קר המכיל קרח, כדי להוריד את החום. (שבת ג שפח)

תחבושת

מותר לחבוש מכה בתחבושת ללא תרופה או משחה, אף במיחוש בלבד. ואם התחבושת ארוכה, לא יחתוך את החלק המיותר אלא יחבוש בכולה. (ד קעד, קעה)

נקע

מותר לחבוש יד או רגל שנקעה בתחבושת אלסטית. וכן אם כואב לו מאוד, רשאי לעשות קומפרסים, דהיינו שיניח על המכה מטלית נקיה רטובה במים, אך יזהר שלא לסוחטה. ואין בזה איסור מלבן, כיון שהבגד נקי. (שבת ג שפג)

פלסטר

מותר להדביק פלסטר [אגד מדבק] על מכה, שאין זה מרפא אלא רק שומר על המכה שבגדיו לא יסרטוה. ומותר לקרוע את הנייר העוטף את הפלסטר, ולהסיר את הנייר הדבוק בצדדי הפלסטר, [כיון שלא הודבק לקיום]. וכן מותר להסיר את הפלסטר הדבוק על המכה, ואין לחוש לתלישת השערות. (שבת ג שע, תג)

מוגלה

פצע שבתוכו מוגלה ומצערו, מותר לבקעו בציפורן או במחט, כדי להוציא את המוגלה, אף אם יוצא עימה דם. ולאחר שיצאה המוגלה, לא ילחץ על איזור הפצע להוציא דם. (סימן שכח סכ״ח. שבת ג תב)

מנוזל

הסובל מנזלת חריפה, רשאי להריח במשחה הנקראת 'ויקס' וכדומה, כיון שמשחה זו אין עיקרה לרפואה, אלא לפתוח דרכי הנשימה לזמן קצר, על ידי ריחה החזק והחריף. ומכל מקום אין לטפטף טיפות אף, אלא אם כן חלה כל גופו, וכדין כל תרופה. ובנזלת קשה, רשאי לטפטף על ידי גוי, גם אם לא חלה כל גופו. (שבת ג שעט)

אסטמה

הסובל מאסטמה קלה, רשאי ללכת לבית הכנסת להתפלל ולשמוע שיעורי תורה, אף שיודע שבעקבות כן, יסבול אחר כך מנשימה קצרה ויזדקק לתרופות. (שבת ג שפא)

צהבת

החולה בצהבת, ישנה סגולה לרפאותו על ידי שלוקחים יונה ממין זכר לחולה זכר, ויונה ממין נקבה לחולה נקבה, ומושיבים את היונה על הטבור, באופן שפי הטבעת של

היונה יהיה על טבור החולה, והיונה תשאב לתוכה את המחלה ותמות, והחולה יתרפא לחיים טובים ולשלום. אם החולה אין בו סכנה, מותר לומר לגוי לצוד יונים בשבת ולהניחם על החולה, אבל אם הצהבת קשה ויש בה סכנה, המיקל לצוד היונים ולהניחם על ידי ישראל, יש לו על מה לסמוך. שכיון שזו רפואה סגולית ולא טבעית, עדיף שגוי יעשה כשהדבר כרוך בחילול שבת מהתורה כמלאכת צידה. (שבת ג תט)

לחש לעין הרע

מותר לומר לחש לעין הרע שתיקן הגאון החיד״א זצ״ל, כמובא בספרו עבודת הקודש (כף אחת אות לא), ואין בזה חשש איסור רפואה. כתב מהר״ם מרוטנבורג, מי שחש בעיניו או בראשו, מותר ללחוש לו בשבת, כיון שלא גזרו ״שחיקת סממנים״ אלא ברפואות שיש בהן ממש כמאכל ומשקה, וכמבואר בירושלמי שלוחשים לעין ולמעיים בשבת. והעיד רבנו אביגדור שפעם אחת חש רבנו שמחה בעינו, ואשה אחת לימדה את רבי אביגדור לחש, ולחש לו בשבת על העין בבוקר ובערב. והוא הדין למי שחש בראשו. וכן נפסק בשלחן ערוך (סימן שו ס״ז). וכתבו ראבי״ה וארחות חיים, שמכאן למדנו שלוחשים נגד עין הרע בשבת. (שבת ג שפו)

לחש למי שבלע עצם

ישנו לחש שגילו חז״ל (מסכת שבת סז ע״א) לאדם שנתקעה עצם בגרונו, ויעשה כך: יקח עצם מאותו המין [עוף או בהמה], ויניחה על ראשו, ויאמר כך: ״חד חד נחית בלע, בלע נחית חד חד״. ואם זו עצם של דג, יאמר בלשון זו: ״ננעצתא כמחט, ננעלתא כתריס, שייא שייא״. ואף בשבת מותר לומר כן.

התעמלות. ריצה קלה. טיול.

כתב השלחן ערוך (סימן שכח סעיף מב): ״אין מתעמלים, היינו שדורס על הגוף בכח כדי שייגע ויזיע״. ומכל מקום הרגילים בהתעמלות בוקר במטרה להתענג ולשחרר את הגוף ולא מכוין להזיע לרפואה, מותרים להתעמל בשבת. וכן הרגיל בריצה כדי לשמור על כושר גופני, ולא בשביל להזיע, מותר. אבל הרגיל לרוץ בכל יום במטרה לרפואה, כדי למנוע מחלות לב וכדומה, לא יעשה כן בשבת, מה גם שהפסקת ההתעמלות ליום אחד, לא תשנה את היעילות הכללית של ההתעמלות. אולם מי שעבר התקף לב או שיתוק בגופו, ומרגיש שהוא נעזר יום יום על ידי ההתעמלות, מותר לעשות כן בשבת, כי לפחות נחשב כחולה שאין בו סכנה שמותרת לו הרפואה. (סימן שא ס״ב. שלחן שלמה אוירבך, אור לציון, תשובות והנהגות. שבת ג שפו)

כתב הרמב״ם בהלכות דעות (פרק ד): צריך אדם להרגיל את עצמו בדברים המבריאים והמחלימים, ולהתרחק מן הדברים המחלישים ומאבדים את הגוף. וכל זמן שאדם מתעמל ויגע הרבה, ואינו שבע ומעיו רפים, אין חולי בא עליו וכוחו מתחזק. וכל מי שיושב לבטח ולא מתעמל, אפילו אם שומר עצמו להתנהג על פי הרפואה, כוחו תשש, וכל ימיו יהיו מכאובים. וכתב מרן הראשון לציון שליט״א בספרו ענף עץ אבות (עמוד לח): ״לכן כדאי להשתדל ללכת ברגליו בכל יום לפחות כחצי שעה, לשמור על בריאותו״. וכן מרן נוהג בעצמו. ישמע חכם ויוסף לקח.

מותר לטייל אחר סעודת שבת בנחת, אף אם כל כוונתו לרפואה. וילך במקומות צדדיים וצנועים, לבל יכשל במראות אסורים ויצא שכרו בהפסדו. (ד קעב)

מסאז'

מותר לעשות מסאז' [עיסוי] עם שמן בנחת ולא בכח שעל ידי כן יזיע. (שבת ג שפז)

דיאטה

מותר לעשות דיאטה בשבת, ובלבד שיאכל כביצה [54 גרם] פת בכל סעודה. אך אם מחמת זה, מבטל מצות עונג שבת, לא יעשה (ד קעג. שבת א א). ואדם הזקוק לדיאטה מבחינה רפואית, כגון שצריך למעט בכולסטרול ומלח וכדומה, מותר לו לעשות דיאטה, כיון שעליו ליזהר בציווי התורה "ונשמרתם מאוד לנפשותיכם".

שיזוף בשמש

מותר לשבת מעט בשמש בדרך הנאה, שעל ידי כך ישתזף בה, ואין בזה משום רפואה, שכן דרך הבריאים לעשות, וכן אין בזה משום צובע. (שבת ה כו)

מגמגם

המגמגם בדיבורו, רשאי לתרגל את עצמו תרגילי הנשמה שרגיל בהם בכל יום, לנשום כעשר נשימות עמוקות ולהוציא את האויר החוצה. (שבת ג שפז)

מדידת חום ולחץ דם

מותר למדוד לחץ דם באמצעות מד לחץ דם מכני, כיון שמדידה לצורך רפואה נחשבת מדידה של מצוה שמותרת בשבת. וכן מותר למדוד את החום במד-חום מכני, ומותר לנענע ולהוריד את הכספית לצורך השימוש בו. ואם אין לו מד-חום כזה, מותר למדוד בסרט מד-חום העשוי כרצועה, וכשמניח אותו על המצח נראות בו אותיות, וכשמסיר אותו, נמחקות האותיות. (שבת ג פג. שבת ה שנב)

אין למדוד במודד דיגיטלי. ורק אם אין שום אפשרות להשיג מודד אחר, והרופא קבע שמוכרחים לעשות מעקב, יפעיל אותו בשינוי [באמצעות קיסם וכיוצא], וישתמש בו בשינוי [תחת הלשון כשהוא הפוך], ואם אי אפשר בשינוי, ימדוד רגיל. (שכח יז. שבת ג פג,

חום גבוה

קומפרסים - מי שיש לו חום גבוה, מותר להניח על מצחו מטלית נקיה רטובה במים, אך יזהר שלא לסוחטה. [ואין בזה משום מלאכת מלבן, כיון שהבגד נקי.] (שבת ג שפג)

רחיצה במים קרים - אף בני אשכנז שנוהגים שלא להתקלח בשבת כל הגוף במים קרים כמבואר לעיל, אולם במקרה של חום גבוה, רשאים להתקלח. (ד קה)

סיבת חום לא ידועה - חולה החש ברע, ויש לו חום גבוה 40 מעלות ומעלה, וניסה להורידו על ידי תרופות וכיוצא, אך החום עדיין בתוקפו, וטרם נקבעה סיבת החום, מותר לפנותו לבית החולים. אבל אם אחזה אותו הצטננות רגילה, והרגילות שיש חום גבוה בגללה, הרי הוא כחולה שאין בו סכנה. (שבת ג רמד)

אם החולה הוא זקן או תינוק, אפילו אם החום אינו גבוה כל כך, כל שסיבת החום אינה ברורה, הרי הוא כחולה שיש בו סכנה. (החזון איש ועוד. שבת ג רמו, רמז)

רנטגן

חולה שאין בו סכנה, לא יעשו לו צילום רנטגן בשבת, אלא במוצאי שבת. (ד רמב)

מכשיר אדים

הסובל מקשיי נשימה ונצרך למכשיר אדים, יפעיל אותו קודם שבת. ורשאי לתת בשבת מים במכשיר אדים קר. והטעם לזה, כיון שהמכשיר עובד בכל מצב, בין כשיש בו מים ובין כשאין בו מים, רק שכשיש בו מים פעולת המכשיר גורמת לחלק את המים לטיפות קטנות שיוצאות כאדים, וכשאין מים יוצא אויר. (הגרש"ז אוירבך, באר משה ועוד. ד קכז. שבת ד רמז)

במכשיר אדים חם, יתן מים מערב שבת בכמות גדולה, כדי שלא יצטרך לתת מים בשבת כלל, אבל אם הוצרך לתת בשבת, יתן מים רותחים [והטעם לזה, כיון שהמים מתאדים ונעלמים, אין זה דרך בישול, וכשהמים כבר רותחים לדעת רבים אין בישול אחר בישול בלח, ולצורך חולה יש להקל]. ופשוט שאם יש חשש סכנה, מותר להפעיל את המכשיר ולתת מים בלי שום פקפוק. (הגרח"פ שיינברג. ד קכז)

תחבושת עם משחה

אסור למרוח משחה על תחבושת, משום איסור ממרח [כמבואר לעיל במלאכת ממחק]. ותחבושת שמרח עליה משחה קודם שבת, אסור להניחה על מכה בשבת, שמא ימרח. [אבל על ידי גוי, מותר]. ואם הניחה מערב שבת על המכה ונפלה בשבת על הקרקע, אסור להחזירה [שהרי זה כנתינה חדשה], אבל אם נפלה על כסא או שלחן וכיוצא בהם, מותר להחזירה. ומותר לגלות חלק מהתחבושת ולנקות את מקום המכה, ושוב לגלות מקום אחר ולנקות. (שבת ג תג)

מותר למרוח משחה על גב החולה הסובל מכאבי גב, או לתינוק בין רגליו, או לתינוק המוציא שיניים, כדי לשכך את כאביו ולהרגיעו, ובלבד שימרח היטב עד שתבלע המשחה [וכמבואר טעם ההיתר בהרחבה לעיל במלאכת ממחק.] אבל אם אינו מבליעה בגוף, לא ימרח, אלא יזלף מעט מעט בלי למרוח. (שבת ג שפד)

עצירת דם

מותר לתת אבקה לעצירת דם, או טיפות יוד ונוזל חיטוי להגנה מזיהום, על גבי פצע או צמר גפן. (הגרש"ז אוירבך, חוט שני, שמירת שבת כהלכתה. שבת ג תג, שבת ה כב)

אם נוטף דם מחוטמו או מאצבעו, מותר להניח נייר טישו או בד לעצירת הדם, ואין לחשוש לצביעה. וטוב שישטוף את המקום במים קודם לכן. (שבת ה יז)

מותר לתלוש חתיכת צמר גפן מהחבילה. וכמבואר לעיל במלאכת קורע. (שבת ג שעז)

מניעת נפיחות

אדם שקיבל מכה במצחו, מותר ללחוץ על המכה בכף וכיוצא, כדי למנוע את התפשטות הנפיחות, וכן מותר לתת עליה קרח. מאחר ואין דרך לרפאות דבר זה בסממנים, לא שייכת כאן גזירת שחיקת סממנים. (שבת ג שס)

זריקה

מותר להרכיב מחט למזרק בשבת ולהזריק לחולה.

ואין לחשוש לכך שעושה פתח בבשר האדם שהוא כבונה, שהרי תיכף כשמוציא את המחט נסתם הפתח, ואדרבה רוצה שלא ישאר פתח. וכשמחבר את המחט למזרק, אין בזה עשיית כלי, כיון שאין צריך לזה אומן, וגם הוא בנין לשעה, שמיד לאחר מכן זורק את המחט. גם אין חשש של הוצאת דם, כשהזריקה מתחת לעור ולא בוריד. ואף כשהזריקה בווריד ויוצא דם, הרי זה בגדר "פסיק רישיה דלא ניחא ליה בדרבנן" שמותר, כמבואר בהרחבה לעיל בדיני בישול בשבת. (שו"ת אבני זכרון, תשובה מאהבה, שערים מצויינים בהלכה, ציץ אליעזר, שמירת שבת כהלכתה ועוד. שבת ג שעד)

מלאכה על ידי גוי

מותר לומר לגוי לעשות מלאכות האסורות מן התורה לצורך חולה. כיון שהאיסור לומר לגוי לעשות מלאכה בשבת, הוא מדברי חכמים, ובמקום חולי לא אסרו חכמים. (שבת ג תטז)

על כן, מותר לומר לגוי להרתיח מים ולהכין תה עבור חולה, או שיסע לקנות תרופה, או שידליק תנור חימום ותאורה לצורך חולה. ומותר גם לאדם בריא ליהנות מהחימום, מהאור ומהמים החמים. (סימן רעו ס״א. שבת ג שנו, שסא, תטז, תיז, תפב, תפג)

נסיעת הרופא - מותר לרופא לנסוע עם נהג גוי בלבד, לצורך טיפול בחולה שאין בו סכנה. ובגמר הטיפול, רשאי לחזור עם הנהג הגוי לביתו. (שבת ג רנג)

בישולי גויים

מותר לומר לגוי לבשל לחולה שאין בו סכנה. [ואף שאסור לאכול מתבשיל שבישל גוי אפילו ביום חול, [אם התבשיל עולה על שלחן מלכים וגם לא נאכל חי, כמו תפוח אדמה, עוף ובשר (כמבואר בהרחבה בחוברת ״כשרות המטבח״),] מכל מקום בשבת שאין ברירה אחרת, התירו חכמים לצורך חולה.] אבל אין להתיר לבריא לאכול מתבשיל זה, משום איסור בישולי גויים. ואף לחולה עצמו אסור לאכול מתבשיל זה לאחר השבת. כיון שאפשר כבר לבשל על ידי יהודי. ועל כל פנים, הכלי עצמו אין צריך הגעלה, כיון שעצם בישול הגוי בשבת לצורך החולה, היה בהיתר גמור. (שבת ג תיז, תיח)

איסור אכילה מתבשיל הגוי, הוא דוקא כשבישל הגוי בביתו, אבל אם בישל בבית היהודי או בבית חולים יהודי, מותר לאכול ממנו לאחר השבת בין לחולה בין לאחרים. (שבת ג תיז, תיח)

אם בישל הגוי לחולה קפה שאין בזה איסור בישולי גויים, מותר גם לבריא לשתות מהנותר. (שבת ג תיז)

מעלית שבת

מותר לעלות או לרדת במעלית שבת [בין במעליות הישנות ובין במעליות החדשות], ובפרט במקום צורך כחולה ויולדת וכיוצא. (ח״א תקצו, תקצח)

מצות ביקור חולים

מותר לבקר חולה בשבת, גם לאדם שהוא רק לבב ומצטער בצער החולה. ואומר לחולה בשבת: ״שבת היא מלזעוק, ורפואה קרובה לבוא״. (ד רל)

שבת היא מלזעוק...

בנו של הצדיק רבי ישראל מרוז׳ין חלה באחת השבתות ונפל למשכב. אמו דאגה מאוד לשלומו ורצתה שאביו יתפלל עליו, אך ראתה שאינו מתפלל. ״מדוע אינך מתפלל לרפואתו של הבן?״ שאלה את הרבי. ענה לה רבי ישראל: משל לאחד שיש לו שני בנים. אחד מהם מתגורר עימו בבית, ואילו השני גר במקום אחר, מרוחק יותר, ואביו שולח לו את כל צרכיו. מה ההבדל בין שני הבנים? זה שנמצא בבית האב, נוטל לעצמו כל מה שהוא רוצה, אבל השני מוכרח לבקש מאביו שישלח לו את צרכיו.

כך עם ישראל: בשבת מתייחדים אנו עם אבא שלנו הקב״ה, ואין לנו כל צורך בבקשה ובתפילה מיוחדת, שלא כמו בכל יתר מימות השבוע - ״שבת היא מלזעוק ורפואה קרובה לבוא״!

ברית מילה בשבת

מילה דוחה שבת

תינוק שנולד בשבת, מלין אותו בשבת הבאה. והגם שבעשיית המילה כרוכות כמה מלאכות האסורות בשבת, מכל מקום בהיות ואמרה תורה (ויקרא יב ג): ״**וביום** השמיני ימול בשר ערלתו״, ולא אמרה ״בשמיני ימול״, דרשו חז״ל ׳וביום׳ לרבות אפילו בשבת. (שבת קלב ע״א)

תינוק חולה

לא הותר למול תינוק בשבת אלא דוקא ביום השמיני ללידתו, אבל אם היה חולה ודחו את המילה לאחר יום השמיני, אין מילתו דוחה שבת. (שבת ג שנב)

תינוק שחלה, כגון שהיתה לו צהבת גבוהה ונדחית מילתו, והבריא ביום חמישי, אין מלין אותו לא ביום חמישי ולא ביום שישי. וכן גר העומד להתגייר, אין מלין אותו לא ביום חמישי ולא ביום שישי, כיון שבשלושת הימים הראשונים למילה, הכאב גדול, ויש חשש שיצטרכו לחלל עליו שבת, ונמצא שגרם לחילול שבת. ומטעם זה, אין מלין אותם גם יומיים לפני כיפור, אבל יומיים לפני יום טוב, מותר. כן פסקו הרשב"ץ, בית יוסף, הט"ז, כנסת הגדולה, בית לחם יהודה, הגר"ח בן עטר בספרו ראשון לציון, מהר"י עייאש, מרן החיד"א, מהר"א שמאע, ערך השולחן, מחזה אברהם, עדות ביעקב, רב פעלים, נהר מצרים ועוד. וכן כתבו עוד כמה מגאוני אשכנז, תפארת למשה, זכרון יוסף שטיינהרט, חתם סופר, יד הלוי, מטה לוי, דעת כהן, מהר"א גרינוואלד ועוד. וכתב בספר ברית אברהם, שבהרבה קהילות בארצות אשכנז נוהגים להחמיר כן כדעת הרשב"ץ. (שבת ג שנב. ד שנד)

נולד בניתוח

תינוק שנולד בשבת בניתוח, אין מלין אותו בשבת, אלא ביום ראשון. (ד שכה)

נולד מהול

תינוק שנולד מהול, אין מטיפים ממנו דם ברית בשבת, אלא ביום ראשון. (ד שלז)

ספק נולד בשבת

אם יש ספק אם השבת היא היום השמיני ללידתו, דוחים את המילה ליום ראשון. על כן, תינוק שנולד ביום שישי בזמן בין השמשות [שלא ברור אם זמן זה יום או לילה], אין מלין אותו בשבת, כיון שיש ספק אם היום השמיני ללידה הוא ביום שישי או בשבת. וכן אם יש ספק שמא התינוק נולד מעט לפני השקיעה שזה יום שישי בודאי, או שמא בבין השמשות, או שמא מעט לאחר בין השמשות, שזה שבת, מלין אותו ביום ראשון. והוא הדין בכל זה לבין השמשות של מוצאי שבת. (ד שלח, שמא)

אם נראה שהלידה תהיה סמוך לשקיעה, ישימו לב היטב לראות מהי שעת הלידה המדוייקת, כי תינוק שנולד בליל שבת, אין מלין אותו בשבת, אלא רק אם נולד כשמונה עשרה דקות וחצי לאחר השקיעה [בדקות זמניות. בחורף בערך: 16 דקות רגילות. ובקיץ בערך: 24 דקות רגילות]. מפני שחוששים לרמב"ם שמיל הוא 24 דקות, ובין השמשות שהוא שלושת רבעי מיל, הוא: 18 דקות. ולרבי יוסי בין השמשות כהרף עין, זה נכנס וזה יוצא, ומתחיל כחצי דקה לאחר בין השמשות הנזכר. ובצירוף שיטת רבנו תם שעד שלוש מיל ורבע [58 דקות וחצי] לאחר השקיעה עדיין יום גמור, נמצא שיש ספק ספיקא להחמיר ולחשוש לחילול שבת, כל שנולד ב-18 דקות שלאחר השקיעה, כי שמא כרבנו תם שעדיין הוא יום גמור, ושמא כהרמב"ם שעדיין הוא בין השמשות, אבל כשנולד לאחר 18.5 דקות זמניות שלאחר השקיעה, ימולו בשבת. (יביע אומר ח"ז סי' מא, ח"ט סי' פח אות כד, ח"י סי' לא. ח"א תשנד)

ההכנות למילה

השבת נדחית רק מפני ביצוע המילה עצמה, אבל לא לצורך ההכנות למילה. ולכן אם יש צורך לקחת את התינוק ברכב למילה או שהמוהל לא יכול להגיע למקום, אין שום היתר להביאם ברכב בשבת. ואם אין ברירה, ידחו את המילה ליום ראשון. (ד שיח)

הוצאה מרשות לרשות

עיר שאין בה עירוב, מותר לומר לגוי להביא את התינוק מהבית [רשות היחיד] דרך רשות הרבים לבית הכנסת [רשות היחיד] כדי למולו שם. והטעם, כי המוציא חפץ מרשות היחיד לרשות היחיד ורק עובר דרך רשות הרבים מבלי לעצור בדרך, איסורו מדרבנן. וכן אמירה לגוי אסורה מדרבנן, אם כן הוא "שבות דשבות במקום מצוה" שמותר, כמבואר בהרחבה להלן בדיני אמירה לגוי (יביע אומר חלק י סימן לב). ואף שאם יתעייף הגוי וינוח ברשות הרבים הרי זה איסור תורה של הוצאה מרשות היחיד לרשות הרבים, מכל מקום כיון שהישראל לא ציווהו על כך אלא הגוי עשה מדעת עצמו לטובתו, הרי זה מותר, וכמבואר להלן. (הגר"ז, בית הלוי, הגרשז"א) וכן היה מעשה אצל מרן הראשון לציון שליט"א בביקורו בברזיל, וזו לשונו: בהיותי בחוץ לארץ, נשאלתי במי שיש לו בן למולו בשבת, וברצונו למולו בבית הכנסת, ברוב עם הדרת מלך וכמנהגם בימי החול, כיצד יוליך את התינוק לבית הכנסת ולא יעבור על איסור הוצאה? והוריתי להתיר ליטול התינוק ולהעבירו על ידי משרתת גויה, מדין המוציא מרשות היחיד לרשות היחיד דרך רשות הרבים שאסור מדרבנן, ועל ידי גוי הרי זה "שבות דשבות במקום מצוה". וכן פסקו רבים מהפוסקים. וכתב בשו"ת נשמת שבת שכן היה מעשה רב אצל הגאון מסטאמר זצ"ל בבית מדרשו שהובא תינוק בשבת על ידי גוי למולו, משום ברוב עם הדרת מלך. (שבת ג תעב)

דחיית מילה בחשש חילול שבת

מוהל שנתבקש למול ביום שבת, ויודע שבני המשפחה מחללי שבת, ויביאו מכשירי צילום והסרטה, רשאי לאיים עליהם מראש, שאם יעיזו להביא מכשירים אלו, הוא לא ימול את בנם בשבת אלא ביום ראשון. ואם בא ביום שבת וראה שבכל זאת הביאו מכשירי צילום, רשאי לגדור גדר ולעמוד בפרץ ולמחות על הפרצה בחומת השבת, וידחה את המילה ליום ראשון. (ד שיט)

ברית מילה שחלה בשבת, ויודע שבני המשפחה יבואו ברכב, יש להורות בתור הוראת שעה לדחות את המילה ליום ראשון, כדי למנוע חילולי שבת הצפויים. (מהרש"ג, שבט הלוי ועוד. יביע אומר חלק י סימן לב) וישנה עצה, שיאמר להם שהתינוק לא חש בטוב, ולא ברור שתהיה הברית בשבת, ולאחר שבת יאמר להם שהבריא התינוק ומלו אותו בזמנו בשבת.

עפר

אחר המילה נותנים את הערלה בעפר. ויכין עפר קודם השבת, כיון שהעפר מוקצה. ולכתחילה בעוד הערלה ביד המוהל, יזרקה מיד לעפר, אך גם אם לא עשה כן, מותר

להרימה כדי ליתנה בעפר, הואיל ויש בזה מצוה, וכן נהגו מימי התנאים. (שבת ג סח)

דם המציצה בעפר

אחר שהמוהל מצץ את הדם ממקום המילה, מותר לו לרוק את הדם לכלי שבו העפר, ואין לחוש לאיסור מגבל. ואף שבארנו לעיל במלאכת לש, שנתינת מים לבד בקמח, אסורה מדרבנן, מכל מקום כאן שאינו נותן ממש בידיו, הרי זה "פסיק רישיה דלא ניחא ליה בדרבנן" שמותר, כמבואר בהרחבה לעיל בהלכות בישול. ובפרט שאין ברקיקת דם המציצה בעפר שיעור של מגבל. (שואל ומשיב, בית מאיר, זכר שמחה, כורת הברית לרבי אליהו פוסק, יד שאול, עץ חיים, קרן לדוד, משנה ברורה (שכא ס"ק נז) ועוד. שבת ד רפז)

כלי המילה

בסיום ברית המילה, מותר לכתחילה למוהל לטלטל את כלי המילה למקום שירצה, אף שהניחם כבר מידו. ויקנח גם את הכלים מדם, פן תעלה בהם חלודה ויסתכן הנימול הבא. ואף שסתם כלי מילה הם מוקצים מחמת חסרון כיס, מכל מקום במקרה זה שבבין השמשות הם לא היו מוקצה כיון שידע שצריך להשתמש בהם בשבת, לא הוקצו גם לשאר היום. כן דעת התוספות, הרמב"ן, רבנו ירוחם, הרמ"א, הרש"ל, אליה רבה, הש"ך, פרי מגדים, דברי מרדכי פרידברג, חכמת אדם, הלכה ברורה, חוות יאיר, עמק הלכה, שאלת יעקב, יוקח נא, חתם סופר, פחד יצחק, קרבן נתנאל, שלחן גבוה, ערוך השלחן, רב פעלים ועוד. וכתב הגאון ממונקאטש שכיון שהרמ"א התיר כהרמב"ן, אין להוסיף על זה חומרות. (שבת ג נט. שבת ה כב) ופשוט שאם יבקשו מהמוהל במפתיע לערוך ברית מילה בשבת, חייב למול, כיון שמצות המילה מהתורה דוחה לאיסור מוקצה מדרבנן. (עיין שבת ג קכה)

קידוש

בברכת הגפן על כוס היין שבברית, יוצאים גם ידי חובת קידוש. על כן, קודם שיברך, יודיע לציבור שיכוונו לצאת ידי חובת קידוש. והמברך עצמו, לא די שישתה מעט יין כנהוג בכל ברית, אלא לפחות רוב רביעית [41 גרם] כמו בכל קידוש. ומאחר שאין קידוש אלא במקום סעודה, עליו לאכול כזית עוגה [27 גרם] כדי לצאת ידי חובת קידוש, או שבקידוש ישתה רביעית יין [81 גרם]. ושאר הקהל, יוצאים ידי חובת הקידוש אף בלי טעימה מהיין, ובלבד שיאכלו כזית עוגה. (שבת ב קלח)

הטועמים מהיין, פטרו את שאר המשקים מברכת שהכל, אבל פשוט שלא פטרו גם את המאכלים שברכתם שהכל. ומי שלא טעם מהיין, עליו לברך על המשקים.

יש לשים לב קודם הברית לדיני "קידוש במקום סעודה" המבוארים לעיל, כי פעמים והברית מתקיימת בבית הכנסת, והכיבוד לקהל באולם בית הכנסת או בחדר אחר שלא נראה ממקום הקידוש, ואין יוצאים כך ידי חובת קידוש.

המשטרה והצבא בשבת

שאלת רב

חובה קדושה על המשטרה והצבא להתייעץ עם רב מורה הוראה, על כל הקשור לחילולי שבת במסגרת תפקידם, שפעמים רבות אין זה בכלל פיקוח נפש (ד רפז). ובכלל, הרוצה לעבוד במשטרה, כדאי שיתייעץ עם רב אם כדאי לו הדבר, מאחר ויכול להיכשל בחילולי שבת רבים ללא סיבה מוצדקת בהלכה, כדלהלן.

סירוב פקודה

שוטר שקיבל פקודה להסיע עצירים בשבת, או כל פקודה אחרת הכרוכה בחילול שבת שאינה לצורך פיקוח נפש, עליו לשמוע לפקודה של בורא עולם שציונו לשמור את השבת, ולסרב לפקודת המפקד אשר גם הוא חייב לשמוע לפקודת בורא עולם, ואפילו אם מאיימים עליו שעקב כך יפטרוהו מעבודתו. וה' הטוב יפצה אותו בפרנסה טובה וכשרה, כי השבת היא מקור הברכה. (ד רפט)

השבת שומרת על שומריה

יהודי נכבד מאד גר בעיר דאטנו שבמחוז קובנה, היה לו בית מרזח ומרתף יין, ששם התאספו אצילים פולנים לשתות ולהשתעשע. חי האיש חיי כבוד ורווחה, קבע עיתים לתורה, והיה נכבד בעדתו ורצוי לכל יודעיו ומכיריו.

אחרי המרד הפולני בשנת תקצ"א (1831), כששבו צבאות רוסיה מוורשה, עבר גנרל אחד עם גדודיו דרך העיר ההיא, והגיע לשם בשבת. בהיות הגנרל עייף ויגע מעמל הדרך, ובשמעו כי בעיר נמצא בית מרזח, שלח את משרתו עם כסף אל היהודי לקנות בקבוק יין טוב. אבל היהודי סירה למכור לו באמרו: "שבת היום, ובית מסחרי סגור בשבת, משא ומתן אסור עלינו בשבת". המשרת שב ריקם, ולגנרל חרה מאד. הוא שלח שני חיילים לומר ליהודי בפקודה נמרצת שימכור לו יין. היהודי השיב גם להם:

״לי אסור למכור ולסחור בשבת קודש! ואם הגנרל חפץ, זאת אוכל לעשות - למסור לו את המפתח של החנות, ויקח מעצמו את כל אשר לבו חפץ. אבל אני - אסור לי למכור בשבת קודש״.

אנשי הצבא מסרו את תשובת היהודי לגנרל, ורגשי התפעלות החלו להתנוסס בקרבו. הוא החליט ללכת בעצמו אל היהודי ולעמוד על טיבו. ״אם חצוף הוא - אכנו נפש!״, כך חשב הגנרל בלבו, ״היתכן שאיש יהודי יעיז להשיב פני ריקם?! אך מצד שני - אולי באמת טעם נכון עמו, עד כי מוכן הוא למסור את המפתח והחנות כולה לרשותי?

בבוא הגנרל אל בית היהודי, התפעל והתרגש לראות בית נאה ומואר בכל פינותיו, נקיון וסדר נפלא שוררים בו, וקדושת השבת מרחפת על הכל ומבצבצת מכל פינה. מנורות רבות דולקות, והשולחן ערוך ברוב פאר. האיש בעל צורה אצילית, וכל בני ביתו מלובשים הדר, מזמרים זמירות שבת קודש בהשתפכות נפש עצומה.

שאל הגנרל בנחת: ״מדוע לא תמכור לי יין? היודע אתה כי הנני גנרל גדול בתוארי כבוד מרובים, ואיך לא תחשוש לסרב ליי!״ ענה היהודי: ״יודע אני, אדוני הנכבד. אבל הלא ישנו בעולם, אחד, שהוא גדול ונכבד ומרומם ממך, וגם מהמרוממים והנעלים אשר עליך, הלא הוא הקב״ה שגם המה חייבים לשמוע לו. והוא מצווה עלינו היהודים, שלא לערוך משא ומתן בשבת, ומה יכולתי לעשות? אבל תשמעני אדוני, אחר שזכיתי לכבוד גדול כזה, הנני מאושר מאוד לכבדך בתור אורח נעלה, אבל לא בתור קונה, לכן הואל נא לכבדני ולסעוד עמנו. יאמר כבודו באיזה סוג יין יחפוץ, ואצוה להביא.

הגנרל השתומם מאוד על תום לבו של היהודי ויושר נפשו, ונעתר לבקשתו להסב עמו לשולחן. הביאו לו יין טוב ושתה, כבדוהו גם במאכלי שבת של היהודים, בדגים ממולאים ולפת, ונעם לו מאד, והיה שבע רצון. לפני היפרדו, לקח הגנרל מטבע זהב גדולה, ובקש לתת אותה תמורת היין ששתה. ענה בעל הבית ואמר: ״חלילה לי מלקחת כסף מכירה בשבת קודש! הלוא מראש אמרתי לך שהעונג והכבוד כולו שלי, בכך שאורח נעלה כמותך כבדני להתארח אצליי״. התפעל השר ולקח את פנקסו הקטן, רשם את שמו של היהודי למזכרת כבוד והערכה, ונפרד ממנו בהדרת הכבוד.

אחר שנים מספר, כאשר נתפס ראש המורדים הפולנים קאנארסקי, ועשו חיפושים בניירות שלו, נמצא כתוב בהם שהיה נוהג להתאסף עם אצילים בבית המרזח של היהודי בעיר דאטנו. מיד הגיעו שוטרים ולקחו את היהודי בעל בית המרזח, והובילוהו לוילנה, שם הושם במאסר מובדל מאנשים, כאחד האסירים היותר חמורים.

ובינתיים במשך השנים האלה, אותו גנרל שספרנו אודותיו נעשה לשר הממונה על כל בתי הסוהר במדינה. ביום מן הימים הגיע לסייר בבית הסוהר שבוילנה, והנה להפתעתו הוא פוגש שם את היהודי בעל האכסניה. שאל אותו הגנרל-המפקח בתמהון: "מה לך פה יהודי נכבד?" ענה היהודי: "כמוך כמוני אדוני, לא אדע על מה הושיבו אותי כאן. גם חקירה ודרישה לא נעשתה עדיין, ולא אדע על מה יאשימוני". "הרגע יהודי נכבד", הרגיעו המפקח, "אני אזרז לעשות בדיקה, ואקוה כי לא ימצאו בך עוון, ותצא לחופשי".

השר הזדרז ובדק, והנה התברר כי היהודי נתפס בעוון קשר עם ראש המורדים קאנארסקי. אסף השר את שרי המועצה, ואמר: "על היהודי הזה אני ערב שנקי הוא מעוון מרד. בעל אכסניה הוא, ומאין לו לדעת מזימת אורחיו ומבקריו?! אני הנני מכירו לצדיק תמים", ויספר להם את כל המאורע שקרה אתו. חברי המועצה התפלאו לשמע הסיפור הזה, ומיהרו להוציאו לחופשי.

כששב הביתה, שמח שמחה גדולה על הנס שנעשה לו, אך לא רצה לסמוך על מעשה נסים יותר, ולא נח עד שמכר את ביתו וכל אשר לו, ועבר לארצנו הקדושה ארץ ישראל.

גניבה

גנב שנכנס לבית ואי אפשר להבריחו, מחשש שמא יתקוף את הנמצאים שם, מותר להזעיק משטרה. אך אם ברור ללא ספק שהגנב לא יתקוף ולא יסכן חיי אדם, אסור לחלל את השבת אפילו אם רואה שגונבים את כל ממונו. וזהו שאמרה תורה "ואהבת את ה' אלוהיך, בכל לבבך ובכל נפשך **ובכל מאודך**", דהיינו אפילו נוטלים את כל ממונך. ואם יעמוד בניסיון קשה זה, שכרו כפול ומכופל מאת ה' יתברך, ולא ימנע טוב להולכים בתמים. ומכל מקום מותר להיאבק עם הגנב, אף אם יווצר על ידי זה מצב של פיקוח נפש, ויצטרכו לחלל את השבת. (ד רפח)

אם ברח הגנב, אין להזעיק את המשטרה שירדפו אחריו, שהרי אין בכך חשש פיקוח נפש. אולם רשאי להקים קול צעקה, כדי שאנשים ישמעו ויתפסוהו. (ד רפט)

הסגרת גנב

גנב שנתפס בשבת, אין למשטרה להסיע אותו ברכב לבית המעצר, כיון שאין זה בכלל פיקוח נפש, ויכולים לקשור את ידיו ורגליו באזיקים באופן שלא תהיה לו אפשרות לברוח. וכמו כן אין לשוטרים לקחת טביעת אצבעות מהגנב בשבת, אלא ימתינו למוצאי שבת. והוא הדין בכל זה אפילו ברוצח שנתפס בשבת. (ד רצ)

מריבה

אם פרצה מריבה בין אנשים, ואי אפשר להרגיע את הרוחות, וקיים חשש של שפיכות דמים, יזעיקו משטרה שיבואו מיד להפריד. [אך אין השוטר רשאי לחזור ברכבו, אלא עם נהג גוי, וכנ"ל לגבי רופא.] אבל אם אין חשש פיקוח נפש, חלילה לחלל את השבת. וישתדלו להרבות שיעורי תורה ומוסר במקומות אלו, כדי שהמאור שבתורה יחזירם למוטב. (ד רפט. שבת ג רנה)

מחבלים

הרואה בשבת אנשים חשודים, ויש חשש שהם מחבלים, חייב להזעיק את המשטרה, כדי למנוע אפילו ספק סכנת נפשות. (ד רצא)

חפץ חשוד

המוצא חפץ חשוד ויש חשש שזה חומר נפץ, יזעיק מיד את המשטרה. (ד רצא)

הודעה למדור נפגעים

קצין צבא שהתבקש מהשלטונות להודיע למדור נפגעים על כל מקרה של פצוע או הרוג חס ושלום, אין לו להודיע על כך בשבת, אף אם אין בהודעה זו חילול שבת, שהרי גורם להם לחלל את השבת ללא שום תועלת. (ד תטו)

שבת השדכנית...

קובי - חייל לקראת סוף השירות הצבאי, איננו "דתי", אבל יש לו לב יהודי חם. בשלב מסוים החליט שהוא - איננו נוסע בשבת. אמנם איננו חוזר בתשובה - אבל שבת הוא שומר. סמוך לראש השנה, שהה בפעילות מבצעית של שמירה על אחד היישובים בשומרון. לקראת שבת, שהיתה מחוברת עם שני ימי ראש השנה, היה אמור להשתחרר לביתו לשלושה ימי חופשה. והנה מגיע יום שישי בצהרים - וקובי ממתין לצוות החיילים שאמורים להגיע ולהחליף אותו. הזמן חולף - והצוות מגיע רק כעשרים דקות לפני כניסת השבת, עקב מטען חשוד באזור, שגרם לעומס תנועה. קובי לא יודע מה לעשות. כל כך ציפה לחופשה הזו לאחר שבועיים מפרכים של פעילות! אם ישאר כאן - יפסיד את חופשתו, אבל אם יסע - בוודאי יחלל שבת, והוא הרי קיבל על עצמו שלא לנסוע בשבת! לאחר מחשבה, החליט שהוא לא יוצא ולא מחלל שבת, אלא נשאר לשבות בישוב עם הצוות שהגיע, מבלי שיעשה פעילות מבצעית. אחד החיילים הציע לו להתחלף עימו, שהוא יסע וקובי ישמור במקומו, וכך יוכל לאחר מכן לקבל חופשה. אבל קובי לא הסכים אף לזאת - "אני לא לוקח על עצמי אחריות של חילול שבת של אדם אחר!" הוא נשאר בשבת וראש השנה בישוב, שם הוא הוזמן על ידי אחד התושבים לסעודות השבת והחג, ושמח שזכה להישאר במחיצת אנשים שומרי תורה ומצוות. במשפחה שהתארח שאל שאלות, התעניין במצוות, ונהנה לשמוע דברי חכמה מתורת ה'. בצאת השבת והחג חזר למשמרתו. באחד מימי השבוע ניגש אליו בעל הבית שאירחו בראש השנה, ואמר לו שהוא הבחין שיש בו מידות טובות ולב יהודי חם, ולכן הוא מעוניין להציע לו את אחותו לשידוך, וכמובן שבעזרת ה' יתחזק יותר בתורה ובמצוות. הוא הסכים, והחליטו להיפגש. הבחורה מצאה חן בעיניו, ומיד לאחר שהשתחרר מהצבא התחתנו, כשהוא הולך ומתחזק בשמירת התורה והמצוות. כך זכה להקים בית נאמן בישראל עם אשה טובה והגונה, וזכה לבנים ובנות זרע ברך ה'. השבת השיבה לו כגמולו רוב טובה וברכה - לעולם הזה ולעולם הבא. (שבת כהלכה)

דיני אמירה לגוי בשבת

אמירה לגוי - שבות

כל דבר שאסור ליהודי לעשותו בשבת, בין אם הוא אסור מן התורה בין אם הוא אסור מדרבנן, אסור לומר לגוי לעשותו. וזהו הנקרא בלשון חז"ל: "אמירה לגוי - שבות". דהיינו עצם האמירה לגוי, היא איסור מדרבנן, ו"שבות", הוא שם כללי לאיסורי דרבנן. על כן, יש לשים לב לפרטים דלהלן, כי לצערנו ישנם אנשים שנפרץ אצלם דבר זה, ומחוסר ידיעה מקילים לומר לגוי ככל העולה על רוחם, ואט אט מגיעים לזלזול בקדושת השבת, ואבדה מטרת חז"ל שאסרו לומר לגוי, כדי שלא תהיה השבת קלה בעיני העם, ויבואו לעשות המלאכות בעצמם. על כן, אסור לומר לגוי אפילו בימי החול שיעשה מלאכתו בשבת. (הרמב"ם. שבת ג תכג)

בין השמשות

איסור אמירה לגוי הוא דוקא כשעושה את המלאכה בשבת עצמה, אבל בבין השמשות של ערב שבת או של מוצאי שבת, מותר לומר לגוי לעשות דבר לצורך השבת או לצורך מצוה אחרת או כשהוא טרוד מאוד בדבר, וכגון שאומר לגוי להדליק את האור בבין השמשות. (סימן רסא סעיף א, סימן שמב סעיף א. שבת ב שמט)

לאור האמור, יולדת שילדה בבית החולים סמוך לשבת, ובעלה ששהה עמה מוכרח עתה לחזור לביתו להיות עם ילדיו בשבת, רשאי לחזור בזמן בין השמשות עם נהג גוי, כשברור לו שיגיע קודם צאת הכוכבים. ואף אם ביתו חוץ לעיר, ויש מרחק יותר מ-2,000 אמה [960 מטר], מותר. (שבת א רפג)

הנאה ממלאכת גוי

לצורך עצמו - גוי שעשה מלאכה לצורך עצמו, כגון שהדליק את האור, מותר לישראל ליהנות ולקרוא לאור זה, כיון שעשה לעצמו. ואולם בדברי מאכל, כגון שאפה פת לעצמו, אין לישראל לאכול מזה אלא רק לצורך מצוה כסעודת שבת. לפי שבדברי מאכל, אדם להוט יותר, ויש חשש שיאמר לגוי שיעשה כן בשבת אחרת. (סי' שכה ס"ד ומשנ"ב)

לצורך עצמו וישראל - גם אם עשה הגוי את המלאכה לצורכו ולצורך הישראל, מותר ליהנות ממנה. למשל: בית הארחה שהמלצרים בו הם גויים, וארע בו קצר חשמלי בליל שבת וכבו האורות, מותר ליהנות מהתיקון שנעשה על ידי המלצר הגוי, כיון שגם הוא נהנה מהאור, שלא נוח לו לאכול ולהגיש בחושך. (שבת ג תלד)

לצורך ישראל - גוי שעשה מעצמו מלאכה האסורה מן התורה לצורך ישראל, אסור ליהנות ממנה בשבת, מחשש שמא בפעם אחרת יאמר לגוי לעשות לו מלאכה. אבל אם עשה הגוי מעצמו מלאכה האסורה מדרבנן - אזי רק לאותו אדם שבשבילו נעשתה המלאכה, אסור ליהנות ממנה. אבל לאחרים, מותר. (שבת ג תלב)

במקום מצוה - אף שאם גוי הדליק אור לצורך ישראל, אסור ליהנות מאורו, מכל מקום לצורך מצוה, כתפילה ולימוד תורה, מותר. כיון שמצוות לא ניתנו כדי ליהנות בהם את הגוף. ואף שהלומד תורה ומקיים מצוות כהוגן, אי אפשר שלא יתמלא שמחה, כמו שנאמר (תהילים יט ט): ''פִּקּוּדֵי ה' יְשָׁרִים, **מְשַׂמְּחֵי** לֵב''; מכל מקום אין זו הנאת הגוף אלא שמחת הנפש. ואין לחשוש שמא יאמר פעם אחרת לגוי להדליק, כי לא חוששים שיעשה מצוה הבאה בעבירה. אור זרוע, [העיטור], שם אריה, אמרי בינה, רב פעלים, השיב משה, עמודי אש, מהרש''ם, מהרש''ג, כתב סופר, הר''ץ מרופשיץ, תרשיש שהם, כרם שלמה קוטלר, שמירת שבת כהלכתה, נשמת שבת. (שבת ג תלז)

תוספת הנאה - גוי שעשה מלאכה לצורך ישראל, אך יכול היה הישראל להסתדר גם בלי מלאכת הגוי, מותר ליהנות ממלאכתו, אף אם היא מלאכה האסורה מן התורה. ובאופן שכזה, מותר אף לרמוז לגוי בעקיפין שיעשה את המלאכה, אך לא ברמז של ציווי. למשל: אם היה אור חלש בחדר ואפשר לקרוא לאורו בדוחק, מותר לרמוז לגוי שיבין מאליו להדליק אור נוסף, כגון שיאמר: ''קשה לקרוא לאור זה'', ויבין הגוי וידליק אור נוסף. (שבת ג תלה)

כתב בכנסת הגדולה: מורי ורבי המהרי''ט [רבנו יוסף טרני] כשהיה צריך לעיין בספר בליל שבת, ופעמים שהנר לא האיר יפה, היה אומר בפני שפחתו: ''הנר הזה אינו מאיר'', והשפחה היתה מבינה מה כוונתו, והיתה באה וחותכת את ראש הפתילה, ואז היה מעיין בספר במקום שהיה חפץ. ואף על פי שגוי שהדליק נר לצורך ישראל, אסור ליהנות מאורו; מכל מקום כיון שהיה יכול לקרוא לאור הנר בדוחק בלי הסרת הפחם, מותר לקרוא לאורו אף לאחר הסרת הפחם. ואולם אין לרמוז בדרך ציווי, כגון שיאמר לו: ''קנח חוטמך'', והוא יבין לקנח את הפתילה. וכן פסקו יד אהרן, כסא אליהו ישראל, חיי אדם, פרי מגדים, תפארת ישראל, גדולות אלישע, ערוך השלחן, שמירת שבת כהלכתה ועוד. (שבת ג תלה)

אם הדליק הגוי את האור בחדר מדרגות לצורך ישראל, כיון שאף לולא הדלקת הגוי יכול היה הישראל לעלות, מותר לו לעלות לאור זה. אך לא יעשה פעולות שלא יכול היה לעשותן בחושך, כגון לדלג במדרגות או לקרוא או להסתכל בשעון.

''בכדי שיעשו''

מלאכה שדרוש זמן לעשותה כאפיה ובישול, ועשאה הגוי בשבת לצורך ישראל, אסור לישראל ליהנות מהפת [אף באופן שאין בעיה של פת גויים] והתבשיל [אף באופן שאין בעיה של בישולי גויים] עד מוצאי שבת לאחר שיעבור זמן שבו ניתן לאפות הפת ולבשל התבשיל. ושיעור זמן זה נקרא בלשון חז''ל: ''בִּכְדֵי שֶׁיַּעֲשׂוּ'', דהיינו שימתין כדי הזמן שעושים דבר זה. והטעם שהחמירו כן, כדי שלא יתרגל לומר לגוי שיעשה לו מלאכות בשבת כדי לחסוך זמן למוצאי שבת, לכן קנסוהו שלא יהנה מהם מיד בצאת השבת, כך שלא הרוויח כלום ממעשיו של הגוי בשבת. (ב שא)

''אבוא עימך רק אם תצטרף אלי ברגל... ולא תסע אפילו עם נהג גוי!''

באחת ממסעותיו של רבי משה פרדו זצ"ל לביסוס מוסדות "אור החיים", הגיע לברזיל. אחד מגדולי התורמים הפציר בו שיתארח בביתו לסעודות השבת, והסכים. נדברו שיפגשו בבית הכנסת, לאחר התפילה. ברם לאחרי התפילה נעלם המארח. נבוך רבי משה ויצא מבית הכנסת. פתאום עצרה על ידו מכונית הדורה, והעשיר קרא לו מירכתיה: "הרב פרדו, בכבוד"... החוויר רבי משה: "שבת היום!". והעשיר ענה בזחיחות: "זה בסדר, הנהג גוי"... "אסור באיסור חמור!" קבע רבי משה נחרצות. "עשה כרצונך", הסכים העשיר ברוחב לב. "אבל הדרך רגלי רחוקה. נחכה לך"... "אל תחכו", אמר רבי משה, "איני בא!". "אבל אשתי טרחה והכינה, אסור לפגוע בה!" מחה העשיר. אמר לו רבי משה: "אבוא עימך רק אם תצטרף אלי ברגל, ותבטיחני שמעתה ואילך תשמור שבת כהלכתה ולא תסע אפילו עם נהג גוי!" העשיר לא הסכים, ורבי משה פנה לצד שכנגד לשוב לחדרו החשוך באכסניה. תמיד היו עמו בקבוק יין, מצות ושימורי דגים, לכל מקרה. עתה ינצלם לסעודת השבת.

כצפוי, היה החדר חשוך. לפתע הואר: שכן יצא גוי מחדרו הסמוך למרפסת, והדליק להנאתו את האור. מיד קידש רבי משה בשמחה עצומה, אכל ושר זמירות שבת. כשסיים את ברכת המזון, בו בזמן כיבה הגוי את האור ופנה לשוב לחדרו.

לאחר השבת התקשר העשיר. הביע את הערכתו לעמידתו של רבי משה על עקרונותיו, וביקש לפצותו בתרומה ביד רחבה על שמחת השבת שהופרה. אמר לו רבי משה: "שמחת השבת שלי היתה מושלמת. בביתך אין השבת שמחה, מצטערת היא על חילולה... ואינך צריך לפצותני. גם אם תרצה לא אקח, כי אינני נוטל כסף להחזקת המוסד הקדוש ממחללי שבת!" עתה הבטיח העשיר לשמור את השבת כהלכתה, כדי שיוכל להמשיך לזכות ולתרום. (מעיין השבוע שמות תקנב)

אופני היתר באמירה לגוי

דבר השנוי במחלוקת

כל דבר השנוי במחלוקת הפוסקים אם מותר לישראל לעשותו בשבת או לא, מותר לומר לגוי לעשותו. כיון שאיסור אמירה לגוי הוא מדרבנן, וכשיש מחלוקת אם מותר אפילו לישראל לעשותו, אזי כלפי האמירה לגוי, הוא ספק באיסור דרבנן שמקילים בו. (מרן הבית יוסף, החיד״א, תפארת ישראל, זרע אמת, רב פעלים, משנה ברורה ועוד. ב רמא. שבת ג תפה)

על כן, מותר לומר לגוי: **א.** לתת מרק קר על הפלאטה עד שירתח. מאחר ויש מחלוקת אם מותר לישראל לחמם דבר לח. (החיד״א, שער אריה, מהרי״ל ואלי ועוד. ב שא. שבת ג תפה) [ובני אשכנז מחמירים במקרה זה (הרמ״א רנג ס״ה)] **ב.** להוסיף מים חמים לחמין שלא ישרף. **ג.** לתת על הפלאטה תבשיל שהתבשל מעט קודם השבת ואפשר לאוכלו בדוחק, ולגמור את בישולו. **ד.** לחתוך סלט דק דק, אף שלא יאכלוהו לאלתר. וכן כל כיוצא בהם.

״שבות דשבות במקום מצוה״

לצורך מצוה התירו חכמים לומר לגוי לעשות מלאכה האסורה מדרבנן. וזהו הנקרא בלשון חז״ל: ״**שְׁבוּת** [איסור דרבנן בעצם האמירה לגוי] **דְּשְׁבוּת** [בצירוף המלאכה שהיא עוד איסור דרבנן] **בְּמָקוֹם** [של] **מִצְוָה.**״ והוא הדין שמותר כן גם במקום צורך גדול, או במקום של קצת חולי, או במקום צער. (סימן שז ס״ה. שבת ג תמג)

על כן, בימי הקיץ אם חם מאוד וקשה לו להתפלל וללמוד תורה, או שיש לו צער מהחום, מותר לומר לגוי להפעיל את המאוורר או המזגן (שבת ג עח). כיון שיש כאן צירוף של שני איסורי דרבנן: עצם האמירה לגוי לעשות מלאכה האסורה, זהו שבות אחד. וכיון שמלאכה זו אפילו על ידי ישראל אינה אסורה אלא מדרבנן, כי מפעיל רק זרם חשמלי ללא חוט להט, הרי זה שבות שני. ובמקום מצוה או צער, לא אסרו חכמים. [ועיין לעיל במלאכת מבעיר.]

היתר זה של ״שבות דשבות במקום מצוה״, הותר גם לצורך אורחים, שהרי אמרו חז״ל (שבת קכז ע״א): ״גדולה הכנסת אורחים, יותר מהקבלת פני שכינה״. (שבת ד נז)

היתר זה של ״שבות דשבות במקום מצוה״, הותר גם ביחס למצוות שחיובן מדרבנן, כגון שאומר לגוי לעלות לאילן להביא שופר ביום טוב שני של ראש השנה. שתקיעת שופר ביום השני אינה מן התורה אלא מדרבנן. (שבת ג תמו)

מי שנסגר בחדר רשאי לומר לגוי שיפרוץ את הדלת בדרך קלקול, כדי שיוכל להתפלל ולשמוע קריאת התורה, ולקיים מצות עונג שבת. (ב רפד. שבת ג תמח)

שבות דשבות במצוה שיש בה הנאה

היתר זה של שבות דשבות במקום מצוה, הוא גם במצוה שיש בה הנאת הגוף, כגון לשלוח עם גוי תבשיל חם לסעודת שבת במקום שאין עירוב. (סימן שלח סעיף ב. שבת ג תמט)

שבות דשבות במקום צורך גדול

אם יש צורך שהרופא יכתוב תעודת פטירה לפני סיום משמרתו, ואם לא יכתוב בשבת, יגרם עיכוב לקבורת המת במוצאי שבת, מותר לרופא יהודי לומר לרופא הגוי שיכתוב. וכמו כן, במקום צורך מותר לומר לגוי לכתוב מכתב שחרור מבית החולים עבור חולה שצריך טיפול רפואי בביתו. כי אמירה לגוי שבות, ולדעת רבים מהפוסקים כתיבה שאינה אשורית [דהיינו שאינו ככתב ספר תורה] אינה אסורה מהתורה. (שבת ה רד)

אשה שהלכה ללדת והוריה בלחץ גדול לשלומה, רשאים לסכם עמה שתאמר לגוי לטלפן אליהם, ולמשל: אם תלד בן, יצלצל 10 צלצולים. ואם תלד בת, יצלצל 5 צלצולים. מאחר ואין איסור להתקשר בטלפון מן התורה אלא מדרבנן, והרי זה כמבואר.

שבות דשבות במקום הפסד

בכלל ההיתר של שבות דשבות במקום צורך גדול, כלול גם ההיתר במקום הפסד מרובה. ו"הפסד מרובה" נמדד לפי מצבו הכלכלי של אותו אדם, עשיר לפי עושרו ועני לפי עוניו. ואם יפסיד שישית משוויו של החפץ, אפילו לאדם עשיר זה נחשב הפסד מרובה. (שבת ג תנא, תסח)

בוילר ששכחו לכבותו - ויש חשש שהדוד יתפוצץ ויגרם הפסד גדול, רשאי לומר לגוי לכבותו. כנזכר לעיל (מלאכת מכבה) שכל כיבוי של מתכת וחשמל, אסור רק מדרבנן. (שבת ג תסח)

גוי שעשה בשינוי

מלאכה מן התורה שנעשתה בשינוי, אסורה מדרבנן. כגון: המדליק את האור במרפק או הכותב ביד שמאל. על כן, מותר לומר לגוי שידליק את האור במרפק לצורך מצוה וכיוצא, שהרי זה "שבות דשבות". (חיי אדם, מגן אברהם, זכרון יוסף, ויען יוסף, משנה ברורה, קצות השלחן, שלחן שלמה אוירבך, אז נדברו, פאת שדך, נשמת שבת ועוד. שבת ג תנז, שבת ד קכז, שבת ה שמ)

שני גויים שעשו מלאכה

מלאכה מן התורה שיכול אדם אחד לעשותה לבדו, ועשאוה שני בני אדם יחד, איסורה מדרבנן. כגון: שניים שהדליקו את האור יחד או אחזו בעט וכתבו יחד. על כן, מותר לומר לשני גויים שידליקו את האור יחד לצורך גדול וכיוצא. (כן פסקו יד סופר, אמרי בינה, נשמת שבת ועוד. שבת ג תנז, שבת ה צה)

גוי שאומר לגוי

יש אומרים שאם יהודי אומר לגוי שיאמר לגוי אחר לעשות מלאכה האסורה מהתורה, הרי זה נחשב כשבות דשבות. ולצורך גדול, יש להקל בזה. (כן פסקו חוות יאיר, הגר"ש קלוגר, תפארת ישראל, חתם סופר, שבות יעקב, זבחי צדק, שערי תשובה, בן איש חי, זכרון יוסף, חלק לוי ועוד. שבת ג תנד)

שבות דשבות בישראל

שבות דשבות שהתירו במקום מצוה, הוא גם כשהמעשה נעשה על ידי ישראל. למשל: במקומות מסויימים בחוץ לארץ שהיהודים מפחדים מהגויים וחוששים ללכת ברחוב בחזות יהודית כשכיפה לראשם, רשאים ללכת להתפלל כשהכיפה בתוך החולצה. כיון שהאיסור לטלטל ברוב ככל הרחובות הוא מדרבנן, הואיל ודינם ככרמלית, וגם טלטול בשינוי הוא מדרבנן, ולצורך מצוה, מותר. (כן דעת המרדכי, מגן אברהם, אליה רבה, הש"ך בנקודות הכסף, פרי מגדים, הרש"ש, הגר"א, נודע ביהודה, שואל ומשיב, מהרש"ם, דברי מלכיאל, קול מבשר, מהר"ש ענגיל, מהר"ם בריסק, שבולת הנהר, באר צבי, ולאשר אמר, מהר"ש קלוגר, המקנה, המנורה הטהורה, מאורי אור, תורת רפאל, יד יוסף, משנה ברורה, חזון איש, היכל יצחק, הר צבי, אגרות משה ועוד. שבת ג תעז, שבת ה קה) ועצה טובה, שיניחו כיפות בכניסה לבית הכנסת, וכל הנכנס יבוא ויטול. וכך תיקן מרן שליט"א בביקורו באחד המקומות בחוץ לארץ.

על כן, מערכת אזעקה שהחלה לפעול ומפריעה לשכנים ומצטערים מזה, רשאי יהודי לכבותה בשינוי. כיון שהכיבוי מדרבנן ועשייתו בשינוי מדרבנן, ולצורך גדול מותר.

ההיתר הנזכר של "שבות דשבות", הוא אף אם עושה שני איסורי דרבנן יחד. (שבת ג תסג) ועיין להלן "פסיק רישיה על ידי גוי" דוגמא לזה.

שבות אחד לצורך חולה

לצורך חולה שאין בו סכנה, מותר לומר לגוי שיעשה אפילו מלאכות האסורות מהתורה. כי במקום חולי התירו אפילו בשבות אחד, וכנ"ל בדיני חולה. (שבת ג תטז, תפב)

אם הילדים הקטנים מפריע להם החום, אף שאין החום גדול כל כך, יש להתיר לומר לגוי להדליק מאוורר או מזגן, כיון שילד קטן דינו כחולה. (שבת ג עט)

שבות אחד במקום צער בעלי חיים

במקום צער בעלי חיים, מותר לומר לגוי שיעשה אף מלאכה האסורה מהתורה. כגון לחלוב בהמה שמצטערת מריבוי החלב שבעטיניה, וכנ"ל במלאכת דש. (שבת ד קיב)

תנור חימום

כשהקור גדול מאוד, מותר לומר לגוי להדליק מדורת אש או תנור חימום להתחמם כנגדם [אף שגם הדלקת התנור אסורה מהתורה, כתנור ספרילות], אפילו לצורך הבריאים, כיון שכולם נחשבים כחולים לגבי הקור [כמו שנאמר (תהלים קמז יז): "לִפְנֵי קָרָתוֹ מִי יַעֲמֹד"]. וכל שכן אם הדליקו את המזגן לקרר את החדר, ובמשך השבת השתנה מזג האויר ונעשה הקור גדול, שבודאי מותר לומר לגוי לכבות את המזגן. (סימן רעו ס"ה. שבת ג תלג)

שבות אחד במקום מצוה של רבים

לצורך מצוה של רבים, מותר לומר לגוי לעשות אף מלאכה האסורה מן התורה. לכן אם ארע קצר חשמלי בבית הכנסת וקשה להתפלל בחושך, מותר לומר לגוי להדליק את האור. בהסתמך על דעת הראשונים ששבות אחד במקום מצוה מותר. ומהם: העיטור, הראב"ד, המנהיג, המכתם, המכריע, חכמי פרובינצא ועוד. ויש אומרים שכן דעת השאילתות, בה"ג, הגאונים ורבנו יהונתן. ובצירוף דעת רבים מהאחרונים, שפשט המנהג במקומותיהם להקל אפילו בשבות אחד בפני חכמים גדולים רבים ועצומים בתורה. וכן פסק הרמ"א להקל בשבות אחד במקום צורך גדול. (שבת ג תלב. שבת ה נו, רב)

אמירה לגוי במוקצה

מותר לומר לגוי לטלטל מוקצה. למשל: אם נפל הפלאפון, מותר לומר לגוי להחזירו למקומו. שכיון שישנה אפשרות לישראל לטלטלו בהיתר על ידי דחיפה ברגל וכיוצא, לא אסרו לומר לגוי. ועוד, לפי שאיסור מוקצה קל שאין לו עיקר מהתורה, הקלו לומר לגוי לטלטלו. (שבת ג נג)

"מלאכה שאין צריך לגופה" על ידי גוי

כבר התבאר לעיל [מלאכת חורש] שהעושה מלאכה האסורה מהתורה, ולא התכוון לתכליתה אלא לדבר אחר, כגון, החופר גומה ואינו צריך לגומה להשתמש בה, אלא חופר לצורך השימוש בעפר לכסות בו דבר, הרי זו: "מלאכה שאין צריך לגופה", ואינה אסורה מהתורה אלא מדרבנן. על כן, מותר לומר לגוי לעשות כן במקום מצוה או צורך גדול, שהרי זה שבות דשבות שהותר כנ"ל. (שבת ג תסח. שבת ה קכד)

למשל: אם שכח את האור דלוק בחדרו ואינו יכול לישון, מותר לומר לגוי לכבותו. שכבר התבאר לעיל (מלאכת מכבה) שלא אסרה תורה אלא כיבוי שיש בו טובת ההדלקה הבאה, ככיבוי גחלי עץ, שמתכוין בכיבוי לטובת ההדלקה בגחלים לאחר זמן, אבל כיבוי

מתכת או חשמל, שאין בהם גחלים, הרי זו "מלאכה שאין צריך לגופה" שאיסורה רק מדרבנן. (שבת ג תסח, תפג)

"פסיק רישיה" על ידי גוי

כל מעשה היתר שאדם עושה, וכתוצאה ממנו תֵּעשה בודאי מלאכה אסורה, הרי זה נקרא: "פסיק רישיה" ואסור לעשותו בשבת. [כמבואר לעיל בדין דוד שמש בשבת, ועיין שם את ההסבר בהרחבה.] אולם, מותר לומר לגוי לעשותו. (שבת ג תל)

למשל: מי ששכח את חפציו ברכב, ואם יפתח את הדלת, תידלק המנורה, מותר לומר לגוי שיפתח את הדלת. וכן מי ששכח לנתק את המנורה שבמקרר בערב שבת, מותר לומר לגוי לפתוח את המקרר. ורשאי גם לומר לגוי לכבות את המנורה. כיון שאמירה לגוי שבות, וכיבוי המנורה אסור מדרבנן, הרי זה שבות דשבות במקום מצוה או צורך גדול שיוכל לפתוח את המקרר שוב ושוב בשבת, וכמבואר לעיל. (שבת ג תלב)

אם לא מצא גוי, אין לפתוח את המקרר על ידי ילד קטן, אך רשאי לומר לו שיוציא את התקע מהשקע בעת שהמנוע פסק מלעבוד. ואם לא מצא קטן, רשאי להוציא את התקע בשינוי, מאחורי ידיו וכיוצא. ובמקום צורך גדול, יש להקל להוציא את התקע בשינוי אף במקררים החדשים שגם כשהמנוע לא פועל דולקות נורות או מספרים בדלת המקרר המורים על מידת המעלות, שעדיין זה שבות דשבות במקום צורך גדול. [ואף על פי שבשעה שמוציא את התקע נעשים שני איסורי דרבנן, כיבוי ומחיקת אותיות, כבר התבאר לעיל, שהיתר זה של "שבות דשבות", הוא אף בשני איסורים יחד.] (ב רסה. ח"א תלו. שבת ג תסג)

על דעת עצמו הוא עושה

אם ציוה הישראל לגוי לעשות דבר מסויים בדרך היתר [כשבות דשבות במקום מצוה], אבל הגוי עשהו בדרך איסור, מותר ליהנות מזה, כיון שהגוי על דעת עצמו עשה באופן האסור. למשל: פועל גוי המדיח כלים לאחר הסעודה, והדיחם במדיח כלים [שהשימוש בו כרוך באיסור תורה כיון שיש בו גופי חימום המבשלים את המים], הרי זה מותר, מאחר ויכול היה להדיחם ידנית, ועל דעת עצמו הדיחם במדיח.

רצפת בית שהתלכלכה, מותר לומר לגוי לשוטפה, ואם הגוי מעצמו משתמש במטלית וסוחט אותה, אין צריך למחות בו, כיון שעושה כן על דעת עצמו. וכן כתב מהריק"ש, שכיון שאין הישראל רוצה אלא שיהיה ביתו נקי, ולא איכפת לו אם יסחוט הגוי את המטלית או לא, שהרי מצידו יכול גם להדיח את הקרקע במים רבים ולגורפם במטאטא קש או במגב גומי, ובמעט רוח הרצפה תתייבש, אם כן מה שעושה הגוי במטלית, מעצמו הוא עושה ומותר לישראל ליהנות ממלאכתו. (שבת ד נא, שבת ג תסג)

מותר לומר לגוי שיביא חפץ מחדר חשוך, אף שיודע שהגוי ידליק את האור כדי למוצאו. ורשאי לומר לו אחר כך שלא יכבה את האור, ויהנה ממנו הישראל, מאחר והגוי הדליק את האור מדעת עצמו. (ט"ז, יד אהרן, אליה רבה, הגר"ז, חיי אדם, משנ"ב, שבת ג תמ)

בספר כנסת הגדולה כתב על המהראנ"ח [רבי אליהו בן חיים, לפני כ-450 שנה]: כשהיה רוצה הרב לעיין באיזה ספר בחדר שאין בו נר, היה אומר לשפחתו הגויה שתביא לו משם חפץ

פלוני שהיה באותו חדר, והשפחה היתה מדליקה שם נר להביא את החפץ, והוא היה הולך אחריה, ונוטל הספר שרצה. ע"כ. (שבת ג תלה, תמ)

תיקון קצר חשמלי בבית

אם אירע קצר בבית בליל שבת, רשאי לקרוא לגוי ולשואלו אם רוצה מאכל או משקה מסויים, וכשיענה בחיוב, יאמרו לו: "אבל אין אנו מוצאים את המאכל או המשקה מחמת החושך", ואז ידליק הגוי את האור ויקח את המאכל או המשקה לצורכו. ולאחר מכן מותר להשתמש באור, כיון שהגוי הדליק לצורך עצמו. (שבת ג תמ)

כתב בערוך השלחן (סימן רעו אות ט): "וזכורני בילדותי שהיו נוהגים בלילי שבת בחורף שהלילות ארוכים, היו קוראים לגוי לשאול לו: "רצונך בצנצנת יי"ש" [יין שרף - שכר], והיה אומר שרוצה, והשיבו לו: "רצוננו ליתן לך, אבל מה נעשה שאי אפשר למצוא בחושך", והיה מדליק נר ושותה היי"ש והולך לו, והשתמשו לאורו. ונראה דהיתר גמור הוא בגוי שאינו רגיל בו, ואף שהישראל עושה הערמה בזה, מכל מקום מה איכפת לנו, סוף סוף ההדלקה היא בשבילו בלבד".

במקרה זה שהגוי הדליק את האור לצורך עצמו שמותר להשתמש בו, הוא הדין אם בהדלקת הכפתור הראשי נדלקה הפלאטה, שמותר ליהנות מהתבשילים שבה, אף אם לא היו מבושלים כל צרכם. כיון שהגוי דעתו על התאורה ולא על התבשילים שבפלאטה, ונמצא שלגביהם, הוא בגדר פסיק רישיה שמותר על ידי גוי, כמבואר להלן. (הגרש"ז אוירבך. שבת ג תמא)

הזמנת חליפה

מותר להזמין חליפה מחייט גוי ביום שישי, אף שמן הסתם יתחיל לתופרה בשבת, ובתנאי שיאמר לו שישלם לו עבור עבודתו, אף שלא קצב סכום מסויים. (סי' רמז ס"ב, רנב ס"ב. שבת א קנז) וכתב המשנה ברורה (רנב ס"ק יד): ובזמן הזה נותנים בגדים לכובס בסתם, והרי זה כמו שקצץ, כיון שהמחיר קצוב וידוע, וכן המנהג פשוט ליתנם לגוי בערב שבת סמוך לחשיכה. ע"כ. ואם סיים הגוי לתפור את החליפה ביום שבת והביאה לביתו של היהודי, מותר ללובשה ביום שבת, מאחר וכל כוונת הגוי לטובת עצמו להרוויח שכרו. ובני אשכנז נוהגים להחמיר שלא ללובשה בשבת, אם לא במקום צורך. (סימן רנב ס"ד. שבת ג תפט)

תיקון רכב במוסך

מותר למסור ביום שישי רכב למוסך גוי שכל פועליו גויים, על מנת לקבל את הרכב מתוקן במוצאי שבת, ובלבד שלא יאמר לגוי בפירוש שיעבוד בשבת. ואף אם אין שהות לתקן את הרכב אלא רק אם יעבוד בשבת, מותר, ובתנאי שסיכם עמו שישלם לו עבור עבודתו. (שבת ג תפט)

כן דעת מרן השלחן ערוך (סימן שז ס"ד) שמותר לתת לגוי מעות מערב שבת לקנות לו חפץ, והגוי קונה בשבת, רק שלא יאמר לו היהודי בפירוש שיקנה בשבת. וכן פסקו המנחת כהן, ישועות יעקב, בית יהודה עייאש ועוד. ורבנו יוסף חיים בספרו רב ברכות כתב על דין זה: אנחנו

סומכים על מרן השלחן ערוך בין להקל בין להחמיר, והעיקר בכוונת הבית יוסף כמו שכתב המנח ת כהן, שאף על פי שאי אפשר לגוי לקנות אלא בשבת, כל שאין מזכיר הישראל בפירוש שיקנה לו בשבת, מותר. ואף שמצאתי להרב חסד לאברהם שכתב שלא מלאו לבו להתיר, מכל מקום אנחנו נתיר ונתיר בסייעתא דשמיא כדעת מרן שקבלנו הוראותיו, וכמו שהסכים אחרון חביב רבי יהודה עייאש ז״ל. ע״כ. ואף שבספרו בן איש חי לא התיר אלא לצורך גדול, אנחנו פוסקים כדעת מרן שקבלנו הוראותיו, וכמו שכתב בשלחן גבוה, שהואיל וקבלנו הוראות מרן, אפילו אם הרמ״א ואלף פוסקים כמוהו חולקים עליו, אנחנו הולכים אחר מרן אפילו להקל. וכן כתב הגאון רבי יעקב בן צור [חברו של רבנו חיים בן עטר] בשו״ת משפט וצדקה ביעקב: מאחר וחיבורי מרן הבית יוסף והשלחן ערוך התפשטו בכל העולם, שוב אין לנו אלא פסקיו לכל אשר יאמר כי הוא זה, ואפילו להקל, ואפילו נגד אלף פוסקים. וגם הגאון חקרי לב כתב: ״כל דיין ומורה צדק הקבוע לדון ולהורות, אינו רשאי להורות אפילו להחמיר נגד מרן״. (שבת ג תצא. ועיין בזה בהרחבה בהקדמות לספרי הליכות עולם וחזון עובדיה, ובחוברת חג השבועות בסוף ״שער ההלכה״.)

יש מבני אשכנז המחמירים שלא לתת לגוי, אלא אם יש שהות לתקן שלא בשבת. (שבת א קנט, שבת ג תפט)

השכרת מונית

מותר להשכיר מונית לנהג גוי, מיום שישי עד מעט אחר צאת השבת. כיון שהגוי עובד לטובת עצמו להרוויח כמה שיותר ולא לטובת היהודי. ואין בזה חשש של מראית העין, שיאמרו שהגוי פועל של הישראל, מאחר ואין דרך לתת מונית לנהג בתור פועל שיקבל סכום מסויים, ושאר הריווח יהיה לבעל המונית. גם אין כאן איסור שמקבל היהודי שכר שבת, כיון שמבליע הגוי שכרו עם שעות השכירות שבחול. ואמנם, כל זה באופן שהגוי נוסע במונית באיזור המאוכלס ברוב גויים, אבל באזור שרוב התושבים יהודים ויש חשש שיסעו עמו, לא ישכיר את המונית לגוי, כדי שלא יכשיל בה יהודים בחילול שבת, חס ושלום. (ח״א קג)

תם ונשלם שבח לאל בורא עולם